Ilustraţia copertei: Theodor PETROŞANU

./v

**La princesse Bibesco.** 1886-1973. **La derniere orchidee**

by Ghislain de Diesbach Copyright © 1986 by Librairie Academique Perrin, 1986

Toate drepturile asupra versiunii în limba română aparţin Editurii VIVALDI

GHISLAIN DE DIESBACH

# *Prinţesa Bibescu*

## *1886-1973*

## *Ultima orhidee*

Traducere şi note de CONST. POPESCU

/\

Editura VIVALDI Bucureşti, 2003

*Claudiei*

# *Mulţumiri*

*Intr-unul din Carnete, Martha Bibescu scria în legătură cu opera ei: „Oamenii spun cu mândrie: «Eu nu datorez nimic nimănui!». Ei bine, eu una datorez totul tuturor!"*

*Este cam acelaşi lucru şi pentru această carte, care datorează mult unui mare număr de persoane, al căror ajutor s-a dovedit preţios. Astfel, recunoştinţa mea se îndreaptă în primul rând către domnişoara Verhesen, care, cu o răbdare veşnic neobosită, a întreprins si dus până la sfârşit sarcina de a descifra Jurnalul Martirei Bibescu, cu alte cuvinte, vreo două*

*sute de agende, caiete şi carnete.*

*Prima dintre aceste agende i-afost oferită în 1908 de vărul ei, Emmanuel Bibescu, care, până la moartea lui, în 1917, a reînnoit anual acest cadou simbolic, căruia Martha îi acorda o mare importantă. Mai târziu, prietenii i-au oferit agende similare, deşi atunci când un an se dovedea deosebit de bogat în evenimente, Martha folosea şi alte agende, chiar şi simple carnete sau registre de conturi, unele purtând alte date decât cele ale anului curent,* lucru care *nu a f ost în măsură să uşureze operaţia de transcriere.* Cele *mai multe dintre aceste agende au fost păstrate şi constituie, ln pofida formei deseori eliptice, a repetiţiilor şi a obscurităţilor,* o bază *autobiografică infinit mai sigură decât corespondenţa . arwei Bibescu cu abatele Mugnier, în care omisiunile şi înflo-Titurik deformează adeseori adevărul.*

*. n* ţeastă *lungă întreprindere, domnişoara Verhesen a fost şi ea }u aţa de domnişoara Yvonne Wetten, a cărei perfectă cunoaştere*

**Ghislain de Diesbach**

*a limbii engleze le-a îngăduit să stabilească textul pasajelor scrise în această limbă, care a fost, pentru Martha Bibescu, cea a inimii.*

*Trebuie să aduc, de asemenea, mulţumiri domnişoarei Helene Bourgeois, pe atunci directoare la Librairie Academique Perrin, care s-a interesat mult de acest proiect, ca şi familiei Marthei Bibescu: nepotul ei, prinţul general de brigadă John Ghika, nepoatelor ei, prinţesa Philippe Bibesco, doamna Wibaux şi prinţesa Kretzulescu, nepoţilor ei, domnii Paul Lahovari şi Vlad Lahovari.*

*Sunt deosebit de recunoscător şi domnului Michel Robida pentru că mi-a pus la îndemână documentele lui personale, lui Şir Peter G. Masefield, care a binevoit să mă lase să citesc biografia alcătuită de el, încă inedită, a Lordului Thomson of Cardington:* ***Să prinzi lumina soarelui,*** *din care am împrumutat pe larg unele capitole, ca şi domnului Marc Landstrofer, care mi-a dat un* ***Caiet-jurnal*** *al lui Şerban Sideri.*

*în fine, doresc să mulţumesc pentru amabila lor primire sau pentru mărturiile lor scrise, secţiei de păstrare a manuscriselor din Biblioteca Naţională de la Paris, contelui Louis de Beauchamps, decedatului prinţ de Beauvau-Craon, doamnei general Bethouart, Excelenţei-sale contelui Robert de Billy, Excelenţei-sale domnului M. Muharrem Nuri Birgi, doctorului A. Camelin, Excelenţei-sale domnului M. Caranfil, domnului Jean Ghalon, contesei Rene de Chambrun, doamnei L. de Charnace, domnului Jean-Claude Farjas, prinţului Alexandru Ghika, regretatului Alfred Fabre-Luce, doamnei Paul Ghali, domnului profesor Gouillard, domnişoarei Jacqueline Joubert, domnului Jean-Jaccjues Journet, decedatului Rene de Jouvenel, domnilor Jean-Claude Lachnitt, Paul*

*Lorenz, Mac Avoy, Bernard Minoret, Excelenţei-sale domnul Leon Noel, domnului John Phillips, domnului profesor Raybaud, doamnei Rene Mayer, baroanei Elie de Rothschild, domnului Robert de Saint Jean, domnului Georges Sion, secretarului permanent al Academiei Regale din Belgia, Excelenţei-sale domnului Pierre Siraud, prinţului Mihail-Dimitrie Sturdza, domnului Henning von Wistinghausen, doamnei Manuel de* Y'*turbe, Excelenţei-sale domnul Frangois de Ziegler.*

***Ghislain de Diesbach***

6



bun unde, în tăcerea şi penumbra unui salon, poate regăsi, în compania ziarelor *Times* si *Le Gaulois,* civilizaţia lăsată în urmă.

în afara hotelului se desfăşoară o viaţă cu tot ce are ea mai mizerabil şi mai pitoresc, o existenţă primitivă ce pulsează pe străduţele sordide şi întortocheate capricios, străjuite de cocioabe, în faţa cărora copii cu capul ras se luptă cu câinii pentru mâncare. Străzile sunt înveselite de dughene, ale căror firme grosolane se balansează în rafalele vântului, în timp ce din magherniţe întunecate, în fundul cărora siluete nedesluşite beau ţuică şi joacă cărţi, se ridică o melopee ciudată, melodii cântate la naiuri meşteşugite de două sau trei mii de ani din tibiile vulturilor. Negustorii îşi expun marfa pe jos, stând ghemuiţi alături de ea, supraveghind, cu plesnitoare de muşte în mână, bunurile pe care le oferă cu voce ridicată trecătorilor şi aruncând tot timpul priviri furioase vânzătorilor ambulanţi care le fac concurenţă. Aceştia îşi cară marfa

precum chinezii, în două coşuri agăţate de o prăjină lungă, ţinută în echilibru pe umeri. Când un client se arată interesat, vânzătorii îngenunchează, îşi pun coşurile la pământ şi îşi coboară cobiliţele, operaţie care le permite să se tocmească îndelungat. Mulţi dintre aceşti pârliţi sunt bulgari, îmbrăcaţi în haine de lână albă, purtând fes roşu si văicărindu-se îndelungat şi melancolic pentru a atrage clienţii, în afară de lapte, portocale şi o băutură populară făcută din mei fermentat, unii dintre ei cară la capătul unei prăjini miei proaspăt tăiaţi, în jurul cărora roiesc muştele. Pe mai toate străzile unde negustorii s-au grupat după specialităţi, conform modei orientale, cei mai săraci, cum va nota Martha Bibescu, sunt cei care au meserii cu care se câştigă foarte puţin, dar se pierde mult timp, şi care





nlac acestor nefericiţi din pricina unui fel de bunătate şi poezie a sufletului lor".[1]

în afara centrului oraşului, de unde jandarmii încearcă să-i gonească, ţăranii reprezintă o bună parte din populaţia Bucureştiului. Dispreţuind obiceiurile orăşenilor, ţăranii îşi poartă peste pantaloni cămăşile brodate cu roşu, negru si auriu. Nevestele lor îşi arată fustele de un roşu de bujor sau vişiniu ori de un galben ca şofranul, făcându-te să te gândeşti la nişte flori mari şi timpuriu ofilite, căci soarele le usucă şi le arde feţele, a căror strălucire a dispărut din clipa când au trecut de adolescenţă. Rasa e frumoasă pentru că e serioasă şi rămasă destul de pură în pofida multor năvăliri. Sângele colonilor romani este doar o amintire de istorie, contestată de unii savanţi, deşi cel al Daciei e viguros şi prolific. Aşa cum a remarcat Carmen Sylva, pseudonimul reginei Elisabeta a României, întâlneşti la aceşti oameni „chipuri de o frumuseţe ciudată, a căror

gravitate nu lasă locul decât rareori unui surâs fin, care le dezvăluie un şir de dinţi ca perlele". Regina le-a admirat şi frumuseţea nasului acvilin, nările senzuale, luciul ochilor negri sau farmecul celor a căror culoare gri-verzuie, în contrast cu genele negre, a căpătat nuanţa unor anumite pietre preţioase.

Aceşti ţărani dau Bucureştiului atmosfera de piaţă a unei capitale de provincie, în învălmăşeala creată de căruţele trase de boi sau bivoli, de şaretele si trăsurile boiereşti care încearcă să-şi croiască drum, răsar călăreţi veniţi de la ţară, centauri ale căror haine din păr de capră fâlfâie în vânt şi se amestecă cu părul vâlvoi, şi care poartă la piept un întreg arsenal de cuţite şi pistoale. Toţi strigă,

' Prinţesa Bibescu, *Isvor, ţara sălciilor.*





*se* îmbrâncesc, galopează şi se înjură, mărind gălăgia iscată de scârţâitul osiilor, urletele câinilor, cântecele mereu repetate, milogirile cerşetorilor, pălăvrăgeala evreilor - o cacofonie ce se înalţă din aceste târguri de mahala.

Acolo, în mijlocul unui praf des, amestecat cu fumul gras al cârnaţilor prăjiţi, se fălesc, în acordurile unei muzici asurzitoare, dansatori îmbrăcaţi complet în alb şi cu clopoţei cusuţi pe crăcii pantalonilor, în târguri se mai văd şi ţigani care zdrăngăne la scripcă, făcută dintr-o bucată de lemn şi maţe de pisică, scoţând din ele melodii ciudate, în ritmul cărora urşii lor se balansează, clătinând lent din cap. Ţiganii mai au şi o altă specialitate, şi anume să prindă cu laţul câinii vagabonzi pentru a le face carnea cârnaţi şi pielea mănuşi.

Seara *târziu,* când totul se mai linişteşte şi în calmul

nopţii nu se mai aud decât fluierăturile lungi şi lugubre ale păzitorilor ordinii publice, aproape de închisoarea Văcăreşti, într-o cârciumă încă deschisă, gardienii plecaţi ilegal împreună cu prizonierii lor beau un ultim pahar, legat cu un lanţ de masă...

Dâmboviţa, care traversează oraşul înainte de a se vărsa în Dunăre, prezintă un spectacol asemănător celui al străzii, în apa jegoasă se mişcă încet forme masive: sunt bivolii ale căror capete cu coarne întoarse ies din când în când pentru a respira zgomotos. La o distanţă prudentă, puradei neruşinaţi şi zgomotoşi îşi expun fără jenă goliciunea şi întărâtă căruţaşii care îşi duc animalele la râu, unde intră şi ei până la brâu, pentru a-şi umple butoaiele.

Alături de cartierele unde rase diferite se freacă una de alta, se înjură, se fură, dar nu se amestecă, fiecare convinsă de superioritatea ei asupra alteia, cartierele rezidenţiale copiază Europa, fără însă a reuşi prea bine. Chiar şi aco-





lo Orientul atât de apropiat se vede în stilul caselor de lemn sau de piatră, cu balcoane circulare, susţinute de stâlpi ajuraţi, clădiri care evocă, prin intermediul celor mai frumoase dintre ele, casele de pe ţărmul Bosforului, dar si de multe ori, vai! stilul unor case venite direct de la vreo Expoziţie Universală.

De la sosirea lui Carol I, acest neamţ ales pentru a pune capăt rivalităţilor dintre boieri, guvernul a încercat să impună un urbanism rezonabil, fără să reuşească însă. Maidane pline de câini vagabonzi despart reşedinţele princiare, unele aproape părăsite, altele, cum ar fi palatul Ştirbei, restaurate de discipolii prea zeloşi ai lui Viollet-le-Duc. Pe Şoseaua Kiseleff, teatrul unor realizări arhitecturale ale burgheziei oamenilor de afaceri, clădirile se succed, oferind privitorului toate varietăţile de stiluri la loc de cinste în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de la un Ludovic al XVI-lea bătător la ochi şi până la acel Tudor, în genul Walter

Scott, ca şi mostrele viitoare ale stilului miinchenez, după care se înnebunesc românii, în această ţară, profund lipsită de disciplină, este cu neputinţă să se respecte un plan, o hotărâre, ca să obţii o oarecare omogenitate.

Aşa se întâmplă că se văd clădiri care au supravieţuit unor alte vremuri, ruine ameninţătoare, situate în faţa unor edificii oficiale, a căror arhitectură neoclasică se profilează grosolan pe cerul violet, întrucât oamenii de stat ai ţărilor mici se iau totdeauna foarte în serios, Bucureş-tiul se laudă deja, în aceşti ani 1880, cu un mare număr de personalităţi defuncte, intrate împreună cu redingota, barba şi jobenul lor în nemurirea statuilor de bronz sau de piatră. In pofida intenţiei regale de a vedea pe scară mare şi a uniformiza, rămân încă, în afara arterelor





principale, străzi fermecătoare, adevărate alei de parc, umbrite de sălcii şi de salcâmi, al căror parfum trezeşte la viaţă, primăvara, senzualitatea îngheţată din pricina iernilor lungi. Pe aceste străzi descoperi, învăluite de pomii grădinilor, case rustice încântătoare, vopsite în culori vii, de la verde deschis la roz de bomboană. La capătul străzilor, acolo unde începe câmpul, se află restaurante populare, cârciumi care amintesc de cele din Grinzing. Vara, la apusul soarelui, când căldura se mai domoleşte, lumea bună din Bucureşti merge la aceste cârciumi pentru a lua masa de seară sau doar ca să bea şi să asculte ţiganii.

Clima românească nu cunoaşte, din nefericire, decât două anotimpuri: iarna, în timpul căreia Bucureştiul se crede Petrogradul, si vara, când ai impresia că eşti la Constantinopol. în ambele *cazuri,* nu lipsesc decât monumentele... Atunci când plouă, oraşul devine o cloacă întinsă, în care se înfundă oameni si animale. Acest noroi gras şi rău mirositor a fost întotdeauna blestemul Bucurestiului, ajungându-se până acolo încât

mai multe străzi sunt încă numite cu ajutorul cuvântului *podul,* căci nu erau altceva la început decât o succesiune de plute de lemn pe care se mergea sărind de pe una pe alta. în toiul iernii, capitala este îngropată sub un strat de zăpadă care se poate ridica până la înălţimea omului. Vara, praful e atât de dens, încât pluteşte ca o ceaţă cenuşie şi aurită, încinsă de un soare arzător care, la asfinţit, se colorează într-un galben strălucitor si, datorită unui ciudat fenomen de optică, pare de două ori mai mare decât în Occident.

Nu există decât o cale de a scăpa de gloată, de praf şi de noroi: maşina, iar dacă nu ai, atunci una dintre acele



trăsuri conduse de un vizitiu rus castrat. Aceşti oameni, membrii Societăţii Porumbeilor Foarte Puri, sunt căsătoriţi şi, de îndată ce au avut un copil, se castrează. Persecutaţi de tari, au preferat să se exileze decât să renunţe la regula sectei lor. Aceşti uriaşi cu capul ras îşi cheamă clienţii cu o voce de sirenă şi atrag înjurături urâte din partea copiilor, îmbrăcaţi în robe lungi de catifea neagră si strânşi la talie cu o curea de piele, îşi conduc caleştile cu braţele întinse, ca la St. Petersburg, mergând într-un ritm infernal şi croindu-şi drum cu o precizie minunată prin circulaţia haotică, în timpul iernii, caleştile apărate de frig cu ajutorul unei capote de piele sunt puse pe tălpige şi alunecă rapid pe zăpadă. Numai un ger siberian îi poate face pe aceşti vizitii să renunţe să iasă din casă şi, într-o astfel de zi, la 28 ianuarie 1886, s-a născut la Bucureşti Martha Lahovari, viitoarea prinţesă Bibescu.

## *Tronurile nesigure*

Pentru a înţelege caracterul Marthei Bibescu, orientat din instict către putere, ca floarea spre soare, trebuie explicat aici cum s-a format caracterul românesc, cel al unui popor îndrăgostit sălbatic de independenţa

lui, dar victimă atât a geografiei, cât şi a istoriei, obligat să ţină seama de vecini foarte puternici, obişnuit să lupte pentru a-i ţine la distanţă, ca apoi să cedeze ameninţării otomane, un popor devenit fatalist, chiar pasiv, din pricina multor suferinţe în urma cărora alte popoare ar fi sucombat, obişnuit să-1 înşele pe opresor, să-1 servească în





timp ce-1 urăşte, să se prefacă fără încetare că se supune, căutând permanent aliaţi împotriva lui; pe scurt, un popor care, ca urmare a luptei împotriva turcilor, a căpătat unele dintre trăsăturile lor, păstrând însă nostalgia unei Românii Mari dispărute, moştenitoare mitică a acelui imperiu roman a cărui ultimă citadelă a fost Constantinopol.

Timp îndelungat, principatele creştine ale Moldovei şi Ţării Româneşti, constituite la sfârşitul secolului al XVTII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, au reuşit să-şi salveze independenţa luptând împotriva ungurilor, a polonezilor şi, mai ales, a turcilor care, după căderea Constantinopolului în 1453, au intensificat presiunile la graniţe, încă din 1413, prinţul domnitor al Tării Româneşti, Mircea I Basarab, se înfeudase sultanului pentru a obţine de la el ajutor împotriva ungurilor, vărsându-i un tribut anual. Peste un secol, prinţul Moldovei, Bogdan al II-lea, a semnat un tratat de alianţă asemănător, cu sultanul Selim I. Ales de popor, suveranul trebuia de acum înainte să primească aprobarea Sublimei Porţi, fără de care alegerea lui se anula. Cu ajutorul unor emisari interpuşi, turcii deveniseră între timp adevăraţii suverani ai celor două principate, iar pentru a menaja susceptibilităţile locuitorilor, au promis să nu construiască moschei şi să nu posede case. Onoarea se salvase, dar fusese scump plătită, căci pretenţiile turcilor creşteau mereu.

Această situaţie de autonomie relativă a dispărut la începutul secolului al XVIII-lea, prin înlăturarea prinţilor

autohtoni aleşi din marile familii domnitoare, ca Brâncoveanu si Sturdza. în Muntenia, unde dreptul de alegere de către boieri căzuse în desuetudine, Sublima Poartă a profitat de rivalităţile dintre dinastiile autohtone, numind chiar ea un *hospodar,* adică un prinţ domnitor care, o dată încoronat la Constantinopol de către patriarhia ortodo-





xă, era pus în faţa unui plebiscit în principat. Astfel, iniţiativa aparţinea Porţii; poporul Ţării Româneşti, odinioară liber, nu mai avea decât obligaţia să aplaude alegerea făcută pentru binele lui.

în Moldova, prinţul domnitor era, de asemenea, ales dintre fanarioţi, cum se numeau marile familii greceşti care, supravieţuind devastării Constantinopolului, se regrupaseră în cartierul Fanar, lăsat pe seama creştinilor, cu condiţia să-şi vadă de treabă. Prin subtilitate, prin maniere, ca şi prin cunoaşterea limbilor străine pe care turcii le dis-preţuiau şi refuzau să le înveţe, aceşti fanarioţi ajunseseră să ocupe cele mai înalte funcţii în imperiul otoman, îm-părţindu-şi aproape ereditar astfel de titluri ca Mare Dragoman (cancelarul imperiului), Dragomanul Flotei (subsecretarul de stat pentru Marină), Marele Capuchehaie (agentul principatelor pe lângă Poartă) şi Mare Logotet al patriarhiei, adică un intermediar între biserică ortodoxă şi guvernul otoman.

Se crease, indiscutabil, o situaţie ciudată a acestor creştini, învestiţi cu încrederea învingătorilor, pe care o înşelau uneori, ştiind totuşi că se fac indispensabili prin talentele lor şi bucurându-se de o putere aproape fără margini, până în clipa în care purtarea lor îl insulta pe sultan sau pe marele vizir, provocând dizgraţia, încarcerarea, confiscarea averii şi decapitarea drept pedepse date imprudenţilor. Familia disperată le pescuia cadavrul din Bosfor şi un alt fanariot, în general un descendent al familiei, fiu sau nepot, îi moştenea funcţia până în ziua fatală când se pomenea lovit de o

nenorocire asemănătoare.

Aleşi dintre fanarioţi, suveranii celor două principate se găseau deci într-o situaţie delicată şi primejdioasă: dacă apărau prea mult interesele supuşilor lor nu făceau





altceva decât să le trădeze pe cele ale stăpânului turc. Acest reproş nu li se putea face decât rareori si istoricii sunt de acord în a recunoaşte că *hospodarii* plăteau foarte scump Porţii dreptul de a pretinde şi mai mult din partea principatelor, de pe seama cărora se despăgubeau din plin pentru cheltuielile efectuate pentru a-şi asigura tronul. Dacă se apucau să exploateze cu prea mult zel ţara, riscau să stârnească o nemulţumire al cărei ecou, amplificat de un rival care tânjea după acelaşi tron, ajungea la urechile sultanului. Cu această ocazie, sultanul trimitea în ţară un mesager a cărui singură apariţie însemna moartea sau, cel puţin, destituirea imediată. Era de ajuns să agate o panglică neagră pe umărul prinţului pentru ca acesta să-si piardă pe loc toată puterea si prestigiul. Teroarea inspirată de turci era atât de mare, încât nimeni nu îndrăznea să apere pe cel condamnat, care era dus la Constantinopol pentru a lua cunoştinţă de pedeapsa lui. Un lung stagiu la castelul Şapte Turnuri reprezenta cea mai blândă condamnare. Situaţia se putea răsturna însă şi vinovatul putea recâştiga favoarea pierdută, aşa cum s-a întâmplat cu Brâncoveanu, prinţul domnitor în Tara Românească, care a făcut de mai multe ori drumul de la tron la închisoare si înapoi, până când a fost, în final, decapitat împreună cu patru dintre fiii lui, în 1714.

Instabilitatea cronică a acestor tronuri le-a dat porecla de „tronuri nesigure". Era o experienţă amară aceea de a fi gonit şi de a plăti deseori cu viata o domnie uneori scurtă, dar gustul puterii, setea de onoruri, dorinţa de îmbogăţire şi, ca să fim drepţi, speranţa

secretă de a se emancipa de sub jugul otoman măreau numărul de candidaturi la coroanele princiare, mai primejdioase ca sabia lui Damocles si provocând rivalităţi fratricide prin-





tre fanarioţi. Marile familii greceşti care, timp de aproape două secole, au domnit succesiv în principate, au avut în rândurile lor un număr impresionant de spânzuraţi şi decapitaţi.

între 1749 şi 1821, adică în decursul unei perioade de şaptezeci şi doi de ani, douăzeci şi cinci de *hospodari* s-au succedat la tronul Ţării Româneşti şi douăzeci şi trei la cel al Moldovei, adică pe o durată mijlocie de vreo trei ani, timp insuficient pentru a recupera de pe urma populaţiei sumele enorme cheltuite pentru dreptul de a o jefui; iar supuşii lor nu vedeau în ei „decât strângători de impozite cu titlul de prinţ".

întărâtată împotriva lor, populaţia nu făcea deosebire între domnitorii buni şi cei răi, urându-i pe toţi cu aceeaşi intensitate. Domnitorii Mavrocordaţi, care se dovediseră administratori excelenţi, plini de umanitate şi drepţi, erau consideraţi ca şi ceilalţi drept jefuitori încoronaţi, spre marea indignare a descendentului lor, prinţul Alexandru Mavrocordat, bunicul din partea mamei al Marthei Lahovari, viitoarea prinţesă Bibescu. Deschizând odată un manual şcolar din care nepoata lui învăţa istoria României, prinţul s-a indignat când a văzut că strămoşii lui erau trataţi drept „domnitori străini" şi vorbiţi de rău.

—Uite, zise el fiicei lui, cum îţi laşi copiii să înveţe istoria!

Apoi, cuprins de o furie nobilă, a aruncat cartea pe jos şi a adăugat:

— Străini, străini de prostia voastră, cu siguranţă că suntem. Eu unul sunt, şi tu ar trebui să fii.-[1]

Atât muntenii, cât şi moldovenii sunt răspunzători de o parte din nenorocirile lor. în loc să se unească

împotriva duşmanului comun, îşi storceau energia în dispute

[1] **Prinţesa Bibescu,** *Nimfa Europa,* p. 39.





personale, lucru care n-a ajutat deloc la înfăptuirea vechiului vis al domnitorilor: unirea celor două principate pentru a forma un regat capabil să reziste vecinilor. Este adevărat că aceşti domnitori reprezentau chiar ei primul dintre obstacole, căci fiecare dorea unirea sub sceptrul lui si se opunea cu toată puterea si, la nevoie cu ajutorul Porţii, ca unirea să se înfăptuiască sub egida rivalului. Urmând exemplul Poloniei, epuizată de disensiuni până s-a pomenit într-o zi ştearsă de pe hartă, principatele danubiene sufereau de conflicte perpetue, care făceau ca boierii, susţinători teoretici ai tronului, să devină principala *cauză* a slăbiciunii lui.

Boierii se împărţeau în trei clase a *căror* ierarhie, marcată de o etichetă strictă, a fost respectată până sub domnia prinţului Bibescu (1842-1848) care, în efortul lui de a moderniza ţara, i-a silit pe boieri să se occidentalizeze: renunţarea la purtarea lungilor caftane peste care se atârnau saluri de India, a căciulilor înalte sau a turbanelor care, împreună cu caftanele şi bărbile lungi, îi apropiau mai degrabă de acei orientali pe care îi urau decât de occidentalii pe care îi admirau, începută sub domnia lui Bibescu, decăderea boierilor s-a accelerat până într-acolo încât unul din descendenţii lor a putut să spună la începutul secolului al XX-lea că, dacă mai existau încă trei clase de boieri, ele nu se mai distingeau decât prin „săraci, foarte săraci si extrem de săraci".

Ca urmare a Tratatului de la Kuciuk-Kainargi, în 1774, o altă putere, mai puţin redutabilă decât Poarta, a început să nelinişteasca principatele. Sub pretexte pioase, Rusia a reuşit să se facă recunoscută de către

Poartă ca protectoarea oficială a creştinilor din principate, mijloc comod de a se vârî în treburile sultanului şi de a supra-





veghea mai bine accesul la gurile Dunării, ambiţia tuturor ţărilor. Indiferent de cât de criticabilă a fost deseori domnia *hospodarilor,* cei mai mulţi dintre ei au ştiut să profite de rivalitatea dintre cei doi vecini primejdioşi, aşa cum o făcuseră şi predecesorii lor în secolele al XVII-lea si al XVHI-lea, când curtea de la Viena avusese asupra principatelor pretenţii teritoriale niciodată abandonate. Această politică de compromis a îngăduit principatelor să supravieţuiască, deşi echilibrul obţinut atât de greu s-a rupt după răscoala din 1821, ajungând să fie în favoarea Rusiei care a devenit de atunci forţa predominantă.

în virtutea Regulamentului Organic impus în 1831 de către Rusia, *hospodarii* respectivi din Moldova şi Ţara Românească urmau să fie aleşi pe viaţă de către o adunare de oameni importanţi şi mari latifundiari. Aşa s-a făcut că, în 1833, Mihail Sturdza s-a suit pe tronul Moldovei, iar Alexandru Ghica pe cel al Ţării Româneşti. La mai puţin de zece ani după tratat, sub presiunea unită a Turciei şi a Rusiei, de această dată de acord, Alexandru Ghica a trebuit să părăsească tronul pe care, cu toată ostilitatea marilor boieri, a fost suit, în locul lui, Gheorghe Dimitrie Bibescu. Domnia lui, marcată de reforme spectaculoase şi de dorinţa de a uni principatele, a ţinut puţin. Ca şi la Paris, Viena, Roma sau Berlin, anul 1848 a adus la Bucureşti formarea unui guvern revoluţionar căruia prinţul Bibescu, după o încercare de rezistenţă, a trebuit să-i cedeze puterea.

Experienţa revoluţionară a ţinut puţin şi a costat foarte scump, începând din iulie 1848, trupele ruseşti şi turceşti s-au instalat în principate pe cheltuiala locuitorilor şi, dacă turcii s-au retras destul de repede, ruşii au rămas până în 1851. în luna iunie 1849, Barbu

**GhislaJn de Diesbach**

vechiului *hospodar* Gheorghe Dimitrie Bibescu, a fost numit pentru şapte ani *hospodar* în Ţara Românească, stră-duindu-se să restabilească atât finanţele cât si autoritatea statului şi încrederea în el. N-a apucat să ducă însă la capăt acest program, căci în 1853 trupele ruseşti au trecut din nou frontiera, drept represalii la refuzul Sublimei Porţi de a-i apăra pe creştini. De data asta însă puterile europene s-au sesizat şi au cerut evacuarea imediată a principatelor, în acest timp, prinţul Ştirbei a început să preconizeze unirea, fie sub autoritatea unui domnitor autohton, fie sub cea a unui monarh străin. Ca si Alexandru Ghica, Ştirbei a trebuit să abandoneze tronul, lăsând pe seama unui comisar rus administrarea principatelor. Administratorul a dispărut curând în faţa unei contraofensive turce, care i-a silit pe ruşi să se retragă.

în timpul acestor evenimente, izbucneşte războiul Cri-meei, astfel încât doar Tratatul de la Paris din 30 martie 1856 stabileşte provizoriu soarta principatelor printr-un statut internaţional. Vechii domnitori autohtoni se urcă pe tron, dar abdică în anul următor, pentru a fi înlocuiţi de colonelul A.I. Cuza, ales succesiv domnitor al Moldovei, apoi al Ţării Româneşti. Pierzându-si cu timpul popularitatea, este silit să abdice, la rândul lui, la 23 februarie 1866.

Convinsă că doar un domnitor străin ar putea aduce împăcarea şi prosperitatea în principate, Adunarea Constituantă propune coroana prinţului Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, din ramura

vârstincă a familiei Hohenzollern, rămasă catolică si domnind la Berlin. Diplomatul român Ion Bălăceanu, principalul iniţiator al acestei candidaturi, susţinut şi de Napoleon al III-lea, a avut satisfacţia să-1 vadă în luna mai a anului 1867 pe tânărul prinţ debarcând la





Turnul Severin, oraş de graniţă al statelor şi apoi, după sosirea la Bucureşti, apucându-se cu mult curaj de lucru.

A fost, de fapt, o sarcină grea pentru un prinţ catolic, în vârstă de numai douăzeci şi opt de ani, să domnească peste o ţară care, deşi recunoscută de Marile Puteri, rămăsese vasală turcilor. Trebuia să ţină seama atât de turci, duşmanii ereditari, cât şi de marile familii autohtone care, în curând, s-au căit că nu s-au putut înţelege între ele pentru a evita amestecul acestui intrus neamţ, fără nici o legătură cu poporul, ale cărui limbă, moravuri si caracter le ignora complet. A trebuit, în primul rând, să se ocupe de manevre de culise înainte de a se impune şi să joace un rol mai mult de arbitru decât de suveran. De câteva ori era gata să-şi vadă de treabă şi să se întoarcă acasă, în acea bătrână Germanie, unde se cultivau încă virtuţile cinstei, dreptăţii şi loialităţii, deloc respectate în principatele lui.

în această nouă România, nimic nu-i amintea, în fond, de Germania pioasă, sentimentală şi manierată pe care o părăsise. Religia ortodoxă se adaptase atât de bine moravurilor ţării, încât dădeai de numeroase culte vechi şi păgâne care supravieţuiseră şi, mai ales, de această moştenire romană, revendicată cu mândrie. Astfel, la sat, morţii erau încă expuşi publicului, având grâu în sicrie pentru coborârea în infern, şi dăinuia practica de a pune o monedă în gura morţilor, drept obol lui Caron. Obiceiurile cele mai ciudate aveau încă mulţi adepţi şi puteai să-i vezi înaintea icoanelor, arzând lumânări, pentru a obţine de la cer moartea unui duşman... Mai apropiate de catacombe decât de

sanctuarele gotice sau baroce, bisericile încercau să păstreze între zidurile lor, de pe care se ştergeau treptat figurile sfinţilor şi ale ctitorilor, puţina spiritualitate a acestei ţări impregnate de spiritul păgân.





O dată cu fumul *de* tămâie şi mirosul ei picant, amestecat cu cel al seului cald din lumânări sau al uleiului rânced de la candele, aceste temple ale Atotputernicului semănau, în acelaşi timp, cu o baie turcească si un târg. Marele lor număr te făcea să crezi că muntenii şi moldovenii trebuie să fi păcătuit mult pentru a fi ridicat atâtea monumente în cinstea Domnului, în realitate, această populaţie atât de încercată de-a lungul secolelor se refugia într-o credinţă superstiţioasă care, în mijlocul tuturor calamităţilor de care suferise, rămăsese singura consolare. Moartea conta mai mult ca viaţa şi riturile funerare ocupau un loc important în aceste regiuni, al căror climat foarte aspru devenise si mai ucigător din cauza prezentei unor bălţi întinse, sursă de febră şi de epidemii răspândite de ţânţari. Mortalitatea infantilă crescuse considerabil şi făcea astfel de ravagii încât vedeai trei copii băgaţi în acelaşi sicriu, în timp ce mama, distrusă de durere, urla ca o lupoaică rănită. Părinţii viitorului compozitor George Enescu, după ce pierduseră doi copii la o vârstă mică, au asistat şi la pierderea altor cinci, omorâţi brusc, în 1878, de o angină difterică.

Calamităţilor naturii li se *adăugau* foarte des năvălirile, masacrele, pretenţiile marilor latifundiari sau cele ale *hospodarilor,* în timp ce poporul, zdrobit, părea să-şi accepte soarta cu fatalism, gata să se revolte sporadic, într-o izbucnire scurtă de disperare, pentru a recădea apoi în apatie. Fiecare generaţie transmitea celei următoare această povară de servitudine, care îi apleca spre pământul cultivat aprig, fără speranţa de a-şi îmbunătăţi vreodată soarta de oameni condamnaţi să

rămână săraci. Această trăsătură de caracter o frapase pe regina Elisabeta, care se declarase mama acestor dezmoşteniţi, spunând: „N-am văzut niciodată în viaţa mea un popor mai trist. Copiii





u un aer grav, care nu e potrivit vârstei lor. Trupurile lor mici sunt jalnice şi palide: ochii lor enormi, înconjuraţi de cтpne negre, arcuite, sclipesc de inteligentă, dar sunt de o melancolie care îţi sfâşie sunetul...

# *Lahovari nu se schimbă*

Ţ-^ ecăderii clasei boiereşti i-a corespuns, o dată cu JLx sosirea tardivă a luminilor secolului al XVIII-lea, urcarea unei noi clase, constituită din acea burghezie muncitoare, bogată şi educată, care va da tării, între suirea pe tron a lui Carol de Hohenzollern şi abdicarea strănepotului său Carol al II-lea, un număr de oameni politici distinşi. Familia Lahovari aparţinea acestei elite.

Mari burghezi, muncitori şi cinstiţi, legaţi de aristocraţie prin căsătorii şi prin simţul afacerilor, familia Lahovari era dotată în mod cu totul remarcabil, fără să aibă prejudecăţile castei boiereşti, şi animată de un spirit civic şi moral care a făcut ca mulţi dintre membrii ei să devină figuri proeminente ale lumii politice, mai ales în Partidul Conservator, ai cărui şefi incontestabili au fost mult timp.

Asupra originii familiei se povesteau pe atunci multe istorii, cele relatate de familie fiind la fel de îndoielnice ca cele răspândite de răutatea rivalilor. Arma de Noailles, invidioasă pe succesul Marthei Bibescu, a insinuat că vara ei se trăgea dintr-un bucătar, într-o zi, când Martha îşi pierduse o broşa frumoasă, căzută din corsaj, şi o căuta pe jos, contesa de Noailles murmurase perfid:



— *Uite-o pe* Martha, care îşi caută *brocha** străbunilor...

în *Nimfa Europei,* această lungă peregrinare prin pădurile arborilor genealogici, Martha Bibescu, bazân-du-se pe sunetul numelui, îi conferise o origine maghiară. Unul dintre

străbunii îndepărtaţi, căzut prizonier la turci si internat la Brusa, ar fi compus cântece melancolice care au atins inima unei tinere grecoaice, fiica unor bogaţi proprietari din Bizanţ. Folosindu-se de dreptul ei de a elibera un prizonier prin căsătoria cu el, tânăra fată si-ar fi unit soarta de cea a străinului. După mai multe generaţii, descendenţii lor s-ar fi stabilit la Constantino-pol, în acel cartier din Fanar, unde grecii, exilaţi în interior, duceau o viaţă studioasă şi secretă.

Genealogiştii cei mai integri si cronicarii mai puţin dubioşi au căzut de acord să semnaleze existenţa la Constantinopol, în cea de-a doua jumătate a secolului al XVD-lea, a unei familii Lahovari, venită probabil din Ca-ramania, un principat în Asia Mică, intrat în secolul al XVI-lea sub jugul turcesc. Aceşti Lahovari ocupau pe atunci în imperiul otoman funcţii pe cât de onorabile, pe atât de bănoase. Petrache Lahovari nu era numai unul dintre directorii Ministerului de Finanţe, dar, aşa cum afirmă cronicarul Dionisie Fotino, si inspectorul general al bisericilor ortodoxe din imperiu. Bogat şi cultivat, foarte bun prieten cu contele Choiseul-Gouffier, ambasadorul Franţei pe lângă înalta Poartă, Petrache Lahovari nu-si ascundea simpatiile faţă de Occident. Fiul lui, Ma-nolache, ocupa, de asemenea, un post de invidiat, şi anume pe cel de grămătic pe lângă Sfânta Patriarhie. Dăduse dovada capacităţilor sale când îl înlocuise pe Mânu, se-

* In limba franceză, „la broche" înseamnă atât broşa, cât şi frigare. •.;





cretarul Patriarhiei, în timp ce acesta călătorise în străinătate. Petrache Lahovari a avut, printre alţi copii ale căror nume s-au pierdut, şi o fiică, Eufrosina, măritată cu Gheorghe Luchi, un boier din Ţara Românească. Peste un sfert de secol, copiii acestui cuplu, chemaţi în ţară de unchiul lor Lahovari, i-au luat numele, fiind părinţii aripii din familie din care se trage Martha Lahovari, prinţesă Bibescu.

în timp ce se împământenea în Moldova, familia Lahovari a cunoscut o serie de încercări care erau cât pe-aci să o distrugă complet. La începutul anului 1786, Petrache Lahovari şi fiul său Manole, acuzaţi de conspiraţie împotriva statului, s-au pomenit cu bunurile confiscate şi apoi aruncaţi în închisoare. Pentru a-1 forţa să dea numele complicilor si, mai ales, pentru a dezvălui unde îşi ascunseseră bogăţiile, Petrache Lahovari a fost torturat sub ochii fiului său, fără să-i se smulgă un

cuvânt. Când a fost dărâmat, palatul său n-a scos la iveală vreun secret. A venit apoi rândul lui Manolache Lahovari să fie torturat în faţa tatălui său şi, ca şi el, a refuzat să vorbească. Astfel încât amândoi au fost condamnaţi la decapitare. Pe drumul ce ducea la execuţie, convoiul lor s-a încrucişat cu Mavrogheni, unul dintre duşmanii lor, pe care un om din popor 1-a apostrofat violent, arătându-i pe cei doi condamnaţi: „Şi tu ai să mori de o moarte asemănătoare!" Această prezicere se va îndeplini întrucât Mavrogheni, numit domnitor în Ţara Românească, a fost şi el decapitat peste patru ani, în 1790.

După execuţia tatălui, marele vizir, care asista la spectacol, 1-a iertat pe fiu. Manolache Lahovari a ajuns din nou la închisoare, iar apoi a fost exilat în Rodos. Confiscarea averii îl silise să-şi câştige viaţa dând lecţii de limbi





străine pentru care negustorii francezi, cuprinşi de milă faţă de nenorocirile lui, se străduiau să-i găsească elevi. Această perioadă sumbră a luat sfârşit când un Suţu, văr cu Lahovari, a fost numit domnitor în Ţara Românească si i-a oferit lui Manolache postul de Mare Paharnic, un post mai important decât lăsa să se înţeleagă titlul, deoarece Marele Paharnic întovărăşea pretutindeni pe domnitor si semna alături de el toate actele oficiale, în curând, Manolache Lahovari a fost numit secretarul particular al domnitorului Sutu şi a ajuns una dintre personalităţile cele mai influente ale Bucurestiului.

In 1808 face parte dintr-un „divan", adică un fel de consiliu suprem, însărcinat să controleze gestiunea pământurilor moldovene şi muntene, lucru care arată că se bucura nu numai de încrederea stăpânului său, dar că o recăpătase si pe cea a înaltei Porţi. A murit în 1812, lăsând doi fii, de pe urma căsătoriei lui, pe Manolache al doilea şi pe Nicolae, care s-au distins în viaţa politică şi artistică a României fără să cunoască însă o splendoare egală cu cea din ramura cadetă, creată de sora lui Manolache primul, soţia boierului Gheorghe Luchi.

Fie prin căsătoria lui, care îl împământenise, fie prin graţia domnitorului, Manolache Lahovari întâiul a obţinut, pe la 1809, concesia minelor de sare de la Ocna. întrucât obligaţiile de la Curte, cărora li se adăugau cele de prefect de Vâlcea,

nu-i lăsau deloc timp să se ocupe de exploatarea minelor, a încredinţat-o pe aceasta nepotului său Ion Luchi, fiul surorii sale, Eufrosina. Deşi familia Luchi era de origine grecească şi purta un nume cunoscut în Tara Românească, Ion Luchi a ales numele mamei sale, fără îndoială cu speranţa de a-şi lega soarta de cea a unchiului său. Trebuie să fi fost un om priceput,





care nu s-a mulţumit doar să pună bazele prosperităţii familiei prin administrarea minelor, dar şi-a făcut şi o carieră politică, prin care a deschis descendenţilor săi drumul către putere. Născut în 1789, a devenit, la vârsta de treizeci şi doi de ani, prefectul judeţului Vâlcea, iar apoi, la patruzeci şi cinci de ani, deputat în Adunarea Constituantă, îşi consolidase poziţia căsătorindu-se cu o femeie din *marea boierime,* numită Socoteanu, fiica unor proprietari bogaţi, tot atât de dispuşi să-şi înmulţească bunurile pe cât erau de drepţi. Se povesteşte încă printre descendenţi că Prascovia Lahovari, născută Socoteanu, supraveghea personal pedepsele corporale date oamenilor ei. Când un vinovat - un servitor, un ţigan sau un ţăran - era condamnat să fie biciuit, străbuna, o persoană de talie măruntă şi foarte pioasă, se căţăra pe o masă pentru a domina scena şi a număra loviturile de bici pe mărgelele de pe mătănii...

Familia Lahovari a renunţat într-o bună zi la administrarea minelor de sare de la Ocna, când acestea au devenit regie de stat. Când Martha Lahovari, întovărăşind pe prinţul moştenitor şi pe prinţesa Măria, a vizitat ocnele în copilărie, a fost mai întâi orbită de proporţiile gra-dioase ale acestei catedrale subterane, care strălucea la lumina tortelor. Apoi văzuse că minerii erau puşcăriaşi în lanţuri, cu fiare legate la picioare, în timp ce se înduioşa de soarta lor, un puşcăriaş se aruncase la picioarele cuplului princiar, susţinându-şi nevinovăţia şi cerând dreptate. Gardienii se aruncaseră asupra lui pentru a-1 lega la gură şi a-1 lua de acolo, dar scena o emoţionase atât de mult pe Martha, încât i se făcuse rău si trebuise să se întoarcă rapid la trenul regal.

Fără a intra în amănuntele numeroşilor descendenţi ai



lui Ion Lahovari, născut Luchi, ajunge să pomenim că, de pe

urma căsătoriei lui cu Prascovia Socoteanu, s-au născut trei fii: George, care a fost preşedinte la Curtea de Conturi la Bucureşti, Grigore, preşedintele Curţii de Casaţie şi, în fine, Nicolae, fratele cel mai mare care a avut şapte copii, printre care si Ion Lahovari, tatăl Marthei Bi-bescu. George Lahovari a avut şapte copii, ca şi Grigore, fără a mai număra descendenţii lui Manolache al doilea, astfel încât nu era de mirare că se spunea la Bucureşti, în jurul anilor 1880: „Când ai zece scaune în jurul unei mese, sosesc unsprezece Lahovari ca să se aşeze pe ele."

Pentru românii de-abia ieşiţi din obscurantismul cauzat de turci, centrul Luminilor era Parisul unde, încă de la 1830, mulţi boieri îşi trimiteau fiii ca să studieze sau, cel puţin, să capete un lustru, ca să strălucească în saloanele Bucureştiului şi să impună un stil. Este adevărat că la Paris, aceşti tineri atrăgeau atenţia prin costumele lor, pipele lor si purtarea lor, în acelaşi timp arogantă si foarte liberă. Lustruiţi de câţiva ani la Paris, ca şi de vreo legătură cu o femeie din lumea bună, aceşti tineri deveneau „craii" Bucurestiului, continuând să stârnească uimire, deşi, de data aceasta, prin redingotele lor croite pe Rue de la Paix, prin ţigările lor cu vârf aurit şi printr-un limbaj preţios, care trecea drept culmea rafinamentului.

La sfârşitul secolului trecut, doi dintre fiii lui Nicolae Lahovari, Alexandru si Constantin, ofereau fiecare câte un exemplu al acestui tip franţuzit. Adevărat model de „mic snob", mai francez decât francezii; aşa cum va spune nepoata lui, Martha Bibescu, Alexandru Lahovari folosea un limbaj afectat care nu mai avea trecere la Paris, pronunţând, de pildă, *Meurte,* în loc de *Marthe.* Fratele



lui, Constantin, plecat să studieze la Paris, nu s-a mai "ntors niciodată, intrând în literatură aşa cum alţii intră ţn religie. Chel, cu o barbă stufoasă, Constantin semăna cu un călugăr capucin care nimerise la o mănăstire greşită, stabilindu-şi domiciliul la biblioteca Sorbonei. Vărul lor, Filip/ s-a impus în bibliofilie şi a lăsat posterităţii o remarcă admirabilă. Atunci când oamenii îi plângeau de milă că îşi pierduse cele mai frumoase cărţi în jaful proprietăţii sale din 1917, el ar fi răspuns: „Dacă m-aş lamenta că le-am pierdut, n-aş fi demn să le fi avut..."

Tatăl Marthei Bibescu, Ion Lahovari, luase si el calea spre Paris, pentru a-şi face acolo studiile. Nu avea pe atunci decât unsprezece ani, iar mama lui, al cărei fiu preferat era, îi dăduse la plecare două sfaturi: „împărtă-seşte-te şi nu da ochii cu valahii." Nu se ştie dacă a urmat strict aceste recomandări, dar s-a dovedit unul dintre cei mai buni elevi ai liceului Louis-le-Grand, stimulat probabil în ambiţie de ostracizarea impusă de colegi, care confundau pe opresor cu oprimatul şi îl numeau *Turcul,* în zadar le explicase el că departe de a fi turc, era creştin ca şi ei, deşi ortodox, căci rămase cu porecla.

Ieşit primul la Concursul general, refuzase să se stabilească în Franţa, aşa cum i se propusese, şi revenise în ţară unde, o dată cu sosirea domnitorului Carol de Ho-henzollern, acceptat de Europa, urma să se desfăşoare o nouă viaţă politică, în care i se oferea, atât lui cât şi fraţilor săi posibilitatea să joace un rol important şi demn de talentul lor. Situaţia tinerei Românii, încă supusă formal înaltei Porţi, rămăsese precară. Războiul ruso-turc din 1877, în care Rusia a cerut ajutorul României, a adus ţării emanciparea definitivă şi i-a permis lui Ion Lahovari să se distingă.



**Ghislain de Diesbach**

Angajat voluntar în armată, a făcut întreaga campanie militară pe un ger siberian, într-o tară fără drumuri, cu o armată fără intendentă şi în fata unui duşman fără milă. Eroismul lui la asediul Plevnei i-a adus Crucea Sf. Gheor-ghe, decernată de către înaltul comandament al armatei ruse. Dovada de curaj, de putere de îndurare si de patriotism a constituit o excelentă pregătire pentru cariera la care se gândea.

în ce priveşte dinastia germană, proaspăt înscăunată, membrii familiei Lahovari s-au dovedit a fi partizani fideli ai acesteia, deşi, prin firea lor conservatoare, au intrat deseori în conflict cu regele care, liberal din interes, se sprijinea pe partidul lui Brătianu, politician calificat drept *roşu de* către vechii boieri, în speranţa de a-1 neutraliza. Bogaţi, activi şi ambiţioşi, cei din familia Lahovari şi aliaţii ei au constituit un clan de care atât coroana cât şi opinia publică trebuiau să ţină seama. Atunci când George Lahovari, din ramura vârstnică, fondatorul singurului cotidian din Bucureşti, *L'independance roumaine,* a fost omorât în duel de către Filipescu, unul dintre adversarii lui politici, reacţia populaţiei era aproape să se transforme în

răzmeriţă. Nicolae Lahovari, vărul lui, membru influent al Adunării Constituante în 1886, era denumit *Tatăl fericit,* deoarece fiii lui, care îşi împărţeau posturile guvernamentale şi cele diplomatice, se succedau unul altuia, asigurând unor ministere, ca cel al Afacerilor Externe, o continuitate atât profesională cât si dinastică.

Departe de a fi ameţiţi de aceste succese, fraţii Lahovari, uniţi frăţeşte în ciuda succesului lor, au cântărit cu înţelepciune vanitatea ambiţiilor omeneşti, încercând să-şi dea reciproc lecţii de modestie. Unul dintre refrenele la modă în anii 1890 era de a repeta: „Nu eşti la tine





acasă, nu sunt la mine acasă, suntem cu toţii acasă la servitorii noştri..." Asemeni lui Talleyrand odinioară, Ion Lahovari şi fraţii lui colecţionau caricaturile lor publicate în ziare şi le arătau copiilor lor pentru a le înlătura orgoliul. Martha Bibescu îşi va aminti, ca una dintre primele experienţe din copilărie, că tatăl ei, a doua zi după numirea lui la Ministerul Agriculturii, intrase în camera soţiei ducând în braţe o mare cutie în care se găseau alandala ordinele şi decoraţiile primite, în timp ce Martha şi surorile ei scoteau strigăte de admiraţie în faţa acestor dovezi de merite părinteşti, recunoscute la curţile străine, domnul Lahovari se mulţumise să remarce:

— Copiii mei, ţineţi minte că este cu neputinţă să primeşti ceva fără să fii capabil să dai acelaşi lucru la rândul tău!

în pofida lipsei de interes, familia Lahovari aprecia onorurile, fiind de aceeaşi părere cu Montaigne şi Voltaire că, pentru a dispreţul onorurile, trebuie mai întâi să le primeşti...

Evocând la bătrâneţe pe tatăl şi pe unchiul ei, Martha Bibescu a insistat asupra laturii poetice a acestui clan familial care, în culmea puterii lui, îşi păstrase ceva tineresc şi şcolăresc: „Conversaţiile cele mai serioase, atunci când fraţii se reuneau, cei denumiţi *marii Lahovari* -excelenţele lor miniştrii - ajungeau întotdeauna la declama-rea, fie clasic, fie romantic, a unui vers potrivit împrejurărilor... Maniile lor verbale îmi plăceau şi le imitam ticurile spirituale; în taina memoriei mele de copil înregistram ce spuneau, îmi însuşeam această muzică poetică de care erau

acompaniate gesturile şi acţiunile lor."[1] Această

[1] Documentele Bibescu, depuse la Bibliotheque Naţionale.

**Ghislaln de Diesbach**

purtare puţin cam teatrală, ca si cum membrii familiei ar fi jucat comedia puterii, nu impieta asupra puterii lor adevărate si solide: „Mi-am dat seama în curând", *a* notat fiica şi nepoata lor, „că cei din familia Lahovari dădeau ordine iar ceilalţi, înrudiţi cu noi, le primeau/'[1]

Ion Lahovari se căsătorise la 20 ianuarie 1880 cu Emma Mavrocordat, descendenta uneia dintre cele mai ilustre familii din Fanar, dar stabilită de mult timp în Moldova. „Dacă Lahovari a fost familia mea intelectuală", va recunoaşte mai târziu Martha Bibescu, „Mavrocordaţii au fost familia mea istorică."[2] S-a arătat întotdeauna mândră până la obsesie de această descendenţă, văzând pretutindeni, chiar si în ţinuturile cele mai îndepărtate ale lumii greceşti, urmele acestui fenix extraordinar din care, conform legendei, se trag Mavrocordaţii.

## *Fenbcul Fanarului*

ste adevărat că nu există nimic mai nobil, mai vechi si mai glorios ca Mavrocordaţii, la care am putea adăuga, nici oameni mai inteligenţi, întrucât dintre toate familiile greceşti decimate de turci, Mavrocordaţii au fost cel mai puţin afectaţi, dând călăului o singură victimă, pe Gheorghe Mavrocordat, spânzurat în 1821.

Patronimul Mavrocordaţilor s-a schimbat în decursul secolelor. Cunoscuţi din secolul al XIII-lea ca Mauro si

[1] *Ibid.*

[2] *Ibid.*

***Prinţesa Bibescu***

ocupând înalte funcţii în Bizanţ, această dinastie s-ar fi legat în jurul anilor 1400 cu dinastia Kordato, al cărei nume l-.a adăugat celui de familie.[1] După căderea Imperiului roman din Orient, familia s-ar fi refugiat la Chio care ţinea pe atunci de Republica genoveză. La începutul secolului al XVII-lea, Nicolae Mavrocordat, a cărui mamă se trăgea din Massimo de Roma, se întorsese la Constantinopol, unde s-a căsătorit cu prinţesa Roxana, fiica lui Scarlat Beglitzi, unul din grecii

cei mai puternici pe atunci şi văduva unui Basarab, fiul domnitorului din Muntenia.

începând cu această încuscrire, onoruri, titluri şi distincţii n-au mai contenit să mărească gloria famliei care, deşi preocupată să cultive literatura şi artele, nu si-a uitat interesele materiale. Din tată în fiu şi din unchi la nepot, au devenit logofeţi ai patriarhiei din Constantinopol, mari dragomani ai Sublimei Porţi, iar începând din secolul al XVIII-lea, domnitori - fie în Moldova, fie în Muntenia. Unii dintre ei, prin politica lor abilă, au ajuns să primească privilegiile şi titlurile celor mai îndârjiţi duşmani ai Porţii, ca acest Mavrocordat, semnatar al Păcii de la Karlowitz, tratat drept prinţ de împăratul Leopold al II-lea. întrucât singura nemurire este de ordin literar, cel mai faimos dintre Mavrocordaţi n-a fost nici negociatorul de la Karlowitz şi nici unul dintre *exaporitii*[2] sau *logoteţii*[3] Constantinopolului, ci Alexandru Mavrocordat, rând pe

[1] în monumentala sa lucrare, *Marile familii ale Greciei,* prinţul M.D. Sturdza se mulţumeşte să traseze identitatea Mavrocordaţilor de la un Nicolae Mavrocordat, locuind în insula Chio la 1570, dar recunoaşte că această dinastie e cea mai ilustră din Fanar.

[2] Exaporitul este un sfătuitor secret al sultanului.

[3] Logotetul era un intermediar între Biserica ortodoxă şi guvernul otoman.





rând militar, poet, om politic, prieten al lui Shelley si mai ales al lui Byron, alături de care s-a aflat cu ocazia morţii poetului la Missolonghi. Deşi Martha Bibescu n-a avut cu acest erou al independentei greceşti decât o înrudire îndepărtată, îl revendica drept unul dintre părinţii ei spirituali: „M-ai adoptat misterios", scrie ea în *Nimfa Europa,* „si mi-ai dat forţa să te evoc pretutindeni pe unde am trecut..."[1]

Prin intermediul Mavrocordatilor, copiii lui Ion Laho-vari primeau în sângele lor pe cel al principalelor familii fanariote care, în mod ciudat, păreau mai degrabă întărite decât slăbite de sângele vărsat în apărarea creştinătăţii. In decursul secolelor, Mavrocordaţii se încuscriseră cu marile familii din Moldova şi Tara Românească, de origine autohtonă sau grecească, cum ar fi Cantacuzino, Rosetti, CaJlimachi, Racovită, Ghica, Bals (sau Balsh), Ca-ragea, Panaiatochi, Arghiropoulos, Şuţu si Rodocanachi...

In ciuda atâtor alianţe familiale strălucite, prinţul Alexandru Meivrocordat, tatăl doamnei Ion Lahovari, se

mulţumise să se căsătorească, pentru a treia oară, de altfel, cu o domnişoară de Millo care, aşa cum va pretinde nepoata ei, descindea dintr-un aristocrat francez emigrat în principate în epoca revoluţionară. Originea familiei ar fi fost dovedită de descoperirea pe o stradă din Iaşi a unui prunc pe al cărui leagăn fusese prinsă cu un ac o hârtie indicându-1 drept: „Pierre, fiul contelui de Millo, ofiţer în Royal-Provence". Adoptat de o prinţesă Ghica, născută Mavrocordat, copilul găsit, în pofida talentelor intelectuale, nu depăşise stadiul de profesor de greacă şi latină. Nepotul lui, în schimb, ajunsese secretar al Mi-

[1] Prinţesa Bibescu, *Nimfa Europa,* p. 418.





nisterului Afacerilor Externe în Moldova. Un alt descendent devenise celebru ca actor, în pofida originii obscure, sau cel puţin misterioase, familia Millo căpătase o poziţie onorabilă în lumea bună din Bucureşti şi strânsese, fără îndoială, o oarecare avere, întrucât un Millo candidase la un moment dat şi, de altfel, fără succes, la tronul Moldovei.

Prinţesa Alexandru Mavrocordat, născută Millo, era foarte urâtă, având însă o fire originală şi hotărâtă. La bătrâneţe devenise mai mult lată decât înaltă, lipsită de orice cochetărie, dar nu şi de spirit. Martha Bibescu, care o cunoscuse puţin, întrucât bătrâna prinţesă murise în 1894, şi-o amintea ca pe o bătrână micuţă, grasă şi bon-doacă, cu ochii bulbucaţi în dosul unui lornion, „cu gura tăiată de un zâmbet enigmatic, ce se întindea de la o ureche la alta, cu braţe scurte, ţinută uluitoare, semănând cu o broască aşezată pe o frunză de nufăr".[1] întrucât prinţesa nu împărtăşea deloc gusturile soţului, e de mirare că a reuşit să trăiască atât de mult cu el pentru a avea cinci . băieţi şi o fată. Soţul era poreclit *Ursul,* atât ca aluzie la statura lui voinică, cât şi la firea lui bănuitoare. Nimeni nu era mai puţin potrivit să devină curtean ca acest mare vânător, pasionat după cai şi câini. Asta a fost totuşi intenţia regelui Carol I atunci când 1-a numit mare şambelan.

Nesimţindu-se la locul lui la această Curte recentă, Alexandru Mavrocordat îşi ascunsese sentimentele cu mare răbdare, încercând să pară amabil, până în ziua când suveranul, împins de liberalii diabolici, voise să confişte bunurile mănăstireşti. Scandalizat de această spoliere, Mavrocordat

încercase să deschidă ochii regelui asupra

[1] **Documentele Bibescu, B.N.**



măsurii nedrepte si a gravei greşeli politice pe cale de *a.* fi comisă. Pentru poporul român, regele era învestit cu o misiune sfântă: să elibereze Constantinopolul, oraşul sfânt, de sub turci. Nu era deci nicidecum o idee bună să atace drepturile bisericeşti... Nehotărât, Carol I relatase convorbirea lui Brătianu, primul său ministru, care, furios de intervenţia lui Mavrocordat, ameninţase că demisionează. Brătianu era mult prea preţios regelui ca să se poată lipsi de el. Carol a semnat deci decretul şi Mavrocordat si-a dat demisia din funcţia de mare şambelan. Când si-a luat rămas bun de la regină, a anuntat-o solemn că mari nenorociri se vor abate asupra ţării, tronului si dinastiei, prezicere ce se va îndeplini cam peste şaizeci de ani.

De la această întâmplare, Mavrocordat nu încetase să aibă tot timpul izbucniri de furie, până a ajuns ca poreclei de *Ursul* să i se adauge si cea de *Indignatul.* De o mizantropie încăpăţânată, Mavrocordat se exilase la moşiile lui, de unde nu se mai sinchisea să iasă decât rareori. Ducea o viaţă de sălbatic si, se spunea, de plăceri voluptuoase, întrucât i s-au atribuit mai mulţi copii, printre care si Şir Basil Zaharoff care moştenise de la el, se spune, talia lui si ura împotriva turcilor.

Acest aristocrat din alte vremuri, cu moravuri atât libere cât şi rustice, devenise greu de suportat, astfel încât, într-o bună zi, soţia lui, sătulă de vânători si câini, ca si de a fi tot timpul însărcinată, se răzvrăti. Nu fugi, ci îşi cumpără pur si simplu un bilet de tren pentru Paris, luând cu ea fiii si pe fiica ei, viitoarea doamnă Ion Laho-vari. Se instalase mai întâi în Cartierul Latin, trăind într-o izolare voită, fără să dea ochi cu vreunul din românii de la Paris si nici măcar cu acei Mavrocordaţi care erau



primiţi în cartierul Saint-Germain. Atât ea cât şi copiii duceau o viată de mic burghezi în jurul mesei din sufragerie, pe care, de îndată ce se termina cina, caietele de scoală şi cărţile înlocuiau rasolul de vită şi cartofii pră-i'iti o dată pe an, o bombă răscolea acest univers liniştit, făcând să se ascundă pisica sub dulap, în timp ce copiii mai mici tăceau fascinaţi:

prinţul Mavrocordat, care se rupsese de câinii, de caii şi de amantele lui, sosea să-şi viziteze copiii legitimi. Din fericire, nu stătea niciodată prea mult şi viaţa de familie îşi relua cursul liniştit după această apariţie zgomotoasă. Porecliţi *Toto I, Toto II, Toto III* etc. de către colegii uimiţi de numele lor de Mavrocordat, copiii creşteau şi, o dată ieşiţi din adolescenţă, erau rechemaţi acasă de către teribilul lor părinte pentru a ocupa în ţară poziţii potrivite talentului sau rangului lor.

Fiica sa, Smaragda, pe numele prescurtat Emma, îşi închipuia cu naivitate că prinţul, care nu părea să se intereseze decât de băieţi, avea să-i îngăduie să-şi croiască singură viaţa, îşi făcuse planuri să se logodească cu un prieten al fraţilor ei, un oarecare domn de la Mariniere, proiect care îi surâdea mamei ei, fericită să-şi vadă fiica stabilită definitiv în Franţa. Atunci când a aflat de această idilă, prinţul Mavrocordat s-a repezit imediat la Paris pentru a interzice căsătoria cu care nu era de acord, mai ales fiindcă fusese hotărâtă fără să fie consultat, o crimă lese-majestate. Nici implorările şi lacrimile fiicei lui, nici ale soţiei, la care se adăugau vaietele servitorilor, încântaţi să fie părtaşi la dramă, nu 1-au înduplecat pe Urs. Pentru a o sustrage complet seducţiei domnului de la Mariniere, prinţul a hotărât să-şi readucă fiica la Iaşi. Nefericită, căci nu avea decât optsprezece ani, a fost apucată de o astfel de disperare, încât a fost cât pe-aci să se arunce pe geam.





întoarsă la Iaşi, fata se gândi că va muri de tristeţe, dar apoi găsi o soluţie a durerii ei în compania unei tinere fete amabile, Olga Sturdza, o altă victimă a amorului, care tocmai refuzase cererea în căsătorie a regelui Serbiei, Milan I, care căuta o nevastă. Timpul trecu si, în-tr-o zi, tatăl îi declară:

— Un domn a sosit azi la Bucureşti. O să-1 vezi în cu rând la manej.

— Dar nici măcar nu-1 cunosc! strigă tânăra fată.

— II cunosc eu şi e de ajuns! i-o reteză prinţul.

In ziua nuntii, la 20 ianuarie 1880, era un ger de cră-pau pietrele la Iaşi şi invitaţii tremurau de frig. în clipa când avea loc comuniunea sub două rituri, când preotul îi înmâna anaforniţa, tatăl ei se aplecă spre ea şi îi spuse pe un ton jovial:

— Bea bine, are să te încălzească...

în ciuda amintirii domnului de la Mariniere, niciodată complet uitat, şi în ciuda dragostei tainice pe care Ion Lahovari o păstrase pentru Măria Cantacuzino, care avea mai târziu să se căsătorească cu Mihai Şutu, căsătoria a fost fericită, judecând cel puţin după acest poem de aniversare a nuntii, scris şi dedicat soţiei sale de către Ion Lahovari:

*Depuis le premier jour oii dans ies yeux timides*
*J'aperţus l'avenir ă'amour ei de bonheur,*
*Dix-sept ans ont passe, sur leurs ailes rapides*
*Emportant la jeunesse, apportani la ăouleur,*
*Mais qu'importe apres tont s'ils respectent mon coeur.*[1]

[1] *Ibid.*



# Capitolul II

*Educaţia micuţei Caterina a fost*
*începută de femei fără educaţie.*
MARTHA BIBESCU

*Mie trebuie să mi se spună adevărul, pentru că*
*eu una cred totul.*
MARTHA BIBESCU, într-o scrisoare către tatăl său

## *Martha-Paris*

Din faptul că fusese concepută la Paris a rezultat convingerea Marthei Bibescu că tot acolo se şi născuse, că împreunarea de trupuri desăvârşită într-o seară de primăvară a anului 1885, pe avenue Matignon, îi dădea dreptul de a locui în această capitală intelectuală a Europei şi că viaţa ei, asemeni imaginii arhitecturii lui Gabriel, avea să fie o capodoperă clasică de o rânduire savantă si somptuoasă.

întrucât si-a petrecut cea mai mare parte din tinereţe în Franţa, la Paris, unde tatăl ei fusese o vreme ministru plenipotenţiar al României, iar apoi la Royat, Biarritz şi Cabourg, unde familia Lahovari închiria vile în timpul verii, Martha s-a proclamat franţuzoaică de inimă şi chiar de sânge, întrucât în venele ei curgea sângele acelor misterioşi Millo, veniţi din Provence în România, în această privinţă, adevăraţii români, cei cărora nu le era ruşine să-şi recunoască apartenenţa, refuzau să se lase amăgiţi, într-o scrisoare adresată lui Antoine Bibescu,

scrisă în jurul anilor 1903-1905, Eliza Brătianu îşi exprima sincer părerea asupra acestor pretenţii: „Martha, când era mică, descoperise că în fond nu era românca -lucru adevărat, de fapt - si că era franţuzoaică - lucru fals - pentru că nu ştiu ce Millo oarecare fusese oarecum francez si foarte aventurier. De atunci nu ne mai contestă; având simţul realităţii, încearcă uneori să schimbe macazul, fără să reuşească însă. A înţeles avantajul de a spune deschis ce eşti, fără a te lansa în explicaţii care sună ca nişte scuze: «Tatăl meu era român, mama grecoaică, iar eu sunt franţuzoaică, pentru că am fost crescută în Franţa şi pentru că străbunicul meu e francez...» Sunt afirmaţii care nu conving pe nimeni."[1]

Visul ei de a trăi la Paris era împărtăşit între timp de doamna Lahovari, care nu se obişnuise niciodată cu lumea bună de la Bucureşti si care, în acel sfârşit de ianuarie 1886, la capătul unei a treia sarcini, nu mai avea decât o dorinţă: să revină la Paris, unde College de France oferise o catedră soţului ei, ceea ce o făcea să spere la o întoarcere definitivă în tara de alegere. Dar vai! Acel 28 ianuarie 1886 îi produse o dublă dezamăgire: naşterea unei a doua fiice, atunci când se aştepta la un al doilea băiat, şi anunţul că soţul ei, candidat în alegerile legislative, le câştigase cu mare triumf. Printr-o întâmplare nostimă, doctorul Constantin Cantacuzino, care s-a ocupat de naşterea fiicei, era ginerele lui Brătianu, şeful Partidului Liberal, pentru care succesul lui Ion Lahovari, membru al Partidului Conservator, reprezenta o înfrângere, în timp

[1] Documentele Bibescu. Este vorba despre o copie de mână a scrisorii, pe marginea căreia Martha Bibescu n-a scris nimic pentru a contrazice această apreciere, lucru pe care nu a ezitat niciodată să îl facă atunci când nu a fost de acord cu părerea expusă sau cu un fapt enunţat. B.N.



cu totul frigul, noul deputat se arăta la balcon pentru primi aclamaţiile amicilor, doctorul si pacienta lui deplângeau împreună această ironie a destinului care le înşela speranţele.

Ion Lahovari avea deja o fiică din această căsătorie, pe Jeanne, născută în 1882, şi un fiu, pe George, născut în 1884, al cărui scurt destin 1-a marcat puternic pe cel al Marthei care, după ce căutase în soţul ei imaginea celui dispărut, a păstrat până la moarte durerea sfâşietoare după acest frate ideal şi, fără îndoială, idealizat de amintire.

în momentul naşterii celei de-a doua fiice, familia locuia pe

Calea Victoriei, o stradă elegantă din Bucureşti, în Casa Cantacuzino. în ciuda numelui ei princiar, nu era decât o simplă casă pătrată, cu zidurile zugrăvite cu var si cu podele din lemn vopsit, înnobilată însă de un peron de piatră. Nu există nici un inventar care să poată sugera mobilierul, dar familia Lahovari, la fel ca cea mai mare parte a românilor bogaţi, trebuie să fi urmărit gustul epocii, adică al celui de la Paris, însă cu puţină întârziere. Pe la 1880 stilul Second Empire făcea furori la Bucureşti. Casa de la ţară a familiei, de la Balotesti, era o clădire lungă şi cu un singur etaj, cu zidurile pline de vechi goblenuri persane şi împodobite cu gravuri sau litografii ale căror rame cam masive se asortau cu mobilierul Louis-Philippe din mahon. în salon se afla un pian din lemn de lămâi, iar în bibliotecă toţi clasicii francezi, în ediţii legate cu mare dragoste.

în copilărie, abandonată conform obiceiurilor în grija aproape exclusivă a servitorilor, Martha Bibescu a păstrat amintirea unor chipuri aplecate cu nelinişte asupra ei, ca acel al servitoarei Anica, gata să râdă sau să plângă, sau al unei alteia, o bătrână numită Măria. De origine pra-



nn

**Ghislain de Diesbach**

gheză, văduva unui meseriaş care făcea acoperişuri şi care murise căzând de pe unul, îi povestise Marthei de *atâtea* ori accidentul, încât fetita începuse să îşi închipuie că a asistat la el, trăind împreună cu servitoarea peripeţiile dramei: „Acoperişul alunecos, căderea, zgomotul oribil al capului care se sfărâma pe pietrele ascuţite"[1], îi plăcea să asculte istoriile lugubre ale Măriei, iar dintre ele cel mai mult pe cea a lui Barbă Albastră. Deşi analfabetă, bătrâna ştia să povestească minunat. Urmărindu-i fiecare cuvânt de pe buze, Martha se îngrozea şi o ruga să o tină de mână în timpul povestirii: „Muream de frică si gustam în acelaşi timp deliciile spaimei şi fericirea de-a mă şti în siguranţă/'[2]

O fascina tot ce-i provoca frică, „îmi amintesc de groaza mea de neuitat din copilărie, în faţa păpuşilor automate ale baletului *Coppelia"[3],* îi scria ea lui Paul Claudel. Una din primele tristeţi, sfâşietoare cum sunt

cele încercate de • inimile nevinovate, a fost moartea lui Ferencz, un bătrân grădinar ungur care îi dădea mari buchete de liliac. „Plângeam după el în fiecare seară în patul meu pliant în clipa în care îmi spuneam rugăciunile. Degeaba îmi spunea bona că era firesc ca un bătrân să moară înaintea unei fetiţe, eu nu voiam să înţeleg şi plângeam, la început toată ziua, cu un fel de furie. Iar mai *târziu,* câte puţin şi serile... Mă revolta nedreptatea cerului care mă lipsise de o fiinţă ce făcea parte din jocul meu în timp ce mă jucam... în durerea mea exista mult egoism."[4]

Afecţiunea ei pentru aceşti servitori răbdători si devo-

[1] Scrisoare lui Henry de Jouvenel.

[2] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii, v. 2,* p. 113.

[3] Prinţesa Bibescu, *Schimburi de păreri cu Paul Claudel,* p. 142.

[4] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii,* v. 2, p. 253.



r



ti se amesteca cu un sentiment de milă pentru ceea ce a bănuia a fi viaţa lor, încercând în acelaşi timp repulsia unui copil de oameni bogaţi, bine spălat şi mirosind a apă de colonie, faţă de carnea obosită şi rău mirositoare a săracilor, repulsie pe care i-o mărturisi în 1905, într-o scrisoare, lui Emmanuel Bibescu, întrebându-1 dacă îşi putea învinge jena pe care i-o trezea mirosul de sărac: „Acest miros, greu de definit, pe care îl simţeam de mică pe veşmintele bonei mele atunci când se întorcea de la părinţii ei duminică seara, în timp ce mă întreba de ce mă foiam în jurul eu cu grijă şi neîncredere, în loc să merg şi s-o îmbrăţişez, eu i-am răspuns cu ferocitatea subtilă a copiilor: «Miroşi a sărăcie»"[1].

Avea totuşi la îndemână *Evanghelia* pentru a învăţa din ea modestia fată de cei umili, compasiunea în faţa sărăciei şi mila faţă de cei care nu au aceste virtuţi. Ortodocşi convinşi, părinţii vegheau la educaţia ei religioasă. Misterul *Crezului* o intrigase până în seara când, distrându-se ca să aprindă lumânările din sufragerie, una după alta, observase că răspândeau flacăra fără să o diminueze pe cea a primei lumânări aprinse, fără să îi răpească acesteia lumina, indefinit divizibilă şi veşnic întreagă.

Descoperirea suferinţelor lui Isus Cristos o indignase, explicând mai târziu sentimentul prin aceea că avea de a face cu „o stare sufletească comună tuturor sălbaticilor, cărora li se povesteşte despre creştinism". Pasiunea religioasă se exprima la ea nu atât prin extaze mistice, cât prin accese de furie. Visa mai degrabă la acţiuni pe scară mare, decât la ispăşiri oarecare sau la renunţări sublime: „între şapte şi opt ani, am trecut printr-o criză acută de

[1] Scrisoare lui Emmanuel Bibescu, fără dată. Documentele Bibescu.





misticism patriotic, plângând noaptea în pat din pricina lui Jeanne d'Arc. Mi se făcuse mare milă de ea si aveam un chef nebun să-i semăn. As fi dorit să fac pentru România ceea ce a făcut Jeanne d'Arc pentru Franţa, fără să mă întreb dacă era cu adevărat necesar, iar cauza disperării mele provenea pur si simplu din asta: credeam că n-am să fiu niciodată favorizată de sfinţi, cum fusese Jeanne d'Arc, pentru că tatăl meu nu era ţăran. Am reflectat mult, dar ajungeam mereu la aceeaşi concluzie: nu, tata nu era ţăran. Aşadar, ce-mi mai rămânea să sper?"[1]

La vârsta de şapte ani, Martha a crezut că si-a găsit o vocaţie religioasă. Familia Lahovari se afla pe atunci la Biarritz, unde mama ei plângea moartea fiului George. Sedusă de singurătatea de la Anglet, o mănăstire de călugăriţe „contemplative", Martha si-a anunţat intenţia de a intra acolo mai târziu, iar doamna Lahovari, scrie Martha în *Jurnalul* ei, evocând întâmplarea, a avut „un adevărat gest de mare dragoste" cu care nu era obişnuită. „Merita să mă sacrific pentru a-i face plăcere? Făcuse un legământ şi eu nu ştiam. Mai târziu, înţelegând despre ce fusese vorba, m-am înspăimântat..."[2] Din acest pasaj eliptic se poate trage concluzia că doamna, care îşi dorise cu pasiune un alt fiu si nu se alesese decât cu alte două fiice, promisese, fără îndoială, s-o sacrifice pe Martha lui Dumnezeu, dacă acesta i-ar fi oferit moştenitorul dorit.

[1] Documentele Bibescu. B.N.
[2] *Jurnal, 7* aprilie 1921.

C:
ret" I .

***Prinţesa Bibescu***

# *O colivie aurită*

*Mai* mult decât religia, literatura şi politica au marcat copilăria Marthei Lahovari cu o pecete dublă şi de neşters. Familia ei se găsea la apogeul puterii si nimeni nu se îndoia pe atunci că se va menţine astfel timp de generaţii, complet integrată în acele dinastii patriciene care serviseră civilizaţia şi creştinismul la marginile Imperiului Otoman. Când Ion Lahovari a devenit deputat în ziua naşterii fiicei lui, Alexandru, fratele său, fusese ales deja subsecretar la Ministerul Afacerilor Externe, în vreme ce Jacques Lahovari, care se distinsese la Plevna, avea să devină ministru al Ministerului de Război în 1891.

în mod ciudat, mai ales dacă se ţine seama de obiceiurile timpului, Martha a primit fondul educaţiei ei de la bărbaţi, de la tatăl ei mai întâi, de la bunicul Mavrocordat şi de la unchiul Jacques Lahovari.

Ion Lahovari s-a manifestat întotdeauna ca cel mai atent, iubitor şi devotat faţă de această fetiţă extrem de dotată, precoce în judecată, exaltată uneori în sentimente, înlo-cuind-o pe mamă la căpătâiul fiicei în momentele de boală, risipindu-i temerile copilăreşti sau scrupulele şi acordându-i ceea ce mama îi refuza; pe scurt, străduin-du-se să o facă să uite nedreptăţile acesteia care, obişnuită cu fraţii săi, nu îşi iubea deloc fiicele şi îşi păstra toată afecţiunea pentru George, fiul, lumina ochilor ei. Naşterea unei a treia fiice, fără a mai vorbi de o a patra, Marieta, moartă la venirea pe lume, constituise o mare dezamăgire pentru doamna Lahovari, pe care, din păcate, încerca s-o imprime şi restului familiei. „Am suferit mult prea mult



W: Î



ca să pot uita", va scrie mai târziu Martha Bibescu în notele ei

intime. „Pentru că eram cea mai mică dintre copiii mamei mele, eram neglijată. Ei plecau la Paris, la Cabourg, eu una rămâneam acasă sau eram trimisă la Brătăsanca..."i

S-a dus acolo pentru prima oară în vara dinaintea morţii lui George. Părinţii nu voiseră s-o ia cu ei la Cabourg pentru că ar fi trebuit să angajeze un compartiment de dormit pentru ea şi bonă. Şaizeci de ani mai *târziu,* Martha Bibescu nu uitase încă meschinăria procedeului sau ippcrizia pretextului. Nemaiştiind ce să facă, doamna Lahovari îl rugase pe George Lahovari, unchiul ei, mult timp preşedintele Curţii de Conturi, să o primească pe Martha la el acasă, la Brătăsanca. Acest domn bătrân, amabil si distins trecea drept providenţă pentru familie: veri, rude sărace şi prieteni găseau întotdeauna la el o ospitalitate largă. Familia Lahovari ajunsese chiar să-şi considere unchiul şi pe soţia lui ca două spirite binefă-• cătoare, iar casa lor ca pe un fel de han enorm, unde vara putea scăpa de copiii nedoriţi sau de rudele plicticoase. Unii veri îi trimiteau până si caii lor ca să pască pe câmpiile de la Brătăsanca.

Când a fost informată că avea să-si petreacă vara acolo, Martha, furioasă şi decepţionată, a început să se rostogolească în noroiul pârâului care curgea prin faţa casei. A trebuit însă să cedeze şi, într-o bună dimineaţă, s-a pomenit într-o casă străină, înconjurată de feţe noi. A avut un sentiment atât de puternic de a fi părăsită, încât a rămas mută, în ciuda primirii amabile, în timpul micului dejun, s-a suit pe un scaun de unde domina masa, atrăgând atenţia prin aerul ei sălbatic. Lipsită de bătrâna



ivtaria, care îşi lua masa cu servitorii, Martha s-a simţit brusc atât de nefericită, încât a izbucnit în lacrimi. Unii dintre meseni nu s-au putut împiedica să râdă, dar una dintre fetele familiei, Zoe Lahovari, mişcată de suferinţa ei s-a sculat şi s-a dus să se aşeze lângă micuţa ei verişoa-ra pentru a o consola şi a o convinge să mănânce. Zoe s-a ocupat atât de frumos de ea, încât Martha, cuprinsă de recunoştinţă, i-a jurat o dragoste puternică, ţinându-se după ea ca un căţeluş, acoperind-o cu priviri pline de admiraţie şi refuzând s-o părăsească o clipă,

întreaga casă se distra pe seama acestei dragoste nevinovate. Brusc, Martha îşi uitase părinţii, fratele şi sora: era complet fericită.

Fericirea ei a dispărut aşa cum a apărut, într-o zi, la micul dejun, Martha 1-a auzit pe unchiul ei întrebându-şi fiica la ce oră voia s-o ducă trăsura la gară. Când a priceput că verişoara ei urma să plece, Martha şi-a exprimat o disperare atât de serioasă, încât n-a putut fi liniştită decât cu greu. Degeaba i s-a spus că Zoe trebuia să meargă la dentist la Bucureşti şi că se întorcea săptămâna următoare. Când Zoe a revenit cu două zile mai devreme, toţi s-au aşteptat la o reîntâlnire emoţionantă şi la îmbrăţişări nemaipomenite. Spre surpriza generală, Martha n-a manifestat nici cea mai mică emoţie, în loc să alerge să îşi întâmpine verişoara, Martha nici nu s-a mişcat şi, indiferentă, s-a lăsat îmbrăţişată. „Eram incapabilă să fac vreun gest, să scot un cuvânt, căci n-o mai iubeam", va explica ea, relatând întâmplarea. „Făcusem o experienţă care avea să îmi fie salutară pentru restul vieţii. Victima unui exces de dragoste, simţind o nevoie sălbatică de afecţiune, legată de spaima de a fi lipsită de apărare într-o lume în care mă simţeam ameninţată pentru motive inexplicabile, dar care îmi suprimau orice sigu-



# !T

**Ghislain de Diesbach**

ranţă, mi-am dat seama că exista în mine o altă forţă $p_e$ care o ignoram înainte de a-i verifica efectul: detaşarea."i

Poate că această primă descoperire, împreună cu moartea fratelui ei în anul următor, au fost cauza atracţiei simţită toată viaţa pentru elementul fantastic sau cel puţin ciudat al tendinţei ei de a-si transfera unele aspiraţii spre animale si chiar figuri mitologice. A fost obsedată până la moarte de imaginea fenixului, acea emblemă a Mavrocordaţilor pe care mama ei o numea pur si simplu „pasărea heraldică de curte", dar care a rămas pentru Martha simbolul existentei ei

anterioare, ca si al vieţii viitoare, convinsă că exemplul acestei păsări mitologice îi va îngădui să renască tot timpul în memoria secolelor.

A căpătat o experienţă pitorească de pe urma iluziilor si a falselor aparenţe. Jubea păsările si mai ales canarii, micii prizonieri ai portarilor, ei înşişi captivi în gheretele lor funebre. „N-am auzit niciodată canarii cântând în ' colivii, în acele curţi interioare ale caselor înalte de la Paris, fără să nu-mi amintesc de propria mea copilărie", va scrie ea în 1915. „Trilurile păsărilor captive, amplificate de ecoul acelor puţuri care sunt curţile interioare ale clădirilor de piatră, în acele spatii mici şi devenite sonore prin patru pereţi si pavaj, în acele curţi fără soare şi pomi, se înălţa neobosit cântecul păsărilor din insulele Canare... Faptul că vedeam mereu canari la portarii din toate cartierele n-a reuşit să-mi înlăture sentimentul poetic al exotismului lor. E un cântec neplăcut, căci îţi înţeapă timpanul, deşi atunci când nu 1-am mai auzit demult şi mă izbeşte pe lângă ghereta portarului, îmi străpunge inima..."[2]

[1] *Ibid.*

[2] *Ibid.*





întrucât Martha fusese operată de amigdale, mama ei, entru a o distra, i-a luat două păsări exotice nostime, care *e* strângeau una lângă alta pe barele coliviei, fără a clipi au a bate din aripi, părând să se poarte astfel din consideraţie fată de bolnavă. Martha şi-a închipuit imediat un viitor în compania acestor păsări atât de bine crescute. Aveau să se cocoaţe pe degetul ei, să ciugulească din farfuria ei şi să zboare în jurul patului ei. A deschis deci colivia cu speranţa că perspectiva libertăţii avea să le anime puţin, dar cele două păsărele nici nu s-au mişcat. A doua zi, la trezire, a observat două mici ghemotoace cenuşii care se agitau sus pe perdele. Cele două păsări încântătoare îşi pierduseră în timpul nopţii, o dată cu smocurile de puf, culorile strălucitoare de pe gheare şi cioc, puse cu vopsea

grosolană. După ce le dăduse acest aer exotic, vânzătorul îmbătase cele două vrăbii cu seminţe de grâu îmbibate în petrol şi le vânduse clientei naive drept canari, încă o iluzie pierdută!

## *Sora lui Lazăr*

Moartea lui George, în 1892, a fost un eveniment care a răscolit nu numai viaţa Marthei, dar şi pe cea a întregii familii Lahovari, concentrată asupra acestui copil, acest fiu unic, căruia părinţii îi arătau o preferinţă pentru care surorile lui nu erau invidioase, fiind primele gata să recunoască faptul că farmecul excepţional al fratelui lor o justifica din plin. Deşi răsfăţat de adoraţia al cărei obiect devenise, George îşi iubea mult





surorile, mai ales pe Martha, a cărei frumuseţe îl încânta Se întâmpla ca, atunci când era singur cu ea, să cadă J^ genunchi înaintea ei, tandru şi admirativ. Mângâia şuviţele blonde ale sorei lui cu palmele si o privea până în fundul ochilor, repetând pe un ton convins: „Eşti mica mea sfântă..."

într-o zi, mama lui a surprins acest cult bizar si 1-a dojenit exagerat. Poate că simţea o gelozie inconştientă faţă de dragostea pe care fiul ei o arăta alteia. Se poate, de asemenea, ca în religiozitatea ei riguroasă să fi fost scandalizată să îşi vadă fiul oferind unei fiinţe omeneşti un omagiu care nu se datora decât lui Dumnezeu... în dragostea Marthei pentru fratele ei intra şi o parte de nelinişte, lucru surprinzător la o vârstă când totul pare veşnic. Ca şi cum s-ar fi temut deja că acest suflet era prea perfect pentru a dăinui mult timp. Ştia că sora ei, Marieta, murise la naştere din *cauza* unor probleme de inimă şi, temându-se să nu i se întâmple si lui George un astfel de accident, punea deseori mâna pe pieptul băieţelului pentru a se asigura că inima continua să îi bată.

Lucrul de care te temi se întâmplă întotdeauna. Ca şi cum soarta ar fi voit să le reamintească fragilitatea a tot ce e lumesc, le-a dat inconştient un prim semnal. Familia Lahovari se găsea pe atunci la Baloteşti. într-o seară, au băgat de seamă că George, deşi obiectul unei supravegheri constante, dispăruse. L-au căutat mai întâi în parc, apoi în pădure, dar în van. Cuprinsă de groază, doamna Lahovari îl vedea căzut într-un puţ sau furat de ţigani, când brusc băieţelul reapăru şi

izbucni în hohote de râs. Se ascunsese pentru a le juca o festă. Cu toată severitatea ei, doamna Lahovari n-a avut inima să-1 pedepsească. O bătrână de la ţară a afirmat mai târziu că George se





rtase astfel pentru a-i face să presimtă că în curând va dispărea cu desăvârşire.

Balotesti avea să îi fie fatal. Pentru a evita să răcească au pur şi simplu să nu se obosească prea mult la o serbare pentru copii la unchiul lui, Jacques Lahovari, părinţii/ care îngăduiseră fiicelor să meargă, îl luaseră pe fiul lor ca să îşi petreacă sfârşitul de săptămână împreună cu ei, la ţară. Revenit în Bucureşti, George a fost apucat de o febră violentă. Băuse oare apă din puţul din grădina de zarzavat sau înghiţise cumva zăpadă? Cauza acestei febre tifoide n-a fost aflată niciodată şi medicii n-au reuşit să o vindece. S-au mulţumit să reînnoiască recomandările de igienă pentru a stăvili epidemia. Astfel, apa de băut a început să fie fiartă. Cuprinsă de un mare elan de dragoste pentru fratele ei, Martha s-a grăbit să bea un pahar de apă obişnuită, în speranţa de a căpăta aceeaşi boală ca a lui, dar acest eroism n-a dat nici un rezultat.

Brusc s-a făcut primăvară, fără ca George, care slăbea de la o zi la alta, să mai poată ieşi din cameră sau chiar din pat, unde somnola ascultând-o pe mama lui care îi citea basmele contesei de Segur. Cu un an în urmă, un zugrav italian, însărcinat să văruiască odaia, făcuse tavanul în albastru deschis, pe care pictase nori şi cârduri de rândunele în zbor. Găsind fresca de prost gust, familia voise s-o înlăture ca fiind naivă, dar George, încântat, îi rugase să lase tavanul aşa cum era. Iar acum, întrucât medicii interziseseră să se deschisă ferestrele, nu mai avea ca orizont decât acest cer nemişcat care îl ajuta să se desprindă de pământ, îşi dădea seama de starea lui, de neputinţa medicilor şi, într-o după-amiază, simţind că i se apropie moartea, a şoptit:





— Mamă, îmi pare rău să mor...

Cele două surori fuseseră îndepărtate şi lăsate în unei mă tuşi. într-o dimineaţă, Martha 1-a zărit pe tatăl ej venind cu

trăsături obosite si cu vesminte alandala, tră-dând mare confuzie.

— Va trebui să te rogi pentru fratele tău, i-a spus el fără nici o explicaţie.[1]

Puţin mai târziu, trimise de celebrul magazin pentru copii din Bucureşti, *Le petit Parisien,* două vânzătoare au sosit să ia măsurile fetitelor care au fost înzestrate rapid cu rochii si costume de marinar din serj negru, în fine, într-o sâmbătă dimineaţa, Jeanne şi Martha au fost prevenite că vor merge în acea după-amiază să-şi vadă părinţii.

încă de pe pragul casei familiare, au fost şocate de tristeţea si abandonul locurilor: curtea era pustie, scara era goală, iar uşa de la anticameră era dată de perete, în micul salon, Jeanne şi Martha şi-au regăsit părinţii, stând în picioare şi înconjuraţi de servitori. Domnul şi doamna Lahovari şi-au dus cele două fiice în camera lor şi, în timp ce soţia lui a izbucnit în lacrimi, domnul Lahovari i-a spus Marthei rămasă mută de durere:

— Dacă o să fii foarte cuminte, foarte bună şi foarte scumpă, o să mergi si tu la cer, unde o să îţi revezi fratele.

Veşnic tăcută, Martha s-a strecurat în cabinetul de toaletă, a îngenuncheat în faţa măsuţei de toaletă şi, cu privirea aţintită în oglindă şi cu ochii larg deschişi, ca pentru a se privi în fundul sufletului, a jurat că nu îl va uita niciodată pe acest frate, că îl va păstra viu în fiinţa ei până la moarte şi că, în aşteptarea acelei reîntâlniri, nu va trăi decât pentru el şi pentru a vedea lumea cu ochii

[1] George Lahovari a murit la I mai 1892.





i i Mulţ[unut]ă ţi[6]"va [scr]ie [ea]/ "[am] aderat din toată ini-a la dogma religioasă, la credinţă, la aceste singure re-olvări posibile; am acceptat creştinismul literal. Am cre-ut cu eroism în singurul lucru care era de necrezut..." Şi, convinsă că îşi va regăsi fratele, păstrat miraculos tânăr si în toată frumuseţea vârstei lui, a adăugat: „începând din această clipă, s-a născut memoria mea, facultate suverană, fără de care nu sunt nimic, ca şi tine... Pentru a te păstra trebuie să îmi amintesc tot ce s-a întâmplat atunci când erai cu noi pe pământ şi pentru ca şi tu să mă păstrezi, va trebuie să îmi amintesc şi de tot ce mi se va întâmpla de acum înainte pentru a-ţi povesti totul în rai..."[1] De atunci, familia Lahovari a trăit sub impresia acestei morţi care, marcând pentru veşnicie destinele membrilor ei, a scos

la iveală adevăratul caracter al acestora, deoarece doamna Lahovari a luat rolul mamei tragice, iar fiicele ei pe cel al bocitoarelor. Familia a adoptat un fel de glorie funerară ca urmare a morţii lui George, căci - aşa cum va scrie Martha în *Papagalul verde* - „doliul este întotdeauna strălucitor; îl înfrumuseţează pe cel care îl poartă şi îi scoate în relief, acoperindu-i cu umbre, aşa cum face noaptea cu stelele."[2]

Nu numai amintirea celui mort era păstrată cu gelozie, dar şi tot ce i-a aparţinut, lucruri de care un altul ar fi fost nedemn. Doamna Lahovari a montat în bijuterii şuviţele de păr şi dinţii de lapte ai mortului, realizând astfel, după spusele fiicei, o cutie cu moaşte vii. Durerea domnului Lahovari s-a exprimat într-un fel mai puţin şocant şi a izbucnit în unele ocazii, ca în acest poem pe

[1] Prinţesa Bibescu, *Cruciadă pentru anemonă,* p. 222.

[2] Prinţesa Bibescu, *Papagalul verde,* p. 14.





care 1-a scris *pe la 1895,* pentru a inaugura un album p? care o prietenă a familiei îl oferise Marthei:

*Marthe etait la soeur de Lazare.*
*Elle cria vers le Seigneur:*
*O mirade, la tombe avare A rendu*
*lefrere ă la soeur...*
*Aux jours d'angoisse et de detresse En ton*
*doux nom predestine,*
*Mon pauvre coeur dans sa tristesse*
*Mettait son espoir obstine.*
*Helas! Sur cette sombre terre,*
*Le Sauveur n'est pas revenu,*
*Marthe en vain appela son frere.*
*Le Ciel, impassible, s'est tu.*
*Cherefille, au moins cjue la vie*
*Quifut cruelle ă ţes parents,*
*Te soit clemente et te sourie*
*Comme une mere ă şes enfants...*
*Nous pourrons consoler encore,*
*Et voyant s'ecouler les ans,*
*Notre soir avec ton aurore,*
*Notre hiver avec ton printemps.*

Durerii adânci cauzate de această moarte prematură i-a urmat mai târziu tristeţea celor care ştiu că nimeni nu le va continua opera sau nu va locui vreodată unde au trăit ei. Foarte îndrăgostit de Baloteşti, domnul Lahovari nu s-a mai întors acolo niciodată fără să nu reflecteze că această moştenire,

menţinută de un secol, va trece într-o zi în mâna altora. Martha 1-a auzit murmurând deseori cu melancolie: „Alţii vor avea câmpiile mele, boschetele





le umbrarele mele...", sau spunând cu o voce decep-. natg: „Casa mă priveşte si nu mă mai recunoaşte..." t acest Baloteşti, unde odinioară Alexandru Lahovari tradusese *Tristeţea lui Olympio,* totul se adresa sufletului cu limbajul morţilor. „Eram crescute să murim de tristeţe" va spune Martha mai târziu, evocând zilele petrecute în toropeala de la Baloteşti, a cărui atmosferă devenise atât de deprimantă, încât pe domnişoara Viaud, guvernanta lor franţuzoaică, o apucase dorul de tara sa, victimă, la rândul ei, va spune eleva, „a întregului potenţial de tristeţe romantică adunată de două generaţii".

După naşterea altor două fiice, Madeleine, în 1893, şi Marguerite în 1897, doamna Lahovari a pierdut orice speranţă de a mai aduce pe lume un alt George, iar doliul ei a intrat în faza definitivă, cea mai amară, căci se amestecase cu sentimentul nedreptăţii îndurate. Prea creştină pentru a-1 ataca pe Dumnezeu, a păstrat o ranchiună tainică fiicelor ei pentru faptul de *a* trăi şi a deveni frumoase atunci când fratele lor nu mai era decât o umbră în regatul morţilor, în chip paradoxal, şi-a fixat atât speranţele asupra acestui copil dispărut, cât şi dorinţele şi rarele bucurii de care mai era în stare. Pe măsură ce se scurgea timpul, George creştea în spiritul ei şi săvârşea tot ce dorise ea pentru el. în *Papagalul verde,* cronica tragică a unei dragoste frăţeşti dusă până la extrem, Martha Bibescu o va descrie pe mama ei în acea prinţesă deznădăjduită care nu mai trăieşte decât pentru fiul pierdut, suferind pentru el cum suferă un mutilat după membrul pierdut al trupului: „Condamnată la infinit să poarte în ea acest fiu scump, îşi continua sarcina fără capăt. Mişcările pruncului o agitau fără încetare; însărcinată cu o umbră, nu îi mai putea da naştere. Acel pe care îl purta în





inimă crescuse şi devenise bărbat. O simţeai strivită sui greutatea intrusului; cu cât el era mai prezent, cu atât era ea mai absentă. Mi se părea că văd sufletul marnej deformat de

fructul dragostei ei, si mi-am întors ochii de la acest spectacol întristător, atât din ruşine cât si din pietate fillială."[1]

într-o manieră mai concisă, evocând predilecţia pa. rinţilor ei faţă de acest fiu mort prea devreme pentru a-puca să îi decepţioneze vreodată, Martha va scrie: „Ajunseseră, fără să îşi dea seama, să confunde ceea ce fusese cu ceea ce ar fi putut fi." în timp ce domnul Lahovari, mai echitabil şi mai legat de fiicele lui, ar fi dorit să le facă să uite tragedia, soţia lui, drapată în durerea ei, le condamnase la un doliu fără întrerupere pe care Martha îl acceptase la început ca pe ceva firesc: „Crezusem că eu si surorile mele eram sortite să purtăm doar alb şi negru ca fiinţe omeneşti, precum coţofenele si foxterierii. Credeam că albul se va estompa pe măsură ce înaintam în vârstă, pentru a lăsa locul la mult mai mult negru."[2] Dar nu acesta era lucrul cel mai grav, ci hotărârea doamnei Lahovari de a se rupe complet de lume şi de a trăi exclusiv cu amintirea celui mort, căruia îi era oferit totul. Când un invitat făcea complimente uneia sau alteia dintre fiicele ei, doamna Lahovari nu scăpa prilejul să spună suspinând:

— Ah, dacă 1-aţi fi cunoscut pe fiul nostru, nici nu v-aţi uita la ele!

Era puţin plăcut să audă tot timpul lauda calităţilor fratelui lor în detrimentul însuşirilor proprii; era apăsător să vadă cum le înlocuieşte în inima şi în spiritul mamei lor,

[1] Documentele Bibescu. B.N.

[2] Prinţesa Bibescu, *Papagalul verde,* p. 15.





upată doar de copilul minunat: „Cel mort era prezent etutindeni, iar noi, copiii vii, noi contam mai puţin Hecât această umbră şi n-am fost niciodată în inima şi în aşa părinţilor noştri ca cel care locuia acolo şi care ne izgonise cu adevărat."[1]

## *Nenorocirea de a trăi*

Devenită preoteasa unui cult funerar, doamna La-hovari găsea în această ocupaţie prilejul de a-şi satisface gusturile de austeritate, exagerându-le chiar, prin reacţia ei împotriva luxului şi nepăsării familiilor româneşti, mult prea prinse de plăcerile vieţii pentru a neglija vreuna dintre ele. Senzualitatea avidă şi naivă a compatrioţilor o dezgusta. Pentru ea plăcerea consta în mortificare, virtute, un număr redus de servitori, iar realizările, în renunţare. „Am groază de

lux!" îi plăcea să repete. A dovedit-o veghind ca fiicele ei să fie crescute acasă la fel ca într-o mănăstire. „Pretutindeni şi tot timpul", va scrie Martha, „am dat de acest frig claustrai, de la ferestrele ţinute deschise ziua şi noaptea, până la această curăţenie sfântă, acest miros de ceară de parchet şi de iod sau de brad, această lipsă totală de senzualitate. Indiferent dacă dormitorul era mare sau mic, era gol, ordonat, având ceva vag de mănăstire; dormitorul era de fiecare dată mai gol decât te aşteptai..."[2]

[1] *Voia.,* pp. 21-22.

[2] Documentele Bibescu. B.N.





Neplăcându-i nici florile si nici parfumul, doamna Lahovari detesta până şi mobilierul atunci când trăda *opu.* lenta proprietarilor, preferând lemnul alb, nucul dat cu ceară sau pinul oribil, lemnul de lămâi sau de mahon. Avea acelaşi dispreţ şi pentru o masă rafinată, blamând argintăria prea grea, cristalul prea fin şi vinurile care ţi se suiau prea repede la cap. Ne văzând nevoia unor farfurii de desert din argint aurit, le-a făcut cadou pe cele mai multe unuia dintre nepoţii ei Lahovari, celebru pe atunci pentru snobismul lui. Nu se simţea bine în faţa luxului familiei Lahovari, a indiferenţei acesteia cu privire la problemele băneşti, a dezinvolturii cu care soţul ei lăsa să zacă pe birou maldăre de bancnote care zburau la primul curent...

De fapt, cum avea să ghicească Martha, mama ei ducea dorul cadrului modest al tinereţii ei, al „sfintei mediocrităţi" de la mezaninul de pe rue Matignon, al vieţii simple şi uşoare de la Paris, fără eleganţă şi mai ales fără obligaţii mondene. Prezenţa unor valeţi în spatele scaunului ei o jena. „Mă împiedică să mănânc...", se plângea fiicelor, evocând ca pe un paradis pierdut serile din copilărie, elevele flămânde din jurul oalei cu supă, lecturile sub lampa de gaz, în timp ce mama cârpea ciorapii fraţilor ei. Simplul fapt de a cheltui bani reprezenta pentru ea o impertinenţă la fel de condamnabilă ca aceea a sentimentelor sau a gesturilor.

Obligată să voiajeze cu regularitate cu Orient-Expressul, mai ales când soţul ei era ministru la Paris, doamna Lahovari a refuzat întotdeauna, atât din economie, cât şi din plictiseală faţă de lume, să mănânce la vagonul restaurant. Reuşise aproape să îşi convingă fiicele că riscai să fii otrăvit acolo si le silea să accepte ruşinea, lucru pentru

fiicele ei i-au păstrat ranchiună, de a mânca din cori de răchită, folosite în excursii, întreaga ei atitudine, ' ai al[es] după moartea fiului, exprima o respingere a tot era viu, vesel sau doar plăcut. Poate că atitudinea ei corespundea unui oarecare puritanism, unei repulsii congenitale a trupului, de respingere a plăcerilor materiale, chiar si a faptului de a exista, pe scurt, un jansenism împins până la limitele raţiunii.

Călăreaţă remarcabilă, mare amatoare de a merge pe jos, bătea străzile Bucureştiului ca pentru a domoli, printr-o oboseală sănătoasă, acel elan vital care i se părea sordid. Există mult adevăr într-o remarcă ironică făcută de un seducător profesionist din Bucureşti care, văzând-o vagabondând prin oraş cu un pas de gimnast, strigase: „lat-o pe doamna Lahovari care îşi chinuie trupul..."

A aplicat acelaşi sistem şi fiicelor ei, fortându-le să iasă din casă pe orice vreme şi având grijă, pentru a înlătura orice plăcere a plimbării sănătoase, să le trimită prin cartiere lugubre, departe de centrul oraşului şi de tentaţiile de pe Calea Victoriei.

Ca urmare a constrângerilor pe care şi le impusese, doamna La"hovari a terminat prin a fi nedreaptă cu sine, lucru care o scuză de a fi fost nedreaptă cu fiicele ei. „Se purta cu noi aşa cum se purta cu sine însăşi, adică rău şi fără milă", va spune Martha Bibescu, care nu uitase disperarea ei atunci când mama îi luase păpuşa sub pretextul că nu mai era o jucărie demnă de un copil de nouă ani. Până şi un obiect practic şi de folosinţă religioasă devenea criticabil în cazul când posesia lui făcea plăcere. Cu ocazia unui pelerinaj la Lourdes, Martha se oprise fascinată în faţa vitrinei unui vânzător de suveniruri, unde străluceau nişte mătănii de marmură de Pirinei, mon-



~T

ţaţe în argint aurit. Una dintre mătusile ei voise să i i cumpere, dar doamna Lahovari se opusese, considerai!, du-le prea frumoase pentru un copil, în aceeaşi seară cumnata

doamnei Lahovari îi reproşase că o lipsise $p_e$' Martha de o plăcere care era totuşi în spiritul pelerinaj^, lui şi reuşise să îi smulgă asentimentul. A doua zi, Marth^ a găsit mătăniile pe pat şi, de bucurie, a căzut în genunchi ca să îşi spună rugăciunile. Le-a pus după aceea la gât q să meargă la grotă, gest care i-a atras observaţia marnei ei: „Scoate mătăniile! O să baţi la ochi!" Le-a ascuns în mânecă, înfăşurate în jurul încheieturii mâinii, dar la masă clinchetul lor a trădat-o când s-au lovit de farfurie. Pentru a evita noi mustrări, le-a ascuns în buzunar.

Martha Bibescu a reflectat deseori asupra cauzelor acestei severităţi sau chiar ostilităţii materne, datorată poate unei oarecare gelozii fată de frumuseţea ei crescândă sau de influenta pe care o exercita asupra tatălui său. „De ce nu mă iubea? Pentru că eram frumoasă. Era vina mea? Voia să facă un băietei din mine. Intr-o zi, m-a silit să mă îmbrac într-un costum de marinar, cu guler si pantaloni. Tata a râs de ea, numindu-mă Max de Maxem-burg de Minutchzenburg von Germano-Maimoretza. Mama a trebuit să renunţe la iluzia unui al doilea fiu. Eram un Cupidon feminin. Nici un bărbat nu se înşela. Mi-au dat înapoi hainele mele albe ca turturica. Oamenii se opreau pe stradă pentru a mă admira si o întrebau pe bătrâna Măria, bona mea, foarte mândră de mine, al cui era acest copil încântător. Măria răspundea întotdeauna dând numele tatălui meu, niciodată pe al mamei/'[1] Mult mai *târziu,* în amurgul vieţii, Martha Bibescu a priceput secretul acestei atitudini, mai puţin dictată de ja-

[1] *Ibid.*



de a-şi fi pierdut fiul, decât de dispoziţia bizară a amei ei: „Ura femeile şi nu îşi ierta că era una dintre le Detesta servitudinile fizice ale stării ei de femeie; suferea din pricina lor, umilinţa rămânând permanentă, în timp ce eu am învins-o, am dispreţuit-o şi am profitat de ea iar slăbiciunea mea a ajuns să-mi facă plăcere şi să mă servească, fără a deveni un adevărat obstacol atunci când trebuia s-o înving, căci am avut conştiinţa, încă de foarte tânără, că ieşisem bine înarmată din creierul acestor doi oameni care se înţeleseseră să îmi dea viaţă..."[1]

## *O bună îndrumare*

ei doi ghizi spirituali au fost tatăl şi bunicul ei Ma-v^ vrocordat. Cel din urmă, tată detestabil şi temut, a fost un

zeu pentru nepoata lui, care, din clipa când a început să înţeleagă, 1-a ascultat ca pe un oracol. Prinţul Alexandru Mavrocordat avusese, de altfel, grijă să se poarte cu ea de la egal la egal, cel mai bun mijloc de a-i stimula inteligenţa. „El m-a învăţat", va scrie Martha mai târziu, în *Nimfa Europa,* „să nu accept niciodată o idee preconceptă, să cercetez totul de la început, într-un spirit nou şi cu încrederea absolută că posezi puterea si dreptul de a sfărâma o judecată, în epoca păpuşilor şi a simulacrelor, mi-a pus în mână sabia cu două tăişuri a dreptăţii."[2] Fără îndoială, era o manieră oarecum emfa-

[1] *Ibid.*

[2] Prinţesa Bibescu, *Nimfa Europa,* p. 37.





tică de a vedea lucrurile, mai ales că nepoata lui a adâ„ ugat că el a învăţat-o să folosească *NOI,* în sensul regal, *în* locul acelui *eu* deplorabil, formulă suverană şi magica g cărei greutate o va apăsa toată viaţa. Cu doi ani înaintea morţii, va nota în *furnal:* „Am în mine tristeţea celor care au început prin a spune *NOI... graţia lui Dumnezeu* - înainte de a semna în josul paginii..."[1] Mai adevărat este că Martha a văzut în acest *Noi* nu semnul autorităţii, ci pe cel al unei comunităţi invizibile şi indivizibile cu toate sufletele care o precedaseră, ca şi cu cei care vor descinde din ea: „M-a convins că am primit viaţa în devălmăşie, dar nu o singură viaţă, ci mii, toate cele moştenite de la el sau pe cele ce urma ca eu să le transmit. El mi-a dat puterea metamorfozei, care mi-a îngăduit să exist în mai multe locuri, în mai multe timpuri concomitent, fată si băiat, bărbat şi femeie, copil si bătrân, pentru că eu sunt el si el este eu."[2]

Deşi nu se preocupase niciodată de educaţia propriilor lui copii, prinţul Mavrocordat susţinea că o supraveghea pe cea a nepoatelor, supunându-le la examene regulate, într-o zi, vrând să verifice progresele Marthei, îi ceru să îi arate caietul de scris „fără ştersături, pete, fără ezitări sau greşeli". La începutul fiecărei pagini, institu-toarea caligrafiase modelul pe care eleva ei trebuia să îl copieze de câte ori începea pe rânduri. Bătrânul domn cercetă cu răceală caietul, iar apoi, după ce o aşeză pe Martha pe genunchii lui, îi ceru să citească una dintre fraze. Martha rămase mută, justificând astfel bănuielile bunicului: nu ştia să citească! „Mama mea, nevinovată, nu se îndoia de nimic; nu îşi dăduse seama că

ocoleam

[1] *Jurnal,* 18 februarie 1971.

[2] Prinţesa Bibescu, *Nimfa Europa,* p. 38.





,-Tficultăţile, că învăţam fabulele pe dinafară, fiindcă le zeam recitate în clasă de alţi copii...; că îmi desenam rterele fără să le cunosc; că frumosul meu caiet era o în- lătorie; şi că, în fine, imitam contururile literelor din lfabet fără să îmi fi bătut capul să învăţ nici vocalele nici consoanele si nici felul în care se împreunau..."[1]

Dispreţuind cărţile, deseori înşelătoare, bunicul ei s-a străduit să îi arate că istoria, scrisă mai ales de învingători era un machiaj al adevărului, în timp ce omul, care nu se schimbă niciodată, indiferent de ce se spune, nu a evoluat, în ciuda teoriilor lui Rousseau. într-o zi i-a dat un exemplu amuzant din istoria României contemporane, într-o vară, când se dusese la Aix pentru o cură de apă minerală, ţăranii revoltaţi îi jefuiseră conacul de la Imoasa, iar apoi, neştiind ce să facă cu mobilele, fără interes pentru ei, i le-au adus înapoi, unele într-o stare jalnică. Mai înclinat să dea decât să ierte, prinţul interzisese să i se repare marele pian, destinat să rămână în salon ca un monument al prostiei şi nerecunoştintei poporului."[2]

— Iar eu care le distribuiam în fiecare an chinină cu ajutorul bietei tale bunici! Ce rău m-am înşelat... a tras el concluzia, după ce povestise din nou aceste fapte deplorabile.

Pentru copilul care a descoperit din întâmplare, cu ajutorul unui ceas cu armoarii nobiliare, că se trage dintr-o stirpe ilustră, bătrânul prinţ Mavrocordat a rămas un vrăjitor, cel care îi scosese la iveală această pădure genealogică prin care avea să rătăcească până la moarte în căutarea unor strămoşi demni, prin destinul lor, să îl prefigureze

[1] *Ibid.,* p. 455-456.

[2] Prinţesa Bibescu, *Isvor, ţara sălciilor,* v. 2, p. 43.





*pe el.* Pentru alţii, poate, Alexandru Mavrocordat n-a fos( decât un domn bătrân care bătea câmpii, cu un aer măreţ, ţinându-se bine şi foarte pătruns de nobleţea lyj „De fapt, cineva destul de obişnuit", va mărturisi ea în *Nimfa Europa,* „deşi pentru mine a fost o revelaţie".[1] Graţie bătrânului aristocrat, amator de cultură franceză, Martha a trecut de la limba vrăjită

a basmelor lui Perrault la cea a marii literaturi romantice, iubită atât de familia Laho-vari cât şi de Mavrocordaţi. Martha nu avea prejudecăţi literare, neluând parte la certurile dintre şcolile estetice, iubind un scriitor de dragul lui şi nu împotriva altuia. Nimic nu a agasat-o mai rău decât veşnica opoziţie dintre clasici şi romantici, între Corneille şi Racine. într-o zi, în clasă, când i se ceruse să facă o paralelă între autorul *Cidului* şi cel al *Phedrei,* în loc să laude pe unul în pofida celuilalt, a răspuns: „Ce noroc să îi avem pe amândoi!" Reţinea cu uşurinţă versurile recitate în faţa ei, mai ales pe cele foarte noi, ale Annei de Noailles, dar de îndată ce deschise un volum din *Memoriile de dincolo de mormânt,* a căpătat pentru Chateaubriand o admiraţie a cărei fervoare i-a încântat viaţa, chiar dacă ajungea obsedantă pentru cei din jur.

După o primă lectură a celebrelor *Memorii,* menite să devină cartea ei de căpătâi, a simţit „o mare milă, adică o mare dragoste" pentru ducele d'Enghien şi, crezând că are un mare talent liric, a scris un lung poem în versuri alexandrine, dedicat gloriei victimei lui Bonaparte. Păstrat cu pioşenie de către domnişoara Viaud, institutoarea ei, manuscrisul a fost pierdut în incendiul de la Posada, la un loc cu alte poeme compuse în adolescenţă.

[1] Prinţesa Bibescu, *Nimfa Europa,* p. 32.





La acest copil pasionat de istorie şi literatură, gustul de sti era întovărăşit de preocupări religioase, care o înde-[3] Jftau uneori de ambiţiile intelectuale. „Nu ştiam nimic despre teologie, nici de cazuistică, nici de Sfântul Toma d'Aquino, nici de Sfântul Augustin", va scrie ea în notele nentru *Amintiri,* „si totuşi, când eram mică, stăteam trează toată noaptea în pat şi în beznă, după ce îmi spusesem rugăciunile, asaltată de îndoieli religioase. Mă consolam, spunându-mi că istoria sfântă, Isus, Măria, losif, toţi aceştia nu erau adevăraţi, dar dacă toţi credeau în ei foarte tare, atunci deveneau adevăraţi. Deci, trebuia să cred..."[1] La Martha, credinţa religioasă se opunea orgoliului de a fi un copil de o rasă aproape divină, împrumutând din mitologie mai mult decât din istorie legenda şi prestigiul ei. Citând *Cymbeline,* de Shakespeare, remarcase acest vers:

*Ea singură este pasărea arabă...*

şi se crezuse această pasăre, convinsă de pe atunci că fe-nixul Mavrocordaţilor merita mai mult decât Sfântul Spirit. Avea să scrie deci în *Nimfa Europa:* „Mania orgolioasă a unui bătrân m-a făcut să descopăr cuibul din care am ieşit, dându-mi drept hrană un vers din Shakespeare..."

Aşa cum îi făcea plăcere să îşi amintească, Martha Bi-bescu

primise încă din copilărie o educaţie aproape exclusiv franceză, combinată cu lecţii de germană şi engleză. Numai la unsprezece ani s-a apucat să înveţe româna cu ajutorul parohului bisericii române ortodoxe de la Paris. Acesta, la cererea domnului Lahovari, a învăţat-o poemele cele mai frumoase ale literaturii naţionale, printre altele celebra elegie a lui Alecsandri, intitulată *Inelul Şi năframa:*

[1] Documentele Bibescu. B.N.



**Ghislain de Diesbach**

***Prinţesa Bibescu***

*Tună, Doamne, şi trăsneşte, «*
*Tună-n cine despărţeşte ,*
*Dulcea dragoste-nfocată De-*
*un fecior şi de o fată**

Domnul Lahovari a găsit de cuviinţă să dea această interpretare patriotică:

Aceste ultime două versuri sunt simbolice: tânărul e poporul român şi iubita lui e Transilvania.[1]

## *Mătuşa mea, regina...*

Chiar şi atunci când tatăl ei a plecat de la Paris, unde reprezentase România, pentru a primi portofoliul Ministerului Agriculturii, iar apoi pe cel al Afacerilor Externe, Martha a continuat să trăiască o parte a anului în Franţa, unde mama ei, care nu putea suferi nici vremea si nici lumea de la Bucureşti, închiria vile în diferite staţiuni balneare. Familia îşi petrecuse vara la Mont-Dore, apoi la Cabourg, înainte de a se stabili la Biarritz unde a închiriat pe rând patru case. Una dintre reşedinţe, rămasă scumpă în amintirea

* Transcriem versiunea franceză a versurilor citate din poezia *Inelul şi năframa (L'Anneau et le voile),* publicată în 1862 în volumul *Poezii populare ale românilor. Adunate si întocmite de Vasile Alecsandri:* Tonne, Seigneur! Et foudroie en vain L'amour enflamme d'un garcon pour une fille... [1] Prinţesa Bibescu, *Râsul naiadei,* p. 236. Transilvania, revendicată de România, făcea parte pe atunci din Imperiul Austro-Ungar şi a fost cedată României după războiul din 1914-1918.



vfarthei, era vila *Laurii,* de unde se zărea clopotniţa bise-Vii Sfântul Martin şi vechiul ei cimitir, loc de plimbare referat al copiilor Lahovari, căci nimic nu îi distra mai bine decât inscripţiile bizare de pe pietrele funerare, din care unele, prin emfaza sau ridicolul lor, îi încântau. Martha răsese mai ales la citirea elogiului unui mort, care se încheia cu această

indicaţie: „Văduva sa îi continuă negoţul."

Atunci când s-au mutat într-o altă vilă, *Căsuţa-mării,* familia Lahovari 1-a avut drept vecin pe Robert Hunter, un tânăr englez, fiul unui ofiţer de marină mort pe mare, fapt care îl aureola cu un romantism tragic, şi pe o oarecare doamnă Mellord, o cucoană bătrână „care era cântăreaţă sau se credea ca atare". Doamna Mellord nu scăpa nici un prilej de a se aşeza la pian şi a cânta aria ei favorită într-o franceză dubioasă. Un pasaj le amuza mult pe fetiţe, care îşi înăbuşeau râsul:

*Deschideţi-vă, porţi fatale, Care îmi*
*înlănţuiţi libertatea!**

Europa aristocratică se întâlnea la Biarritz, unde marii duci şi alteţele regale, englezii bogaţi şi granzii de Spania se întreceau în fast, aşteptând zile mai bune; acei care veneau din Franţa, singura republică din Europa, alături de Elveţia, sperau în revenirea la monarhie. Departe de a fi cucerită de acest vârtej de activităţi mondene, familia Lahovari ieşea rareori. Se mulţumeau să viziteze familia

* In original:
Ouvrez-vous portes fatales,
Enchaînant *mon* liberte!
Râsul e provocat de folosirea greşită a pronumelui *mon,* în loc de *mă,* pentru a califica cuvântul *liberte,* de gen feminin.





marchizului d'Alcado, *pe care o* cunoscuseră *pe* vremea când acesta era în diplomaţie la Bucureşti, ca ministru şi al cărui fiu, Ferdinandito, le impresiona mult pe Martha si pe surorile ei, pentru că la vârsta de şapte ani purta un titlu de marchiz, moştenit de la mama lui, si dădea ordine la numeroşi servitori. Familia Lahovari o mai întâlnea şi pe frumoasa prinţesă von Metternich, născută Sân Carlos, ca si pe familia Castellano, amabilă şi ospitalieră, unde într-o zi, când credeau că au fost pedepsite pe nedrept, Jeanne şi Martha se gândiseră să se angajeze ca femei de serviciu pentru a scăpa de sub jugul matern.

Mai erau şi oameni originali pe care îi observau atunci când treceau pe lângă ei, dar cu care nu se punea problema de a intra în legătură, cum era contele de Casa Sedano, trăind din expediente, fiind un om care îşi făcuse meserie din a amuza pe alţii, apoi doamna Cory, o americană care ceruse să i se coasă gura pentru a o face mai mică si care fusese *auzită,* într-o zi,

de către un paracliser, spunând că nu trebuie fluierat în biserică, baronul Cottu, care trimisese o vacă să concureze la un concurs hipic, prinţesa Bariatinski, o rusoaică cam posedată de demoni si care, într-un acces de furie, îşi înţepa femeile de serviciu cu ajutorul unor ace lungi de pălărie...

Ceea ce atrăsese membrii familiei Lahovari la Biarritz nu fusese numai climatul, ci mai ales prezenţa reginei Natalia a Serbiei, cu care erau veri, fapt pe care doamna Lahovari îl reamintea tot timpul. Martha avea astfel dreptul să spună: „Mătuşa mea, regina...", afirmaţie de care nu s-a lipsit toată viaţa, referindu-se la sărmana femeie ca şi cum ar mai fi fost încă un fel de Ecaterina cea Mare sau regina Victoria a Balcanilor. Fiica unui ofiţer rus, colonelul Ketchko, şi a unei prinţese Sturdza, se căsătorise cu rege-





Milan I al Serbiei, om cu o fire dificilă, care, după abdi-$^{6}$ $_{rea}$ lui în 1889, se plictisise de a fi doar conte de Takovo i îşi detronase fiul pentru a-şi relua coroana. ' Repudiată de el în 1888, regina Natalia, care îşi părăsise titlul, se refugiase la Biarritz unde îşi construise la ieşirea din oraş, în direcţia Bidart, o casă mare, pătrată, numită *Palatul Sacchino.* Trăia acolo confortabil, cu o singură doamnă de onoare, ocupându-şi timpul cu opere de binefacere. Maşina ei uimea mult regiunea, fiind, după spusele marchizului d'Arcangues, „un fel de trăsură în faţă şi un faeton la spate", veşnic decapotată, indiferent de timp, şi în fundul căreia suverana se etala maiestuos, având la spate un valet vânjos.

Lipsită de fiul ei, Alexandru, pe care regele Milan îl ţinea sub supravegherea lui, regina Natalia îşi revărsa excesul de dragoste maternă asupra copiilor altora, invitând pe tinerii din Biarritz la mese unde nu se mulţumea doar să îşi hrănească invitaţii, dar se mai amesteca şi în jocurile lor. Marchizul d'Arcangues îşi aminteşte să se fi jucat de-a capra pe sărite cu ea... Este adevărat că această femeie, îmbătrânită de nefericire, veşnic îmbrăcată în negru, nu avea nici patruzeci de ani împliniţi, într-o zi, când d'Arcangues, rugat să îşi arate talentele de chitarist, a vrut să interpreteze imnul basc *Guernikako Arbola,* regina, speriată de titlul barbar al cântecului si bănuind că e ceva lasciv, s-a repezit disperată la tânăr:

— Nu, nu asta şi nu astăzi, domnule d'Arcangues, căci sunt

de faţă tinere fete! Jeanne şi Martha participau la aceste petreceri, făcând, de asemenea, parte din cercul intim al reginei pe care o întovărăşeau în vizitele ei de binefacere sau în rarele ieşiri oficiale. Martha Bibescu îşi amintea de poza primei pietre a aşezământului balnear





de la Salis în prezenţa suveranei: „Căluţii suedezi sen-turau clopoţeii de argint, lachei în livrea de gală, în culorile Serbiei, albastru şi argint, căţăraţi în spatele nostru. Regina conducea atelajul cu o mână sigură. Draga[1], doamna ei de onoare, era aşezată la stânga, iar eu între ele două. Părul meu blond, rochia mea albă. Am renunţat pentru această ocazie la panglicile negre în semn de doliu pentru fratele meu. Pe umăr purtam o fundă albastră, alta în părul care se vedea de sub bereta albă. Regina a trebuit să insiste mult pe lângă mama ca să accepte acest aranjament. Tanti Eugenia[2], la care locuiam, a spus plină de răutate mamei: «Regina o ia pe Martha la plimbare ca pe un căţeluş de salon, pentru că e drăguţă...» Reflecţia era cât pe-aci să strice totul. Din fericire, tata era acolo ca să repare: «Sărmana regină, în fond este timidă. Cu un copil alături îşi schimbă înfăţişarea. Vreau ca Martha să meargă, va fi o amintire frumoasă.»"[3]

Marthei Bibescu îi făcea, de asemenea, plăcere să-si amintească un alt lucru frumos: *vizita* făcută mamei lui de către Alexandru I, devenit major şi rege. S-a întâmplat în 1895. Tânărul suveran, stingherit de uniforma lui, miop, cu o faţă trasă si un craniu ras, avea aerul, va spune Martha mai *târziu,* „unui institutor englez îngrăşat la fermă". Regele nu era numai un tip cam mojic, dar si un dansator neîndemânatic, strivind picioarele tinerelor fete, împiedicându-se în rochiile lor şi, cuprins de spaimă, strângându-le convulsiv cu mâinile lui umede, într-o seară, când se învârtea dansând cu mare pasiune pe sub

[1] Draga Machin, viitoarea regină Draga a Serbiei.

[2] Eugenia Mavrocordat, născută Drosso, care se va căsători pentru a doua oară cu domnul Jean Bonnardel.

[3] *Jurnal, 8 aprilie* 1921.



nadare, o matroană balcanică, la început mândră de [3] i vedea fiica în braţele tânărului monarh, se nelinişti ~nd o văzu că se înverzeşte la faţă şi, sărind de pe scaunul i strigă: „Maiestate,

opriţi-vă! Varinka are să vomeze!" 'şederea regelui la *Sacchino* s-a terminat cu un eşec, urmat de o catastrofă. Dorind să înveţe să înoate, regele era cât pe-aci să se înece şi, vrând să îl ajute, profesorul lui de înot a fost tras de un curent. A avut loc o anchetă oficială asupra acestei dispariţii tragice si, spre marea emoţie a eazdelor de la *Sacchino,* procurorul republicii s-a prezentat în persoană. Afacerea s-a clasat, scoţând însă la iveală un lucru pe care nimeni nu îl bănuise până atunci: interesul doamnei de onoare, Draga Machin, faţă de tânărul rege. Auzind că fusese pe cale să se înece pe plajă, Draga leşinase. Puţin mai târziu, copiii Ghika, dotaţi cu ochi buni şi limbi ascuţite, au relatat că 1-au găsit pe rege sărutând-o cu pasiune pe doamna de onoare. Tatăl lor, prinţul Grigore Ghika, 1-a dojenit pe fiul său, Henri, fiindcă trăncănise prea mult.

— Nu uita că vărul tău e rege şi îi datorezi respect. Cel care a deschis ochii reginei asupra idilei a fost pictorul Henri Bonnat. Furioasă, suverana a gonit-o pe vinovată, dar regele, cu îndrăzneala timizilor, a luat partea frumoasei sale şi s-a căsătorit cu ea fără jenă, deşi era văduvă, lipsită de farmec şi cu nouă ani mai în vârstă ca el. Urmarea se cunoaşte, demnă de o dramă de Shakespeare, dacă fizicul celor două victime s-ar fi pretat mai bine la dramă. Un complot pus la cale pentru a răsturna dinastia Obrenovici s-a soldat, în noaptea de 29 mai 1903, cu o lovitură de stat în palatul regal de la Belgrad. Conspiratorii, cu revolverul în mână, au urmărit cuplul regal prin apartamente, i-au scos în cele din urmă pe amândoi din





garderobul reginei, unde se ascunseseră, si i-au masacrat într-un mod deosebit de feroce.

Martha Bibescu n-a iertat niciodată dinastiei Karagheorghevici, care profitase de pe urma crimei, asasinarea verilor ei şi, deşi silită să salveze aparentele atunci când regele Alexandru al Iugoslaviei s-a căsătorit cu fiica unuia dintre suveranii români, a continuat să vadă în membrii acesteia doar nişte asasini vulgari. După moartea fiului ei, regina Na talia a părăsit Biarritz-ul pentru a se retrage la mănăstirea Leş Dames de Sion, la Paris, unde a murit în 1941.

La Biarritz eşuase şi o altă vară de-a reginei Serbiei, prinţesa Emil Mavrocordat, născută Eugenia Drosso, care plângea atât pierderea unui fiu, ca si cumnata ei, cât şi pe cea a unui soţ.

Un gust comun al nenorocirii, considerat drept apanajul celor mari ai lumii, o apropiase pe Eugenia Mavrocordat de regină şi de doamna Lahovari. Cele două cumnate au ajuns să locuiască împreună, veghind cu gelozie ca fiecare să respecte riturile doliului, devenit principala lor raţiune de-a trăi: „Tristeţea unei case condusă de două femei singure", cum va nota Martha Bibescu, evocând această perioadă din viata ei, când fusese complet supusă toanelor ciudate ale mătusii Eugenia, gata să îi pălmuiască pe copii şi să se înfurie împotriva servitorilor. Odată, agasată de bucătăreasă, îi aruncase registrele de cheltuieli în cap şi strigase: „Du-te dracului!". Bătrâna bască, foarte religioasă, îi replicase demn:

— Nu, doamnă, eu am să rămân cu Bunul-Dumnezeu. Dumneavoastră însă veţi merge cu celălalt!

Monotonia acestei existenţe aproape monastice era ruptă de mici drame care furnizau motive de lacrimi, suspine si încurajare, într-o zi, Rita, doica moldoveancă





mei fii[ce a m]ătuşii Eugenia, apucată de un acces de ne-h nie s-a aruncat în apă. Altă dată, însăşi Martha, din mă mamei ei, era cât pe-aci să se înece. Doamna Lahovari îşi trimitea fiicele pe o plajă pustie pentru a evita, ne sigură Martha, să plătească cheltuielile unei cabine şi bacşişul dat îngrijitorului. Luată de un val, Martha a fost din fericire salvată de un văr, Jean Lahovari, un băiat simpatic, care moştenise de la mama lui, o sârboaică, o oarecare frumuseţe orientală, fiind unul dintre primii, cum a mărturisit ea, care i-a trezit senzualitatea: „Foarte păros, pe jumătate bărbat, pe jumătate animal..." Tânărul îi trezi plăcerea de a mângâia o fiinţă omenească, de a simţit sub degete o piele caldă şi suplă, „îl tratam ca pe un câine mare şi îi scărpinam capul", va spune ea, iar junele se prindea în joc, răspunzând la mângâierile puerile, miscându-şi urechile, principalul lui talent în societate pentru a distra copiii.

## *Iniţiere politică*

amilia Lahovari se găsea la Biarritz când a murit •*L* prinţul Alexandru Mavrocordat, eveniment care a contribuit într-un fel la a o îndepărta şi mai mult pe Martha de mama ei. O telegramă sosită de la Iaşi anunţase că starea prinţului era gravă. Martha se mirase la început, apoi se indignase de calmul cu care mama ei primise ştirea, fără să se gândească o clipă să se întoarcă la Bucureşti. Cele două cumnate nu plănuiau decât cum să îşi comande cât mai rapid toalete de mare doliu, dis-

cutând cu atenţie toate amănuntele pentru ca rochjjL lor să fie, în ochii veşnic critici ai lumii, simbolul perfe$_c$t al unei mari dureri oficiale. De la indignare, Martha $_a$ trecut la revoltă. Peste şaizeci de ani, retrăind acele zi]$_e$ lugubre, încerca încă acelaşi sentiment, cu aceeaşi intensitate, văzând în el originea ostilităţii împotriva marnei ei insuportabile, pe care moartea propriului tată nu pg. rea să o afecteze deloc. Martha uita că doamna Lahovari, crescută exclusiv de mama ei şi la Paris, departe de ace! tată considerat un alt Barbă Albastră, nu avea pentru el decât sentimente formale. Pentru Martha, atât de ataşată bătrânului, o parte din universul ei se zdruncinase, în timp ce mama sa, indiferentă la orice moarte, cu excepţia celei a fiului, nu se gândea decât la consecinţele materiale ale acestei dispariţii.

Adresându-se umbrei bunicului ei, Martha Bibescu va scrie în *Nimfa Europa:* „N-ar fi trebuit să meargă să se roage la biserică? Catedrala de la Bayonne era acolo, la doi paşi, deschisă si vizibilă de pretutindeni, în schimb, e drept, cu un aer trist, văduva celui de-al treilea fiu al dumneavoastră şi care va înceta în curând să mai fie văduvă[1], a propus să meargă să bea o ciocolată sub arcadele patiseriei de alături în timp ce Paul, bătrânul vizitiu, şi Narcisse Pichon, tânărul valet de cameră, unul păzind caii celuilalt, aveau să meargă, la rândul lor, să bea o bere la o cârciumă din faţă. Aceste doamne, bune gospodine, se gândeau la tot. Nu se punea problema plecării la laşi. Se făcuse între timp foarte cald. Am refuzat ceaşca mea de ciocolată, ca şi paharul cu limonada şi îmi potoleam setea altfel: îmi înghiţeam lacrimile, învă-

[1] Aluzie la recăsătoria ei cu domnul Bonnardel.



ern să plâng în interiorul meu încă de la o vârstă fra-
dă de îndată ce mi se ascunsese moartea fratelui u '"
Si, nu fără cruzime, Martha a adăugat la adresa
arnei ei: „Dar acum ştiam că n-am s-o mai iubesc, îmi ierdeam mama înainte de a te pierde. Aveam chef să fus- Nu mai exista nici o legătură între ea şi mine/'[2]

Mult mai târziu, revenind asupra acestei atitudini care o scandalizase, va vedea mai puţin egoismul celor vii în privinţa celor ce au murit, cât comportarea obişnuită a moştenitorilor

vechilor neamuri istorice, simple legături într-un lanţ lung, mai puţin preocupaţi de individ decât de păstrarea permanentă a numelui. „Eram oare o familie crudă?" se va întreba ea. „îmi vine să cred că da. Orice familie desfăşurată pe o lungă perioadă de timp termină prin a deveni inumană. Mori, te naşti prea des; urmezi altuia, te treci, intri şi ieşi prin aceleaşi uşi.-Moşteneşti../'[3] Fără a-1 uita vreodată pe zeul copilăriei ei, un Jupiter furios pentru unii, un patriarh bine dispus pentru ea, Martha, dominată de nevoia de a admira un erou, îşi va transfera admiraţia spre unchiul ei, Jacques Lahovari, fratele mai mare al tatălui ei.

întrucât generalul Lahovari a exercitat, la rândul lui, o oarecare influenţă asupra inteligenţei şi sensibilităţii nepoatei sale, ale cărei calităţi le bănuia, ar trebui evocată pe scurt nu atât cariera lui, în ascensiune constantă spre ranguri şi putere, ci silueta lui, care o încântase pe Martha până într-atât încât, la bătrâneţe, rămăsese fidelă cultului din copilărie. „De unde venea", va scrie ea în notele ei intime, „această creştere a temperaturii, această

[1] Prinţesa Bibescu, *Nimfa Europa,* p. 519.

[2] *fbid.,* p. 518.

[3] *Ibid.,* p. 515.





febră a dragostei în care eram scăldată, la fel ca toată 1^ mea, de îndată ce apărea el? Unchiul Jacques se buciys de popularitatea lui ca de un lucru firesc, normal, as putea spune, dacă as fi ştiut să mă exprim pe atunci, q| un fel de ironie înduioşătoare, căci, mai bine ca oricine altul, se judeca singur. Foarte tânăr, reuşise să ducă această armată de ciobani si de muncitori la victorie[1] şi la u^ sentiment superior al răspunderii..."[2]

înalt, foarte zvelt, păstrând chiar si la maturitatea lui splendidă un aer de locotenent, frapa privirile atât prin zvelteţea, cât si prin paloarea tenului de o albeaţă ciudată la un om expus tot timpul şi care, atunci când nu era călare, circula întotdeauna, atât iarna cât şi vara, în-tr-o maşină decapotabilă. Chipul vădea mai mult caracter decât o adevărată frumuseţe, remarcabil mai ales printr-un nas foarte mic, acvilin, care îi dădea un profil de pasăre de pradă, şi prin ochii trişti, de o strălucire fără asemănare, sub gene foarte negre. Ochii lui, care răsfrângeau lumina ca două bile de onix sau de jad,

contrastau cu cei ai altor Lahovari, albaştri ca ai tatălui Marthei, sau de un verde cenuşiu, ca ai celor mai mulţi din familie. O mustaţă lungă, mătăsoasă şi subţire, pe care o netezea sau o răsucea tot timpul cu un aer gânditor, accentua asemănarea lui cu generalii ruşi ai timpului şi amintea, va spune nepoata sa, de vechii împăraţi mongoli.

In ţinută de paradă, mărşăluind în faţa trupelor sau de unul singur în fundul trăsurii lui remorcată de o Dau-mont, traversând în mare viteză mica staţiune balneară unde îşi petrecea vara, generalul cucerise toate inimile

[1] S-a distins în timpul războiului ruso-turc si mai ales la asediul Plevnei în 1877.

[2] Documentele Bibescu. B.N.





minine. în curând a cucerit-o si pe a Marthei, copleşită *• "t *de* prestaţia lui bărbătească, cât şi de gloria ofiţeru-1 j care fusese ministru de Război şi apoi ministrul Afa-

rilor Externe. El a fost acela care, observând calităţile unui băiat de trupă numit Antonescu, i-a protejat atât de Hne începutul carierei, încât protejatul a devenit mareşal si apoi prim-ministru. A mai jucat un rol salutar în *cariera* lui Matila Ghika şi acesta i-a mulţumit în *Amintirile* lui. A jucat un rol providenţial chiar şi faţă de Martha, încercând s-o smulgă imediat din dependenţa în care adulţii îşi ţineau copiii. „Unchiul Jacques m-a tratat dintr-o dată ca pe o fiinţă raţională cu care te joci, dar jocuri educative", va recunoaşte nepoata lui. „Tata m-a învăţat lipsa de punctualitate, care rămâne singurul defect pe care sunt dispusă să i-1 recunosc. Am învăţat de la unchiul Jacques - când aveam cinci ani - un lucru care mi-a folosit toată viaţa: constrângerile rezultate dintr-o situaţie privilegiată trebuie să le suporţi fără să te exteriorizezi."[1]

Una dintre acele constrângeri majore a fost educaţia dată mai întâi de institutoare, ca domnişoara Grey, apoi de excelenta domnişoară Viaud, concurând cu învăţătura oferită în acelaşi timp de şcolile de fete, a căror alegere era la fel de importantă pentru ele ca mai târziu cea a unui soţ sau amant.

La Biarritz a fost Pensionul Dubuc, ţinut de doamnele cu acelaşi nume, surori sau cumnate. Era unul din acele triste aşezăminte care evocau mănăstirile sau pensiunile de familie pentru cei ruinaţi: parchete date cu ceară, prevăzute cu preşuri rotunde de pai, peste care se păşeşte

[1] *Ibid.*

cu târlici de pâslă pentru a circula dintr-o cameră într-a]f$_a$ un mobilier de scaune cu spetează împletită, mese aco perite cu milieuri si vaze cu planta numită „monecj, papei", simbolul unor vieţi uscate, în 1950, revenind J Biarritz, Martha Bibescu va merge să revadă locurile CQ. pilăriei ei. „M-am întors la Pensionul Dubuc, am revăzut grădiniţa - acea tristă curticică - unde am vrut să mă nane o rodie, acest fruct venit din Spania, rubinul Per. sefonei. Mi s-a făcut rău de milă faţă de mine... Era Q atunci când as fi intrat în cripta copilăriei mele."[1]

A plecat fără glorie de la doamnele Dubuc, dată afară fiindcă a copiat la un examen. Trebuie crezută atunci când afirma, în apărarea ei, că, departe de a fi copiat, aşa cum a fost acuzată, găsise din instinct răspunsurile la întrebările puse? Subiectul examenului se referise la circulaţia sângelui, ceea ce pare mult deasupra cunoştinţelor normale ale copiilor de acea vârstă. Martha, care avea zece ani, a trecut peste această dificultate cu ajutorul ştiinţei deprinse în calitate de descendentă a lui Alexandru Mavrocordat, semnatarul Păcii de la Karlowitz şi autorul în tinereţe al unui tratat intitulat *De circulatione san-guinis.* Gluma e mult prea excentrică pentru a putea fi adevărată. Fără îndoială că îşi însuşise din cărţi sau din conversaţiile surprinse cunoştinţe superioare celor ale colegelor ei, dar e greu de admis că „vocea sângelui" i-a dictat răspunsurile pe care nu le cunoştea.

în anul următor eliminării de la Pensiunea Dubuc, tatăl ei a devenit, pentru prima dată, ministrul Afacerilor Externe. Când numirea lui a apărut în *Monitorul Oficial,* domnul Lahovari a intrat în camera de studiu a fiicelor lui,

[2] *Jurnal,* 29 noiembrie 1950.



ziarul în mână, si le-a spus pe jumătate în glumă, pe hirnătate serios:

>_ Copilelor, dacă vreun jurnal de opoziţie are să vă jă vreodată în mână, o să mă vedeţi tratat de trădător, de vândut şi, în cel mai bun caz, de imbecil. Sper că asta va

schimba sentimentele voastre pentru mine...[1]

Legăturile domnişoarelor Lahovari cu tatăl lor vădeau o încredere reciprocă şi o familiaritate care lipsea din relaţiile aproape nefireşti cu mama lor, imaginea Datoriei, a Bunei-Cuviinţe şi a Austerităţii. Din nenorocire pentru ele, domnul Lahovari stătea puţin acasă, fiind reţinut până târziu la minister, încă de pe vremea când era deputat, clipele consacrate familiei erau rare. Una din glumele mereu repetate şi foarte iubită de copii era: „în maşină, sărmane tată, în maşină!", pe care i-o spuneau de câte ori trebuia să plece la Cameră fără să fi avut timpul să îşi bea cafeaua pe care o lua în grabă din mâna unui servitor, între două uşi.

Cu toate acestea, surorile Lahovari trăiau într-o suficientă intimitate cu tatăl lor pentru a se interesa, dacă nu de munca lui, cel puţin de preocupările şi chiar de politica lui. Marile probleme care frământau pe atunci opinia publică erau rivalitatea anglo-germană, expansiunea colonială a marilor puteri, criza din Balcani, decăderea Imperiului Otoman şi, deşi puţini erau conştienţi de aceasta, declinul Europei. Orizontul politic se întuneca, fără să se ştie de unde va porni uraganul, dar se simţea vag că lumea ieşită din Sfânta Alianţă a lui Metternich era ameninţată. Tot auzind de Europa şi de primejdiile care o pândeau, Martha ajunsese să o considere ca pe „o per-

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii,* v. 2, p. 243.





soană din familie, absentă, foarte frumoasă, veşnic navă şi care trebuia salvată de la un rău incurabil, cărui nume nu-1 pronunţa nimeni, dar care o situa orice clipă la numai câţiva paşi de moarte..."[1]

Ca urmare a acestor discuţii pe care le asculta, da putem spune, cu ochii larg deschişi, extrem de atentă 1$_9$ expresiile şi atitudinile oamenilor mari, surprindea cuvinte sau fraze al căror sens îi scăpa, dar care o încântau prin poezia unor apropieri şi prin pitorescul cuvintelor rare. Aşa se întâmpla cu „Alianţa longitudinală a contelui Wîtte" al cărei mister o intriga şi pe care şi-o închipuia ca pe o doamnă frumoasă, veşnic culcată, o creatură perversă care sucea capul cancelarilor şi, în curând, ca pe un fel de instrument de înaltă politică, de platină, asemănător etalonului metric al Republicii franceze.

Reflecţiile Marthei, întrebările ei, răspunsurile date familiei îl amuzau pe domnul Lahovari, căruia îi plăcea să discute cu ea. Fusese frapat de spiritul ei de observaţie, rar la o persoană atât de tânără şi, mai ales, de memoria ei deja foarte exersată care, nemulţumită să înregistreze doar prezentul, începuse să pună întrebări trecutului, căci puţini îşi băteau capul să retină ceea ce nu obţinuse încă patina timpului.

La sfârşitul unei lungi existente, Martha Bibescu îşi amintea de conversaţiile cu tatăl său, de interesul acestuia pentru dezvoltarea judecăţii ei: „Dacă mă corecta", va spune ea, „dacă râdea de mine, îl iubeam si mai mult. Avea stilul lui. Niciodată n-am avut să îi reproşez o nedreptate. De îndată ce îmi arăta un defect, îi dădeam dreptate. Parţialitatea lui în privinţa mea îmi inspira

[1] *Ibid.,* v. 3, p. 6.





redere. Ştiam că mă iubeşte fără să se creadă obligat ^ fie indulgent cu mine. Deşi a fost greu, m-a silit să fiu si eu la fel-"[1]

' Veşnic rănită de lipsa dragostei aşteptate din partea amei, jvtartha, în notele sale, va trage concluzia cu privire la tatăl ei prin acest omagiu: „El mi-a servit drept mamă." De mai multe ori, atunci când suferea de una din inevitabilele boli din copilărie, cum ar fi rujeola sau oreionul, tatăl şi-a petrecut nopţile la căpătâiul ei, citin-du-i, veghind-o în timpul somnului si convingând-o să ia doctoriile, într-o împrejurare deosebit de delicată, care n-ar fi fost cunoscută dacă Martha nu şi-ar fi dat osteneala s-o evoce, domnul Lahovari a fost cel care a jucat rolul rezervat de obicei femeilor: a învăţat-o pe fiica lui cum să devină femeie. Martha bănuise existenta unui mister feminin atunci când Jeanne căzuse la pat mai multe zile, refuzând să o lase să intre în cameră. După care, sora ei îşi reluase locul în sânul familiei fără ca cineva să pomenească de boala ciudată care o lovise. Când i s-a întâmplat şi ei acelaşi lucru, Martha a plâns atât de mult, încât domnişoara Viaud nu mai reuşea s-o potolească. „Nu vorbesc de mama", va scrie ea, „indiferentă la tot ce mi se întâmpla. Nu a uitat niciodată ruşinea de a fi fată într-o familie de şase băieţi... Atunci când s-a căsătorit, se voise mama unei jumătăţi de duzină de băieţi. Eram o fiică, iată problema principală. M-am

revoltat atât de tare, încât mă agăţăm de barele de fier ale patului meu de campanie cu speranţa că sângele mi se va scurge în cap... A trebuit să recurg la consolatorul suprem, singurul în stare să pună capăt disperării,

Documentele Bibescu. Fond particular.



tatăl *meu...* «Nu vreau să am boala lui Jeanne», am mij, turisit între două hohote de plâns, as prefera să mor, Tata mi-a vorbit atunci aşa cum ştia el să o facă si curn| făcuse atunci când murise fratele meu. Mi-a mângâ^ părul în timp ce vorbea încet şi uşor, gest care m-a făcu să-mi înalt capul spre el. «Dumnezeu a hotărât sa tţ naşti femeie. Ai devenit acum, scumpa mea Martha. ^ spui oare în fiecare seară în rugăciunea ta: Facă-se voij ta, si nu a mea!?»

îl ascultam, încetând să mai plâng, pentru a-1 înţelege, îmi spunea: «Sângele e vărsat de oameni atunci când se luptă pentru tara lor. Sângele femeilor e cel ce face ca bărbaţii să fie bravi. Fii curajoasă şi dă-ţi sângele...» Apoi mi-a spus lucruri de neuitat pentru că erau adevăruri poetice. Mi-a vorbit de lună, de maree, de marea care le ascultă... Selena celor de demult, starul nopţilor domnea acum în mine..."[1]

## *Pe treptele unui tron ,*

rn timp ce creştea, Martha Lahovari căpăta o sigu-JL ranţă de sine potrivită unei frumuseţi rare si aproape tulburătoare, pe care o observaseră mulţi, spre marea neplăcere a doamnei Lahovari, neliniştită de problemele pe care i le vor crea pretendenţii. Una dintre primele persoane cucerite de chipul ei încântător a fost Carmen Sylva, regina României, care, de la pierderea fiicei ei

[1] *Ibid.*

se purta întocmai ca regina Serbiei, adoptând o itate generală, fără distincţii de ordin social sau . Regina întrebase dacă doamna Lahovari ar fi nsimţit ca fiica ei să pozeze pentru o serie de picturi °$A_e$ la biserica Curtea de Argeş, „întrucât sora mea mai mare nu fusese invitată", va scrie Martha, „părinţii, nedorind să stârnească gelozie între

noi, au anunţat, prin unchiul Leon (Mavrocordat), devenit şeful misiunii militare a regelui Carol I, că dacă regina dorea să-mi facă portretul, trebuia să-1 facă şi pe al lui Jeanne. Carmen Sylva a consimţit, în fiecare dimineaţă mergeam împreună cu guvernanta noastră franţuzoaică la atelierul reginei. Eram încântate de această vacanţă. Părinţii nu au aflat decât mult mai târziu că, dacă fiica lor cea mică poza pentru îngerul Luminilor, ridicând în aer crucea învierii, acea cruce era atât de grea şi poziţia atât de obositoare, încât trebuia să fiu ţinută de braţ de către doamna de onoare de serviciu, în ceea ce o priveşte pe Jeanne, poziţia ei era mult mai uşoară: îl reprezenta pe Sf. Petre văzut din spate..."[1]

Devenită adolescentă şi una dintre cele mai frumoase într-un oraş unde asta însemna mult, Martha avea să-1 cucerească pe prinţul moştenitor Ferdinand şi mai ales pe soţia lui, născută prinţesă de Marea Britanic, nepoata reginei Victoria, ea însăşi una dintre frumuseţile celebre ale timpului, între fiica ministrului şi viitoarea regină se legase o prietenie strânsă, aproape pasionată, exprimată prin admiraţie, în cazul Marthei, pentru această prinţesă originală, deschisă, iubitoare a artelor, iar în cazul reginei, constând în plăcerea de a se şti adorată, ca şi în capacitatea de a înfrunta comparaţia cu frumuseţea încă

[1] Documentele Bibescu. B.N.



**tatăl meu... «Nu vreau să am boala lui Jeanne», am mărturisit între două hohote de plâns, as prefera să mor... Tata mi-a vorbit atunci aşa cum ştia el să o facă şi cum o făcuse atunci când murise fratele meu. Mi-a mângâiat părul în timp ce vorbea încet si uşor, gest care m-a făcut să-mi înalţ capul spre el. «Dumnezeu a hotărât să te naşti femeie. Ai devenit acum, scumpa mea Martha. Nu spui oare în fiecare seară în rugăciunea ta: Facă-se voia ta, şi nu a mea!?»**

**îl ascultam, încetând să mai plâng, pentru a-1 înţelege, îmi spunea: «Sângele e vărsat de oameni atunci când se luptă pentru tara lor. Sângele femeilor e cel ce face ca bărbaţii să fie bravi. Fii curajoasă şi dă-ţi sângele...» Apoi mi-a spus lucruri de neuitat pentru că erau adevăruri poetice. Mi-a vorbit de lună, de maree, de**

marea care le ascultă... Selena celor de demult, starul nopţilor domnea acum în mine..."[1]

## Pe treptele unui tron

/^n timp ce creştea, Martha Lahovari căpăta o siguranţă de sine potrivită unei frumuseţi rare şi aproape tulburătoare, pe care o observaseră mulţi, spre marea neplăcere a doamnei Lahovari, neliniştită de problemele pe care i le vor crea pretendenţii. Una dintre primele persoane cucerite de chipul ei încântător a fost Carmen Sylva, regina României, care, de la pierderea fiicei ei

[1] *Ibid.*





*nice,* se purta întocmai ca regina Serbiei, adoptând o maternitate generală, fără distincţii de ordin social sau jg gex. Regina întrebase dacă doamna Lahovari ar fi consimţit ca fiica ei să pozeze pentru o serie de picturi je la biserica Curtea de Argeş, „întrucât sora mea mai mare nu fusese invitată", va scrie Martha, „părinţii, nedorind să stârnească gelozie între noi, au anunţat, prin unchiul Leon (Mavrocordat), devenit şeful misiunii militare a regelui Carol I, că dacă regina dorea să-mi facă portretul, trebuia să-1 facă şi pe al lui Jeanne. Carmen Sylva a consimţit, în fiecare dimineaţă mergeam împreună cu guvernanta noastră franţuzoaică la atelierul reginei. Eram încântate de această vacanţă. Părinţii nu au aflat decât mult mai târziu că, dacă fiica lor cea mică poza pentru îngerul Luminilor, ridicând în aer crucea învierii, acea cruce era atât de grea si poziţia atât de obositoare, încât trebuia să fiu ţinută de braţ de către doamna de onoare de serviciu, în ceea ce o priveşte pe Jeanne, poziţia ei era mult mai uşoară: îl reprezenta pe Sf. Petre văzut din spate..."[1]

Devenită adolescentă şi una dintre cele mai frumoase într-un oraş unde asta însemna mult, Martha avea să-1 cucerească pe prinţul moştenitor Ferdinand şi mai ales pe soţia lui, născută prinţesă de Marea Britanic, nepoata reginei Victoria, ea însăşi una dintre frumuseţile celebre ale timpului, între fiica ministrului şi viitoarea regină se legase o prietenie strânsă, aproape pasionată, exprimată prin admiraţie, în cazul Marthei, pentru această prinţesă originală, deschisă, iubitoare a artelor, iar în cazul reginei, constând în plăcerea de a se şti adorată, ca şi în capacitatea de a înfrunta comparaţia cu frumuseţea încă

GMslain de Diesbach

**incertă a Marthei, convinsă fiind că frumuseţea fetei ^ era decât radiaţia propriei sale frumuseţi. „Din cea rr^ fragedă copilărie", va scrie regina Măria în *Memoriile $* „Martha promitea să devină frumoasă şi visa încă de *t(* atunci la *onoruri.* Mai marii lumii, regi, prinţi si alţii, per, soanele celebre, artiştii de talent, oamenii cu cariere nemaipomenite o atrăgeau irezistibil pe fetita cu ochi mari, căprui si vii, curioasă să ştie tot. Prezenţa ei mă interesa, mă stimula; adoraţia pe care mi-o mărturisea îmi măgulea vanitatea mea tânără. Purtam un nume mare, care unea două lungi descendenţe, Martha o ştia; o ştia chiar mai bine ca mine, căci, încă de la acea vârstă, ca toţi cei din familia Lahovari, era o adevărată enciclopedie. Foarte inteligentă, se bucura de o memorie prodigioasă, căreia nu îi scăpa nimic. Alături de ea simţeam că mă aflu în prezenţa cuiva mult mai în vârstă ca mine. Acest copil cu ochii pătrunzători şi cu un spirit veşnic treaz nu avea nimic naiv în persoana sa."[1]**

**în sentimentele prinţesei moştenitoare intra, de asemenea, în mare măsură, plăcerea unei intimităţi spirituale cu o fiinţă pe care, în ciuda diferenţei de vârstă[2], o putea trata de la egal la egal, căreia îi putea vorbi deschis, lucru până atunci cu neputinţă în cercul strâmt, frivol si bârfi tor al doamnelor de la Curte, înzestrate amândouă cu un temperament de „artist", cum se spunea pe atunci, se înflăcărau uşor, trăind în comun emoţia pe care le-o provocau un peisaj frumos, apusul soarelui la Constanţa sau un sonet de doamna de Noailles. Le unea o complicitate plină de umor, atunci când o ridiculizau**

[1] **Măria, regina României, *Povestea vieţii mele,* v. 3, p. 201.**

[2] **Prinţesa se născuse în 1875. Era deci cu unsprezece ani mai mare ca Martha Lahovari.**





**regina Elisabeta, cu idei caraghioase, cu rochiile ei tu-că care o făceau să semene cu o vrăjitoare bătrână, şi nturajul ei baroc, de suflete neînţelese sau de genii ratate, paraziţi care îl scoteau grozav din sărite pe rege. Cât**

**despre el, un monarh auster şi rece, nu îndrăzneau să pomenească decât câteva obiceiuri, ca cel de a fi amabil cu cineva în funcţie de importanţa lui, oferind în general un deget, uneori două, rareori trei, ale augustei lui mâini muritorilor obişnuiţi. Găseau că domnia lui se prelungea, că tutela impusă prinţului moştenitor devenea neplăcută, visând împreună la ce va fi viaţa lor după moartea bătrânului suveran. Prinţesa Măria se temea că tinereţea ei va trece şi că frumuseţea ei va dispărea mai înainte de a fi avut ocazia să le ofere piedestalul unui tron.**

**Favoarea de care se bucura Martha Lahovari din partea cuplului princiar a stârnit invidie printre unii care au început de pe atunci o campanie de calomnii care urma să o însoţească pe viitoarea prinţesă Bibescu toată viaţa. Se pare că în jurul acestei perioade, pe la 1900, prinţul Ferdinand, om timid până la tăcere, scrupulos până la sacrificiu şi neîndemânatic până la a face gafe, s-a ataşat de Martha, dar nu din dragoste, fiind mult prea marcat de seriozitate pentru aşa ceva, ci printr-un fel de legătură sentimentală în stil nemţesc, care avea să dureze până la moartea lui. în conversaţiile, ca şi în corespondenta lor, s-a exprimat întotdeauna pe un ton atât părintesc cât şi cavaleresc, ca şi cum Martha ar fi fost fiica lui preferată sau o soră mai mică, asupra căreia trecuse speranţele pe care propria lui soţie, pretenţioasă şi ciudată, nu le îndeplinise. De o pudoare sălbatică, prinţul nu a lăsat să transpară nimic care ar fi depăşit limitele prieteniei, dar este sigur că a găsit în Martha, în adolescenţa ei, apoi ca femeie, o înţelegere şi o atenţie greu de obţinut**

*de* la prinţesa moştenitoare, veşnic gata să jignească sej timentele altora si puţin dispusă să respecte personaj ta tea prea modestă, după părerea ei, a soţului.

Retragerea voluntară a soţului o supăra, deşi prinţes; Măria profita de ea pentru a se impune şi mai mult. î^. tre prinţ şi soţia lui, firi mult prea diferite pentru a se îr,, ţelege între ei, Martha, care făcea plăcere amândurora îşi exercita farmecul şi precocitatea spiritului pentru a stabili o armonie trecătoare. La vârsta de doisprezece ani întovărăşea cuplul într-unele din deplasările lor, cum j fost o şedere la Constanta în timpul vacanţei de Paste, „Ne ducea zilnic pe mine, pe mama şi pe sora mea la picnicuri într-un loc sau altul de pe coasta mării, unde debarcam cu coşurile de alimente pentru un *lunch* sau o gustare. Aceste excursii ne distrau *grozav.* Mai ales pe mine, care trăiam în închipuire alături de Fenimore Cooper, Jules Verne si Robinson Crusoe. Erau aproape călătorii de descoperiri, de explorări. Prinţesa Măria, amuzată de verva mea de copil, îmi cerea să mă îmbrac pentru ocazie în costume de marinar..."[1]

Deja foarte sensibilă la prestigiul puterii şi la fastul suveranităţii, Martha aprecia în aceste plimbări mai ales ceremonialul urcării la bordul vaselor sau al coborârii la sol între două şiruri de marinari si în sunetul imnului naţional românesc. Ceremonialul o plictisea pe prinţesă şi, supărată că nu e înţeleasă de mateloţii înlemniţi în poziţia de drepţi, îi murmura la ureche Marthei în franceză: *„Imna, mereu aceeaşi!"**

[1] Prinţesa Bibescu, *Imagini din Epinal,* p. 138.

* în original: *La* hymne, toujours *la* meme. Prinţesa foloseşte în mod greşit articolul femininului pentru un substantiv (hymne) care este de genul masculin. Aceeaşi eroare în *la* meme.



Tntr-o zi, când iahtul regal se aventurase de-a lungul astei bulgare, prinţul domnitor, Ferdinand de Coburg, re observase vasul cu ajutorul unui telescop, îşi închi-uise că bunul lui confrate de la Bucureşti se pregătea să « facă o vizită, o ocazie rară şi fericită în acea perioadă, când prinţul bulgar, vasal al înaltei Porţi, era ostracizat de celelalte capete încoronate. Se grăbise să sosească la ţărm, împreună cu elefanţii lui de paradă şi cu maimuţele de la Curtea regală, pentru a descoperi că se deranjase degeaba. Vasul *Regele Carol,* nevoind să pătrundă în apele teritoriale ale unei ţări supuse turcilor, inamicii

**ereditari, îşi schimbase direcţia.[1]**

**Anturajul cuplului princiar se amuza mult de spiritul arătat de tânăra fiică a ministrului Lahovari, iar prinţesa Măria, mânată de un instinct de provocare firească, o încuraja să spună cu voce tare tot ce ea însăşi, din pricina rangului ei, trebuia să ascundă, în timpul unei şederi la Constanţa, unde prefectul îşi lua dejunul în fiecare zi la masa regală, un aghiotant al prinţului a rugat-o pe Martha să îi treacă meniul, întrebând-o care erau bunătăţile culinare ale zilei. Răspunsul ei a izbucnit pe loc: „Plictiseală, sos prefect, ca de obicei!"**

**De la glumă şi până la impertinenţă nu era decât un pas, trecut repede de Martha. într-o zi, când doamna Lahovari îi reproşa fiicei sale că a devenit bonapartistă după ce fusese legitimistă, Martha i-a replicat: „Nu poţi cunoaşte defectele unei idei decât după ce ai avut-o..."**

**Un alt răspuns de-al ei a rămas celebru. Ştiind că Martha scria versuri, un Catargi, un crai care făcea o curte asiduă**

**[1] Ferdinand al Bulgariei, după ce se proclamase ţar al bulgarilor în 1909, nu va fi recunoscut de Marile Puteri decât în anul următor.**



# Capitolul III

*Tinereţea mi-a părut plină de reproşuri,*
*de lacrimi, de greşeli si de certuri*
*- ca si de singurătate - de speranţe pe care*
*le-am depăşit, pentru că eram demnă de ele...*
MARTHA BIBESCU

## *Pe piaţa română*

e câte ori unul din capriciile ei scotea din sărite pe cineva din familie, Martha auzea spunându-i-se: „Dacă nu eşti cuminte, ai să te căsătoreşti cu junele Godin." Acest tânăr Godin, vânturat prin faţa ei ca o sperietoare, era un june neamţ, înrudit prin mama lui, o Balş, cu Mavrocordaţii. Martha îl vedea la date fixe, la opririle Orient-Expressului în gara de la Miinchen unde doamna Lahovari, pătrunsă de un spirit de familie, dădea întâlnire baroanei von Godin. Doamna sosea în mare viteză, întovărăşită de fiul ei unic, cadet la o şcoală militară, în timp ce mamele trăncăneau, domnişoarele Lahovari încercau să îl domesticească pe vărul lor. Transpirând de emoţie sub uniforma lui, junele scotea cu greutate câteva cuvinte. Vrând să fie amabile cu el, fetele îi ofereau bomboane: „îşi scotea grăbit mănuşile pentru a lua bomboanele, iar mâinile îi deveneau lipicioase, după care se lingea pe degete../', va spune Martha

evocând destinul bietului băiat, „îl găseam ridicol... Conversaţia noastră cu el nu era deloc uşoară: mai întâi nu vorbea, temându-se să folosească franceza pe care n-o cunoştea bine şi o vorbea cu un accent german pronunţat, răspunzând ofertelor de bom-





boane sau unei remarci perfide din partea sorei mei bătând din călcâie şi salutând cu mâna la chipiu/'[1] într, *zi,* când îl trăgeam de limbă asupra amorurilor lui, june] s-a înroşit la faţă şi apoi a spus umil: *«Vorbiţi ironic?»'",*

Elevul scolii militare a devenit un ofiţer curajos, car$_f$ s-a comportat cu eroism în timpul primului războiu rrtofl. dial. în regimentul lui îi atrăsese atenţia un caporal $_9$ cărui influentă asupra oamenilor era atât de puternică încât von Godin intervenise să fie decorat. După 191g colonelul von Godin, retras la Berlin, a trăit cu speranţa veşnic înşelată de a putea reintra în armată. Când fostul caporal a ajuns la putere, von Godin i-a scris pentru a-i cere să intervină în favoarea lui. Hitler era asaltat de astfel de cereri, dar păstrând o bună amintire fostului sau şef, i-a acordat reintrarea în armată. Scrisoarea a ajuns însă prea târziu: disperat că nu primeşte un răspuns, colonelul Godin şi-a tăiat venele în cada de baie.

în înţelepciunea şi ambiţia ei, familia Lahovari visa la partide mai măgulitoare decât junele Godin, chiar dacă avea o mamă născută Balş. Martha nu împlinise nici doisprezece ani când familia se gândea pentru ea la un prinţ Ghika-Comăneşti, a cărui mamă era născută Lahovari, sora ministrului plenipotenţiar român la Constantinopol. De când se descoperiseră zăcăminte de petrol şi de cărbune la Comănesti, aceşti Ghika deveniseră foarte bogaţi si foarte căutaţi, într-o seară a anului 1898, Martha le-a auzit pe mama şi pe mătuşa ei Ghika discutând cu voce scăzută acest proiect. Lucrul cel mai greu însă era

[1] Documentele Bibescu. B.N.

* în original: est-ce que vous pariez *ironique?* Tânărul foloseşte în mod greşit forma adjectivală (ironique) în locul celei adverbiale corecte (ironiquement). - .•._...





,-—

$_a$ pune mâna pe pretendent, un sportiv desăvârşit îşi petrecea majoritatea timpului vânând în Africa

C 'male sălbatice. Martha nu a apucat să îl vadă decât ^ • ani mai târziu: „Era un bărbat foarte frumos, de stară înaltă, cu un chip de jandarm, cu sprâncenele unite, o mustaţă neagră răsucită şi ochi limpezi"[1]... şi semănând cu arhiducele Franz-Ferdinand.

Indiferentă la această înfăţişare atât de virilă, la enorma avere a familiei Ghika-Comăneşti, ca şi la viitorul politic pe care domnul Lahovari îl putea asigura acestui eventual ginere, Martha a arătat puţin entuziasm faţă de proiect, rugându-se chiar, în adâncul inimii, să nu se realizeze: „Fă, Doamne, ca să fiu nedemnă de el!", suspina ea. Din *cauza* vârstei ei foarte tinere, acţiunea a fost stopată, fără a fi însă abandonată. Familia Ghika nu se dăduse bătută, pentru că în anul următor, simţindu-se pe moarte, prinţesa a chemat-o pe Martha la căpătâiul ei şi i-a vorbit ca unei viitoare nurori, dar soarta îşi spusese cuvântul. La paisprezece ani şi jumătate, Martha s-a logodit cu George Valentin Bibescu. Printr-un ciudat capriciu al destinului, fiica ei unică, născută din această căsătorie, se va mărita cu fiul acelui Ghika-Comăneşti pe care ea nu îl voise ca soţ.

Văr cu ea prin Mavrocordaţi, George Valentin Bibescu era pentru Martha o figură cunoscută din copilărie, un prieten de jocuri al acelui frate regretat atât de mult si al cărui prenume îl purta. Martha, care vedea deseori rudele ei Bibescu la Biarritz sau la Paris, îl pierduse din vedere pe George Valentin, foarte ocupat de viaţa lui de tânăr trăită din plin, poate chiar prea din plin, cum afirmau

Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii,* v. 2, p. 189.





**Ghislain de Diesbach**

sufletele binevoitoare din familie, dornice *să îl* vadă oc}a ta însurat. A fost o întâlnire datorată întâmplării sau -fost un aranjament pus la cale de Marie-Nicole Bibesq, pentru a-şi îndepărta nepotul de o legătură din Geneva devenită subiectul bârfelor din oraş? Nu se ştie. MartL nu îşi aminteşte decât întâlnirea oficială de la palat^j Ştirbei, reşedinţa de la Bucureşti a familiei Bibescu.

Pretextul îl constituise o vizită făcută prinţesei Bibescu pe care întreaga familie o numea tanti Valentine şi nu o abordau decât cu un sentiment de teamă, căci doamn? era o fire foarte caustică, dar şi cu mare admiraţie, căci trecea drept un personaj istoric. După ce scandalizase cronica mondenă a Europei si *Gazette des tribunaux,* prinţesa Bibescu, născută contesă Valentine de Riquet de Ca-raman, ajunsese o bătrână doamnă care regreta Parisul celui de- Al Doilea Imperiu şi considera România nedemnă de ea. Cu profilul ei de pasăre de pradă, cu o privire tăioasă şi cu o limbă deosebit de ascuţită, doamna speriase lumea bună cu aprecierile ei lapidare, iar pe servitori, cu caracterul ei trufaş. In ciuda defectelor, rămăsese unul din monumentele Bucurestiului, demne de a fi vizitate.

Martha, care începuse să ţină un jurnal intim, a de-scris-o astfel, la întoarcerea de la palatul Ştirbei, pe această faimoasă tanti Valentine, căreia avea să îi devină nu numai noră, dar şi o fiică spirituală: „Mătuşa Valentine şchioapătă, dar e plină de gratie; ai impresia că îţi face o reverenţă tot timpul. Are ochi de un albastru scânteietor pe un chip lung şi cu nas nesfârşit, dar subţire. Are părul cărunt si uşor lins, cu cărare la mijloc şi reţinut de mici piepteni cu diamante. Poartă o *groază* de lanţuri şi de bijuterii, dar ascunse sub dantele. Are bijuterii şi în jurul taliei, ţinute de un lanţ si brelocuri. La încheieturi





brăţări. Poartă mănuşi de antilopă, parfumate cu nu
af *ce* anume, cum purta şi mătuşa Natalia (a Serbiei) la
R-[1] rritz- E însă mult mai fină decât regina, având o înfă-
• re arogantă şi te priveşte cu aerul că vrea să spună:
«înţelegeţi-mă, dacă puteţi»."[1]

MU fără răutate, Martha notează şi absenţa prinţului, de

obicei", căci nu era un secret pentru nimeni că bătrânul senior, care îşi iubise soţia până într-acolo încât o răpise, simţea tot mai mult nevoia să trăiască departe de ea. Afacerile, administraţia bunurilor din Franţa îi ofereau multe motive de a sta îndelung la Paris. Imitând accentul românesc, prinţesa îl acuza pe soţ multumindu-se să spună: „La *Pariss,* fireşte". Astfel se încheie marile amoruri, căci aceşti soţi bătrâni fuseseră eroii unui adevărat roman din care s-a inspirat nora lor pentru a scrie într-o zi *Pont l'Abîme* şi *Unde loveşte fulgerul.* Cine ar fi putut crede, la vederea unui cuplu atât de cuminte, care se plimba prin Bucureşti într-o trăsură de răchită, trasă de patru armăsari zglobii, că acest bătrânel atât de distins, potri-vindu-şi monoclul pentru a măsura din ochi frumuseţile, fusese îndrăgostit nebuneşte de soţia lui?

[1] **Documentele Bibescu. B.N.**



**Ghislain de Diesbach**

# *Fosta frumoasă de la Tuileries*

*f* iica prinţului de Chimay[1] si a acelei Emilie Pellapr, *JL~* al cărei tată era considerat Napoleon, nepoata doa^, nei Tallien, contesa Valentine de Riquet de Caraman, s-3 căsătorit în 1861, la douăzeci *si* doi de ani, cu printuj Paul de Bauffremont. De îndată ce se măritase, se porne-nise condamnată la o viată de garnizoană, cu atât mai odioasă cu cât prinţul se dovedise rapid o fire brutală, crai şi avar, foarte pătruns de drepturile lui conjugale, dar lipsit de orice delicateţe în felul de a le exercita. Trebuie menţionat, în apărarea ei, că tânăra şotie, pe vremuri îndrăgostită de Antoine de Noailles, duce de Mouchy, iubea adulatiile si aplauzele, lumea si succesele teatrelor de amatori. Sub o aparentă firavă si frivolă, se ascundea o femeie decisă, pricepută să stimuleze sentimentele pe care îi făcea plăcere să le trezească la alţii. Doamna Carette, care o cunoscuse bine la Tuileries, scrie astfel despre ea în *Amintirile* sale: „Era fină, distinsă, cu un caracter extraordinar de energic, mânuind cu dibăcie toate armele si servindu-se de sănătatea ei delicată pentru a-si ajunge scopurile... îşi crease un anturaj de bărbaţi a căror influentă si stimă i-au îngăduit să se folosească de opinia unor cercuri de care credea că avea nevoie, cu admiratori fanatici. Patru dintre ei, foarte legaţi unul de altul si

[1] Pe vremea căsătoriei Valentinei de Riquet de Caraman cu prinţul Paul de Bauffremont, titlul de prinţ de Chimay nu era purtat decât de fiul cel mare din familie, fiii ceilalţi purtând titlul de prinţ de Caraman (însoţit de prenume), în

timp ce fiicele nu vor primi titlul de contese de Caraman-Chimay decât în 1889.



niurând-o tot timpul, gata să o susţină, erau dispuşi ^ moară pentru ea."[1] Printre aceşti patru cavaleri la or-!r ui ei se afla în frunte George Bibescu, unul din fiii f stului hospodar din Ţara Românească. Crescut la Paris, George Bibescu intrase la şcoala mili-ra din Saint-Cyr şi se luptase în Mexic, unde se distin-ese ca ofiţer de stat major. La întoarcerea lui în Franţa, o întâlnise pe prinţesa de Bauffremont şi se ataşase imediat de această tânără femeie, ale cărei nenorociri o făceau si mai seducătoare. Ideea de a apăra o năpăstuită dădea grandoare acestei aventuri în care se vârâse cu trup şi suflet. Avea din nou un duşman cu care să se lupte, în persoana prinţului de Bauffremnot. Simţindu-se, fără îndoială, cu conştiinţa încărcată, sau poate şi din cauză că intuia ceva în purtarea soţiei, Bauffremont a devenit şi mai odios cu ea, trecând cu uşurinţă de la înjurături la lovituri. Până şi acasă la mama ei, prinţesa de Chimay, care îşi primea fiica vara la castelul din Menars, aproape de Blois, Valentine de Bauffremont nu era la adăpostul grosolăniilor şi violenţelor soţului, într-o zi, acesta a sosit pe neaşteptate şi, dând peste un grup de admiratori reuniţi la picioarele soţiei, le strigase fioros: „Plecaţi de aici! Plecaţi cu toţii! Vă dau afară!" Cum nimeni nu se mişca, prinţul s-a întors spre Valentine şi a adăugat: „Ieşi şi tu, te dau afară!" Somat a doua oară să plece de acolo, Bibescu s-a mulţumit să îi răspundă cu răceală:

— Nu se fac astfel de scene înaintea femeilor şi copiilor! De altfel, ne găsim aici la doamna prinţesă de Chimay şi nu la dumneata acasă!

Madame Carette, *Amintiri intime de la Curtea de la Tuileries,* p. 249. Prima ediţie publicată de Ollendorf la Paris.



Tlf

**Ghislain de Diesbacli**

Asta nu 1-a împiedicat însă pe Bauffremont să ordon *ca* bagajele invitaţilor să fie duse la gară si să se instale^ fără ruşine la castel, în timp ce soţia lui si-a găsit refug^ si apărare într-o casă din apropiere, a călugăriţelor di ordinul Charite.

O astfel de viaţă, al cărei scandal a revoluţionat cârti-erul Saint-Germain, nu se putea prelungi si Valentine de Bauffremont a cerut despărţirea bunurilor. Printr-o decizie din 18 iunie 1869, tribunalul Senei, fără să îi acorde o adevărată despărţire, i-a dat câştig de cauză împotriva soţului, iar acesta, furios, a făcut apel si a obţinut, la 20 iulie 1869, anularea deciziei. Căderea imperiului, iar mai târziu captivitatea lui Bibescu si Bauffremont în Germania au creat un *răgaz, dar de* la sfârşitul anului 1871, ostilităţile au reînceput cu o nouă cerere de despărţire făcută de prinţesă. La 18 februarie 1872, căpitanul Bibescu si colonelul de Bauffremont s-au bătut în duel în pădurea de la La Celle-Saint-Cloud, ceea ce a avut ca urmare închiderea lui Bibescu în închisoarea Conciergerie pentru infracţiune faţă de legile duelului, în fine, la 7 aprilie 1874, prinţesa de Bauffremont a obţinut din partea tribunalului civil din departamentul Senei separarea de bunuri, ca si dreptul de a păstra cu ea cele două fete, Catherine, născută în 1862, si Jeanne, născută în 1864.

Valentine de Bauffremont, care voia să se căsătorească cu George Bibescu, lucru imposibil în Franţa, unde divorţul nu exista încă, şi-a închipuit că va evita problemele dacă se va naturaliza în ducatul Saxa-Altenburg în 1875, după care, profitând de faptul că legea locală autoriza divorţul, s-a căsătorit civil la Berlin, la 24 octombrie 1875, si ulterior la Dresda, în faţa unui preot ortodox, cu prinţul George Bibescu. ;



p"călit, Bauffremont a contraatacat. La 10 martie 1876, usit ca tribunalul din departamentul Senei să declare [a]~ "toria nulă, decizie confirmată doi ani mai târziu de ătre Curtea de Casaţie, la 27 iulie 1867, în ciuda efortu-., depuse de avocaţii Valentinei. Deşi decizia tribunalului Senei respinsese noii prinţese Bibescu dreptul de a tine copiii/ ea a refuzat să se despartă de ei. O hotărâre a Curţii de Apel de la Paris a obligat-o să dea cele două fete tatălui lor într-un răstimp de cincisprezece zile, sub ameninţarea unei amenzi de o mie de franci pe zi, sumă considerabilă. Cu toate că prinţesa avusese

grijă să salveze ce putuse din averea ei, transferând-o în străinătate, mai poseda încă în Franţa domeniul de la Menars, moştenit de la mama sa în 1871, la care ţinea atât de mult, încât refuzase între timp mai multe oferte de cumpărare foarte avantajoase.

La capătul unui an de împotrivire, suma amenzii depăşise trei sute de mii de franci[1] si creştea zilnic. Fără să îi pese că procesul îi ruina fiicele, Bauffremont a cerut lichidarea amenzii şi a reuşit ca domeniul să fie vândut la licitaţie, la 16 iulie 1876. Această luptă îndelungată, comentată copios în presă şi în saloane, pasionase timp de zece ani opinia publică şi făcuse din „Cazul Bauffremont" unul dintre scandalurile celebre ale epocii, înainte de a deveni, pentru studenţii în drept internaţional, un caz deosebit de complex în materie de jurisprudenţă.

Cazul a făcut deci mare vâlvă şi scandalul e întotdeauna neplăcut atunci când atinge familii atât de proeminente ca Chimay, Bauffremont şi, într-o mai mică măsură, Bibescu, deoarece aceştia, de religie ortodoxă, ignorau

[1] Echivalentul a 5 000 000 de franci în 1986.





interdicţiile bisericii catolice. Mult timp, eroii acestei drg, me au fost nevoiţi să trăiască, dacă nu ca nişte paria, cej puţin la periferia rudelor si a moralizatorilor, veşnic în„ cântanţi de a-si etala moralitatea împotriva cuiva celebru si de familie bună. Au suferit afronturi, ca acela de a nu fi primiţi la Curtea de la Berlin, apoi de a fi scosj din *Almanahul de Gotha,* după ce prinţesa Valentine figu. rase acolo câţiva ani, atât ca soţia prinţului de Bauffremont cât si ca cea a lui George Bibescu.

Ostracizarea exprimată din partea cartierului Saint-Germain, ca si înlăturarea din *Almanahul de Gotha,* o cam înăcriseră pe fosta frumoasă de la Tuileries. în pofida prieteniilor zeloase pe care le mai avea încă acolo, Valentine Bibescu a păstrat ranchiună Franţei, ale cărei legi nedrepte o făcuseră să piardă scumpul ei domeniu de la Menars. înainte de confiscarea castelului, iată ce a scris căpitanului Chanteloup, unul dintre cei mai devotaţi partizani ai ei: „în ceea ce mă priveşte, mai străină ca niciodată, am să sfârşesc prin a fi mulţumită că nu mai posed nimic în acea ţară nefericită. Dacă nu as fi avut faţă de ea o dragoste atât de generoasă si de

fidelă, nu i-aş acorda nici măcar ura mea."[1]

Personalitate foarte originală, prinţesa Valentine nu s-a obişnuit niciodată - sau nu s-a resemnat - să trăiască în România, devenită cea de-a patra patrie a ei. într-unul dintre albumele sale se poate citi, scrisă cu mână vindicativă, părerea ei despre ţară şi locuitorii acesteia: „România: fructe fără gust - flori fără parfum - femei fără ruşine. Românii: hoţi, mincinoşi, guralivi, lăudăroşi, leneşi şi vicioşi." Atunci când i se ivise prilejul de a scăpa

[1] Scrisoare din 5 aprilie 1878. Documentele Bibescu. B.N. 104



acea ţară deplorabilă, îl respinsese. Era vorba, de t de tronul Bulgariei, pentru care Gambetta şi Juliette Ada'm îl îndemnau pe prinţul George să-şi depună can-rl'datura. Ostilă acestei aventuri, Valentine Bibescu îi scri-*ese* lui Bismarck pentru a-i cunoaşte părerea, iar cancelarul se mulţumise să îi răspundă: „Ar fi păcat ca o femeie ca dumneavoastră să se îngroape la Sofia..."

înainte de a se îngropa la Bucureşti, trăise o viaţă hoinară, locuind câteva luni la Loschwitz, în Saxa, unde se născuse Nadejda, viitoarea prinţesă Ştirbei, apoi la Wies-baden, Maren şi Godesberg, unde îşi pierduse primul ei fiu, George, nenorocire rapid compensată prin naşterea la Bucureşti, la 3 aprilie 1880, a unui al doilea fiu, căruia i s-a dat, în onoarea primului, numele de George Valentin.

## *Un mare copil răzgâiat*

Pe el 1-a descoperit Martha Lahovari în acea zi, luminând cu prezenţa lui salonul palatului Ştirbei. Tocmai se întorsese de la cazarmă şi, în uniforma cafenie şi neagră a voluntarilor din cel de-al doilea regiment de artilerie, i-a apărut atât de frumos, încât a rămas complet năucită. „Cuvântul «înfiorare» este singurul care se potriveşte pentru a descrie sentimentul încercat atunci

când 1-am văzut prima oară şi am fost «înfiorată scrie ea mai târziu, relatând întrevederea. Această frumoasă înfăţişare nu făcea decât să ascundă

va

[1] Documentele Bibescu.

mai bine o fire ciudată si tiranică, o dezinvoltură care se învecina cu grosolănia, un cinism demn de acela, deja faimos, al vărului său, Antoine Bibescu, o totală lipsă cje interes pentru plăcerile spiritului; pe scurt, o fire care se bucura de plăcerile materiale si senzuale în stare brută căci nu fusese influenţat, trebuie recunoscut, nici prin morală, nici prin educaţie şi nici prin religie. Mama lui, care îl iubea enorm, era prima dispusă s-o recunoască, în acelaşi timp satisfăcută de reuşita fizică dar şi supărată de numeroasele lacune intelectuale si morale. Temân-du-se mult de a nu-1 pierde ca pe fiul mai mare, îi cedase la toate capriciile, fără să îndrăznească să *refuze* ceva acestui fiu înzestrat, nici *vorbă, precoce* şi încântător, dar egoist si leneş. Sarcina preceptorului său, abatele Desrozes, a fost dură. George Valentin îl asculta distrat, cu o mutră obraznică, împingând grosolănia nepedepsită până într-acolo, încât făcea să asiste la lecţii o mai-muţică, fiindcă îi plăceau mult animalele si adunase o adevărată menajerie.

A fost văzut astfel într-o zi de iarnă având agăţat de sanie un câine, un porc si un miel. Copilăriile lui o amuzau pe mama care, departe de a-1 dojeni cu asprime, se simţea oarecum mândră, convinsă fiind că, o dată cu timpul, inteligenta avea să îşi spună cuvântul, aducân-du-1 pe calea cea bună a datoriei. Acest fiu fanfaron şi arţăgos îi impunea. Avea fată de el o indulgentă nemărginită si îi găsea scuze pentru toate răutăţile. Cum să îl dojenească pe scumpul ei Pufi? Nu era oare imaginea tatălui său la aceeaşi vârstă, renaşterea unui trecut necunoscut de ea şi pe care fusese întotdeauna puţin invidioasă? Jntr-o scrisoare din 4 decembrie 1890, adresată fidelului căpitan Chanteloup, îi face fiului ei un portret destul de 106



lator: „Băiatul meu, veşnic frumos şi mlădios ca o 'mută, începe să muncească serios, lucru care nu îi i ce deloc. Are zece ani şi jumătate, e cât se poate de nă-vrdăios şi gata să se înfurie, dar bun ca pâinea caldă. Cu uită blândeţe îi vom veni de hac, afară de cazul că bu-i abate se decide să folosească severitatea... Foarte inteligent, vioi, interesat de jocuri şi pasionat, nu îi pasă deloc de lectură[1], ci

doar de calculul matematic; geografia, istoria şi ştiinţele îl interesează; şi în primul rând, maşinile! Gramatica însă, ca şi studiul prozei sunt adevăraţii duşmani pentru acest micuţ din argint viu..."[2]

în timp ce creştea, i s-a dezvoltat tot mai mult gustul pentru exerciţiile fizice, prevestind mai degrabă un sportiv decât un intelectual, un materialist decât un sentimental, păstrându-şi întotdeauna pentru sine puţina tandreţe sau mila pe care le avea în adâncul inimii. Foarte vorbăreţ, suferind de această verbozitate orientală, amestec de trufie şi de dorinţă de a face impresie bună, ar fi putut crea o clipă o imagine amăgitoare, deşi cei care îl cunoşteau bine nu s-au înşelat. Când îl va cunoaşte şi ea mai bine, Martha va scrie într-o zi despre el: „George nu se interesează decât de ce poate spune altora într-o zi si dacă le îngăduie să povestească şi ei ceva, nu-i decât un pretext pentru a-i face să asculte istoriile lui..."[3] E un om impulsiv, trăind tot timpul în prezent, fără înclinare spre reflecţie şi prin aceasta, spre moderaţie.

Acest aventurier, plictisit de lume şi căscând la lectura cărţilor, poseda în schimb geniul mecanicii, încă din adolescenţă reuşise să realizeze în ziua de Sf. Gheorghe

[1] Nu va citi probabil nici una dintre lucrările soţiei sale.

[2] Documentele Bibescu. B.N.

[3] *Ibid.*





prima lui operă. Fără să spună nimănui, aranjase în g dina casei unde locuiau pe atunci, casa Creţianu, strada Mercur, mai multe rânduri de scaune si de pentru a dispune de o asistentă numeroasă. Toată se întreba la ce demonstraţie se putea aştepta, îndoindu-se că îşi bătuse capul să înveţe pe dinafară un rol dramatic sau un poem scurt. Când toţi invitaţii au luat loc, au răsunat trei pocnituri şi spectatorii au avut surpriza, care s-a transformat rapid în *groază, de a-l* vedea pe George Valentin apărând la fereastra podului, având legat de trup cu sârmă un fel de umbrelă mare de plajă. Fără se ezite, s-a aruncat în vid şi, susţinut de această paraşută, a aterizat în faţa primului rând de invitaţi. Pentru prima oară, mama lui nu i-a mai găsit nici o scuză si 1-a pălmuit violent cu dosul mâinii. Trântit la pământ de violenţa gestului, noul Icar s-a sculat si

a murmurat indignat: „Ai fi putut cel puţin să-ţi scoţi inelele!"

De la vârsta de optsprezece ani, George Valentin îşi multiplică experienţele sportive si amoroase. E un seducător pe care *viteza* automobilelor şi a vapoarelor îl atrage irezistibil. La volanul maşinii lui Mercedes, la bara bărcii cu motor, câştigă curse si întreceri nautice. Este, încă înainte de apariţia lor, un personaj din romanele lui Paul Morand. în acei ani stabilise un nou record, care apăruse* în toată presa, acoperind distanţa Geneva-Bu-cureşti, adică 1828 de kilometri, în şaptezeci şi trei de ore şi patruzeci si cinci de minute, în maşina lui Mercedes de 16/20 CV, ceea ce constituie o remarcabilă dovadă de rezistenţă mecanică şi fizică.

Cucerită de la prima lui apariţie, Martha Lahovari vede în el, în acea zi fatală, un om răpitor, plin de strălucire, la care visează tinerele fete, arhanghelul care avea s-o



ilgă din Purgatoriul unde o ţinea marna ei. Aspecte-f mai puţin plăcute ale acestui personaj nu îi vor apărea , gj. mult mai târziu, mult prea târziu pentru a o mai utea împiedica să îşi lege destinul de el. Martha s-ar fi 'rât si chiar indignat, dacă cineva i-ar fi spus pe atunci ă peste câţiva ani nu se va gândi decât cum să scape de acest prinţ încântător.

Admiraţiei enorme simţită în prezenţa lui i-a corespuns la George Valentin un sentiment asemănător sau cel puţin dorinţa vie de a-şi însuşi cât mai repede o frumuseţe atât de rară. Trăsăturile rămase încă indecise pe chipul Marthei îi acordau un farmec în plus, acel al schiţei fată de tablou. Martha a moştenit de la familia Lahovari ochii imenşi şi languroşi, de o culoare incertă, trecând de la cenuşiu la căprui, înconjuraţi de gene lungi şi negre, şi un ten curat, pe care cea mai mică emoţie îl făcea să roşească, un ten de englezoaică, invidiat de doamnele din Bucureşti, a căror piele, rapid îngălbenită sau întunecată, trăda ascendenţe suspecte. Părul ei, schimbat de la blond la şaten, era la fel de frumos ca pe timpul când fratele ei îl făcea să se răsfire printre degetele lui. Martha mai poseda şi altceva care lipsea doamnelor din Bucureşti: o talie subţire, o siluetă flexibilă, o linie de corp făcut pentru marii desenatori de modă. Nu exista nimic provincial sau de fată de pension la această tânără, încă adolescentă,

despre care totul prevestea că va ocupa o poziţie importantă în lume, cu condiţia să-şi găsească un soţ demn de ea.

George Valentin Bibescu nu se îndoieşte nici o clipă că el este acest soţ şi se îndrăgosteşte de ea cu entuziasmul unui sublocotenent sau mai degrabă cu pasiunea vânătorului pe urma unui vânat de calitate. Copilul răzgâiat,





obişnuit să-şi vadă toate dorinţele înfăptuite, renunţă *fa* câteva secunde la viata lui veselă de burlac pentru a ob tine pe cale legală ceea ce nu ar fi putut obţine altfel. J^ trucat Martha Lahovari nu avea să fie niciodată amartt^ lui, îi va deveni soţie. Martha va înţelege mai târziu cg George Valentin a dorit-o ca pe o altă maşină. Se plirnbg în cel mai puternic automobil din Bucureşti şi călăreşte cei mai frumoşi cai: este deci firesc să se căsătorească cu cea mai frumoasă fată din capitală, îi revine ca un drept. Cuprins de ardoare, ar fi gata să o răpească pe Martha imediat. Cele două familii se unesc pentru a-1 calma: va trebui să mai aştepte cel puţin doi ani ca să nu pară că a târât o tânără fată, la vârsta primei ei împărtăşanii, în faţa altarului. Foarte indispus, trebuie să se resemneze si să se mulţumească în iunie 1901 cu o logodnă secretă, care rapid i se pare de nesuportat.

întrucât nu stă pe loc si se găseşte doar rareori la Bucureşti, obţine de la domnul Lahovari îngăduinţa de a scrie logodnicei. Scrisorile lui, fără îndoială bileţele mâzgălite în *grabă,* au dispărut; în schimb, scrisorile Marthei au rămas si o arată angajată din tot sufletul în această corespondenţă care, dacă ar fi găsit un ecou în inima logodnicului, ar fi fost pentru ea cea mai rafinată formă de fericire conjugală: un exerciţiu ieşit din suflet si dintr-un spirit înalt. A iubi e bine; a scrie e si mai bine. Cu toţi cei cincisprezece ani ai ei, Martha se relevă în scrisori o autoare de mare talent, ştiind să povestească cu umor întâmplările din viaţa zilnică, în ciuda unei oarecare reţineri în ton, scrisorile denotă o originalitate care ar fi trebuit să îi arate lui George Valentin că viitoarea sa soţie nu este numai foarte frumoasă, dar si inteligentă şi spirituală. Citeşte oare scrisorile ei? E îndoielnic, căci Martha îi reproşează deseori că nu îi răspunde la ce i-a scris, întru-

George Valentin e înrudit cu ea prin nenumăratele [03]
"turi de familie ale Mavrocordaţilor, Martha se joacă
cele două prenume ale lui, având impresia că a găsit
legat
ᵘj ₀gₙd ᵤn unchi, când un verişor. „Căci iată că în min-ₘₑₐ
ciudată dau numele frumos şi grav de George
ersonajului tău de unchi, personaj care devii atunci and vorbim serios, când îmi ţii o lecţie sau mă împiedici să rnă arunc pe fereastră. Valentin e numele elegant, numele secolului optsprezece, scumpul meu secol al optsprezecelea, si ţi-1 dau atunci când personifici micuţii cavaleri din cărţile mele, când faci nebunii şi când, pentru a mă distra, intri în şemineu..."[1]

Nimeni nu e mai puţin făcut ca George Valentin ca să-şi aştepte plin de răbdare ceasul cuvenit, scriind madrigale sau zdrăngănind la chitară sub fereastra iubitei. Lectura scrisorilor Marthei din această perioadă relevă un George Valetin mai degrabă deprimat decât exaltat, veşnic pradă unor nelinişti bizare la acest sportiv, capabil să petreacă fără să obosească cincisprezece ore la volanul Mercedesului sau pe cele mai rele drumuri de munte. Copilul răzgâiat se arată nervos, irascibil şi nedrept, deşi Martha, care se crede vinovată de proasta lui dispoziţie, îi cere iertare... George Valentin e un tânăr zeu morocănos, în faţa căruia, aproape în fiecare zi, Martha depune, sub forma unei scrisori, o ofrandă de ispăşire, primită de cele mai multe ori cu indiferenţă sau plictiseală.

Infinit mai binevoitor, viitorul ei socru, veşnic sensibil la farmecul feminin, o face să uite, cu ajutorul manierelor lui cam demodate dar delicate, purtarea deseori arogantă a lui George Valentin.

Scrisorile Marthei Bibescu adresate soţului ei, George Bibescu. Documentele Bibescu. B.N.



**Ghislain de Diesbach**

# *Căsătorie pe furiş*

*Ţ n* fine, logodna *e* anunţată oficial si sărbătorită J₉ *J.* Bucureşti la 24 octombrie 1901 la biserica Domnita Bălaşa. în timpul serviciului religios, reflexul lumânări-lor pe pereţii de falsă marmură produce un efect de lurnj, nă ciudat, care îl izbeşte pe prinţul Bibescu. Aplecându-se spre Martha, îi şopteşte la ureche: „Priveşte, a apărut pentru tine semnul Sf. Fecioare..." Mult mai târziu, datorită mărturisirilor cameristei, Martha va afla că atunci când vorbea despre ea

cu soţia, socrul ei o numea întotdeauna/moara, fără îndoială din regret că nu se bucurase si el de acelaşi lucru din partea Valentinei de Caraman. Ceremonia religioasă a fost singura care a marcat evenimentul. Apoi, pentru a respecta datina, familia Bibescu s-a gândit să dea un mare bal, dar fiul lor se împotrivise cu încăpăţânare acestei idei. „Dacă veţi face aşa ceva, am să cobor în sala de bal gol-golut!" Pentru a nu-şi supăra fiul iubit, părinţii au cedat, deşi au fost acuzaţi de zgârcenie de către lumea bună a Bucureştiului, pe care zvonul logodnei o frământase mult.

Una din glumele cele mai neplăcute făcute cu acest prilej aparţine ginerelui familiei Bibescu, prinţul Ştirbei, un om cu mare noroc în dragoste, care a declarat cu arogantă în faţa colegilor de la *Jockey Club*:* „O femeie frumoasă intră în familie. Mare lovitură pentru mine!" Cuvintele au ajuns la urechile generalului Leon Mavrocor-dat, unchiul Marthei, care, considerând că onoarea fa-

* *Jockey Club.* Club aristocratic la Bucureşti, constituit după modelul celui de la Paris.





.—

•rei a fost jignită, a vrut să îi trimită lui Ştirbei martori ^ tru a-1 provoca la duel. Familia Lahovari s-a chinuit Pe rgsputeri să îl covingă să renunţe, încredinţându-1 că

[1] astfel de gest nu avea decât să dea şi mai mare amploa-U întâmplării. De fapt, Martha a avut ultimul cuvânt, declarând în faţa viitorilor socri:

_jju am să-1 pedepsesc. Nu depinde decât de mine. Am să-1 pedepsesc refuzând să fiu amanta lui.[1]

Cea mai surprinsă, aflând de ştirea logodnei, a fost prinţesa moştenitoare care, cu privire la numele familiei Bibescu, i-a spus Marthei glumind:

_ Ce caraghios! O să te căsătoreşti cu fiul pretenden tului la tron!

Până atunci, Martha Lahovari nu îşi închipuise că familia Bibescu, care nu dăduse decât un domnitor Ţării Româneşti, ar putea să se prezinte drept rivală a Hohen-zollernilor. Când fiul mai mare al lui Gheorghe Dimitrie Bibescu revendicase tronul Ţării Româneşti, găsise partizani şi chiar scriitori mărunţi care să redacteze broşuri de propagandă în favoarea lui, broşuri care provocaseră multe răspunsuri duşmănoase, ce calomniau familia, originile şi pretenţiile ei.[2] Liberalii români se

duseseră în delegaţie la prinţul Nicolae Bibescu, dar prinţul, satisfăcut de poziţia lui în Franţa şi neavând chef să îşi asume riscuri, refuzase să se compromită: „Aceşti domni vor să scot eu castanele din foc pentru ei", spusese el, „dar nu şi-au găsit omul."

întrucât Nicolae Bibescu nu avusese decât fiice de pe urma căsătoriei lui cu Helene d'Elchingen, nepoata ma-

[1] *Jurnalul* Marthei Bibescu din 14 aprilie 1970. Notat peste şaptespre zece ani, acest amănunt pare îndoielnic.

[2] Fraţii Goncourt, *Jurnal,* v. I, p. 1318.





reşalului *Ney,* îşi cedase eventualele drepturi frateL său mai mic, George, şi îl îndemnase, pentru a-şi asigj,, ra sprijinul Rusiei, să se căsătorească cu o văduvă bătr^ na, prinţesa Lobanov de Rostov, născută Dolgoruki, vap$_a$ bună a amantei lui Alexandru al Il-lea. De la căsătoria 1^ cu Valentine de Bauffremont, George Bibescu renunţase la orice acţiune politică, deşi familia destul de populara în tară păstrase suficienţi sprijinitori pentru ca cei de l$_a$ Curtea regală să se teamă de ei, iar guvernul să îi ţină cât se putea mai departe de treburile politice, împingând meschinăria până într-acolo încât să le refuze, cum făcuse şi cu alte familii de domnitori, titlul de prinţ, la care ţineau cu atât mai mult cu cât era destul de recent.

Foarte atentă la tot ce ţinea de aproape sau departe de istorie, Martha Lahovari dorea să păşească prin intrarea principală, încuscrindu-se cu o familie celebră în România şi cunoscută în Franţa, începând cu cel de-Al Doilea Imperiu, familia Bibescu se bucura la Paris de o situaţie în lumea bună, care, depăşind cadrul acelui cartier Saint-Germain, se întindea în lumea artelor si în cea a literelor, înzestraţi cu un gust mai bun decât cel al contemporanilor care apreciau pe Cabanei, Ziem sau Harpignies, membrii familiei cumpăraseră primele tablouri de Manet, îl încurajaseră pe Renoir şi îl primiseră cu amabilitate pe Carpeaux. Gloria incipientă a Armei de Noailles nu făcea decât să se adauge gloriei lor, întrucât tatăl poetei era fratele mai mare al prinţului George, devenit prinţ Brânco-veanu prin înfierea ultimului urmaş al Basarabilor. La Paris mai trăiau, de asemenea, si alţi Bibescu, cunoscuţi în lumea artistică, cum erau prinţul Alexandru, bibliofil cunoscut, şi soţia lui, o muziciană care îl sprijinise pe tânărul Debussy. Din nenorocire pentru ea, Martha se va 114

r

*Prinţesa Bibescu*

"tori cu un Bibescu pe care nu îl interesa nici Manet, Ca ' Debussy şi nici Arma de Noailles. O vreme, încă ame- *>" de această primă dragoste, Martha nu vede nimic, se ' re din lacunele de educaţie sau din grosolăniile firii leşului său, al cărui prestigiu, în ochii ei, rămâne intact.

De la logodna oficială, legătura dintre ea s-a schimbat utin, judecând după scrisorile Marthei, mai degajate ca ton si de o tandreţe plină de nerăbdare, îşi înmulţeşte deci declaraţiile de dragoste şi îi mărturiseşte dorinţa de a fi a lui cât mai curând. Un sentiment mai puţin diafan, mai carnal s-a strecurat în corespondenţă, ceea ce nu îl împiedica însă pe George Valentin să recadă în stările lui sumbre şi să aibă crize de nervozitate, a căror victimă e Martha.

Pe acest fundal, George are prilejul să schimbe decorul şi ideile, întovărăşindu-1 pe tatăl său la Constantinopol, unde prinţul trebuia să-şi rezolve unele treburi, printre care şi pe cea a unui titlu conferit odinioară prinţului domnitor, pe care el ar dori să îl transmită, atâta timp cât mai era în viaţă, fiului său. Şederea la Constantinopol se dovedeşte atât de binefăcătoare, încât George Valentin se hotărăşte să îi facă Marthei reproşuri pe un ton pe jumătate în glumă şi pe jumătate serios şi să formuleze ameninţări, scriindu-i, de pildă, că dacă el nu se mai întoarce, ea este liberă să îşi aleagă un alt soţ. în fine, pretendentul se decide să revină, lăsându-1 singur pe tatăl său să-şi reglementeze treburile.

Nici nu a apucat să sosească însă la Bucureşti, că e precedat de o scrisoare care anunţă moartea subită a prinţului Bibescu la Constantinopol, la 20 mai 1902, la ieşirea de la o audienţă acordată de sultan. Prinţul fusese victima unei crize cardiace petrecute în maşina ministrului





plenipotenţiar al României, Alexandru Lahovari. Mintii bănuitoare vor insinua că moartea se datora unei cafej suspecte oferite cu scopul eliminării sale şi pentru a re zolva

în avantajul înaltei Porţi problemele care îl op^, neau sultanului, deşi presupunerea unui asasinat e gr$_{ei}$, de admis.

Acest doliu subit îi va oferi lui George[1] prilejul nespe. rât de a se căsători fără ceremonie, de a evita astfel corvoada mondenă de care se ferise încă de la logodnă. Martha Lahovari se căsătoreşte într-o biserică aproape goală, p$_{e}$ data de 21 iunie 1902, cu George Bibescu, deşi în tăcerea sanctuarului i se pare că aude „gălăgia unui stup furios" provocată de lumea bună de la Bucureşti, lipsită de festivităţile grandioase la care se aşteptase. De fapt, se va vedea în această hotărâre nu numai un alt capriciu al lui George Valentin, dar şi influenţa prinţesei Valentine, „străina" care refuza să se adapteze obiceiurilor pământene. Singura mărturie a acestui eveniment este cea a Marthei, dar scrisă, după toate aparenţele, în jurul anului 1973, anul morţii ei, cu ocazia datei de aniversare a zilei când îşi unise soarta de a lui Bibescu, al cărui titlu princiar a fost fără îndoială, dintre toate cadourile primite, apreciat cel mai mult:

„Mijeşte de zi, ziua căsătoriei mele; trebuie să mă reculeg pentru a retrăi acea zi, acum ori niciodată. După o noapte fără somn, când am auzit prepeliţa cântând, prinsă în cursă în grădina de alături, sar din pat pentru a vedea soarele care se înalţă pentru ultima oară în această cameră pe care va trebui să o părăsesc pentru totdeau-

[1] După moartea prinţului Bibescu, fiul său va fi desemnat sub sin gurul nume de George, acel de Valentin fiind abandonat treptat chiar si de Martha. •».





Deschid larg cele două ferestre care dau spre două $^{na}$j $_{oane/}$ cel dinspre curte, din răsărit şi cel de la sud, *A* lângă grădina unui om sărac din cartier, un negustor *A* vin, unde cânta prepeliţa.[1] Da, sunt tristă în ciuda tui $_{S0}$are strălucitor, a acestui cer atât de curat, în ciu-, $_{z}$ji$_{e}$j de ieri, a căsătoriei civile care s-a petrecut bine, a nlendorii cadourilor primite de la logodnic, în ciuda veseliei noastre de copii mici, veselie revenită după zilele lugubre ce au urmat morţii unchiului George, cu deschiderea testamentului, discuţiile, certurile înfocate din familie, criticile, ezitările, presimţirile rele, reproşurile făcute de lumea lipsită de o petrecere atunci când s-a luat hotărârea să ne căsătorim la doar trei săptămâni de la moartea socrului meu, scandalurile domestice cu familia

Ştirbei etc."[2]

De multe ori, în notele risipite în carnete, Martha Bibescu va reveni asupra căsătoriei sortite a fi o uniune puţin potrivită, până în ziua când, călită în faţa nefericirii, o va accepta cu toate urmările ei pentru ca apoi, printr-un extraordinar efort de voinţă, să restabilească în memorie vechea imagine a lui George şi a logodnei, o imagine de acum înainte idealizată în fiecare an, până a făcut din el un fel de idol, eludând astfel, printr-o stratagemă amoroasă, patruzeci de ani de infidelităţi, scene, suferinţe şi deseori scandaluri.

In 1925, asistând la Nisa la căsătoria uneia dintre nepoatele ei Mavrocordat, va scrie melancolică, reflectând la propria căsătorie: „George şi eu am ajuns să nu mai aşteptăm decât bătrâneţea care ne va consola..." Peste

Familia Lahovari locuia pe atunci pe Calea Dorobanţilor, la numărul 97. [2] Documentele Bibescu. B.N.





şapte ani, va nota în carnete aceste reflecţii care vor aw ta până la ce punct o duruse încercarea faţă de care putem crede, fusese atât de puţin pregătită: „O căsători este, foarte exact, o crimă. Moartea cuiva. De unde, sfo gătele, lacrimile. Si ce moarte îngrozitoare! Aceea a cuiv$_a$ căruia i s-a suprimat nu atât viaţa, cât brusc, orice şansă de a ieşi din nefiinţă. Un destin care nu se va regăsi nj. ciodată la fel..."[1]

îşi va reveni cu greutate de pe urma acestui asasinat fizic si moral, păstrând veşnic, ca urmare a soculul supor-tat, o repulsie pentru plăcerile *fizice,* care i se vor părea obscene şi mai ales neînsemnate în comparaţie cu voluptăţile inteligenţei, mai înalte si mai puternice. Resentimentul ei va ţine toată viaţa si, în ultimii ani, scriind istoria soacrei ei, va insera această frază plină de înţeles: „Cine a pomenit de o fecioară dată pe mâna unui bărbat ca o vioară Stradivarius dată pe mâna unei maimuţe?"[2]

Fără îndoială că George Valentin, fire senzuală si brutală, s-a purtat cu ea fără menajamente si delicateţe, ca si cum ar fi primit-o pe Martha din partea unei patroane de bordel si nu din cea a virtuoasei doamne Lahovari. Trebuie să mai adăugăm si faptul că voiajul de nuntă s-a desfăşurat în condiţii foarte puţin propice să încânte o proaspăt-căsătorită, întrucât au fost însoţiţi de prinţesa Valentine, întovărăşită de o bătrână guvernantă, *Fraulein* Hamm, venită în mare grabă de la

Miinchen de îndată ce aflase de moartea prinţului. Era greu, în compania acestor două supraveghetoare, să întreprindă în libertate o călătorie de nuntă.

[1] *Jurnal,* 1930, pagina de gardă.

[2] Prinţesa Bibesu, *Unde loveşte trăsnetul,* p. 51.





Obişnuită încă din copilărie să o socotească pe prinţesa ntine drept mătuşa ei, Martha a continuat să o cheme , 1 în public, până în clipa când bătrâna doamnă, îna-as je a se urca în vagonul de tren, i-a spus râzând:

_jvju doresc ca să-şi închipuie conductorul vagonu-
1 i de dormit că îmi închid nepoata şi fiul în acelaşi com-
artiment... Aşa că, micuţa mea, te rog să mă tutuieşti şi să îmi spui mamă...

Călătorii s-au oprit câteva zile la Miinchen. Martha avea să viziteze, în tovărăşia soacrei, atelierul pictorului Lenbach, portretist în culmea unei glorii considerată destul de oarecare în zilele noastre din pricina picturilor lui greoaie. Au discutat cu el despre unii şi alţii. Lenbach, după ce afirmase că ochii frumoasei prinţese Greffulhe sunt „răutăcioşi", i-a declarat prinţesei Valentine: „ca, de altminteri, si ai dumneavoastră", ceea ce a provocat o răceală.

Sosită la Paris, familia Bibescu trage la *Hotel Liverpool,* de pe rue Castilione. Din pricina marelui lor doliu, membrii familiei nu fac niqi o vizită, căci multe dintre rubedenii nu i-ar fi primit şi nici nu s-ar fi purtat politicos cu ei. De fapt, unele uşi din cartierul Saint-Germain, care s-ar fi întredeschis pentru George şi soţia lui, nu pot decât să rămână complet închise în faţa unei femei divorţate de unul dintre cele mai mari nume din Franţa şi considerată ca bigamă de la căsătoria ei cu un străin. Singura care le face o vizită este contesa Odon de Montesquiou, născută Bibescu, mai puţin împinsă de mila creştină decât de curiozitate, pentru a citi pe chipul cumnatei ei ravagiile provocate de timp.[1]

[1] Documentele Bibescu. B.N.

**Gliislain de Diesbach**

# *Primele momente de răceală*

Pe la sfârşitul verii sunt siliţi să se întoarcă înR$_{ft}$ mânia, căci George trebuie să participe în luna QC. tombrie la marile manevre militare. Corespondenţa din. tre soţi în timpul acestei prime despărţiri o trădează p$_e$ Martha încă îndrăgostită de soţul ei si numindu-1 în în. semnările zilnice cu diminutive, cuvinte drăgăstoase justificate de pasiune si ridicole când pasiunea se răceşte, George devine *Mison* sau *Georgette.*

O dată capriciul satisfăcut si cea mai frumoasă fată din Bucureşti devenită soţia lui, George nu se mai sinchiseşte să îşi ascundă firea si nici să o menajeze pe a Marthei, pe care o tratează ca pe un obiect preţios în locul unei fiinţe omeneşti, între timp, dispoziţia lui nerăbdătoare si uşor sumbră îl face să abandoneze politeţea exagerată cu care Martha s-a obişnuit în timpul logodnei. Atunci când pierde la cărţi sau la şah, Geroge răstoarnă masa cu un gest furios şi părăseşte încăperea bombănind. Dar există şi scene mai neplăcute: „Mă silea", va scrie Martha, „să mă aşez pe genunchii lui când intra un servitor cu cafeaua sau jurnalele. O făcea pentru a arăta acelui om că îi aparţineam/'[1]

Se pare că el exagerează nemotivat proastele sale maniere, pentru a pune la încercare puterea lui şi indulgenţa celor din jur. Martha suferă în pudoare ei, dar nu are curajul să se răzvrătească sau, dacă încearcă, o face pe un ton glumeţ, ca să nu dezlănţuie unul dintre accesele lui obişnuite de furie. Martoră la aceste scene, prin-

[1] *Ibid.*





Valentine, deşi dă dreptate nurorii ei, nu se poate -$^{es}$. j $_g$£ îşi dojenească acest fiu mult iubit, repetând doar etul că 1-a crescut atât de rău. Atunci când George * ăseste limitele şi riscă să primească observaţiile ei, ' • $_{ce}$*re* iertare fără chef, căci

aparţine, ca şi străbunul său, h ncherul Pellapra, tipului de oameni care, prinşi cu o reseală, se mulţumesc să spună: „Da, îmi pare rău. Ei bine, am să uit ce-am făcut..."

plângerea principală a Marthei e că George este veşnic plecat, sub pretextul că se ocupă de interesele familiei, care nu îi răpesc cu siguranţă tot timpul. Familia Bibescu locuieşte în cea mai mare parte a vremii la Posada, aproape de Comarnic, într-o casă mare în stil anglo-nor-mand, aşezată însă în cadrul magnific al munţilor Carpaţi. Casa seamănă cu o vilă de la Deauville, transportată în străinătate. Tot la Comarnic se află şi fabrica de ciment de pe urma căreia familia Bibescu va dobândi până la sfârşitul celui de-al doilea război mondial o mare parte din venitul ei. George, care a început să se ocupe de aceasta şi îi consacră mult timp, nu se întoarce de acolo decât noaptea târziu, nu înainte de a fi promis că va fi acasă la ora cinei, promisiune rar respectată, în fiecare seară, majordomul neamţ Zufall îşi face apariţia de mai multe ori si se preface că e gata să deschidă cele două uşi de la sufragerie pentru a anunţa că masa e servită, dar de fiecare dată prinţesa-mamă îi spune: „O să-1 aşteptăm pe prinţ." Iar timpul trece şi întârzierea o face pe Martha tot mai nervoasă, căci se teme că George a avut un accident sau, şi mai posibil, că întârzie lângă o altă femeie. Nu îndrăzneşte să se destăinuie soacrei şi îşi face astfel ucenicia neplăcută a stăpânirii de sine, ca şi a virtuţii de a se resemna. „Ce să fac", scrie ea, „decât să devin o eroină?"





Mai *târziu,* adresându-se umbrei prinţesei Valentin Martha va rememora cu o pană melancolică, primele decepţii de proaspăt-căsătorită: „La început, m-ai vâW slabă, ascunzându-mi lacrimile atunci când, plecând d lângă tine, mă îndreptam spre ferestrele de pe terasă $p_{eil}$, tru a pândi lumina incertă a farului Bleriot cu acetiW care mătura cu o singură rază întreaga vale când maşin$_a$ Mercedes se întorcea la garaj condusă în disperare ^ stăpânul ei tânăr...[1]

Prinţesa Valentine adoptă un aer senin pentru a nu-si alarma nora, iar aceasta, plină de demnitate, afişează acelaşi calm, deşi e gata să izbucnească în lacrimi: „., pentru a-ţi ascunde lacrimile mele", va scrie ea, „le înghiţeam întorcându-ţi spatele, îmi pândeam umerii, Un copil care plânge se trădează prin mişcarea lor, Speram să te înşeli asupra puterii mele de rezistenţă. Nu voiam să-ţi

mărturisesc spaimele mele şi nici să te fac să observi lipsa de politeţe zilnică a fiului tău, lipsa lui de bun-simt, as spune chiar de *milă..."*[2] în fine, aşteptarea nesfârşită ia sfârşit. Un huruit de motor, lătrături, zgomotul paşilor acelui ins cu aparenţă înşelătoare care in-1 tra cu mare gălăgie, încotoşmănat în paltonul de focă ar-1 gintie, de al cărui miros Martha, şaizeci de ani mai târziu, îşi va aminti ca fiind prezent întotdeauna când îl] îmbrăţişa pe George.

[1] Prinţesa Bibescu, *Morala îndrăznelii.* Text inedit, Bibliotheque Naţionale.

[2] *Ibid' j c* , » r •• . .



***Prinţesa Bibescu***

# *Mamă si martiră*

a tristeţea acestei vieţi de sihăstrie se adaugă în curând şi o altă grijă. Martha se pomeneşte însărci-

tă Această tortură permanentă îşi atinge paroxismul cu rimele dureri ale unei naşteri care se anunţă grea. Timp *Ae* trei zile se află în agonie, ajutată de soacra ei şi de doctorul Gheorghiu, cel mai bun medic al regiunii. Doamna Lahovari, care se găseşte în Normandia, a refuzat să vină la căpătâiul fiicei sale, ceea ce aceasta nu va uita niciodată, în schimb, începând cu acele zile de suferinţă si de spaimă, sentimentele Marthei în privinţa soacrei ei se schimbă: „Din cauză că doar tu m-ai ţinut în braţe, ţi-am jurat dragostea mea de fiică, de care mama nu a avut nevoie"[1], va scrie ea.

Primele dureri au început într-o marţi, spre seară. Timp de o săptămână, Martha e pe moarte, fără să ştie dacă va putea da viaţă copilului. Vineri, doctorul Gheorghiu îl trimite pe George să caute un al doilea medic la Predeal. In fine, la 27 august 1903 copilul vine pe lume. Este o fiică si va primi numele de Valentina, în cinstea bunicii din partea tatălui. Timp de cincisprezece zile, Martha rămâne într-o stare destul de gravă ca ceilalţi să se teamă de un sfârşit tragic. Posada întreagă se roagă pentru ea. Bătrânele din sat îi plâng de milă şi repetă cu subînţeles: „Mica noastră prinţesă, biata de ea, i-au stricat firul vieţii..."

Martha se reface încet, dar fiica ei a costat-o prea multe suferinţe şi lacrimi pentru a se putea apropia de ea. Simpla ei vedere îi aminteşte crima a cărei victimă a fost când s-a

[1] Prinţesa Bibescu, *Unde loveşte trăsnetul,* p. 50. & • •

căsătorit, ca si martirajul naşterii. Prea multe neplăcute sunt legate de naşterea acestui copil pentru să poată vedea în el un izvor de bucurii viitoare, o p$_{r}$„ lungire a propriului destin. Pe scurt, acest trup mic îj străin si îi va rămâne astfel mult timp. Va trebui sa tre$_{a}$ că prin alte încercări, suportate în comun, pentru a se p$_{rţ)}$, duce apropierea dintre ele si doar atunci când Valentin^ bolnavă şi ruinată, va ajunge în grija ei, Martha va înc$_{e}$, pe să simtă pentru ea o dragoste maternă pe care la naştere fiind prea tânără, nu a avut-o.

în *Jurnalul* ei din 1925, la data de 28 august, se poate citi această mărturisire care ne dă cheia legăturilor cu fiica ei până la căsătoria acesteia: „Ce bine îmi amintesc sentimentele mele de acum douăzeci şi doi de ani, si douăzeci şi două de minute mi se par mai potrivite. Nu voiam cu nici un preţ să-mi iau în braţe fetita. Nu îmi făcea plăcere; nu o voiam. Ca să fiu cu totul cinstită, mă dezgusta. Nu mi-au plăcut niciodată pruncii nou-născuţi. Acest copil îmi făcea silă mai mult ca altul pentru că ştiam de unde ieşise. Am simţit întotdeauna o groază adâncă faţă de condiţia umană. Mai târziu, mi-am iubit fiica ca pe o persoană oarecare faţă de care ai obligaţii. M-a impresionat prin delicateţea extremă a sufletului ei fără greşeală. Si, mai ales când a împlinit douăzeci de ani, care au substituit-o puţin, prea puţin din păcate, Margueritei[1], iubită de ea cu atâta pasiune! M-am ocupat întodeauna atent de fiica mea, începând cu răul de stomac şi continuând cu loviturile de picior pe care le-a primit în burtă. Oroarea acestei zguduiri ciudate!"

De fapt, Martha a devenit mamă prea tânără, fără să

[1] Sora mai mică a Marthei, care va muri prematur, în 1918.





„ ma turitatea fizică şi morală necesară. Este şi păre-

[31] medicului care, consternat de a o vedea suferind atât j^mult, murmurase: „Iată ce se întâmplă când copiii au ii " Pentru a se restabili complet, doctorul a cerut ca !u rtha să întrerupă orice fel de legătură intimă cu soţul • timp de doi ani: decizie dură pentru un cuplu care, în 'uda multor dificultăţi, rămăsese încă în armonie fizică. Martha i-a scris chiar ea lui George Valentin, după naşterea fiicei: „în fine, totul a trecut şi am

impresia că sărmanul meu suflet, după această tortură, se întoarce la tine mai plin de dragoste si mai pasionat..."[1]

Dacă Martha se poate lipsi cu uşurinţă de plăcerile de acum înainte interzise, nu e aceeaşi situaţie pentru George, a cărui fire senzuală se resemnează greu cu castitatea forţată. De aici înainte va avea o viaţă personală consacrată unei lungi serii de amante, unele trecătoare, capriciul unei seri sau al unei săptămâni, altele tenace, posesive si interesate, care se vor strădui să o înlăture pe Martha în speranţa de a deveni la rândul lor prinţese Bibescu.

## *O familie cu probleme*

ăsătorindu-se cu George, Martha s-a căsătorit şi cu familia lui, una dintre cele mai cunoscute, dacă nu una dintre cele mai vechi din Bucureşti. Originea ei nu se întinde dincolo de secolul al XVIII-lea, epocă în care în tâlnim doi boieri din Oltenia, Ion şi Barbu Bibescu, al

---

Scrisorile Marthei Bibescu adresate soţului ei. B.N.



**Ghislain de Diesbach**

căror bunic, Udrea de Bibesti, ocupase un post la Curt$_e$ lui Matei Basarab. în acel timp numele lui a căpătat forr^ definitivă de Bibescu, normală în România, dar can, stârneşte râsul în Franţa*. Aşa se face că Martha Bibesa n-a scăpat niciodată prilejul, de câte ori îşi va vedea nu, mele pe listele de pasageri, să transforme „u"-ul într-u^ „o" cu o trăsătură de condei. Când familia Bibescu s-g instalat la Paris, după revoluţia din 1848, şi-a ortografiat astfel numele de familie, care avea deja un sunet destul de baroc, într-o zi, când se vorbea în faţa lui despre Martha Bibescu, Lucien Daudet, care îi cunoştea mai ales pe verii ei, Emmanuel şi Antoine, a strigat ironic:

— Iar acest nume, acest verb incoativ, după care Bi-besco ar însemna „încep să beau", e la fel ca numele Vă-căresco, care înseamnă, fără nici o îndoială, „încep să devin vacă..."[1]

Nepotul lui Barbu, marele vornic Dimitrie Bibescu[2], e cel care va întemeia cariera politică a familiei, iar averea ei a provenit, după spusele Marthei, din câştigurile obţinute prin vânzarea de cai armatei lui Napoleon în timpul campaniei din

Polonia. Acest Dimitrie Bibescu s-a căsătorit cu Caterina Văcărescu, strănepoata lui Constantin Brâncoveanu, ultimul domnitor autohton din Muntenia, decapitat de turci în 1714.

Cu cei doi fii mai mari ai vornicului se deschide o lungă serie de înfieri ciudate, care face ca familia Bibescu, astăzi stinsă, să supravieţuiască prin familiile Ştirbei si

* Sufixul numelor româneşti în *cu* are o rezonanţă ridicolă în franceză, întrucât *cui* înseamnă dos sau posterior. Vezi si alte nume româneşti, ca George Enesco, Eugene Ionesco etc.

[1] Robert de Saint Jean, *Amintirile unui ziarist,* p. *224.* .....

[2] Mareşal al palatului si ministru al internelor. iiVu... u-"





, coveanu, ei înşişi din neamul Bibescu şi care, de la - putui secolului al XIX-lea, au adoptat aceste nume. m i mai mare al lui Dimitrie Bibescu şi al Caterinci V" ărescu a fost înfiat de unchiul său Ştirbei, prinţ

mnitor în Ţara Românească între 1849 si 1856, iar

potul lui se va căsători cu Nadejda Bibescu, sora mai mare a lui George.

Al doilea fiu al lui Dimitrie, care a domnit în Ţara Românească de la 1842 la 1848, se născuse în 1802, în închisoarea unde părinţii lui fuseseră aruncaţi de turci după ce se oferiseră ca ostateci pentru a salva oraşul Craiova, unde Dimitrie era prefect. Crescut la Paris, ales în 1831 în Adunarea Extraordinară menită să voteze imediat Regulamentul Organic, Gheorghe Dimitrie a fost numit de generalul Kiseleff secretar de stat la Ministerul de Justiţie, apoi şef al Secretariatului de Stat. Bogat, generos, a fost ales cu mult entuziasm în 1842 la tronul Ţării Româneşti si s-a apucat să modernizeze ţara.

Prinţul domnitor Bibescu se refugiase, după cum am văzut, în Franţa unde a murit în 1873[1], lăsând mai multe fiice alături de fiul său, Grigore, devenit prinţ Brânco-veanu, alţi doi fii, Nicolae şi George, fără a mai pomeni de cel pe care nu avea să îl recunoască la naşterea lui şi care va lua mai târziu, cu asentimentul familiei, numele de Bibescu.

Ofiţer strălucit şi adjunct al generalului Trochu în 1870, Nicolae Bibescu s-a întors în România după căderea celui de-Al Doilea Imperiu, căruia îi fusese devotat de două ori, prin convingere şi prin calitatea lui de ginere al

I se poate vedea monumentul funerar la cimitirul Pere Lachaise la Paris.

prinţului de Moscova. S-a lansat în afaceri industria^ ceea ce pentru oamenii de lume era o cale sigură de a § ruina. Si totuşi ideea lui nu era rea: întrucât zahărul ijj, portat din străinătate avea impozite grele, a creat L Chitila, în 1875, o rafinărie de zahăr din sfeclă care îi Va îngădui să vândă sub preţul obişnuit, scoţând în acelaSj timp câştiguri substanţiale. Investise în afacere o parte importantă din averea lui si îşi convinsese rudele, prie-tenii şi chiar servitorii să îi încredinţeze economiile lor Nevoind să vadă familia Bibescu devenind o forţă fi. nanciară, guvernul român a ripostat suprimând impozitele pe importurile de zahăr. Falimentară şi vândută la licitaţie, rafinăria a fost cumpărată de o bancă evreiască,

Lui Nicolae Bibescu îi mai rămăsese destul ca să aibă din ce trăi, dar modest. Proprietar al moşiei de la Mogo-şoaia, la trei kilometri de Bucureşti, nu voise să restau- j reze vechiul palat în stil veneţian, nelocuit de peste un secol, şi îşi construise în parc o casă comodă, botezată în cinstea nevestei sale, *Villa d'Elchingen.* Dacă din căsătoria lui cu nepoata mareşalului Ney nu se alesese decât cu j şase fete, unele dintre ele erau destul de băietioase pentru • a-1 consola de lipsa unui fiu. Educaţia lor severă, aproape disciplinară, nu le schimbase firea, rămânând rebele oricărei reguli si având ca trăsătură principală, în afara unei originalităţi deconcertante, o mare independenţă de spirit. „Am şase fete", suspina tată lor, „iar fiecare se poartă ca o fată unică."

Unul dintre cele mai faimoase eşantioane ale acestor Bibescu, în care pulsa sângele „celui mai brav dintre *bravi"** era contesa Starjenska, o creatură planturoasă, poreclită

* Aluzie la Napoleon Bonaparte, supranumit si Bravul bravilor.





Bebe. Moştenind asemeni surorilor ei statura mătuşa esalului Ney, era atât de înaltă, povesteşte Martha ' ^încât depăşea talia obişnuită a unui om înalt; impozantă şi maiestuoasă, fără să fie greoaie. Obezi-t tea o făcea să se mişte încet deşi, lucru ciudat, cu o oare uşurinţă, aceea pe care o vezi la obiectele în formă , Băşică şi la baloane. Blondă şi cu păr rar, căci la mare înălţime vegetaţia creşte puţin, întreaga ei persoană era nlirtă de o osânză roză, ceea ce îi dăduse în tinereţe şi chiar mai târziu, atunci când am cunoscut-o, ceva atrăgător al cărui efect de senzualitate fericită se transmitea bărbaţilor, femeilor şi copiilor. Avea ochii foarte mici, căci, fiind atât de enormă, chiar şi nişte ochi mari ar fi trecut neobservaţi în acea masă de carne. Natura procedase cu economie. Deschizătura ochilor, înconjuraţi de

gene blonde, mai deschişi la culoare decât părul ei, era calculată cu măiestrie: conţinea un mic glob albăstrui şi cafeniu, animat de un foc de nestins, de o tresărire perpetuă care nu se poate compara decât cu ochiul obscen al elefanţilor."[1]

Plăcându-i să călătorească, sosea deseori la Biarritz la familia Lahovari, primită întotdeauna cu strigăte de fericire de către copii, pe care îi copleşea cu cadouri somptuoase sau caraghioase. Când dădea năvală în casă, doamna Lahovari, având grijă să se declare încântată că o vede, îi spunea pe un ton pe jumătate glumeţ, pe jumătate serios: „Fă-ţi un nod la batistă ca să nu spui nimic nepotrivit în faţa fiicelor mele..." Fireşte, contesa nu ţinea deloc seama de aceste recomandări şi, după plecarea ei, domnul Lahovari declara pe un ton melancolic,

[1] Documentele Bibescu. B.N.





deşi fusese primul gata să râdă de infracţiunile de lijj, baj ale lui tanti Bebe:

— O să-mi trebuiască cincisprezece zile să recâşti» respectul servitorilor şi o lună ca să îl recâştig pe cel ai copiilor...

Soţul ei, contele Leonard Starjenski, un austriac de origine poloneză, era un om încântător, resemnat la toate excentricităţile soţiei, dintre care una 1-a costat carierea Se găsea ca ataşat pe lângă ambasada austro-ungară de la Roma. Invitată la o ceremonie la Vatican, contesa Star-jenska, care îşi uitase invitaţia oficială, s-a pomenit că i se refuză intrarea de către un soldat din gardă, în loc să încerce să îl înduplece, ea 1-a îmbrâncit si a strigat cu i jovialitate: „Lasă-mă să intru, sunt amanta Papei!" Puţin gustată la Roma, gluma a fost şi mai puţin gustată la Viena, unde nimeni nu se juca cu eticheta oficială. Cei | doi Starjenski au trebuit să părăsească Roma si să se mulţumească cu un post oarecare.

Radioasa tanti Bebe, întruchiparea fericirii de a trăi, a murit prematur, în 1912, la timp pentru a nu-şi vedea soţul împuşcat de comuniştii ruşi în 1919, şi pe fiul ei, Leopold, deportat de aceiaşi si dispărut fără urmă.

Foarte diferită, dar si mai bizară, e sora ei, Marie-Ni-cole, zisă tanti Cocole, care la unsprezece ani fusese logodită cu prinţul Arsene Karagheorghevici, fratele mai mic al viitorului rege al Serbiei, Petru I. Când prinţul venise să îşi facă

cererea oficială, se prezentase la Villa Elchingen, dar nu cu un buchet de flori, ci, conform tradiţiei orientale, ţinând în mână o colivie de răchită în care gângureau două turturici. Dacă familia Bibescu îşi ascunsese uimirea, prinţul nu a reuşit să şi-o ascundă pe a lui la vederea obezităţii viitoarei soacre şi a mărturisit





- -a simţit descurajat la gândul că şi soţia lui putea ^A eni la fel. în realitate, tânăra fată urma nu să se îngra-ci să crească de o manieră fenomenală, căpătând cu Vârsta trăsături virile, puţin potrivite pentru a atrage soţi. Reînnoind performanţa Lordului Byron, Marie-Nicole fost prima femeie care a traversat Bosforul înot şi a câştigat mai multe cupe sportive. Această fostă campioană de tenis a devenit bărbatul familiei şi a dovedit-o făcând faţă, în 1890, situaţiei create de moartea tatălui ei. După moartea mamei sale, trei ani mai târziu, se pomenise, fără o pregătire specială, în faţa unor probleme de moştenire cu atât mai greu de rezolvat cu cât tutela prin-• tesei Zoe complica lucrurile. Marie-Nicole s-a sprijinit ' pe ajutorul intendentului de la Mogoşoaia, un tip mic, negricios şi şmecher, ţigan de origine, care avea aerul rău j al unei vulpi prinsă în cursă. Cu şmecheriile lui de ţigan l şi cu ştiinţa înnăscută a problemelor legate „de pământ", Niko a reuşit să întărâte între ei oamenii de afaceri ai celorlalţi moştenitori şi să îi asigure lui Marie-Nicole partea leului. Se spune că Marie-Nicole i-ar fi promis, ca răsplată a succesului, că se va căsători cu el, lucru pe care 1-a şi făcut de altminteri, mai puţin din recunoştinţă cât pentru a avea fără plată un om capabil să-i administreze moşia.

Servil cu cei mari şi dur cu inferiorii, *sărmanul Niko,* cum îl numea soţia lui, era antipatic dar deranja puţin. Plecat toată ziua, nu apărea decât la orele de masă, când se fofila umil la locul lui, de parcă s-ar fi simţit jenat de calitatea de consort. Neştiind franceza, nu putea să se amestece în conversaţie şi nu deschidea gura decât pentru a mânca. Graţie lui, ca şi unei economii riguroase, Marie-Nicole a reuşit să restaureze prosperitatea fami-





liei, deşi această luptă înverşunată pentru fiecare sfanţ făcut-

o să fie aspră atât cu ea însăşi, cât şi cu alţii. Doar sora sa Starjenska a reuşit să scoată de la ea nişte bai\j pentru a-şi menţine stilul de viaţă, într-o seară, când Marie-Nicole contempla visătoare perlele superbe pur, ţaţe cu mândrie de sora ei preferată, cineva a murmurat' „Calculează cât au costat-o în bucăţi de lemn..." Dupg moartea surorii sale/îşi va transfera marea afecţiune asupra fiului si fiicei acesteia, pe care îi va trata ca pe propriii ei copii.

Pe măsură ce i se îmbunătăţeau finanţele iar *sărmanul Niko* devenea tot mai puţin folositor, Marie-Nicole începu să se depărteze de el, aducându-1 din nou la postul de intendent, într-o zi s-a îndrăgostit de un june politicos, cu cincisprezece ani mai tânăr ca ea, care s-a lăsat | sedus căci îi plăcea Mogoşoaia si n-avea un sfanţ. Mărie- j Nicole a divorţat de *sărmanul Niko* si 1-a expediat la o moşie îndepărtată, cu un venit substanţial pe viată. Peste câţiva ani, Martha Bibescu îi va face o vizită la Mogoşoaia si o va găsi în mijlocul registrelor ei, enumerând cu voce tare câştigurile şi pierderile: „Grâul s-a vândut bine, răpită a mers, două însămânţări în loc de una... fânul si otava au fost satisfăcătoare..." Apoi, oprindu-se pentru a-şi trage respiraţia, va adăuga: *„Sărmanul Niko* a murit, aşa că de acum înainte voi avea o cheltuială mai puţin."[1]

în 1902 se căsătoreşte cu Alexandru Darvari si se va purta cu el ca George cu Martha, adică apreciindu-1 ca obiect de lux si de plăcere, asupra căruia ai toate drepturile fără să îi recunoşti şi lui vreunul. Nu se jenează să îl înşele pe acest Adonis, dar el nu are dreptul să o facă.

*Mă.*





î ' rezervă infidelitatea ca un drept suveran, pe care nu •' \ ecunoaşte şi lui; cea mai mică abatere a lui Alexandru /~ enea cu neputinţă. Devenise el soţia Cezarului."[1]

ru vârsta[2], androginul care tăia valurile Bosforului a Devenit una dintre cele mai ciudate persoane din Bucu-sti temută pentru despotismul şi vorbirea ei directă, dar si admirată pentru îndrăzneala şi dezinvoltura cu care îşi conducea viaţa, fără nici o jenă. Replicile ei au rămas celebre, întoarsă de la o şedere la Berlin şi fiind întrebată de un român foarte snob ce a văzut acolo, a răspuns:

Toată lumea, tot timpul." Din punct de vedere fizic nu avea de ce să o invidieze pe sora ei Starjenska, dacă ar fi să

judecăm după portretul pe care i 1-a făcut Martha: „Buze subţiri pe un chip lat, o gură cu contururi înguste care, fără a fi mare, are ceva rigid, care pune în evidenţă bărbia plină de voinţă şi un nas dominator, asemănător tatălui ei... înfăţişarea ei nu are nimic senzual. Tenul e cafeniu-închis, buzele atârnă pe obrajii cu riduri adânci; are păr rar, fără culoare, neted şi pieptănat lins cu mare grijă, ridicat în sus, în moda chinezească, apoi întins pe tâmple şi adus în sus într-un coc oarecare... Ochii sunt goi, fără sprâncene groase, cum se poartă în Orient, a-proape lipsiţi de gene si mici"[3]... Martha o va urma în succesiune la moşia de la Mogoşoaia, care, la fel ca şi opera ei literară, îi va ocupa spiritul, îi va mobiliza forţele şi o va asimila, mai mult decât căsătoria, familiei Bibescu.

O altă fiică a prinţului Nicolae ocupă, deşi în absentă, un loc important în familie; este vorba de Jeanne, călugăriţa carmelită, a cărei consacrare religioasă rămâne o

Va muri aproape la o sută de ani, în 1953. [3]

Documentele Bibescu.





enigmă. Familia Nicolae Bibescu locuia pe atunci K Versailles. Ce s-a petrecut în fond? Cei care au cunoscut secretul au păstrat tăcere.[1] „O să te iert", ar fi spus marna sa, „când te va ierta si Dumnezeu!" Prin peretele subtire care despărţea camera ei de cea a surorilor mai mari, ]e auzise cum spuneau: „Să plece sau să moară!" Jeanne a ales să plece şi să rămână moartă pentru lume. Intrată ca novice în mănăstirea călugăriţelor carmelite de la Mayer-ling, Jeanne s-a călugărit în 1876, iar apoi, nesuportând bine clima, a obţinut, graţie cardinalului Lavigerie, să fie trimisă într-o mănăstire din Algeria. Acolo a fondat pro-1 priul ei ordin carmelit, devenind stareţă, spre marea uimire a rudelor pe care le copleşea în fiecare an, la Crăciun, cu cutii de mandarine, însoţite de scrisori „de o caligrafie încântătoare, în care spunea lucruri foarte delicate, uneori rimate".[2] Ai fi crezut că s-a înmormântat acolo pentru restul vieţii, dar sângele familiei Bibescu şi cel al familiei Ney, adormit în liniştea mănăstirii, se va trezi din amorţeală pentru a face peste câţiva ani un scandal mult mai răsunător decât isprava de la Roma a contesei Starjenska sau căsătoriile lui Marie-Nicole.

Mai există încă în familia Bibescu la acea epocă alte două persoane originale: baroana de Courval, moartă în 1882, dar

de care nepoţii continuă să vorbească tot timpul, şi sora ei, contesa Odon de Montesquiou, ambele apărute după cea de-a doua căsătorie a prinţului domnitor cu vara lui, Maricica Ghica, născută Văcărescu.

[1] în *Jurnalul* lui, abatele Mugnier notează la data de 16 februarie 1912: „A intrat acum douăzeci si cinci de ani la mănăstire fără să aibă vocaţie. Avusese o aventură amoroasă cu un mecanic de tren de la Versailles."

[2] Prinţesa Bibescu, „Porta Paradişi", apărut în revista *Hommes et Mondes,* mai 1952, p. 6.





Despre Helene de Courval se pomeneşte deseori, nu tru că a fost îndrăgostită de prinţul George, socrul P*,* rthei, ci pentru că a lăsat cel mai imoral testament. Exeforii ei testamentari au avut o surpriză penibilă atunci "nd au citit ultimele ei dorinţe testamentare, care îi obliu să dea cadavrul amantului ei... Cui să te adresezi cu această moştenire bizară? Mult mai târziu, ascultând pe bătrânul amiral Duperre descriindu-i, cu o voce plină de emoţie, coama lungă a doamnei de Courval, Martha Bibescu 1-a bănuit de-a fi fost, ca tânăr ofiţer de vas, amantul anonim atât de ciudat.

Contesa Odon de Montesquiou, pe de altă parte, făcea paradă de austeritate morală, care i-a adus stima cartierului Saint-Germain. I s-a asimilat până într-acolo încât a uitat România şi toate amintirile neplăcute din familia ei. Această românca vorbeşte despre Franţa ca Jeanne d'Arc, iar această fiică de părinţi divorţaţi nu găseşte destule anateme pentru a condamna rătăcirile amoroase sau proasta purtare a altora, întrucât cultura ei franceză nu era la înălţimea patriotismului ei, folosea uneori expresii nepotrivite, care îi amuzau pe cei din jur. A spus cu tristeţe în legătură cu o rudă moartă: „Sărman ca Jocre!", iar de un fals menaj, care şi-a reglementat situaţia înainte de a muri: „S-au căsătorit *in extenso..."* Cu toată virtutea şi urâţenia ei, se pare că a avut, cel puţin o dată în viaţă, o slăbiciune vinovată. De fapt, Martha îşi aminteşte că la logodna ei, viitorul socru primise de la mătuşa Montesquiou o chemare în ajutor, astfel încât plecase imediat la Paris. Acolo, sora lui vitregă i-a explicat plângând cu hohote că era victima unui şantaj pentru a se căsători cu profesorul de vioară al copiilor. Şantajistul, înarmat cu scrisori, îi amintea vechi amoruri acestei femei deloc

frumoasă, dar bogată şi văduvă *de peste* douăzeci de anj. „Mai ţii minte, Mărie, de promisiunile făcute la Notre-Dame-des-Victoires?", îndrăznea el să îi scrie. Prinţul a reuşit să cumpere corespondenta compromiţătoare si' calmul a revenit în inima contesei. Sursă inepuizabilă de anecdote, amintiri şi poante, expertă în legături familiale şi genealogie, contesa Odon de Montesquiou este în felul ei un subiect de roman. Aşa se face că Abel Hermant a folosit-o drept model pentru cartea lui, *Cartierul,* având ca rezultat încetarea relaţiilor cu familia Montesquiou şi Brâncoveanu. Cu totul altfel sunt nepoţii Emmanuel şi Antoine, fiii lui Alexandru, fratele ei vitreg, născut din prima căsătorie. Vor fi pentru Martha nu numai veri, ci si fraţi, iar Emmanuel chiar şi mai mult. Ei îi vor da tot ce nu a găsit alături de George. în mare parte, gratie lor se va deschide un nou capitol în viaţa ei, pe care, în tristeţea de la Posada, o credea ratată pentru veşnicie, atunci când o lume o aştepta, o lume pe care o va cuceri.



# Capitolul IV

*Era surprinsă că nu avea nimic de făcut; căsătoria era o nenorocire, dar nu o ocupaţie.*

MARTHA BIBESCU

*Toate femeile nefericite sunt poete lirice, chiar şi acelea care nu scriu versuri.*

MARTHA BIBESCU

## *Tara sălciilor*

*-r*\ ămaşi celebri ca prieteni ai lui Proust, Emmanuel 1\ si Antoine Bibescu erau pe atunci mult mai cunoscuţi decât Proust, care era fascinat de personalitatea lor, dar şi gelos în ascuns pe succesul lor în toate privinţele.

Ambii frumoşi si inteligenţi, cei doi fraţi aveau o forţă de seducţie la care cedau mulţi. Antoine era „asaltat de femei", în timp ce Emmanuel, sobru si rezervat, atrăgea prin misterul lui.

Intre Antoine şi Martha, o dată trecută clipa când inima poate aluneca brusc într-o pasiune, se stabilise o complicitate ironică, prin care erau mai uniţi decât printr-o legătură sentimentală sortită mereu efemerului si amărăciunii. Cu Emmanuel, în schimb, intimitatea, mai puţin pregătită să se

nască, s-a ţesut câte puţin, din relaţii subtile, gusturi în comun şi o melancolie a cărei cauză o ascund amândoi, aşteptând ca celălalt să îşi dezvăluie sufletul. Această rezervă o atrage, în fond, pe Martha spre Emmanuel, spre acel chip frumos şi trist peste care trec umbrele unor preocupări de care el nu pomeneşte.



Cei doi fraţi aveau în România, nu departe de Comarnic, moşia Corcova, cu o simplă casă de tară unde nu locuiau niciodată. Martha se va lega de ei doi în ciuda rarelor vizite ale acestora la Corcova, mai strâns de An-toine care o *amuză,* îi povesteşte despre Paris, dar si de Emmanuel care cu încetul devine confidentul ei. înzestrat cu o intuiţie a inimii feminine, Antoine a ghicit imediat confuzia Marthei în acea perioadă când si-a pierdut iluziile asupra lui George. Cum i se întâmpla deseori să se intereseze de alţii, o recomandă pe Martha Elizei Brătianu, asigurând-o pe aceasta că, în ciuda diferenţei de vârstă, îi va plăcea tânăra lui vară atât de frumoasă şi atât de abandonată, care mucegăia în fundul pădurilor ei, între o soacră arogantă, un soţ necredincios şi un copil de care era mai degrabă jenată decât încântată.

Născută Ştirbei, adică Bibescu, Eliza Brătianu se căsătorise mai întâi cu Marghiloman, şeful Partidului Conservator, un om pretenţios si vanitos pe care îl părăsise într-o zi declarând: „Totul era fals în acea casă, mai puţin argintăria!" După divorţ, se recăsătorise cu Ion Brătianu, şeful Partidului Liberal. Era o femeie remarcabilă, de o inteligenţă şi cultură uimitoare la Bucureşti, unde majoritatea femeilor se preocupau mai mult de împodobitul capului decât de educarea lui. Femeile cele mai zeloase îl citau pe Marcel Prevost şi îl considerau pe Paul Bourget ca pe un nou Mesia.

între Eliza şi Martha se naşte rapid o simpatie reciprocă, judecând cel puţin după o scrisoare a Elizei către Antoine Bibescu, pe la 1903: „Tocmai am petrecut câteva ore încercând să înţeleg mentalitatea Marthei Bibescu. Am făcut descoperiri plăcute şi frumoase si mă declar mulţumită. Admir la ea mai ales o capacitate de concen-

care mi se pare foarte rară si mă împinge să spun: Ti nu este o fetiţă!" Iar într-o altă scrisoare, din aceeaşi rioadă, confirmă prima impresie: „Am mai fost o dată F posada. Am petrecut acolo ore agreabile. Martha Bibesue o fiinţă inteligentă, consecventă, concentrată, care "mi place mult si cu care mă înţeleg de minune. Astfel înât profeţiile tale se îndeplinesc şi nu sunt supărată."[1] în alte scrisori face aluzie la preocupările literare ale Marthei, pe care le încurajează. La ce lucrează Martha?

Fără îndoială că a început să ia note asupra acestei regiuni de ţară, marcată încă de serbia desfiinţată cu o jumătate de secol mai înainte, asupra ţăranilor a căror simplitate sufletească se combină deseori cu o fire şireată, gata să se folosească de slăbiciunile stăpânilor pentru a profita de pe urma lor. în fiecare zi, indiferent de vreme, Martha iese la plimbare, în ciuda dojenilor soacrei ei si a avertismentelor intendentului, scandalizat să o vadă pe fiica patronilor lui mergând pe jos de-a lungul drumurilor atunci când domnii merg în maşină... Martha nu se teme de întâlniri neplăcute şi îi linişteşte, explicându-le:

— Ştiu că nici beţi aceşti oameni nu au să mă considere vreodată femeie. Pălăria de fetru şi forma hainelor mele serioase e de ajuns pentru a-i îndepărta de mine. Pentru ţăranii care nu m-au văzut în viaţa lor, e sigur că le apar ca un popă străin, un preot catolic ungur, mai degrabă decât ceea ce numesc ei o femeie; pentru ţăranii care mă cunosc, indiferent de cât de departe mă zăresc, sunt eu oare altceva decât stăpâna lor, adică o fiinţă singulară, fără sex şi fără vârstă?[2] Pentru cine posedă simţul elementului pitoresc şi al

[1] Documentele Bibescu. B.N. Prinţesa Bibescu, *Isvor, ţara sălciilor,* v. l, p. 253.

T

**Ghislain de Diesbach**

poeziei, şesul românesc, păgân si medieval, constituie n sursă permanentă de uimire si milă. „Acest popor a fost atât de nefericit", va scrie Martha, „încât primul impu]s al unui om, în clipa când doreşte ceva, e de a renunţa acel lucru din convingerea că nu are să-1 obţină niciodată."[1] Obiceiurile au păstrat o rusticitate virgiliana şi uneori o cruzime pe care Occidentul nu o poate bănui si nici măcar concepe. Cum să nu găseşti ciudate unele obiceiuri, ca acela de a lua masa la iarbă verde într-un cimitir, de a organiza întreceri de scrânciob de Lăsata Secului în amintirea spânzurării lui Iuda, ca si de a pomeni la biserică numele împăratului Traian, asimilat de către popi unui sfânt din calendar? Cum poţi să găseşti fireşti credinţa în vampiri ca şi înfiptul în inima morţilor, bănuiţi de a fi avut de-a face cu aceştia, a unei ţepuşe salvatoare, pentru ca apoi să ardă acea inimă pe cărbuni aprinşi? Cum să nu fi cuprins de milă faţă de naivitatea oamenilor care, pentru a salva onoarea unei fete compromise, o mărită cu mare pompă cu o salcie, pentru ca, ridicată la rangul de soţie, să poată merge cu capul acoperit ca celelalte femei?

în timpul plimbărilor de recunoaştere din

regiunea Comarnicului, Martha descoperă, surprinsă şi supărată, că aceşti ţărani nu numai că nu fac nimic pentru a-si îmbunătăţi soarta, ci, din contră, o înrăutăţesc prin lipsa lor de logică, risipa şi încăpăţânarea cu care îşi continuă practici în detrimentul intereselor lor. „Trăiesc de pe o zi pe alta şi din expediente", notează ea. „Vor ca nimic să nu se schimbe. Folosesc puţinul pe care îl au şi fac totul pentru a produce schimbări pentru că, uzând lucrurile tot timpul, le deteriorează fără a le mai putea înlocui vreo-

[1] *Jurnal,* 26 octombrie 1908.





*ta* Distrug până şi munţii. Ii văd cum coboară cu "rutele şi oile lor, ca nişte torente, săpând ravene în ur-s în fiecare an îşi schimbă drumul şi, printr-o serie de pâri, scot la suprafaţă pietre şi pământ galben rău, tricându-şi astfel păşunile de care au atâta nevoie. Pentru a remedia această problemă, i-am silit să construiască drumuri, pe care le fac repede impracticabile, pe care refuză apoi să le repare şi pe care nu le mai folosesc pentru că s-au desfundat şi, mai ales, pentru că sunt prea lungi- Au pasiunea scurtăturilor."[1] Au păstrat, de asemenea, încă din timpuri primitive pasiunea focului, în cocioabele lor mizere aprind iarna focuri mari pentru simpla plăcere de a fi înăuntru la fel de sumar îmbrăcaţi ca vara. „în fiecare casă în care am intrat", spune Martha, „şi am vizitat mai mult de douăzeci, te înăbuşeai de căldură si am găsit oamenii în cămaşă."[2] Astfel, lemnul de încălzit e pentru ei bunul cel mai preţios; întreaga lor energie, toată şiretenia lor e pusă în serviciul acestei pasiuni: „Ceea ce ne cer de milă, ceea ce ne iau prin înşelăciune este mereu şi mereu lemnul de încălzit", constată ea. „Noi suntem stăpânii căldurii, posesorii *Focului* şi, dacă nu li-1 dăm, atunci ne fură pe rupte."[3] După care, Martha suspină: „A, să ni se aducă mulţumiri pentru splendoarea şi binefacerea pădurilor! Existenţa lor o justifică pe a noastră!"[4]

Proprietarii acestor păduri, moşierii, au deci datoria să îi aprovizioneze pe toţi cei care nu acceptă fără dificultate o

formă de milostenie mai înţeleaptă. Dacă o văd

[1] Prinţesa Bibescu, *Isvor, tara Bălailor,* v. l, p. 35.

[2] *Ibid.', v. 2, p.* 113.

[3] *Ibid.,* v. 2, p. 185

[4] *Ibid.,* v. l, p. 186. '••





apărând la *ei pe* soţia moşierului, cu medicamente chiar cu bani, actul ei le trezeşte neîncredere si îi supără căci această vizită nedorită răstoarnă rolurile. „Simt"' scrie Martha, „că ar prefera cu toţii să primească pomană la mine acasă decât să mă vadă că le-o aduc acasă la ei, unde prezenţa mea capătă caracterul jignitor al unui fel de inspecţie, de vizită la domiciliu, care ar putea să aibă drept consecinţă convingerea mea că nu mor nici de foame şi nici de frig în acele locuinţe încălzite la maximum, unde păsările de curte fug pe sub masă şi purceii de lapte suspină comod sub pat. Săracii se tem întotdeauna de a nu apărea destul de săraci în ochii celor bogaţi; cred că le cunosc firea gata să se deschidă în întuneric si frig, dar care se închide, ca o floare ciudată, la puţină căldură si lumină."[1]

Banii lor, uneori teribil de necesari, sunt risipiţi în scopuri cu totul diferite de cele prevăzute de donator: băuturi magice pentru dragoste sau moarte, pomană popii pentru a pronunţa cuvinte protectoare. Dorinţa de a ajuta aceşti oameni, în ciuda voinţei lor, în numele unei logici de care nu au nici cea mai mică idee, înseamnă deseori să-i înşeli şi chiar să-i împingi la revoltă. Se povesteşte în regiune că un filantrop care a trebuit să recurgă la forţa publică pentru a scoate orfanii din căminele unde fuseseră primiţi, pentru a-i ajuta să crească cum trebuie, trecea în ochii lor drept un monstru. La moartea lui, 1-au dezgropat ca să se asigure că nu era strigoi.

In această ţară, atât de oprimată de atâţia stăpâni diferiţi, este cu neputinţă să fii echitabil, căci cumpăna justiţiei nu a fost dreaptă. Pentru ca ţăranii să te respecte,

*Ibid., v. l, p. 277.*





buie să îi tratezi cum au făcut-o foştii lor opresori, (- - să le arăţi milă creştină, considerată imediat drept semn de slăbiciune sau, şi mai rău, ca o şmecherie enită să le dăuneze si mai mult. Intr-o zi Martha a avut experienţă

instructivă: mai multe femei sărace s-au omenit că li s-au confiscat vacile pentru că păşteau Vitr-o pepinieră a familiei Bibescu. Pentru a le recăpăta, trebuiau să plătească o amendă de zece lei[1], sumă enormă pentru ele şi pe care nu o aveau de fapt. îşi pierdeau aşadar vacile pentru totdeauna. Era o disperare zgomotoasă, un concert de plângeri, al cărui ecou a ajuns până la Martha care, cuprinsă de milă, a dat dispoziţii să i se dea fiecăreia dintre ele banii de amendă, în acel moment, s-au ridicat proteste indignate din mijlocul păzitorilor. „Rezultatul manevrelor mele empirice", scrie ea, „a produs o mare confuzie în toţi oamenii. «Elveţianul» si paznicii constată că îi protejez pe cei care provoacă pagube averii mele - o fortăreaţă ai cărei apărători ameninţaţi sunt cu toţii - şi asta i-a scandalizat. Femeile au plecat convinse că le-am dat zece lei fiindcă le-am înşelat anterior şi că mă îmbogăţesc de fiecare dată când li se confiscă o vacă. în mintea lor sunt deopotrivă lacomă şi slabă şi, de îndată ce au reuşit să îmi vorbească - deci să mă emoţioneze - cuprinsă de remuşcări la spusele lor, le dau banii din milă."[2] Pe scurt, voind să facă bine, a semănat neliniştea în inimi, a zdruncinat ordinea socială şi a inspirat neîncredere în privinţa rasei sfinte a boierilor, rasă care trebuia să rămână nemiloasă, neînduplecată şi chiar nedreaptă pentru a avea justificarea de a o fura.

[1] Pe vremea aceea leul valora cam un franc francez sau 10 franci după 1900.

[2] Prinţesa Bibescu, *Isvor, ţara sălciilor,* v. l, p. 34.



**Ghislain de Diesbach**

## *Atmosfera Parisului*

Monotonă în timpul verii, în ciuda vizitelor vecinilor şi prietenilor, Posada cade la venirea iernii într-o izolare sinistră. Deşi soarele se ridică târziu si apune devreme, zilele sunt de o lungime vecină cu disperarea. Infirmiera şi bonele îşi împart grija copilului, ceea ce îi îngăduie Marthei să se ocupe de soacra ei. Aceasta, în timp ce îşi tine degetele ocupate cu lucrări de broderie sau de tapiserie, îşi deapănă neobosită sacul de amintiri, pe care Martha le ascultă cu atenţie, ca şi cum ar fi ghicit între timp avantajul pe care 1-ar putea obţine într-o zi de pe urma acestor confidenţe, deseori amare, asupra unei epoci dispărute, acel *Almanah de Gotha* în care familia Chimay apare proeminentă, dar din care familia

Bibescu a fost eliminată.

în timpul iernilor lugubre ale primilor ei ani de căsătorie, singurul vizitator destul de curajos pentru a veni la Posada este Ferdinand de Montesquiou, fiul celebrei Tanti Odon, o Bibescu dubioasă, adică născută după recăsă-torirea prinţului domnitor cu vara lui. Contesa Odon de Montesquiou îşi vânduse unele bunuri moştenite de la tatăl ei pentru a restaura Courtanvaux, un castel al familiei Montesquiou în departamentul Sarthe, dar ce i-a rămas de pe urma moştenirii era încă destul de important pentru a face necesară vizita regulată a vărului Ferdinand, cu atât mai mult cu cât administraţia voia să-şi impună drepturile asupra unor terenuri. Familia Bibescu 1-a sfătuit pe Ferdinand să ceară o audienţă regelui pentru a-i prezenta litigiul si a-i cere protecţia. Din nenorocire, Montesquiou se prezintă puţin cam *târziu* la palat unde,





introdus la suveran, se crede obligat să îl măgulească şi u-"f$_a$că pe galantul, în chip de scuze pentru întârziere: [1] ___ Maiestatea Voastră e ca Ludovic al XlV-lea, a tre-
jbuit să aştepte...

1-a cunoscut însă bine pe regele Carol I, monarh l lipsit de simţul umorului, pentru a-şi închipui că va fi | sensibil la astfel de glume.

_. Nu, domnule, i-a replicat regele, nu v-am aşteptat. Audienţa dumneavoastră s-a încheiat.

Ferdinand de Montesquiou vine deci în fiecare an să vadă „vaca de lapte în grajd", cum spun verii lui români, şi apariţiile lui luminează Posada. Martha, naivă, îi admiră eleganţa şi felul de a vorbi, puţin tărăgănat şi sărind silabele. Ce poate fi mai şic decât să spui: „un'iul meu Daudeauville". Pentru prinţesa-mamă, lipsită de mult timp de atmosfera curţilor regale, căci cea de la Bucureşti nu contează pentru ea, înseamnă un prilej de a-şi desfăşura tot spiritul şi de a-1 folosi pe seama altora. După masa de prânz, distracţia lor preferată consta în a comenta lumea bună. Ridiculizând pretenţiile unora, mezalianţele altora, denunţând înlocuirile de nume, titlurile cumpărate de la Papă, demnităţile pe nedrept primite, bătrâna prinţesă şi nepotul ei termină prin a cădea de acord că nu merită să ierte decât familiile Chimay şi

Montesquiou. într-o zi, Ferdinad o întovărăşeşte pe Martha care voia să plimbe câinii şi îi mărturiseşte:

— O las pe mătuşa mea să bată câmpii, dar între noi fie vorba, aceşti Chimay sunt nişte terchea-berchea...

La întoarcere, Martha merge să se schimbe si o regăseşte pe soacra ei, care îi declară pe şleau:

— Acest sărman Ferdinand, îl las să bată câmpii, dar mtre noi, fie vorba, ce se fee cu bunica lui Cuiller-Perron?

r

**Ghislain de Diesbach**

Nimic nu *e* mai amuzant decât să îl auzi *pe* bunul Fer. dinand, voit caustic, povestind unele anecdote de farni-lie, dar ceea ce Martha *apreciază* în povestiri e mai puţj^ anecdota în sine, cât arta de a o povesti, maniera lui de a pregăti un cuvânt sau o poantă cu ajutorul contrastului între bonomia simulată, placiditatea chipului si ferocitatea loviturii finale. Ca cea mai mare parte dintre oamenii din lumea mare a epocii, se arată intenţionat „grobian, plăcându-i echivocul, frazele puţin cam deşuchiate şi cu subînţeles"[1], fiind însă mult mai fin decât vărul său, Robert de Montesquiou, care se căzneşte să aibă spirit. Unele dintre cuvintele lui circulă prin Bucureşti si îl fac de temut, cel puţin de către cei care 1-au înţeles, într-o zi, unul dintre membrii de la *Jockey Club,* păros până la ochi si rulând „r"-urile până la greaţă, i se adresează pe un ton protector, arătându-i perla de pe plastron:

— E superbă perla dumitale, dragă Montesquiou, dar
între noi fie zis, e cam „mitocănească".

— Dumnezeule! suspină bunul Ferdinand, te cunosc de trei ani si nu am îndrăznit să folosesc acest cuvânt în faţa dumitale!

Altă dată, în acelaşi cerc, lumea e indignată să vadă pe unul din membri, a cărui mamă s-a îndrăgostit de un om de condiţie joasă, cum pălmuieste un servitor şi toţi sunt gata să intervină când Montesquiou murmură:

— Lăsaţi-1 în pace, îşi răzbună sărmanul lui tată...

Nimeni nu îl *egalează* când e vorba să pună oamenii la punct. Se mulţumeşte să răspundă unuia care cerea tot timpul bani de la amici şi devenise temut, un om care pretindea a fi dintr-o familie mai veche ca cea a Bibeştilor:

— E cu putinţă, dragul meu, dar ei nu cer cinci franci!





Fra capabil de un umor şi mai tăios, ca în ziua când, *f* d întrebat de un alt român dacă vor fi „dame" la o servi re P^e care urma sa ° d^ea P^este câteva zile, a răspuns:

_pumnezeule, dragul meu, am invitat cam pe toată 1 unea... Vor fi şi „dame"... Apropo, mama dumitale a primit invitaţia mea?

Foarte monden, e puţin capabil să reziste tentaţiei unui calambur sau a unei glume, în tinereţe, la puţin după moartea tatălui său, nu avusese curajul să refuze invitaţia la un bal şi, prezentându-se, găsise această frază pentru a-şi justifica venirea:

— Vă aduc si toate regretele fraţilor mei, care sunt prea în doliu pentru a veni aici astă-seară...

## *Viziuni asupra Rusiei*

Aceste povestiri pariziene, aceste istorii de alcov şi de salon o distrează pe Martha, care şi-a păstrat nostalgia Parisului din copilărie, ca şi dorinţa de a scăpa de viaţa

plictisitoare de la Posada.

In curând i se oferă prilejul în mod cu totul neaşteptat, întrucât urmează să-1 întovărăşească pe George, trimis în misiune oficială la şahul Persiei. De fapt, misiunea nu e decât un pretext inventat de George care pricepuse, în cele din urmă, că modul lui de viaţă va avea ca rezultat înstrăinarea tinerei soţii şi că amândoi aveau mare nevoie de un divertisment. O călătorie cu automobilul până la Ispahan ar fi putut fi un al doilea voiaj de nuntă, capabil să-1 facă să uite neînţelegerile din ultimii ani.





Rămâi uimit la gândul că o doamnă din lumea *care* nu împlinise nici măcar douăzeci de ani, obişnui^ cu confortul vagoanelor de dormit sau al marilor hote-luri, ar putea accepta o astfel de aventură, în care interesul călătoriei nu poate elimina rolul hazardului sau chia$_r$ primejdiile. Cuprins de entuziasm, George Bibescu nu vede decât o performanţă sportivă, fără să recunoască deschis că Martha nu avea rezistenţa lui fizică extraordinară. Ceilalţi membri ai expediţiei se încred în acea minune care era automobilul si în calităţile fizice ale lui George, convins că va reuşi să învingă toate problemele, primejdiile drumului, proasta dispoziţie a vameşilor şi ticăloşia hangiilor, însemna să îţi închipui Persia sub aspectul unei stampe din secolul al XVIII-lea şi să neglijezi ştirile primite din Rusia, unde de mai multe săptămâni dospeşte o revoluţie manifestată prin răzmeriţe sporadice, deşi violente. Jurnalele anunţă revolte în arsenalele de la Sevastopol şi semnalează o grevă generală la Odessa, amintind că banditismul e răspândit în Munţii Caucaz, care trebuiau trecuţi. Se mai pomenesc şi scene de jaf la lai ta.

Toate aceste lucruri nu i-au împiedicat pe cei doi Bibescu să îşi continue proiectul căruia i se alăturaseră, în afară de Emmanuel Bibescu, doi alţi veri, soţii Pherechide, ca şi un prieten, domnul Leonida, sportiv renumit şi, în fine, Claude Anet, jurnalist la ziarul Temps, care urma să fie istoriograful expediţiei.[1] Călătorii s-au împărţit în trei maşini, două Mercedes şi un Fiat, toate trei model 1904. Mercedesul familiei Bibescu, o maşină de patruzeci

[1] Claude Anet, *în Persia cu automobilul.* Acesta carte, apărută în 1907, va servi ca sursă a tuturor amănuntelor asupra itinerarelor, deoarece lucrarea Marthei

cai putere, va fi condusă de Keller, şoferul lor; alta, de mai douăzeci de cai putere, va fi pilotată de Eugen, ferul celor doi Pherechide, iar Fiatul, un model de şai-^ rezece cai putere, va fi condus de către Georgi, şoferul *A*i mnului Leonida, care urma să călătorească singur. Pentru a câştiga timp, cele trei maşini au fost expediate trenul la Galaţi, de unde trebuiau să fie îmbarcate cu destinaţia Ismail, primul port de pe coasta rusă. Maşinile Automobil Clubului din Bucureşti aveau să îi transporte pe cei doi Bibescu si pe amicii lor până la Giurgiu, un port la Dunăre, unde un vapor austriac le va îngădui să ajungă la Galaţi.

Plecarea a fost fixată pentru 11 aprilie 1905, la ora nouă dimineaţa, în faţă la *Hotel du Boulevard,* la Bucureşti. Sosind acolo, au descoperit că recomandările lui George Bibescu nu fuseseră urmate şi că toţi s-au încărcat cu o grămadă de mici pachete, sub pretextul că ele nu contează atunci când, în realitate, călătorii nu fac altceva decât să le numere tot timpul fiindcă mereu le lipseşte câte unul. îmbarcarea la Giurgiu se desfăşoară fără incidente şi coborârea pe Dunăre are loc pe un timp superb, care pare de bun augur. La bordul vasului, pentru a se familiariza cu ţara pe care o va descoperi, Martha citeşte cu voce tare pasaje din *Călătoria în Persia* scrisă de contele de Gobineau, unul dintre cunoscuţii soacrei ei.

Sosesc a doua zi la Galaţi, unde îi aşteaptă cele trei automobile, încărcarea maşinilor pe un vapor rusesc nu se efectuează fără probleme, căci volumul mare ca şi greutatea le fac dificil de mânuit. Ridicate la bordul vasului, automobilele încep să alunece primejdios şi greutatea lor riscă să sfărâme bastinajul. Emmanuel, care ştie ruseşte, se agită şi traduce echipajului sfaturile lui George, co-



municând călătorilor înjurăturile matelotilor furioşi d această muncă neobişnuită, în fine, cei trei monştri ajun cu bine pe punte şi vaporul îşi începe drumul.

La Ismail, unde fac escală la mai puţin de douăzeci si patru de ore de la plecare, debarcarea are loc în condiţii mai bune, mulţumită zelului autorităţilor locale. Vama si politia portului

sunt împodobite în cinstea acestor iluştri străini care au fost scutiţi de formalităţile obişnuite. Maşinile stârnesc admiraţia unei mulţimi murdare, adunată pentru a le vedea puse pe chei, dar putoarea emanată de această gloată în zdrenţe este atât de puternică, încât călătorii pleacă în mare grabă, în curând, intră în Basarabia. Smulsă odinioară de către ruşi românilor, această provincie nu pare să fi profitat de pe urma schimbării, dacă ar fi să o judeci după starea drumurilor principale. Trebuie condus foarte încet pe un drum plin de praf care, la căderea ploii, se transformă în hârtoape în care marea maşină Mercedes se înfundă, în timp ce amortizoarele maşinii mai mici se rup. După reparaţii proaste la potcovarul local, reuşesc să *ajungă* foarte târziu la Tatar-Bunar, cu intenţia de a înnopta acolo, înfăţişarea acestui cotlon, lipsit de orice fel de han, îi sileşte să-şi reia drumul spre Ackermann, unde nu ajung decât în zori, după o călătorie îngrozitoare. Una dintre maşini se împotmoleşte din nou si trebuie să fie remorcată, iar apoi, culmea, sunt cât pe-aci să rămână şi fără benzină.

Oraşul Ackermann e aşezat pe fluviul Nistru, care trebuie trecut pentru a face joncţiunea cu drumul spre Odessa. O dată fluviul trecut, ploaia începe din nou să cadă, o ploaie diluviană, care îneacă totul, chiar şi ceasul lui Claude Anet, pus totuşi în buzunarul dinăuntru al hainei si pe care îl va găsi a doua zi plin de apă. „Geografii





*f* mă că nu cad decât patruzeci de centimetri de apă pe 3 la Odessa, va scrie el, dar noi i-am primit pe toţi în 3 mai două ore." Sosiţi la 14 aprilie la Odessa, coboară toţii la *Hotel de Londres,* unde călătorii epuizaţi se odi-*esc* timp de trei zile, mai înainte de a se îmbarca la 17 aprilie pe vasul *Marea Ducesă Xenia,* care îi va duce la cevastopol. De acolo, fac câteva excursii în Crimeea. Regiunea e frumoasă, dar timpul e urât. Ţăranii se uită cu duşmănie la aceşti străini, care merg în maşini atât de somptuoase şi, în unele sate, aruncă cu pietre în ei. Ziarele nu au minţit când au pomenit de lipsa de siguranţă din tară. Cu toate acestea, la lalta nu se vede nici o urmă a jafurilor semnalate în presă. Se aşteptau să găsească un oraş distrus atunci când le apare foarte liniştit. Fără să îndrăznească să o spună, călătorii încearcă o uşoară dezamăgire. Brusc, unul dintre ei le arată o ruină înnegrită: „O casă arsă!", anunţă el. „în fine!", strigă ceilalţi.

Aspectul cel mai revoluţionar din împrejurimile Ialtei îl constituie persoana scriitorului Maxim Gorki, cu reşedinţa supravegheată în apropiere de Livadia, unde mila Ohranei îi îngăduie să trăiască într-o vilă nostimă, în stil italian, la marginea Parcului Ciucurlar. Gorki nu are decât treizeci şi şase de ani, dar, îmbătrânit prematur de o tinereţe grea, a început să-şi piardă vederea slăbită de lungile studii de autodidact şi e scuturat de o tuse seacă, dobândită în închisoare. Are alături de el o însoţitoare, ceea ce creează o situaţie la fel de scandaloasă ca şi ideile lui. Prinţesa Bibescu nu poate face o vizită corectă acestui fals cuplu, dar Martha îşi convinge soţul s-o lase să meargă incognito, în compania lui Claude Anet, care a cerut să fie primit de scriitor. Gorki nu ştie franceza, iar Claude Anet nu cunoaşte rusa, aşa că „însoţitoarea" le





municând călătorilor înjurăturile mateloţilor furioşi această muncă neobişnuită, în fine, cei trei monştri cu bine pe punte si vaporul îşi începe drumul.

La Ismail, unde fac escală la mai puţin de douăzeci si patru de ore de la plecare, debarcarea are loc în condiţii mai bune, mulţumită zelului autorităţilor locale. Vama si politia portului sunt împodobite în cinstea acestor iluştri străini care au fost scutiţi de formalităţile obişnuite. Maşinile stârnesc admiraţia unei mulţimi murdare, adunată pentru a le vedea puse pe chei, dar putoarea emanată de această gloată în zdrenţe este atât de puternică, încât călătorii pleacă în mare grabă. In curând, intră în Basarabia. Smulsă odinioară de către ruşi românilor, această provincie nu pare să fi profitat de pe urma schimbării, dacă ar fi să o judeci după starea drumurilor principale. Trebuie condus foarte încet pe un drum plin de praf care, la căderea ploii, se transformă în hârtoape în care marea maşină Mercedes se înfundă, în timp ce amortizoarele maşinii mai mici se rup. După reparaţii proaste la potcovarul local, reuşesc să ajungă foarte târziu la Tatar-Bunar, cu intenţia de a înnopta acolo, înfăţişarea acestui cotlon, lipsit de orice fel de han, îi sileşte să-şi reia drumul spre Ackermann, unde nu ajung decât în zori, după o călătorie îngrozitoare. Una dintre maşini se împotmoleşte din nou şi trebuie să fie remorcată, iar apoi, culmea, sunt cât pe-aci să rămână şi fără benzină.

Oraşul Ackermann e aşezat pe fluviul Nistru, care trebuie trecut pentru a face joncţiunea cu drumul spre Odessa. O dată fluviul trecut, ploaia începe din nou să cadă, o ploaie diluviană, care îneacă totul, chiar şi ceasul lui Claude Anet, pus totuşi în buzunarul dinăuntru al hainei şi pe care îl va găsi a doua zi plin de apă. „Geografii





*f* «na că nu cad decât patruzeci de centimetri de apă pe la Odessa, va scrie el, dar noi i-am primit pe toţi în urnai două ore." Sosiţi la 14 aprilie la Odessa, coboară toţii la *Hotel de Londres,* unde călătorii epuizaţi se odihnesc timp de trei zile, mai înainte de a se îmbarca la 17 april*[6] pe vasul *Marea Ducesă Xenia,* care îi va duce la gevastopol. De acolo, fac câteva excursii în Crimeea. Regiunea e frumoasă, dar timpul e urât. Ţăranii se uită cu duşmănie la aceşti străini, care merg în maşini atât de somptuoase şi, în unele sate, aruncă cu pietre în ei. Ziarele nu au minţit când au pomenit de lipsa de siguranţă din tară. Cu toate acestea, la lalta nu se vede nici o urmă a jafurilor semnalate în presă. Se aşteptau să găsească un oraş distrus atunci când le apare foarte liniştit. Fără să îndrăznească să o spună, călătorii încearcă o uşoară dezamăgire. Brusc, unul dintre ei le arată o ruină înnegrită: „O casă arsă!", anunţă el. „în fine!", strigă ceilalţi.

Aspectul cel mai revoluţionar din împrejurimile laltei îl constituie persoana scriitorului Maxim Gorki, cu reşedinţa supravegheată în apropiere de Livadia, unde mila Ohranei îi îngăduie să trăiască într-o vilă nostimă, în stil italian, la marginea Parcului Ciucurlar. Gorki nu are decât treizeci şi sase de ani, dar, îmbătrânit prematur de o tinereţe grea, a început să-şi piardă vederea slăbită de lungile studii de autodidact şi e scuturat de o tuse seacă, dobândită în închisoare. Are alături de el o însoţitoare, ceea ce creează o situaţie la fel de scandaloasă ca şi ideile lui. Prinţesa Bibescu nu poate face o vizită corectă acestui fals cuplu, dar Martha îşi convinge soţul s-o lase să meargă incognito, în compania lui Claude Anet, care a cerut să fie primit de scriitor. Gorki nu ştie franceza, iar Claude Anet nu cunoaşte rusa, aşa că „însoţitoarea" le

va servi de interpret. La un moment dat conversaţia Se mută asupra lui Tolstoi, iar „însoţitoarea" îşi exprim* păreri acre asupra acestui aristocrat care, spune ea, //rit. are nici un drept să vorbească în numele poporului".

La 21 aprilie, la sfârşitul după-amiezii, cei doi Bibescu si prietenii lor se suie la bordul vasului *Marele Duce Boris* care îi va conduce până la Batumi, mergând pe lângă coasta Crimeii. O mare dezlănţuită le cauzează călătorilor, suferind de rău de mare, „impresia de a se rostogoli într-o sticlă". O scurtă escală în rada portului Novorossiisk le îngăduie să îşi revină puţin, dar de îndată ce vasul îşi reia drumul, tortura reîncepe. Ajunşi ca nişte spectre, buimăciţi şi clătinându-se pe picioare, pun piciorul pe cheiul de la Batumi la 24 aprilie, având o singură dorinţă: să găsească rapid un hotel bun. Revoluţia, ale cărei consecinţe nu le văzuseră la Sevastopol şi lalta, se simte aici din plin. Oraşul e sinistru, bântuit de o populaţie sordidă, cu priviri neliniştitoare, în drum spre hotel, cei doi Bibescu asistă la asasinarea a doi armeni, înjunghiaţi de un om în plină stradă si în mijlocul indiferenţei generale, după care criminalul se îndepărtează liniştit şi merge cu paşi mărunţi în urma maşinii lor. Acestei întâmplări, foarte neplăcute, i se adaugă o altă surpriză dezagreabilă, *Hotel International,* singurul acceptabil din regiune, s-a închis şi personalul e în grevă. După negocieri laborioase, călătorii reuşesc să-i convingă să le deschidă uşa. O dată bagajele desfăcute, George, pe care nimic nu îl retine, îşi anunţă intenţia de a vizita împrejurimile. Regiunea e foarte puţin sigură si autorităţile militare de la Batumi, responsabile de viaţa lor, consideră că e mai prudent să le dea drept escortă un ofiţer şi un cazac înarmaţi până în dinţi şi cocoţaţi pe aripile marii maşini Mercedes.



***Prinţesa Bibescu***

Trenul de Tiflis, luat pentru a vizita acest oraş, este de menea apărat de cazaci căci, cu câteva zile mai înainte, 3 j,elii au atacat un convoi, au omorât mecanicul trenu- [ i si au smuls şinele, în timpul unei ploi apăsătoare, alătorii reuşesc să viziteze mănăstirea Gelaci de lângă Kutaisi, după care se întorc la Tiflis, paralizat de o grevă eneală. Dau în cele din urmă de câţiva soldaţi care, din fericire, pricep puţin germana si le asigură un serviciu -edus, aducând farfuriile micului dejun cu „graţii greoaie'. George doreşte să mai rămână câteva zile în acest oraş puţin primitor, devenit şi mai lugubru din pricina unei ploi neîntrerupte, căci

trebuie să-şi procure ce le trebuie pentru a putea traversa Persia: paturi de campanie şi cutii de conserve pentru a suplini lipsurile de la hanuri, dar şi cratiţe, farfurii şi tacâmuri, căci persanii, fanatizati de credinţele lor, nu vor ca europenii, cu reputaţia lor de a fi impuri, să le profaneze ustensilele de mâncat! Cele mai multe din aceste cumpărături au loc la bazar cu ajutorul consulului Franţei, încântat să-si poată vorbi limba în această ţară sălbatică, unde nu i se iveşte decât rar prilejul. George găseşte si un interpret, un cerchez numit Hasan, care îi asigură că vorbeşte persana, în timp ce maşinile cu şoferii iau drumul spre Baku, cei doi Bibescu şi prietenii lor se îndreaptă într-acolo cu trenul.

Baku le oferă aceeaşi privelişte sinistră ca şi Tiflis: numeroşi soldaţi dubioşi menţin o ordine precară, în februarie au avut loc masacre; vor urma altele în august. Calmul aparent nu e decât de scurtă durată. Aflând că pleacă spre Persia, un locuitor suspină melancolic: „Ce oameni fericiţi! Cel puţin acolo o să fiţi în siguranţă!"

pr

**Gliislain de Diesbach**

---

## *Imagini din Persia*

Cu un sentiment de mare uşurare, călătorii noştri ajung pe data de 8 mai la oraşul de frontieră Len-koran si pătrund în Persia. Era un fel de ţinut mlăştinos şi melancolic, unde culorile trec de la cenuşiu la cafeniu fără nuanţe vii si clare. E greu de spus dacă zăpuşeala cade din cerul plumburiu sau se înalţă din întinderile lacustre.

— Seamănă cu Cochinchine!*, declară călătorii, atât cei care o cunosc, ca Emmanuel Bibescu si Claude Anet, cât şi cei care nu au văzut-o decât în poze.

întrucât automobilele nu au sosit încă de la Baku, merg cu trăsura până la Pier Bazar, apoi la Resht, unde stau la consulul italian. De acolo, expediţia se împarte în două: Emmanuel si Claude Anet pleacă la Teheran cu maşina; ceilalţi vor aştepta maşinile lor. Martha profită de şederea la

Resht pentru a vizita oraşul pe îndelete si îşi notează impresiile, lucru cu neputinţă de făcut mai înainte. Faptul că se află în Persia, în acest imperiu extraordinar al basmelor din copilăria ei, o aruncă într-un extaz de fericire, cu atât mai viu cu cât e foarte conştientă că acest vis nu are să se mai realizeze niciodată. E un moment unic, care îi dă în acelaşi timp sentimentul vieţii scurte, ca si pe cel al eternităţii. „Privesc cum o muscă se pierde, e absorbită de albastrul înnebunitor al cerului. Vom regăsi vreodată, la aceeaşi oră, într-un alt loc din lume, aceeaşi lumină?"[1]

* Cochinchine. Regiune din Vietnam aproape de delta Mekong [1] Prinţesa Bibescu, *Cele opt paradise,* p. 18.





Guvernatorul oraşului Resht, prinţul Aboul' Fath Mirza, unul dintre nenumăraţii fii ai şahului. De îndată ce a flat de sosirea străinilor, le invită pe cele două femei să racă vizite femeilor lui. Martha şi doamna Pherechide sunt primite cu mare pompă în harem, unde prinţul le întâmpină repetând cu gravitate: „E cea mai frumoasă zi din viaţa mea!" De fiecare dată când se scoală de pe scaun, cele trei soţii se ridică şi ele imitându-1 şi aşteptându-1 să se aşeze la loc pentru a-i urma gestul. Femeile îşi prezintă cu mândrie progeniturile. Apoi apar, povesteşte Martha, copii cu o înfăţişare incredibilă: „îmbrăcaţi ca şi tatăl lor, cu o redingotă şi cu pantaloni din pânză fină neagră, cu capul acoperit cu tichie ca a marilor demnitari, un fel de fes din piele de oaie, tras până la urechi, înaintează, cu picioarele lăbărţate, nişte omuleţi minusculi, ridicoli, cu acel ridicol special, provocat de reducerea disproporţionată a modelului. Burţile proeminente ale ţâncilor imită obezitatea bătrânilor. Copiii îşi înalţă însă spre noi ochii de o frumuseţe solemnă şi de neuitat. Sunt urmaţi de un eunuc care duce cu grijă o creatură nu mai înaltă ca o pisică mare, înlemnită de spaima de a ne vedea, o marionetă de necrezut, ţeapănă şi susţinută, s-ar crede, de lărgimea rochiei ei splendide de mătase verde."[1]

Când cele două vizitatoare se retrag, *gazda* îşi multiplică iar

cuvintele amabile şi încheie cu acestea, care li se par încântătoare celor două doamne: „Să dea Alah ca umbra voastră să nu se scurteze niciodată!"

Umbra este, de fapt, un lucru important în această ţară unde, o dată trecut de regiunea Lenkoran, în mod ciudat, umbra nu mai apare deloc. Un soare arzător devo-

[1] *Md.,* p. 21.



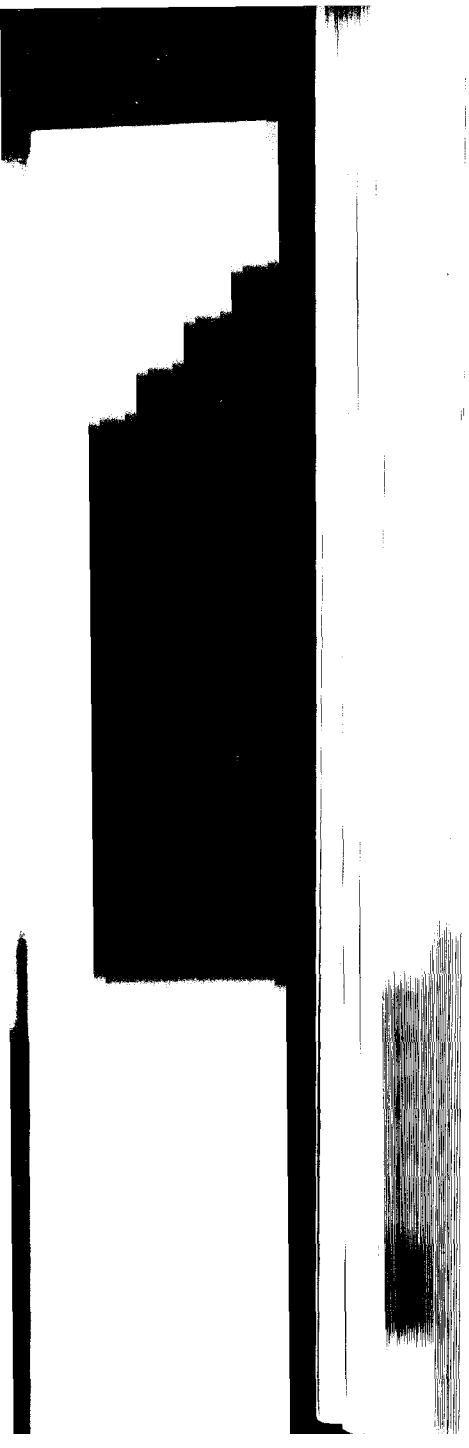



reză totul, dar nu înrăutăţeşte prea mult călătoria până la

Teheran, unde Emmanuel Bibescu şi Claude Anet au sosit cu bine. Singurul care lipseşte la întâlnire e domnul Leonida, rămas blocat în Munţii Tabriz. Va fi foarte greu de continuat drumul cu automobilul, căci se pare că e imposibil de procurat carburant. Vor trebui deci să ajungă la Ispahan cu mijloace de transport locale. O altă problemă: interpretul Hassan se dovedeşte mai mult decorativ decât eficace, nu vorbeşte un cuvânt în persană. Trebuie expediat acasă şi, din fericire, domnul d'Apchier, ministrul Franţei, le procură un nou interpret.

în aşteptarea unui mijloc de transport spre Ispahan, cuplurile Bibescu şi Pherechide vizitează Teheranul, a cărui singură ciudăţenie provine din ridicolul produs de amestecul grăbit a două civilizaţii, în palatele imperiale, garnisite mai degrabă decât mobilate cu tot ce are Occidentul mai urât, li se arată pentru a fi admirate fotolii de catifea, dispuse în jurul unor mese intarsiate abundent şi acoperite de patefoane.

în lipsa şahului, sunt primiţi de regent, căruia George Bibescu îi oferă pentru monarhul persan, ca onoare din partea regelui Carol I, Marele Cordon al Ordinului Ca-rol, rezervat suveranilor. Eticheta de la Curte cere ca domnii să poarte jobene. Cum nu au aşa ceva în bagaje, şeful protocolului acceptă ca invitaţii să se prezinte la palat cu căştile lor de automobilişti. Recepţia se desfăşoară în harem, în prezenţa unei matroane impozante, împodobită cu diamante galbene, dar şi prevăzută cu mustaţă şi arborând, în onoarea străinilor, sprâncene de ceremonie mai masive ca cele naturale. „Seamănă cu marele Mirabeau într-un nor de muselină", notează Martha. Monstrul prezidează masa, sclifosindu-se, ceea ce măreşte aspectul



mic al scenei. Aceasta va fi amintirea cea mai vie păs-C ta de cei doi Bibescu oraşului Teheran, a cărui urâţenie '• incită să ia cunoştinţă cât mai curând cu minunăţiile T nahanului, ca recompensă a unei călătorii pe care n-ar fi făcut-o dacă ar fi ştiut ce îi aşteaptă. Din lipsă de ben-rină trebuie să renunţe la cele două maşini Mercedes şi să se îngrămădească într-un fel de faeton ale cărui arcuri au fost imobilizate pentru a evita să se rupă. Această precauţie nu prevesteşte nimic bun în privinţa drumului, o pistă de-abia marcată în deşertul unde singura vegetaţie e o plantă aromatică cenuşiu-verzuie, unica notă de culoare în întinderea arsă de soare.

Primul popas le dezvăluie neplăcerea unei săli de han plină de muşte care îşi dispută feroce mâncarea pe care călătorii au avut grijă să o aducă cu ei, căci patronul nu le poate oferi absolut nimic, nici măcar un taburet. Iau masa aşezaţi pe valize, mâncând sardele într-un ulei încălzit pe parcursul călătoriei. Seara, după etapa de la Aliabad, Emmanuel, frânt de oboseală, le declară că vrea să se întoarcă la Teheran. După o discuţie lungă, stabilesc să plece din nou, împreună cu ei, în speranţa că un han mai confortabil îl va face să uite neplăcerile călătoriei. Dar vai, hanul la care ajung, în fine, seara târziu, nu e cu nimic mai bun ca cel dinainte. Pentru a se odihni, se întind pe jos, iar cei doi Bibescu trebuie să gonească din sala comună câţiva băştinaşi ocupaţi să prepare o mâncare oribilă la un foc de cărbuni de lemn. Duhoarea din bucătărie, ca şi mirosul fumului, nu îi împiedică să doar-rna până în zori, salutaţi de bâzâitul miilor de muşte. Emmanuel Bibescu se decide să plece la Kum, cu speranţa că va găsi un vehicul mai confortabil şi reuşeşte să schimbe faetonul pe o diligentă antică, ceva mai spaţioa-





să, dar ale cărei arcuri trebuie din nou blocate pentru a le împiedica să se rupă sau să joace.

Plecarea lor în această trăsură provoacă aproape o răscoală, căci diligenta, pentru a face joncţiunea cu drumul spre Kazan, trebuie să traverseze bazarul a cărui alee centrală *e* prea strâmtă. La trecere, surugiul agată tarabe răstoarnă mărfurile, loveşte pereţii, dă peste cap bârnele şi termină prin a dărâma cuptorul unui brutar. Furia populară intensă, declanşată de atâtea dezastre, se exprimă prin urlete si blesteme. Reuşesc să scape de mânia populaţiei mărind viteza şi, în curând, scapă de urlete şi, mai ales, de pietrele aruncate în ei.

La Kazan găsesc adăpost la nişte europene care locuiesc în casa funcţionarilor de la telegraf. Sunt două englezoaice, eroinele unei istorii de dragoste filială emoţionantă. Fiica favorită a bătrânei murise în India, unde îşi urmase soţul, iar fiica mai mică ascunsese ştirea mamei ei. Aceasta, orbind între timp, ceruse să i se citească scrisorile, astfel încât fusese uşor pentru fiica mai mică să o amăgească, scriind chiar ea răspunsurile la epistolele către sora ei, dictate de bătrâna doamnă, înşelătoria continua şi constituia singura bucurie în viata acestei femei izolate la marginile lumii civilizate.

La 23 mai, înainte de zori, diligenta îşi reia drumul spre Ispahan. De îndată ce soarele apare la orizont, căldura devine atât de puternică, încât soarele te arde la atingere. Râurile sunt greu de trecut, căci sunt nevoiţi să coboare destul de mult în albiile lor cu pietriş, apoi să împingă trăsura pentru a ajuta să fie scoasă la mal de cai. De mai multe ori, sunt siliţi să ceară ajutor. De la ora două, temperatura e infernală, au miraje şi conversaţia lâncezeşte.

— Sunt mai puţine muşte ca ieri, observă cineva.





Fiindcă nu mai suportă căldura, i se răspunde.

La un moment dat, Martha suspină:

. Si când te gândeşti că la ora asta oamenii se plimkă în Bois de Boulogne şi nu ştiu cât sunt de fericiţi!

popasul de la Mahommedab nu are un han decât cu numele: îşi petrec noaptea în diligentă.

La 25 mai cadrul se schimbă, devine mai accidentat, cu prăpăstii în care - de mai multe ori - erau cât pe-aci să cadă. Caii au dureri în coaste şi Aime, tânărul ghid, trebuie să caute un atelaj de întărire. După emoţiile acestui drum primejdios, încearcă o altă emoţie si mai vie în etapa de la Imanzade-Sultan Brahim. Acolo, Aime surprinde unele aluzii, după care bandiţii îi aşteaptă pe stăpânii lui la prima trecere prin munţi. Hangiul e de aceeaşi părere. Ce să facă în lipsa oricărei escorte? Se decid îndrăzneţi să continue drumul, cu speranţa că bandiţii nu . vor avea curajul să atace călători de rang atât de înalt, aşteptaţi la Ispahan de fratele şahului. Din fericire, dau de o caravană de care se ţin, lucru care le îngăduie să treacă prin defileul critic fără nici o problemă. De acum înainte, dacă le clănţăne dinţii nu mai e de frică, ci de frig, căci se găsesc la 1800 de metri altitudine şi aerul e glacial. Pentru a rezista, sunt forţaţi la venirea nopţii să se adăpostească într-un cuptor subteran, de unde au scos un coteţ de găini.

Pe data de 26 mai călătorii ajung din nou la şes şi la căldură înăbuşitoare, dar observă cu plăcere creşterea numărului de băştinaşi suiţi pe spinarea măgarilor, fapt care le anunţă apropierea unui mare oraş. Ispahan nu mai e departe. De fapt, la noul popas îi aşteaptă o caleaşca trasă de patru cai, din care coboară un personaj în redingotă ce îi înmânează lui George Bibescu o scrisoare din





partea Alteţei-sale-Imperiale, prinţul Zil-es-Sultan; prin

aceasta îl informează că a trimis o trăsură în întâmpinarea lor si că le pune la dispoziţie unul dintre palatele lui. Hotărâţi să locuiască acasă la domnul Circhin, consulul Rusiei, *refuză* oferta palatului, dar o acceptă cu plăcere pe cea a trăsurii escortate de cazaci roşii.

## *Al optulea paradis*

După atâtea zdruncinături, muşte si neplăceri, locuinţa lui Circhin le pare ca primul din cele *opt paradise* descrise atât de bine de Martha Bibescu în volumul cu acelaşi nume. Casa e curată, confortabilă, liniştită dar, ca cea mai mare parte a locuinţelor orientale, lipsită de paturi pentru invitaţi. Călătorii se felicită pentru inspiraţia de a le fi cumpărat la Tiflis.

Au decis să rămână la Ispahan de la 26 mai la 3 iunie, având astfel timp să vadă oraşul, dar nu să se odihnească destul. Fiecare zi se scurge într-un mod aproape similar: dimineaţa, negustorii, informaţi că aceşti străini se interesează de arta ţării, vin să le propună să cumpere antichităţi, cele mai multe false; după siestă, pe la ora patru, maşini de tip Daumont, oferite de prinţul guvernator, îi duc pe iluştrii stăpâni acolo unde doresc. Vizitează astfel locurile cele mai celebre din oraşul iubit de Pierre Loti, faimoasele grădini şi mai ales grădina celor *Opt Paradise,* făcută în secolul al XVIII-lea şi care are legătură cu cea de la *Patruzeci de Coloane.* Tinerii prinţi, fiii lui Zii es Sultan, îi conduc în principalele moschei şi le



vplică, de bine de *rău,* arhitectura. Chiar şi fără a ieşi din onsulat, tot ceea ce descoperă la Ispahan, chiar de pe terasa clădirii, o despăgubeşte din plin pe Martha pentru durerile şi primejdiile călătoriei. Notează încântată: „Acoperişurile egale, plate ca nişte dale funerare; rectitudinea, rigiditatea turnurilor de azur asemănătoare, în depărtare, unor ţâşnituri de apă îngheţate în aer; şi între aceste tulpini, umflătura ovală a cupolelor, inflexiunea voluptuoasă a liniilor curbe."[1] Din orice punct priveşte, ochiul e încântat de viziunea unui mare oraş oriental: „De pe mica esplanadă unde ne găsim, se zăresc mii de umflături făcute din acelaşi material, domurile băilor de lângă fiecare casă şi care separă pătrate verzi: nenumărate grădini văzute de sus. Oraşul seamănă cu o câmpie enormă,

răscolită de o muncă monstruoasă de cârtiţă..."[2] Curioasă să vadă totul, Marthei îi place să rătăcească pentru a surprinde oamenii mărunţi cu treburile lor zilnice, cu plăcerile şi grijile lor. Cu o mână sigură, schiţează mici tablouri de genul scene de *bazar,* discuţii în grădină, tocmeală la piaţă, fără să cadă în exotismul ieftin al predecesorilor, ale căror descrieri plictisesc, căci explică în loc să evoce.

E o privire nouă si vie cu care Martha Bibescu cercetează în amănunt lucrurile şi oamenii, aceste femei voalate, la fel de misterioase şi de tulburătoare ca domino-urile de la Veneţia, femei fără vârstă care unesc „impuritatea balului mascat cu aerul discret al bunelor călugăriţe ale săracilor". Frapată de la venire de frumuseţea evidentă a tineri-

[1] *Ibid.,* p. 96.

[2] *Ibid., p. 99.*





lor băieţi, cu ochi de dansatoare egiptene, Martha constată că dacă nu poate vedea o figură de femeie, se poate consola cu aceea a fiilor lor, la care admiră „genele ca nişte antene de fluturi", paloarea de iasomie şi „ochii plini de umbre si de odihnă", chipuri încântătoare, care trădează frumuseţea ascunsă a mamei lor.

Cu aceeaşi expresie inspirată, Martha reuşeşte să prezinte bătrâneţea sub trăsăturile unui preot scufundat în propria lui meditaţie: „Oasele feţei lucesc de o strălucire de fildeş uns sub o piele pe care folosinţa a făcut-o subţire ca un lac. învăluit de faldurile turbanului, cu bărbia încercuită de o barbă de vată, chipul lui păstrează, printre straturile albe, nuanţa fină a unei gutui. A citit atât de multe cărţi, încât ochii îi alunecă tot timpul de la dreapta la stânga sub pleoape, ca şi cum ar citi din nou şi atunci când şi le freacă, mâinile lui uscate de bătrân scot un zgomot uşor de pagini întoarse/'[1]

## *Grădina rădăcinilor greceşti*

La 30 mai, cei doi Pherechide, rechemaţi de urgenţă în România, sunt siliţi să plece. Pentru a evita să se întoarcă cu diligenta pe traseul plictisitor, George tele-grafiază şoferului său să îi aducă maşina mare Mercedes până la Kum. Se pregătesc deci să părăsească Ispahanul, ale cărui farmece încep să se epuizeze. Populaţia pare tot mai puţin prietenoasă de fiecare dată când Martha

[1] *Ibid., p.* 168.

R'bescu şi doamna Pherechide ies din consulat; gloata, candalizată de a le vedea plimbându-se fără voaluri, se duna şi/ în ciuda escortei de cazaci, le înjură şi aruncă cu pietre în ele.

La 3 iunie se îndreaptă deci spre casă, pe un drum mai nlăcut datorită trăsurilor oferite de prinţul guvernator. La început totul merge bine, dar la capătul a trei zile izbucneşte o revoltă a vizitiilor care, fără să dea nici o explicaţie, sar de pe locurile lor şi se pierd în deşert. Sunt obligaţi să fugă după ei şi să îi forţeze să îşi reia frâiele. George trebuie să îl ia de guler pe unul dintre ei, care nu vrea să priceapă şi nu cedează decât când primeşte mai multe lovituri, în fine, la 6 iunie seara, echipajele sosesc la Kum. Este foarte uşor să ajungă la Teheran cu ajutorul maşinii Mercedes, dar acolo reîncep problemele cu obţinerea benzinei. Când reuşesc să-si procure, nu fără bătaie de cap, pornesc spre Rabat, dar neplăcerile se multiplică. Uzate de starea deplorabilă a drumurilor, cauciucurile se sparg des, iar la căderea nopţii apar alt fel de probleme: cămilele, speriate de faruri, se opresc şi se adună în cerc pe drum, cu spatele la maşină, în timp ce măgarii, hipnotizaţi, îi fac faţă, refuzând cu încăpăţânare să se mişte. Pentru a-şi croi drum, trebuie duşi pe sus până la marginea drumului. Astfel, pasagerii din Mercedes sunt foarte obosiţi, „în fundul maşinii", scrie Claude Anet, „prinţesa Bibescu, vărul ei şi cu mine suntem atât de obosiţi că nu mai putem nici vorbi." George Bibescu, care în Crimeea fusese în stare să conducă douăzeci şi patru de ore continuu, rezistă încă şi îl înlocuieşte pe Keller la volan. Se face şase dimineaţa când ajung la Resht, unde regăsesc clădirea ospitalieră a consulatului italian.

La 10 iunie cei doi Bibescu şi Claude Anet trec fron-



tiera în apropiere de Lenkoran, iar apoi, după ce au traversat Baku, se reîntâlnesc la 12 iunie la Tiflis cu prietenul lor, domnul Leonida, care le relatează o istorie pito-rească a aventurilor lui. Axa maşinii se rupsese de patru ori, silindu-1 să facă o alta din fier vechi. Starea drumurilor era atât de rea, încât într-o zi a trebuit să meargă în viteza întâi timp de patru ore pentru a parcurge douăzeci de kilometri. Ajuns în fine la

Tabriz, dorise să plece la Kaswyn, dar alte catastrofe mecanice îl descurajaseră să îşi urmărească planul si revenise la Tabriz, folosind în loc de ulei de maşină, ulei de masă. După povestirea lui, toţi cad de acord că Persia încă nu e o tară în care să te poţi aventura cu automobilul.

Chiar şi în Rusia calea ferată e preferată şoselelor, astfel încât familia Bibescu se urcă în tren si ajunge la Tiflis. La 13 iunie sunt la Batumi, unde se îmbarcă pe *Circassia,* un vapor al companiei Paquet. După ce salută din trecere Trebizonda, poposesc la Constantinopol, unde regăsesc patria pierdută, la care Martha Bibescu visase din copilărie. Prima ei impresie e melancolică: „în Persia la tară nu dai decât de cimitire", remarcă ea, încântată însă de arhitectura uimitoare a acestei capitale, reconstruită de turci, care au făcut un fel de imn de piatră în cinstea lui Alah: „E atât de plină de moschei, încât pare să ardă înspre cer cu mii de minarete foarte ascuţite."[1]

Se duce în pelerinaj la Fanar, în amintirea Mavrocor-datilor, dar grecii pe care îi vede, epuizaţi de prea multe căsătorii în familie şi îndobitociţi de patru secole de oprimare turcă, i se par degeneraţi, îi judecă: „O tristă speţă umană: maimuţe din pricina lungimii braţelor, păsări de

., p. 224.





oapte prin paloarea ciocului, poartă un trup greu pe pi-
• nare debile şi cu labele puse în echer. Femeile lor au un rofil jignitor, o urâţenie de ţap, iar sub învelitoarea pleoaelor icterul pare să le coloreze ochii mari. La lumina ga-Tului' o mulţime de feţe morocănoase se plimbă în fiecare seară între Strada Mare, Balouk-Bazar şi piaţa Taxim."[1]

Atunci când Emmanuel, urmând exemplul familiei pherechide, se întoarce, la rândul lui, în România, Martha îşi prelungeşte şederea la Constantinopol, fascinată de farmecul ciudat al acestui oraş, unde viaţa şi moartea se amestecă uşor şi unde ecourile unui trecut tragic parvin acestei descendente a atâtor victime ale sultanului. Scrisorile ei către Emmanuel Bibescu conţin multe tablouri precise şi melancolice ale acestui vast oraş, străbătut fără el, dar cu grija constantă de a vedea tot ce i-ar fi putut face plăcere sau ce 1-ar fi interesat, îi descrie când o audienţă la palat, unde intrarea ei triumfală i-a captivat pe ambasadorii prezenţi doar rareori la o astfel de sărbătoare, când o schiţă, în negru, a unui cartier din

Constantinopol: „Scutari mă copleşeşte: este splendoarea morţii populare, incomensurabilă, la fel de grăbită ca şi viaţa."[2] Ca pe vremuri la Biarritz, când împreună cu sora ei şi cu bona descifrau inscripţiile de pe morminte, Martha îşi petrece mult timp în cimitirele grădinii pe care pietatea musulmanilor le-a multiplicat aproape peste tot, legate intim de viaţa zilnică: „Pentru a mă emoţiona delicios, trebuie ca ideea morţii să îmi vină dintr-unul din acele mici peisaje funerare întâlnite atât de des la Istanbul. între două case, sub un platan enorm, o grădiniţă înconjurată de un grilaj înaintează suspendată deasupra străzii...

[1] *Voia.,* p. 246.

[2] Scrisoare adresată lui Emmanuel Bibescu. Fond particular.





Cât *de* mult as dori să mă ştiu întinsă, alături *de* tine, $n_e$ una dintre aceste terase înguste iar marmora mormântului să le spună trecătorilor că am fost o fiinţă blândă care, fără nici un motiv, îţi aparţinea."[1] Si, într-o manieră care nu mai lasă nici o îndoială în ce priveşte sentimentele ei fată de Emmanuel Bibescu, Martha adaugă: „Toate emoţiile care mă scutură cu o violentă adorabilă, ce n-aş da să te fac să le simţi? As fi şi mai bogată la gândul ecoului pe care 1-as găsi în tine. Prezenta ta mă sensibilizează la maximum deoarece, chiar şi absent, cea mai mare frumuseţe a tot ce mă emoţionează nu îmi parvine decât prin tine/'[2]

Fără îndoială că această pasiune, mărturisită atât de deschis, a început atunci când, decepţionată şi chiar jignită de purtarea lui George, Martha a găsit la Emmanuel delicateţea şi atenţiile pe care soţul ei, brutal si grăbit, nu se sinchisea să i le ofere. Cu zece ani mai în vârstă ca ea, Emmanuel îi aduce o afecţiune frăţească, protectoare, de care Martha are mare nevoie, el ştiind să asculte, să înţeleagă si să consoleze. Este cu putinţă ca aceste sentimente, la început nesigure şi confuze, să se fi precizat de curând, în intimitatea forţată a călătoriilor, care o favorizează pe cea a inimii. Un gest al lui Emmanuel, emoţionat de tristeţea atât de bine ascunsă de ea, a fost de ajuns pentru ca să îşi dea seama că îl iubea. Se întâmplase cu o lună mai înainte la Odessa. Emmanuel, care îi adusese un buchet de violete, s-a pomenit singur cu ea şi brusc, dintr-un impuls iraţional, s-au aruncat unul în braţele celuilalt. „Să dea Dumnezeu ca oraşul şi casa în care am simţit o imensă milă fată de mine si de tine să fie dis-

[1] *Mă.*

[2] *Ibid.*



truse"/ scrie ea. „Acolo unde, îmbrăţişându-te pentru pri-ma oară, am avut chef să îţi spun: «Să uităm că suntem un bărbat si o femeie cu pasiuni...» Vai, nu o să fim decât doi copii trişti care s-au aplecat unul spre altul, cuprinşi de un sentiment inexprimabil de caritate.. lartă-mă că îţi scriu tot timpul de lucruri trecute. Vorbesc de călătorie, asa cum o femeie bătrână vorbeşte de tinereţea ei."[1]

Puţin mai târziu, pe drumul spre Teheran, în timpul unei furtuni de nisip, Martha plânsese de oboseală şi de epuizare în braţele lui Emmanuel şi păstrase acestui moment de slăbiciune o amintire sfâşietoare: odihna şi calmarea spiritului la pieptul lui Emmanuel. Din păcate, acesta, fără îndoială mai mult plictisit decât emoţionat de aceste amintiri, întârzie sau ezită să răspundă scrisorilor pe care le consideră foarte exaltate: „Inima mi se sfărâmă de tristeţe", îi mărturiseşte ea. „Văd pe masă scrisorile aduse de ultimul vapor românesc şi nici măcar o carte poştală. Crede-mă totuşi că afecţiunea mea e atât de mare, încât îţi găseşte mii de scuze..."[2]

Această susţinere, această înţelegere reciprocă, căutate atât de mult alături de George, de ce îi sunt refuzate de către Emmanuel? Martha visează la logodne mistice, care aveau să şteargă amintirea celei adevărate, acest viol legal de pe urma căruia îi e atât de greu să se refacă. „Să ai inima şi spiritul viu; să ai un trup suplu, fără uzură şi fericit de simpla armonie a mişcărilor lui! Ce bogăţie! Cei treizeci de ani ai tăi, atât de frumoşi! Ştii cât de mult plac ei celor nouăsprezece ani ai mei şi cât de egale sunt tinereţile noastre? La cea mai timpurie înflorire a femeilor, sunt în deplină armonie cu apogeul tău lent de bărbat..."[2]

*Ibid.*

**Ghislain de Diesbach**

Descumpănită de la plecarea lui Emmanuel, neliniştită de tăcerea lui şi înăbusindu-se de căldură în camera hotelului ei de la Pera, Martha se hotărăşte să se întoarcă în România.

Poate că la bordul vaporului, văzând cum se îndepărtează coasta, a scris poemul *Regretul nesfârşit,* în care dragostea ei pentru Emmanuel se uneşte cu nostalgia pentru Asia Mică:

*O, pays que mes yeux ne doivent plus revoir!*

*Ou nas voix n'ont ete qu'un seul jour entendues, ,*
*Villes que nous avons atteintes et perdues*
*En l'espace qui va ă'un soir ă l'autre soir.*
*Ports d'oii nous repartons ă la lune naissante, N'aviez-*
*vous pas au coeur de vous miile jardins La retrăite ou*
*ăevait s'accomplir nos destins Et dont la porte ouverte*
*attestait une attente?*
*Vous viendrez nous troubler dans nos nuits d'Occident,*
*Villes roses a l'aube ou nous vous avons vues*
*Avec les escaliers de vos petites rues,*
*Vos toits, vos ponts, vos cours ou grince un puits strident.*
*Eternellement verts en leur printemps d'Asie, Vos*
*jardins de tombeaux fleuris de liserons, De quel regret*
*sansfin nous les desirions, Oasis que deja nous nous*
*etions choisie...*[1]

La Bucureşti găseşte, în fine, o scrisoare de la Emmanuel, scrisoare care, judecând după răspunsul ei, nu corespunde deloc aşteptărilor sale. Emmanuel, pudic si

[1] Citat de Claude Anet în *în Persia cu automobilul,* p. 312.





vaziv, ştiind să găsească cuvinte pentru a o consola, nu . găseşte în schimb pentru a răspunde limbajului pa-
iunii. „Tocmai am primit scrisoarea ta", îi scrie ea. „Mi-e ruşine citind-o să o compar cu a mea, care era atât de nebunească. Când am să învăţ să îţi scriu scrisori înţelepte ca al£ tale Ş* încheiate cu «amintiri afectuoase»? Ştiu că nu poţi să faci altfel[1], dar totuşi, m-am hotărât să dau de acum înainte scrisorilor mele o notă puţin mai artistică[2]... Promisiune greu de ţinut când iubeşti şi Martha îşi încheie scrisoarea cu o declaraţie de credinţă în acea dragoste, un jurământ de credinţă în acel care 1-a născut: „îţi datorez întreaga orientare actuală a firii mele şi, indiferent de viitor, n-am să uit niciodată ceea ce n-a fost unit decât în iluzie si am să fiu a ta în secret, pentru că m-ai făcut asemeni imaginii tale, pentru că spiritul meu a reflectat spiritul tău, iar tu eşti cel care a schimbat pentru mine fata lumii..."[3]

## O *dragoste născută moartă*

Corespondenţa lor continuă până la sfârşitul anului 1905. Pentru a fi mai precis, Martha, câtuşi de puţin descurajată de rezerva lui Emmanuel, se străduieşte să triumfe asupra ei prin procedeul obişnuit, folosit de toţi cei

[1] Fără îndoială, din teama ca George Bibescu să nu citească cumva corespondenţa adresată soţiei sale.

[2] Scrisori adresate lui Emmanuel Bibescu. Fond particular.

[3] *Ibid.* . , . ;-

care iubesc fără speranţă: scriu lungi scrisori pentru g afirma la fiecare pagină că îşi respectă eroic hotărârea de a nu mai pomeni de această pasiune nerezonabilă.. Tentaţia este însă prea puternică, nevoia de a-şi descărca sufletul mult prea mare si Martha îşi exprimă astfel tristeţea de a fi îndepărtată, dacă nu ignorată, folosind termeni atât de sfâşietori, încât scrisorile scrise vărului ei devin cele mai emoţionante dintre cele scrise vreodată de ea: „Am crezut că suntem unul pentru celălalt cea mai scumpă tristeţe a noastră şi cel mai mare bine al nostru. Presupunând că as dori şi aş putea să mă sacrific, cu ce drept te fac să suferi? Nu eşti tu oare, în ochii Aceluia care ne-a creat, poate infinit mai interesant ca un altul, tocmai pentru că eşti mai sensibil, mai nefericit, mai inteligent şi mai bun? îţi dau din mine ceea ce nu mi-a cerut nimeni, întreaga mea inteligentă, întreaga mea viaţă morală, oră cu oră, minut cu minut. Ceea ce scapă oricărei legi e partea din noi care nu se vinde prin contracte de căsătorie şi ceea ce nimeni, cu excepţia ta, nu a ştiut să obţină. E vina mea dacă ai ales partea cea mai bună? O clipă nu am vrut să mă destăinui. Uite, sunt alături de tine acum şi nu am nici teama şi nici regretul de a te fi iubit... Sunt ca cineva care a scăpat de pedeapsa cu moartea. Spune-mi că adevărul vieţii nu e o sinucidere înceată. Am nevoie să te aud spunând-o."[1]

Pentru a-şi alina durerea şi a goni plictiseala, Martha îşi petrece timpul scriind, dar rezultatul atâtor încercări o decepţionează. „Versurile mele merg prost în acest moment", îi scrie ea lui Emmanuel. „Tanti Elise[2] scrie soa-

[1] *Ibid.*

[2] Eliza Filipescu, născută Bibescu. Locuia la Paris, pe rue Duphot.





rei mele că Arma si cu mine am face mai bine să rimăm ântece de leagăn.[1] Asocierea de nume mă măguleşte totuşi- Am să scriu sau nu cărţi? Iată întrebarea pe care ^i-o pun în clipa de faţă. Simt o mare emoţie la şocul pe care mi-1 dau unele idei. Acum trebuie să ştiu dacă această emoţie pe care creierul meu se străduieşte s-o co-fliunice altora este capabilă să impresioneze."[2] Iar după ce îi mărturiseşte ambiţia de a nu scrie decât „lucruri sublime", se plânge de a nu avea „decât un cap mizerabil de femeie" şi îi cere lui Emmanuel Bibescu să o ajute: „Scumpul şi tandrul meu prieten, dacă ai putea să iei în mâinile tale fruntea mea de revoltată şi să mă înveţi frumoasa

ta umilinţă, care domină prin înţelepciunea ei toate strigătele copilăreşti ale orgoliului meu! Ce mult te stimez că eşti preocupat doar de a îngriji viaţa inimii tale, fără a încerca, aşa cum fac eu, să o deschid larg, pentru a arăta mulţimii cum arată interiorul fructului..."[3]

Voluntară, tenace şi ambiţioasă, nu lasă să se întrevadă nimic din confuzia mărturisită doar lui Emmanuel. Eliza Brătianu, care o vede deseori, nu are nici o îndoială şi îi admiră, din contră, arta de a profita de orice fără ca sentimentele s-o îndepărteze de scopul ei. O bănuieşte chiar a avea mai mult spirit decât inimă, căci la 17 octombrie 1905 îi scrie lui Antoine Bibescu: „în ceea ce priveşte tandreţea, nu e capabilă de ea. E o fiinţă bine organizată pentru viaţă şi foarte inteligentă. In plus, are avantajul de nepreţuit de a se fi născut la şaisprezece ani după

[1] Este vorba, fireşte, de Arma de Noailles, enervată, de altminteri, de publicarea în ziarul *Temps* a unui sonet de Martha Bibescu, intitulat *Macii albi.*

[2] Scrisori adresate lui Emmanuel Bibescu. Fond particular. ,





mine, ceea ce îi conferă o doză de conştiinţă pe care generaţia mea nu a avut-o. Dar mai există ceva la Martha care nu provine doar din tinereţea ei extremă şi pe care vârsta nu o va îndrepta niciodată: nu are judecata prea clară. Ceaţa care bântuie prin mintea tatălui ei îi întunecă şi ei ici si colo raţiunea când este vorba de alţii. Să nu uităm că a suportat-o pe tante Valentine şi a crezut că îl iubeşte pe George. Chiar şi la zece ani eu aş fi văzut limpede situaţia. Aşa, cel puţin, mi se pare. La urma urmei însă, Martha îmi place şi mă interesează; am trecut de vârsta când mai poţi să iubeşti..."[1] Pe marginea acestei scrisori, dată ei împreună cu altele de către Antoine Bibescu şi citită la bătrâneţe, Martha va scrie: *„A suportat-o pe tante Valentine şi a crezut că îl iubeşte pe George. De data asta, ambele lucruri au fost foarte adevărate."* Mărturisire elocventă, contrazisă mai târziu, când se va convinge pe sine că soţul ei a fost unica dragoste a vieţii sale.

George, pe care Martha *a crezut că îl iubeşte,* i-a devenit odios. Grosolănia lui crasă, de bărbat cu succes, îi este mai insuportabilă decât proasta educaţie, lipsa de cultură, despotismul şi capriciile lui. Odinioară se plângea că nu îl vede destul de des; acum se teme de rarele lui apariţii şi a ajuns să dorească o întâmplare care să rupă legătura dintre ei, atât de uşor creată şi atât de greu de suportat. „Sunt dezolată în această privinţă. Tremur la ideea că se va întoarce, că voi fi

silită să îi vorbesc, să îl văd. îţi mărturisesc că fac o rugăciune oribilă în fiecare dimineaţă şi seară. *I ask God to take my Uf e or his** îţi jur că mi-e indiferent dacă e viaţa mea sau a lui, dar doresc

[1] Scrisoare adresată lui Antoine Bibescu. Documentele Bibescu. B.N. * în engleză în original: I-am cerut lui Dumnezeu să ia fie viaţa lui, fie pe a mea.





i ardoare să nu ne mai revedem pe această lume. Iartă-mă că îţi fac această confidentă oribilă. Am devenit indiferentă la oroarea ei datorită dorinţei mele grave şi danci de a muri. Nu am avut niciodată o dorinţă într-atât de intensă de a mă omorî. N-ai decât să râzi de mine o merit. Nimic mai ridicol decât cabotinismul sinuciderii, dar poate că ai ştiut şi tu la vârsta mea că uneori esti disperat de sincer în această dorinţă/'[1]

Sinceritatea Marthei nu poate fi pusă la îndoială, mai ales dacă ştim ce fatalitate plana asupra sa: una din ve-rişoarele Lahovari se va sinucide peste câţiva ani, sora ei, Marguerite, în 1918, iar mama în 1920. Emmanuel va părăsi şi el voluntar această lume, înainte de a atinge vârsta pe care ea i-o întrevede într-un viitor îndepărtat: „Mă întreb ce importanţă va avea chipul meu pentru tine când ai să înţelegi totul, la vârsta când te opreşti pentru a te întoarce şi a mai privi o dată palatele pierdute, ca Boabdil pe Munţii Grenadei. Când mă gândesc la secretele vieţii tale sentimentale, mi se pare că văd trecând un şir de fantome tinere care îmi întind mâna. Sunt femeile pe care ai încetat să le mai iubeşti şi cele mai palide sunt si cele mai recente. Timpul mă va include în acest dans macabru..."[2]

Şi Martha, sperând împotriva oricărei evidenţe, caută o cale să emoţioneze această inimă inaccesibilă, „îmi mai rămâne o şansă ca să îţi plac complet şi pentru mult timp. Şi anume, să îţi plac de o manieră absurdă şi iraţională, cu ajutorul tuturor defectelor mele, din cauza braţelor mele subţiri, a pumnilor greoi, a decepţiei mele

[1] Scrisori adresate lui Emmanuel Bibescu. Fond particular.

[2] *Ibid.*



Ppf

de fetiţă deflorată de o căsătorie precoce, a imaginaţiei mele fără reguli si limite, cu care se luptă tot timpul educaţia mea rigidă../'[1]

Fără îndoială că Emmanuel nu e lipsit de sensibilitate dar e incapabil să îi dea Marthei ceea ce ea aştepta de la el. Viaţa lui intimă e complet necunoscută şi îşi va duce cu sine secretul în mormânt. Scrisorile lui, scurte si tot mai rare, ajung să o convingă pe Martha că a urmărit un ideal creat de nevoia ei de a iubi si că Emmanuel nu e acela care o va salva din naufragiul conjugal. Cum nu există durere pe care literatura să nu o aline, si cum doreşte să-si facă un nume, Martha lucrează cu mai multă ardoare la poemele ei. Lumea, aceea a cartierului Saint-Germain ca şi a literelor, îi va aduce succesele graţie cărora va uita eşecul căsătoriei şi gloria care o va răzbuna de indiferenţa lui George.

[1] *Ibid.*



# Capitolul V

*Au fond d'un vallon sans echo,*
*Et qui n'est sur aucune carte,*
*Charles de Ligne m'a dit: Marthe,*
*Ou donc est Marthe Bibesco?*
CHARLES CANTACUZENE

## *Un talent se trezeşte*

J^n toropeala unui ţinut unde se ajunge greu, Posada este un mormânt unde soseşte poşta. Scrisorile sunt adevărata legătură a Marthei cu lumea, căci vizitele vecinilor nu fac decât să sporească plictiseala, în loc să o înlăture. Poşta, pândită cu nerăbdare, aduce într-unele zile surprize, ca această declaraţie a unui adorator local, pe nume Aime Defourneaux, cu un nume mai francez decât stilul lui: „Dacă aţi şti cât sunt de trist că nu am primit nici o scrisoare timp de şapte, opt zile, m-am întrebat tot timpul dacă am o scrisoare de la prinţesa mea şi mi se spune nu, de parcă mi s-ar da o sută de lovituri de baston şi un an de închisoare. Scumpă prinţesă, când mă gândesc la dumneavoastră, în fiecare zi mă duc în colţul camerei şi încep să plâng. Dacă aţi şti cum îmi curg lacrimile din ochi..."[1]

Ceea ce o măguleşte mai mult decât această pasiune naivă este afecţiunea Elizei Brătianu, devenită o legătură aproape filială şi în care găseşte compensaţia propriilor ei decepţii. Invocând influenţa Elizei Brătianu asupra

[1] Documentele Bibescu. B.N.

sa, Martha va scrie în 1921: „Eram uimită de sentimentele pe care mi le arăta si mi le dovedea atunci. Nu îmi stârneau vanitate sau mulţumire de sine, ştiind bine că suferise fiindcă nu avusese copii si îşi exercita maternitatea asupra mea. Lipsită de afecţiunea mamei mele de când îmi amintesc, am găsit la ea ceea ce îmi lipsea atât de mult. Era pe vremea când Antoine Bibescu şi ea, legaţi pe atunci printr-o prietenie strânsă, vorbeau despre mine si mă numeau «copilul». Antoine mi-a dat scrisorile primite de el de la Eliza mai târziu, când sentimentele s-au schimbat, iar el se certase cu ea. Nu pot să le citesc fără emoţie."[1]

Cu o altă ocazie va mărturisi: „Am fost deseori măgulită în

viaţă; niciodată cu mai multă inteligenţă, pricepere şi aparentă simplicitate în faţa complimentelor subtile si dezinteresate cu care mă copleşea."[2] iar în anul morţii ei, în 1973, făcând un bilanţ melancolic al trecutului, va scrie: „Două femei m-au adoptat drept fiica lor, Marie-Nicole, născută Bibescu, şi Eliza Brătianu, născută Ştirbei. Una a pariat pe mine, iar cealaltă m-a iubit mult şi cu adevărat. Ambele au fost femei-bărbat."[3]

Din partea Elizei Brătianu se simte însă o oarecare rezervă, izvorâtă din experienţă, un scepticism asupra statorniciei sentimentelor, ca si o stare de amărăciune, căci a fost deseori decepţionată în viaţă si nu dorea să fie din nou, acordând prea repede încrederea sa: „Martha vine să mă vadă câteodată şi e foarte amabilă, mă distrează mult", îi scrie ea lui Antoine Bibescu în 1906, „dar rămân în defensivă. De altminteri, sunt prea bătrână ca să

[1] *Jurnal,* 16 aprilie 1921.

[2] Documentele Bibescu. B.N.

[3] *Jurnal,* 19 martie 1973.





"mi f[ac] prietene femei de douăzeci de ani şi mult prea lucidă ca să îmi închipui că pot să le sfătuiesc. O ascult um vorbeşte şi învăţ... Martha are douăzeci de ani, Martha e frumoasă, Martha are ten minunat, Martha e inteligentă, Martha are poate talent şi, mai ales, mai ales, jvlartha vrea să placă! Câte crime!"[1] Peste doi ani, cunos-când-o mai bine pe fiica ei adoptivă, se va recunoaşte complet cucerită de ea: „Dacă aş fi tânără şi frumoasă, sunt convinsă că delicioasa şi încântătoarea noastră amică m-ar iubi mai puţin", îi scrie ea lui Antoine Bibescu. „Eu una o iubesc cu adevărat. Tot ce ţine de ea îmi produce

0plăcere infinită: mă amuză, mă distrează, mă încântă şi mă interesează..."[2]

Martha are cu atât mai multe motive de a se arăta încântătoare, plină de viaţă şi veselă, cu cât moare de tristeţe în singurătatea de la ţară, între soacra şi fiica ei, fără să se simtă fiica celei dintâi şi, sincer, nici mama celei de a doua. Este doar o fire ambiguă, decepţionată, încercând să trăiască cu ajutorul literaturii: „Căci înseamnă să îţi dispreţuieşti viaţa dacă la douăzeci de ani te apuci să scrii cărţi", îi va spune ea mai târziu lui Rene de Weck, „şi totuşi asta făceam."[3]

Posada îi oferă din abundenţă prilejul să viseze altă viaţă şi

să scrie, îşi petrece dimineaţa în camera ei, unde 1se aduce micul dejun la ora opt, pe care îl împarte cu pisica, căci nu îi este niciodată foame, lucru care îi întristează pe servitori. După ce face contabilitatea casei şi se joacă puţin cu fetiţa ei, scrie până când gongul din hol

[1] Scrisoare adresată lui Antoine Bibescu, fără dată. B.N.

[2] *Ibid.*

[3] Scrisoare adresată de Martha Bibescu lui Rene de Weck la 9 aprilie 1948. B.N.





anunţă masa de prânz. Aceasta, ca si masa *de* seară constituie chinul pe care trebuie să-1 îndure fără să se plângă, căci prinţesa Valentine, pe care o va idealiza mai târziu, e o bătrână doamnă acră, căreia îi face plăcere să o înţepe cu observaţii neplăcute sau perfide: „Pe vremea mea nu se ţineau coatele pe masă" sau: „Draga mea, în rochia ta albă semeni cu o muscă căzută în lapte..."

Masa o dată încheiată, prinţesa-mamă îşi deschide posta, apoi îi cere Marthei să-i citească ziarele, iar când se eliberează în fine, Martha urcă în camera ei, unde o aşteaptă propriile scrisori. Somnolează în pat până la ora ceaiului. Pe vreme bună, când s-a mai domolit căldura, merge să se plimbe în pădure, luând cu ea un baston şi o carte. La întoarcere, joacă o partidă de crochet cu soacra ei, care nu se jenează să înşele, apoi se duce să culeagă flori pentru a împrospăta cu regularitate cele douăzeci si trei de vaze din casă. După cină, cele două femei ies la aer pe terasă, unde bătrâna prinţesă brodează în timp ce Martha citeşte. La ora unsprezece, ambele se duc să se culce, deşi Martha scrie încă timp de o oră sau două, mai înainte de a adormi.

## *O lume aparte*

Când familia Bibescu se mută la Bucureşti, viaţa e mai variată, deşi monotonă în plăcerile ei, care pentru Martha nu înseamnă nimic în comparaţie cu cele cunoscute în Franţa. Participanţii la aceste adunări mondene seamănă cu lumea mare doar ca nişte caricaturi



( ta de un model. Tocmai această notă caricaturală pro-ocа

distracţia, deşi trebuie să îţi ascunzi amuzamentul, aci ar însemna că eşti lipsit de patriotism sau de bunele maniere.

în anumite privinţe, tara este o imitaţie proastă a Franţei copiată deseori în ce are mai puţin bun. Se vorbeşte franţuzeşte, dar nu se înţelege limba, va spune Martha cu destulă răutate. Dacă limba e puţin maltrata la Bucureşti, în provincie e distrusă. Când George va fi ales deputat la Ploieşti, Martha va face efortul să asiste la o masă de prânz unde persoanele oficiale îi servesc eşantioane pitoreşti de franceza lor: „Unde lucraţi?" o întrebă o cucoană privind-o cu mult interes. Crezând că faima ei literară a ajuns până la Ploieşti, Martha era pe cale să îi răspundă că lucra mai ales la Biblioteca Naţională, la Paris, când cucoana îşi precizează întrebarea: „Callot, Worth, Chanel sau Doucet?" Voise să întrebe: „La ce croitor lucraţi?"

Puţin mai târziu, o altă cucoană îi va spune: „Jucaţi cărţi?", la care Martha va răspunde demn: „Nu, nu joc cărţi"*, dar cucoana, fără să observe lecţia, exclamă sincer uimită: „Atunci ce faceţi toată ziua?"

Aşa cum se imită limba, se încearcă la Bucureşti să se copieze moda de la Paris, dar cu o stângăcie sau cu o pretenţie care trădează pe parvenit. Chiar şi în cele mai bune familii, lustruite de un secol petrecut în străinătate,

* Doamnele vorbesc o franceză dubioasă, traducând cuvânt cu cuvânt expresii din limba română. „Ou est-ce que vous travaillez?" (Unde lucraţi?) se referă la ce croitoreasă lucrează. Acelaşi lucru în replica următoare, când doamna respectivă nu ştie că verbul *jouer,* atunci când se referă la cărţi de joc sau sporturi, trebuie urmat de prepoziţia aux. Corect ar fi fost: Jouez-vou *aux* cartes? (nu „Vous jouez les cartes")-





tonul lasă deseori de dorit, lacună cu atât mai şocantă la femei, cu cât bărbaţii au virilitatea lor drept scuză pentru lipsa de distincţie. Astfel încât, dacă românii, prin înfăţişarea lor avantajoasă şi limbuţia lor, pot trece drept locuitorii din Toulouse ai Europei, conform declaraţiei luj Leo Larguier, femeile sunt de proastă calitate. „Veşnic cam dezmăţate după ce au trecut de douăzeci şi cinci de ani, congestionate, cu ochii prea strălucitori, cu râsul prea *tare...",* scrie Martha fără milă, femeile par de-abia ieşite din harem, trăind încă din plăcinte si bârfe.

Deasupra acestei lumi, frivolă şi de fapt neinteresantă, trei femei îşi dispută sceptrul eleganţei, trei femei care nu se iubesc

deloc, dar care sunt legate de teama de a o vedea într-o bună zi pe Martha luându-le sceptrul. Prima e prinţesa Cantacuzino, născută Maruka Rosetti. înaltă, slabă, de o frumuseţe de icoană, trăieşte împreună cu cumnata ei Cantacuzino, născută Ghika, într-un palat de un lux barbar, scufundat tot timpul în penumbră. Când Maruka Cantacuzino primeşte, doar lumina unei cupe antice sau cea a căminului îngăduie invitaţilor să înainteze pe dibuite printre mobile pentru a o saluta pe stăpâna casei. Foarte bine educată, pasionată după muzică, are ca amant pe George Enescu, cu care se va căsători în cele din urmă. Seratele ei sunt prilejul unor puneri în scenă fastuoase. Zace culcată pe jumătate pe o sofa enormă, împodobită cu brocart roşu, înconjurată de prietenele preferate şi formând astfel, la lumina candelabrelor, un tablou care aminteşte mai puţin *Decameronul* lui Win-terhalter, cât *Femeile din Alger* de Delacroix. Martha va auzi pentru prima oară la prinţesa Cantacuzino *Pelleas si Melisande.* „A fost o dată în viaţa mea", va scrie ea mai târziu. „Nu voi mai auzi niciodată această muzică, nu





ni mai asculta niciodată aceste cuvinte de linişte. Plâng entru că am plâns."[1] în amintirea acestui trecut strălucitor, Martha se va duce, cu puţin înainte de izbucnirea celui de-al doilea război mondial, să facă o vizită prinţesei Cantacuzino, vestigiul unei epoci şi al unei lumi: „Un spectacol îngrozitor", va nota ea. „O bătrânică neputincioasă. Plânge, repetă: «şi tu eşti singură...» Infirmiera intervine: toată lumea e singură în întregul univers. Bătrânica neputincioasă, cu o privire dementă, cu bărbie dublă, cu mâini grele, reia discuţia cu o voce copilărească: «Baz vine deseori aici, ca şi Alice...» Trecerea în revistă a amintirilor, făcută de o fantomă..."[2]

Maruka Cantacuzino are ca rivală imediată pe prinţesa Dimitrie Suţu, născută Chrissoveloni, care, după ce s-a despărţit de soţul ei, se va căsători cu Paul Morand. Micuţă, frumoasă, de o inteligenţă ascuţită, Elena Şuţu e mândră de profilul ei grec şi îşi proclamă pe toate drumurile puritatea rasei, mai ales în prezenţa unor doamne ale căror chipuri, trădând căsătorii dubioase, sunt mai revelatoare decât genealogiile deseori revăzute şi corectate. „Sunt singura ai cărei strămoşi au fost de rasă pură. Nu am în vene decât sânge grecesc../'[3], declară ea pe un ton suveran, după ce si-a

interogat invitaţii asupra originii lor. Aceste apropouri des repetate ajung în fine la urechile Marthei Bibescu, pe care o vizitau în secret, iar Martha se va răzbuna în notele ei pentu viitoarele *Amintiri,* dintre care una îi pune la punct pe Chrissoveloni: „Era o familie de greci levantini, stabilită în România.

[1] Prinţesa Bibescu, *Maeterlinck, Serephita şi Steaua Polară,* p. 9, Bruxelles, Bulletin de l'Academie Royale de Belgique, 1962.

[2] *furnal,* 14 noiembrie 1963.

[3] Robert de Sain Jean, *Amintirile unui ziarist,* p. 124.



**Ghislain de Diesbach**

Tatăl a fost cămătar, iar fiul a devenit bancher, în curând au ajuns persoane importante, fără să uite însă vreodată jignirile suferite la început şi se răzbună acum de câte ori au posibilitatea, prilejul şi mijloacele/'[1]

A treia frumuseţe celebră e Elena Cretzeanu, zveltă suplă, încântătoare, aureolată de un păr blond minunat şi buclat, deşi cea care le eclipsează pe toate e prinţesa moştenitoare, a cărei strălucire şi prospeţime anglo-saxonă e înviorată de sângele german al Romanovilor.

La începutul anului 1907, prinţesa Măria e la Posada, când, într-o dimineaţă, administratorul, călcând eticheta, dă buzna în salon, unde familia Bibescu e reunită în jurul Alteţei Regale. Omul vântură în mână ziarele pe care s-a dus să le cumpere la gara din Comarnic.

— Prinţe, strigă el pe un ton dramatic, dându-i ziarele lui George, răscoala a izbucnit în tară! Citiţi asta!

De fapt, situaţia pare gravă: mai pretutindeni în provincie, grupuri de ţărani au dat foc la magazii de cereale şi au atacat şi incendiat proprietăţi. Uneori ţăranii o fac cu oarecare ţinută. Martha va afla în curând că una dintre rudele ei primise vizita unui agitator care îi spusese: „Sunt silit de comitet să dau foc uneia dintre magaziile dumneavoastră. As dori ca Alteţa-voastră să-mi spună care dintre ele conţine cele mai puţine grâne si am să îi dau foc acesteia."[2] Unii ţărani vin la moşieri si îi întreabă dacă e bine să se revolte si dacă au să primească mai mult pământ dacă o fac... Mii de ţărani se îndreaptă spre Bucureşti, unde ştirea tulburărilor a provocat căderea cabinetului Cantacuzino si numirea lui Dimitrie Sturdza.

[1] Documentele Bibescu. B.N. [1] *Ibid.*

La originea acestei răscoale se află problema reformei grare, veşnic plănuită, niciodată înfăptuită. Deşi con-ervatoare, familia Lahovari, conştientă de primejdie, a fost întotdeauna favorabilă unei reforme, în timp ce liberalii se opun, apărându-şi cu înverşunare veniturile de pe moşii şi împingând obrăznicia până într-acolo încât, după spusele Marthei, îşi tipăreau cărţi de vizită cu subtitlul de „mare proprietar".

De îndată ce s-a dat alarma la Posada, palatul cere prin telefon întoarcerea imediată a prinţesei, luând toate precauţiile necesare pentru a evita manifestările duşmănoase. Martha se hotărăşte să o întovărăşească şi împreună iau primul tren spre capitală. Coboară storurile de la fereastra compartimentului pentru a nu risca deloc ca prinţesa moştenitoare să fie recunoscută în gări. La gara din Ploieşti, Teodor Cerchez, un văr al Bibeştilor, apare cu ştiri bune. Regele Carol a încredinţat portofoliul Ministerului de Război unui om energic, generalul Averescu, care controlează situaţia. La gara din Bucureşti covorul roşu întins pe peron îi linişteşte pe călători: domneşte ordinea. Le aşteaptă un mic grup: George, care le-a precedat în automobil, Emmanuel Bibescu, al cărui conac a fost incendiat, prinţul Ştirbei, Ion Brătianu şi, în fine, generalul Robescu, şeful casei regale a prinţului moştenitor.

în octombrie 1907, când Martha asistă la marile manevre, calmul a revenit complet în provinciile răsculate, iar revoltele au fost reprimate cu severitate. Parlamentul a votat, de altfel, legi agrare, dintre care una a creat un fel de casă de credit pentru a-i ajuta pe cei mai săraci să devină proprietari. Amintirea acestei răzmeriţe, asemănătoare celei din 1905 din Rusia, se şterge în curând din mintea publicului, dar nu şi din a proprietarilor ale că-

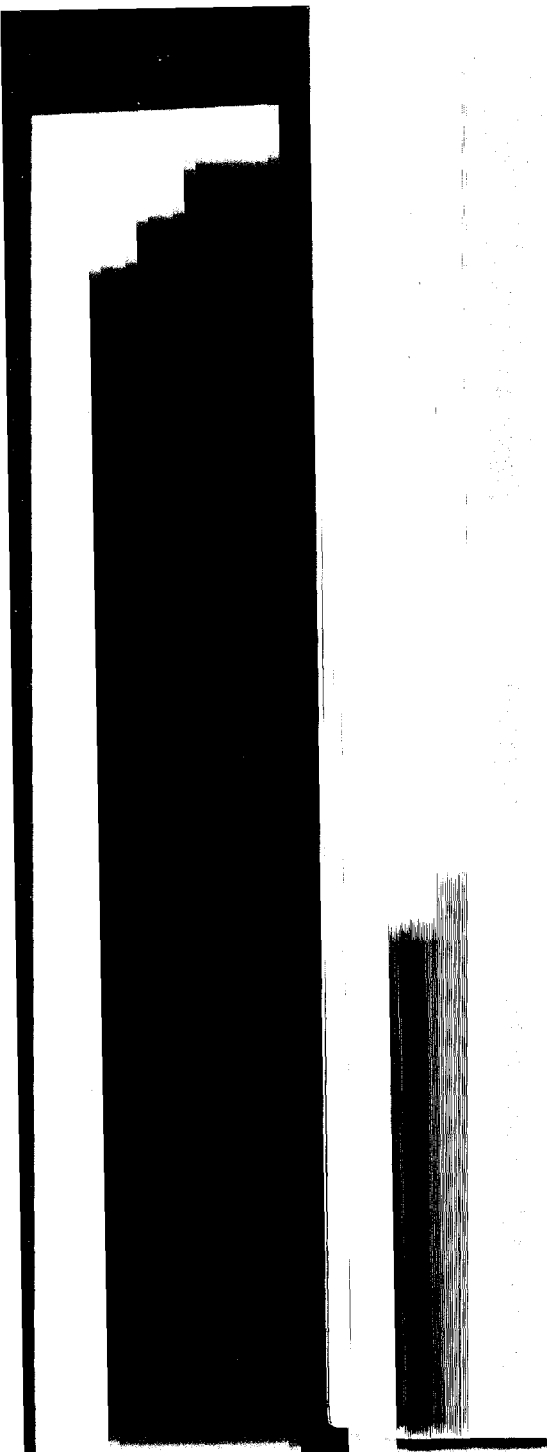

!Ţ



ror bunuri au fost distruse si casele incendiate. Emrria-nuel Bibescu a început reconstrucţia conacului său pe care îl va boteza, cu umor negru, „Cenuşa".

Pasiunea Marthei pentru frumosul indiferent s-a calmat şi ea. Fără îndoială, Martha i-a promis că nu o să mai facă aluzie la aceasta căci, într-o zi când a călcat leeă-

mântui, adaugă în scrisoare în chip de scuză: „In adâncul inimii mele se găseşte o căsuţă pe care nimeni nu o va mai reclădi pe lume. Nu te supăra pe mine că ţi-am pomenit din nou de ea."

Si, ca o ultimă cochetărie, îi declară că, pentru a-i face plăcere, îl va asculta cu toată seriozitatea, ceea ce este o cale ocolită de a reveni la subiectul interzis.

## Debuturi pariziene

T-) ărăsită de soţ, care îşi afişează o legătură cu atât *L* mai scandaloasă cu cât obiectul ei e foarte vulgar, ţinută la distanţă de Emmanuel, care nu îi îngăduie să-1 iubească atât de mult, Martha ajunge să-şi spună că educaţia ei a pregătit-o rău pentru viată. „Transformările pe care trebuie să le înfăptuiesc în mine pentru a putea trăi fără jigniri perpetue reprezintă o muncă gigantică", îi va mărturisi mai târziu cu tristeţe scumpului ei Emmanuel. „Ce fel de educaţie am primit? Trebuie să refac totul pentru a putea trăi ca lumea..."[1]

Dragostea decepţionată generează deseori ambiţie: celebritatea poate fi balsamul unor răni ascunse. Astfel încât

' Scrisori adresate lui Emmanuel Bibescu. Fond particular. 188



lucrează la povestirea călătoriei ei în Persia, al cărei manuscris, terminat se pare în toamna anului 1907, *es**ie* dat lui Barres care e plăcut surprins de calitatea textului, întrucât Martha se temea „că 1-a copiat pe Loti", Barres o linişteşte: „Loti a scris o carte de om bătrân, iar dumneata pe cea a unei femei de optsprezece ani. Nu are nici o legătură cu el!" Având recomandarea unui alt academician, Alfred Mezieres, amic al Bibeştilor, Martha trimite manuscrisul directorului editurii Hachette, precizând că nu se pune problema să accepte publicarea lui pe spezele ei. La început sceptic, directorul editurii Hachette găseşte, la rândul lui, că lucrarea e originală şi interesantă. Cartea va apărea deci în februarie 1908.

Martha se duce la Paris împreună cu soţul ei pentru a asista la lansarea cărţii. Primirea făcută de cartierul Saint-Germain îi dovedeşte că nu e considerată vinovată de purtarea scandaloasă a soacrei ei. I se deschid în fată uşile închise timp de patruzeci de ani prinţesei Valentine, miracol datorat, nici vorbă, farmecului şi frumuseţii Marthei, dar şi sprijinului contesei Greffulhe, în care s-au trezit sentimente de amiciţie faţă de această nouă nepoată.

Din solidaritate cu soacra ei, Martha n-o vizitase niciodată pe cea mai ilustră membră a familiei Chimay. Dintr-un principiu de onoare, a refuzat întotdeauna invitaţiile primite în decursul unor scurte şederi la Paris în primii ani ai căsătoriei. De data asta, în cadrul unei recepţii diplomatice, contesa Greffulhe îl trimite pe prinţul Grigore Ghika, ministrul

plenipotenţiar al României la Paris, să îi spună că ar fi încântată să o cunoască. Pe aceeaşi cale, Martha îi răspunde că poate contesa ignora a cui noră e ea. Amuzată de această rezistenţă, contesa Greffulhe îl roagă pe Ghika să o liniştească: ştie perfect





cine *e ea* şi îi propune, chiar dacă prinţesa Valentine se găseşte la Paris, să meargă să o vadă la palatul ei. Emoţionată de atâta bunăvoinţă, care înlătura ostracizarea a cărei victimă fusese timp îndelungat soacra ei, Martha după propria ei expresie, capitulează.

în acea seară s-a întâmplat ca doamna Greffulhe să i-1 prezinte pe Robert de Montesquiou, faţă de care e prudent ca o tânără autoare să arate bunăvoinţă, căci, dacă complimentele exagerate ale lui Robert de Montesquiou nu sunt luate în serios, răutăţile lui, la fel de gratuite, pot distruge o reputaţie.

în acea seară, Montesquiou e si el cucerit, se pare, de această tânără femeie frumoasă şi savantă şi atât de franţuzoaică, în ciuda numelui ei. Asta este cel puţin impresia exprimată de el într-un sonet menit să celebreze prima întâlnire:

*Vous portiez sur la robe d'un satin d'un vieux rose Des emeraudes dont Shakespeare a aii l'attrait. Ei c'eiaii beau de voir sur vous, etrange chose! Ces gouttes d'ocean, d'espoir ei deforet!*
*Â ce spectacle un peu s'apaisait la souffrance Et l'on sentait rouler sur l'antique chagrin Ces gouttes deforet, de mer et ă'esperance Que vous aviez pour nousfait jaillir de l'ecrin.*
*Continuez, Madame, ă repandre en la fete*
*Ou nous allons puiser notre plaisir amer,* <
*Et quel que soit le ton, sombre ou clair cjui vous vete, Ces gouttes deforet, d'esperance et de mer!*

Fie pentru că i-a plăcut cartea, fie pentru că autoarea e nepoata contesei Greffulhe, una dintre rarele femei pe





care le admira, Robert de Montesquiou consacră volumului *Cele opt paradise* un articol lung si mediocru în ziarul *Figaro,*

mult prea ditirambic pentru a fi sincer, dar care constituie o consacrare mondenă, dacă nu una literară. Peste câţiva ani, va introduce articolul în culegerea lui de eseuri intitulată *Capete de expresie,* dar cu această introducere: „Douăzeci de eseuri. Primul consacrat încântătoarelor pagini ale prinţesei Bibescu asupra Persiei şi îl numesc: *Cartea răsfoită,* pentru a sugera că această lucrare se desface precum petalele unei flori, că acest cali-ciu se poate răsfoi ca un volum..."; mai face şi aluzii la faptul că unele din *Stanţele* lui Moreas par inspirate de pasaje din carte, printre care şi stanţa cu titlul *Trandafirii.*

Aprobarea lui Barres, strigătele entuziasmate ale lui de Montesquiou dau tonul presei, unanimă în a lăuda *Cele opt paradise,* şi lumea bună de la Paris e mirată că o femeie din înalta societate a fost în stare să scrie un astfel de volum şi mai ales să întreprindă o astfel de călătorie, în ciuda incontestabilelor calităţi ale lucrării, ale stilului sobru şi poetic în acelaşi timp, această primă carte nu ar fi cunoscut un asemenea succes dacă autoarea nu ar fi fost la faţa locului pentru a-i servi ca reclamă. Văzând-o atât de tânără, încât unii o numesc „domnişoara", atât de frumoasă şi atât de elegantă, nu îţi vine să crezi că o astfel de femeie îşi pierde timpul înnegrind hârtia. Peste un an, cu ocazia unei vizite la Academia din Bucureşti, doi membri bătrâni ai instituţiei, încântaţi de prezenţa ei în acele locuri austere, vor exclama:

— Nimeni din familiile noastre nu a avut curiozitatea să viziteze Academia având vârsta si chipul dumneavoastră...[1]

[1] *Jurnal, 17* februarie 1909.

La Paris, admiraţia celor care au citit *Cele opt paradise* se luptă cu neîncrederea celor care au văzut autoarea:

— Mama mă asigură că a auzit de la doamna de Fitz-James că scrieţi romane, îi spune un tânăr invitând-o la dans, dar e greu de crezut din partea unei femei îmbrăcată ca dumneavoastră...[1]

La dineuri, vecinii de masă îi murmură galant la ureche: „lată-mă lângă al nouălea paradis." Un mai bun judecător, Eliza Brătianu, după ce a citit cartea, îi comunică lui Antoine Bibescu părerea ei: „Da, nu-i mare scofală, nu îmi place prea mult, cu tot talentul evident pe care îl descoperi la fiecare *pagină. Am* găsit cartea lipsită de o sinceritate adevărată şi - de-abia îndrăznesc să o spun - se vede influenţa lui Ion Lahovari în acest volum: anecdotele şi poveştile orientale au o notă ironică. Un adevărat talent de observaţie. Mai ales când e vorba de fiinţe omeneşti. Acolo e adevărata ei menire, o cred în stare de toate intuiţiile unei George Eliot, dar

[1] Prinţesa Bibescu, *La bal cu Marcel Proust,* p. 98.

[2] Scrisorile Elizei Brătianu adresate lui Antoine Bibescu. Fond-par- i



**Ghislaln de Diesbach**

***Prinţesa Bibescu***

## *Succese în lumea mare*

După câteva săptămâni la Paris, Martha Bibescu se întoarce în România, iar de acolo pleacă la Con-stantinopol pentru o şedere scurtă, care îi va îngădui să îşi regăsească unele amintiri, mai ales pe cea a lui Emma-nuel Bibescu, a cărui înstrăinare o chinuie. Emmanuel nu-i mai răspunde la scrisori, chiar la cele mai cuminţi, decât cu cărţi poştale şi, în curând, va înceta complet să îi mai scrie.

Vara anului 1908 o petrece la Posada iar apoi, la venirea toamnei, merge la Veneţia, unde îi găseşte pe Ernest de Caraman, pe contele Primoli şi pe Abel Bonnard, care plimba cu demnitate câinii doamnei de Golubev, celebrii ogari daţi în dar de D'Annunzio. E prima ei şedere la Veneţia, unde se va întoarce de câteva ori pe an până în 1940, cu scopul de a-şi aduna curajul necesar pentru restaurarea palatului de la Mogoşoaia, care îi va aparţine, îi place să hoinărească prin Veneţia pentru plăcerea de a se pierde în oraş şi pentru a descoperi acolo un peisaj care îi este cunoscut din punct de vedere intelectual.

La Viena continuă să viseze, până ajunge peste cincisprezece zile la Paris, unde scrie: „Ca pe doge la Versailles, ceea ce mă miră cel mai mult e de a mă vedea aici..." De-abia instalată cu George şi fiica lor la *Hotel Liverpool,* pe rue de Castiliogne, începe să aspire cu încântare tămâia cădelniţarilor. Ca urmare a vizitelor care se succed, a invitaţiilor care se adună, îi devine limpede că e o autoare la modă, a cărei eclipsă, după debutul triumfal al cărţii sale, nu face decât să-i crească succesul prin adăugarea unei note picante de mister, în concertul de laude, al

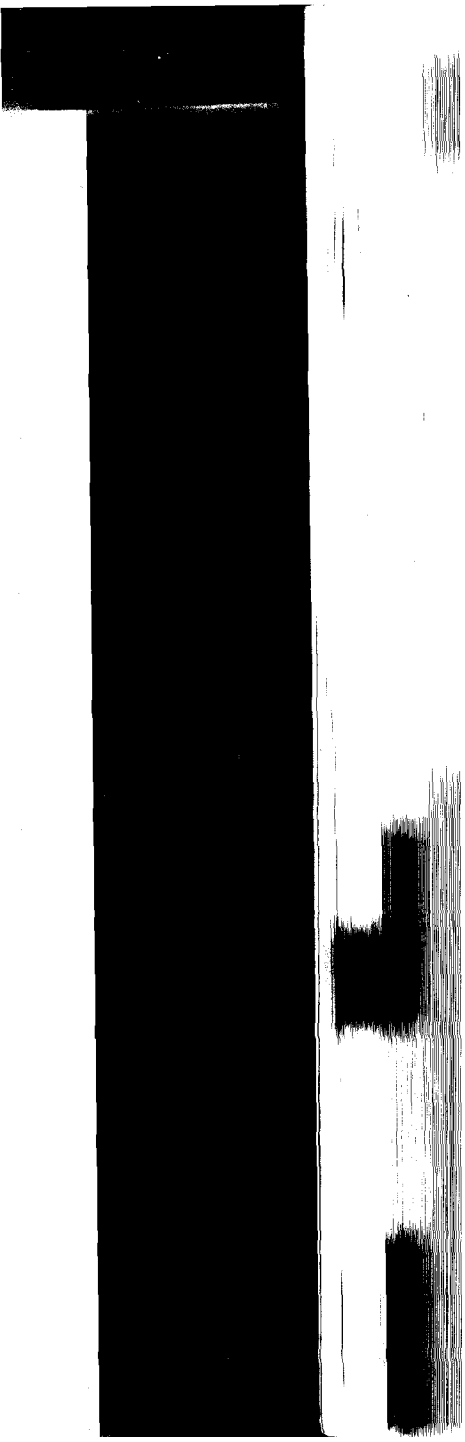



cărui ecou îl primeşte, se strecoară, e adevărat, şi câteva note discordante. „E Arma de Noailles în proză!", spune unul; „e o copie a lui Pierre Loti!", o judecă altul; „e o bună elevă a lui Barres!", hotărăşte un al treilea, dar aceste judecăţi, chiar restrictive, rămân măgulitoare pentru o debutantă care nu se aştepta la atât de multă atenţie.

Trebuie deci să răspundă curiozităţii generale, acceptând să ducă în timpul şederii ei acolo o viaţă mondenă, al cărei organizator e Paul Lebaudy. Foarte bun prieten cu George căci, la fel ca el, e un mare pasionat după aviaţia în devenire.

Paul Lebaudy a lăudat atât de mult minunea de la Bucureşti, încât toate cucoanele care ţin salon şi-o dispută pe Martha. O femeie tânără şi frumoasă poate fi o mană cerească pentru a înnoi lustrul unui salon îmbătrânit sau a reînvia, prin prezenţa ei, pe marele om care a făcut salonul faimos timp de douăzeci de ani, dar care adoarme acum în fiecare seară. Printre femeile care pândesc cu o poftă de canibal apariţia noilor talente, cele mai primejdioase sunt doamna de Caillavet, doamna Miihlfeld şi contesa Murat.

înainte de a fi dată pe mâna acestor doamne, Martha ar dori, din pietate filială faţă de părintele ei spiritual din adolescentă, să facă un pelerinaj în onoarea lui Chateau-briand. începe deci prin Vallee aux Loups, care aparţinea pe atunci ducelui de Doudeauville, iar apoi, în compania prinţesei Eugene Murat si a doi admiratori, se deplasează la Josselin, unde ducele de Rohan, drept cadou de bun venit, îi dăruieşte o scrisoare inedită a lui Chateaubriand. Prinţesa Lucien Murat, născută Rohan, îi face onorurile casei şi îi povesteşte că în copilărie, în timpul zilelor ploioase, ea şi fraţii ei se jucau cu mingea, folosind două inimi ale strămoşilor hughenoti, puse în consola căminului din bibliotecă şi ţinute acolo în vase de argint.



### *Prinţesa Bibescu*

La întoarcerea lor de la Josselin, cei doi Bibescu se opresc la Mans pentru a asista la încercările lui Orvil şi Wilbur Wright, aceşti doi americani care cred în viitorul unui obiect mai greu decât aerul.[1] în acea zi, la 9 noiembrie, Wilbur Wright se înalţă cu câţiva metri deasupra terenului militar de la Auvours, la bordul unui aparat <jin stinghii si pânză. Ducesa de Rohan a dorit să facă parte din grupul lor, deşi nu-i pasă mult de aeronautică. Când Wilbur Wright îi este prezentat, ducesa încearcă să surprindă o replică istorică, pe care să o poată repeta obişnuiţilor din salonul ei, dar americanul tace. Ducesa insistă:

— Spuneţi-mi, domnule Wright, aţi venit să încercaţi în Franţa experienţa dumneavoastră interesantă pentru că e ţara care acordă cel mai repede gloria?

— Nu, răspunde sumbru Wright, am venit fiindcă am avut un contract.

Amuzată de răspuns, Martha, după ce a relatat episodul în Jurnal, trage concluzia: „Acest american nu ştie ce sunt

complimentele de ocazie!"

De îndată ce revine la Paris, cercul admiratorilor se strânge în jurul ei. Printre ei se află şi un oarecare colonel, despre care Forain îl întreabă pe Claude Anet, în faţa Marthei, dacă 1-a mai văzut. Toată lumea izbucneşte în râs. *Colonelul,* i se mărturiseşte, e prinţesa Edmond de Polignac, născută Singer, despre care Montesquiou a scris după moartea prinţului: „Ar putea să se căsătorească cu lordul Alfred Douglas, dar o preferă pe Liane de Pougy."[2]

[1] Primul zbor a avut loc la 21 septembrie 1909.

[1] Michel de Cossart. *Prinţesa de Polignac si salonul ei,* p. 116 (n.a.). De fapt, titiul corect al cărţii este: *Une americaine ă Paris. La Princesse Edmond de Polignac et son salon:* 1865-1941 (n. trad.)





Legăturile ei feminine i-au creat prinţesei o reputaţie dubioasă, exagerată, de altfel, de invidia pe care o trezeşte averea ei imensă. „Aceşti domni vorbesc despre ea ca despre Minotaur, căruia trebuie să îi fie smulse toate tinerele femei", notează Martha pe care amorurile interzise nu o atrag, în ciuda indiferenţei ei în această privinţă, Martha acceptă din curiozitate să ia dejunul la prinţesă pe avenue Henri-Martin, la fel cum, câteva zile mai târziu, se va duce la Romaine Brooks, în straniul apartament al acesteia, decorat în negru şi alb, la Trocadero.

Aceste doamne sunt la fel de bizare ca şi moravurile lor, dar mai interesante în ochii ei decât acea contesă Murat, căreia unii au vrut să o prezinte, făcând-o să creadă că salonul acesteia este unul dintre locurile sfinte prin care suflă *Talentul.* Contesa Joachim Murat şi sora ei, marchiza de Ludre Frolois, conduce fiecare câte un salon ai cărui membri, obişnuiţi cu defectele gazdelor, nu le mai observă. Unul dintre fidelii saloanelor, Ernest de Caraman, a organizat deci o masă de prânz la *CafeAnglais* pentru ca singură contesa Murat să poată judeca pe teren neutru dacă această tânără prinţesă românca e demnă de a intra în sanctuarul ei. Acesta masă de care Martha îşi va aminti mult timp îi va influenţa soarta într-un fel neprevăzut, căci prin contesa Murat va face în curând cunoştinţă cu abatele Mugnier, singurul bărbat în privinţa căruia sentimentele ei nu se vor schimba niciodată.

încă prea puţin obişnuită cu societatea pariziană, Martha se uită cu uimire amestecată cu repulsie la acest prototip de inteligenţă care se pretinde a fi contesa Murat. Trebuie s-o

ridiculizeze? Trebuie să-şi creadă ochilor şi mai ales urechilor? Este vorba de un test sau de o glumă proastă? în timp ce comesenii, Oliver Taigny, Saint-Andre, Cara-





mân şi/ lª început, chiar si teribilul Forain, ascultă cu respect absurdităţile debitate de doamnă cu voce stridenta Martha se simte cam ca acel copil din basmul *Hainele împăratului,* în acea seară, în *Jurnal,* relatează într-un mod vindicativ serata respectivă, oferind unul dintre rarele ei exemple de vervă satirică şi dovedind ce bună memorialistă ar fi putut deveni dacă ar fi ales să cultive acest gen literar, atât de tipic francez:

„Am găsit-o pe doamnă insuportabilă. E vulgară, are pometii lucioşi şi ţipă asurzitor... Are o voce de vânzătoare, de precupeaţă şi, deşi împopoţonată, mi-a lăsat impresia unei ţoape... Ceea ce strigă cu voce tare ar trebui murmurat cu glas scăzut, căci, sincer vorbind, sunt prostii. A discutat cu Forain despre Germania. Au terminat prin a se lua aproape la ceartă. Era ca o încăierare de câini. Toţi ceilalţi stăteau în cerc si nu spuneau nimic... Doamna cita alandala din Goethe şi Schopenhauer, aruncând priviri circulare cu ochii ei mici si răutăcioşi, pentru a vedea efectul produs. Nu am spus absolut nimic; m-am mulţumit să-i privesc şi să-mi consum liniştită mâncarea care era delicioasă. Tot ce spune femeia asta e idiot. Oricare dintre bărbaţii de faţă ar fi putut să-i dea un bobârnac si să răstoarne argumentele ei ca pe un castel din cărţi de joc. Ceea ce m-a iritat a fost un gen de imunitate de care se bucură fiindcă e femeie, în afară de Forain, care o combătea viguros, ceilalţi au tăcut din politeţe. Asta e deci marea intelectuală de care mi-au vorbit Caraman şi Saint-Andre, această femeie pe care ţineau să mi-o prezinte cu orice preţ? Ieşind de la dineu, Ernest de Caraman şi Saint-Andre ne-au întovărăşit până la hotel. Voiau să ştie cu orice preţ ce părere aveam despre doamna Murat. Am ezitat să vorbesc. M-am temut că mă vor crede în





stare de invidie intelectuală, pentru că ea, contesa Murat, a vorbit toată seara, în timp ce eu nu am scos un cuvânt Iar apoi, nu-i aşa, eram invitata lor si ei mi-o oferiseră. Era o situaţie ca atunci când as fi criticat un fel de mâncare. Mă îmboldeau

dorind să afle părerile mele. în cele din urmă, i-am spus lui Ernest de Caraman: «în fine, îţi dai perfect seama că raţionamentele ei erau absurde *şi* că tot ce a spus nu avea sens, că oricare dintre bărbaţii prezenţi ar fi putut dărâma cu trei cuvinte spusele ei...» Răspunsul lui m-a consternat. Evident că raţionamentele ei păcătuiau fundamental, că informaţiile şi referinţele ei nu erau foarte sigure, dar trebuia ţinut seama că era vorba despre o femeie. «A, înţeleg despre ce e vorba! Când un bărbat ia masa în haine de seară şi se serveşte de furculiţă şi cuţit, nimeni nu aplaudă. Dar când e vorba de o maimuţă, care o face la *Olympia* mult mai reuşit, toată sala izbucneşte în aplauze. Mulţumesc, am înţeles.»"[1]

A doua zi, Caraman şi Saint-Andre s-au grăbit să afle părerea contesei Murat asupra protejatei lor. „Ea le-a răspuns", notează Martha, „că sunt drăguţă, că aveam o pălărie încântătoare şi că, din *cauza* acestor două motive, bărbaţii mă găseau inteligentă."[2] Această judecată confirma prima impresie a Marthei şi, de acum înainte, o va privi pe contesa Murat nu numai ca pe o adversară firească, dar şi ca pe o calamitate socială.

Seratele în onoarea Marthei continuă. *La 16* noiembrie, Maurice de Gheest dă pentru ea un dineu la Ritz, lucru care o umple de disperare pe doamna de Casteja, încredinţată că bătrânul are să se îndrăgostească de fru-

[1] *Jurnal,* 14 noiembrie 1908.

[2] *Ibid.,* 15 noiembrie 1908.





româncă. E adevărat că de Gheest nu îşi ascunde ajrniraţia lacomă pentru tânăra femeie şi, aplecându-se deseori spre ea, îi murmură: „Genele dumneavoastră sunt ca nişte harpoane, sunt prins în ele ca şi ceilalţi..." Amuzat de aerul tragic al doamnei de Casteja, Paul Le-baudy îi şopteşte Marthei la ureche motivul. Mai degrabă emoţionată decât amuzată, Martha scrie în *Jurnal,* comentând: „Hotărât, nu sunt făcută pentru această lume. Aş fi dorit să îi spun doamnei de Casteja peste masă: «Mai ales, nu suferiţi din pricina mea. îl găsesc pe acest bătrân care mă priveşte cu ochi prosteşti un om complet plicticos. Nu am să fac absolut nimic pentru a vi-1 lua!» E cu putinţă să nu mă fi crezut sau să fi fost măgulită de acest discurs. Prefera să sufere si să-şi închipuie că de Gheest e o persoană care poate inspira un sentiment..."[1]

## *Rivalele*

O altă fiinţă care priveşte cu ochi răi triumful Marthei este contesa Mathieu de Noailles, care, atunci când aude cum se laudă farmecul şi talentul verisoarei sale, înţelege mai bine reacţia lui Irod la anunţul naşterii unui rege al evreilor.

Născută Brâncoveanu, adică Bibescu, crescută la Paris, intrată prin căsătorie într-una dintre cele mai ilustre case nobiliare din Franţa, Anna de Noailles se crede nu numai cea mai mare poetă franceză, dar si regina acestei

[1] *Ibid., 7* decembrie 1937.





republici, care respectă cu indulgentă o aristocraţie rău intenţionată la adresa ei. Uitând că are un tată român şi o mamă turcoaică, se vrea mai franceză decât francezii si îşi plânge sora de a se fi căsătorit cu un Chimay: „Sărmana Helene, e belgiană...", suspină ea uneori.

Din clipa când primele raze ale gloriei s-au aşternut asupra ei, trezindu-i în inimă sentimentul că este egala lui Dumnezeu, contesa de Noailles trăieşte, în pofida arogantei sale, cu spaima noilor talente, care ar putea să îl eclipseze pe al ei. După publicarea în *Temps a* poemului *Macii* de Martha Bibescu, amintire a călătoriei în Persia, vara ei a făcut o declaraţie repetată în tot Parisul înainte să o repete chiar ea, în privinţa altor rivale: „M-am speriat degeaba/'

Martha nu îşi poate îngădui să o ignore pe temuta vară, pentru că aparţin aceleiaşi familii, aceleiaşi ţări şi pentru că amândouă au ales să meargă pe toate căile spre glorie, fără să se îndepărteze de cea care le pare mai sigură: calea sfântă a *Literelor.*

A avut între timp prilejul să asiste la câteva performanţe ale Annei şi să îi laude extraordinara virtuozitate verbală, acel foc de artificii care uimeşte încă si răneşte uneori. Prudentă, preferă să se ţină deoparte. „E Vezu-viul", spune ea într-o zi, „ e foarte frumos, dar e mai bine să-1 contempli de pe mare."

Legăturile lor se rezumă la scrisori, de altfel la fel de banale ca şi laudele reciproce, la rare întâlniri şi, mai ales, la bârfele pe care binevoitorii le atribuie celor două şi pe care le poartă de la una la alta, încercând să le facă să se certe, pentru a se bucura apoi de spectacolul duşmăniei lor. în conformitate cu expresia Măriei von Thurn und Taxis, în curând s-a stabilit o „ură organizată"

cele două verişoare, ură care va izbucni în public în războiului din 1914 şi care, cu toate scrisorile conciliante ale Marthei, cu toate împăcările solemne, va tine până la moartea contesei de Noailles, rănită iremediabil de a vedea că o parte din societate o preferă pe Ivtartha şi face mai mare caz de proza ei decât de versurile proprii.

Printre celelalte femei de litere care o pândesc pe Martha Bibescu cu speranţa secretă de a o prinde făcând greşeli de sintaxă sau de purtare figurează în prim plan teribila Elena Văcărescu, un adevărat căpcăun, a cărei foame după glorie nu e cu nimic inferioară celei a Annei de Noailles. Născută într-o familie boierească, înrudită cu principalele case princiare din Ţara Românească, Elena Văcărescu a început prin a face să se vorbească de ea când, fiind lectora reginei Elisabeta *a* României, îşi pusese în gând să se mărite cu prinţul moştenitor, încă celibatar. Este greu de ştiut povestea exactă a acestei idile celebre. Oare prinţul Ferdinand a răspuns cu adevărat acestei dragoste până a se gândi să se însoare cu domnişoara care nu atinsese încă dimensiunile trupeşti pe care le va căpăta mai târziu şi care făceau ca cei ce o măguleau să spună despre ea că era o privighetoare înghiţită de o balenă? Regina Elisabeta, fire profund visătoare, a încurajat oare acest proiect doar din dorinţa de a-1 agasa pe rege, un păzitor riguros al principiilor? Nu se ştie. Carol I a lămurit cazul îndepărtând-o pe Văcărescu, care, pretinzând că a fost sacrificată unor raţiuni de stat, a umplut Europa cu lamentările ei.

Primită într-o zi în audienţă de Papa Leon al XIII-lea, nu s-a sfiit să se prezinte drept „logodnica nefericită" a prinţului moştenitor al României, la care Papa strigase, făcându-i

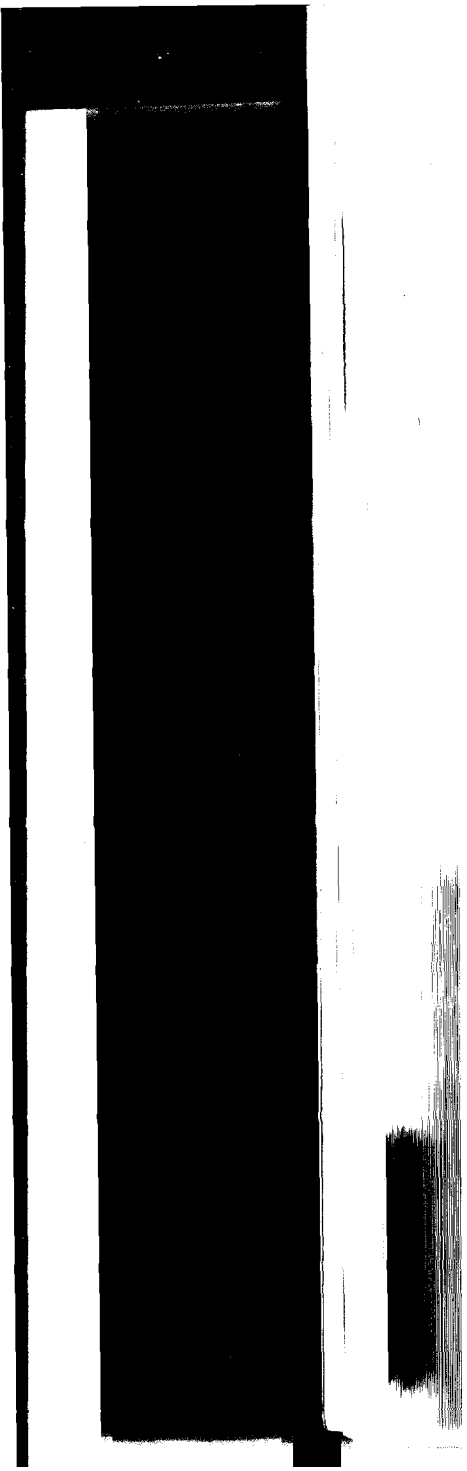



semn să plece: „Nebună! Nebună!" în legătură cu amorurile ei, ducesa de Rohan o întrebase ce regreta cel mai mult: tronul sau omul? „Escorta!", a răspuns căpcăuna. „Dumnezeule! Asta înseamnă douăzeci si cinci de oameni!", a spus Mărie Murat, fiica ducesei.

După ce a debutat în salonul lui Leconte de Lisle, Elena Văcărescu s-a instalat confortabil în literele franceze, mai puţin prin calitatea operei, cât prin maniera de a vorbi despre aceasta, de a o răspândi, de a o impune. De câţiva ani

domneşte ca un despot asupra unor cercuri intelectuale şi se bucură cu voluptate de teama pe care o inspiră. Când contesa de Durfort îi vorbeşte de Martha Bibescu, Elena Văcărescu răspunde cu indiferenţă: „O cunosc puţin... dar nu ne vorbim...", după care recunoaşte: „Are talent." Puţin mai târziu, la ducesa de Rohan, Elena Văcărescu îşi precizează intenţiile în privinţa Marthei: „Dacă vrea să îşi facă o situaţie literară în Franţa, va trebui să treacă pe la mine!" Martha Bibescu e puţin tentată să facă asemenea act de supunere în faţa acestui balaur feminin, al cărui orgoliu rănit se va schimba curând în ură.

Infinit mai binevoitoare şi deci iubită de Martha Bibescu este o altă românca de la Paris, Mărie Bengescu, o bătrână domnişoară care, preferând Franţa patriei ei şi secolul al XVIII-lea secolului al XIX-lea, s-a hotărât să trăiască modest pe quai Voltaire într-un apartament unde nimic nu s-a schimbat de la 1789. Lumina vine de la lumânări, iar iarna toţi tremură lângă un foc de lemne, fapt care nu descurajează însă vizitatorii, începând cu Rodin, care i-a făcut bustul, şi până la Lucie Delarue, de curând soţia doctorului Mardrus, iar apoi cei din colonia românească, între care se numără, pe lângă îngrozitoarea Văcărescu, compozitorul George Enescu, prinţesa





Cantacuzino şi Constantin Lahovari, un unchi al Marthei, care, scandalizat de versurile libere ale lui Lucie Delarue, proclamă că ar trebui să i se ridice o statuie de către călău!

Dacă Martha nu se lasă sedusă de doctorul Mardrus, care va face alte victime, devine în schimb o adeptă a doctorului Le Bon. Se poate spune că pentru el ştiinţa e fată de religie ceea ce vechiul Trocadero e în comparaţie cu Acropole. E vorba de un om întunecat şi pasionat, căruia catolicismul, cum va remarca Forain, i-a oferit un subiect suplimentar de ură. Cu „aerul lui de necromat, cu o barbă lungă, asupra căreia evident şi-a încercat chimia, cu autoritatea şi cu vocea lui arogantă"[1], magul aproape că şi-a convins credincioşii că e un alt doctor Faust şi, afişând tot timpul un dispreţ superior, de conformist, are grjiă să îşi aleagă admiratorii din mediile oficiale, „o mai bună garanţie a unei reputaţii internaţionale". Reputaţia îi creşte în fiecare an datorită unei noi cărţi, tradusă imediat în optsprezece limbi. La marile lui dejunuri nu se văd decât diplomaţi, miniştri, scriitori consacraţi, iar la

dineuri mai intime nu participă decât cinci sau şase femei, toate frumoase şi purtând nume răsunătoare.

Martha 1-a cunoscut în 1906, la doamna Pierre Lebaudy şi atunci când doctorul a chestionat-o asupra lecturilor ei, i-a răspuns că citea *Biblioteca roz.* Continuă să figureze însă printre invitatele la dineurile intime pe care le-a botezat „supeurile de la domnul Deibler", căci totul e roşu: lumina, faţa de masă, homarii Cardinal sau fileul de vacă însângerat, la un loc cu fructele. Doctorul are de fapt ceva de călău în persoana lui, „un călău al muncii şi un călău al ideilor pe care le răspândeşte apoi

[1] Prinţesa Bibescu, *Imagini de Epinal,* p. 42. J • .£{. .

generos", va scrie Martha în *Imagini de Epinal.* „Doctorul domnea cu un fel de drept de leu. Se erija în judecătorul suprem al inteligenţei altora sau al prostiei lor, cerând invitaţilor să vorbească pe rând sau deloc, somându-i să se exprime sau să tacă; organiza dejunurile ca pe o dramă antică: recitantul, oracolul, corul. Iar oracolul era el."[1]

Casa de pe rue Vignon, aproape de biserica Madeleine, este pe măsura lui. Alături de laborator, unde se poate mânca, există o cameră mobilată doar cu o masă mare şi

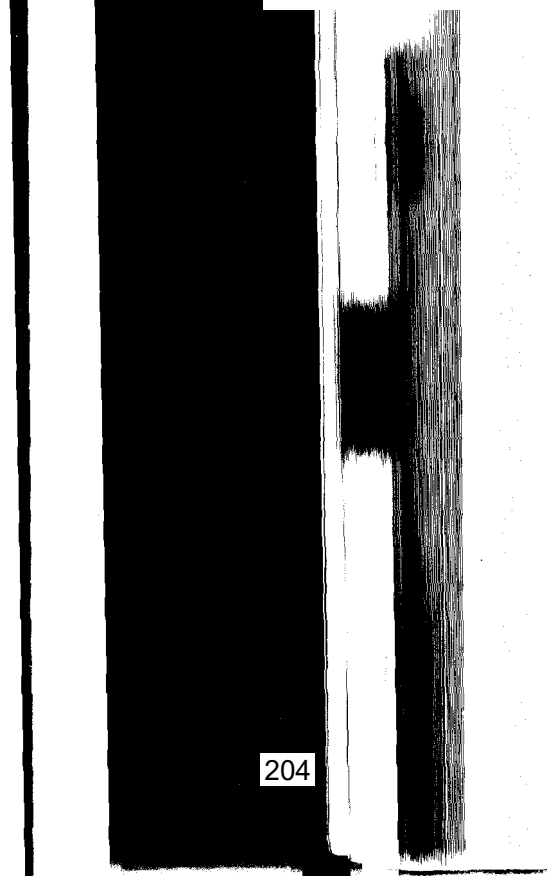





Martha îl va descrie sub un aspect la fel de macabru pe Proust, cu care a făcut cunoştinţă la operă si pe care 1-a regăsit într-o seară în societate, poate la contesa Greffulhe. Emmanuel îi dăduse lui Proust, ca din partea ei, *Cele opt paradise,* iar acesta îi scrisese pe loc Marthei, reîntoarsă la Posada, una dintre scrisorile lui excesive, menită să adoarmă bănuiala oamenilor de lume în aşteptarea Judecăţii de Apoi, pe care le-o pregăteşte în opera lui.

„...Tristeţea de a vă şti plecată pentru mult timp este

îndelungat, când am citit această carte sau am privit această suită neîntreruptă de acuarelele limpezi şi admirabile. Ce nume se poate da acestei opere de nouă artă, care se adresează în acelaşi timp tuturor simţurilor, în-cântându-le pe toate, pe toate, chiar şi inteligenţa filozofică, în acelaşi timp cu simţul mirosului si al pipăitului (mă adresez unui filozof), ceea ce se numeşte pe scurt simţuri, incluzând până şi, dacă se poate da un nume neplăcut unor lucruri frumoase, o critică literară." Apoi, după ce laudă această „bucurie copilărească", care singură îl poate ajuta „să suporte greutatea gândirii continue", îi declară Marthei: „Prinţesă, sunteţi un scriitor perfect si asta nu-i puţin atunci când, la fel ca dumneavoastră, prin scriitor înţelegem atâţia artişti reuniţi: un scriitor, un fabricant de parfumuri, un decorator, un muzician, un sculptor, un poet. Deseori, continuitatea frumuseţii ajunge să producă puţină monotonie, înseamnă ca fiecare să ascundă o comoară care ar face ca uneori spaţiile dumneavoastră să devină identice."[1]

Lucrul cel mai greu pentru Proust a fost de a-şi procura adresa Marthei în România. I-o ceruse lui Emmanuel prin-tr-un poem baroc, ale cărui prime două strofe, cele mai puţin proaste, confirmă faptul că nu e niciodată bine pentru gloria unui mare autor să i se publice operele integrale:

*Faites assavoir ă la Princesse Qu'elle*
*este belle ei geniale, De cela je n'ai*
*pas de cesse, Mais oii l'ecrire, c'est le*
*hic.*
*Nohant, oii fui Sand - Et Amic,*
*Serait une adresse immortelle,* ^,js/ . : • ,-r.

[1] Marcel Proust, *Corespondenţă generală,* v. IX, p. 245.

*Proche de nous et digne d'elle,*
*Ou dans mon auto (marque Unic) etc.*

Primele lor legături rămân la acest punct. Peste patru ani, Martha îl va revedea pe Proust la balul dat de ziarul *l'Intransigeant.* Metamorfoza autorului cărţii *Plăcerile si zilele* are s-o izbească până într-atât, încât să-i producă o impresie vecină cu spaima: „trupul pierdut într-o haină de blană mult prea mare avea aerul că a venit însoţit de coşcigul lui", va scrie ea. Trecând de la un dansator la altul, Martha îl va revedea în spaţiile deschise de evoluţiile cuplurilor, rămas nemişcat, ca o pasăre de noapte înlemnită de lumină, livid şi bărbos, cu gulerul hainei de blană ridicat peste cravata albă si pironind-o cu insistenţa privirii lui de oriental rebegit. Chipul lipsit de sânge şi barba asiriană îl fac să semene cu un înalt preot în căutarea unei victime pentru sacrificiul ritual. Fără plăcere şi chiar cu o oarecare repulsie, amintindu-şi de scrisoarea lui despre cartea ei *Cele opt paradise,* Martha va accepta să vorbească o clipă cu el înainte de a se întoarce la dans. Va purta veşnic amintirea acelei apariţii ciudate: o transpunere modernă a unei gravuri de Diirer, Proust îi apare ca un mesager al morţii, sosit în mijlocul serbării pentru a anunţa sentinţa destinului: „De ce-a venit Marcel Proust să mă aştepte la acest bal ca la gară, înveşmântat într-o haină de călătorie şi cu gulerul ridicat?", se va întreba ea cu sentimentul neclar că a scăpat de o primejdie, „îmbrăcat astfel, emana frigul, aşa cum un vrăjitor arunca blestemul. Simpla lui apariţie mă îngheţa."[1]

în afară de Proust, pe care îl va întrezări doar, Martha îi frecventează modelele, începând cu Robert de Mon-

' Prinţesa Bibescu, *La bal cu Marcel Proust,* pp. 112,115.





tesquiou, despre care spune că are toate viciile, mai puţin cel al etichetei, şi până la unele imitaţii ale doamnei Verdurin, cum ar fi contesa Murat, dar cadrul său firesc este mai ales lumea contesei Greffulhe, a familiei Chimay şi Gramont, rasa „roz şi aurită", scumpă lui Proust, fără a uita câţiva supravieţuitorii pitoreşti ai celui de-Al Doilea Imperiu, cum ar fi Fournier-Sarloveze, marchizul de Massa si marchizul de Lau.

Cei pe care îi vede cu ocazia fiecărei vizite la Paris sunt Bertrand de Fenelon, care se va îndrăgosti de sora ei, Marguerite, ducele de Guiche, ginerele contesei Greffulhe,

Elisabeth de Clermont-Tonnerre, o ducesă intelectuală care va deveni în curând una dintre adversarele sale cele mai constante, contele Anton Apponyi, contele Primolj, care crede că nimeni nu ascultă mai bine ca Martha, Paul Demidoff, mare călător şi specialist în Africa neagră, ducele de Rohan, „încântător, cu buzele roşii, cu smocul de păr alb din bărbie, cu părul ca puful şi cu rezerva lui inepuizabilă de amintiri", contele Luzarche d'Azay, Henry Bernstein care, deşi autor dramatic de succes, este invidios pe cei care au succes la teatrele de amatori, ca frumosul Armând de Guiche, pe scurt, Olimpul aristocraţiei înstărite a cărei chintesenţă o reprezintă în ochii ei Philippe de Chimay. Pentru a-1 descrie pe acest văr prin alianţă, simbolul desăvârşit al eleganţei şi virtuţilor rasei sale, Martha împrumută stilul şi comparaţiile zoologice ale lui Proust, care o fac să clasifice unele tipuri de nobili francezi fie printre animale sălbatice, fie printre păsări.

Pentru Martha, care îl vede ca pe eroul din *Copilul de pe balustrada*[1], transpus pe muzica eroică a *Simfoniei a noua,*

[1] Roman celebru pe vremea aceea, scris de Rene Boylesve.

**Ghislain de Diesbach**

Philippe de Chimay este o pasăre rară, aşa cum se găsesc doar în bestiarele heraldiştilor, sau un centaur din mitologie, întrucât îl descrie „delicat ca o căprioară în ceea ce priveşte gleznele, încheieturile mâinilor şi talia", dar cu „un mers pe picioroange, înalt pe labele picioarelor ca o pasăre de baltă". Această rafinare extremă a corpului *şi a* manierelor fac din el, va spune ea, „un obiect rar, trecut prin laminorul timpului şi pierdut printre lucrurile de proastă calitate. Zvelteţea lui ajungea să devină fragilitate... Umerii lui de călăreţ serveau drept suport unui cap foarte mic, unui păr blond, ondulat cu grijă, cu o nuanţă trandafirie atât de vie şi de proaspătă, încât aveai sentimentul că dedesubtul lui nu se află nimic, carnea fiind înlăturată dintr-un exces de fineţe si semănând cu un om jupuit de viu: zâmbetul lui dezvăluia dinţi de o albeaţă strălucitoare între buze de un roz doar puţin mai închis, sub o mustaţă de pisică, de culoare aurie, de grâu copt."[1]

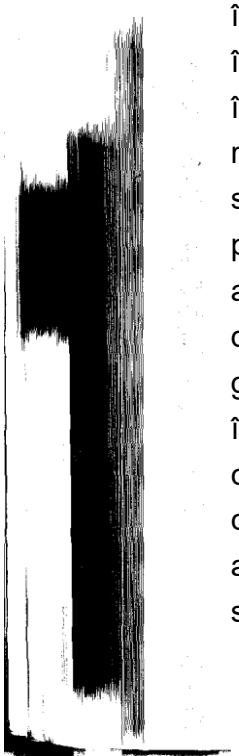

Fără îndoială că e puţin îndrăgostită de el, mai degrabă ca estet decât ca femeie, e îndrăgostită de această frumoasă imagine a aristocraţiei, căci Martha notează că tânărul se parfumează cu colonie *Chypre* si găseşte, pentru a descrie privirea lui, o formulă nostimă: „Philippe avea ochii de un albastru ciudat, care se numeşte ochiul albastru al familiei Chimay, de un luciu cu totul deosebit... ca şi cum Flandra ar fi furnizat culoarea, iar Spania strălucirea ei."

Philippe de Chimay, pe care familia lui dorea să-1 vadă căsătorit cu Daisy Decazes, este si el evident fermecat de Martha sau poate doar fascinat de acea rară împletire



je graţie şi spirit, potenţată de poziţia ei în societate, care nu încetează să se consolideze. Philippe nu e singurul marcat de această atracţie. Una dintre cuceririle cele mai amuzante ale Marthei în acea epocă este cea a sultanului din Zanzibar, care, de la prima vedere, îi cere fotografia prin mijlocirea lui Alfred Stead şi îi trimite, în schimb, un coşuleţ de trandafiri în care a pus o brăţară cu rubine şi diamante. Această generozitate orientală pare oarecum jenantă. Cum poţi să păstrezi bijuteria fără să te compromiţi? Consultată, Anna de Noailles declară că George trebuie să o înapoieze pe loc mitocanului şi chiar să îl provoace la duel. Emmanuel calmează spiritele şi, diplomat fin, găseşte o soluţie care salvează onoarea, în-găduindu-i Marthei, în acelaşi timp, să păstreze bijuteria. Din păcate, Martha o va pierde şi va sfârşi prin a pierde, de asemenea, şi amintirea ei. Cincizeci de ani mai târziu, şi-o va aminti, aflând că sultanul Zanzib arului, detronat, a sosit la Londra cu o *smalah* de neveste, copii şi servitori, fără un sfanţ, ceea ce îl sileşte să tragă la un hotel de mâna a treia. E vorba de fiul vechiului ei admirator şi, amintindu-şi de brăţara somptuoasă, scrie cu melancolie în *Jurnal:* „Da, dacă aş avea-o încă, aş trimite-o astă-seară tânărului sultan al Zanzibarului, exilat la Londra cu întreaga sa familie şi fără bani, în semn de mărturie a recunoştinţei mele. Spuneţi-mi unde, sub ce grămadă de frunze moarte, în timpul acestor ierni trecute, zace, vârâtă în pământ, această comoară mică, făcută din rubine frumos tăiate şi din diamante, semnată Cartier, numărul 13 pe rue de la Paix?"[1]

Toate uşile odinioară închise prinţesei acuzată de bigamie

se deschid imediat în faţa acestei tinere străluci-

[1] *Jurnal,* 25 ianuarie 1964.



toare, destul de abilă ca să ştie cum să i se ierte frumuseţea prin rezerva şi talentul ei, ca şi prin interesul pe care îl poartă interesului altora, deşi consideră încă lumea literară ca fiind o mare decepţie. La ceaiurile de la Emmanuel Bibescu, pe rue du Commandant-Marchand întâlneşte scriitori cum ar fi Fernand Vanderem, Rene Blum, fratele avocatului socialist, şi Andre Gide. Nici unul dintre ei nu i-a plăcut. „Prostia oamenilor de litere mă plictiseşte", scrie ea la întoarcerea de la aceste ceaiuri, „căci toţi au aerul că pândesc complimente si devin mo-rocănoşi atunci când nu le primesc. Femeile de faţă aşteptau şi ele complimente. Fiecare rămânea într-o atitudine *rezervată."*[1]

încurajată de succesul cărţii *Cele opt paradise,* Martha munceşte la adunarea de documente asupra unui eseu dedicat lui Alexandru cel Mare, „marea ei dragoste de moment", o pasiune intelectuală care îi va ocupa vidul din inimă. Fără îndoială că acest vid, ca şi lipsa de satisfacţie a simţurilor rău trezite i-au dictat în primăvară această reflecţie dezamăgită. „Dragostea trebuie făcută pentru a nu te mai gândi la ea."[2] Până în prezent, recoltând încă omagii, a avut destul tact ca să nu-i descurajeze pe bătrâni, fără a-i primi prea bine însă pe cei tineri, fapt care a calmat celelalte femei, neliniştite de a o vedea cap-turându-le soţii sau amanţii.

în ciuda antipatiei pe care i-o inspiră contesa Murat, Martha acceptă, înainte de a pleca de la Paris, să ia masa de prânz la ea, pe rue de Marignan, la numărul 9, unde are ca vecin de masă pe abatele Mugnier: „Nici pe el nu

[1] *Ibid.,* 21 noiembrie 1908.

[2] *Md.,* 20 mai 1908.



voisem să-1 cunosc", va mărturisi ea, „din *cauza* prostiilor şi a exagerărilor debitate de Elisabeth Greffulhe şi Elaine de Guiche. M-am înşelat însă: e încântător. Este abatele Huber din pastelul lui La Tour. Seamănă cu un grangur mic şi bătrân, având mişcările vii ale acestei păsări, spiritul cel mai firesc si fiind un admirator al cărţii *Memorii de dincolo de mormânt."*[1]

O dragoste castă şi frumoasă e pe cale să înflorească şi o

lunga legătură sufletească va începe şi va dura până la moartea abatelui Mugnier, în 1944.

*Ibid.,* 24 noiembrie 1908.



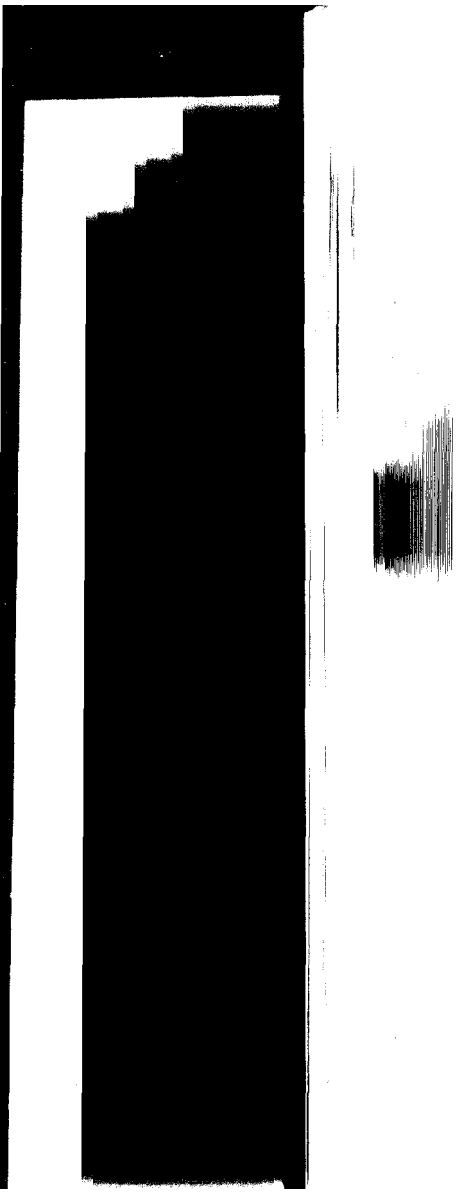

r

# Capitolul VI

tis

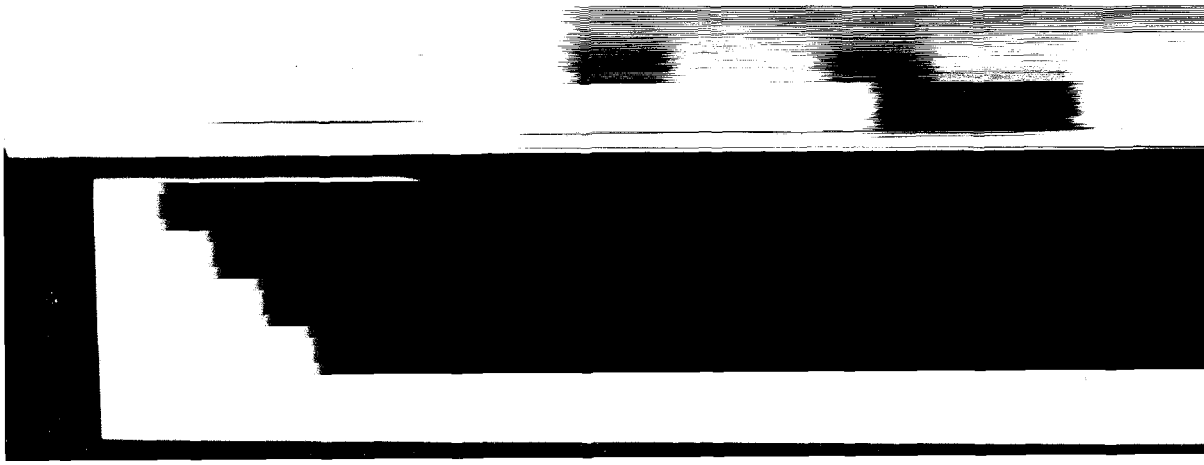

*Există ani hotărâtori: dintre toţi,*
*as numi anul 1909. A avut*
*asupra celor viitori o influenţă pe care*
*n-am încetat să o simt nici azi.*
MARTHA BIBESCU

# *Un invitat morocănos*

*A* dmiraţia zeloasă a unora, invidia cu greu ascunsă *2L* a altora nu-i mai sunt suficiente Marthei Bibescu. Inima ei caută o dragoste care să o absoarbă în întregime, un alt Alexandru decât cel a cărui istorie o scrie, visând să fie smulsă de el dintr-o existenţă unde satisfacţiile vanităţii nu compensează decepţiile sentimentale. Pasiunea ei nu complet stinsă pentru Emmanuel caută o nouă hrană, dar cine e demn să urmeze frumosului indiferent? Citind pe Pascal, a descoperit o maximă care i se aplică perfect ei: „O pasiune nu cedează decât unei alte pasiuni." Aceea care o va face să-1 uite pe Emmanuel este aşteptată cu la fel de multă nerăbdare ca „furtunile dorite" ale lui Chateaubriand. Primăvara lui 1907 va aduce oare reînnoirea unei vieţi dezamăgite prematur?

Martha îşi petrece iarna la Bucureşti unde, la 13 februarie, la primul bal al Curţii, este punctul de atracţie al tuturor privirilor când dansează cotilionul cu prinţul moştenitor. Frumuseţea ei a început s-o nelinişteasc pe prinţesa Măria, spre plăcerea răutăcioasă a curtenilor, încântaţi să incite gelozia celor două femei, într-o seară, la plecarea de la un alt bal al Curţii, directorul Teatrului Naţional îi şopteşte perfid la ureche:



**Ghislarn de Diesbach**

„Când prinţesa si dumneavoastră aţi traversat sala de bal împreună, toată lumea v-a comparat şi am fost întrebat care e cea mai frumoasă. Am răspuns că prinţesa, dar toţi am gândit că dumneavoastră sunteţi..."[1]

Menţionând aceste cuvinte, Martha ne asigură că era cât pe-aci să îl pălmuiască pe mitocan, dar Eliza Brătianu care o cunoaşte bine, crede că nu e supărată atunci când complimentele o avantajează faţă de prinţesa moştenitoare: „Este călcâiul lui Achile al fetei noastre, această rivalitate cu alte femei", îi scrie ea lui Antoine Bibescu. „La nivelul ei, nu te mai gândeşti să eclipsezi pe alţii."[2]

în ciuda acestui prim nor, legăturile dintre familia Bibescu şi Curtea regală sunt tot timpul excelente, întrucât fiul său mai mare, prinţul Carol, are nevoie de o schimbare de aer după o gripă severă, prinţesa Măria o roagă pe Martha să-1 primească timp de cincisprezece zile la Posada, pe care, spune ea, prinţul are o mare dorinţă să o cunoască, în vârstă de şaisprezece ani, prinţul e în plină vârstă ingrată, de o timiditate ascunsă, cu un aer morocănos sau arogant şi cu o educaţie care lasă mult de dorit. Profesorii care s-au succedat pe lângă el nu au reuşit decât să îl facă şi mai mojic. „Carol", spune amuzant mama lui, „e un aluat în care şi-au vârât degetele prea mulţi oameni".

Tânărul prinţ soseşte la Posada la 5 aprilie, însoţit de preceptorul lui. Martha îl primeşte la coborârea din maşină, apoi îl conduce în salon unde îl aşteaptă soacra ei pentru a lua o gustare. La intrarea viitorului moştenitor prezumtiv, prinţesa mamă se ridică şi face o reverenţă

' Documentele Bibescu. B.N.

[2] Scrisorile Elizei Brătianu către Antoine Bibescu. Fond particular.





dâncă, dar Carol se mulţumeşte doar să îi strângă molatic mâna. Indignată, bătrâna doamnă îi atrage atenţia asupra încălcării etichetei, spunându-i:

_ Alteţă, unei bătrâne doamne cum sunt eu i se sărută mâna...[1]

E un început prost. Atmosfera se încordează si rămâne penibilă, în ciuda eforturilor familiei Bibescu să-1 facă să vorbească pe prinţ şi să-1 facă să tacă pe preceptor. Acesta, un neamţ elveţian, are o plăcere sadică să-şi umilească elevul, criticând Germania şi bătându-şi joc de nemţi. Supăraţi, cei din familia Bibescu îl plâng pe tânărul Hohenzollern care va trebui să domnească într-o zi şi e atât de rău pregătit pentru această sarcină. „Bietul Carol! Sărman adolescent! Tinereţe jalnică, ridicolă, intimidată şi intimidantă, delicată!", scrie Martha. „Şi, totuşi, mă doare să-1 privesc, îmi inspiră milă... Seamănă cu mama lui, care e atât de frumoasă, într-un fel stupid şi înduioşător, căci e caricatura ei. Declară că

vrea să fie un burghez liniştit şi cumsecade. A spus asta ca să facă plăcere preceptorului elveţian şi e un act de laşitate."[2] Două zile mai târziu, Martha notează emoţionată de tristeţea acestei stări princiare: „Simt pentru el un fel de respect foarte delicat ca pentru un infirm cu care nimeni nu se poate înţelege. Când se ceartă cu preceptorul elveţian, e aspru şi, fără voia lui, grosolan. E inform din punct de vedere cerebral. Când vorbeşte, tot ce spune e lipsit de nuanţe. Ai crede că îţi oferă un platou cu carne crudă, dar în clipa când tace îl înconjoară un fel de poezie melancolică, la care nu a contribuit cu nimic."[3]

[1] Documentele Bibescu. B.N.

[2] *Jurnal,* 13 aprilie 1909.

[3] *Ibid.,* 15 şi 16 aprilie 1909.

**Ghislaln de Diesbach**

O vânătoare de mistreţi în onoarea lui se scurtează si contribuie la starea de jenă. Pentru muntenii angajaţi să gonească mistreţul, singurul prinţ e George şi nu acest tânăr molatic, pe care nu 1-au văzut niciodată. Pe George îl salută oamenii ducând la frunte mâna care a strâns-o pe a lui; cei mai în vârstă îl îmbrăţişează; toată lumea îl tutuieşte cu familiaritatea vasalilor legaţi de mult tirrtp de stăpânul lor. Neglijat, prinţul Carol se tine deoparte. George îşi dă seama şi vrea să repare afrontul involuntar, în momentul când hăitaşii sunt gata să plece, George îl ia pe Carol de braţ şi, întorcându-se spre oameni, le spune:

— Dânsul e viitorul nostru rege, e fiul prinţului Ferdinand şi nepotul regelui Carol I, al cărui portret se vede pe monede.

Obişnuiţi să îl creadă pe George pe cuvânt, muntenii îl ascultă în tăcere, fără să exprime nici o emoţie, în fine, cel mai bătrân dintre ei spune:

— Aşa trebuie să fie, dacă aşa zice Măria-voastră.

Bibeştii sunt cu atât mai jenaţi de lipsa de entuziasm, cu cât preceptorul a luat un aer obraznic. Asta nu ajută deloc ca elevul lui să se destindă, ci îl izolează în mutismul lui.

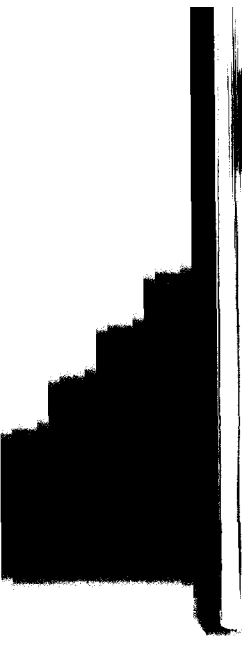

## *Arhanghelul Hohenzollernilor*

T T n apel telefonic de la palatul regal întrerupe din *LA.* fericire această vizită, la fel de apăsătoare pentru invitat, cât şi pentru gazde. Prinţul moştenitor al Germaniei soseşte la Bucureşti, unde trebuie să-i dea unchiului

*u mai în vârstă, Carol I, bastonul de feldmareşal prusac, pe care acesta îl aştepta de mult timp. în cercurile oficiale se crede că scopul vizitei neprevăzute e acela de a arunca o privire asupra câmpurilor petrolifere de la ploieşti/ unde statul român a acordat recent importante concesiuni Franţei şi Angliei.

Trebuie deci să plece în mare viteză de la Posada. Prezenţa tânărului prinţ e indispensabilă la reuniune, iar cea a lui George necesară pentru a-1 conduce cu maşina pe prinţul moştenitor, deoarece Curtea regală nu are încă automobil. Vexat de cerere, George a pus unele condiţii: ca să nu aibă aerul unui şofer, îl va avea alături de el pe prinţul Carol, în timp ce propriul lui şofer va sta pe treapta automobilului. E cu atât mai furios cu cât invitaţia pentru serata de gală la Teatrul Naţional i-a fost adresată fără titlu. *Domnul Bibescu,* lezat, declară că nu va asista la reprezentaţie, ci doar la serata dată de sora lui la palatul Ştirbei. Acolo, cel puţin, când soseşte pe la unsprezece seara împreună cu Kronprmz-ul, prinţesa Măria repară ofensa comisă de guvern şi o prezintă pe Martha drept prinţesa Bibescu.

Prinţul moştenitor al Germaniei poartă uniformă albă de ofiţer de gardă şi are pieptul traversat de marele cordon albastru-pal al Ordinului Carol I, rezervat membrilor familiei regale. Are douăzeci şi şase de ani, talia de o supleţe neverosimilă, accentuată de umeri largi şi un cap straniu. Marea fineţe a trăsăturilor, ca şi părul de un blond argintat îi conferă o frumuseţe fragilă. Mustaţa lui nu e decât o umbră, iar nasul foarte ascuţit se coroiază puţin atunci când surâde cu gura lui strânsă şi cu buze subţiri. Iţi vine să crezi, scrie Martha, că e o vulpe argintată în vârful unei suliţe. Nu e cu adevărat frumos, observă Martha,



văzându-1 cum se înclină, îi ia mâna şi i-o sărută, continuând apoi să o retină în mâinile lui, fixând-o cu „tm fel de atenţie gravă". Nu e un om frumos, dar are graţie serafică, o degajare şi o forţă de seducţie de care este perfect conştient, căci repetă această manevră cu toate doamnele care îi sunt prezentate, păstrând o clipă mâna lor lângă piept, mai înainte de a o apropia

de buze. Toate doamnele se ridică tulburate, urmărindu-1 cu ardoare pe acest prinţ de pastel si oţel, care va comanda într-o zi vreo şaptezeci de milioane de oameni.

în timpul spectacolului oferit în marea sală a palatului Ştirbei, Martha, aşezată în spatele lui, îl priveşte cu stupefacţie cum se întoarce din timp în timp spre ea pentru a-i surâde şi a-i arunca o privire ce pare să spună. „A, dacă am putea fi în altă parte..."

A doua zi, la 21 aprilie, George şi Martha ajung cu maşina lor Mercedes la zăcămintele de la Buşteni, obiectivul excursiei organizate de Curtea regală pentru a-1 distra pe *Kronprinz* şi, fără îndoială, pentru a-1 informa. Din păcate, George, bizuindu-se pe itinerarul desenat pe verso-ul invitaţiei, se pierde pe drum şi nu mai ajung la gară, unde staţiona trenul regal, decât la sfârşitul mesei de prânz. Confuzia Marthei îl emoţionează pe *Kronprinz* care nu îşi ascunde nerăbdarea de a o revedea pe frumoasa abia zărită cu o zi înainte. Pentru a înlătura blamul pricinuit de întârziere, *Kronprinz-u*\ se va duce personal să caute o cupă de şampanie pe care o oferă Marthei. La acest semn de favoare, figurile se destind şi personalul se grăbeşte să servească o masă rapidă celor doi întârziaţi. Abandonând apoi trenul Curţii regale, care se îndreaptă spre Comarnic, personalităţile regale se înghesuie în Mercedesul lui George şi în cel al prefectului, pentru a face restul drumului pe şosea, în faţa gării Co-





jnarnic, unde toată populaţia îi aşteaptă pe iluştrii vizitatori, o orchestră de ţigani cântă cu frenezie o horă, dans rustic în cerc, în care intră toată lumea. Amuzat, prinţul \Vilhelm se prinde cu bună dispoziţie în joc, iar când muzica încetează, strânge mâinile muzicanţilor. Văzând la unul din ei un instrument ciudat, făcut dintr-o serie de mici naiuri legate între ele, vrea să-1 încerce şi îi cere ]Vtarthei să-1 întrebe pe om dacă e dispus să-1 vândă.

— Acest om trăieşte din meseria lui de cântăreţ din nai, îi răspunde ea, şi îi va trebui mult timp ca să îşi procure altul, căci sunt rare, dar ştiu un pescar din deltă care le face din trestii de pe Dunăre. Am să vă ofer unul înainte de plecare.

în timpul mesei servită în tren, *Kronprinz-ul,* informat de vara lui despre talentele Marthei, o felicită şi îi mărturiseşte, prin insistenţa lui, că îi găseşte şi alte talente în afara celor ale

spiritului. „S-a purtat galant", scrie ea în prima relatare, „în felul special al unui om bine crescut si care vrea să placă. E o nuanţă de politeţe pe care nu o întâlneşti niciodată la regi..."[1]

## *Bal si politică*

La 22 aprilie, familia Ştirbei primeşte din nou, de data asta la proprietatea lor de la Buftea, „o cabană elveţiană suferind de gigantism, plasată straniu în mijlocul unui spaţiu vast acoperit cu pietriş pentru a garanta

[1] Documentele Bibescu. Fond particular.



•r



siguranţa locuitorilor care pot vedea astfel dacă sosesc agresorii."[1] Patru tunuri mici de bronz folosite la aniversări stau de gardă la intrare.

Vremea, atât de frumoasă cu o zi mai înainte, s-a schimbat. Sub un cer cenuşiu suflă un vânt rece, astfel încât femeile tremură în toaletele lor de *garden-party*, invidiind bărbaţii îmbrăcaţi în uniforme. George, pe care aceste mondenităţi îl scot din sărite, a dispărut la grajduri pentru a discuta cu caii. Martha, zgribulită, se refugiază într-un salon unde dă peste trei doamne, şi ele gonite înăuntru de frig. Pentru a se mai încălzi puţin, cer orchestrei să cânte un vals şi cele patru femei, formând două cupluri, încep să danseze, în acea clipă apare Nadejda Ştirbei, urmată de *Kronprinz,* care, văzând că doamnele dansează între ele, o invită pe Martha şi tot învârtindu-se, profită de prilej pentru a-i cere, în afară de volumul *Cele opt paradise,* fotografia autoarei. Politeţea impune ca să le invite la dans şi pe celelalte doamne, încântate de ocazia neaşteptată, dar, înainte e a o părăsi pe Martha, îi dă întâlnire la marele bal pe care prinţul moştenitor îl oferea în acea seară la palatul Cotroceni.

— Vom avea o oră a noastră, departe de mulţime, pentru a face filozofie, îi murmură el.

La acest bal, Martha trebuie să danseze cadrilul de onoare cu prinţul Ferdinand, după cum vizavi prinţesa Măria dansează cu *Kronprinz-ul,* apoi un cotilion în care prinţul Carol de Hohenzollern, fratele lui Ferdinand, îi va fi cavaler, în

ultimul moment, prinţul, suferind de o migrenă violentă, se declară incapabil să danseze. George doreşte atunci să o ia pe Martha si să se întoarcă de îndată

[1] *Ibid.*





la Bucureşti. Amândoi complotează pentru a se eschiva, dar prinţul Ştirbei, bănuindu-le intenţiile, le stă în drum:

—- N-ai să îmi faci una ca asta, îi spune cumnatului său. Dacă pleci de la bal şi o iei pe Martha înainte de co-tilion şi de plecarea *Kronprinz-ulm,* o să daţi un exemplu penibil de grosolănie, care poţi fi sigur că va fi folosit împotriva ta. O să ne compromiţi pe toţi în faţa Curţii şi a guvernului, care ne-a acordat o mare favoare...

Apoi, întorcându-se spre Martha care se plângea că rochia ei prost ajustată o împiedică să danseze, Ştirbei adaugă:

— O să dansăm cotilionul împreună, stând jos, pentru că te temi că o să ţi se rupă rochia!

George acceptă compromisul şi Ştirbei îi promite că, după plecarea *Kronprinz-ului,* o va conduce el pe Martha până la maşină, unde între timp George va dormi.

De la începutul recepţiei, Martha nu a apucat să vorbească cu prinţul moştenitor al Germaniei, deşi prin indiscreţia unui funcţionar român a aflat că prinţul nu a făcut altceva decât să se întreţină despre ea cu cei din jur, iar cuvintele lui colportate, amplificate şi comentate vor circula a doua zi prin tot Bucureştiul. După cadril, *Kronprinz-ul* se îndreaptă spre ea, o ia de mână şi o conduce într-un mic salon unde se odihnise înaintea balului. Vor petrece împreună aproape o oră, singuri, fără ca cineva să îndrăznească să îi deranjeze, în timp ce generalul Mavrocordat, veghind asupra reputaţiei nepoatei lui, străbate galeria spre care dă uşa deschisă a micului salon.

Ce şi-au spus? în *Jurnalul* ei, la data de 22 aprilie 1909, Martha se mulţumeşte să evoce impresia pe care i-o lăsase cu două zile mai înainte, cu prilejul primei întâlniri: /,Am crezut că văd cum apare un fel de înger luptător al





spiritului *Credinţei,* sprijinit pe sabie şi cu ceva misti[c] plutind în jurul lui..." într-o relatare a şederii prinţului scrisă aparent în acelaşi an, Martha povesteşte cum, doritor să cunoască

sentimentele francezilor la adresa lui prinţul o rugase să îi spună adevărul asupra opiniei publice din Franţa, pe care o bănuieşte defavorabilă atât tatălui său, cât şi lui însuşi, în ceea ce îl priveşte, regretă că nu poate să se ducă în Franţa, pentru a se familiariza cu francezii şi a împrăştia prejudecăţile pe care le inspiră. Dezvoltându-şi ideea, prinţul ar fi adăugat: „Nu cred foarte mult în eficacitatea unei politici de intervenţie personală, vedeţi însă ce a reuşit să realizeze farmecul regelui Angliei şi cât de mult plăcerea conversaţiei cu domnul Clemenceau contează în turnura luată de treburile europene. Trebuie în primul rând să discuţi. Pentru a discuta, trebuie să vezi şi pentru a discuta bine ai nevoie de talentul de mare preţ de a te face simpatic..." „Aveţi acest talent", răspunde Martha. „Vă încredinţez că ar trebui să vă folosiţi de el." „Aşa cel puţin cred şi eu, dar atunci când ai un tată care face cu totul o altă politică!" „...Bănuiam vag", scrie Martha în prima şi cea mai de nădejde din nenumăratele ei relatări, „că trebuie să fi existat divergenţe îngrozitoare între tată şi fiu. Apoi mi-a spus că flota lor va avea nevoie de alţi doi ani ca să ţină în şah flota engleză... Punându-se în situaţia englezilor, nu putea înţelege de ce aceştia nu le declaraseră încă război. I-am răspuns că era din cauza Franţei, care refuzase să colaboreze în problema sârbă, de asemenea din cauza negustorilor. Mi-a spus că trebuie să ne părăsească dar că speră să revină şi că atunci ne vom reîntâlni, îmi spune brusc: «Faceţi asta pentru mine, scrieţi-mi tot ce se întâmplă, ce auziţi.» Iar eu i-am spus: «Scrisorile





mele nu au cum să vă intereseze.» «O, ba da, am nevoie je ele, vreau atât de mult să ştiu ce se spune acolo. Scri-$_{g0}$iile dumneavoastră mă pot ajuta.»"

După cel de-al doilea război mondial, când Martha gibescu îşi va propune să îşi scrie *Memoriile,* va redacta multe versiuni ale acestei întrevederi cu *Kronprinz-ul,* fiecare mai lungă ca cea precedentă şi îmbogăţită cu amănunte culese din diferite publicaţii, inclusiv simple articole de jurnal. Dintr-un/Zzrf, din care se va naşte apoi o adevărată prietenie, Martha va încerca să facă un moment al istoriei, un ceas în timpul căruia soarta lumii fusese în mâinile ei. într-una dintre ultimele versiuni, *Kronprinz-ul* i-ar fi ţinut acest discurs: „Sunteţi prea inteligentă şi prea bine situată social pentru a nu şti că toate acestea, bastonul de mareşal, festivităţile nu sunt decât un pretext menit să ascundă publicului şi Europei ceea ce mi s-a întâmplat recent. Acum trei săptămâni, în mijlocul nopţii, valetul tatălui meu m-a chemat la telefon, împăratul îmi ordona să vin la căpătâiul lui. Când sosesc, îl găsesc în plină depresiune nervoasă; tremură din toate membrele şi plânge, încerc în zadar să îl liniştesc, el se încăpăţânează, vrea să

abdice, îi solicit o vreme de reflecţie şi mă retrag. Merg la mama în apartamentele ei. Mama îmi spune: «S-a întâmplat o mare nenorocire. Un ziarist, Ma-ximilian Harden, a pus mâna pe scrisorile tatălui tău scrise prietenului său, Eulenburg. O să ţi se comunice mâine. Dacă nu primeşti (coroana), aceste scrisori vor fi date presei şi vărsate la dosarul procesului în curs...»"[1]

Bineînţeles, prinţul i-ar fi cerut părerea Marthei: trebuia oare să îl forţeze pe tatăl său să abdice şi să primeas-

[1] Documentele Bibescu. B.N. :i ,fţ





că el coroana, *e* adevărat, cu riscul de a-1 vedea mai târziu pe fostul împărat ieşind din retragerea lui şi, ca regele Milan al Serbiei, cerând cu voce tare să i se înapoieze tronul? Martha îl asigură, în această versiune, că ea ar fi recomandat abdicarea, sugerând ca apoi să consulte Anglia si Rusia pentru a se înţelege împreună cu Franţa, ale cărei revendicări asupra Alsaciei şi Lorenei ar fi urmat să fie reglementate printr-un plebiscit menit să hotărască soarta acelor teritorii, în clipa când era pe cale să plece, *Kronprinz-ul* ar fi tras această concluzie:

— Nu am decât doi prieteni care îmi spun adevărul: von Wedel şi von Maltzeit. Vreţi să fiţi cel de-al treilea?

E cu atât mai dificil să crezi în această relatare, înflorită de imaginaţia scriitoarei, cu cât afacerea Eulenburg si şantajul exercitat de ziaristul evreu Maximilian Harden datau, de fapt, din primăvara anului 1907. *Kronprinz-ul,* mai bine informat decât tatăl lui, 1-ar fi avertizat pe acesta de primejdia campaniei de presă si ar fi insistat să ceară demisia mai multor personalităţi din jurul său, special vizate de Harden. Afacerea s-a soldat cu un proces în timpul căruia îndârjirea plină de ură a lui Harden, ca si părtinirea judecătorilor s-au dovedit mai scandaloase decât obiectul procesului. Cu toată importanţa pe care i-o dăduse presa, procesul nu mai era decât o poveste veche la sosirea *Kronprinz-ului* la Bucureşti, în schimb, la sfârşitul anului 1908, o altă criză zguduise regimul ca urmare a unui interviu dat de Wilhelm al II-lea unui ziarist englez. Declaraţiile imprudente ale Kaiserului provocaseră indignare în Europa şi încântaseră caricaturiştii micilor ziare, în Reichstag se deschisese o dezbatere pe scară mare, în care cancelarul-prinţ von Biilow n-ar fi depus prea multă ardoare pentru a-şi apăra stăpânul. Acest

scandal îl deprimase cu adevărat pe Wilhelm al II-lea până într-atât, încât se gândise să abdice, dar se răzgândise, îşi păstrase coroana şi îşi concediase cancelarul.

Mu se înţelege prea bine de ce Martha a amestecat cele două scandaluri, exceptând faptul că dorea să îşi atribuie un rol pe care va voi întotdeauna să îl joace, cel al confidentei oamenilor faimoşi de pe această lume şi al martorei privilegiate a momentelor decisive din istorie. Raţiunea ne determină să credem că Kronprinz-ul, în ciuda slăbiciunii lui, ar fi ezitat să încredinţeze un secret de stat de o asemenea importantă unei tinere străine, întâlnită la un bal. Fără îndoială, cum scrie chiar ea în versiunea din 1909, prinţul i-ar fi cerut doar să îl informeze asupra opiniei publice din Franţa şi poate că această cerere nu a constituit decât un pretext pentru a justifica o corespondenţă regulată cu o femeie frumoasă, fără a trezi bănuielile soţului ei sau pe cele ale propriei soţii, în sprijinul acestei ipoteze există, printre documentele Mar-thei Bibescu, traducerea din germană a unei scrisori adresată de *Kronprinz* lui George Bibescu. Data, a doua zi după plecarea din Bucureşti, dovedeşte nerăbdarea Kronpn'nz-ului de a începe această corespondenţă care se va dovedi mai mult sentimentală decât politică: „Sunt ofiţer al unui regiment de elită", a scris prinţul lui George. „Ca si dumneavoastră. Există între noi o lege nescrisă, care te împiedică să faci vreodată curte sau să încerci să seduci soţia unui coleg de arme. Sunteţi soţul celei mai frumoase si inteligente femei din România, recunoscută ca atare la Paris, unde locuiţi o parte a anului. Vă cer îngăduinţa să-i scriu si vă rog s-o autorizaţi să-mi răspundă. Aveţi cuvântul meu."[1]

[1] *Md.* o-• ▪- ., • • •





Şi *Kronprinz-ul,* amintind de legăturile amicale pe care socrii lui, marele duce şi marea ducesă de Mecklemburg-Schwerin, le avuseseră odinioară la Cannes cu părinţii lui George, insista pe lângă el ca Martha, care îi făcuse un tablou concludent al Franţei în timpul conversaţiei lor de la Cotroceni, să îl poată ţine la curent cu ce se întâmpla în Franţa: „O răspundere copleşitoare poate să îmi cadă pe umeri de la o zi la alta. Nu sunt bine pregătit.", mărturiseşte el. „Dacă va trebui să devin împăratul Germaniei, aş dori să mă sprijin pe dumneavoastră cu speranţa că veţi înţelege mai bine ca oricare altul dorinţa

mea de a mă înţelege cu francezii, dumneavoastră al cărui tată, ofiţer de stat major... s-a luptat pentru Franţa în Mexic, în Alger şi, în cadrul războiului din 1870, la Se-dan... Pentru permisiunea pe care o cer, aştept un răspuns demn de prinţesă, de dumneavoastră şi de mine. Prietenul dumneavoastră, Wilhelm K."

Nu se ştie ce a răspuns George, dar nu putea refuza permisiunea solicitată de un personaj atât de important şi i-a dat-o cu siguranţă, întrucât corespondenţa va începe, iniţial intensă, pentru a se rări cu puţin înainte de războiul din 1914 şi a înceta complet la sfârşitul lui.

## *Triumf la Berlin*

De-abia apucase să plece prinţul moştenitor la Berlin, că bârfele se dezlănţuie. Nadejda Ştirbei, prima, îi scrie cumnatei ei: „Se spune că *Kronprinz-ul* a plecat cu totul topit după tine. Pot să-1 înţeleg. Sărmana



Cecilia..."[1] Poanta finală, îndelung comentată la *Jockey Club* din Bucureşti, e în curând cunoscută de întregul oraş, iar un văr tânăr Lahovari comite un act de trădare, trimiţând o caricatură unui ziar mărunt, intitulată *Torticolis,* care reuşeşte să dea evenimentului publicitatea pe care tvlartha dorea să o evite: la fereastra vagonului de tren care îl ducea înapoi în Germania, *Kronprinz-\i* îşi întinde gâtul cu disperare pentru a o zări pe prinţesa Bibescu rămasă pe peron. Peste câteva săptămâni, aflând de succesul fiului său în România, Wilhelm al II-lea 1-ar fi întrebat dacă Kronprinzessin divorţa.

Singurul gaj dat acestui Făt-Frumos este fotografia promisă, trimisă oficial prin intermediul prinţesei Măria, care, la 24 aprilie, îi scrie Marthei: „Fotografia dumitale i-a făcut mare plăcere, dar a spus că nu trebuie să o privească prea mult. Are inima foarte uşor inflamabilă şi e foarte înclinat să cedeze farmecelor feminine, mai ales ale unor femei cu păr negru..."[2] în aceeaşi zi soseşte la Posada o scrisoare a *Kronprinz-ului* care, după ce îi aminteşte cât fusese de frumoasă la balul de la Cotroceni, îi mărturiseşte Marthei că „ardea de dorinţa de a o îmbrăţişa"... Acest limbaj îl arată foarte departe de preocupările lui politice, ca şi de cuvântul dat lui George Bibescu. la 4 mai 1909, întors la Potsdam, o anunţă că a pus portretul ei pe birou, contemplându-1 des, iar apoi, revenind la proiectul lui de împăcare cu Franţa, o asigură că nu urăşte

francezii, dar deplânge faptul că Franţa a intrat în debandadă... Ar trebui un nou Napoleon care să facă ordine acolo... Peste câteva zile, întorcându-se la acest subiect şi

[1] Documentele Bibescu. Fond particular.

[2] Documentele Bibescu. Scrisorile *Kronprinz-ului,* printre care figu reză şi aceea a prinţesei române. Fond particular.

**Ghislain de Diesbach**

criticând republica, pricina întregului rău, îşi afirmă dir\ nou dorinţa de reconciliere cu Franţa, cu condiţia, precizează el, ca aceasta să abandoneze ideea „stupidă" de a relua într-o zi Alsacia şi Lorena.

îi invită pe cei doi Bibescu să vină în mai la Berlin, dar aceştia trebuie să plece la Paris, în fata insistenţei *Kron-prinz-ului,* care îşi reînnoieşte invitaţia, soţii acceptă să meargă la Berlin în iunie, în această aventură, e sigur ca Martha, deşi tulburată de farmecul prinţului, vede mai ales partea ei de glorie: face să bată inima unui moştenitor prezumtiv

al imperiului german, ceea ce îi dă sentimentul că intră în istorie şi, de asemenea, în literatură: „Toate acestea iau aspectul straniu al unui roman de Madame de La Fayette, unde domnul Nemours şi prinţesa de Cleves sunt predestinaţi, în viziunea întregii Curţi, să se îndrăgostească unul de altul...", constată Martha în *Jurnalul* din 22 mai 1909, victimă benevolă şi încântată a Destinului.

La începutul lui iunie, cei doi Bibescu, care au fost nevoiţi să-şi întârzie călătoria în Franţa, pleacă de la Posada la Paris, unde sezonul monden e în plină desfăşurare, în timpul săptămânii petrecute acolo, reuşesc să facă o plimbare cu zepelinul peste L'île-de-France împreună cu Paul Lebaudy, să-1 întâlnească pe Branly acasă la contesa Greffulhe, să danseze la prinţesa Edmond de Polignac şi să reînceapă a doua zi la

baronul Edmond de Rothschild unde, pretinzând să-i interzică Marthei să danseze cu stăpânul casei, admiratorii ei sunt cât pe-aci să provoace un nou scandal Dreyfus.

La 13 iunie, George şi Martha iau trenul de noapte pentru Berlin, unde îi aşteaptă *Kronprinz-ul* care, în nerăbdarea lui de a o revedea „pe micuţa prinţesă", şi-a mul-





tiplicat câteva zile scrisorile şi telegramele. Reţinut de manevre militare în afara capitalei, *Kronprinz-u*\ nu se prezintă la *Hotel Bristol* decât la 14 iunie, la ora şapte seara. „Mor de emoţie", scrie Martha, descriind reîntâlnirea sub ochii indiferenţi ai lui George. „Mâinile mi-au îngheţat... Nu ştim ce să facem nici unul, nici celălalt, atât suntem de jenaţi de propria noastră bucurie."[1] Foarte emoţionat de a-1 vedea pe fiul împăratului său, bătrânul servitor neamţ al Bibeştilor se repede să-1 ajute să-şi scoată haina, amintindu-şi cu mândrie statele de serviciu:

— Am păzit paltonul străbunicului său, al bunicului şi al tatălui său. Am să-1 păstrez bine şi pe al lui astăzi...

Soarele care se înalţă a doua zi, 15 iunie 1909, va lumina cea mai glorioasă zi din viaţa Marthei Bibescu, apogeul existenţei ei, o zi cu ore strălucitoare, a cărei amintire îi va ilumina lunga viaţă şi a cărei ultimă rază va îmblânzi crepusculul final, în 1923, când imperiul german s-a destrămat şi o nouă Europă se ridică din ruine, iar Wilhelm al II-lea trăieşte în exil, Martha va evoca, nu fără nostalgie, apoteoza acelei zile: „O! Pariserplatz! O, acea poartă *a* Brandenburgului prin care a trecut Napoleon şi pe care a ocolit-o Chateaubriand, s-a deschis pentru trecerea mea în 1909... Istoria cu «I» mare îmi strânge inima cu o spaimă pe care nu îndrăzneam să o

recunosc a fi încântătoare..."[2]

într-adevăr, vremea e foarte frumoasă în această dimineaţă de 15 iunie. Oraşul se scaldă într-o lumină aurită, amplificată de scânteierea geamurilor care răsfrâng razele soarelui, în aer pluteşte o tresărire veselă, tipică zile-

[1] *Jurnal,* 14 iunie 1909.

[2] *Ibid.,* 18 ianuarie 1923. tM. -«.--; h,

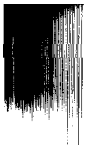



lor frumoase de primăvară, când fericirea umanităţii pare asigurată pentru veşnicie. La zece şi un sfert, *Kron-prinz-ul* vine să o caute pe Martha la *Hotel Bristol,* pentru a-i arăta Berlinul. Conduce chiar el o maşină lungă Mercedes, decapotabilă, în spate, un lacheu în livrea înlocuieşte sergentul de stradă şi cântă la o trompetă de argint trei note ale unui laitmotiv din *Siegfried.* Automobilul alunecă de-a lungul trotuarelor, unde trecătorii alertaţi de trompeta de argint se adună pentru a-1 aclama pe prinţul lor. Merg mai întâi la palatul împăratului Fridrich, unde *Kronprinz-u*\ şi-a petrecut copilăria. După schimbarea gărzii, în sunetul fluierelor şi al tobelor, Kronprmz-ul îi arată apartamentele private ale lui Wil-helm al II-lea. în cabinetul de lucru al suveranului, Martha observă un mare drapel britanic, cu însemnele vasului *Victoria si Albert,* cerut de împărat în amintirea unei croaziere pe iahtul bunicii sale.

— Intram aici tremurând, la cincisprezece ca şi la douăzeci de ani, îi mărturiseşte *Kronprinz-ul,* dar aveam un mijloc al meu de a-mi stăpâni furia produsă de invectivele tatălui meu, nedrepte şi întotdeauna lansate în faţa martorilor, pentru a mă umili cât mai mult. îmi închipuiam că judecătorii invitaţi de tatăl meu erau goi şi purtau jobenuri. Această imagine mă ajuta imediat să-mi păstrez sângele rece...![1]

Ieşind din palat, automobilul merge în mare viteză spre poarta Brandenburg. Lacheul suflă din trompetă si le deschide calea triumfală în mijlocul aclamaţiilor si saluturilor. Fără să încetinească, maşina trece în mare viteză pe sub arcul principal al porţii, privilegiu exclusiv al

[1] Documentele Bibescu. Fond particular.



W

familiei imperiale şi onoare pe care Martha o savurează cu voluptate. La Tiergarten, unde merg în continuare, prinţul îi cere să urce până în vârful turnului pentru a admira de sus panorama Berlinului. Acolo, Martha îi face o fotografie prinţului, uşor aplecat peste balustradă, într-o poză care îl aminteşte puţin pe Lucifer arătân-du-i lui Cristos imperiul omenirii.

După-amiază, prinţul moştenitor revine să o caute pe Martha, însoţită de George, de data aceasta, pentru a-i prezenta pe amândoi soţiei sale, prinţesa Cecilia, însărcinată pe atunci cu cel de-al treilea copil al lor. Pentru a profita de vremea bună, se hotărăsc să meargă să se plimbe în parcul Sans-Souci. *Kronprinz-ul* şi Martha se suie într-o trăsură uşoară, trasă de patru cai, urmaţi de prinţesa Cecilia într-o caleaşca, de George şi un general, într-o a treia trăsură. La întoarcere, prinţul taie prin pădure pentru a ajunge la Palatul de Marmură, fără îndoială în dorinţa de a se afla singur cu însoţitoarea lui.

Soarele s-â ridicat în înaltul cerului. O briză umedă le aduce o dată cu mirosul pinilor si pe cel de iasomie de grădină şi de tei, provocând celor ce se plimbă o stare de moleşeală. „Poezie", va nota Martha seara, „îmi jură o prietenie eternă şi pură. Vai! Ce fericire!"[1] După-amiaza se încheie cu o vizită la grajduri, împreună cu prinţesa Cecilia. Cuprins poate de o vagă remuşcare, *Kronprinz-ul* se apropie de soţie şi îi sărută delicat obrajii.

Pentru dineu, Martha, care a adus cu ea o rochie de seară, se îmbracă, lucru ciudat, într-un cabinet de toaletă al *Kronprinz-ului,* fără să precizeze dacă acesta a asistat sau nu. Dineul intim nu îi reuneşte decât pe cei obiş-

[1] *Jurnal,* 15 iunie 1909, ca şi diverse relatări ale documentelor Bibescu, atât în fonduri particulare, cât şi la Bibliotheque Naţionale.





nuiţi: Emmanuel von Salm si soţia, fiica arhiducelui Fridrich, cele două domnişoare de onoare ale *Kronprin-zessin-ei,* domnişoarele von Trotter şi von Stumm, care se uită la Martha cu o curiozitate aproape obraznică, scandalizate în taină, fără îndoială, că prinţul lor face atâta caz de această străină. Martha stă la stânga stăpânului casei, „partea inimii", îi

murmură acesta, care a trebuit să dea întâietate prinţesei de Salm. După masă, o trăsură a Curţii îi duce pe cei doi Bibescu înapoi la hotel.

Zilele care urmează acestor momente îmbătătoare sunt aproape ca cele ale unei luni de miere. Mai întâi o plimbare la castelul unde şi-a petrecut Fridrich al II-lea luna sa de miere, excursie rezumată astfel de Martha în aceeaşi seară: „Drum încântător de peste două ore la dus, când sunt singură cu el în automobil, *aşezata* la dreapta lui, în fundul maşinii... E foarte aproape de mine. Vorbeşte, o, Prinţ! o, colegian! Are o viaţă pură, mi-a mărturisit totul cu o încredere naivă. Mi se pare că-i văd inima copilăroasă."[1]

La 17 şi 18 iunie au loc alte întâlniri, alte plimbări pasionate. La 17 iunie se regăsesc în faţa castelului lui Wilhelm I: „E îmbrăcat în alb si albastru-închis, ca un adolescent englez", scrie Martha, îmbrăcată într-o toaletă roz si o mare pălărie neagră. Se admiră reciproc pentru a încheia râzând împreună: „Ce eleganţi suntem!" A doua zi, mergând la Konig Wurthausen, prinţul evocă toaleta ei din ziua precedentă si îi spune:

— M-am simţit atât de rău azi-dimineaţă din pricina dumneavoastră. Am fost tulburat de dumneavoastră. Eraţi atât de încântătoare ieri..."[2]

[1] *Jurnal, 16* iunie 1909.

[2] *Md.,* 18 iunie 1909.





## *Regate la Kiel*

rprebuie să se smulgă din această atmosferă idilică *J.* pentru a participa la regatele de la Kiel, scopul oficial al călătoriei în Germania. Cei doi Bibescu se opresc la Hamburg pentru a asista la curse, una dintre principalele manifestări mondene ale sezonului, în prezenţa familiei imperiale. La Hamburg sunt primiţi de prinţul Eitel-Fridrich, al doilea fiu al lui Wilhelm al II-lea. Martha se miră să vadă un Hohenzollern care iubeşte atât de mult bijuteriile şi pernele „cu tonuri stinse". La hipodrom este prezentată suveranilor, împărăteasa va spune mai târziu fiului ei cel mare că îi plăcuseră ochii tinerei femei, nu atât pentru că erau frumoşi, ci „pentru că te priveau ca dinspre un suflet sincer". La plecarea de pe terenul de curse, *Kronprinz-ul,* văzând că Martha se extaziază în faţa unei grămezi de baloane colorate plimbate de un vânzător în

vârful unei prăjini, i le oferă pe toate. Mulţimea, care 1-a recunoscut pe prinţul moştenitor, se amuză des-coperindu-1 atât de galanton şi îl aplaudă.

Seara, după dineu, prinţul soseşte la hotel. De data asta este în ţinută de marinar: „Tinereţe, zvelteţe, frumuseţe..." psalmodiază Martha copleşită. A doua zi, la 21 iunie, reia fraza în cinstea ofiţerului devenit marinar pentru a participa la regate: „Dimineaţă petrecută pe mare. Cei trei fii ai împăratului... Cel mai zvelt, cel mai elegant, unicul, este el. Ce graţie, ce puritate, a fiului desemnat. Pe pânza bărcii lui, o emblemă albastră. Atunci când trece pe mare, escadrila salută cu trompeta. Cinste acestui tânăr!"[1]

[1] *Ibid.,* 21 iunie 1909. , . . .. .





După dineul *de* la Clubul Nautic, Martha notează în carnet: „Conversaţie decisivă". Oare în acea seară i-a vorbit *Kronprinz-ul* de atitudinea lui fată de tatăl său si de posibilitatea de a-i succeda pentru a salva imperiul şi pacea? Sau această „conversaţie decisivă" nu a reprezentat decât o promisiune sentimentală, mărturisirea unui bărbat tot mai îndrăgostit de ea? Ca şi în cazul şederii *Kronprinz*-ului în România, Martha Bibescu va scrie mai multe variante asupra călătoriei ei în Prusia, localizată fie la Pots-dam, la întoarcerea din plimbarea în pădurea de la Sans-Souci, fie la Kiel. Se pare mai degrabă că prinţul e prea îndrăgostit ca să mai discute despre altceva în afara sentimentelor lui, pe care nu încearcă să le mai ascundă.

La 22 iunie o duce pe Martha la Pion, un castel din secolul al XVIII-lea, unde şi-a desăvârşit o parte din educaţie. Vremea e ameninţătoare si brusc începe să toarne cu o asemenea forţă, încât sunt udaţi leoarcă. Prinţul seamănă cu o pisică căzută într-un puţ, iar Martha, sub marea ei pălărie îmbibată de apă, aduce cu Ofelia scoasă din râu. în timp ce o conduce să viziteze vechea locuinţă, prinţul îi mărturiseşte tristeţea lui că a trebuit să-şi ia rămas bun de la copilărie, ca şi bucuria lui de a o vedea pe Martha într-un loc unde el a trăit odinioară. Gustarea a servită într-o cameră împodobită cu un

tablou mitologic, ale cărui personaje, nimfe şi zeiţe cu sâni goi, îl făceau să viseze pe vremuri la misterul feminin.

La trezire, a doua zi dimineaţa, Martha are surpriza să primească trei pălării trimise cu galanterie de *Kronprinz,* pentru a o înlocui pe cea deteriorată de ploaie cu o zi mai devreme, încă din zori, împreună cu fratele lui, Adalbert, a vizitat magazinele din Kiel pentru a descoperi aceste articole rare. Pasiunea fratelui său mai mare îl amuza mult



pe prinţul Adalbert care, cu tot respectul datorat, îl tachinează uşor şi îi fredonează arii sentimentale când îl vede împreună cu Martha. O dată cu pălăriile soseşte şi vestea că Wilhelm al II-lea şi-a făcut apariţia în port la bordul iahtului său, *„Hohenzollern"*, pentru a asista la regatele de la 24 iunie. Cei doi Bibescu le puteau privi de pe torpilorul pus la dispoziţie de *Kronprinz,* pentru a veni în ajutor în caz de nevoie. Când împăratul dă semnalul, ei vor fi conduşi la bordul iahtului *„Hohenzollern",* unde suveranul le va face onorurile cuvenite, în clipa când se înalţă semnalul hotărât. La bordul vasului, cuplul Bibescu e primit de amiralul von Tirpitz, care le tine companie până când împăratul, ocupat să treacă în revistă echipajul unei nave de război engleze, se va întoarce la bord.

Aşteptarea e scurtă: Wilhelm al II-lea apare în uniformă engleză, purtând Ordinul Jartierei. Vizita începe, conversaţia gazdelor în franceză este împodobită cu aluzii istorice. Suveranul le arată cabina fiicei sale, prinţesa Victoria, si le spune: „Apartamentul Marii Domnişoare". Admiră pe rând mica şi marea sufragerie, salonul unde nenumărate fotografii regale, în ramele lor de argint, par ex-voto-uri într-o capelă, după care ajung la postul comandantului. O masă mare, acoperită de hărţi marine, ocupă fundul ei. Nu există nici o altă mobilă cu excepţia unui mare fotoliu şi a unui telefon. Cu mâinile sprijinite pe spătarul fotoliului, Wilhelm al II-lea se întoarce către Martha şi îi declară: „De aici guvernez!" După un moment de reflecţie, adaugă: „De aici guvernez imperiul..." Apoi îşi reia expresia amabilă. „Astăzi însă îmi revine o obligaţie mai importantă: să vă arăt locuinţa mea marină. Imperiul poate să aştepte..."

„Fraza finală", scrie Martha, „s-a dezlănţuit fulgeră-

tor, însoţită de un salut cu capul... Am priceput că era o frază pregătită dinainte, menită să zăpăcească invitaţii."! Ajungând din nou pe uscat, cei doi Bibescu se încrucişează cu iahtul prinţului de Monaco, având la bord doi deputaţi francezi: domnii Paul Boncour şi Ceccaldi, $p_e$ care Wilhelm al II-lea, cu toate insistentele lui Albert I de Monaco, nu a voit să-i vadă, căci nu primea la Curte socialişti francezi. După-amiaza se încheie la vila prinţului Adalbert, iar seara cu un supeu dat de cuplul Bibescu în onoarea prinţului. Lucru destul de bizar, Martha încheie sinteza acestei zile, un alt triumf pentru ea, cu aceste trei cuvinte: „Bucurie. Fericire. Morală."

Peste două zile, *Kronprinz-ul* participă la noi regate, unde se clasifică al şaselea. Seara, la dineul oferit de prinţul Adalbert, *Kronprinz-ul,* care a plasat-o pe Martha în dreapta lui, îi spune suspinând, întristat de apropiata plecare a celor doi Bibescu: „De zece zile de când suntem împreună, am vorbit mai serios decât am făcut-o în toţi anii vieţii mele, si îmi place să vorbesc serios...'.'[2]

La această serată e invitată şi o americană bogată, care pretinde că ştie să citească în palmă. După ce a examinat palma prinţului moştenitor, apoi pe cea a Marthei, afirmă că sunt predestinaţi unul altuia şi că vor rămâne prieteni pe viaţă. Le repetă acelaşi lucru a doua zi, când sunt invitaţi să o viziteze pe iahtul ei, după care *Kronprinz-ul,* încurajat de această confirmare, îi murmură Marthei la ureche: „Te ador..."

27 iunie e ultima zi la Berlin şi Kiel. Un ultim dineu reuneşte pe *Kronprinz* şi cuplul Bibescu la castelul Pion:

[1] *Ibid.,* 24 iunie 1909 şi Documentele Bibescu. Fond particular. [1] *Jurnal,* 26 iunie 1909.



# W

***Prinţesa Bibescu***

puţin câte puţin, în timp ce se lasă înserarea, un văl de melancolie se întinde peste convivi, care găsesc ceva funebru în această serată, în chip de rămas bun, *Kronprinz-ui* îi dă Marthei un sonet scris de el, anunţându-i trandafirii

ce îi va trimite a doua zi la hotel, încheie prin aceste versuri:

. *Quand des graves ei calmes pensees*
*Traverseront mon âme, Alors je sais que dans la*
*lontaine France Mes roses seront enfleur.*

## *Idilă la Weimar*

J'V trenul care o duce spre Paris, la 29 iunie, Martha are tot timpul să viseze la orele pline de pasiune pe care tocmai le-a trăit şi să se înduioşeze cu privire la poemul iubitului ei, pe care îl găseşte foarte frumos, căci la prinţi, ca şi la soldaţi, cel mai mic efort literar are ceva nevinovat şi emoţionant. Notează în carnetul ei: „Cuvântul *adio* ar fi prea trist de pronunţat, dacă nu am şti că Dumnezeu e cu noi şi că timpul, care azi pare să ne despartă, ne va ajuta să ne reunim."[1]

Această reunire nu va întârzia, căci Martha i-a promis prinţului că îl va revedea peste cincisprezece zile la Weimar. Se lasă pradă visului de fericire tainică cu atât mai multă plăcere, cu cât George nu e de faţă ca s-o

[1] *Mă.,* 29 iunie 1909. *, n*"] n-u \!•'»< < > « > , . ! ,





enerveze cu proasta lui dispoziţie sau să o revolte cu grosolănia lui. George a plecat la Stuttgart, dorind să comande la firma Benz o nouă maşină Mercedes. Martha e deci singură, legănată plăcut, în visele ei, de mişcarea trenului, dar o femeie frumoasă nu rămâne niciodată singură mult timp. Şeful trenului vine să anunţe că un domn, care a aflat de prezenţa ei, îi cere îngăduinţa să ia dejunul cu ea. Este vorba de Jules Cambon, ambasadorul Franţei la Berlin, pe care Wilhelm al II-lea, care nu îl găseşte de origine destul de aristocratică, ar dori să-1 vadă înlocuit cu ducele de Rohan.

Parisul e pustiu în iulie, dar Martha *apreciază* calmul care îi îngăduie să viseze în linişte la prietenul îndepărtat pe care, printr-o anticipare imprudentă, îl numeşte deja *Prietenul III,* sperând că în curând tatăl său se va da la o parte pentru a-şi lăsa fiul să devină Wilhelm al III-lea. Martha, atât de amatoare de literatură, a uitat celebra replică a lui Victor Hugo:

*Nu, viitorul nu aparţine nimănui...*

De la Kiel, de la Berlin, ca şi din alte locuri, sosesc din abundenţă scrisori şi mai ales telegrame la adresa din rue Marceau[1], toate trădând tulburarea autorului *cauzată de*

despărţirea lor. Scrisă sub imperiul emoţiilor de rămas bun, prima scrisoare lasă să se înţeleagă că dacă împăratul si împărăteasa, cuceriţi de frumuseţea tinerei prinţese Bibescu, înţeleg admiraţia fervent㠠a fiului lor, prinţesa Cecilia, în schimb, începe să o găsească exagerată. *Kronprinz-ul* o asigură cu candoare că va încerca să explice soţiei lui situaţia pe care speră că aceasta o va

[1] Soţii Bibescu au închiriat aici un apartament. 240



accepta. Dornic să discute despre Martha cu cineva care îi împărtăşeşte entuziasmul, a găsit în doamna Mort, americana chiromantă, o ureche milostivă. Şi aceasta se află sub farmecul ei, dar crede că Martha se îmbracă aproape ca o actriţă. Astfel încât *Kronprinz-u*\ îi recomandă să folosească aceeaşi croitoreasă ca şi eleganta americană: pe Doucet.

în a doua scrisoare, din 2 iulie, îi povesteşte că soţia unui ofiţer, zărindu-i pe amândoi în balconul castelului de la Pion, îl întrebase pe unul dintre prietenii ei dacă prinţul venise cu *Kronprinzessin.* Plin de tact, amicul îi răspunse că era vorba de prinţesa moştenitoare a Greciei, în ciuda bănuielilor şi a clevetirilor, se pare că neliniştea prinţesei Cecilia nu a întârziat să se calmeze sau, cel puţin, că prinţesa hotărâse cu înţelepciune să nu dea prea multă importanţă situaţiei, ştiind că soţul ei avea o inimă care se înflăcărează uşor, dar şi că este superficial. „Am avut o lungă discuţie cu Cecilia noaptea trecută", îi scrie el la 2 iulie, „şi s-a comportat foarte, foarte bine; vrea şi ea să devină prietena dumneavoastră. Scrieţi-i o scrisoare foarte amabilă, fiindcă sper că o să îi facă plăcere."[1]

Cele şase scrisori şi paisprezece telegrame primite în cincisprezece zile de Martha de la *Kronprinz* dovedesc cu câtă nerăbdare e aşteptată la Weimar, unde merge împreună cu George cu maşina. La trecerea frontierei, la 14 iulie, Martha nu îşi poate ascunde o tresărire de bucurie văzând şoimul german, simbolul noului ei destin, care face din ea sora lui Ganimed. *Kronprinz-ul,* care se găseşte incognito la Jena sub numele de contele von Geldern, o întâmpină la Weimar pe 17 iulie. Martha cunoaşte, în

[1] Scrisorile *Kronprinz-ului* către Martha Bibescu. Fond particular.





fine, cu câţiva ani întârziere, toate emoţiile unei dragoste romantice: „Plimbare la crepuscul pe urma paşilor lui Goethe.

îl aştept. Ştiu că la zece şi jumătate va veni să ia masa cu mine. Ce mult îl aştept! Emoţii, mâini îngheţate, vocea care se opreşte în gât. El este, el este. Fotografia mea purtată de el si arătată mie. Seara pe terasă. Tandreţe. Desfătare. «Parfumul dumneavoastră, mirosiţi atât de frumos. Trebuie să mă pătrund de acest parfum pentru mult timp...» Greutăţile pe care le-a întâmpinat pentru a veni să mă vadă."[1]

La 18 iulie pleacă amândoi cu automobilul să viziteze Jena. Complet subjugat, prinţul se dovedeşte întreprinzător:

— As dori să vă sărut piciorul, o imploră el, lucru pe care nu 1-am făcut cu nimeni, dar fiindcă vă iubesc atât de mult...

De data aceasta, privirile languroase, mâinile strânse, ca şi promisiunile veşnice nu îi împiedică să discute politică. Kronprinz-ului nu îi place noul cancelar, domnul von Bethmann-Hollweg, care a succedat prinţului von Bulow, dar se înţelege de minune cu domnul von Schon, ministrul Afacerilor Străine, ceea ce îl face să spere că va avea o oarecare influenţă asupra relaţiilor internaţionale.

Permisia prinţului se încheia a doua zi. A trebuit deci să plece de la Weimar ca să îşi reia postul la regiment, cel al Husarilor Morţii, în timp ce Martha se smulge cu durere din acest oraş, unde în memoria ei amintirea *Kron-prinz-ului* o eclipsa pe cea a lui Goethe. Scena din balconul de la Weimar, de unde 1-a văzut pe prinţ înde-părtându-se, va rămâne unul din momentele luminoase

[1] *Jurnal, 17* iulie 1909.





ale vieţii ei, temă a nenumărate evocări orale sau scrise, în care grandoarea, poezia şi adevărul se vor amesteca atât de bine, încât va fi greu să le mai deosebeşti. Cu timpul, unele fapte îşi schimbă locul sau data şi sonetul dat la pion se va lega de amintirea Weimarului. Şerban Sideri, unul dintre fidelii Marthei la bătrâneţe, se va mira să o descopere, cu mai puţin de un an înainte de a muri, încă ocupată să brodeze pe tema acestei idile: „La Martha ieri", scrie *în Jurnalul* lui, la 10 decembrie 1972, „plină de energie, de istorii şi de activitate... Se înşală miraculos. Dacă nu crede în valorile ei, atunci se înşală singură grozav, ceea ce e în fond acelaşi lucru. O las aferată în privinţa sonetului trimis de *Kronprinz* a doua zi după dineul de la Weimar. Schimbări ale istoriei pentru a o face conformă visului ei. Ce mai contează... Dar, cu excepţia

ei, cine îşi mai aminteşte de el? Nu a fost nici împărat şi nici rege; dacă e pomenit vreodată e pentru a fi învinovăţit. Dar Martha nu a uitat strălucirea şi marea lui admiraţie."[1]

Punctul esenţial al acestei idile va fi obiectul controverselor al căror ecou mai persistă încă: a fost Martha Bibescu amanta *Kronprinz-ului,* aşa cum au acuzat-o duşmanii ei la sfârşitul primului război mondial? Sau nu i-a fost decât o prietenă foarte scumpă, cu atât mai dispreţuitoare faţă de ceea ce se spunea despre ea, cu cât se ştia inocentă? Lectura corespondenţei ei cu *Kronprinz-u*\ nu îngăduie să tragi concluzia unei legături carnale. Deseori puerile, scrisorile Alteţei Regale sunt cele ale unui tânăr soldat tocmai ieşit de la şcoală, adresate tinerei fete a visurilor lui şi căruia un părinte pretenţios îi va refuza

Şerban Sideri, *Jurnal.* Inedit.



mâna. Mai târziu, după Marele Război, tonul scrisorilor se va schimba, căci *Kronprinz-ul,* maturizat de încercările grele, va vedea cu totul altfel lucrurile şi va da prioritate problemelor politice faţă de cele ale fericirii personale. Unele scrisori fac onoare caracterului şi judecăţii sale, dar pe atunci amintirea zilelor idilice de la Kiel şi Weimar se va şterge aproape complet pentru el. Spaima prezentului va anula trecutul!

Cu câţiva ani înaintea morţii, Martha Bibescu va spune fără îndoială adevărul în privinţa relaţiilor cu *Kronprinz-ul,* căci în *Jurnal* rămâne sinceră, apreciind că adevărul şi-1 datorează doar sieşi... în februarie 1966, poate pentru că un jurnalist sau un vizitator a evocat legenda dragostei ei cu *Kronprinz-ul,* Martha scrie: „Gurile rele au spus că mi-a fost amant. Nu este adevărat. Nu am fost niciodată metresa lui. A fost cu totul altceva. Dar cui s-o spun? Nimeni nu m-ar crede dacă aş spune-o. Dragostea cavalerească e un sentiment care nu mai are valoare, la fel ca aurul şi ca monedele antice. Nu mai au curs, indiferent cât sunt de frumoase. Aceste piese devin desuete înainte de a deveni medalii. După aceea capătă o altă valoare. La fel se întâmplă şi cu un sentiment care nu mai are curs şi despre care cei mai mulţi dintre oameni au încetat să creadă că mai există. Şi totuşi, am avut experienţa acestui sentiment cu fiul împăratului, care ar fi putut deveni împărat şi nu avea să fie, din nenorocire pentru el şi pentru mine, pentru soarta Europei şi a lumii. Mă întorc la acest sentiment şi am să mă întorc fără încetare. Nu există o altă interpretare în afara celor

istorisite de mine."[1]

[1] *furnal, 6* februarie 1966.





Pentru moment, spaţiul şi timpul nu au slăbit acest sentiment atât de rar. Si Martha încearcă iluzia de a domni asupra unui imperiu, domnind asupra unui om.

## *Revenirea la realitate...*

T-I vitând Parisul, pustiu în acea perioadă, cuplul *Lli* Bibescu revine la Posada trecând prin Viena, unde Martha găseşte o telegramă a Kronpnnz-ului, precum şi un răspuns la scrisoarea trimisă de ea înainte de plecarea din Weimar. Aşa cum a dorit el, Martha îi scrisese „o scrisoare amabilă" prinţesei Cecilia care, îi spune prinţul, fusese foarte emoţionată. Din această scrisoare a *Kron*-prmz-ului, ca şi din cea pe care i-o adresează de la Berlin la 6 august, se poate deduce că Martha s-a preocupat de formaţia lui intelectuală, destul de neglijată până atunci, cel puţin în privinţa literaturii franceze. Martha îi trimite o lucrare a doctorului Le Bon, unde noul elev crede că a găsit unele repetiţii, un roman de Anatole France, ale cărui descrieri îl plictisesc şi, în fine, *Memorialul din Sfânta Elena,* lectură instructivă pentru un viitor suveran.

E de altfel singura carte pe care prinţul o găseşte destul de interesantă pentru a o adnota, îi mărturiseşte că operele prea intelectuale îl adorm şi că le preferă pe cele scrise cu fraze scurte. Peste o lună îi va lăuda, ca modele ale geniului, un roman de Elynor Glyn, *Elizabeth visează America,* pe care îl socoteşte de primă mână şi i-1 recomandă ca lectură... Nefericitul! Martha ghiceşte, citind aceste rânduri, ca spiritul prinţului va întâmpina unele greutăţi pentru a se afla la acelaşi diapazon cu al ei.

**Ghislain de Diesbach**

în toropeala verii de

la Posada, Martha îşi savurează fericirea, încercând să ghicească viitorul, un viitor confuz încă, dar cu siguranţă strălucitor. „Iubesc un războinic, ca Briseis", notează ea cu mândrie, amintindu-şi că tânăra preoteasă de la Lirnes, luată prizonieră de Achile se îndrăgosteşte de răpitorul ei. „Pentru prima oară în viată", scrie ea *m Jurnal* la 3 august 1909, „mă bucur de semnele toamnei... Eu, care dorisem să opresc toate verile trecute, o alung pe aceasta: «Du-te, căci toamna îmi readuce speranţa, iar iarna, pe care o uram, pare să conţină promisiuni incerte şi divine...»

Fiecare telegramă, fiecare scrisoare a *Kronprinz-ului* întreţine această exaltare care uneori ajunge mistică, căci la Martha cultul eroului capătă un aspect religios. Cărţile sfinte îi furnizează referinţe. Cititoare asiduă a Bibliei, a lui Pascal şi Emerson, îi citează pentru a

marca acest itinerar sentimental: „îmi vindecă sunetul. Mă conduce, din princina numelui său, pe cărări drepte" sau „Mă gândesc la el până la saturaţie" *(Imitaţia lui Isus Cristos).* Aflând că la 30 septembrie, la Palatul de Marmură i s-a născut *Kronprinz-u\m* un al treilea fiu, Hubertus, Martha marchează evenimentul printr-un citat din *Cântarea Cântărilor* lui Solomon: „Iubitul meu e alb şi rumen. Se distinge între o mie, între zece mii." Viitorul dinastiei pare asigurat din plin, dar, ca o femeie îndrăgostită, se nelinişteşte mai mult în privinţa tatălui decât a fiului. Duce o viaţă atât de primejdioasă? Nu a făcut oare un zbor de încercare cu Orvil Wright? Execuţia anarhistului Ferrer în Spania nu riscă oare să provoace drept represalii atentate împotriva membrilor familiilor domnitoare?

Obligaţiile

domestice, căci prinţesa Valentine le-a trecut pe ale ei în seama Marthei, îi distrag atenţia de la te-



pieri La începutul lui septembrie primeşte la Posada vi-zita prinţesei Lucien Murat, fiica ducesei de Rohan, iar apoi, la sfârşitul lui octombrie, pe a aviatorului Louis gleriot. Acesta tocmai a intrat în istorie efectuând la 25 iulie 1909 prima traversare a Canalului Mânecii cu avionul său „mai greu decât aerul". Recunoscător lui George Bibescu de a-1 fi susţinut în primele încercări, îi promisese că, în caz de succes, va începe în România turneul de demonstraţii. Avionul în care a învins Canalul Mânecii soseşte cu trenul la Bucureşti, adus în piese detaşate. Blerot zboară cu avionul remontat la 30 octombrie deasupra hipodromului de la Băneasa, provocând un entuziasm ardent.

Aeronautica joacă un rol tot mai important în viaţa lui George Bibescu, partizan din copilărie al aparatului „mai greu ca aerul" şi încântat să vadă acum că evenimentele i-au dat dreptate. Asta îl face să fie bine dispus. Martha îl întovărăşeşte docilă pe diferitele câmpuri de curse unde se desfăşoară zborurile de încercare, întrucât soţul o lasă liberă să corespondeze cu *Kronprinz-ul,* poate să se lase în voia fanteziilor care, de fapt, nu o plictisesc, căci, pasionată de glorie, nu rămâne indiferentă la cea pe care o obţine George din cucerirea aerului. Exaltării permanente din iulie îi urmează, la venirea toamnei, o oarecare nelinişte datorită nemulţumirii prinţului, provocată de o scrisoare necugetată pe care ea i-a adresat-o prinţesei Cecilia. Această gafă cauzează un răspuns dojenitor: „în primul rând," trebuie să vă spun că nu sunt încântat deloc de lunga scrisoare trimisă Ceciliei asupra «problemei femeii». Cecilia mi-a arătat scrisoarea şi mi-a cerut părerea. Am fost foarte surprins, fiindcă am crezut că m-ati înţeles în privinţa acestui subiect. Ascultaţi-mă: e o tac-

tică foarte greşită să mă faceţi să gândesc rău despre femei şi să credeţi că asta o să mă împiedice să mă angajez în vreo aventură serioasă. Asta nu poate avea decât efectul opus. Ar însemna să dispreţuiesc inteligenta femeilor mai mult decât o fac acum si să cred că nu sunt bune decât pentru plăcerea mea fizică, înţelegeţi? Nimeni $p_e$ lume nu o să mă influenţeze asupra subiectelor serioase si nimeni nu va avea o influenţă asupra mea, dacă nu i-arn acordat-o de bunăvoie. De pildă, nu sunt sigur că într-o zi, o femeie deosebit de frumoasă şi de atrăgătoare nu mi-ar putea suci capul şi să mă posede, dar şi în clipele cele mai exaltate ea nu o să mă poată face să spun ceea ce nu vreau să spun. Aici vă înşelaţi în scrisoarea dumneavoastră şi Cecilia a înţeles bine acest lucru, fiindcă mă cunoaşte în adâncime."[1]

Această punere la

punct, care arată că Martha a mers prea departe, nu pare să fi răcit sentimentele prinţului faţă de ea, căci, dacă scrisorile sunt mai puţin numeroase, telegramele continuă în aceeaşi cadenţă.

La începutul lui decembrie, Martha îl întovărăşeşte pe George la Pau, unde întâlnirea aeronautică de pe data de 9 decembrie are un mare succes: „De fiecare dată când un avion se ridică peste linia orizontului, nu îmi vine să îmi cred ochilor...", mărturiseşte ea. La Pau, George Bi-bescu îşi va căpăta brevetul de pilot, unul dintre primele ale aviaţiei civile. Astfel, anul 1909 se încheie printr-un nou succes Bibescu, prevestire fericită pentru 1910. Marthei îi vine să creadă că cerul a devenit complicele ei când, la începutul lui ianuarie 1910, află că soţul ei trebuie să meargă la Berlin pentru a-i însoţi pe prinţul Fer-

[1] Scrisoare în engleză,

traducerea autorului.
Fond particular.
248

T



şi prinţesa Măria, aflaţi acolo în vizită oficială. Reuşeşte să îl vadă pe *Kronprinz* în particular la 20 ianu-arie, dar acesta o previne că la dineul de gală de a doua zi la Potsdam, nu va putea, din păcate, să se ocupe de ea. "Am să vă arăt indiferenţă", îi spune el, „dar trebuie să ştiţi că asta nu înseamnă nimic."

Lucrurile se petrec astfel dar, în momentul toasturilor, *Kronprinz-ul* va ridica totuşi paharul în cinstea prinţesei Bibescu, ceea ce o consolează puţin de rezerva lui aparentă. După ce ascultă câteva bucăţi muzicale, convivii asistă la proiectarea unui film şi, în întuneric, prinţul se aşază alături de ea, în timp ce în spatele lor, trei prieteni, prinţii von Pless, von Salm şi Schonburg formează un paravan.

în ciuda acestei întâlniri nesperate, Martha simte o oarecare schimbare în raporturile lor. Dacă nimic nu s-a schimbat cu adevărat în purtarea prinţului, Martha a trecut de la siguranţa radioasă din timpul verii la o vagă nelinişte asupra permanenţei sentimentelor omeneşti. Minunata încredere de odinioară a cedat locul incertitudinilor atât de mult, încât se îndoieşte cu spaimă nu numai de viitor, dar şi de trecutul destul de apropiat şi pe cale de a deveni ireal: „Oare am trăit un basm?", scrie ea la 15 februarie. „O lume transfigurată, minunată, o lume a iluziilor în care s-a schimbat pentru totdeauna închipuirea unor copii. Totul e brusc în această lume, răul şi binele, fericirea soseşte cu o repeziciune atât de mare şi cu ocolişuri atât de neaşteptate, încât ţi se strânge inima când prinţul intră la Frumoasa din pădurea adormită şi o trezeşte fără nici o precauţiune din somnul ei de o sută de ani..." Silită să se ocupe de fiica ei bolnavă, Martha îi citeşte basmele lui Perrault şi e surprinsă să găsească în ele, la fel ca în textele sfinte, coincidenţe frapante cu pro-

r

pria ei situaţie: „Nu mai pot să citesc povestea Cenuşăresei fără să nu îmi vină lacrimile în ochi. Toţi voiau să fie altcineva şi totuşi el îşi repetă cu încăpăţânare în adâncul sufletului şi din prima clipă: «Eşti singura persoană, eşti unica.»"[1]

Aşa cum a observat atât de bine Eliza Brătianu, Martha vrea cu orice preţ să reuşească în viaţă şi refuză să se lase descurajată de melancolia care îi pătrunde în suflet. Astfel încât ia hotărârea să se lupte pentru a păstra această dragoste: „Cred că pentru a păstra intactă fericirea", scrie ea la 10 februarie 1910, „trebuie să munceşti zilnic, continuu, fără zăbavă. Poate că atunci când ai făcut un mare efort pentru a atinge fericirea, îţi închipui că poţi sta liniştit. Greşeală! Pentru a iubi, pentru a fi iubită, pentru ca să fii crezut că iubeşti, simt că e nevoie de o muncă veşnic reluată. Nimic nu este o dovadă definitivă, nimic nu este un punct obţinut pentru totdeauna... Sunt într-o stare de agitaţie constantă, de veghe, dar sunt convinsă că o merită..."

La data de 10 februarie 1910 putem să ne întrebăm dacă hotărârea îl vizează cu adevărat pe prinţul moştenitor al Germaniei, care, fără îndoială, nu va fi niciodată liber, sau mai degrabă pe prinţul de Beauvau-Craon, care, foarte îndrăgostit de ea de peste un an, vrea să o facă să divorţeze de George pentru a se căsători cu el.

[1] *Jurnal,* 15 februarie 1910.



# Capitolul VII

*Nu merită să cauţi fericirea în căsătorie, unde poţi fi sigur că nu o vei găsi.*

MARTHA BIBESCU

*Cea mai mare nenorocire este de a crede că te naşti ca să fii fericit.*

MARTHA BIBESCU

/^n anul dinainte, 1909, invitată fiind cu Emmanuel la un bal la prinţesa Eugene Murat, Martha, la plecare, îşi încrucişase drumul pe scară cu un bărbat încă tânăr care, la vederea ei, se oprise înlemnit, iar apoi, întinzând braţele, încercase să îi bareze trecerea. Surprinsă de acest gest, Martha a întors capul şi a făcut un ocol pentru a-1 evita, în clipa când îl întreba pe Emmanuel cine ar putea fi tânărul îndrăzneţ, acesta i-a fost prezentat: prinţul de Beauvau-Craon. Martha s-a mulţumit să îl salute sec, apoi, întorcându-se pe călcâie, i-a reproşat vărului ei că i 1-a prezentat.

— Nu îţi place să fii privită? remarcase Emmanuel.

— Nu astfel.

— Dar toată lumea te priveşte *astfel!*

Ultimul descendent al unei familii din Anjou, mutată în Lorena în secolul al XVI-lea şi devenită princiară la începutul secolului al XVIII-lea, Charles-Louis de Beauvau tocmai a împlinit treizeci de ani şi nu s-a căsătorit încă, spre marea disperare a mamei lui, care se teme să nu se





stingă numele o dată cu el. Fără a fi frumos, are o siluetă si trăsături care prin eleganta lor, aproape prea frapantă trădează o rasă ajunsă la ultimul ei stadiu de rafinament' Subţirel, cu oase proeminente, îmbrăcat la Londra, adică perfect, prinţul a păstrat la treizeci de ani o prospeţime tinerească, aceea ce corespunde caracterului său, un amestec de slăbiciune şi încăpăţânare, de melancolie si pasiune; a moştenit de la tatăl său marele nas al familiei Beauveau, cu atât mai celebru cu cât tatăl lui, mort în 1883, e considerat şi el posesorul unui nas asemănător cu al unui alt mare nume al Franţei*, perpetuat graţie lui. De aici, această glumă care amuzase întreg Parisul: „Dumnezeu iartă, lumea uită, dar nasul

rămâne...." Cu trei ani înainte de moarte, Martha i-a schiţat acest portret care, la mai mult de o jumătate de secol de la legătura lor, pare surprins pe viu: „Chip ascuţit; ochi albaştri, foarte limpezi şi cu ten de petală sau de mască de carnaval; un nas mare deasupra unei bărbii mari; iar această gură lungă şi zâmbitoare, atât de roză; gingii care se dezvăluie strălucitoare ca florile după ploaie, dinţi puri şi albi, ca cei de lapte. Capul mic pentru talia lui înaltă şi aerul de a fi fost şlefuit, lustruit, mângâiat şi glasat ca o operă de artă, zămislită pentru a plăcea doar unora după secole şi secole de viată în mijlocul naturii. Nimic nu poate sugera ideea unei astfel de graţii în purtare, a unei maniere pe cât de suplă pe atât de agilă de a se prezenta, de a saluta, de a merge, de a dansa sau de a se aşeza. Această perfecţiune în mişcări este de o eleganţă atât de inimitabilă, încât va fi imitată, dar niciodată egalată."[1]

* Este probabil vorba de faimosul nas al dinastiei Bourbon. [1] *Jurnal,* 13 iulie 1970.





pesi nu-i plăcea să fie astfel privită, Martha a fost miş-$_{ca}$ta de admiraţia plină de pasiune a lui Charles-Louis j$_{e}$ Beauvau, intrat uşor în intimitatea ei, asistând la şedinţele în care ea poza în atelierul pictorului Boldini, jntovărăşind-o în plimbări, gata să se folosească de orice prilej pentru a-şi exprima sentimentele. Mai întreprinzător decât *Kronprinz-ul,* într-o zi, în maşină sărutase pe ascuns piciorul Marthei şi, încurajat de acest prim gaj, ceruse şi altele cu strigăte de pasiune sau suspine de disperare. Era greu de domolit şi cu atât mai greu de respins. Când soţii Bibescu s-au dus la mitingul aerian de la pau, li se alăturase şi, după plecarea lui George la Bucureşti, s-a întors cu Martha la Paris.

în primăvara anului 1910, când Martha se afla în România, prinţul nu mai suportă despărţirea de ea şi se anunţă la Posada, fără ca George să se supere, fiind prea ocupat cu propriile lui amoruri. Beauvau nu crede că trebuie să se prefacă şi afişează poza arogantă a amantului fericit. „Din *cauza* dumneavoastră", îi va spune el Marthei la câteva zile de

la venire, „ador viaţa aşa cum nu am fă-cut-o niciodată..." întors la Paris, îi va scrie: „Vedeţi, zilele trec, dar legănându-le prin forţa gândului, se poate face un şirag de mătănii pe care le număr câte una pentru aceeaşi rugăciune..."[1]

Această rugăciune e aceea de a divorţa şi a se căsători cu el. Fiu unic[2], moştenitorul castelului de la Haroue, reşedinţă aproape regală la şapte leghe de Nancy, el trebuie să se căsătorească neapărat pentru a asigura transmiterea patrimoniului şi a numelui. Mama lui, o femeie energică

[1] Scrisorile prinţului de Beauvau către Martha Bibescu. B.N.

[2] Prinţul are două surori: Jeanne, contesă de Munn, şi Henriette, con tesă de Charles d'Harcourt.





şi chiar autoritară, i-a găsit mai multe partide avantajoase pe care el le-a dispreţuit. Atunci când a aflat de pasiunea fiului său pentru această străină, a întreprins cercetări cu privire la ea cu ajutorul confesorului ei, părintele Ser-tillanges, care s-a informat pe lângă o altă penitentă de-a lui, regina Natalia a Serbiei.

Prinţesa-mamă de Beauvau, născută Gontaut-Biron, nu este femeia să se lase impresionată de titlurile Bibeştilor si de nenumăratele portofolii ministeriale ale Lahovari-lor. Chiar dacă religia ortodoxă recunoaşte divorţul, fiul ei nu se poate căsători cu o femeie divorţată. Astfel încât se pronunţă cu fermitate împotriva acestui proiect. Pentru a se opune mai eficient, se decide să îşi însoare fiul şi începe vânătoarea de moştenitoare.

Tot gândindu-se şi ea la problema divorţului, pentru a-şi căpăta libertatea, Martha ştie că dacă se căsătoreşte cu Beauvau-Craon riscă să suporte, aşa cum a păţit odinioară soacra ei, ostracizarea din partea cartierului Saint-Germain si să fie lipsită astfel de înalta poziţie socială la care i-ar fi dat dreptul numele Beauvau. Doar o căsătorie religioasă, din păcate cu neputinţă, i-ar asigura o situaţie în regulă, în lipsa acestei consacrări, nu poate fi decât amanta lui Beauvau, fapt mai uşor acceptat de lume decât o căsătorie.

Martha a încetat de mult orice relaţie conjugală cu George, atât din indignare faţă de purtarea lui, cât şi din-tr-o repulsie fizică pe care o va mărturisi peste vreo douăzeci de ani. Victorita, prima amantă titulară a lui George, i-a transmis acestuia o boală regretabilă, greu de vindecat. Din *cauza* acestei fete, familia Bibescu se va stinge pe linie masculină, va

nota ea *m Jurnal* la 25 septembrie 1937, aflând de moartea acesteia. „Ştiam că *e* bolnavă. La





douăzeci de ani eram deja bine informată. Am refuzat să procreez cu un om îmbolnăvit de desfrâul acestei femei.••" Martha, care nu şi-a văzut niciodată rivala, se întrebă de ce farmece puternice dispunea ea pentru a-1 fi vrăjit pe George, astfel încât acesta să nu se jeneze deloc sa o înşele. Cum i-a promis de douăzeci de ori că va rupe legătura cu Victoriţa, fără să se ţină de cuvânt, Martha a botezat fata *Victoria din Malplaquee.* De fiecare dată când e departe de frumoasa lui, George cade pradă unui violent acces de disperare, care Marthei i se pare culmea infantilismului şi a prostului gust.

Batjocorită astfel, Martha consideră că are dreptul să-şi capete independenta. Dacă nu a mai vrut un copil de la soţul ei, poate totuşi să aibă de la un altul şi, pentru a fi sigură dacă îi poate da lui Beauvau moştenitorul cuvenit, va merge să consulte un medic, doctorul Galippe, al cărui verdict o linişteşte. Aşteptând să afle dacă Beauvau va sfida interdicţiile lumii şi dacă ea va suporta să devină străina primită cu ostilitate în clanul Beauvau, pleacă împreună cu George şi Charles-Louis la Kiel, pentru a asista la faimoasele regate.

*Jurnalul* Marthei Bibescu nu oferă decât indicaţii scurte asupra acestei noi şederi la Kiel, care pot fi completate cu informaţii dintr-o scrisoare adresată lui Emmanuel Bibescu. Instalaţi la *Hotel Seebadeanstalt,* soţii, lăsaţi singuri o oră, au remarcat cu umor că e pentru prima oară de peste un an când sunt singuri, ceea ce le permite să schimbe câteva idei: „George a vorbit mult, eu mai puţin...", îi mărturiseşte vărului ei. Duminică, 18 iunie, *Kronprinz-ul* îi face o vizită matinală. Martha vrea să i-1 prezinte pe Charles-Louis, dar acesta refuză să iasă din cameră sub pretextul că Germania a luat Alsacia şi Lo-





rena... A doua zi, Martha îl revede pe *Kronprinz* în public dar numai la 21 iunie poate să facă cu el o lungă plimbare cu maşina, ceea ce le va îngădui să amestece politica şi sentimentele. Zilele următoare sunt ocupate doar de festivităţi navale, la care participă George, căci pare să fi adus, cu acest prilej, barca lui cu motor. Dejunuri după dejunuri se succed la bordul diverselor iahturi.

Revenită la Paris la sfârşitul lunii iunie, Martha va merge să facă o cură la Luxeuil, staţiune termală aproape de Haroue,

moşia lui Beauvau. Fără îndoială că atunci s-a hotărât ea să nu se căsătorească cu Charles-Louis, decizie care va complica viata lor mai mult decât această legătură, tacit recunoscută de toată lumea.

în liniştea de la Posada, unde va rămâne până la sfârşitul lunii noiembrie, Martha reflectează la viitorul ei. Semn al unei oarecare confuzii, lecturile serioase, cele ale clasicilor francezi şi ale părinţilor bisericii, o preocupă mai mult decât mondenităţile. *Imitaţia lui Isus Cristos,* Spinoza, Pascal şi Remy de Gourmont îi ţin companie. S-a confesat fără îndoială soacrei ei, care nu ignora nimic din purtarea lui George, căci bătrâna prinţesă, fără a nega greşelile fiului ei şi fără măcar să le scuze, a făcut apel la mila şi generozitatea ei, conjurând-o să nu-1 părăsească pe Pufi, acest copil teribil de răzgâiat. „Unei alte femei nu i-aş fi cerut-o", ar fi spus ea, „dar ţie ţi-o cer: nu-1 părăsi niciodată!" Iar Martha i-a promis, un legământ pe care îl va respecta curajos, căci George, puţin impresionat de această măreţie sufletească, nici nu se gândeşte să se îndrepte sau să se arate mai discret. Va continua să o întreţină pe Victoriţa în văzul întregului Bucureşti, ofe-rindu-i un stil de viaţă



egal cu cel al Marthei şi, mai târziu, chiar şi o maşină, cu un şofer angajat din personalul lui.

***Prinţesa Bibescu***

George este un stăpân care cere socoteală tuturor fără să trebuiască să răspundă vreodată de actele lui, ignorând cu aroganţă virtuţile tactului şi ale discreţiei, care uşurează atât de mult legăturile dintre oameni, într-o scrisoare pe care i-o scrie de la Paris, în decembrie 1910, Martha face apel, dacă nu la datoriile lui, cel puţin la o elementară decenţă: „Serios vorbind, acum când sacrificiul s-a împlinit[1], am dreptul ca lumea să tacă, să nu mai pună întrebări *şi mai ales, să nu mi le mai pună mie..."*[2]

## *O dragoste nemiloasă*

Pentru a rupe o căsătorie, ca şi pentru a te căsători, *I .Le* nevoie de doi. Martha îşi dă seama că Beauvau nu acceptă să fie tratat ca prieten şi nici să fie căsătorit împotriva voinţei lui. Martha continuă să îl vadă aproape în

fiecare zi, să meargă cu el la Sainte-Assise, o proprietate a familiei Beauvau de lângă Paris şi să rămână amanta lui pentru a-1 consola că nu îi poate deveni soţie. E o situaţie fără ieşire, care o enervează pe prinţesa-ma-mă Beauvau, tot mai preocupată să îşi vadă fiul însurat şi asigurând continuitatea familiei. Dintr-un pasaj eliptic din *Jurnalul* Marthei se poate trage concluzia că bătrâna doamnă, decisă să taie pe viu, a venit să o vadă, ca într-o melodramă de bulevard, încercând să i-1 smulgă pe fiul ei. „E mai rău decât ce-am spus", îi va mărturisi ea mai

[1] Cu alte cuvinte, ea a renunţat să mai divorţeze.

[2] Scrisorile Marthei Bibescu către soţul ei. B .N.





târziu lui Charles-Louis, după vizita furtunoasă, adăugând: „Fiecare dintre noi eram extrem de hotărâţi..." ^ doua zi va merge să-1 vadă pe doctorul Galippe, pentru a afla dacă poate spera să mai aibă copii. Rugăminţile lui Beauvau au zdruncinat-o oare până într-atât încât s-o facă să-si schimbe hotărârea? Aşa s-ar presupune, căci soacra ei, pe care trebuie să o fi prevenit de această schimbare, soseşte precipitat la Paris la 24 martie 1911, fără îndoială pentru a pleda cauza fiului ei.

între George, căruia i-a promis că îi va rămâne soţie, şi Beauvau, care ameninţă cu sinuciderea dacă nu va fi nevasta lui, Martha alege fuga. Zdrobită, copleşită de atâtea scene şi lacrimi, pleacă la Florenţa. Acolo îşi regăseşte dacă nu liniştea inimii, cel puţin un oarecare calm. Rătăceşte prin biserici şi muzee, prin palate şi vile, în acest oraş al familiei Medici, devenit colonie anglo-sa-xonă, vizitând totul conştiincios, iar seara scriindu-i lui Beauvau pentru a-i predica moderaţia. „Mă îndoiesc că *v-am făcut bine* de când vă iubesc în sensul adânc pe care îl înţeleg eu", îi scrie ea în Vinerea Mare. „Nici nu v-am dat destul şi, fără îndoială, nici nu am luat destul. O să vă regăsiţi acelaşi şi deseori fără plăcere, aşa cum aţi fost întotdeauna cu alţii, dur, aproape rău, în ciuda tandreţei pentru mine, cea care suferă pentru

dumneavoastră fără a vă părăsi şi se plânge fără a putea să vă îmblânzească. Ce pot eu să fiu pentru viaţa dumneavoastră în stare mea actuală? Binele pe care doream să vi-1 fac e oare făcut? Răul pe care aş fi vrut să-1 evit, pot să-1 îndepărtez de dumneavoastră? Ce fel de influenţă pot avea asupra dumneavoastră eu, care sunt după placul dumneavoastră susceptibilă şi neliniştită, pentru că aşa sunteţi si dumneavoastră, si nemulţumită de mine pentru că ăst-

***Prinţesa Bibescu***

fel sunteţi mulţumit? Vă iubesc, nu m-am sacrificat pen-ţj-u dumneavoastră, cu alte cuvinte, nu am fost pentru dumneavoastră exemplul care determină adevăratele schimbări/"[1]

De luni şi chiar de ani de zile, Martha se gândeşte să devină romano-catolică, iar acum chiar reflectează ca, o dată convertită, să se retragă într-o mănăstire, tentaţie încercată încă din copilărie, când le invidia la Biarritz pe surorile de la mănăstirea Singurătăţii de la Anglet. Oare cea mai bună soluţie nu era să scape de cei care se certau pentru ea şi să se ofere lui Dumnezeu? îi vorbise deschis abatelui Mugnier, priceput să sondeze inima oamenilor de lume. îl consultase în mai multe rânduri şi începuse cu el un lung dialog epistolar, care avea să se continue timp de treizeci de ani.

Bunul abate, atât de sensibil la seducţia lumii mari, a găsit în Martha Bibescu o elevă excelentă. A doua zi după un dineu la ducele de Guiche, abatele notează în jurnalul lui: „Am fost cu totul şi poate chiar prea mult fermecat de prinţesa Bibescu..." Şi după ce s-a bucurat de elogiul făcut de ea catolicismului, adaugă: „Pe scurt, am fost fermecat de această *tânără romăncă,* cu o înfăţişare atât de plăcută şi a cărei conversaţie a fost pentru mine proaspătă şi strălucitoare, delicată si înflăcărată. Ducele de Guiche mi-a spus din capul

scărilor că nu era foarte potrivită cu soţul ei, pe care 1-am văzut la sfârşitul seratei."[2]

în tot timpul lunii mai 1911, abatele, care nu şi-a pierdut încă vederea, are multe prilejuri să o admire pe „tânăra romăncă", găsindu-i şi spirit şi frumuseţe, o com-

[1] Scrisorile Marthei Bibescu către Charles-Louis de Beauvau. B.N. [1] Abatele Mugnier, *Jurnal,* p. 211.





binaţie rară în nobilul caracter. „Are trăsături proaspete şi fine, ceva de băiat, de adolescent frumos", scrie el l$_a$ 11 mai 1911, complet subjugat, primind cu încântare cuvintele care se desprind dintr-o gură atât de frumoasă Pasiunea lor comună pentru Chateaubriand le îngăduie efuziuni sufleteşti si, puţin câte puţin, Martha începe să-i facă veritabile confidenţe, luându-1 în curând drept confesor.

George, pe de altă parte, a solicitat şi el sfatul abatelui Mugnier, dar nu pentru el, ci pentru Martha, căci, în ciuda egoismului si a inconstanţei sale, îşi dădea seama prin ce criză dureroasă trece soţia lui. întrevederile dintre prinţ si abate îşi găsesc ecou în *Jurnalul* acestuia din urmă. „Ultima vizită a prinţului Bibescu", scrie el la 26 mai. „Martha, mi-a spus el, are un caracter infernal", dar recunoaşte că *e* adorabilă.

Martha încearcă de acum înainte să-1 facă rezonabil si pe impetuosul Beauvau, care nu vrea să audă de nimic si, din contră, îşi clădeşte proiecte himerice, mai ales cel de a fugi în străinătate împreună cu ea şi de a locui acolo sub un nume de împrumut, în faţa refuzului ei de a-1 urma, i-a intrat în cap ideea că dacă trebuie să se căsătorească nu va accepta decât o soţie aleasă de ea. I se oferă două partide: domnişoara de Sainte-Aldegonde, săracă dar încântătoare, care se va căsători mai târziu cu prinţul Poniatowski, şi domnişoara de Boisgelin, bogată dar cu o sănătate firavă, care va deveni prinţesa Phillipe de Chimay. Discuţia avantajelor şi a incovenientelor respective ale acestor două partide ocupă nu numai conversaţiile lor la Sainte-Assise sau la Paris, dar şi corespondenţa lor atunci când Martha, la începutul verii 1911, se întoarce la Posada.





pledând pentru o legătură care 1-ar despărţi cel mai puţin de Martha, adică pentru aceea cu tânăra fată faţă de care

simte cea mai putină atracţie, Beauvau scrie: „Nu mă tem să cad în braţele dumneavoastră; nu mă tem decât că nu voi cădea." Disperat că nu primeşte răspunsul dorit în secret, cu alte cuvinte. „Nu vă căsătoriţi nici cu una şi nici cu cealaltă", îi propune Marthei o întâlnire pe teren neutru, de pildă la Budapesta sau chiar la Bucureşti, în prezenţa unui membru al familiei ei. Cum Martha nu se grăbeşte să îi răspundă, îi expediază o telegramă insistentă: „Dacă nu doriţi să aveţi pe conştiinţă moartea unui tânăr, obţineţi îngăduinţa lui George să vin să vă mai văd o ultimă oară."[1]

Când va reciti peste o jumătate de secol corespondenţa ei cu Beauvau, Martha va face pe margine multe comentarii, pentru a convinge viitorii cititori şi chiar pe sine că nu 1-a iubit niciodată pe Charles-Louis, în timp ce *Jurnalul* ei si chiar scrisorile relevă contrariul, într-o seară de vară, în 1970, muzica unui bal de 14 iulie, sub ferestre, va trezi în ea atâtea amintiri, încât, răscolită de rememorarea unui trecut îndepărtat, va scrie în *Jurnal,* sub imperiul emoţiei, pagini tulburătoare, o adevărată mărturisire a sentimentelor pe care din orgoliu voise să le nege, adnotând scrisorile lui Beauvau şi chiar pe ale ei cu remarci acide: „Bastringue, voci franceze, bal public, emoţia sărbătorilor în vechiul Paris al tinereţii mele. Mă gândesc la Charles-Louis. Obsesia amintirii lui e atât de puternică, încât ajung să cred ce au crezut alţii... că el a fost adevărata mea viaţă si că nu s-a consolat niciodată cu ideea de a mă fi pierdut. Cu cântecele de un senti-

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii,* v. I, p. 236.





ment foarte comun pe care vocea unui tânăr francez le cântă de o oră... Simt această cădere în timp, ca şi cum as fi trasă înapoi de o forţă irezistibilă, căreia i-am rezistat prea mult... Vocea puţin dogită şi zeflemitoare a unui cântăreţ de pe stradă, acompaniată de o orchestră de cârciumă mi-a amintit timpul când m-a iubit Charles-Louis. Acelaşi lucru s-a întâmplat si în ziua când m-am întors la Paris după Eliberare si când, ridicându-mi ochii spre acoperişurile de ardezie ale caselor din Place Vendome, am pronunţat în minte numele lui şi am simţit cum mă inundă lacrimi de bucurie. Mi-am spus, revenindu-mi în fire: nu 1-am iubit niciodată. Am iubit acoperişurile albe... ardezia frumoasă... Astă-seară, când el e mort de mult, mi-am spus: dacă sărmana muzică a acestor

serbări cu lampioane a fost de ajuns ca să-1 facă să revină, înseamnă că Parisul, Franţa si el sunt un singur lucru la care a ajuns să se refere totul... Ceva în mine a rămas viu din această dragoste la care am vrut să renunţ pentru a fi credincioasă (lui George)... Dacă sufletele sunt salvate de o dragoste veşnică, si eu o cred, astă-seară Charles-Louis ştie că nu m-a iubit în zadar, cum o ştiu şi eu. Iar cuvintele atât de triste: «Vă iubesc mai mult în imposibil decât în posibil» au căpătat un sens sublim."[1]

In realitate, fără a simţi o pasiune egală cu a lui, Martha îi răspunde destul pentru ca Beauvau să poată spera că ea îşi va învinge într-o zi scrupulele. Mai târziu, Martha, din dorinţa de a apărea într-o ipostază favorabilă, insinuează că s-a lăsat adorată din bunătate, pentru a evita un gest disperat. „Nu mai aveam decât o singură năzuinţă, o singură idee", va scrie în notele de pe marginea scriso-

[1] *jurnal,* 13 iulie 1970.





rilor lui Beauvau, „mănăstirea, dar nu pentru a deveni carmelită, cj pentru a mă împiedica să mai primesc scrisori nebune, cărora am avut slăbiciunea să le răspund, pentru a evita o sinucidere sau un asasinat, simţindu-mă răspunzătoare de această pasiune inspirată de mine, fără a crede însă în ea, de la prima noastră întâlnire la Violette Murat."[1]

întrevederea cerută de Beauvau are loc la 21 iulie 1911 la Lemberg, unde Martha a plecat în compania surorii ei Jeanne şi a cumnatului ei. „Au fost rostite acolo lucruri foarte nechibzuite", îi va scrie Martha abatelui Mugnier, „după care, cu multă blândeţe şi simplitate a inimii, am ajuns la un *statu-quo* aproape înţelept. O, nu am fost radicală şi nici nu am căutat o soluţie geometrică, cum veţi spune!" Iar Martha îi enumera confesorului ei soluţiile propuse: căsătoria cu Charles-Louis pentru a asigura transmiterea numelui, iar după naşterea unui moştenitor, fuga împreună, în acest caz, Beauvau îşi abandona titlul şi proprietăţile unuia dintre verii lui direcţi, sacrificiu care ar sărăci copiii pe care i-ar putea avea mai târziu cu Martha. Sau plecarea imediată a ambilor, pentru a trăi în străinătate, „în cele din urmă, 1-am făcut pe cel ce zămislise aceste idei neinspirate, necoapte şi dăunătoare, să le părăsească. Sau, urmând în litera ei religia lui catolică, să spună familiei: «E dreptul bisericii să hotărască dacă să

contractez sau nu această căsătorie dorită.» Ştiţi că aici, după ultimele mele informaţii, aş putea obţine anularea religioasă *excepţională* a căsătoriei. Iar atunci ar însemna să accepte ideea de a se căsători cu o persoană pe care nu o va abandona premeditat! Sau să renunţe la

' Scrisorile prinţului de Beauvau către Martha Bibescu. B.N.





mine! Vai, nici el şi nici eu nu aveam chef de asta; este simplul adevăr din care se nasc aceste complicaţii, $n_e$ care conştiinţele noastre nu ne îngăduie să le ignorăm Ce să fac? Cred că procedez cu prudentă, încercând să rămân calmă si să calmez..."[1]

Beauvau a sosit la întâlnire într-o stare de mare nervozitate, care nu numai că făcea orice discuţie dificilă, dar putea chiar să te facă să te temi de un act fatal. Când la începutul anului Martha îl prevenise pe abatele Mugnier de şantajul cu sinuciderea al lui Beauvau, abatele o liniştise: „Nu uitaţi că domnul Beauvau este francez: nu va întreprinde nimic." Dar Beauvau era, de asemenea, din Lorena şi, în timpul unei lungi scene, Martha îşi amintise istoria jalnică a nepotului lui Barres, tânărul Charles Demange, care se omorâse pentru doamna de Noailles. „Să nu credeţi că m-am speriat prosteşte, îi precizează ea abatelui, dar când un om trecut de treizeci de ani vine şi îţi spune: «O lună întreagă, în fiecare seară, mi-am privit cu tentaţie revolverul; ideea unei înmormântări civile e singura care mă opreşte», asta te pune serios pe gânduri."

Se despart deci fără să găsească o soluţie, iar corespondenta lor zilnică continuă pentru a dezbate neobosit aceeaşi temă. în ciuda promisiunii făcute soacrei ei, Martha s-ar fi împăcat cu ideea unei anulări, dar îi repugna să ceară tatălui ei o mărturie falsă, pe care domnul Lahovari i-ar fi refuzat-o cu siguranţă. Pentru a-şi calma scrupulele, se gândeşte la viaţa destrăbălată a lui George, la cheltuielile lui exagerate, la riscurile asumate în experienţele aeronautice, dar simţul datoriei învinge toate celelalte sentimente şi resentimente ale ei. La rândul lui, Beauveau

[1] Scrisoare din 5 august 1911, nepublicată în *Istoria unei prietenii.* B .N. 266

are şi el scrupule: este sfâşiat între marna lui, de care se terne, sora lui, contesa Charles d'Harcourt, care se oferă ca mediatoare, conştiinţa lui, care îi reproşează că nu şi-a făcut datoria şi, în fine, îngrijorarea pentru ce se va spune. Indulgentă în faţa acestei legături care provoacă mare scandal, lumea nu i-ar ierta o reglementare, ce ar putea fi considerată mai scandaloasă decât greşeala în sine.[1]

în scrisorile lui, Beauvau îi destăinuie toate dorinţele, îndoielile şi elanurile lui, în timp ce Martha, mai stăpână pe sine, se manifestă într-un mod vădit moralizator, încercând să-1 ridice la nivelul ei intelectual, într-o seară, după ce a primit la Posada pe doi membri ai Parlamentului român, îi scrie lui Charles-Louis: „Cât de mult regret că nu aţi putut fi al patrulea partener al acestei conversaţii politice... înţelegeţi că sunt mult mai nerăbdătoare si mai iritată în inima mea să vă ştiu departe de mine, atunci când spiritul meu găseşte o pradă interesantă în orice împrejurare. Iar asta provine din faptul că vă iubesc mai mult pentru dumneavoastră decât pentru mine. îmi dau seama că răstorn prin aceasta legile ancestrale ale psihologiei femeii, care practică în plan sentimental un egoism îngust, bazat pe propriul ei interes, vai! fiziologic exclusiv. Or, as putea, dacă aţi fi cu mine, să mă ofer din punct de vedere intelectual, ceea ce este mai înainte de orice, adevărata mea pasiune."[2]

îi scrie lui Beauvau mai ales din plăcerea spiritului decât din nevoia inimii, iar acesta, în nefericirea lui, se consolează, gândindu-se că scrisorile Marthei o leagă de el mai sigur decât toate declaraţiile de dragoste cu care

[1] Abatele Mugnier, *Jurnal,* 29 mai 1911.

[2] Scrisoare fără dată, dar din seria celor din 1911, adresată de Martha Bibescu prinţului de Beauvau. B.N.





o copleşeşte. „Sunt uimit uneori că găsiţi mijlocul de a-mj scrie zilnic şi atât de regulat, îndelung si aproape cu sârg", îi mărturiseşte el. Hotărât lucru, dacă ar fi să ne editäm scrisorile - ale dumneavoastră şi ale mele - am avea mai multe volume groase. Există amanţi care nu au încetat să îşi scrie în fiecare zi de doi ani? Pentru a şti când ne-am văzut, nu avem decât să cercetăm în care zile nu ne-am scris/'[1]

O întrerupere bruscă a corespondentei ne arată ca

Martha, de fapt, deşi încearcă să îl vadă cât mai rar, cedează totuşi din nou rugăminţilor lui şi acceptă să-1 revadă la 15 septembrie 1911, la Graz, în Stiria, unde cei doi petrec câteva zile împreună. „Trebuie să vă mai spun", îi scrie Beauvau la 14 octombrie 1911, „că (dragostea mea) rămâne întreagă şi că sunt învins de viaţă, de regula pe care nu am reuşit să o depăşesc, dar cu cât mă gândesc mai mult şi judec situaţia[2], cu atât mai mult îmi apare ca acel peisaj pe care 1-am descoperit, braţ la braţ, în cetatea de la Graz. înaintea mea, se sfârşea frumuseţea zilei, cu amănuntele ei de lumină si fericire, în spatele meu, noaptea în care o să intru poate şi unde, pentru a vedea mai limpede, va trebui să închid ochii."

[1] Scrisoare a prinţului de Beauvau către Martha Bibescu, la 6 sep tembrie 1911. B.N.

[2] Subînţeles: dragostea lui pentru Martha.





## *Interludiu bulgar*

Tntreruperea corespondenţei este urmată de o alta, *L* datorită unui scurt voiaj în Bulgaria, la sfârşitul lui septembrie, pentru a arăta această tară prinţeselor Eugene *şi* Lucien Murat, aflate la Posada. Expediţia cuprinde şapte persoane, fără a mai număra şoferii şi servitorii. Cele două prinţese Murat, George şi Martha, Emmanuel Bibescu, prinţul Leon Ghika si locotenentul Cantemir.

Din clipa când pătrund în Bulgaria, maşinile lor fac senzaţie printre localnici, care la Târnovo se adună în jurul lor pentru a le admira. Venit să participe la dineul călătorilor, şeful poliţiei locale se dovedeşte plin de atenţie faţă de George, căci a făcut pe vremuri parte din delegaţia bulgară însărcinată să ofere tatălui lui George tronul Bulgariei. Faptul că a renunţat la un regat le supără pe cele două prinţese Murat, care regretă şi ele tronul pierdut. Seara, municipalitatea organizează în cinstea lor un foc de artificii. Plăcerea unei astfel de primiri se stinge la fel de repede ca artificiile când descoperă ce camere le-au fost rezervate. Intrând într-a ei, Martha se îngrozeşte la vederea unor papuci de casă bărbăteşti, enormi, rupţi si murdari, ca si a unui pieptene infect şi cu dinţi lipsă. Sună un servitor pentru a-i cere să scoată pe loc aceste obiecte oribile, uitate fără îndoială de un călător precedent, dar omul surprins îi răspunde că ele aparţin hotelului şi sunt puse la dispoziţia oaspeţilor... Camera colcăie de diverse insecte. Pentru a se apăra, Martha renunţă să se mai culce şi se aşază pe un scaun în mijlocul unui lighean plin cu apă. Precauţia nu îi este de nici un folos: ploşniţele dau năvală în şiruri lungi din cele patru un-

ghiuri ale patului, se cocoaţă cu curaj pe pereţi, iar de acolo îşi dau drumul pe scaun. Martha, care şi-a pus între timp mănuşile, termină prin a deschide o umbrelă, pentru a se apăra de aversa scârboasă.

A doua zi, după o astfel de noapte, călătorii nu sunt deloc înclinaţi să judece favorabil ţara, cu atât mai mult cu cât surprizele dezagreabile continuă. După ce au traversat celebra Vale a Trandafirilor fără să vadă nici o floare, află la oprirea la Filipolis că hangiul, deşi prevenit de o telegramă, nu are camere disponibile. Trebuie să se mulţumească cu sala de înregistrare a bagajelor. Se pun trei paturi pentru femei; bărbaţii se culcă în paturile încă destul de calde ale servitorilor goniţi de la han. Acolo, firește, nu există nici cea mai vagă aparenţă a unor mijloace de toaletă, aşa încât domnii se spală sumar la fântâna din curte.

Când cei doi Bibescu şi prietenii lor sosesc la Sofia, scopul expediţiei, sunt sleiţi de oboseală; cu oasele frânte de starea drumurilor, murind de sete şi de foame, nu mai visează decât o baie bună. în acea clipă apare Maurice Paleologue, ministrul plenipotenţiar al Franţei. Printr-o coincidenţă ciudată, acest diplomat este fiul unui student evreu Pollak, care în 1848 trăsese asupra prinţului domnitor din Ţara Românească, bunicul lui George. Poate pentru a face să se uite această întâmplare neplăcută, renumitul Pollak îşi schimbase numele şi îl luase pe cel al uneia dintre cele mai ilustre dinastii bizantine, aceea a Paleologilor. Maurice Paleologue căpătase o reputaţie excelentă si devenise amantul comedienei Bartet, care reuşise să-1 înveţe limba franceză, inclusiv pronunţia ei. în acea zi, Paleologue a venit să-i prevină pe soţii Bibescu că trebuie să lase totul baltă şi să se înscrie pentru audienţă la palatul regal, deoarece regele Ferdinand, infor-



triat de poliţie cu privire la sosirea lor, a binevoit să-şi artiâne plecarea pentru a-i fi prezentaţi. Cei doi Bibescu si prinţesele Murat refuză, spunând că sunt acolo incognito şi că nu au nici un chef să-1 întâlnească pe potentat.

— Să nu-1 vedeţi pe rege? O! E cu totul imposibil! exclamă Paleologue. Mai întâi că nu e nimic altceva de văzut în

Bulgaria, vă rog să mă credeţi, este singurul artist în această ţară fără arte. E singura curiozitate într-o ţară unde nu există un singur magazin de antichităţi. E singurul demn de văzut în această ţară care nu are nici măcar un teatru!

Cu excepţia lui Emmanuel şi a prinţesei Eugene Murat, ceilalţi merg să se înscrie în audienţă. O invitaţie soseşte ca un bumerang, incluzându-i pe toţi. Emmanuel şi Violette Murat se opun. Emmanuel se pretinde republican; Violette Murat, descendentă din mareşalul Ney, evocă umbra străbunului, dar Paleologue se supără şi cei doi trebuie să cedeze. Emmanuel, care nu are cu el decât un costum de flanel, împrumută o redingotă ridicolă, ale cărei mâneci îi acoperă vârful degetelor.

Zâmbitoare şi melancolică, regina Eleonora îi primeşte cu amabilitate, apoi dispare şi după zece minute intră regele: „în prima clipă", scrie Martha, „1-ai fi putut lua drept un om de ştiinţă sau un mare filozof, cu barba lui albă, scurtă şi ascuţită, cu un nas foarte lung şi proeminent şi cu un trup greoi, îmbrăcat într-un costum de oraş. Brusc, în timp ce se apropia de mine, privirea lui căpăta o expresie extraordinar de răutăcioasă... Ochii erau mici, dar cu o expresie puternică, şireată şi autoritară şi atât de ficşi, încât îţi produceau o oarecare stânjeneală."[1]

[1] Relatarea Marthei Bibescu, care nu a scris în *Jurnal* în timpul acestei călătorii. Documentele Bibescu. B.N.





Regele o întrebă pe Martha ce a văzut mai interesant; ea răspunse că i-a plăcut caracterul pitoresc al târgului.

— Aha, remarcă Ferdinand I, azi e vineri, zi de târg; scumpii mei supuşi fac schimb de mirosuri urâte!

Apoi, după câteva minute, se interesează cu graţie:

— Cât timp credeţi că veţi mai rămâne printre vitele mele?

Le îngăduie călătorilor să viziteze grădinile de la Vra-nia, un adevărat paradis, al căror spectacol compensează decepţia suferită în Valea Trandafirilor.

## *La mănăstirea carmelită ".. din Alger*

*-т)* eîntoarsă la Posada, Martha găseşte nenumărate jLY scrisori de la Beauvau, toate reluând tema obişnuită, plecarea împreună, indiferent unde, departe de exigenţele rangului, de

sâcâielile mamei lui şi de spaima care apasă în această toamnă a anului 1911 asupra bătrânei Europe, căci tocmai a izbucnit războiul între Turcia şi Italia. „V-am iubit prea mult pentru a mă teme că vă voi iubi mai puţin", îi scrie el la 10 octombrie 1911. „Mi-aţi încredinţat destinul dumneavoastră. Vai! Ce-am făcut cu el? La rândul dumneavoastră, îl aveţi încredinţat pe al meu; faceţi ce voiţi cu el...", iar la 23 octombrie adaugă, ca aluzie la voinţa Marthei de-a şterge trecutul arzând scrisorile lor: „Am să vă repet că trecutul îmi poate rămâne prezent viu. Iată de ce nici mănăstirea pentru dumneavoastră şi





nici distrugerea scrisorilor pentru mine nu vor înlătura acest trecut..."[1]

în fata încăpăţânării lui Beauvau, Martha îşi dă seama ca, dacă nu îl descurajează definitiv, el va continua să spere întotdeauna şi să refuze orice altă partidă. Trebuie deci să rupă cu el fără speranţa unei reveniri şi, pentru a *se* sustrage urmăririi lui, să meargă undeva unde el nu o poate ajunge. Există un refugiu mai bun ca o mănăstire? Mănăstirea carmelită de la Alger, de unde stareţa Jeanne Bibescu îi trimite în fiecare an portocale şi poeme, i se pare un refugiu indicat. Martha doreşte să se retragă cel puţin o vreme pentru a-i lăsa lui Beauvau timp să se vindece de ea. Când află de hotărârea ei, Charles-Louis se revoltă împotriva a ceea ce el numeşte o „imolaţie" în care nu vede decât o sinucidere morală, după care afirmă că ar vrea să-i imite exemplul, căutând şi el pacea unei mănăstiri. „Vă cer să rămâneţi în inima dumneavoastră de femeie ceea ce sunteţi", îi scrie el la 29 octombrie 1911, „în timp ce eu o să rămân în inimă omul pe care 1-aţi creat."[2] în mintea lui, va avea loc o nuntă mistică, încoronată de moarte, „moartea vieţii la care nu mai ţinem nici unul, nici altul..."

La 5 noiembrie, cu asentimentul soţului şi cu binecuvântarea soacrei, Martha pleacă din Bucureşti, însoţită de fiica ei şi de cameristă. La 8 noiembrie ajunge la Lyon, unde îl vede pe Beauvau, iar de acolo se îndreaptă spre Marsilia pentru a se îmbarca. La hotel o aşteaptă o telegramă a lui George, care o anunţă că a cumpărat de la Marie-Nicole palatul Mogoşoaia pentru a i-1 oferi ei. E o

[1] Scrisorile prinţului de Beauvau către Martha Bibescu. B.N.

[2] *Ibid.*

manevră măiastră, inspirată poate de mama lui, căci perspectiva de a reface această clădire la care ţine e singurul mijloc de a o lega pe Martha nu numai de România, dar şi de o viaţă activă. Vechiul palat va deveni pentru ea un nou centru de interes, calcul care se va dovedi corect.

Martha se îmbarcă cu toate acestea pentru Alger, fiind prea epuizată pentru a se bucura cu adevărat de veste; îşi doreşte odihnă şi uitare. Uitarea va fi mai greu de găsit, căci, în adâncul sufletului ei, ceva protestează împotriva sorţii alese: „Sunt frântă de oboseală şi totuşi ştiu bine că nimic nu mă poate despărţi de el, nici măcar această oboseală infinită", îi scrie ea lui Emmanuel Bibescu de îndată ce soseşte... „Celor care te vor întreba spune-le că sunt în Algeria pentru a-mi termina cartea în linişte. Trebuie să am grijă să îmi inventez viaţa pentru alţii, în noaptea trecută, pe vas, un tânăr s-a spânzurat într-o cabină de alături: «Un pasager de la clasa întâi», spuneau servitorii, consternaţi de acest amănunt. Trebuie să cred că viaţa e destul de rău făcută pentru că am fost doi, la clasa întâi, care au dorit să moară noaptea trecută."[1]

Cum o femeie chiar disperată rămâne femeie, este amuzant de confruntat această scrisoare tragică, scrisă lui Emmanuel, cu un pasaj din *Jurnal,* care arată că, mereu conştientă de forţa ei de seducţie, Martha nu uită nimic din ceea ce îi poate spori frumuseţea sau impresia produsă de ea: „Pe bordul vasului, cu o cuvertură somptuoasă de lână, imitând blana de panteră cu picăţele. Toţi oamenii care treceau pe punte mă priveau. Doar unul merge prin faţa mea fără să mă privească. Indiferenţa lui

[1] Scrisoare din 16 noiembrie 1911, scrisă de la Hotel Saint-Georges din Alger. Documentele Bibescu. Fond particular.





mă izbeşte. A doua zi, doamna Zufall[1] a venit să îmi spună că acel bărbat, care locuieşte în cabina vecină cu a mea, s-a spânzurat... Lipsa lui de curiozitate are o explicaţie", conchide ea satisfăcută.

Dacă Martha şi-a închipuit că va găsi linişte la mănăstirea carmelitelor, îşi dă seama repede că a sosit prea târziu pentru aşa ceva. Stareţa se pregăteşte să plece de acolo, căci vrea să revină în lumea pe care Martha este gata să o părăsească. Nu a făcut din mănăstire un cazinou, cum va spune cu răutate Anna de Noailles, dar confuzia spiritului şi ciudăţenia manierelor ei o prevestesc pe ghicitoarea în cărţi care va deveni în anii treizeci.

*Mama binecuvântată a lui Isus,* cum se numeşte Jeanne Bibescu la mănăstire, s-a îndrăgostit de domnul Combes,

duşmanul declarat al congregaţiilor religioase, şi se gândeşte să i se alăture. Romanul lor de dragoste a început cu câteva luni mai înainte, când Jeanne Bibescu, temân-du-se că se vor desfiinţa mănăstirile din Africa de Nord, pledase personal cauza mănăstirii ei pe lângă Combes. întovărăşită de vicarul general al Algerului şi de una dintre carmelite, a plecat la Paris în mai 1903. Locuind la verii ei Murat, a fost dusă într-o trăsură cu armoarii nobiliare la Place Beauvau, unde Alexandru Bibescu îi obţinuse o audienţă la preşedintele consiliului. Nu se ştie ce şi-au spus, dar plecând stareţa, încântată de primirea făcută de Emile Combes, îi declarase: „Domnule preşedinte, am venit să vă cuceresc, dar am fost eu cucerită."

A trebuit să se întoarcă de mai multe ori la Place Beauvau pentru a încheia negocierile, de fiecare dată condusă la plecare până la trăsură de Combes, care o numea cu de-

Camerista ei nemţoaică.





votiune „prinţesă", spre marea uimire a uşierilor. Jeanne făcuse alte două călătorii la Paris în acelaşi scop şi începuse să corespondeze regulat cu Combes, pe care îl numea „scumpul meu Justes", fără să îşi ascundă deloc sentimentele trezite de el: „în realitate, spiritul meu e de cele mai multe ori în cabinetul vostru de lucru, care se găseşte acolo unde merg, vorbesc sau acţionez", îi scrie ea în iulie 1904. „în clipa când mă citiţi, spiritul e încă în apropierea voastră. Nu mă plâng de viaţa dublă pe care v-o datorez. Face ca toate evenimentele să fie interesante../"[1]

Răspunsurile lui Combes nu sunt, fără îndoială, descurajatoare, căci *Mama binecuvântată a lui Isus* constata la 28 august 1904: „Mă mir că o inimă atât de fermă ca a voastră poate să pună în expresia prieteniei ei o blândeţe atât de frumoasă..." Fireşte, ştirea acestei ciudate legături sufleteşti s-a răspândit în Franţa şi chiar şi în Europa, amuzând pe unii si scandalizând pe alţii. Bunele lor raporturi nu împiedicaseră, de altfel, aplicarea Legii Separaţiei, ca şi pe cea asupra congregaţiilor din Algeria, deşi Jeanne Bibescu obţinuse, trebuie să recunoaştem, o derogare pentru Preoţii Albi şi una pentru mănăstirea ei. Iată deci cărei speţe de nebună voise Martha cu imprudenţă să îi încredinţeze salvarea sufletului.

în *Jurnalul* ei nu pomeneşte nimic despre scurta şedere la mănăstirea carmelită din Alger, tăcere care ne îngăduie să presupunem că *Mama binecuvântată a lui Isus,* gata să fie

îndepărtată din călugărie, nu avea deloc chef să se ocupe de vara ei. Astfel încât Martha, după o săptămână petrecută în Algeria, din care nu a văzut decât ruinele

[1] Prinţesa Bibescu, „Porta Paradişi", în revista *Hommes ei Mondes,* iunie 1952, p. 167.





rornane ?i portocalii în ploaie, se suie din nou pe vas cu destinaţia Marsilia.

## *Redeşteptarea pasiunii*

La Paris află că sora ei, Jeanne, tocmai a murit la 27 noiembrie 1911, victimă a holerei căpătate în timp ce îngrijea bolnavii în primul război balcanic. Nu avea decât treizeci şi unu de ani. Căsătorită mai întâi cu un Olănescu, de care divorţase pentru a se căsători cu un Văcărescu, nu a fost probabil prea fericită în scurta ei viaţă. Moartea ei marchează ruptura definitivă dintre Elena Văcărescu şi Martha, ura virulentă a celei dintâi pentru Martha, care va răspunde întotdeauna atacurilor cu un dispreţ glacial şi se va mulţumi cu o singură răzbunare: a-i face un portret cu adevărat feroce, în romanul ei *Egalitate*[1]*,* în *Jurnal o* va denumi de acum înainte cu porecla de *Scroafa.*

Cu ocazia morţii lui Jeanne, Elena Văcărescu, devenită vara ei prin alianţă, îi scrisese Marthei o scrisoare emoţionantă, dar în care făcea o aluzie perfidă la un bilet de fapt foarte nevinovat, trimis de Martha surorii ei pe vremea când stătea la Graz cu Beauvau. Acest bilet dovedea doar prin numele hotelului de pe hârtie şi ştampila poştei că Martha se găsea la Graz în momentul când fusese scris. Dintr-o greşeală a recepţionerului de la hotel, unde trăseseră din întâmplare atât Elena Văcărescu cât

[1] Prinţesa Bibescu, *Egalitate,* p. 60-61.





şi Jeanne, biletul scris de Martha a fost dat Elenei Văcă-rescu. Aceasta 1-a citit şi s-a crezut stăpână pe trei destine, cu perspectiva de a dispune după bunul său plac de tânăra şi frumoasa ei rivală. Ignora faptul că atât George cât şi prinţesa Valentine erau la curent cu întreaga afacere şi că Martha mersese la Graz cu asentimentul lor. Pentru a spulbera iluziile adversarei sale si a anihila această tentativă de şantaj, Martha îl roagă pe George să meargă chiar el si să ceară

Elenei Văcărescu restituirea acestui bilet: „Te rog mult", îi scrisese Martha lui George, „această scrisoare fiind, crede ea, o armă în mâinile ei, să mergi tu însuţi să i-o ceri, fără să ai aerul că îi dai mare importanţă. Sunt sigură că ai să o faci foarte bine, într-un fel care o va determina să regrete acele condoleanţe care seamănă cu un şantaj/'[1]

Când George s-a prezentat la poetesă, pe strada Cometa, la numărul 49, Elena Văcărescu pretinde că nu mai găseşte scrisoarea pe care ulterior va avea îndrăzneala să o dea prinţesei-mame, sub pretextul că George ar fi prea îndurerat să afle de trădarea soţiei! Demascată, Elena Văcărescu nu va dezarma si, după războiul din 1914-1918, va fi în fruntea campaniei de calomnii îndreptată asupra Marthei.

O reîntoarcere atât de promptă în Franţa 1-a încântat pe Beauvau care, crezând-o pierdută, îşi închipuie că s-a întors definitiv pentru el. Atitudinea Marthei, e adevărat, îl încurajează în această idee: după dezamăgirea de la Alger şi moartea sorei Jeanne, e fericită să simtă alături o prezenţă reconfortantă. De acum înainte, Beauvau vine aproape în fiecare zi la rue du Faubourg Saint-Honore,

Documentele Bibescu. B.N.

rT

278



numărul *71,* unde cu un an în urmă soţii Bibescu au în-chiriat un parter ale cărui uşi duble dau spre o grădină îngustă, care din primăvară şi până în toamnă luminează cu o pală verde-albăstruie încăperile cam întunecate ale apartamentului, botezat de Martha „acvariul meu".

întreaga lună ianuarie 1912 se scurge în deliciile inexprimabile ale unei noi înflăcărări pasionale. Dragostea lor pare să se fi îmbogăţit şi purificat de pe urma celor două luni în care s-au luptat să o învingă. După furtunile verii din 1911, începutul lui 1912 apare ca o perioadă de acalmie, ca unul dintre acele momente fericite care te fac să crezi în eternitatea sentimentelor. Peste cincizeci de ani, când Martha Bibescu îşi va reconstitui trecutul, va suprima din scrisorile pe care nu vrea totuşi să le distrugă frazele care trădează complicitatea lor fizică, în timp ce în *Jurnal,* rămas neatins de orice modificare, nu se ascunde să îi ofere dragostea ei lui

Beauveau, notând fără jenă dovada acordului carnal: „Soseşte la ora patru, cu putină întârziere", notează ea la 8 ianuarie 1912. „îi spun: «Nu vreau scuze, ci doar regrete». După ce ne-am îmbrăţişat mult, am plâns totuşi, şi a fost încă minunat, îmi spune: «Eşti fata mea şi sunt băiatul tău şi am să te apăr întotdeauna. Ai înţeles că nu mă pot lipsi de tine...»" Puţin mai târziu, îi spune: „Nu se ştie ce ne pregăteşte viitorul. Am fost creaţi unul pentru celălalt. Suntem aceeaşi fiinţă..." Iar apoi adaugă: „Niciodată un alt corp nu o să mă facă atât de fericit ca al tău."[1]

După atâtea discuţii, rugăminţi şi întrevederi, Beauvau devine mai rezonabil: acceptă, în fine, să se căsătorească. Nu contează fata, atâta timp cât o are pe Martha care, de

[1] *Jurnal,* 8 ianuarie 1912.





data aceasta, pare să accepte compromisul. Viitoarea soţie aparţine celei mai bune societăţi, dar nu are farmec si frumuseţe, deşi are bani. Bucuria de a deveni prinţesă ar fi trebuit să fie suficientă pentru fericirea ei, socoteşte Beauvau. Din păcate, fata are o mamă redutabilă si prudentă care, pentru a-si cunoaşte mai bine viitorul ginere, îl invită într-o călătorie pe Coasta de Azur şi în Corsica. Beauvau pleacă deci din Paris la începutul lui februarie 1912, pentru a merge mai întâi la Florenţa, de unde îi scrie Marthei o scrisoare atât de frumoasă, încât ea, mai sensibilă la fraze decât la gesturi, trăieşte cele mai delicioase voluptăţi, acelea ale spiritului. „O scrisoare sublimă de la el înainte de plecarea din Florenţa", notează ea încântată la 7 februarie, iar a doua zi constată cu aceeaşi mândrie: „O altă scrisoare de la Florenţa, din nou plină de o tandreţe minunată. S-a reapucat să îmi scrie aproape în fiecare zi; depăşeşte din nou speranţele mele..."[1]

Martha profită de lipsa lui pentru a termina *Alexandru Asiatic,* din care încearcă efectul unor pasaje asupra lui Emmanuel Bibescu. Cucerit de frumuseţea plastică a anumitor expresii, Emmanuel îi declară, ceea ce o măguleşte mult, că este din speţa autorului *Imitaţiei lui Isus Cristos.* Această lucrare mică, în care istoria lasă deseori loc legendei şi mai ales poeziei, e rodul unei munci mai intense decât ar putea să îţi sugereze volumul, în comparaţie cu mapele de documente consultate, cartea este un flacon de esenţă de trandafir în raport cu acele câmpii din Bulgaria, traversate cu un an mai înainte.

Evocând cercetările ei la Biblioteca Naţională, Martha va spune că a tăiat o pădure pentru a construi o cutiuţă si că acest Alexandru, importat din Asia, fusese ajustat în Franţa.

[1] *im.,* 8 aprilie 1912.



***Prinţesa Bibescu***

Uneori îl vizitează pe doctorul Le Bon, autor prolific, a cărui pană nu e întotdeauna inspirată, împreună cu ]y[arie Bonaparte, pe care a întâlnit-o la el, îi corijează aforismele, apoi introducerea lui la un studiu al Revoluţiei Franceze. Iese mult şi vede oameni de lume si artişti: Vuillard, Bertrand de Fenelon, ambasadorul Izvolski, abatele Mugnier, Adrien Hebrard, directorul ziarului *Le Ţemps,* Denys Cochin, doamna de Ganay, ducele şi ducesa de Gramont, fiul lor, ducele de Guiche, familia Murat, ducesa de Clermont-Tonnerre, ca şi un om foarte tânăr, al cărui nume - Cocteau - i se pare atât de obscur, încât nu îl pomeneşte niciodată fără să precizeze între paranteze: „poet".

Perioadă fericită, armonioasă, tulburată o clipă de apariţia lui George venit urgent din România şi care îi face hatârul să ia masa cu ea într-o seară, întrevederea intimă neaşteptată se dovedeşte mai puţin neplăcută decât ar fi crezut ea. Nu s-a plictisit şi, recunoscând acest fapt, remarcă: „Dacă s-ar putea ca el să nu se plictisească cu mine..." Cu o zi înainte de plecarea lui, Martha încearcă să aibă o explicaţie loială cu el, dar se loveşte de opacitatea unui om hotărât să îşi ducă viaţa cum vrea el, fără cea mai mică concesie faţă de amorul propriu al soţiei sau faţă de opinia publică. Crede, fără îndoială, că dacă i-a cedat Mogoşoaia, s-a eliberat de orice obligaţie faţă de soţia legitimă. „Mă încumet să-1 întreb dacă vrea să încerce să reînceapă cu mine o viaţă omenească", scrie Martha la 7 martie 1912. „Nu am nici o speranţă."

Această vanitate a lui George, care pentru nimic în lume nu îşi recunoaşte nici cea mai mică greşeală, Martha o regăseşte în fosta *Mamă binecuvântată a lui Isus,* refugiată pentru moment la Cleo de Merode. Caterisită, ve-

selă, oferă societăţii spectacolul jalnic al unei emanicpărj tardive, îngrozindu-1 până şi pe abatele Mugnier, de obicei greu de uimit. Aproape în fiecare dimineaţă, Jearine Bibescu vine s-o vadă pe Martha care, din milă, o ţine la masă, ascultând cu răbdare toate nebuniile ei. Cuprinsa de patima grandorii, repetă pretutindeni că Papa se miră că nu o vede călătorind în maşină cu surorile ei. Lucrul cel mai dureros pentru Martha nu e să audă astfel de prostii, ci să suporte vulgaritatea limbajului adoptat de fosta carmelită, pentru a dovedi că s-a întors în contemporaneitate. A început să folosească expresii vulgare, împodobindu-şi delirul cu expresii de mahala. Vrea „să îşi facă de *cap",* afirmă ea, dar nu are mijloacele necesare, căci surorile ei, furioase, nu vor să îi dea nimic şi, fireşte, vrea să revină asupra împărţirii moştenirii rămase de la părinţi. Astfel încât are intenţia de a-şi scrie *Memoriile* pentru ziarul *Le Matin,* care i-ar fi făcut oferte „mirobolante". Devine însă evazivă atunci când este întrebată ce mai aşteaptă pentru a le accepta. Se gândeşte, de asemenea, să se căsătorească. „Nu, nu mai e deloc Sfânta Tereza, presupunând că a fost altădată!", constată abatele Mugnier[1], în timp ce Martha notează în *Jurnalul* ei din 3 martie 1913: „Cea mai puternică convingere catolică îmi izvorăşte din faptul că am putut să rezist la dezgustul şi dezamăgirea produse de ea."

[1] Abatele Mugnier, *Jurnal,* p. 243. 282

**Prinţesa *Bibescu***

## *Renegare si convertire*

Aşa cum s-a văzut, de mai mult timp, Martha voia să renunţe la ortodoxie pentru romano-catolicism care, deoarece fusese crescută în Franţa, i se părea religia ei firească. Exaltarea simţită odinioară la mănăstirea Singurătăţii din Anglet a lăsat în sufletul ei o nostalgie pe care experienţa din Algeria nu a vindecat-o. întorcându-se acasă după un dineu de la locuinţa ei de pe rue du Faubourg-Saint-Honore, numărul 71, în ajunul Crăciunului din 1911, abatele Mugnier notează în *Jurnalul* lui: „Ea (Martha) se gândeşte să devină catolică şi m-a întrebat cum să procedeze."[1] Cu bunul lui simt ţărănesc, abatele nu se lasă păcălit de elanurile mistice ale catehumenei lui. Departe de a o îndemna să părăsească lumea, o sfătuieşte să se obişnuiască cu ea şi să îşi valorifice talentele. „Credea în vocaţia mea de scriitoare mai mult ca în cealaltă...", va spune Martha. Indiferent de stările sufleteşti

ale unei soţii pe care nu o mai vede deloc, George nu a ridicat nici o obiecţie când ea i-a mărturisit dorinţa de a deveni catolică, cerându-i doar, pentru a salva aparenţele, să asiste la slujbele ortodoxe când va fi în România.

Convertirea ei are loc discret, la 18 aprilie 1912, la capela Saint-Joseph de Cluny, pe rue Mechain, unde abatele Mugnier, după ce i-a primit spovedania, îi oferă comuniunea. E vreme frumoasă în acea dimineaţă de aprilie si simpaticul abate, la fel de sensibil ca şi Martha la natură, notează relatând ceremonia în *Jurnalul* lui: „Micsandrele, miozotisurile şi părăluţele zâmbeau la poarta capelei..."

[1] *Ibid.,p.22l.*





Sfântul om nu *e* mai puţin sensibil la frumuseţea în floare a penitentei lui: „Prinţesa a venit apoi la mine să bea o picătură de ceai. Am discutat puţin... In timp ce îmi vorbea, avea ochii încântători. Buza superioară e fină. Buza inferioară e mai cărnoasă si trandafirie. Prinţesa Bibescu îmi pare simplă, dreaptă, mai degrabă candidă..."[1]

A fi de acum înainte romano-catolică impune unele obligaţii: trebuie să rupă, în fine, cu Beauvau, un sacrificiu pe care, în adâncul inimii ei, nu se poate decide să îl facă. în timpul lunii martie, Charles-Louis şi-a continuat vizitele zilnice, deşi e oficial logodit cu domnişoara de l'A... Cu cât se apropie mai mult data căsătoriei, cu atât îl înspăimântă mai tare lanţul pe care şi 1-a agăţat de gât. începe să caute pretexte pentru a scăpa, dar viitoarea soacră îl supraveghează: „La ideea că aş putea să-mi recapăt libertatea, îmi vine să sar ca un ied", îi mărturiseşte el Marthei la 19 martie. Departe de a-şi ascunde sentimentele, Beauvau repetă amicilor: „Dacă această căsătorie nu ar fi atât de înaintată, i-aş trimite la plimbare!" Pe măsură ce trec zilele, situaţia devine tot mai penibilă. „Cum să îi spun: nu te mai iubesc, atunci când nu am iubit-o niciodată?", remarca pe bună dreptate Beauvau. Neavând curajul să-şi înfrunte direct adversarul, îşi expediază cumnatul, Charles d'Harcourt, cu misiunea de a o face să înţeleagă pe domnişoara de T A... că ar fi înţelept să renunţe de comun acord la proiectul acestei căsătorii. Dar vai! Charles d'Harcourt, în loc să o convingă, se întoarce el însuşi convins de cele două femei, în aceste condiţii, nu îi mai rămâne decât să rupă logodna oficial, ceea ce va provoca

scandalul pe care Beauvau doreşte să îl evite.

[1] *Ibid.,* p. 239.





pentru a se sustrage comentariilor lumii, Martha şi Charles-Louis cad de acord să plece, el în America de Nord, iar ea la Florenţa. Hotărârea o dată luată, amândoi întristaţi se lasă pradă beţiei despărţirii. „Conversaţie lungă, tristă, dulce, veselă, de neînţeles... Adio, om pasionat", gcrie Martha la 4 aprilie 1912. „Iar acum", suspină Beauvau, să tăcem, ca să vă pot auzi respirând si să plâng privin-du-vă colierul, căci va vedea sfârşitul nostru..."

O întovărăşeşte până la Florenţa, apoi revine la Paris, în timp ce Martha, după o scurtă şedere la *Grand Hotel,* se mută la Gamberia, la vara ei Jeanne Ghika. Iese puţin, dar lumea vine să o vadă: contesa Serristori, pe atunci o frumuseţe faimoasă, contele şi contesa }ean de Castellane, Bernard Berenson, criticul de artă, şi Andre Gide, pe care 1-a întâlnit cu un în urmă la Emmanuel Bibescu. Beauvau îi scrie în fiecare zi una sau două scrisori, pe care ea le aşteaptă cu mare nerăbdare şi le analizează conţinutul cu emoţie, ceea ce te face să crezi că dragostea profană, în ciuda hotărârii ei, a triumfat din nou asupra celei divine. Această corespondenţă exaltată se va continua în timpul şederii lui Beauvau mai întâi în Statele Unite şi apoi în Canada.

La 8 mai Martha părăseşte Florenţa ca să se întoarcă la Bucureşti, unde este aşteptată la gară nu de George, ci de Emmanuel, confidentul ei preferat, care urma să o asculte mult în acea vară. Despărţirea de Beauvau, voită de ea şi cu bună credinţă acceptată spiritual, este dificilă căci distanţa, în loc să stabilească sentimentele lui, pare, din contră, să le intensifice. Dacă la început e liniştită de statornicia lui Beauvau, ajunge ca o tăcere a lui, o scrisoare întârziată sau pierdută s-o neliniştească şi s-o facă să presupună cea mai rea situaţie, de pildă, că s-a îndră-

gostit *de o* americană bogată. O oarecare doamnă Leeds o văduvă opulentă care se va căsători în 1920 cu prinţuj Cristophe al Greciei, îi apare o clipă ca o rivală redutabila E mult mai uşor de trecut de la dragoste la ură decât la o dragoste mai temperată: Beauvau trebuie să renunţe la Martha, dar nu trebuie să-i fie necredincios. Deşi ea 1-a determinat să facă acea călătorie, se alarmează văzând că începe să-i placă, iar când Beauvau o anunţă că îşi prelungeşte şederea cu o lună, Martha se irită ca de o trădare. „Scriu pentru că nu pot să o spun niciodată", mărturiseşte ea la sfârşitul lui octombrie. „A mai rămas acolo o lună. Niciodată nu ar fi putut suporta inerţia sentimentală timp atât de îndelungat. Nu e firesc că şi-a schimbat părerea, după ce a vrut aproape să mă oblige ca eu să îi spun să revină înainte de 25 octombrie."[1]

## „Alexandra Asiatic"

T n timpul acestei veri melancolice, Martha îşi dă *J.* seama, ca şi doamna de Stae'l, că pentru o femeie gloria e doliul strălucitor al fericirii. Scris cu mare pasiune, *Alexandru Asiatic* apare la Hachette, la începutul lui aprilie 1912, la câteva zile după convertirea ei. Cartea reprezintă o tresărire a păgânismului din partea unui suflet care s-a chinuit să devină creştin. La patru zile de la renegare, Martha era, dacă trebuie să acordăm credit *Jurnalului,* mai preocupată de reuşita ei literară decât de salvarea ei

[1] *jurnal,* note diverse din luna octombrie.





pirituală. „Primit cartea *Alexandru* de la editor... Si asta mă leagă de el (Beauveau). Mă scol si mă culc, rugându-mă pentru succesul cărţii, astfel încât dragostea lui să crească prin orgoliul succesului."[1]

*Alexandru Asiatic* e mai mult o suită de viniete pentru a ilustra istoria lui Alexandru cel Mare, şi mai puţin o Biografie a cuceritorului, o muncă delicată de iluminare a episoadelor celebre, pe scurt o serie de viziuni ale existenţei eroului, viziunile unei femei tinere, îndrăgostită de modelul ei şi care a consultat mai degrabă poeţii decât istoricii. Bine primită de presă, cartea e lăudată mult peste meritele ei. în clipa apariţiei lucrării, adulaţii şi complimente se revarsă cu nemiluita asupra autoarei. „Pare tradusă din greacă", îi spune la Florenţa un erudit italian, iar la Paris, Cocteau (poetul) îi apreciază „dozajul de sublim", încântat, abatele Mugnier îi scrie: „Alexandru al vostru este un Chateaubriand al spadei, iar tânărul cuceritor şi bătrânul scriitor poartă în ei acelaşi abis care îi devorează."[2] Apoi adaugă, pe linia judecăţii lui Emmanuel Bibescu: „Datorită formelor, geniului şi stilului, cartea e un fel de psaltire, de breviar sau de *Imitaţie",* ceea ce e totuşi exagerat, în schimb, teribilul doctor Le Bon, poate invidios de o faimă cu care nu are tangenţă, îi declară domnului Lahovari că detestă cartea fiicei lui, pe care o tratează drept imagine de Epinal*. Din fericire, regele Carol I va vindeca această rană în amorul propriu al părintelui, felicitându-1 pe domnul Lahovari în plin

[1] *Ibid.,* aprilie 1912.

[2] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii, v.* I, p. 261.

* Localitate din Franţa, faimoasă pentru micile ei ilustrate cu caracter pios, făcute într-o manieră naivă şi bucolică. Prin extensie de sens, orice imagine siropoasă şi sentimentală.

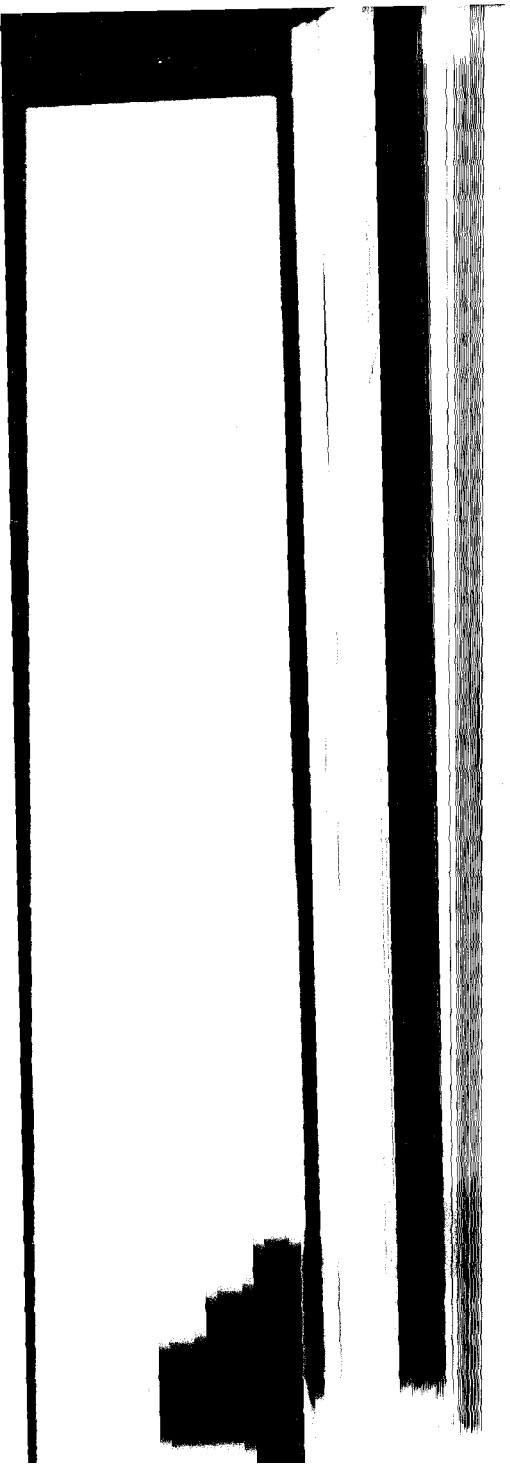

**Ghislain de Diesbach**

consiliu *de* miniştri şi decorând-o pe fiica sa cu medalia Meritul Românesc.

în retrospectivă/ cea mai importantă dintre scrisorile primite de Martha e cea de la Marcel Proust, scrisoare în care laudele hiperbolice oferite unei prinţese tinere si frumoase se amestecă cu rezerve asupra subiectului şi a manierei de a-1 trata. După ce îi mărturiseşte admiraţia lui pentru stil, „pentru aceste cuvinte ca nişte bijuterii cu o montură de tăcere, pentru această artă îndrăzneaţă, atât de abil reticentă, încât

ceea ce spuneţi nu este decât o mică parte din ceea ce aţi gândit...", se declară în opoziţie cu gândirea şi scopul autoarei: „Nimic nu mi-e mai străin decât să caut într-o senzaţie imediată, cu atât mai mult în realizarea ei materială, prezenţa fericirii. O senzaţie, indiferent cât e de dezinteresată, un parfum, o lumină, dacă sunt prezente, sunt încă prea mult pentru a mă face fericit. Atunci când ele îmi amintesc de o altă senzaţie, când le gust între prezent şi trecut... mă fac fericit."[1] Si, după o lungă disertaţie despre sine, plângându-se, cum avea obiceiul, de dificultatea existenţei, de viaţa lui „fără călătorii, fără promenade, fără societate, fără lumini", încheie promiţând că va încerca „să înţeleagă mai bine pe *Alexandru* şi pe prinţesa Bibescu" pe care, mărturiseşte el, nu o înţelege deplin.

Recolta de complimente o dată terminată, Martha va scrie nu fără ironie: „Dacă textul lui *Alexandru Asiatic* s-ar pierde, pierdere asupra importanţei căreia nu îmi fac de altfel iluzii, nu cred că toate scrisorile de entuziasm primite ar putea da cea mai vagă idee de ce era cartea despre care vorbeau."[2] Dacă Martha primeşte felicitările egali-

[1] Marcel Proust, *Corespondenţă, v.* XI, p. 108-110.

[2] *furnal,* note la sfârşitul lunii mai 1912.





*lot săi,* soţul ei în schimb primeşte onoruri oficiale: la \7 septembrie 1912, la cererea domnului Lahovari, George este numit ofiţer al Legiunii de Onoare, fapt care îi dă IVlarthei prilejul de a-1 zări, căci a organizat în cinstea lui un mare dineu la Mogoşoaia: George catadicseşte să apară, dar pleacă în aceeaşi seară la Bucureşti. Dacă Martha *se* mai poate considera căsătorită, atunci e măritată cu moşia de la Mogoşoaia mai degrabă decât cu George sau Beauvau.

Această proprietate va deveni pasiunea sa dominantă. De la întoarcerea ei în România în primăvară, îşi petrece timpul între Posada şi Mogoşoaia unde începe, la jumătatea lui septembrie, lucrări de restaurare, efectuate de muncitori italieni sub conducerea arhitectului Domenico Rupolo. La sfârşitul lui septembrie pleacă, de altfel, cu arhitectul la Veneţia pentru a alege din fabrica lui Fortuny, fiul pictorului, materialele necesare decorării camerelor de locuit. La Veneţia regăseşte o societate cosmopolită, care constituie o schimbare plăcută faţă de cea de la Bucureşti: soţii Polignac, Şir

Reginald Lister, Jacqueline de Pourtales, George *I,* regele Greciei.

La Mogoşoaia, în această locuinţă dărăpănată şi acum în plin şantier, Martha îşi petrece o toamnă destul de tristă, îndoliată de războiul cu care se confruntă Grecia aliată cu Bulgaria împotriva Turciei. După nenumărate vizite ale prietenilor din timpul verii, cum ar fi cuplurile Fels şi Ganay, vizitatorii se răresc, dar Emmanuel e acolo, ţinându-i companie, ca şi prinţesa Măria, care vine des să o vadă. Aceasta din urmă se consideră oarecum ca făcând parte din familie de când i-a mărturisit Marthei, în august, despre legătura ei cu Barbu Ştirbei, un secret cunoscut de toţi, de altminteri, întrucât opinia publică i-a

atribuit lui Ştirbei paternitatea prinţesei Ileana, născută în 1908.

De la moartea lui Jeanne, familia ei mai apropiată s-a risipit. Cele două surori mai mici, Madeleine şi Marguerite, sunt în pensiune la Tirlemont, lângă Bruxelles. Inlocu-ind-o pentru ele pe mama lor, veşnic absorbită de amintirea fiului ei, Martha le vizitează în Belgia în a doua jumătate a lui noiembrie. Această frumoasă acţiune îi aduce o recompensă nesperată: moartea contesei de Flandre, o prinţesă Hohenzollern din ramura Sigmaringen. Nu numai că funeraliile îi oferă prilejul unui frumos spectacol istoric, dar îi îngăduie să îl revadă pe *Kronprinz,* destul de neglijat în ultimele luni.

La vederea lui, simte că renaşte în ea nu atât dorinţa pentru bărbat, cât sentimentul ei de adoraţie pentru prinţ, simbolul tuturor puterilor si al tuturor gloriilor de pe lume. „Iată-1", scrie ea, „cenuşiu, roz, pene şi blănuri, atât de zvelt, din nou visul meu despre bărbat care nu e bărbat. Sfântul Mihail sau o maşină automată care se mişcă, îşi duce mâna la talie pentru a-i sublinia subţirimea. Nu a încetat să mă privească."[1]

Cu o zi înainte avusese cu el o conversaţie telefonică de o oră si jumătate, iar după înmormântare are o a doua discuţie, tot la telefon, pentru a vorbi despre situaţia din Balcani. Oare la el se gândeşte, un om a cărui simplă vedere a reaprins o flacără oarecum stinsă, sau la Beauvau, atunci când notează în *Jurnal: „A* sacrifica dragostea mea pentru el, plăcerea de a-1 iubi, celei mai mari nevoi pe care o am, ca el să mă iubească?" S-ar putea crede că *e*

[1] *Jurnal,* 30 noiembrie 1912. Pasajul citat e tradus din engleză, pe care Martha Bibescu o folosea ca o limbă preferată francezei arunci când scria din inimă.
290



vorba de Beauvau dacă Martha nu ar scrie în aceeaşi zi: Să nu îngădui niciodată ca să mă facă să discut de III (jOonpnnz-ul). Să mă scuz dacă abordează acest subiect. Să-1 facă să priceapă că subiectul nu îl priveşte. Mândrie necesară."[1]

Pentru ea *Kronprinz-ul* seamănă puţin cu acea *Prinţesă îndepărtata*[2] în ochii lui Geoffroy Rudei, fiinţă iubită de o manieră dezinteresată şi oarecum mistică. *Kronprinz-ul* e arhanghelul lumii, intangibil şi aureolat; Beauvau e simplul muritor de care e îndrăgostită o altă muritoare, care îi cunoaşte defectele, o creatură omenească având slăbiciuni şi vanităţi. Când se gândeşte la prinţul moştenitor al Germaniei, mai ales fiindcă îl vede în el pe viitorul Wilhelm al III-lea, Martha Bibescu îşi simte sufletul ca al unui cavaler al Mesei Rotunde, care visează la sfântul Graal.

Dragostea profundă o cuprinde din nou la întoarcerea lui Beauvau la începutul lui decembrie 1912. Regăsin-du-1, Martha îşi abandonează bănuielile, renunţă la lamentaţii si uită tristeţea ultimelor luni. Cuprinsă de bucuria de a-1 regăsi, scrie în *Jurnal:* „Suntem din nou fericiţi" şi notează că Charles-Louis, care doreşte încă să se căsătorească cu ea, îi cere să aştepte. *„Delight*" e* cuvântul care încheie *Jurnalul* ei din 1912, dar adaugă, lucru destul de ciudat: „Dorinţa fermă de a-mi petrece viaţa dedicată religiei, dacă mai am timp."

[1] *Jurnal,* recapitularea lunii noiembrie 1912.

[2] Piesă celebră pe vremea aceea si scrisă de Edmond Rostand.

* în engleză în original: încântată.





|P

# *Pacea în grădină*

Tubită de *Kronprinz-ul* Germaniei şi de prinţul de *J.* Beauvau, convertită de abatele Mugnier, îmbrăcată de Doucet, publicată de Hachette şi pictată de Boldini, Martha se află în culmea renumelui ei, dar nu şi a fericirii, căci legătura ei cu Beauvau rămâne o grijă sfâşietoare. Această luptă permanentă între dragoste şi datorie e o aventură fără ieşire, căreia cei implicaţi în ea nu par, de altfel, grăbiţi să îi caute o

dezlegare.

George a făcut dovadă de bunăvoinţă, anunţând-o la începutul lui ianuarie 1913 că a rupt legătura lui cu Victoire de Malplaquee, deşi Martha îl cunoaşte prea bine pentru a-1 crede: nu a făcut altceva, fără îndoială, decât să îşi schimbe amantele... Problema divorţului sau a anulării căsătoriei continuă să o chinuie si, mai precis, problema creată de căsătoria ei cu Beauvau: ce va deveni această dragoste consfinţită de o legătură legală, uzată apoi puţin câte puţin de obişnuinţă? în notele sale din acea epocă figurează un proiect de roman, revelatoriu pentru scepticismul ei în această privinţă. „Dacă aş scrie o poveste de dragoste în care un cuplu de amanţi se văd clandestin graţie ajutorului unei cameriste devotate, atunci când se vor căsători, o să-i fac să dea afară camerista pentru ca ea să nu fie martora nefericii lor."

îi este cu neputinţă să se hotărască. Absenţa lui Beauvau nu a schimbat în fond nimic în sentimentele ei. Fiecare suferă de pe urma acestei situaţii şi ambii simt melancolia dezrădăcinaţilor în afara moralei şi într-o zi, poate, chiar a societăţii. „Visez uneori că mă eliberez cu totul de tine", îi scrie Martha, „iar acest vis e atât de trist, încât



p-tă scol plângând. Iată plăcerile mele..."[1] Nu se poate hotărî să-1 părăsească pe George mai ales din *cauza* ctivântului dat soacrei ei, dar nu îşi face nici o iluzie în privinţa revenirii soţului, prea crai pentru a-şi tine promisiunile. Singura ei scăpare e să împace opţiunile contrarii: să nu-1 părăsească pe George şi să-1 păstreze pe Beauvau; să trăiască la Paris şase luni pe an şi să-şi petreacă celelalte şase luni în România; să continue să scrie literatură şi să joace, dacă se poate, un rol politic.

încearcă sa deţină acest rol la începutul lui 1913, epocă întunecată de ameninţările de război despre care Paleologue şi Izvolski, ambasadorul Rusiei, le discută în faţa ei, dar şi o epocă luminată de o şedere la Roma, unde îl regăseşte pe contele Primoli, unul dintre oamenii încântători ai tinereţii ei, omul ale cărui povestiri îi dau sentimentul că ar fi cunoscut Curţile din secolul trecut.

In mai, revine la Mogoşoaia unde îşi dă seama că acel compromis luat în considerare în iarnă rămâne încă cea mai

bună soluţie, căci ar fi zadarnic să conteze pe întoarcerea sinceră a lui George. Maniera lui de a trăi a devenit un scandal în Bucureşti. George nu încearcă nici măcar să salveze aparenţele şi o lasă pe Martha să participe singură la invitaţiile oficiale. De fapt, o altă amantă a înlocu-it-o pe Victoriţa. După ce şi-a pierdut toate iluziile asupra fiului iubit, prinţesa Valentine sfârşeşte prin a-i da dreptate Marthei, oferindu-i acest sfat. „Fă-ţi viaţa separat şi poartă-te ca o uşuratică."

Războiul dintre România şi Bulgaria începe la timp pentru a-i da lui George un motiv valabil de a absenta, iar Marthei unul de a scăpa de plictiseala de la ţară, unde

[1] Scrisorile Marthei Bibescu către prinţul Beauvau. B.N.





de teama unui conflict s-au rărit vizitatorii. Cu un an mai înainte, Serbia, Grecia si Bulgaria declaraseră război Turciei şi obţinuseră succese nesperate împotriva ei, fapt care dovedise slăbiciunea Imperiului Otoman. Trupel$_e$ bulgare se apropiaseră atât de mult de Constantinopol încât partidul care dorea intrarea României în război se plânsese violent de neutralitatea României, care o lipsea de o victorie uşoară. Partizanii intervenţiei reaminteau, de asemenea, că România avea drepturi asupra Silistrei, port păstrat abuziv de către bulgari. Profitând de războiul comun împotriva turcilor, s-ar fi putut relua acest port, ca şi zona lui, oferind în schimb bulgarilor compensaţii în teritoriile cucerite.

La începutul lui februarie 1913, se întruneşte la Londra o conferinţă a beligeranţilor şi a marilor puteri, care recunoaşte revendicările României asupra Silistrei, fără să soluţioneze problema care nu va primi o rezolvare nici la conferinţa ţinută la St. Petersburg la 12 aprilie 1913, unde discordia izbucneşte între învingători. La 13 iunie, grecii şi sârbii, atacaţi de bulgari, le declară acestora război, răsturnând situaţia care ar fi îngăduit României să se plaseze alături de greci si de sârbi pentru a smulge Bulgariei cu forţa ceea ce nu a reuşit să obţină cu legea.

La 2 iulie 1913, România începe mobilizarea şi cincisprezece zile mai târziu, George Bibescu pleacă pe front cu escadrila constituită de el, în timp ce Martha i se alătură la Corabia, unde Crucea Roşie si-a instalat ambulanţele. Din pricina epidemiei, oamenii bolnavi de holeră sunt mai numeroşi decât răniţii, îi trebuie Marthei un mare curaj

pentru a înfrunta epidemia de care sora ei Jeanne murise cu doi ani în urmă. Miraţi să vadă o femeie ca ea asumându-şi asemenea riscuri, prinţul Karl-Emil





von Fiirstenberg, ca şi contele von Waldburg, ataşat la legaţia Germaniei, încearcă să o îndepărteze:

__La noi în Austria există călugăriţe pentru asta! stri gase Fxirstenberg.

La care Martha îi replicase zâmbind:

-— Si ce te face să crezi, dragul meu Karl-Emil, că nu sunt şi eu o călugăriţă?

Martha a avut prevederea să-şi trimită fiica şi pe guvernanta acesteia, Mz'ss Chatfield, în Franţa, la doamna de Ganay. întrucât trenurile nu mai mergeau, Fiirstenberg le condusese cu maşina până la Predeal, pentru a lua de acolo expresul de Paris. Această prudenţă se dovedeşte în curând inutilă, căci peste cincisprezece zile războiul s-a încheiat din punct de vedere practic, pentru a face loc negocierilor de pace, care vor dura mult mai mult. Decorată de regele Carol cu Medalia Epidemiilor, Martha abandonează ambulanţele pentru a primi la Mo-goşoaia delegaţii greci la conferinţa care tocmai s-a deschis la Bucureşti. Aceşti delegaţi - Venizelos, Panaş şi Politis - au vaste ambiţii, tipice oamenilor politici ai statelor mici. Nu plănuiesc deloc formarea unui nou imperiu greco-latin. Atunci când descoperă rondurile de flori si apele calme în care se oglindeşte palatul, Venizelos îi declară galant stăpânei casei:

— Am venit să facem pace, dar o găsesc în această frumoasă grădină...[1]

E atât de cald la începutul lui august 1913, încât în seara semnării Tratatului de la Bucureşti, care consacră extinderea României în detrimentul Bulgariei, regele si regina vin să caute puţină răcoare la Mogoşoaia. Pentru bătrânul

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii,* v. I, p. 291.

monarh a cărui domnie se apropie de sfârşit, este o zi de glorie, o compensaţie dreaptă a multor zile sumbre, în timpul cărora aproape că a deznădăjduit să-şi mai vadă scopul realizat. Deşi măgulită de această vizită regală Martha păstrează un ochi critic pentru a descrie sosirea suveranilor pe la orele patru după-amiază: „Regina Eli-sabeta, îmbrăcată în alb, înfăşurată ca de un nor, în voalurile ei de automobilistă, cu părul de nea, cu fata congestionată şi cu ochelari cu rame de aur, părea o zână didactică, întovărăşind paşii celui venit din Germania pentru a-i ferici pe români."[1] O altă vizită, cea a lui Beau-vau, tulbură din nou liniştea de la Mogoşoaia. La 29 august, Martha primeşte un telefon de la Emmanuel Bi-bescu, care o avertizează că *Entuziastul,* cum îl porecliseră pe Charles-Louis, se află la el acasă, la Corcova.

— Nu te teme de nimic, îi spune el, sunt stăpân pe si tuaţie. Am să vin mâine cu *Entuziastul* la Mogoşoaia, dar nu până la casă. Aşteaptă la ora zece dimineaţa în fundul parcului, la intrarea de la stradă, ca si cum te-ai plimba întâmplător pe acolo...

Martha e singură la Mogoşoaia. Soacra ei a trebuit să plece la Dinard, unde ginerele său Wlassof e pe moarte, iar mama ei se găseşte la Biarritz împreună cu celelalte două fiice, în vizită la regina Natalia. E cazul totuşi să nu dea subiect de bârfă servitorilor. Descoperind şi el frumuseţea Mogoşoaiei, un fragment din Veneţia rătăcit în Muntenia, Beauvau încearcă aceeaşi surpriză ca si delegaţii greci şi suspină:

— înţeleg de ce ezitaţi... crezând că Martha refuza să divorţeze din teama de a nu pierde Mogoşoaia. >

[1] Prinţesa Bibescu, *Imagini de Epinal,* p. 128.



este vorba decât de o revedere scurtă, căci Beauvau nu poate să întârzie fără să trezească bănuieli, iar Martha trebuie să meargă în Franţa pentru a-şi aduce fiica. Pleacă împreună cu Beauvau, ea oprindu-se pe drum pentru a se plimba la Ragusa, a admira palatul lui Diocleţian la Spalato şi se reîntâlnesc la Triest, unde cei doi se despart.

Fără îndoială că tot în compania lui Beauvau îşi petrece câteva zile la Londra la începutul lui octombrie, dar şederea ei acolo e scurtată de o telegramă a lui George, care o anunţă că mama lui a suferit un atac de paralizie. Martha se grăbeşte să se întoarcă în ţară, scăpând ca prin minune dintr-un accident

feroviar care, cu puţin înainte de a ajunge la Nancy, a făcut mai mulţi răniţi printre pasagerii din Orient-Express. Când ajunge la Bucureşti, o găseşte pe bătrâna prinţesă într-o stare critică, cu gura deformată de o paralizie facială, dar cu limba încă activă. Simţind că i se apropie sfârşitul şi poate sfătuită de surorile de la Saint-Vincent-de-Paul, care o îngrijesc, prinţesa Valentine a revenit la credinţa copilăriei ei şi îşi citeşte făţiş rugăciunile.

Martha se aşază la căpătâiul soacrei ei, a cărei stare, împotriva tuturor prevederilor, se îmbunătăţeşte destul pentru a-i îngădui să meargă la Paris la începutul lui februarie 1914. După multe vegheri epuizante, Martha simte cu atât mai mult nevoia de a schimba aerul, cu cât a fost din punct de vedere moral foarte afectată de omorârea, la 14 decembrie 1913, a intendentului lor de la Posada. După şase săptămâni petrecute lângă soacra ei, Martha se găsea singură la Posada, când nefericitul de Aronovici, foarte devotat familiei Bibescu, a fost rănit de mai multe lovituri de cuţit, date de un tânăr contabil pe care tocmai îl concediase. Intendentul fusese dus la Bucureşti cu un





tren special, în încercarea de a-1 salva, dar omul murise la sosire. Martha, care nu-1 părăsise, s-a aşezat în pat la întoarcerea de la înmormântare, strivită de oboseală si de emoţie: „Război, holeră, accidente de cale ferată, boală, omor, pedepsele suferite mi-au ajuns pentru anu] ăsta...", îi scrie ea abatelui Mugnier la 23 decembrie 1913[7] bănuind vag că aceste catastrofe deosebite prevestesc pe aceea care se va abate asupra Europei în anul următor. Existenta secolului al XIX-lea se încheiase; cea a secolului al XX-lea va începe sub semnul violenţei.



# Capitolul YIH

*Sfântul Augustin spune undeva în chip magnific că dacă biserica condamnă războiul, nu o face fiindcă războiul omoară oameni, meniţi, în orice caz, să moară, ci pentru că dezvoltă sentimente deplorabile la învingători.*

MARTHA BIBESCU

# *Sfârşitul vechii Europe*

T n primăvara anului 1914, pentru a scăpa de furtunile *L* care se ridică la orizontul european, Martha Bibescu călătoreşte în Spania, pe urmele lui Chateaubriand, împreună cu contele Piatchevitch si cu marchiza de Ganay. Vizitează în mare viteză Sevilia, Granada şi Madridul, mai puţin interesată să descopere o ţară nouă, decât să plaseze din nou unele episoade din *Memoriile de dincolo de mormânt* în cadrul lor natural. Numai după trei zile petrecute în Spania, îi scrie abatelui Mugnier: „... sentimentele, ideile, amintirile găsite aici sunt cele aduse cu mine; aici prezentul se prăbuşeşte în trecut şi îmi produce o lungă aducere aminte în această ţară, unde în aparenţă am ajuns pentru prima dată. Am fost aici împreună cu Chateaubriand în 1808, pe aceleaşi drumuri..."[1] La Madrid 1-a văzut pe rege jucând polo: „E tot ce ne-a mai rămas din Ludovic al XIV-lea şi caruselul lui." Alfons al XHI-lea s-a apropiat de tribună pentru a o saluta, adăugând galant: „Joc pentru dumneavoastră, doamnă, şi

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii,* v. I, p. 303.



sper să câştig! Deşi ducele de Alba *e* cel care câştigă meciul Martha spune: „Toată lumea m-a felicitat, cu toate acestea."i

O dată întoarsă la Mogoşoaia, pleacă pentru a se alătura prinţului Ferdinand şi soţiei lui la Constanta, unde Curtea regală urmează să se întâlnească cu familia imperială rusă. Măgulitoare din punct de vedere naţional, această vizită e rodul negocierilor duse timp de un an de către ambasadorul Izvolski. în 1913, găsindu-se împreună cu ea la Courance, la familia Ganay, Izvolski îi încredinţase secretul Marthei şi îi ceruse să intervină pe lângă tatăl ei. Ambasadorul dorea să despartă România de Tripla Alianţă printr-o apropiere de Rusia, o schimbare de politică pe care o alianţă între cele două dinastii o putea favoriza, în luna februarie 1914, prinţul Ferdinand şi prinţesa Măria merseseră la St. Petersburg pentru a tatona posibilitatea căsătoriei fiului lor Carol cu una dintre marile ducese, Olga sau Tatiana, dar Nicolae al II-lea, puţin dornic să vadă cum se rupe cercul familiei, răspunsese că

dragostea trebuie să primeze asupra oricărei consideraţii politice. Se spera deci în rezultatul unei întrevederi a celor interesaţi.

Suveranii ruşi trebuie să facă la Constanţa o escală de paisprezece ore, în timpul căreia au de suportat o serie de festivităţi, dintre care una singură ar fi fost de ajuns ca să obosească un simplu muritor, încă din zori, Martha se află pe bordul iahtului regal *Carolus Primus,* pândind apariţia flotei ruseşti, căci Nicolae al II-lea se deplasează cu o adevărată escadră, încetul cu încetul începe să se desluşească la orizont vasele de croazieră care preced cele două iahturi, *Standard* şi *Steaua polară,* aproape la fel de

[1] *Ibid.,* p. 304.





mari ca şi navele de război. De pe mal încep să tragă tunu-jile, în timp ce George Bibescu decolează cu o escadrilă şi se avântă spre cele două iahturi, înaintarea lentă şi maiestuoasă a iahturilor este atât de splendidă, încât Martha îşi va aminti întotdeauna de această viziune, ultimul simbol al puterii unui imperiu menit să se scufunde într-unul dintre cele mai mari cataclisme ale timpurilor moderne. „Două pete mari care cresc, se îngroaşă şi, în curând, văd înaintând pe mare ceea ce mi se pare a fi jucării minunate, date cu lac chinezesc, auriu şi negru. *Standard-ul,* cu familia imperială la bord, e în frunte. Celălalt iaht, la fel de magnific, îl urmează îndeaproape, ducând suita. Intrarea în port a acestor străini maiestuoşi era un spectacol care atrăgea atenţia. Acele două vase sumbre, împodobite cu vulturii lor de aur, s-au apropiat de chei cu o încetineală solemnă... Mulţimea, stupefiată de splendoarea celor două vase, a izbucnit în aplauze..."[1]

Dacă mulţimea i-ar fi văzut mai bine pe cei doi suverani ruşi, poate că s-ar fi arătat mai puţin entuziastă, frapată la fel ca domnul Lahovari, de aspectul aproape buimac al împăratului şi al împărătesei. Nicolae al II-lea are un aer absent, soţia lui vorbeşte cu o voce de somnambulă, „părând să asculte fără să înţeleagă şi să privească fără să vadă". Dacă ţareviciul emoţionează prin frumuseţea lui, marile ducese stârnesc uimire prin paloarea lor şi îi şochează mult pe oficialii români. *Te Deum-ul* de la catedrală este urmat de un banchet la prefectură, apoi de o paradă militară. După defilare, ţarul îi primeşte pe suveranii români la bordul iahtului *Standard,* iar

apoi regina Elisabeta reuneşte cele două case domnitoare la un di-

[1] **Prinţesa** Bibescu, *Imagini de Epinal,* p. 65.





neu în vila ei de la capătul unui promontoriu, întâlnirea istorică nu va avea rezultatul dorit, întrucât nici una dintre marile ducese nu va accepta să se căsătorească cu prinţul Carol şi se va pretinde că cele două surori, pentru a nu-i fi pe plac, îşi înnegriseră tenul ca tărăncile.

Această apariţie fastuoasă şi funebră a Romanovilor la Constanţa este una dintre ultimele manifestări ale bătrânei Europe, rănită mortal de atentatul de la Sarajevo, căruia nimeni, aflând vestea, nu îi va putea ghici toate urmările. O femeie care a incarnat această Europă se pregăteşte şi ea să moară, prinţesa Bibescu-mamă, rând pe rând belgiană, franţuzoaică, nemţoaică şi românca. La 14 iulie 1914, Martha îi scrie abatelui Mugnier: „Soacra mea sfidează moartea şi redevine tot mai catolică. Casa ei e un fel de sucursală a surorilor de la Saint-Vincent-de-Paul şi de la *Bon Secours,* de la Troyes."

Călugăriţelor misiunii catolice din Bucureşti li s-a alăturat o soră venită din Franţa, ceea ce îi dă bătrânei doamne iluzia că si-a regăsit scumpul ei Menars. Nu mai există nici o speranţă de a o salva şi Martha le informează pe cele două fiice mai mari ale soacrei ei. Catherine de Wlassof, invocând o sănătate proastă, telegrafiază că nu se poate deplasa, dar Jeanne de Viggiano vine în grabă. La căpătâiul muribundei se găseşte şi cumnata Marthei, Nadejda Ştirbei, pe care n-a mai văzut-o de un sfert de veac. După îmbrăţişări silnice, Nadejda îi suflă la ureche Marthei:

— Draga mea, ce noroc să nu fi fost niciodată frumoasă! Această biată Jeanne e o ruină!

Pe acest fundal se află vestea despre asasinarea lui Jaures, apoi despre declaraţia de război a Franţei contra Germaniei. Martha se emoţionează la gândul că multe fiinţe scumpe ei se vor găsi în prima linie, expuse tutu-





ror primejdiilor, dar nu are timp să se preocupe de acestea, căci se apropie sfârşitul soacrei ei. Prinţesa se stinge la 25 august, după ce a primit ultimele ritualuri sfinte din partea

părintelui Deşte, parohul surorilor de la Saint-Vincent-de-Paul. Prinţesa a revenit astfel, *in extremis,* la credinţa în care s-a născut, deşi serviciul religios se va desfăşura după ritul ortodox, la biserica Domnita Bălaşa. Pe şoseaua Kiseleff, poliţiştii oraşului salută în stil militar convoiul, ceea ce o face pe Nadejda Ştirbei să spună:

— Biata mama! Ce mult îi plăcea să fie salutată... Cât ar fi fost de încântată azi!

După prinţesa Valentine, e rândul regelui Carol să dispară. Era bolnav de mai mult timp şi se discută despre abdicare, dar sănătatea lui păruse să se refacă şi, cu ocazia unui dejun, la 9 octombrie, la castelul Peleş, Martha nu s-a gândit că avea să-1 vadă pentru ultima oară pe bătrânul monarh. La 11 octombrie, în timp ce prinţesa Măria lua dejunul la Mogoşoaia, Martha este informată în timpul nopţii de moartea regelui şi are deci bucuria de a o informa prima pe prinţesa Măria despre eveniment, nu-mind-o maiestate. Noua regină trebuie să revină în grabă la Bucureşti şi Martha comandă să i se pregătească maşina pentru a o întovărăşi, în acel moment, apare cumnatul ei Ştirbei, venit în grabă de la Buftea pentru a-şi prezenta omagiile suveranei. Aceasta, pe punctul de a pleca, scoate capul pe portiera automobilului şi îi spune zâmbind lui Ştirbei:

— O să ţineţi mai mult la mine acum, de când am devenit regină?

La care Ştirbei ar fi replicat plin de îndrăzneală:

— Da, dacă o să vă ţineţi bine de tron.[1]

Documentele Bibescu. B.N.



**Ghislaln de Diesbacli**

## *Diplomaţie secretă*

*A* scensiunea prinţului Ferdinand reprezintă un f ac-./l tor care riscă să modifice considerabil situaţia României ferită până atunci, prin înţelepciunea bătrânului monarh, de orice conflict, în ciuda înrudirii lor, regele Carol rezistase solicitărilor lui Wilhelm al II-lea, fără să dea însă nici o garanţie Aliaţilor. Or, exista la Bucureşti un partid politic puternic francofil, care spera că noul rege, căsătorit cu o prinţesă englezoaică, se va ralia frontului franco-englez. Schimbarea de domnitor, permiţând o răsturnare a alianţelor, va constitui un motiv valabil pentru retrocedarea de către Ungaria a părţii româneşti a Transilvaniei, şi de către Rusia, drept preţ al

serviciilor pe care România va fi silită să i le ofere, a Basarabiei smulsă prin trădare în 1877.

Acest curent de opinie, favorabil intrării în război împotriva forţelor imperiilor centrale, face ca poziţia contelui Czernin, ministrul plenipotenţiar al Austro-Unga-riei la Bucureşti, să devină delicată, provocând înlocuirea lui cu prinţul von Fiirstenberg. Ca si predecesorul său, prinţul a devenit un bun prieten al Marthei şi îi mărturiseşte deschis grijile lui. Fără a se mai simţi *persana gr aţa* la Bucureşti, unde e obiectul unor ameninţări anonime, şi nici la Viena, unde e în conflict cu guvernul său, prinţul se gândeşte să demisioneze, dar termină prin a rămâne pe postul lui, pentru a-i reaminti prinţului Ferdinand I datoriile lui de prinţ german. Trebuie ca România să se decidă până nu va fi prea târziu pentru ea, si despre asta îi scrie Czernin la 9 decembrie 1914 Marthei, pe atunci la Roma: „O să învingem, micuţa mea prinţesă, sunt mai



cOnvins ca niciodată, căci se pregătesc mari evenimente. Oare România va fi atât de clarvăzătoare pentru a trece la timp de partea învingătorilor? Mă îndoiesc sincer. Ei bine, destinul tării are să se împlinească. Nu există nici un exemplu al unei trădări perfide care să nu fie urmată de consecinţe grave..."[1]

Asta nu îl împiedică pe Czernin, profund umanist şi creştin, să deplângă războiul fratricid şi chiar să îi facă morală corespondentei lui, ceea ce dovedeşte, în ciuda unei legende persistente, că simpatiile Marthei nu se îndreptau spre Germania: „...religia creştină nu a schimbat nimic şi nu a schimbat nici curajul şi dorinţa de a lupta. Chiar dumneavoastră, prinţesă, mi-aţi spus: «Ce admirabil se luptă toată lumea.» Francezii, englezii şi ruşii, bineînţeles. Dar nu austriecii şi nemţii. Ce vrea să însemne asta? Asta înseamnă că admiraţi ferocitatea, dorinţa invincibilă de a distruge, de a omorî, de a face cel mai mare rău adversarilor. Cezar şi Napoleon ar fi de partea dumneavoastră, dar mă îndoiesc că şi Isus Cristos..."[2]

In ciuda urii oarbe astfel dezlănţuite, Martha, ridicân-du-se deasupra naţionalismelor, doreşte să rămână credincioasă persoanelor individuale, indiferent în ce tabără se află, şi îşi continuă deci corespondenţa cu *Kronprinz-\A.* Cu puţin după declaraţia de război, îi scrie pentru a-1 informa despre starea de spirit din România, în general ostilă Germaniei. *Kronprinz-*

*ul* îi mulţumeşte printr-o scrisoare la 15 septembrie 1914, în care îi spune că propriile lui informaţii le confirmă pe ale ei, adăugând un sfat a

[1] Scrisoarea contelui Czernin către Martha Bibescu. Fond particular.

[2] *Ibid.*



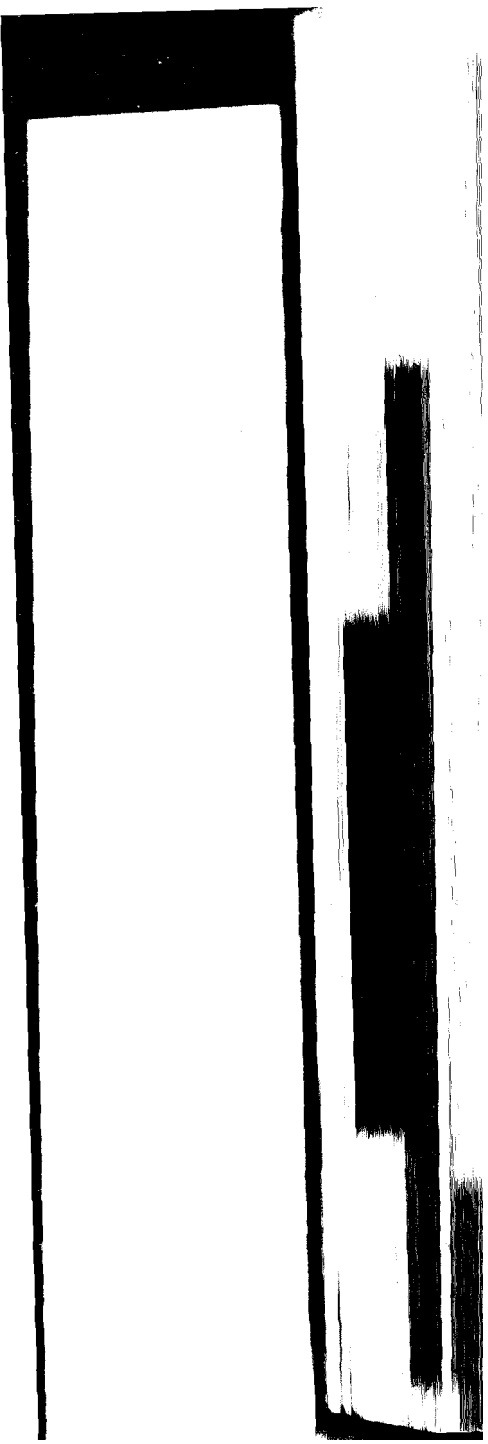

**Ghislain de Diesbach**

cărui justeţe va fi dovedită de viitor; „... Nu uitaţi niciodată că Rusia e duşmanul nostru comun, duşmanul civilizaţiei şi al progresului. Va fi o sinucidere pentru tara dumneavoastră să

ajute Rusia. Ideea mea, atunci când totul se va sfârşi, este de a uni toate naţiunile europene împotriva Angliei. Anglia e izvorul blestemat al acestui război oribil/'[1] Şi, după o aluzie la eleganţa lui în frumoasa uniformă de Husari ai Morţii, încheie prin acest strigăt patriotic: „Trebuie să învingem si vom învinge!" România persistă în neutralitatea ei şi Parisul nu a căzut încă, aşa cum se temeau mulţi, în mâinile nemţilor, astfel încât Martha, în noiembrie 1914, îşi însoţeşte soţul, însărcinat cu o misiune pe lângă guvernul francez. Bănuind că prezenţa ei la Paris va provoca multe comentarii şi că va fi cu siguranţă nevoită să răspundă întrebărilor unor oameni politici, îl roagă pe tatăl ei să îi sugereze ce linie de conduită să adopte. Domnul Lahovari îi dezvăluie existenţa unui tratat secret care lega Bulgaria de Germania şi de Austro-Ungaria. Dacă în România începe mobilizarea pentru a-i susţine pe Aliaţi, Bulgaria o va imita, ceea ce va îngădui imediat imperiilor centrale să opereze joncţiunea cu aliatul lor turc. Pentru moment, credea domnul Lahovari, neutralitatea României era cel mai mare serviciu pe care aceasta îl putea oferi Aliaţilor. Din clipa sosirii ei la *Hotel Meurice,* Martha primeşte vizita marchizului de Breteuil, trimis de Delcasse, ministrul Afacerilor Străine, să sondeze terenul. Atunci când ea menţionează tratatul germano-bulgar, Breteuil se miră, convins că Bulgaria, înfeudată Rusiei, nu s-ar putea alia niciodată Germaniei şi Austro-Ungariei. Şocat de impor-

[1] Scrisorile *Kronprinz-ului* către Martha Bibescu. Fond particular. 308



acestei revelaţii, o sfătuieşte să vorbească personal cll Delcasse, pentru care îi putea obţine rapid o audienţă:

_Delcasse nu mai iese din biroul lui de pe Quai d'Orsay. Se ascunde de la moartea fiului său, dar dacă doriţi să vă însoţesc vă va primi cu siguranţă la minister... poate că o să reuşiţi să-1 convingeţi. Nu vrea să audă nimic si repetă cu încăpăţânare acelaşi lucru: *„Ţările balcanice ne trebuie, ne trebuie toate sau nici una..."*[1]

Nevoind să fie amestecată în această acţiune atunci când soţul ei se află în misiune oficială, Martha refuză cererea lui:

— V-am redat cu fidelitate cuvintele tatălui meu, îi spuse ea lui Breteuil. Dacă am avut fericirea să mă fac auzită de dumneavoastră, şansele dumneavoastră de-a fi ascultat de domnul Delcasse sunt mult mai mari ca ale mele. Vă revine sarcina să îl convingeţi...[2]

Martha este de fapt convinsă că ministrul nu ar ţine cont de ceea ce i-ar putea spune ea. Ca cei mai mulţi dintre francezi,

Delcasse considera ţările Europei Răsăritene ca pe nişte nimicuri, state jalnice, veşnic gata să se vândă celui care le oferă mai mult şi pe care nu te puteai bizui. Duplicitatea regelui Bulgariei, poreclit în cancelarii *Foxy Ferdy*,* este celebră. Se cunosc simpatiile lui pentru Austria, unde are mari interese financiare, şi nu se poate spera raţional ca acest Coburg, care îi urăşte la fel de mult pe români ca si pe sârbi, să facă o cauză comună cu ei. Naivul Joseph Reinach, care se crede un mare strateg şi un mare istoric, întrucât îşi semnează cu numele *Polybe* cronicile de război, nutreşte, cu toate acestea, unele ilu-

[1] Documentele Bibescu. B.N.

[2] *Ibid.*

* Ferdy cel şmecher.





zii în privinţa regelui Bulgariei, într-o zi, dă buzna ^ sufrageria *Hotelului Meurice,* unde soţii Bibescu iau masa în compania marchizului de Segur şi a doamnei de Ganay, fluturând în mână două mesaje. Dă citire celui dintâi, copia unei telegrame trimisă regelui Bulgariei, în care i-a spus cam aşa: „în Franţa circulă zvonuri că Maiestatea-voastră *se va* alătura duşmanilor Franţei. Sire, ce-ar spune ducele d'Aumale, ce-ar spune prinţesa Cle-mentine?[1] Sentimentele dumneavoastră nu mai sunt cele ale unui bun european?"

La care *Foxy Ferdy* s-a mulţumit să îi răspundă, şi acesta este conţinutul celei de-a doua telegrame: „Nu ştiu la ce zvonuri faceţi aluzie. Credeti-mă că sentimentele mele sunt încă cele ale unui bun european." Bucuria lui Reinach, astfel confirmată, este un spectacol agreabil şi denotă până la care punct trebuie să te încrezi în profunzimea spiritului celor care se ocupă de strategii secrete. Amuzată, Martha se apleacă spre doamna de Ganay şi îi murmură la ureche:

— Un bilet frumos ca cel al lui La Châtre! Bătrâna Ninon de Lenclos de la Sofia a mai păcălit pe cineva! Bietul Joseph Reinach![2]

Zăpăcit de orgoliul de a fi corespondat cu un cap încoronat, Reinach ar dori ca Martha, în drum spre România, să se oprească la Sofia pentru a încredinţa suveranilor de acolo o scrisoare pe care el se pregăteşte să o scrie,

[1] Fiica lui Louis-Philippe si mama regelui Ferdinand I al Bulgariei.

[2] Aluzie la marchizul de La Châtre care, înainte de a se întoarce în ar mată, îi ceruse lui Ninon de Lenclos, amanta lui, să îi dea în scris că îi va rămâne credincioasă, în lipsa lui, de fiecare dată când ea îl înşela, spunea în ironie: „A, acea hârtie nostimă primită de La Châtre!" Amă nuntul e consemnat de Saint-Simon în *Memorii.*





dar ea *refuză* să joace orice rol în această comedie ridicolă- în

schimb, acceptă să intervină pe lângă Briand în favoarea lui Beauvau, disperat că a fost trecut la intendenţă, „această ocupaţie de băcan", cum îi scrie el, gă-sind-o pe bună dreptate puţin demnă pentru descendentul unui mareşal al Franţei. Martha nu va obţine ce doreşte -trimiterea lui pe front - dar reuşeşte puţin mai târziu să îl facă ataşat al ambasadei Franţei de la Madrid.

## *Preţioasele eroice*

Obişnuită cu Parisul frivol şi strălucitor dinaintea războiului, Martha e frapată de aspectul lugubru al capitalei, părăsită de o parte din locuitorii ei şi transformată, de teama unui asediu, într-un fel de fortăreaţă, unde militarii au supremaţia. Martha care îi preferă acestora pe diplomaţi şi miniştri, nu rămâne insensibilă la prestigiul lor, dar îi observă cu o oarecare ironie chiar si pe cei mai glorioşi. Când îl va întâlni pe mareşalul Foch, în februarie 1915, va nota, gândindu-se la generalul Boum din *Marea ducesă de Gerolstein:* „Foch vorbeşte ca în operete, dar face ce spune: «Dacă sunt învăluit, străpung; dacă sunt străpuns, mă învălui!"

După victoria de la Marna, care a salvat Parisul, viaţa a intrat din nou pe făgaşul ei, iar lumea bună şi-a reluat pălăvrăgeala, în ciuda austerităţii care se impune bunului simţ, activităţile mondene sunt la fel de numeroase ca în anul precedent, având însă războiul drept subiect sau pretext. Toate doamnele care visează să parvină reuşesc





să o facă datorită acestei stări de *război,* care îi apropie pe cei de condiţie diferită, şterge nuanţele si îngăduie oricărei femei ambiţioase să pătrundă în saloanele cele mai alese cu ajutorul ambulanţelor. Ambulanţele se multiplică sub patronaje artistocratice, ceea ce stimulează zelul. La început, a existat teama că nu le vor putea umple; rivalităţi pline de aversiune agită sufletele caritabile, care îşi fură răniţii şi se plâng că nu li se dau de îngrijit decât belgieni atunci când ele cred că merită mai mult. Acelaşi lucru se petrece şi în provincie. Abatele Mugnier notează în *Jurnalul* lui că la Combourg, transformat în spital, „contesa de Durfort nu face pansamente pentru a evita gelozia, dar îşi rezervă masajele/'[1] Prinţesa de Poix trage din experienţele ei caritabile concluzii surprinzătoare: „Oamenii din sud au o rană în spate, cei din

nord în piept, iar bretonii cam peste tot."[2]

Meridionalii fug oare din faţa inamicului? Se ceartă si asupra stării răniţilor, prea gravă pentru a le mai face plăcere sau nu destul de gravă pentru a justifica devotamentul afişat. Cei bolnavi de dizenterie şi de sifilis sunt obiecte de groază, cărora li se refuză serviciile.

Bătălia de la Marna a pus toată lumea de acord, furnizând ambulanţelor mondene o clientelă înspăimântătoare şi, de atunci, răniţii vin în masă, necesitând îngrijiri care repugnă de acum înainte numeroaselor infirmiere benevole. Lăsând pe seama celor mai curajoase dintre ele sarcina de a asista la amputări, aceste suflete nobile se consacră scopului mai măreţ de a-i căli pe combatanţi sau de a-i convinge pe cei neutri să intre în dansul ma-

[1] Abatele Mugnier, *Jurnal,* v. 2, p. 282.

[2] *Ibid.,p.271.*





cabru. Robert de Montesquiou, care dă lecţii de patriotism, aşa cum altă dată distribuia palme, merge până într-a-colo încât să îi reproşeze lui Philippe de Chimay, în convalescentă de pe urma unei răni căpătate în linia întâi, că nll s-a lăsat ucis. Văzându-1 intrând într-un hol de hotel, nu se teme să zbiere destul de tare pentru a fi auzit de toţi: „Arătaţi-mi un singur ofiţer belgian care nu e un erou!" O americană înnebunită de snobism, doamna Ivloore, se ocupă de locuitorii ţărilor neutre. De fiecare dată când dă de unul, îl întreabă cu lacrimi în ochi, dar si pe un ton ameninţător: „Când intraţi în război?", ca şi cum ar fi depins de bietul nefericit să declare el războiul.

Martha este tot timpul ţinta unor astfel de interogări, fiecare mirându-se că ţara ei nu doreşte să sufere soarta Belgiei. Joseph Reinach îi dedică astfel ultima lui carte: „Prinţesei Bibescu, fiica României, pentru ca ţara ei să intre în război!" Prostia a fost întotdeauna unul dintre flagelurile cauzate de război. O propagandă fără control îi face pe nemţi fiii lui Attila, barbari care violează femei, împuşcă bărbaţi şi ard totul în trecerea lor. Toţi îşi povestesc cu o mare plăcere istorii cu atrocităţi, având regretul de a nu le putea comite şi ei. Se pare că li se reproşează nemţilor în acest domeniu că se arată mai îndrăzneţi ca francezii. Se trezesc instinctele de „tricoteze"*.

Nimic nu-1 indignează mai rău pe *Kronprinz* decât aceste

poveşti, ca cea a „mâinilor tăiate", cea mai înrădăcinată în mintea francezilor şi a belgienilor. „Fiecare rând pe care îl puteţi citi într-un ziar englez sau francez nu-i decât o minciună neruşinată", îi scrie el Marthei la începutul

* Nume dat femeilor din popor care în timpul Revoluţiei Franceze asistau la execuţii tricotând. De aici sensul de spectator cinic, indiferent.



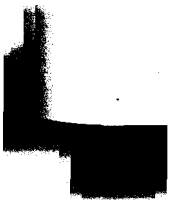



anului 1915. „Mă puteţi crede capabil să smulg picturile din rame într-un castel francez? Nu pot să vă spun cât sunt de îngrozit si de întristat de distrugerea locurilor frumoase, aici, în Franţa. Dar mai întâi e opera soldaţilor francezi, iar după plecarea lor, întrucât nu mai e nimeni acolo ca să vegheze locurile, cele mai rele elemente ale populaţiei pătrund în clădiri si le jefuiesc de tot ce găsesc înăuntru. Nu doresc să vă plictisesc în continuare, iar oamenii noştri nu sunt îngeri, cum vă puteţi uşor închipui, dar în optzeci la sută dintre cazuri e opera soldaţilor francezi şi a celor din localitate. La ce vă puteţi aştepta din partea turcilor şi a senegalezilor, care taie urechile răniţilor?"[1]

După citirea unor astfel de scrisori, este amuzant pentru Martha să asculte discuţiile la masa din *Hotelul Meurice.* în cadrul unui dineu cu ducele şi ducesa de La Tremoille, cineva pomeneşte de „atrocităţile" germane, cărora ducesa nu le dă crezare.

— Si totuşi există o fetiţă de treisprezece ani care tocmai a dat naştere unui copil într-un spital condus de doamna de Castellane. Ăsta e un fapt, nu-i aşa?

— Mai întâi că nu sunt nouă luni de când nemţii sunt în Franţa, remarcă cineva.

Dar Briand, care e si el la masă, îi retează vorba cu mare autoritate:

— Franţa *e* încercuită de la 1870!

Curajoasă, Martha încearcă să restabilească faptele foarte des deformate de focul pasiunilor, dar nu poate lupta contra şovinismului exacerbat al francezilor, care peste tot nu văd decât trădători şi spioni. România, al

[1] Scrisoare a *Kronprinz-ului* către Martha Bibescu. Fond particular.

cărei suveran e un Hohenzollern, devine brusc suspectă celor care nu o cunosc bine.

Gelozia provocată de Martha are ocazia de a se manifesta în plină lumină. Deja, cu un an în urmă, una dintre cele mai bune prietene ale ei, prinţesa Lucien Murat a declarat abatelui Mugnier că dacă la Paris „sunt sărbătorite străinele în trecere... intrusele şi străinele care rămân aici nu sunt iubite".[1] Relaţiile dintre Martha şi „Gotha" devin mai degrabă compromiţătoare decât măgulitoare. La I februarie 1915, abatele Mugnier notează: „Ieri am văzut-o pe prinţesa Bibescu la *Hotel Meurice.* între timp, doamna Jean de Castellane îi ţinuse o lecţie despre cum trebuie să se poarte la Paris. Am completat cele spuse, recomandându-i să nu mai pomenească de prinţi, indiferent cine sunt ei."[2] .

Solidaritatea aristocrată internaţională cedează locul iacobinismului de război. Ducesa de Clermont-Tonnerre, inteligentă dar derutată de spiritul naţionalist, nu îşi ascunde ostilitatea împotriva Marthei pentru a-şi satisface conştiinţa, dar si, în secret, gelozia literară. Anna de Noailles o imită din acelaşi motiv, căci îşi bănuieşte vara de a nu savura versurile ei atât cât îi declară. Chiar şi cei care o apără pe Martha o fac de o manieră echivocă, prin care par să confirme acuzaţiile, ca doamna de Chevigne, care i-a spus abatelui Mugnier la confesiune că „o găseşte pe Martha plicticoasă, agasantă, făcând gafe, dar că nu admite să i se spună că a primit o spioană la ea în casă."[3] în numele patriotismului devine cu putinţă să elimini o rivală si ducesa de Clermont-Tonnerre o va face, aliată

[1] Abatele Mugnier, *Jurnal,* p. 265.

[2] Mi, p. 281.

[3] *Ibid.,* p. 284.





cu Anna *de* Noailles şi cu Elena Văcărescu, care anunţa peste tot că s-a despărţit de Goethe şi adaugă cu mândrie, la adresa Marthei: „Eu una sunt în război!"

Pentru moment şi înainte de a-i face rău în mod mai eficace, aceste doamne se mulţumesc să o sfâşie si să o plaseze dacă nu în categoria vinovaţilor, cel puţin în cea a persoanelor primejdioase. Nimic nu a contribuit mai mult la această operă de discreditare decât afacerea „sonetului

*Kronprinz-ului'",* a cărei responsabilitate o poartă Jean Cocteau.

La origine, afacerea e foarte nevinovată. Intr-o seară, la contesa de Chevigne, unde printre câţiva intimi se aflau Martha, abatele Mugnier şi Cocteau, se dau asigurări că Parisul va fi bombardat de nemţi. Martha Bibescu, în ajunul plecării în Anglia, afirmă că regretă plecarea de la Paris în momentul primejdiei, iar apoi, pentru a-si încuraja amicii, îi asigură că oraşul nu va fi atacat. Cine va lansa versiunea după care prinţesa Bibescu ar fi afirmat că atâta timp cât este ea acolo, Parisul nu va fi bombardat, căci aşa s-a angajat *Kronprinz-ul?* Poemul scris mai târziu de Cocteau acreditează această versiune, deşi nu face nici o aluzie la promisiunea *Kronprinz-ului,* dar răutatea publică, suscitată de Anna de Noailles, se foloseşte de prilej pentru a o situa pe Martha Bibescu, ca si pe prinţul moştenitor german, sub semnul aceleiaşi condamnări.

Apărut în *Le Moţ,* poemul nu e decât o ironie amabilă a ambiţiilor *Kronprinz-ului* preocupat, aşa cum reiese din scrisorile lui către Martha, să-i convingă şi să-i seducă pe francezi. Poemul începe astfel:

*Ah, Monseigneur, comme c'est tristei*
*Est-ce possible? On vous resiste.*
*Voilă le danger des paris.*
*Vous ne viendrez pas ă Paris.*





Din păcate, alte versuri fac referiri la mesajele pe care *Kronprinz-ul* le trimite Marthei şi care, recepţionate de staţia de radio de la Turnul Eiffel, ar fi ajuns pe masa celui de-al Doilea Birou:*

*la tour qui capte vos depeches Est un*
*vaste filet de peche Du ciel ă la terre*
*pendant: Vous ne monterez pas dedans.*

*Si* Cocteau termină prin aceste două strofe, aproape demne de Verlaine din *închisori:*

*Un amour malheureux se calme; Un sapin*
*reve d'une palme Par-delă les cieux et les*
*eaux Dans un lied de l'Intermezzo.*
*Monseigneur, relisez du Heine, Rien ne*
*soulage mieux la haine; Il rendrait un*
*monstre calin... Nous irons vous voir ă*
*Berlin.*

## *Un alt cuceritor*

*Fără* să fie la curent cu furtuna care se pregătea împotriva ei la Paris, Martha face o scurtă călătorie la Londra, al cărei scop rămâne un mister. Plecarea ei a fost hotărâtă atât de brusc, încât nu a avut timp să îşi

' Nume dat serviciului francez de contraspionaj.





procure cele trei fotografii necesare pentru actele de intrare, eliberate de serviciile britanice. Emmanuel Bibescu şi Antoine Bibescu îi dau trei fotografii ale actriţei Lan-telme, cu care a fost deseori confundată. Asemănarea este destul de mare pentru a înşela politia engleză, care nu bagă de seamă şiretlicul. Martha nu a lăsat din această călătorie fulger, în afara descrierii bombardării Londrei de un zepelin, decât relatarea vizitei ei la împărăteasa Eugenia.

Pentru prima oară o vede pe suverană, încă vioaie şi vorbăreaţă. Constată mai întâi că soacra ei, fără să îi semene, i-a împrumutat unele caracteristici: aceeaşi alură, acelaşi fel de a ţine capul si aceeaşi degajare tipică prinţilor sau celor ce trăiesc în anturajul lor. In ciuda celor optzeci şi nouă de ani ai ei, împărăteasa şi-a păstrat mintea plină de aranjamente politice, ca şi un spirit foarte atent la ce se petrece pe continent. După ce a evocat amintirea Valentinei de Bauffremont, împărăteasa revine la realităţile zilei si îi împărtăşeşte Marthei vederile ei politice asupra „condiţiilor păcii, ca o persoană care le cunoaşte bine de tot. România va primi Transilvania şi Bucovina, luate pe nedrept de către Habsburgi, dar nu şi acea parte din Banat locuită de ruteni" şi, repetând cu voce tare: „N-o să vă dăm rutenii!"[1], ca şi cum, scrie Martha, „depindea de ea să mi-i dea şi de mine ca să îi primesc!"

în drum spre Bucureşti, se opreşte la 20 martie 1915 la Viena unde primeşte o scrisoare uimitoare de la *Kron-prinz,* care îi detaliază condiţiile unei păci separate între Germania şi Franţa: germanii vor restitui teritoriile ocupate din august 1914, mai puţin Alsacia şi Lorena, pă-

[1] Prinţesa Bibescu, *Imagini de Epinal,* p. 21.





mânturi cu tradiţie germană, iar Franţa putea primi compensaţii în Belgia. Restul din regat urma să aparţină Germaniei care, pe deasupra, va instala o bază la Calais atâta timp cât va dura războiul cu Marea Britanic. „Sunt ideile mele personale", precizează prinţul, care adaugă prudent: „Nu ştiu

ce părere are guvernul, dar ar fi cel puţin interesant de aflat"[1], în ce priveşte România, doreşte, evident, să o vadă alăturându-se Germaniei. Ar reuşi atunci să recapete Basarabia, care ar putea fi rotunjită mai târziu cu o bucată din teritoriul rus! Serbia, cauza tuturor relelor, va fi împărţită între Austria şi Bulgaria. Nu se ştie ce a gândit Martha de acest plan sau ce a putut să încredinţeze guvernului francez, aşa cum o rugase autorul să facă discret.

Puţin după întoarcerea ei la Bucureşti, face cunoştinţă cu Christopher Birdwood Thomson, menit să joace un rol important în viaţa sa, căci va reprezenta pentru ea o dragoste stabilă şi protectoare, întotdeauna gata să compenseze prin statornicia şi devotamentul ei infidelităţile unora si inconsecvenţele altora. Oficial, colonelul Thomson, un om arătos, de treizeci şi nouă de ani, este primul ataşat militar al legaţiei britanice, sub conducerea lui Şir George Barclay, în realitate, el este însărcinat cu o misiune delicată, aceea de a pune capăt ezitărilor României şi de a o face să se încline în favoarea Aliaţilor. La 24 martie 1915, la palatul Cotroceni, are loc întâlnirea care îi va marca atât de puternic pe amândoi, în sala slab luminată de câteva lumânări, dar vibrând încă de muzica din *Tristan şi Isolda,* apare brusc regele Ferdinand la braţ cu Martha. Prinţesa, care poartă smaraldele Bibescu, pare să capteze

[1] Scrisorile *Kronprinz-ului* către Martha Bibescu. Fond particular.





şi să reflecte în acelaşi timp lumina din încăpere: Thom son e imediat fascinat de această viziune, o capodopere de eleganţă, farmec şi frumuseţe. Nu are ochi decât p$_{eri}$_ tru ea, până într-atât încât doamna Brătianu îi şopteşte Marthei:

— Cred, draga mea, că acest frumos colonel englez are un ochi în urechea stângă, căci continuă să te privească! Nu se uită decât la tine şi deloc la Maiestatea-sa...

Concertul o dată terminat, colonelul îi e prezentat şi descoperă cu uimire încântată că această tânără femeie atât de frumoasă nu este numai spirituală, dar şi erudită, îşi dă seama că Martha cunoaşte colecţiile de la *Victoria and Albert Museum* mai bine decât el, al cărui unchi, Şir George Birdwood, a fost unul dintre custozi. Măgulită de admiraţia citită în ochii lui Thomson, Martha îl cucereşte complet atunci când îi propune să-1 întovărăşească cu maşina până la hotelul lui de pe Calea

Victoriei, îl lasă la hotel subjugat pentru tot restul vieţii.

La puţin timp după această seară, colonelul Thomson, care s-a informat despre obiectul entuziasmului său, face o încercare de recunoaştere în direcţia Mogoşoaia. Pentru exerciţii, şi-a luat obiceiul să închirieze un cal de la manejul ţinut de un ungur, ai cărui principali clienţi sunt legaţiile germană şi austro-ungară. Iapa care i se încredinţează în acea zi ar fi, printr-o coincidenţă ciudată, una dintre cele preferate de contele Czernin si, fireşte, îl conduce la Mogoşoaia...[1] Aşa cel puţin afirmă *în furnalul*

[1] Cele mai multe amănunte în privinţa legăturilor Lordului Thomson of Cardington cu Martha Bibescu sunt împrumutate fie din cartea scrisă de aceasta în 1932, *Destinul Lordului Thomson of Cardington,* fie din lucrarea încă inedită, consacrată Lordului Thomson de către Şir Peter Masefield si din care acesta a avut marea amabilita să-mi comunice mai multe capitole.





iui, dar cum acesta a fost scris la zece ani după faptele relatate, este foarte posibil ca Thomson să fi fost, ţinând seama de împrejurări, ajutat de noroc, în timp ce se apropia de Mogoşoaia, observă o siluetă feminină la liziera pădurii, după care se opreşte şi salută:

— Fiţi binevenit, îi spune Martha, care a urmărit sosirea lui cu ajutorul unui binoclu, sunt foarte încântată să vă văd. Faptul că sunteţi aici contribuie la această frumoasă după-amiază. Am recunoscut de mult şaua. Iar acum sunt de două ori mai încântată să recunosc călăreţul.

Pentru a profita de această zi excepţională de primăvară, cei doi se plimbă prin parc, a cărui poezie inspiră vizitatorului un citat din Robert Browning, care scoate la iveală un om cultivat, speţă rară la Bucureşti. Aceasta îi aduce invitaţia de a reveni sâmbăta viitoare. Fără îndoială, Thomson se dovedeşte punctual la această întâlnire cu cea pe care a botezat-o, în taina inimii sale, *Zâna încântătoare a apelor adormite,* între timp a aflat tot ce se putea pe seama ei, lucruri bune şi mai ales rele, dar bănuieşte că gelozia dictează cele mai multe dintre critici, cum notează în *Jurnalul* său: „Ele (notabilităţile din Bucureşti) nu pot să înţeleagă, şi cu atât mai puţin să ierte, o atitudine rezervată faţă de clanurile şi aranjamentele lor. Erau indignaţi de această indiferenţă, pe care o considerau dispreţ. Pentru ei, seninătatea calmă a «apelor adormite» reprezintă o anatemă."[1]

Literatura nu e cu siguranţă singurul obiect al discuţiei între Martha şi Thomson, căci politica trebuie să fi ocupat o mare parte a ei. De fapt, la 16 aprilie 1915, Martha organizează la Mogoşoaia o întâlnire între Czernin şi

[1] Citat de către Şir Peter Masefield în biografia lui asupra Lordului Thomson: Să *prinzi lumina soarelui.*



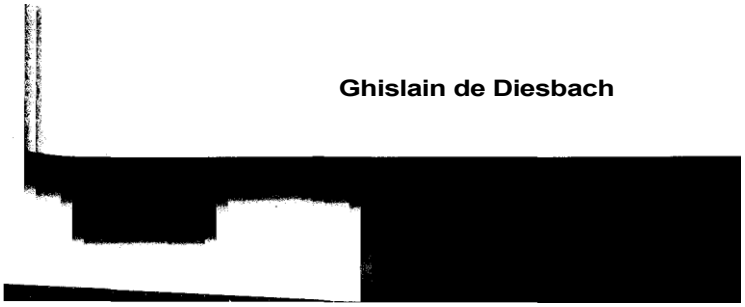

**Ghislain de Diesbach**

Thomson, iar apoi *pe 19* aprilie o alta între Czernin şi Şir George Barclay. Gravitatea situaţiei internaţionale, ca si ambiguitatea poziţiei României justifică faptul că diplomaţii de la Bucureşti se pun de acord, dar e o mare performanţă să reuneşti pe un teren neutru reprezentanţii Marii Britanii şi ai Austro-Ungariei, care încearcă să se evite.

La Bucureşti s-a crezut mai întâi că debarcarea anglo-franceză de la Gallipoli era menită să ascundă o operaţie de cea mai mare anvergură în apropiere de Enoz, în sudul Turciei europene. Când se observă însă că vizat a fost, de fapt, Gallipoli si cât de mult a costat în mii de vieţi omeneşti această debarcare, surpriza este mare. Este greu de explicat strategia Aliaţilor. Mulţi dintre români, până atunci favorabili Franţei si Angliei, încep să se îndoiască de seriozitatea lor. Astfel încât Londra, simţind că partizanii ei încep să ezite, îl expediază la Bucureşti pe Leopold Amery, pentru a explica tactica Aliaţilor şi a discuta situaţia cu Statul Major român. O nouă întrevedere are loc la sfârşitul lunii aprilie la Mogoşoaia între Amery, Thomson şi generalul Prezan. Pentru a justifica politica ţării sale, Thomson foloseşte astfel de argumente şi le expune cu un astfel de accent, încât Amery, cucerit de elocinţa lui, îi prevede o frumoasă carieră dacă se va prezenta la alegerile de după război, prezicere care se va adeveri.

Franţa imită Anglia şi numeşte ca specialist militar la Bucureşti un ofiţer în vârstă, generalul Pau, care a pierdut un braţ în 1870. Thomson si Pau au multe de făcut căci, în ciuda influentei reginei Măria, clanul germanofil pare să câştige. Veşnic agitată si niciodată decisă, problema angajării României primează asupra tuturor celorlalte, oferind un subiect inepuizabil de conversaţie. Ca membrii unui cor într-o operă, numeroşi români aclamă:

ga intrăm în război! Să intrăm în război!", fără să se lase influenţaţi de consideraţii deloc neglijabile, cum ar fi inferioritatea înzestrării armatei române. Când se cred între prieteni siguri, unii oameni politici îşi dezvăluie gândurile, cum a făcut Brătianu, primul-ministru, care spune într-o seară:

—Judecând după tonul cu care ne vorbesc Aliaţii, regret timpul când Germania avea preponderenţă în Europa...[1]

A mai emis şi acest paradox, nu lipsit de bun-simţ: „Marea greşeală a Germaniei a fost că a rămas prea mult pacifistă!" Thomson nu se teme să mărturisească şi el că Anglia urmăreşte scopuri identice cu ale Germaniei, căreia i-a tolerat mult timp o dezvoltare care ameninţă propria sa supremaţie maritimă şi industrială.

— Nu din cauza onoarei, şi nici din cauza neutralităţii Belgiei, şi nici de dragul civilizaţiei am început să ne lup tăm, declară el cu francheţe, ci pentru că suntem invidioşi pe Germania şi vrem să o distrugem!

La începutul lui mai, Thomson pleacă în misiune la marele duce Nicolae, generalissimul armatei ruse, şi înainte de a părăsi Bucureştiul, îşi va lua rămas bun de la Martha, care îşi dă seama atunci ce mult a însemnat el în inima şi în viaţa ei. Thomson, neliniştit de viitor, ar dori să o vadă în siguranţă în altă parte, dar ea îl încredinţează că nu poate şi nici nu vrea să plece din România într-un moment de pericol:

— Bunul meu cavaler, îi răspunde ea, locul meu este aici, cel puţin în această clipă, dacă nu pentru totdeauna.

[1] *Jurnal,* 26 martie 1915. Comentariile care urmează au fost scrise de Martha Bibescu la 27 şi respectiv 28 martie 1916.



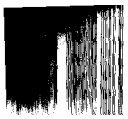

**Ghislain de Diesbach**

## *Cel mai bun prieten...*

În absenta lui, care va dura aproape două luni, Martha are timp să viseze la această nouă aventură sentimentală, în vreme de *război,* un soldat e mai mult decât altcineva omul situaţiei. Acest englez, atât de calm şi de stăpân pe sine, dar gata să se entuziasmeze în anumite clipe si chiar să manifeste înclinaţii spre aventură, corespunde mai bine idealului ei masculin decât Beauvau şi chiar *Kronprinz-ul,* în ciuda prestigiului unei posibile coroane. Cu ceilalţi doi, Martha conducea în bună măsură jocul, mai puternică şi mai inteligentă decât ei; cu

acesta, a găsit dacă nu un om care să o domine, cel puţin un protector pe care împrejurările îl fac deosebit de folositor. Despărţirea de Thomson i-a permis să vadă mai limpede în sufletul ei, iar absenţa serveşte mai bine interesele acestuia decât ar fi făcut o curte asiduă. Asta se poate deduce dintr-o scrisoare adresată lui de către Martha la întoarcerea din Rusia, pentru a-i transmite invitaţia de a participa la o croazieră împreună cu delegatul Comisiei Europene a Dunării, domnul Guillemin.

„Iar acum, dragul meu Kit, fiindcă mi-ai scris atât de mult, trebuie să îţi spun ceva în legătură cu ceea ce am în suflet si în spirit de la concertul reginei de acum două luni. Când aveam cincisprezece ani credeam în cavalerii rătăcitori, îl aşteptam pe cel care urma să mă scape de marile primejdii. Ar fi fost cineva ca Prinţul Negru, ca Bayard, Richard Inimă de Leu, Cavalerul cu Crucea Roşie şi Ivanhoe, cu armură de oţel şi cu o inimă de înger. Cu timpul, raţiunea a triumfat asupra imaginaţiei - sau, cel puţin, aşa credeam eu. Am abandonat căutarea unui Lancelot printre contemporanii mei şi mă resemnasem





cll ideea că genul lor dispăruse... Apoi, în martie anul acesta, la întoarcerea mea de la Londra şi Paris, am întâl-pit un om care mi-a schimbat ideile asupra vieţii şi asupra epocii în care trăim.

Dragul meu Kit, am început prin a fi circumspectă, pot să ti-o spun acum. Noul ataşat britanic... avea într-a-devăr aerul unui cavaler rătăcitor, cu un cap mai înalt decât ceilalţi oameni, un tip pursânge, încă posibil de găsit în Anglia. Apoi am gândit că înfăţişarea străinului nu era poate decât efectul provocat de impozanta uniformă roşie, de epoleţii de aur, fascicule de flăcări pe guler, de sabia cu ciucure. Dar când muzica s-a oprit şi i-am vorbit - franceza lui era atât de fluentă, accentul lui atât de britanic - am crezut că văd în el cavalerul pe care 1-as fi aşteptat dacă n-aş fi abandonat speranţa. Am râs apoi de fanteziile mele. Timpul lor a trecut..."[1]

Apoi, evocând amintirea primei vizite a lui Thomson la Mogoşoaia, atunci când îl luase drept contele Czernin, Martha continuă:

„... dar 1-am privit din nou. Era mai înalt şi chiar mai

slab. în timp ce se apropia, am avut impresia că văd cavalerul rătăcitor al basmelor mele înaintând călare spre mine, desprins din paginile uitate ale cărţilor mele atât de iubite. Astfel încât, dragă Kit, îţi mărturisesc că tot ce m-ai făcut să înţeleg cu atâta delicateţe în ultima ta scrisoare din nord, îţi înapoiez cu un sentiment şi cu o stimă nu mai puţin sincere. Vorbeşti de o afecţiune călduroasă. Cavalerul meu rătăcitor, iată cuvinte pe care aş dori şi eu să le folosesc pentru tine. Va fi o bucurie să fiu împreună cu tine pe Dunăre ..."[2]

[1] Citat de Şir Peter Masefield în *op. cit.*

[2] *Ibid.*

**Ghislain de Diesbach**

Citind o astfel *de* scrisoare, o adevărată declaraţie ct$_e$ dragoste, Thomson se vede copleşit - peste aşteptări - sj se prezintă ca un învingător la bordul iahtului Comisiei Europene a Dunării, unde domnul Guillemin i-a invitat în afară de Martha, pe sora ei Marguerite, vara lor, Sirnki Lahovari, si un profesor de arheologie. Croaziera se desfăşoară pe cel mai frumos timp posibil. Are ca scop vizitarea săpăturilor efectuate la Constanta, la baza zidului lui Traian. în timp ce Martha si Thomson îşi prelungesc plimbarea în doi printre ruine, evenimentele se precipită.

La Bucureşti s-a aflat că, la 22 mai 1915, Italia a declarat război Austro-Ungariei, aşa încât partidele politice se mobilizează, numărându-şi membrii şi gata să împingă ţara să intre în război. Ion Lahovari, căruia i s-a propus preşedinţia Partidului Conservator, *refuză* la început, dar apoi cedează atunci când demisia lui Marghiloman, pri-mul-ministru şi partizan declarat al Germaniei, îi lasă câmp liber. Nu acceptă totuşi succesiunea oferită de rege şi se mulţumeşte să conducă destinele acestui nou Partid Conservator, favorabil Aliaţilor. Situaţia politică e atât de confuză, încât Thomson trebuie să facă o călătorie fulger la Londra pentru a o explica şefilor lui.

In absenta lui Thomson, mai mult ca oricând în centrul gândurilor ei, Martha pleacă la Constanţa pentru a scăpa de căldura toridă din capitală. Fiica ei, Valentina, guvernanta acesteia, domnişoara Chatfield, şi Simki Lahovari sunt alături

de ea, servindu-i drept paravan, atunci când îl primeşte pe Thomson care, întors de la Londra, vine să petreacă *week-end-ul* din 19 iunie la Constanţa. Rămâne acolo şi *week-end-ul* următor, împreună cu George, de data aceasta, şi cei doi bărbaţi par să accepte perfect situaţia. O împrejurare neprevăzută îi împiedică,





.e altfel, să o prelungească şi îi determină să îşi ascundă seritimentele personale. Duminică, 27 iunie, pe la prânz, soseşte o telegramă de la Marguerite Lahovari, pe care o jeschide George. Intră cu telegrama în mână în camera unde se află Martha si murmură: „S-a întâmplat o nenorocire tatălui tău..." Bănuind adevărul, Martha răspunde:

Nu lui, ci mie..."

Singur la Bucureşti, în timp ce soţia sa era la Sinaia, domnul Lahovari a fost victima unei crize cardiace în timpul dimineţii, murind câteva minute mai târziu fără să-si fi recăpătat cunoştinţa. Cu o zi înainte, împreună cu Take Ionescu, care i se alăturase, redactase declaraţia Partidului Conservator, cerând Parlamentului să voteze intrarea în război a României în rândurile Aliaţilor. Martha nu şi-a mai revăzut tatăl în viaţă. „Când am îndrăznit să-1 privesc mort", va scrie ea, „am înţeles că aveam pentru el acelaşi respect ca în timpul vieţii şi că privirea mea nu se înălţase niciodată asupra figurii lui fără să nu încerc puţină teamă." Pleacă imediat la Bucureşti împreună cu Thomson, lăsându-1 pe George să se întoarcă singur. La 30 iunie, în ziua următoare funeraliilor naţionale organizate de guvern, Martha notează cu melancolie în *Jurnalul* ei: „Azi nu-mi vine să cred că această inimă, după care am încercat să mi-o formez pe a mea încă din copilărie, a încetat să mai bată, că această judecată atât de limpede a încetat să mai existe şi că eu trăiesc atunci când cel care mi-a dat viaţă şi conştiinţă a încetat să mai fie..." îi va scrie mai târziu lui Marcel Proust, ca răspuns la o scrisoare plină de simpatie trimisă de acesta: „Aţi iubit fiinţe care nu mai sunt. Ştiţi ca şi mine că suferinţa durează până în clipa morţii noastre, că nu ne rămâne de făcut decât să aşteptăm şi că vom vorbi despre toate evenimentele la





trecut, cu excepţia acestuia: tatăl meu este mort. Va fi pentru mine o prezenţă veşnică."

în durerea ei, Martha se sprijină mai ales pe Thomson şi nu pe George, întotdeauna plecat, dar Thomson e rechemat la

Londra, înainte de a pleca, la 14 iulie 1915 Thomson îşi ia rămas bun de la Martha. Ca şi Electrei, doliul îi vine bine Marthei şi chiar o întinereşte. Thomson emoţionat, găseşte că are aerul unei tinere englezoaice de douăzeci de ani, când, de fapt, ea va împlini în curând treizeci. Martha îi mărturiseşte că a primit recent vizita contelui Czernin, care a lăsat-o să înţeleagă că unul dintre colegii lui, baronul von dem Bussche-Hodderhausen, pregăteşte ceva, fără însă a fi la curent cu natura manevrelor lui:

— O să aflu mai mult, îi spune el, şi atunci o să vă cer sfatul despre ceea ce este de făcut...

## Holocaustul

Fără îndoială că legaţia Germaniei este inamicul vigilent al celei a Marii Britanii şi că baronul von dem Bussche are tot interesul să contracareze activitatea lui Thomson. Acesta are deci motive să creadă, la rândul lui, că va fi victima unor intrigi sau, aşa cum se întâmplă des, a unui furt de documente, în această privinţă, Thomson se teme atât de curiozitatea nemţilor cât si de cea a reprezentanţilor naţiunilor aliate care, deşi preamăresc uniunea sacră în timpul banchetelor, nu se jenează, atunci când li se iveşte prilejul, să marcheze „puncte" împotriva



scumpilor lor colegi", furându-le secretele. Thomson ar dori să plaseze în siguranţă unele documente ale legaţiei britanice şi o întreabă pe Martha dacă le-ar putea depune la Posada. La 15 septembrie, Frank, primul-sec-retar, împreună cu Thomson, ar fi transportat un număr de cutii la Posada, scrie Thomson în *Jurnalul* lui. Este o dovadă de mare naivitate, căci prinţesa Bibescu, personalitate de anvergură internaţională, este prea supravegheată, aşa cum Thomson şi-a putut da singur seama, pentru ca drumurile unuia sau ale altuia la rezidenţa ei să scape atenţiei poliţiei române sau agenţilor secreţi ai diferitelor puteri acreditate la Bucureşti.

La scurt timp după ce aceste documente sunt în siguranţă la Posada - aşa cum crede Thomson - în noaptea de 24 spre 25 septembrie izbucneşte un incendiu care distruge casa până în temelii. Violenţa focului, ca şi culoarea flăcărilor lasă să se întrevadă că este vorba despre un incendiu criminal, provocat, fără îndoială - crede Thomson - pentru a distruge documentele. Este greu de cunoscut adevărul, căci nu numai

versiunile celor doi interesaţi diferă în punctele esenţiale, dar Martha, care va evoca deseori distrugerea Posadei de care o legau atâtea amintiri din tinereţe, nu va declara niciodată că locuinţa a fost sacrificată intereselor superioare ale *Intel-ligence Service-ului** Pe când, după spusele lui Thomson, ambii ar fi plecat împreună de la Mogosoaia în acea noapte spre Posada pentru a ajunge acolo când locuinţa era în flăcări, Martha în *Jurnalul* ei se mulţumeşte să indice pe scurt, la data de 26 septembrie 1915: „M-am dus la Posada ca să văd casa devorată de flăcări. Sus pe munte, o torţă vie!"

* Numele serviciului englez de spionaj.





Oamenii din sat au făcut tot ce-au putut ca să unele lucruri, dar multe tablouri de valoare, obiecte aduse din Persia, ca si documente personale au dispărut, ca să nu mai vorbim de cele ale legaţiei. Pentru Martha treisprezece ani de viată s-au risipit în fum, dar în acest dezastru îi rămâne cel puţin Thomson, singurul pe care se poate sprijini acum când tatăl ei nu mai este acolo.

Câteva zile mai *târziu,* Martha pare să fi uitat evenimentul, depăşită de ştirile zilnice. Ce reprezintă dispariţia unei case la ţară în comparaţie cu prăbuşirea Europei? Ca adevăraţii aristocraţi, nu regretă zadarnic bunurile sale materiale şi, fără să se lamenteze pentru cele ce a pierdut, arată că a fost demnă de ele.

Thomson a primit de la Londra instrucţiuni precise pentru a grăbi intrarea României în război. De când Italia a făcut o alegere, opinia publică română, care aşteaptă de la regele Ferdinand să se pronunţe în favoarea Aliaţilor, îi reproşează suveranului lipsa de curaj, ignorând scrupulele nefericitului prinţ care are acum un dublu caz de conştiinţă: poate, fără să trădeze originea sa, să declare război unei ţări care a fost a lui, unde s-a născut şi a trăit până când a fost adoptat de unchiul său, regele Carol I? Poate, de asemenea, fără să înşele încrederea supuşilor săi, să-i implice într-un conflict plin de riscuri, atunci când e primul care ştie că armata română, rău pregătită şi rău înzestrată, nu va face faţă armatei germane? Din această cauză, regele e chinuit de un conflict dureros între onoarea lui şi interesele regatului, între conştiinţa lui de romano-catolic, domnind asupra unor ortodocşi, şi datoria de monarh obligat să facă ceea ce îi cere salvarea patriei şi nu

ceea ce reclamă poporul. Maniera în care e tratat de presa de opoziţie amplifică amărăciunea lui. Cu





râte[va] luni [ma]i înainte, în vizită la Posada, îi mărturisea lyjarthei Bibescu: „Sunt insultat în fiecare zi într-o fiţuică [s]coasă de studenţii de la universitate. Şi asta n-ar fi încă ^mic, dar această fiţuică e trimisă în fiecare zi reginei..."

La 6 octombrie 1915, Thomson află printr-o telegramă cifrată de la Atena despre demisia lui Venizelos. Acesta [e]ra în Grecia dacă nu instrumentul Aliaţilor, cel puţin avocatul lor cel mai zelos, încercând să împiedice ţara să [s]e alăture Germaniei. Sora lui Wilhelm al II-lea, regina Sofia, este evident favorabilă patriei de origine, deşi regele Constantin I, care se teme de tunurile flotei franceze, nu vrea să-şi rişte coroana într-o aventură şi persistă în a rămâne neutru.

înţelegând importanţa acestei demisii, Martha, care se afla la Bucureşti când Thomson i-a dat vestea, pleacă imediat la Mogoşoaia, unde regele şi regina erau aşteptaţi la ceai la sfârşitul după-amiezii. Suveranii sosesc împreună cu generalul Averescu şi soţia lui, toţi patru ne-cunoscând ştirea. Deloc nemulţumită că e mai bine informată ca ei, Martha aşteaptă puţin mai înainte de a le-o anunţa şi e foarte încântată de surpriza produsă.

— Asta schimbă mult lucrurile, murmură regele. Cu o singură *frază,* regina rezumă situaţia în Grecia:

— De o parte, regele cu armata, care se raliază naţiunii; pe de altă parte, Venizelos împreună cu Parlamentul.

— E foarte interesant ce se va întâmpla, spune atunci regele Ferdinand I, căci Aliaţii nu vor mai putea debarca la Salonic.

— De ce nu? întreabă Martha.

— Pentru că Grecia e neutră, îi replică inteligentul băr bat, care mai crede încă în virtuţile tratatelor.

— Şi Belgia a fost astfel, remarcă Martha.

, Descumpănit de remarcă, regele continuă:

i

— Dar germanii aveau forţe armate; Aliaţii nu au

trupe disponibile.

— Dacă englezilor le place să distrugă oraşe greceşti, pot să o facă acum, afirmă Martha.

— E adevărat, dar dacă atacă Grecia, aceasta s-ar ală tura Bulgariei, îi replică regele, şi ar fi o greşeală pe care nu îşi îngăduie să o facă.

Pentru a nu-1 contrazice pe suveran, Martha nu mai insistă.[1]

## *Un rege crucificat*

*A* doua zi după această întrevedere memorabilă, .Zi Martha pleacă împreună cu Marguerite la Lausanne, unde s-a instalat mama lor de când a devenit văduvă. Czernin, care n-a părăsit încă Bucureştiul, le întovărăşeşte la gară si le recomandă unuia dintre agenţii lui, un oarecare Burg, însărcinat să le ajute la trecerea vamei în Braşov. Nimic nu e mai neplăcut, de fapt, decât să fii dat pe mâna unor vamese curioase, care te pipăie, te dezbracă şi te caută şi în tălpile pantofilor. Protecţia lui Czernin se dovedeşte eficace si le scuteşte de această umilinţă.

La Viena, Martha şi Marguerite iau masa de prânz la prinţesa Alexander von Thurn-und-Taxis, unde curtoazia franceză şi amabilitatea austriacă, aşa cum subliniază Martha, te fac să uiţi că Europa este împărţită între popoare fratricide, în afara acestui palat, unde se vorbeşte

[1] Conversaţie menţionată în *Jurnal* la data de 6 octombrie 1915. *'î*



încă franceza din secolul al XVIII-lea, totul aminteşte, din păcate, că lumea e în război. Pe străzile pustii şi întunecate suflă şi fluieră un vânt lugubru. Majoritatea palatelor sunt închise, stăpânii aflându-se pe front sau la moşiile lor. Opera, o arătare monstruoasă în umbră, pare să fi tăcut pentru veşnicie şi aşteaptă catastrofa care, peste treizeci de ani, o va transforma într-o ruină grandioasă. Singura sursă de căldură din capitală se găseşte la Catedrala Sf. Ştefan, unde sute de femei bătrâne se încălzesc aproape de lumânări deşi, aşa cum observă Martha a doua zi în trenul care o duce la Salzburg, aceleaşi bătrâne, credincioase şi bune, se transformă în vampiri de îndată ce se pomeneşte de război, tratând drept barbari pe oricine nu e de origine germană.

în timp ce Marguerite se îndreaptă spre Lausanne, Martha se duce la Domodossola, pentru a-şi revedea sora, pe Madeleine, care s-a căsătorit la 15 februarie 1915 cu un

diplomat italian, contele Giulio Quaranta di Zulino. La întoarcerea de la Domodossola îşi petrece câteva zile cu mama ei la Ouchy, în acel *Hotel Beaurivage,* devenit recipientul unei faune ciudate. Există acolo, extrem de suspecţi ei înşişi şi foarte bănuitori în privinţa altora, clienţi de toate naţionalităţile, toţi rivalizând în patriotism şi, fără îndoială, informând în secret puterile pe care nu încetează să le atace cu voce tare. Se află printre ei chiar şi turci, egipteni şi persani, false cupluri, traficanţi şi cheflii, ca să nu mai vorbim de cei care au uitat să se alăture regimentelor lor. „Mă simt ca pe *Titanic",* scrie Martha, conştientă de fragilitatea unei societăţi atât de eterogene şi plictisită de prostiile şi aluziile surprinse. La Paris, în primăvară, notase câteva fraze tipice ale acestui limbaj inspirat de război, ca cele proferate cu aroganţă



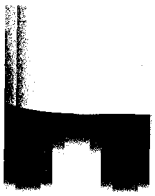

**Ghislain de Diesbach**

de un mesean la *Hotelul Meurice: „Am* fost de fată când primul obuz a lovit Soissons!" La hotel culege afirmaţii a căror absurditate o exasperează si o amuză în acelaşi timp: „Nu judec ce se întâmplă în jurul meu", îi mărturiseşte o doamnă alteia, „las să se desfăşoare evenimentele..." La care Martha observă: „Şi dacă nu le-ar lăsa să se desfăşoare?"

Moartea domnului Lahovari a apropiat-o de mama ei căreia i-a iertat indiferenţa şi chiar duritatea faţă de persoana sa; nu mai vede în ea decât o femeie zdrobită de nenorocire şi incapabilă să depăşească încercările prin care trece. De la

Mogosoaia, unde revine în primele zile de noiembrie, Martha îi scrie o scrisoare care marchează o schimbare de ton în relaţiile lor şi se încheie astfel: „Dragă mamă, trebuie să cauţi întotdeauna liniştea în tandreţea pe care o avem pentru tine. De când tata ne-a părăsit, am sentimentul că te-am luat în sarcina mea. Mi-am schimbat părerile şi te rog... să-mi scrii cum îi scriai tatei, fără să te temi vreodată că vei fi înţeleasă greşit sau că nu vei fi iubită."[1]

Peste câteva săptămâni, doamna Lahovari va pleca la Roma unde, împreună cu Marguerite, se va converti la catolicisim, ceea ce, din păcate, nu-i va aduce susţinerea morală sperată şi nici liniştea pe care nu o va găsi decât în moarte.

La Mogosoaia, unde războiul a sistat lucrările de restaurare, Martha îşi petrece iarna 1915-1916 într-o oarecare singurătate, întreruptă de vizitele diplomaţilor străini la Bucureşti, cum ar fi cei din Misiunea Franceză, ca si de scrisori de la prieteni, pe care cenzura le citeşte

[1] Fond particular.





prima. Cele mai multe dintre scrisori nu aduc decât veşti proaste. Moartea loveşte o întreagă generaţie: tineri cad cu miile în fiecare zi. „Taţi de familie...", geme camerista atunci când Martha, nu fără logică, îi plânge mai ales pe ceilalţi, cei care nu au lăsat copii, „căci aceia nu vor mai fi reprezentaţi."

în ciuda presiunilor suferite, regele Ferdinand se încăpăţânează să rămână neutru, deşi îşi dă seama zilnic că, într-o perioadă de criză, lucrul cel mai greu nu este să-ţi faci datoria, ci să afli unde se găseşte ea. Certurile dintre partide otrăvesc atmosfera, împiedicând o uniune naţională indispensabilă în acele împrejurări. La 31 decembrie 1915, după un discurs deosebit de violent al lui Ionel Brătianu, Martha îl aude pe Leon Ghika strigând admirativ: „Brătianu se plânge ca un zeu de nedreptatea oamenilor!" Chiar şi atunci când aceşti oameni consimt să-si uite interesele personale pentru a se gândi la cele ale ţării, o fac fără un adevărat simţ politic, justificând opinia lui Winston Churchill despre România acelei perioade: „Oamenii care o guvernau erau gata pentru victorie, dar nu şi pentru război." Singurul eveniment care impune o clipă de tăcere partidelor este moartea reginei Elisabeta, o bătrână femeie-copil, plecată

în împărăţia zânelor, în scrisoarea ei de condoleanţe trimisă reginei Măria, Martha va observa pe bună dreptate: „A murit atunci când, în sfârşit, vă iubea..."

în primăvara anului 1916, în timp ce reîncep ofensivele pe diferite fronturi, în cancelarii se intensifică cele duse împotriva ţărilor neutre, somate să se decidă mai înainte de a fi constrânse prin arme. De la începutul lui iunie 1916, nu mai este un secret pentru nimeni la Bucureşti că regele se va declara în favoarea Aliaţilor. S-a

hotărât la acest act cu disperare în suflet, în ciuda opoziţiei violente a germanofililor care îi reproşează că a trădat adevăratele interese ale României, subestimând puterea Germaniei. „Sire, nu pot fi învinşi Hohenzollern-ii!" ar fi strigat Petre Carp. „Vă înşelaţi", i-ar fi răspuns regele, gândindu-se la sacrificiul pe care tocmai îl făcuse, „am învins deja pe unul dintre ei..."

De la statul lui major din apropiere de Verdun, *Kron-prinz-ul,* care şi-a revenit complet din entuziasmul lui din 1914 sau chiar din 1915, nu ar dori ca România să se angajeze în acest conflict care se complică. „Faceţi tot ce puteţi", îi scrie el Marthei, „pentru a menţine ţara în afara războiului, faceţi-o! Nu ştiţi ce înseamnă războiul."[1] într-o altă scrisoare, rugând-o pe Martha să nu dea crezare ororilor descrise în *ziarele* franceze şi engleze, precizează: „Sunt acelaşi de odinioară şi doresc fierbinte pacea."[2] în timp ce în Franţa duşmanii ei o acuză pe Martha de germanofilie, în Germania oamenii pretins bine informaţi îi dau prinţului informaţii răuvoitoare asupra ei, afirmând că este împotriva germanilor, „înţeleg perfect", îi scrie el la 15 iunie 1916, „că aveţi simpatii pentru o ţară unde aţi petrecut o mare parte din viaţă, pentru o ţară care are incontestabil multe puncte de atracţie, dar ştiu că nu veţi voi niciodată rău ţării mele, nu-i aşa?"

[1] Scrisoare nedatată din 1916, înainte de bătălia de la Verdun. Fond particular.

*Ibid.*





•p) revăzând zile rele, Martha crede că este prudent J. să-si pună fiica la adăpost în Elveţia si pleacă cu ea la Geneva. O lasă acolo în grija domnişoarei Chatfield, apoi se duce la Paris unde îl regăseşte pe Emmanuel Bibescu purtând umbra morţii, pe ambasadorul rus Izvolski, pe abatele Mugnier şi pe doctorul Gustave le Bon, la care *se* întâlneşte în secret cu Briand, pentru a se întreţine asupra situaţiei din România, în a doua parte a lunii august, mulţi au plecat la ţară şi este mai bine pentru Martha, care altfel riscă să sufere în saloane jignirile unor doamne revoltate împotriva ei. începând cu anul precedent, intriga căreia i-a căzut victimă nu face decât să se amplifice. La 27 august 1915, abatele Mugnier notează în *Juma lul* lui: „Ducesa (de Clermont-Tonnerre) cita pe cineva care i-ar fi spus: «Nu mai este decât abatele Mugnier care s-o apere". Si am să continuu s-o fac." Bunul abate are mult de făcut, căci aude cum este tratată deschis drept spioană în slujba Germaniei. Oamenii îşi fac o onoare din a o dis-preţui şi aşteaptă prilejul să îi trântească uşa în nas.

Această ultimă săptămână din august 1916 se scurge pentru ea în aşteptarea plină de nervozitate a declaraţiei de război a guvernului român. La 27 august, în mijlocul după-amiezii, Alexandru Lahovari, ministrul României la Paris, o anunţă că a primit în fine confirmarea declaraţiei de război a ţării lor împotriva Austro-Ungariei, trimisă la Viena. în principiu, trupele ruse ar fi trebuit să intre în România la prânz în aceeaşi zi pentru a susţine armata română. Cum până la ora şapte seara nu s-a primit încă nici o ştire de la frontieră, Izvolski se declară



nelinişţit, dar îşi păstrează încrederea în viitor. La d'Orsay diplomaţii se arată mai puţin optimişti. Philippe Berthelot, secretar la Quai d'Orsay, ar fi făcut această declaraţie cinică: „Un alt aliat? Cu atât mai rău..." Văzând că Paul Morand era scandalizat de cinismul lui, a adăugat: „Nemţii vor fi la Bucureşti în cincisprezece zile De altminteri, asta n-are nici o

importanţă..."[1]

Când află de intrarea României în război, Joseph Reinach are gestul şi cuvintele potrivite cu naivitatea şi cu vanitatea lui. In timp ce o îmbrăţişează pe Martha, îi spune: „Aţi meritat-o atât de mult!"

Aşteptând ca profeţia lui Berthelot să se adeverească, Martha Bibescu, ambasadorul Izvolski şi ducele de La Tremoille vor sărbători la *Ritz* intrarea României în război. Acest trio strălucitor provoacă aversiunea ducesei de Clermont-Tonnerre, convinsă, aşa cum va scrie în memoriile ei, că „aceşti lingăi de tronuri mai mult sau mai puţin clătinate" o dispreţuiau pentru că ea se mândrea a fi republicană si că aşteptau cu bucurie înfrângerea Franţei. Iar ducesa continuă pe acelaşi ton: „Era firesc ca obişnuita Curţilor Hohenzollern-ilor si a regatelor de la Kiel să nu priceapă că Franţa democrată era pur şi simplu înaintea mişcărilor din Europa."[2]

După ce 1-a revăzut pe Briand şi a luat masa cu Cambon, Martha se îmbarcă pentru Anglia unde petrece câteva zile, condusă de Antoine Bibescu, de la o recepţie la alta, după care ia trenul de întoarcere, întrucât România e în *război,* nu mai e cu putinţă să călătorească cu Orient-Express-ul, ceea ce o sileşte să meargă prin Scandinavia

[1] Paul Morand, *furnalul unui ataşat de ambasadă,* 29 august 1916.

[2] Elisabeth de Gramont (ducesă de Clermont-Tonnerre), *Clar de lună şi taxiuri-auto,* pp. 97-98.





si Rusia. E o călătorie obositoare, devenită primejdioasă jjri pricina războiului submarinelor şi a agitaţiei din Rusia.

*Se* îmbarcă pe vasul *Jupiter* şi ajunge la Bergen, traversează cu trenul Norvegia, apoi Suedia, care i se pare lugubră cu pinii ei monotoni, înecaţi în ploaie, în timp ce se apropie de St. Petersburg, rebotezat meschin Petrograd, dintr-un sentiment de naţionalism şovin, vede cerul care se luminează şi figurile care se întunecă. Cele ale călătorilor din clasa a treia i se par înspăimântătoare. Un zgomot regulat o intrigă: va descoperi că e provocat de lanţul unui puşcăriaş, care se loveşte de peretele compartimentului în ritmul mişcării trenului...

Primirea făcută de ambasadorul Franţei, Maurice Paleologue, ca şi cea a marii ducese Vladimir şi a nurorii ei, marea ducesă Cyrille, sora reginei Măria, o fac să uite lipsa de

confort şi plictiseala unei astfel de călătorii. Vizitează St. Petersburg şi Ţarscoe Selo. „Oameni încântători pe care nu o să-i mai văd niciodată", scrie ea surorii sale Marguerite, „care mi-au arătat minunăţiile faimoase ale oraşului lor, ca şi aspectul imprevizibil al sufletului lor." în două zile, vede esenţialul din capitală, insulele de pe râul Neva, magazinul lui Faberge, pe actriţa Karsavina în *Sylvie,* dar lucrul care o frapează cel mai mult este grandoarea şi irealitatea decorului, iluzia de a fi transportată prin farmec într-o altă lume al cărei mister îi va rămâne veşnic ascuns: „O, noapte văzută de la ferestrele ambasadei Franţei, paşii înfundaţi ai cailor... în acest oraş necunoscut, în faţa unei case necunoscute, această trăsură singură, care trece atât de târziu, de unde vine şi încotro se îndreaptă? Ducând în ea câteva suflete, spre ce lucruri? Apoi tăcere..."[1]

[1] *Jurnal,* 16 septembrie 1916.



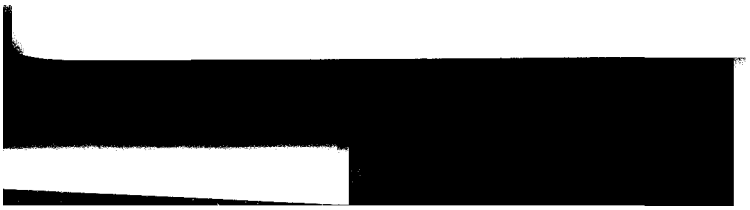

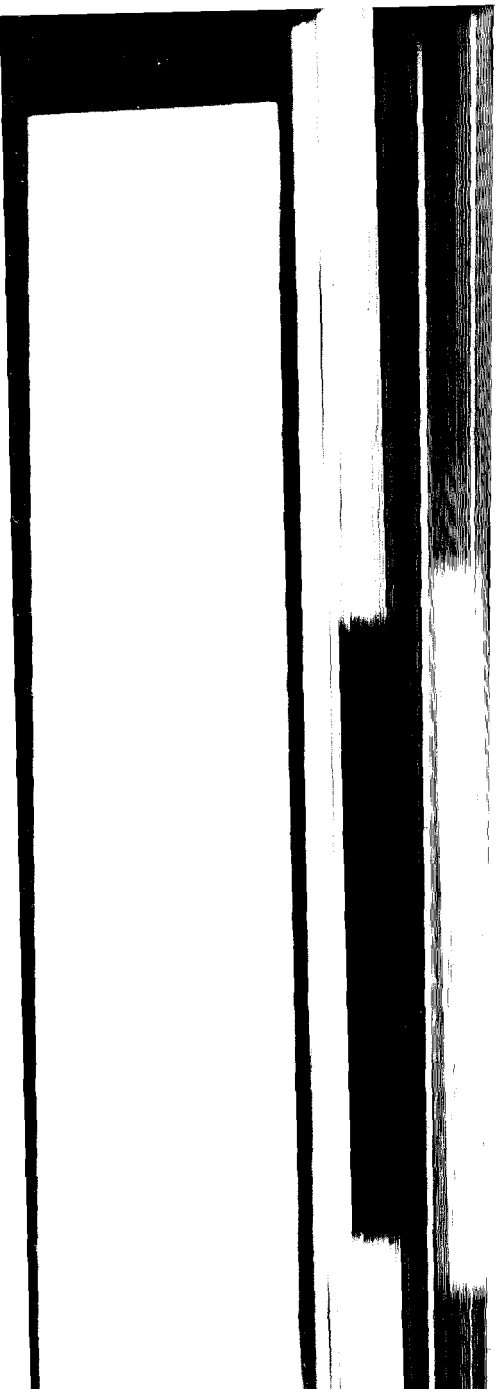

**Ghislain de Diesbach**

La Moscova *este* impresionată în mod sinistru *de* as-pectul locuitorilor „mai tragici, mai neliniştiţi şi mai ciudaţi", ca si cum fiecare ar fi presimţit obscur cataclismul care se va abate în curând asupra Rusiei, îşi continuă călătoria prin Kiev si apoi, în timp ce trenul se apropie de frontieră, simte apropierea războiului, între Iaşi si Bucureşti un zepelin zboară peste tren, apoi dispare după ce se *angajează* într-o scurtă competiţie cu aviaţia de vânătoare română, în clipa când trenul ajunge în gara de la Bucureşti, avioanele germane bombardează oraşul, fără a provoca însă mari distrugeri.

Thomson, care o aşteaptă de mult timp căci trenul soseşte cu

şaisprezece ore întârziere, o conduce la Mogo-şoaia: „Martha", va scrie el, „era într-o stare de completă epuizare, dar într-o exaltare spirituală care înlătura orice teamă... Era mândră că ţara ei a intrat în cele din urmă în război. Era plină de speranţe şi de vise de glorie, în această privinţă, ea reflecta mentalitatea de la Londra şi Paris, exaltate de orgoliul naţional. Totul fusese bine acolo, dar mă simţeam copleşit de riscurile asumate de ea".[1] Martha îi povesteşte imediat tot ce-a văzut şi a auzit, fără a-i ascunde părerile defavorabile. La Londra, unde a luat dejunul cu Şir John French, acesta i-a declarat: „Cred că România a intrat prea devreme în război..." Mărturisirea îl descurajează pe Thomson, care se teme că România va întâmpina grave dificultăţi, fiind incapabilă să facă faţă armatei germane. A împins în război această tară, pe care a ajuns să o iubească, nu din superficialitate, ci din ordinul şefilor săi. La gândul masacrului inevitabil asupra unei mari părţi din armata română,

[1] Şir Peter Masefield, *op. cit.* Capitolul XXVIII.





sacrificată cauzei Aliaţilor, n-a mărturisit el, oare, cu o {una înainte, omologului său francez, colonelul Deprez: jy[ă simt ca un asasin plătit."

în ciuda emoţiilor revederii, Martha si Thomson, conştienţi de fragilitatea acestei fericiri oarecum egoiste în astfel de împrejurări, abia îndrăznesc să se bucure şi încep să se pregătească pentru zile sumbre.



# Capitolul IX

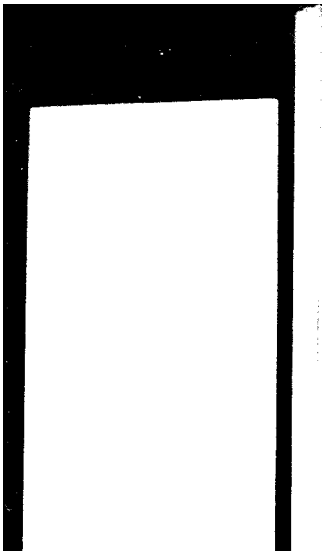

*Nemţii, militaristii, visează la pace, dar pacifiştii se opun.*
MARTHA BIBESCU

## *Spitalul 118*

Fără să se odihnească deloc după o astfel de odisee, Martha rămâne la Mogoşoaia, dar merge în fiecare zi la Bucureşti ca să lucreze într-un spital fondat de regină şi în care răniţii sosesc în număr mare. Dacă ar fi să o crezi pe suverană, răniţii îşi acceptă soarta cu resemnare, fericiţi să-şi dea viaţa pentru ca ea într-o zi să devină „împărăteasa tuturor românilor". Regina nu îşi ascunde deloc ambiţia de a purta după război coroana imperială a unei „Românii Mari", care ar putea îngloba şi Con-stantinopolul!

Aceste vise de glorie se ciocnesc deocamdată de o realitate sinistră. Este cu neputinţă să ascunzi faptul că trupele române, rău susţinute de ruşi, vor fi incapabile să reziste mult timp armatei germane, superioară ca disciplină şi armament, în timp ce pe front bărbaţii fără tunuri şi puşti sunt masacraţi, la Bucureşti, pe o vreme deosebit de frumoasă, suflă un vânt de spaimă. Capitala a fost bombardată de mai multe ori de aviaţia germană şi la 26 septembrie, o bombă căzută în grădina vilei ocupată de Thomson îl răneşte pe acesta uşor la faţă. „Este primul sânge britanic vărsat pentru România...", îi spune el Marthei la telefon, pentru a o linişti.

în faţa înaintării fulgerătoare a duşmanului, toţi cei care pot părăsesc oraşul pentru a se refugia în Crimeea,

fără să se îndoiască o clipă că se aruncă în gura lupului Trezoreria română pleacă de asemenea, în Rusia, care nu o va înapoia niciodată. Martha îşi încredinţează bijuteriile mai ales celebrele smaralde, domnului de Saint-Aulaire' noul ministru al Franţei la Bucureşti, care le expediază prin valiza diplomatică la St. Petersburg, unde Maurice Paleologue le va păstra în casa de bani a ambasadei.[1]

La 24 octombrie se află despre căderea Constanţei. Mai târziu, Matila Ghika îi va povesti cum, la ordinele comandantului rus, dăduse ordin să nu fie aruncate în aer rezervoarele de petrol, la care Martha va riposta cu răceală: „Ar fi trebuit să nu ascultaţi ordinele; a nu distruge petrolul echivala cu predarea acestei cantităţi enorme în mâna nemţilor, în locul amiralităţii române, aş ordona să fiţi împuşcat...", ceea ce, remarcă Matila Ghika, era destul de surprinzător din partea unei asa-zise partizane a nemţilor.[2]

Apoi, la 2 noiembrie, moare micul prinţ Mircea, cel mai tânăr dintre copiii suveranului, încercare tragică, pe care părinţii se chinuie să o uite, pentru a nu mai aminti si despre nenorocirile ţării, în curând, se aude bubuitul tunurilor, zgomot surd pe care Martha îl compară cu tuşea unei persoane iubite si în primejdie de moarte. Oamenii se obişnuiesc repede cu această convulsivă canonadă care, atunci când se opreşte, face ca tăcerea să pară şi mai înspăimântătoare decât zgomotul tunurilor. E aceeaşi situaţie şi cu avioanele care apar cu regularitate în fiecare zi, la aceeaşi oră, pentru a-si descărca bombele. Dacă din întâmplare nu sosesc, „eşti surprins", scrie Martha, „şi te întrebi cu oarecare enervare: dar ce

[1] Contele de Saint-Aulaire, *Amintirile unui bătrân diplomat,* p. 356.

[2] Matila Ghika, *Fericiţi cei care ca Ulise...,* p. 28



purnnezeu fac astăzi? Oare nu vor să-şi mai bată capul „2 se lupte cu noi? Suntem cumva morţi?"

Spitalul a devenit un infern de unde Martha iese seara c1j o stare de greaţă, urmărită până la obsesie de amintirea rănilor soldaţilor, pe care le simte în carnea ei ca pe nişte stigmate. Este la limita forţelor şi hotărăşte să îşi ia câteva zile de concediu la Mogoşoaia. Regina, în mare doliu după Mircea, îi face o vizită care va înscrie în *Memoriile* acesteia o relatare pigmentată de o anumită perfidie: „întrevederea noastră a fost dureroasă. Eram amândouă foarte triste; eu eram totuşi mai optimistă, în ciuda suferinţei mele. Martha era furioasă în patul

acoperit cu o cuvertură veche de brocart roşu, înconjurată de icoane şi de obiecte vechi aranjate cu o artă rafinată, părul ei frumos şi abundent era risipit pe pernă şi ochii ei mari erau imploratori şi îndureraţi. Da, în acea zi, era foarte frumoasă Martha cea fascinantă! M-am întors tristă acasă, în noapte şi furtună. Martha va rămâne acasă, chiar dacă va trebui să se evacueze Bucureştiul. Regina însă nu poate fi făcută prizonieră. Martha doreşte, în numele dragostei pentru literatură, să exploateze toate împrejurările, fie chiar şi cea a unei ocupaţii germane."[1] în *Jurnalul* ei intim, regina, care îi poartă ranchiună Marthei fiindcă îi place cam prea mult regelui, se va arăta şi mai perfidă: „Sunt sigură", scrie ea, „că Martha se va descurca şi se va distra, iar prietenia ei cu prinţul moştenitor al Germaniei va fi exploatată prin toate mijloacele."[2]

Nimic nu ne împiedică să acceptăm că aşa cum o acuză regina, Martha vrea să rămână la Bucureşti pentru a

[1] Măria, regina României, *Povestea vieţii mele,* v. 3, p. 124.

[2] Hannah Pakula, *Ultima romantică,* p. 211.





trăi o experienţă din care să se inspire pentru o carte. JSj^ va scrie nici o carte despre această perioadă., ci se va mulţumi să pună la punct, peste câţiva ani, bogatul ei *Jurnal de război.* A rămâne la post înseamnă pentru ea o simplă problemă de demnitate. Castelană la Mogoşoaia trebuie să-si apere oamenii de pe moşie; directoare de spital, nu doreşte să-si părăsească răniţii de care răspunde. Când la 14 noiembrie Thomson, care a obţinut un tren special, îi propune să evacueze spitalul, ea refuză fiindcă mulţi dintre răniţi sunt prea grav bolnavi pentru a fi transportaţi. Nu o va mai revedea pe regină timp de doi ani, căci Curtea regală se va alătura la Iaşi guvernului, care între timp s-a mutat acolo. La 27 noiembrie, Misiunea Franceză va ajunge la rândul ei la Iaşi. Unul dintre membrii acesteia, marchizul de Mailly-Nesle, vine să o salute pe Martha la spital si, luându-şi rămas bun, îi declară cu melancolie: „Ne-am luptat împotriva propriilor noastre principii!", mărturisire care îşi va căpăta întreaga valoare atunci când Societatea Naţiunilor Unite va consacra dispariţia vechii Europe.

Unii după alţii, toţi care pleacă vin să îşi ia rămas bun de la cea care a hotărât să rămână. Thomson îi face la 26 noiembrie o ultimă vizită şi George apare şi el, urmat de Barbu Ştirbei. Amândoi îi confirmă zvonul trecerii Dunării de către nemţi. Intrarea lor în Bucureşti, care e cu neputinţă de apărat, nu

mai e decât o chestiune de zile. Martha se decide atunci să părăsească Mogoşoaia si să se instaleze complet la spitalul 118, unde primeşte „douăzeci şi unu de răniţi de la spitalul francez, pe care legaţia Franţei nu-i poate muta. La 30 noiembrie primeşte vizita regelui; „un om cinstit, un sfânt, sfântul Meinrad", va nota ea impresionată de calmul şi resemnarea suveranului, martir gata să golească cupa amărăciunii până la fund.





S-a dat ordin *sa se* distrugă puţurile petrolifere de la ojoieşti, ca să nu poată fi folosite de nemţi. Este una din-ye preocupările majore ale guvernului englez, care 1-a jnsarcinat pe colonelul Thomson să se ocupe personal de îndeplinirea operaţiei. Această misiune primejdioasă a fost încredinţată unui grup de sabotori, secundaţi de uri detaşament dintr-un batalion al armatei române, sub comanda căpitanului Bibescu. Prin urmare, George şi Thomson sunt chemaţi să colaboreze si se vor găsi alături, fără jenă, după toate aparenţele. Cu adevărat nu este momentul sentimentelor sau al susceptibilităţilor. După ce s-a pus în legătură cu generalul Prezan, comandantul general al armatei române, George Bibescu îl regăseşte pe Thomson la Ploieşti, la 28 noiembrie. Operaţiile care durează mai multe zile sunt dificile şi primejdioase, dar lipsa de material adecvat e suplinită de îndrăzneală şi imaginaţie. Atunci când, la 3 decembrie, grupul atacă uzinele, rafinăriile şi rezervoarele de la Ploieşti, trupele germane au invadat partea de nord a oraşului, precedate de cercetaşi care se străduiesc să contracareze primele măsuri de sabotaj. George şi oamenii lui îşi riscă de câteva ori viaţa pentru a îndeplini misiunea despre care vor păstra mult timp în memorie unele viziuni danteşti: „Rezervoarele ridicate de la pământ, ca şi tabla din care sunt făcute, grea de sute de kilograme... proiectate spre cer şi răsucindu-se la coborâre ca frunzele moarte... coloane de fum, înalte de sute de metri... se balansează ca nişte turnuri bete deasupra unei mări incandescente... o ploaie de foc amestecată cu o grindină de funingine întărită..."[1]

[1] Fragmente dintr-un *furnal de război,* scris de George Bibescu şi publicat de Martha Bibescu în *Leş Nouvelles litteraires* (15 decembrie 1966), sub titlul: *O înaltă faptă de arme fără pierderi de vieţi omeneşti.*

Când îi telefonează Marthei pentru a o informa de această realizare, George precizează: „Nero nu a fost nimic în comparaţie cu noi!" La cererea lui Thomson, George va primi în aprilie 1917, „pentru curaj şi serviciile aduse" ca si pentru salvarea vieţii colonelului englez Griffiths pe care 1-a cărat pe umeri pentru a-1 scoate din cuptorul pe care îl aprinseseră, una dintre cele mai înalte decoraţii engleze, *Distinguished Service Order.* Va primi distincţii echivalente din Franţa, Rusia si România. Până şi Germania va colabora la faima acestei acţiuni spectaculoase prin amiralul von Tirpitz care îl va acuza pe căpitanul Bibescu de la tribuna Reichstag-ului de a fi obstrucţionat cincizeci la sută din campania submarinelor germane, prin distrugerea rezervoaretor de petrol române.

Peste câţiva ani, Jean Chrissoveloni, fratele doamnei Paul-Morand, îşi va revendica gloria de a fi efectuat singur întreaga operaţie de la Ploieşti. Doamna Paul Mo-rand va da propria ei versiune asupra faptelor, publicând în *Candide* un articol menit să preamărească rolul fratelui ei şi să-1 conteste pe cel al lui George Bibescu care, pretinde ea, s-a mulţumit să facă războiul ca automobilist. George Bibescu se va folosi



**Ghislain de Diesbach**

***Prinţesa Bibescu***

# *Căderea Bucurestiului*

j- a 3 decembrie 1916, venind de la marele Cartier j_j General, Thomson trece prin Bucureşti pentru a o avertiza pe Martha că totul este pierdut. Nemţii sunt doar la câţiva kilometri de capitală unde, de la plecarea guvernului, toţi se tem de o răscoală a populaţiei din mahalale, în care panica manifestată de clasele conducătoare

a trezit cele mai josnice instincte. Din teama de jaf, multe magazine s-au închis.

în momentul când dispar ultimele maşini oficiale, o oboseală tăcută se aşterne peste oraş. în camera ei din Spitalul 118, Martha ascultă cu nelinişte această tăcere, la care se adaugă, la căderea nopţii, o beznă totală. Te puteai crede la Pompei, în preziua cataclismului. Fiind scriitoare, Martha notează contrastul dintre această situaţie dramatică şi decorul reconstituit în jurul ei: „Fără să vreau, camera mea a devenit încăpătoare: o sculptură de marmură făcută de Coustou, un bust de Canova, un portret încântător al unui bunic făcut de Winterhalter, stofe vechi..." Această tentativă de eleganţă nu este frivolă, cum s-ar putea crede, ci, fără îndoială, un mijloc de a pune în siguranţă obiecte de valoare, căci, dacă ocupanţii jefuiesc Mogoşoaia, cum o vor face de altminteri, se putea spera că vor respecta un spital. Cât timp va supravieţui, în ciuda a tot ce se întâmplă, această oază de civilizaţie în mijlocul haosului care se anunţă? Iată ce trebuie să se fi întrebat Martha, deşi cu siguranţă se gândeşte că dacă totul trebuie să piară, va avea cel puţin consolarea de a muri într-un stil grandios.

In noaptea de 3 spre 4 decembrie, în noaptea adâncă,



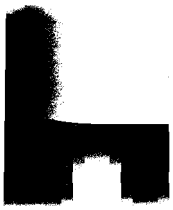



*se* aprind brusc toate lămpile cu gaz, lanternele ca şi t0a_ te lămpile publice, ceea ce înseamnă că Bucureştiul 9 fost declarat oraş deschis. Din curtea palatului unde rm mai există nici un soldat, a fost coborât drapelul român Orele se scurg fără ca nimic să tulbure tăcerea si să m^. ple acest vid istoric. La pândă în dosul ferestrelor, locuitorii Bucureştiului pot să se creadă într-un oraş mort devastat de prăpăd, întrucât oamenii se miră că nu văd nici un neamţ, o doamnă de la Crucea Roşie afirmă fără şovăială: „După mine, n-au intrat încă pentru că vor mai întâi să se ferchezuiască pentru triumful lor!" Martha dă din umeri, împărtăşind nervozitatea generală.

Din pricină că se fac atât de aşteptaţi, nemţii ajung să fie doriţi, căci nimic nu e mai îngrozitor decât spaima de

necunoscut, în fine, la 6 decembrie, pe o ploaie cu găleata, învingătorii defilează în Bucureşti si se instalează la Palat. De la fereastra Spitalului 118, Martha îi priveşte si nu se poate împiedica să nu evoce trecutul ei apropiat, orele frumoase de odinioară şi, atunci când se înaltă imnul german, atât de des cântat la regatele de la Kiel, părăseşte sala ofiţerilor, de unde se uita la defilare, şi intra în cea a soldaţilor. Mulţi plâng, mai întristaţi de înfrângerea patriei decât de propriile lor nefericiri. „Am făcut ce-am putut", spun unii, „dar nu am avut decât braţele noastre, iar ei au avut mitraliere..." O bătrână, ghemuită lângă patul unde agonizează fiul ei, se ridică şi, luând-o pe Martha deoparte, o apostrofează violent:

— Ei au totul, iar noi, noi nu avem nimic! Dacă domnii voiau să ne vândă, era mai bine să o facă fără război.[1]

[1] După o scrisoare a Marthei Bibescu adresată doamnei Teodor Cerchez, născută Florescu, în mai 1917. Fond particular.





Seara, miniştrii Olandei *si* ai Statelor Unite riscă să vină la spital pentru a vedea - după cum îi scrie Martha ţftbescu unei prietene - dacă ea si infirmierele nu au fost piasacrate. Van Vredenbuch, olandezul, îi relatează intrarea solemnă a nemţilor, pe care ea, din demnitate, nu le lăsase pe femeile de serviciu să o privească de la balconul spitalului. O întreagă populaţie feminină ete-roclită, evreice, servitoare unguroaice, nemţoaice ieşite din lagărele de internare, s-au strâns în jurul palatului regal pentru a aplauda soldaţii şi a le arunca flori. La puţin timp după vizita celor doi miniştri, apare primul german, un ofiţer al corpului sanitar, a cărui vedere provoacă spaimă în mijlocul personalului: a venit doar ca să ceară bismut...

A doua zi sosesc răniţii germani, care trebuie primiţi. „Uşa unui spital nu este închisă nimănui", după cum va spune Martha unui prinţ von Schaumburg-Lippe, venit să solicite o întrevedere. Totul începe cu trimiterea răniţilor nemţi la baie. Când ies de acolo, una dintre doamnele de la Crucea Roşie, emoţionată de această carne proaspătă, suspină aplecată asupra umerilor goi ai învingătorilor: „Cât sunt de tineri, cât sunt de bine făcuţi, cât sunt de curaţi..." La care Martha furioasă îi răspunde:

— Curaţi, da, când ies de la o asemenea baie, dar mergeţi să vedeţi un altul care e plin de păduchi!

La 8 decembrie, numărul nemţilor spitalizaţi se ridică la optsprezece. Sunt oameni răniţi uşor, hotărâţi să se distreze puţin, încep prin a cere să fie fotografiaţi, pentru a-şi linişti familiile; apoi cer un patefon cu discuri germane. Cum nu se găsesc astfel de discuri, trebuie să se mulţumească cu o înregistrare a operetei *La Tonkinoise,* cu arii sfâşietoare.



•ff

**Ghislaln de Diesbach**

în timpul acestor evenimente, Martha află că nemţii au jefuit Mogoşoaia. însoţită de un oarecare von Dier-gard, se duce acolo ca să constate pagubele, care sunt importante: soldaţii beţi au distrus mobilierul, au smul$_s$ perdelele, au furat o parte din veselă si au instalat un grajd în biserica ortodoxă, în faţa acestui spectacol deprimant, ofiţerul neamţ nu poate decât să repete: „Mi-e ruşine, cu adevărat, sărmană prinţesă..." în timp ce un soldat, descoperind că această femeie elegantă e stăpâna casei, îşi multiplică scuzele, apoi strigă cu naivitate:

— Vai, ni s-a spus că aici locuieşte o bătrână! A, dacă am fi ştiut!

„Trebuia să punem pe case placarde cu «Sunt tânără»", scrie Martha Bibescu, relatând în aceeaşi seară în *Jurnalul ei* această vizită: „Am înţeles azi-dimineată", continuă ea, „dezgustul resimţit la vederea caselor jefuite şi de ce vechea Mogoşoaie a fost atât de mult timp abandonată." Satul a suferit aceeaşi soartă. Distribuindu-le ajutor, Martha le spune ţăranilor care au fost impresionaţi de devastarea palatului:

— Mi-ar fi fost ruşine dacă n-ar fi luat nimic de la mi ne, atunci când au luat totul de la voi.

Dezastrul nu se opreşte aici, căci, în curând, află că au fost devastate şi Baloteşti şi Posada.

La Posada, soldaţii dintr-un regiment unguresc au scos din grajduri tablourile care se aflau depozitate acolo de la incendiul casei. Le-au expus mai întâi în curte, apoi, fără să se atingă de portretele de femei, le-au distrus cu armele pe cele ale bărbaţilor în uniformă. Astfel a pierit un foarte frumos tablou de Renoir, intitulat *Ghidul împăratului,* cumpărat odinioară de tatăl lui George.

Aceste pierderi materiale sunt puţin importante, con-





dderă Martha, în comparaţie cu suferinţele fizice si mo-rale care o răscolesc. Unele fiinţe, surprinse în durerea *lor* intimă, îi vor lăsa o amintire sfâşietoare, ca acest Di-jnitriu, un ţăran simplu, a cărui figură frumoasă şi delicat modelată pare să fi ţâşnit din adâncul secolelor: „îl privesc. Al cui e? într-un oraş, o mamă, nişte fete trebuie să îl iubească. Unde sunt ele? E ca un obiect frumos pierdut. Enigma de a găsi pe plajă o bijuterie foarte frumoasă. Câinele pierdut - un câine frumos, dintr-o rasă preţioasă, fără lesă şi care nu ştie să spună cui aparţine, îl încălzim atât de greu - iar el aruncă cuverturile..."[1] Iar atunci când trebuie să-i amputeze un picior cangrenat, Martha resimte mutilarea ca pe un sacrilegiu. Este silită să iasă brusc din sala de operaţie pentru a nu leşina în faţa acestui om care a suportat totul în tăcere şi care va muri peste câteva zile, îngropând cu el misterul frumuseţii sale. Amintirea lui o va urmări mult timp şi, în anul următor, relatând tribulaţiile ei unei verişoare, îl va evoca pe acest Dimitriu de o manieră care arată cât de mult a fost impresionată de acest destin patetic. „Nu ştiu de ce, în ciuda verdictului doctorilor, 1-am îngrijit cu încăpăţânare, voind să-1 smulg forţelor morţii. Avea aerul dispreţuitor al oamenilor care nu îşi înţeleg destinul pecetluit la naştere. Era unul dintre acei ţărani români care sunt prinţi în exil... Pierzându-1 în acea zi, mi s-a părut că văd cum se stinge rasa, menţinută vie de o răbdare seculară şi pe care n-am să o mai văd vreodată în forma ei originală după această invazie, care va schimba adânc, mai adânc decât poate să o creadă cineva acum, esenţa morală a acestui popor..."[2]

[1] *furnal,* 3 decembrie 1916.

[2] Scrisoare citată mai înainte şi adresată doamnei Teodor Cerchez.



Simpatia pentru fiinţele care suferă atât de mult o face să simtă aproape fizic rănile şi durerile lor. După ce a văzut cum i se taie piciorul unui alt soldat, Martha se trezeşte în noaptea următoare crezându-se în locul nefericitului, respirând din greu si având senzaţia că moare, într-o altă zi e un biet ţigan care o emoţionează până la lacrimi. Ridicând la cer cioturile lui însângerate, omul geme într-un fel de delir: „O, Dumnezeule, fă ca împăraţii să se împace!"

Uneori o notă pitorească sau naivă luminează aceste tablouri lugubre ale mizeriei omeneşti, într-o seară, un rănit cu un singur picior începe să danseze în fata camarazilor lui: „Cu ciorapii lui de bumbac galben, cu chiloţii de pânză urâtă si cu cămaşa de flanel dată de spital... găseşte un mijloc de a fi graţios... E, rând pe rând, nepăsător, sprinten, ameninţător, iar apoi e din nou indiferent, vesel, spiritual, scandalagiu..." Altă dată nu se poate împiedica să nu râdă văzând un soldat care îşi încheie astfel scrisoarea către tatăl lui: „Fiul vostru care vă doreşte, Constantin. Frumoasa voastră floare parfumată, Constantin."

Deşi sunt conştienţi în mod obscur de a fi victimele unei fatalităţi superioare, aceşti oameni nu sunt atât de proşti ca să nu îşi dea singuri seama că o parte din răul lor ar fi putut fi evitat, într-o zi, Martha întâlneşte pe coridor un bătrân ţăran român, transformat în brancardier şi pe care administraţia tocmai 1-a arestat, căci a pierdut o pânză de cort. Omul se agaţă de hainele Marthei, implorând-o să intervină în favoarea lui, iar plângerile lui nu sunt lipsite de bun-simţ:

— *Ei* au pierdut podul de peste Dunăre! *Ei* au pierdut Dobrogea! Iar eu, bietul de mine, am pierdut o pânză de cort! Pentru asta vor să mă bage la închisoare!



Răniţii, în majoritate au văzut superioritatea dotării piateriale a nemţilor şi îşi dau seama că au fost trimişi cu sânge rece la moarte, urmând să oprească cu pieptul lor mitralierele automate. Acei care vor muri au trista consolare de a afla că regele Ferdinand a promis să distribuie ţăranilor, după victorie, pământ, acest pământ cultivat de ei de secole şi pe care 1-au apărat cu atâta vitejie împotriva năvălitorilor. Abili,

nemţii au anunţat între timp că vor proceda si ei la împărţirea pământurilor, iar aceşti oameni sărmani care până atunci nu contau deloc *se* pomenesc brusc a fi obiectul unor supralicitări. Cum a spus atât de bine Martha prinţului von Schaumburg-Lippe: „Există o întrecere între regele Ferdinand şi guvernul dumneavoastră: care va da primul pământ ţăranilor noştri."

## *Apărare pasivă, caritate activă*

Aşteptând această reformă care îi va ruina pe unii fără să îi îmbogăţească deloc pe alţii, românii mor de foame şi de frig. Pentru a aproviziona spitalul, care duce lipsă de toate, Martha face turul magazinelor din Bucureşti, solicitând mila comercianţilor la fel de lipsiţi de posibilităţi. Nemţii controlează atât de strict aprovizionarea, încât comerţul a devenit aproape nul. într-o dimineaţă, intrând într-o biserică catolică pentru a asculta slujba, Martha are surpriza să descopere înăuntru,



sub patrafir, un ofiţer cu cizme, un preot neamţ. Se î^, părtăşeşte si seara notează în *Jurnal:* „Ei sunt cei care ne distribuie totul, până şi cuminecătura..." E frapată de numărul soldaţilor veniţi la comuniune: „Se întorc cu mâinile împreunate pios şi cu aerul că duc ceva cu ei, u^ pahar cu apă care riscă să se verse."

în ansamblu, în afara jafurilor şi a rechiziţiilor, ocupanţii se arată corecţi, iar cu ea plini de atenţie. Un austriac detaşat la Mogoşoaia vine să o viziteze cu un ghiveci de flori în braţe: „Bietul băiat, cum să îl trimiţi înapoi cu acel ghiveci de flori?" scrie ea. „Şi nu suntem noi cei care le-am declarat *războiP"* în aceeaşi zi, un ofiţer „gras, mic, urât si şchiop" se prezintă la spital cu o cerere neobişnuită: să ia în arendă moşia de la Mogoşoaia. S-a împiedicat de intendent, care

nici nu *a* vrut să audă. Aşa încât a venit să-şi pledeze cauza pe lângă proprietara căreia se străduieşte să-i explice că o va lăsa să se bucure de palat şi de parc: „Deşi suntem *barbari",* subliniază el, „ştim ce înseamnă vechii arbori şi nu o să-i tăiem din răutate."

în astfel de împrejurări, Marthei îi este greu să refuze şi îi acceptă cererea acestui ciudat „intendent cu pinteni", care pare, de altfel, plin de bunăvoinţă, îi oferă cel puţin avantajul de a *apăra* astfel Mogoşoaia împotriva incursiunilor compatrioţilor lui. La Buftea, proprietatea familiei Ştirbei, au loc dezmembrarea moşiei şi jaful casei. Neveste de ofiţeri, venite din Germania să se alăture soţilor, nu se jenează să aleagă ce le place. Nesatisfăcută de a fi furat doar rochiile Nadejdei Ştirbei, o baroană prusacă a furat până şi brânza portarului. Auzind despre aceste fapte, Martha reuşeşte să meargă acolo cu un ofiţer german, pentru a constata pagubele. Când ofiţerul este gata să plece, Martha îl întovărăşeşte până la poartă.





Nu vă deranjaţi, murmură ofiţerul, mai mult jenat jecât măgulit.

_ Dar eu însoţesc pe toată lumea, îi răspunde ea. Nu jjebuie să credeţi că fac excepţie cu dumneavoastră! La care neamţul are o replică dezarmantă:

— Iar eu care speram că veţi face o excepţie pentru pâine: aceea de a nu mă însoţi...

Te poţi înţelege întotdeauna cu adversarul dacă are spirit şi e bine crescut. Trebuie spus că protecţia acordată de *Kronprinz* uşurează lucrurile. La 15 ianuarie 1917, baronul Stolzenher, şeful de stat-major, îi face o vizită oficială Marthei.

— Sunt aici din ordinul *Kronprinz-ulm,* care m-a însăr cinat să mă informez de toate lucrurile care o privesc pe prinţesă, să vă întreb cum o duceţi, dacă aţi avut de suferit şi dacă aveţi vreo dorinţă... Indiferent despre ce este vorba, va trebui să vă adresaţi nouă.

Peste câteva zile primeşte o scrisoare de la *Kronprinz,* care îi scrie că a telegrafiat domnişoarei Chatfield pentru a o linişti, atât pe ea cât şi pe Valentina, asupra soar-tei Marthei. A dat instrucţiuni, precizează el, ca scrisorile ei, dacă vrea să îi scrie, să îi fie transmise fără a fi deschise de cenzură, încheie propunându-i intervenţia lui dacă are nevoie de ceva sau dacă are o plângere. Acest înalt patronaj se dovedeşte eficace. Tifosul bântuie prin lagărele de prizonieri, unde Martha a primit de la prinţul von Schaumburg-Lippe îngăduinţa să meargă. Oamenilor le lipseşte totul, remarcă ea, „căci organizarea germană, aplicată de funcţionarii români - celebri pentru dezordinea şi incapacitatea lor - a început să dea cele mai rele rezultate."[1] Morţii se adună, fiind cu nepu-

[1] *Jurnal,* 23 ianuarie 1917.





ţintă să-i îngropi atât *de* repede. Datorită prinţului von Schaumburg-Lippe, Martha reuşeşte să elibereze vreo şase oameni şi, graţie complezenţei subalternilor acestuia, ajunge să mai uşureze viaţa mizeră a altora, în scrisoarea ei din mai 1917 către doamna Teodor Cerchez, Martha va evoca, de asemenea, acest aspect al activităţii ei, fără să ascundă datoria de recunoştinţă faţă de unii nemţi: „Iar acum, cu riscul de a te scandaliza, trebuie să îţi mărturisesc că am fost mereu ajutată în ceea ce am putut face pentru nefericiţii noştri prizonieri de bunăvoinţa şi marea dorinţă de a îmbunătăţi soarta acestor nenorociţi găsite *la... feldwebel-ii* nemţi, paznicii acestor lagăre. La câţi dintre ei le sunt recunoscătoare doar eu o ştiu împreună cu sărmana mea însoţitoare din plimbările de dimineaţă (doamna Cri veţi). Am reuşit să determin evacuarea unui lagăr în care oamenii mureau în masă pentru că se amestecaseră puricii celor contagioşi cu cei ai altora, într-o subterană vastă, unde colcăiau cu toţii, oameni şi lighioane. Am reuşit să eliberez nişte femei nefericite internate din greşeală într-un spital de prostituate."[1]

Binele pe care îl face nu i se pare mare lucru în comparaţie cu cel pe care ar dori să îl facă. Ajutorul dat unora i se pare o nedreptate comisă împotriva celor pe care nu îi poate ajuta deloc, în ciuda oboselii crescânde, acceptă noi sarcini, noi vizite, în alte lagăre. „Nimic nu seamănă mai mult cu nisipurile mişcătoare decât mila," scrie ea unui ofiţer german

pe lângă care intervine. „Cei care se *angajează* în caritate nu mai pot ieşi din ea. Un pas antrenează un altul..." îşi continuă cererile pe lângă comercianţi şi particulari pentru a găsi veşminte şi mâncare

[1] Scrisoare adresată doamnei Teodor Cerchez, din mai 1917. Fond particular.





pentru prizonieri, având impresia deprimantă că vrea să umple butoiul Danaidelor.* „Sunt năucă de oboseală", Botează ea la 17 februarie 1917, „extenuată şi fără voce, pentru că am vorbit unor mii de oameni. Chiar şi plăcerea mecanică de a da cedează oboselii. Sunt prea mulţi... Ivtă zbat pentru a putea continua, pentru a nu scăpa din vedere vreo figură sau vreun gest. Seara tremur de febră în pat." Iar câteva zile mai *târziu,* după ce a asistat la agonia unui muribund, Martha constată: „Mărturisesc că nu am mai simţit durere. Nu mai e nimic de scos din mine. Sunt surdă."

Deşi la capătul nervilor şi al puterii, îşi păstrează aceeaşi eleganţă şi aceeaşi frumuseţe, admirate de Thomson cu două luni în urmă, „frumoasă şi strălucitoare, chiar în rochia ei de spital urâtă şi după o noapte de insomnie." Supărat să o audă tuşind, un admirator îi trimite într-o zi o ultimă sticlă de sirop *Flore* pe care a reuşit să o procure, împreună cu acest bilet anonim: „îmi apăr încântările."

Lucrul cel mai greu pentru ea nu e numai lupta împotriva suferinţei şi a morţii, dar şi cea împotriva func-ţionarismului prusac, incarnat în persoana vulgară a unui oarecare doctor Wolff, directorul Crucii Roşii germane la Bucureşti. Deşi ştie că e protejată de *Kronprinz,* doctorul, care e în stare de orice, se străduieşte să îi complice sarcina, multiplicând în ceea ce o priveşte interdicţiile şi ofensele şi mergând până acolo încât să ameninţe cu pedeapsa cu moartea unele abateri de la hotărârile lui. Martha a găsit, din fericire, un aliat în persoana inspec-

* Danaidele au fost cincizeci de fete din Danaos, Grecia, care şi-au ucis soţii în noaptea nunţii, cu excepţia uneia dintre ele. Zeii le-au condamnat să umple la infinit un butoi fără fund.





torului lagărelor de prizonieri, prinţul Henri XXXIII von Reuss, pe vremuri secretarul Germaniei la ambasada de la Viena, căsătorit cu prinţesa Victoria Mar-guerite de Prusia. Sensibil

la inteligenţa Marthei şi mai ales la seducţia ei, nu se lasă înşelat de atitudinea acesteia în privinţa nemţilor şi îşi dă seama perfect că *ea* este zâmbitoare în relaţiile lor oficiale doar pentru a fi mai de folos românilor. „Râdeţi de noi cu ironie şi cu spirit", îi scrie el într-o zi, remarcă la care Martha face aluzie atunci când mărturiseşte, în *Jurnalul* din 7 februarie 1917, un oarecare machiavelism din partea ei: „Voluptatea pe care o simt când pătrund în gândurile altuia este aproape criminală. Mă văd ca pe un tânăr sultan care face să danseze în faţa lui sclave magnifice, venite din toate colţurile lumii. Eu fac să danseze idei în mintea nemţilor şi îi privesc cu interes dublu." Prinţul Henri XXXIII nu ascunde nici el că e complet fascinat de această prinţesă ciudată, devenită soră de caritate, „prima doamnă adevărată" pe care a în-tâlnit-o după multă vreme si îşi pledează cu umilinţă cauza, rugând-o să-i ierte; o timiditate „cu totul opusă manierelor lui obişnuite."[1]

## *I interior*

Din păcate, spiritului etalat de învins i se opune forţa învingătorului, care la începutul anului 1917 a decis ca Spitalul 118 să devină un fel de casă de odihnă,

[1] Scrisoare a prinţului Henri XXXIII von Reuss adresată prinţesei Bibescu la 17 noiembrie 1916. Fond particular.



cu alte cuvinte un cazino militar şi chiar mai rău. Martha trăieşte de atunci cu teama că se va închide spitalul, în ciuda intervenţiilor ei pe lângă statul major şi *Kronprinz.* La 12 martie 1917 primeşte vizita unui ofiţer trimis de la Berlin de către prinţul moştenitor pentru a afla veşti de la ea şi a o linişti complet. Reîncepe să spere până când, la 15 martie, prinţul von Reuss, „palid ca Werther", vine sa o anunţe că a primit de la Berlin ordinul să o aresteze, ca şi pe doamnele Brătianu. Este vorba, evident, despre o măsură de represalii împotriva guvernului român, refugiat la Iaşi, şi cu siguranţă, o răzbunare a doctorului Wolff. Reuss nu a reuşit decât să evite internarea ei în lagăr şi a obţinut să fie trimisă, cu domiciliul forţat, la una sau alta dintre proprietăţile sale.

La 17 martie trebuie să părăsească irevocabil Bucu-reştiul. Fără să mai aştepte, face turul saloanelor pentru a anunţa vestea răniţilor. Toată lumea plânge, de la soldaţi la ofiţeri, de la infirmiere la familiile venite în vizită. Această dezolare generală o calmează puţin, căci notează în *Jurnal* cu o lipsă

de modestie demnă de regina Măria: „Astfel, noi, celelalte, am ştiut să câştigăm inima popoarelor!" Se mai consolează şi amintindu-şi că tot la un 15 martie, în 1684, o străbună a ei, Roxana, soţia lui Alexandru al II-lea Basarab, prinţul domnitor în Muntenia, a fost arestată din ordinul Sublimei Porţi şi aruncată în închisoare.

Lacrimile răniţilor şi ale familiilor lor continuă să curgă când prinţul Henri XXXIII von Reuss reapare, plângând şi el. La începutul după-amiezii a trimis o telegramă contelui Czernin, devenit, după plecarea lui din Bucureşti, ministrul Afacerilor Străine la Viena şi deci capabil, în unele împrejurări, să reziste Berlinului. Aşteptând răspunsul ministrului, Martha se duce seara să discute ca-





zul ei cu generalul Konradsheim, guvernatorul militar al Bucureştiului. Nu ar dori ca Czernin să o silească, aşa cum a sugerat Reuss, să-şi petreacă restul războiului în Austria, fapt care ar fi compromis-o grav în ochii guvernului de la Iaşi. Nu ignoră că cei de acolo îşi îndreaptă împotriva ei ostilitatea tipică refugiaţilor, care vor să treacă pe seama altora cauza nefericirilor lor şi descoperă peste tot trădători. Fidelitatea ei fată de funcţia din spital a fost rău interpretată; o plecare riscă să fie luată drept abandon al postului şi o complezenţă în fata ocupantului. Viitorul îi va da dreptate. Peste zece ani, evocând această perioadă cu vara ei Simki Lahovari, doamna de onoare a reginei Măria, Martha o va întreba dacă a revăzut ofiţerii eliberaţi de ea în timpul ocupaţiei şi care fuseseră trimişi la Iaşi, ca să îşi reia serviciul. Simki Lahovari îi va răspunde că nu-i mai văzuse fiindcă îi considerase suspecţi...

A doua zi, la 16 martie, începe ultimul tur al spitalului, încercând să-1 încurajeze pe bietul Reuss, la fel de disperat, o asigura el, ca atunci când ar fi trebuit *să* urce pe eşafod, după care Martha vizitează saloanele. Peste tot domneşte descurajarea; unii plâng, alţii sunt de un mutism feroce, înainte de masă îşi ia rămas bun de la fiecare bărbat, strecurându-le în mână câte o monedă de cinci lei. Pentru a-si mai încuraja puţin răniţii, îi anunţă că va fi înlocuită de vara ei, Caterina Ghika, care va veghea asupra lor la fel ca ea, dar promisiunea nu atenuează tristeţea generală care, bănuieşte Martha, are o altă *cauză.* Răniţii ştiau că, de fapt, mulţumită ei mai aveau până atunci speranţa să scape, o dată vindecaţi,

de lagăr si să se întoarcă la casele lor.

Nu a reuşit ea să elibereze mulţi prizonieri? „îşi pu-





seseră toate speranţele în mine", scrie ea, „căci văzuseră şi crezuseră că îi puteam elibera..." Si mai adaugă în seara acelei ultime zile: „Sunt minute de emoţie sinceră. Nu există o femeie care să nu simtă că i se înmoaie inima văzând cum bărbaţii plâng după ea". Când îşi încheie vizita de adio, luându-şi rămas bun de la personalul spitalului, nu mai puţin emoţionat, tristeţea generală o cuprinde şi pe ea şi izbucneşte în lacrimi, sub privirea jenată a trimisului *Kronprinz-ulw.* întorcându-se spre el, îi încredinţează acest mesaj pentru superiorul lui:

— Spuneţi-i că ştiu că nu poate să facă nimic şi că nu aştept nimic. Regret doar că sunt o dovadă vie împotriva concepţiei pe care şi-o fac nemţii despre război!

La 17 martie, la începutul dimineţii, îşi începe pregătirile de plecare. Pentru a arăta mai elocvent că este smulsă de la îndatoririle ei, Martha îşi îmbracă uniforma de infirmieră, împreună cu un mare voal, care îi va da aerul unei călugăriţe, întrucât Mogoşoaia, unde a hotărât să se retragă, nu este încă reparată, se va instala provizoriu la Buftea, unde va putea să vegheze si asupra intereselor familiei Ştirbei. In faţa intrării spitalului staţionează un mare automobil decapotabil, care urma să o conducă la gară. Trebuie să îşi aştepte o clipă camerista care e în întârziere. Camerista soseşte în fine „cu pălăria alandala şi cu aerul unei găini care ţopăie printre căi, cum arată toate cameristele în clipa plecării...", notează Martha amuzată şi în ciuda emoţiei care îi strânge inima. Ambele se aşază în fundul maşinii, Martha având în braţe un mare buchet de flori. Ofiţerul german care le întovărăşeşte le întinde paltonul lui pe genunchi, în chip de pătură, căci e un ger de crapă pietrele. Cum zăpada a ajuns aproape la înălţimea omului, străzile sunt pustii şi rari

sunt martorii acestei expulzări *mânu militari.* Trecând prin fata unei mici croitorii care are firma *La prinţul Bibescu* Martha se gândeşte la soţul ei. Unde poate fi în acest moment? în gara năpădită de soldaţi bulgari, prinţul Henri XXXIII von Reuss o aşteaptă cu o expresie descompusă. O salută cu „aproape o afectare de respect", apoi îi declară tragic:

— Nu am petrecut în viaţa mea o noapte mai îngrozitoare. Nu am crezut că voi rezista până la sfârşit.

— Eu una am dormit foarte bine, îi replică Martha.

— O conştiinţă liniştită, suspină Alteţa-sa, aruncându-i o privire jalnică.

Martha, hieratică în voalurile ei, însoţită de camerista cu un aer pierdut, de ofiţerul de escortă, jenat de acest rol, ca si de Reuss, cu o expresie vinovată, formează un grup bizar pe peron, atrăgând saluturile respectuoase ale unora şi ochiadele surprinse ale altora. Nemţii o privesc cu discreţie, bulgarii cu bănuială, iar austriecii cu un fel de galanterie. Când în cele din urmă soseşte trenul, nu găsesc compartimentul rezervat lor; trebuie să se urce la întâmplare, lucru nu foarte neplăcut pentru o călătorie atât de scurtă, în clipa când convoiul porneşte, Reuss se înclina adânc şi pleacă imediat cu automobilul la Mogo-şoaia, unde Martha trebuie să se oprească mai înainte de a ajunge la Buftea.

Fără îndoială că Reuss profită acolo de prilej pentru a-şi declara sentimentele, în *furnalul* ţinut de Martha la începutul lui 1917 lipsesc mai multe pagini referitoare la călătoria din 17 si 18 martie, care au fost smulse, deşi, după cele scrise de ea la 19 martie, se poate deduce că a refuzat să-i dea lui Reuss fotografia cerută de el drept amintire. Se pare că, la insistenţele lui Reuss, acesta a re-



usit să primească în schimb de la Martha, în locul fotografiei mult dorite, o scrisoare în care aceasta îi defineşte frontierele care îi despart, cu toate că nemţii, aşa cum îi place prinţului să repete, nu duc război împotriva femeilor.

Aşteptând ca Mogoşoaia să fie refăcută, Martha se instalează deci la Buftea, în camera cumnatei ei. Această trecere bruscă de la o activitate intensă la singurătate şi lene o aruncă într-o melancolie aproape morbidă: „în camera mea, care e cea a Nadejdei, aceea unde Crownie[1] a suferit şi a plâns atât, văd venirea serii, lungul crepuscul al primăverii, într-o

lipsă de ocupaţie adâncă, asemănătoare celei din copilărie. N-am mai avut acest sentiment de la vârsta de cinci ani, când se aprindeau lămpile din sala de joc la ora când ziua tristă nu mai trăia decât în lucrurile albe, în şorţul bonei, rochia unei păpuşi, când ora se face târzie şi eşti asaltat de presimţiri..:"[2]

în fiecare zi face o plimbare până la Mogoşoaia pentru a supraveghea lucrările, care nu înaintează deloc. Vremea e uneori atât de frumoasă şi de blândă, încât îşi ia cu ea masa de prânz pentru a face un picnic acolo, în alte zile, iarna revine brusc si trebuie să se închidă în casa de la Buftea, unde câţiva vizitatori vin să o vadă, ca acel ofiţer german însărcinat să o supravegheze şi care i se plânge naiv că „războiul 1-a silit să nu mai fie pretenţios cu diferitele categorii de oameni cu care se întâlneşte." Mareşalul von Mackensen, comandantul armatei germane în România, îşi petrece câteva ore la Buftea, pentru a discuta cu comandanţii de corpuri de armată, dar Martha, rămasă în camera ei, nu îl zăreşte decât

[1] Nume dat reginei Măria, care se presupunea că avea ca amant pe Barbu Ştirbei.

[2] *furnal, 22* martie 1917.





*de* la fereastră. Asta nu i-a împiedicat pe duşmanii ei să pretindă, la sfârşitul războiului, că Martha 1-ar fi invitat la dejun, iar pe ducesa de Clermont-Tonnerre[1] să scrie în *Memoriile* ei că, în ziua intrării nemţilor în Bucureşti Martha a toastat în compania Statului Major într-unul dintre marile hoteluri din oraş. Vor circula chiar fotografii măsluite, arătând-o alături de Mackensen.

începând să ghicească comentariile pe care această retragere la Buftea le va produce la Iaşi, Martha nu se îndoieşte că situaţia va oferi, indiferent de ce va face ea, motive de critică. „Reflectez la situaţia mea", scrie ea la 6 aprilie 1917. „Prea multe vizite la Buftea. Par tristă? E pentru a implora mila învingătorilor. Par veselă? îmi bat joc de temnicerii mei şi îmi place nedreptatea. Par firească? Nu sunt decât o doamnă care face onorurile casei cumnatului ei pentru nişte străini care au venit înarmaţi, în plus, am sentimentul odios de a fi o *atracţie.* Pe deasupra, văzând că sunt tratată atât de bine, fiecare îşi poate spune: «Uitaţi-vă la noi, nemţii, cât suntem de buni, de blânzi şi de galanţi, de cavaleri, de delicaţi..." O eroină din romanele lui Walter Scott!"

Intervenţia prinţului von Reuss pe lângă contele Czernin şi-a produs efectul dorit, deşi ministrul austriac nu a obţinut decât cu mare greutate de la Ludendorff autorizaţia ca prinţesa Bibescu să se retragă în Elveţia, şi nu în Austria, până la sfârşitul ostilităţilor.

— Ce motiv aveţi să vă opuneţi cererii mele? 1-a întrebat, mirat de refuzul lui Ludendorff.

— Dar, o dată în Elveţia, ce va spune pe seama noastră?

— Cum e cu putinţă ca marele Ludendorff să se teamă de vorbele unei femei frumoase? 1-a ironizat Czernin.

[1] Elisabeth **de Gramont,** *op. **cit.,*** **p. 234. 368**



Sensibil la această măgulire, Ludendorff cedase. La \7 aprilie Martha este înştiinţată printr-o telegramă a lui Czernin că poate să părăsească România şi, după o carantină de trei săptămâni în Austria, să se ducă lângă fiica şi mama ei, în Elveţia. Venit să ia dejunul cu ea, a doua zi, Reuss se arată în acelaşi timp fericit dar şi consternat de ştire, căci va fi lipsit de idolul său. Emoţionată de devotamentul lui pasionat, Martha îi mulţumeşte pentru tot ce a făcut în sprijinul ei şi îi cere un ultim serviciu: să îi păstreze *Jurnalul.* „To keep, not to read*", îi precizează ea zâmbind.

In clipa când îşi ia rămas bun de la ea, Reuss, cuprins de un elan de admiraţie si disperare, face o genuflexiune pentru a-i săruta mâna. I-a mai făcut şi un alt serviciu, pentru care îi este recunoscătoare, şi anume a obţinut, în ciuda opunerii şefului poliţiei, autorizaţia de a le lua cu ea pe cele trei surori de la Saint-Vincent-de-Paul, care o ajutau la spitalul 118: sora Marguerite Germain, sora Mărie Gautier şi sora Julie Castellani. Pentru a-i dovedi lui Reuss recunoştinţa sa, Martha va face cel mai elegant gest: va scrie o scrisoare de mulţumiri prinţesei Henri VII von Reuss, scrisoare al cărei conţinut arată atât de bine inima şi talentul ei epistolar, încât merită să fie citată:

„îmi cer scuze pe lângă Alteţea-voastră că ţin prea puţin cont de convenienţe adresându-vă această scrisoare şi mulţumirile mele. Le datorez fiului dumneavoastră, dar el nu vrea să le audă; îmi cere ca eu să nu-i mulţumesc niciodată. Atunci m-am gândit la dumneavoastră, doamnă.

Mulţi săraci, bolnavi, oameni roşi de paraziţi şi murind • de tifosul cel mai oribil îi datorează fiului dumneavoastră

' în engleză în original: de păstrat, nu de citit.

uşurarea durerilor lor. A venit în ajutorul a tot felul de oameni pe care nu-i va cunoaşte niciodată, dar ale căror suferinţe i-au sfâşiat inima; nu mai menţionez serviciile personale pe care mi le-a făcut printre numeroasele motive care mă obligă să vă exprim aici recunoştinţa mea. Fără să i-o pot dovedi lui în nici un fel, mi-am spus că veţi accepta cu bunăvoinţă această recunoştinţă de care ar trebui să fiţi mândră, pe bună dreptate, cunoscând originea ei. De altminteri, drept este să transferi caritatea, mila si sentimentele cavalereşti ale unui bărbat spre aceea de la care le deţine şi, în consecinţă, trebuie întotdeauna să mulţumeşti mamei."[1]

înainte de a pleca din România, poate pentru mult timp, căci nimeni nu prevede felul în care se va încheia acest război interminabil, Martha merge la Posada, unde fabricile au fost abandonate si locuinţele servitorilor transformate în depozite. La 28 aprilie sosesc la Buftea mesageri de bun augur, prinţul von Carolath si prinţul Auersperg, veniţi din Austria să o caute. Plecarea este fixată pentru l mai 1917.

## *Carantină în Boemia*

Cu excepţia câtorva amănunte, scena plecării pe peronul gării o aminteşte pe cea desfăşurată cu două luni mai înainte. Se află de faţă, în afara prinţului

[1] Scrisoare a Marthei Bibescu adresată prinţesei Henri VII von Reuss, născută prinţesă Mărie-Alexandrine von Saxa-Weimar-Eisenach, si reconstituită după o ciornă păstrată în Documentele Bibescu. Fond particular.



i XXXIII von Reuss, prinţul Auersperg şi generalul von Konradsheim, toţi trei în uniformă şi purtând mo-floclu, formând un contrast ridicol cu cele trei surori de la Saint-Vincent-de-Paul, care par în acelaşi timp surde, oarbe şi mute. în clipa când se instalează în compartimentul ei, Martha, mişcată de figura disperată a lui Reuss, îl îmbrăţişează ca pe un frate. Prinţul von Carolath li se va alătura în gara de la Craiova.

Are o senzaţie ameţitoare, după atâta mizerie şi frig, să sosească în primăvară la Pesta, unde războiul nu pare să fie singurul subiect de discuţie. Cu covoarele lui roşii, lustrele, valeţii şi orchestra lui, hotelul *Ritz* e o imagine dinainte de

război. Martha simte că renaşte, în schimb, va spune ea, „călugăriţele mele s-au îngrozit de luxul de la *Ritz* şi am avut multă bătaie de cap ca să le împac pentru o noapte cu moliciunea satanică a covoarelor şi cântecul viorilor care se înălţa până la noi, prin etaje."[1] La Viena, primirea de care s-a bucurat îi arată încă o dată că prietenia unui om important e o binefacere dumnezeiască. Neputându-se deplasa pentru a o întâmpina la gară, Czernin 1-a trimis în locul lui pe prinţul Nicolas von Hohenlohe.

în timp ce surorile de la Saint-Vincent-de-Paul vor solicita ospitalitate de la Doamnele Auxiliare, Martha se duce la hotel unde, abia instalată, primeşte un telefon de la prinţul von Thurn-und-Taxis, care îi spune că este aşteptată la ministerul Afacerilor Externe de contele Czernin. în *Jurnalul* ei, la data de 3 mai 1917, Martha îşi descrie emoţia de a-1 regăsi pe Czernin după atâtea încercări: „îl privesc. Este într-adevăr omul care a venit timp de doi ani

[1] *Jurnal, 2* mai 1917.



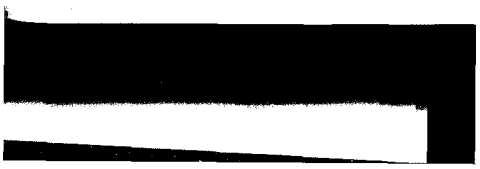

**Ghislain de Diesbach**

să îmi aducă vesti adevărate sub arborii de la Mogosoaia printre pietrele sparte, care povesteau dezastrele altor invazii, pe balta tristă care odată a fost cât pe-aci să ne înghită. El e... zâmbeşte cu acest zâmbet amar pe care îl ştiu atât de bine, pe care îl văd cum se reflectă în ochii lui limpezi, pe gura lui palidă, un surâs care strălucea în oglinzile întunecate de la Mogosoaia pe când se apleca pe coate, seara, lângă semineu... Pe atunci era denigrat, trădat, persecutat de soartă; bombele de la Sarajevo 1-au izbit din plin prin trupul sfârtecat al celui pe care îl numea «bietul meu arhiduce». Si iată că mortul învie... Mort, şi-a impus voinţa. Amicul lui a devenit atotputernic, ministru, cancelar al Imperiului. *Alter ego-ul* său, ideea lui vie..." Martha îl complimentează asupra ridicării sale în grad:

— Se spune că faceţi ce vreţi şi nu numai aici, ci şi la Berlin.

— în acest caz, e o nenorocire pentru România, răs punde el cu un zâmbet ambiguu.

— Ştiu, mărturiseşte Martha, mi s-a spus, aţi spus-o

chiar dumneavoastră, dar în fine, vă daţi seama ce s-a întâmplat cu acest popor.

— Da, ştiu, şi dacă aş putea folosi cuvântul *„milă",* 1-as aplica acestor bieţi ţărani, dar nu se pot face miniştri din oameni care nu ştiu să scrie si să citească... Cât despre ceilalţi! Ar trebui să începem prin a spânzura douăzeci de mii de oameni...

Puţin mâi *târziu,* Czernin îi spune că Brătianu este singurul vinovat.

— Vedeţi bine! strigă Martha.

— Regele, continuă Czernin plin de ură la adresa su veranilor, regele este un sărman imbecil; regina, o femeie.





*Qe* stupid putea să fie! Nici Brătianu, nici dumneavoastră şi nici eu nu ne putem înşela asupra prostiei lui.

— S-a terminat cu România, suspină Martha.

— Ce vreţi să faceţi? o întrebă Czernin. Jumătate de tară Rusiei, o altă parte Bulgariei, iar apoi noi... Gândiţi-vă ja sacrificiile făcute de noi. Am văzut că nu ne putem în gădui să pierdem atâţia oameni.

— Prinţul M... mi-a spus că intenţionaţi să mergeţi în România. Duceţi-vă!

— Aş dori să merg, dar nu am timp.

„Sunt sigură", scrie Martha, după ce a relatat acest dialog, „că dacă se duce în România, îşi va schimba părerea. Efectul dizolvant al României va acţiona chiar şi asupra acestei stânci, asupra acestui om în acelaşi timp feroce şi tandru. Vrea să ştie dacă trupele germane au fost primite la Bucureşti cu căldură. Ii răspund: „De către evrei şi de către cei eliberaţi din închisori". Martha se interesează apoi de perspectivele pe care le poate oferi viitorul.

— O să faceţi pace cu socialiştii?

— încă un an. Fireşte, nu o să putem şterge Anglia de pe suprafaţa pământului, deşi submarinele depăşesc ori ce aşteptare. In consecinţă, va avea loc înfometarea între gii Europe. Cum să reconstituim tonajul pierdut în câte va săptămâni? Noi, în două luni, vom avea din nou tot ce ne trebuie, adică recoltele din Ungaria şi România, în acest moment e greu, dar o să rezolvăm situaţia: în două luni ieşim din treaba asta.

„Czernin prevede", scrie Martha, „o foamete generală care

va urma războiului, pentru că hrana va lipsi peste tot, dar momentan nu pare să se teamă de revoluţia din Austria. «I-am spus tânărului meu împărat să se ducă să se plimbe în mahalale. A fost aclamat, nici nu mai putea să înainteze...»"

**373**



A doua zi după această memorabilă întrevedere, Martha părăseşte Viena pentru a merge la Lautchin, în Boernia unde îşi va petrece carantina la prinţul Alexander von Thurn-und-Taxis. Lautchin era una dintre ultimele mari moşii care au supravieţuit Sfântului Imperiu German, într-un amestec de grandoare binevoitoare *si* bună dispoziţie, unde toţi se simt fericiţi în locul dat lor de Cer, judecând că e firesc fie să comanzi, fie să asculţi ordinele. Vânătoarea şi rugăciunile dominau odinioară în această existenţă patriarhală, în curtea de onoare, unde dau ferestrele bisericii, pluteşte un aer de sacristie, sugerat de mirosul de ceară si tămâie, care se combină cu cel al florilor şi al pădurii. „Biserica se leagă de casă, aşa cum vâs-cul se tine de stejar", remarcă străina. „A, cât de mult îmi place această curte simetrică, marele rond de iarbă unde se află bazinul şi cei patru tei centenari, dintre care unul pare să fi ieşit din rond pentru a se apropia de *prag..."*[1]

Chiar şi în casă pluteşte parfumul trecutului, emanat de lambriurile de lemn, de pielea legăturilor cărţilor, de buchetele ofilite şi de apa de toaletă fabricată după o reţetă a familiei, datând din secolul al XVII-lea. Stăpâna casei este celebra Mărie von Thurn-und-Taxis, născută prinţesă von Hohenlohe, prietena grupului din jurul lui Rainer Măria Rilke, cu care corespondează cu regularitate de câţiva ani. Această femeie generoasă, care a făcut . o artă subtilă din caritate, se interesează de tot, de poezie ca şi de pictură şi se arată pasionată de experienţele de spiritism. La fel ca toate fiinţele intuitive, ea presimte că acest război va provoca o schimbare în istoria civilizaţiei europene şi că societatea sa va dispărea. „Orice s-ar întâm-

[1] *im.,* 13 mai 1917.

*.f*i*

pla", îi scrie melancolic Rilke, la 2 august 1915, „lucrul cel paai rău e că o anumită nevinovăţie a vieţii, la sânul căreia am crescut totuşi, va rămâne de acum înainte de negăsit pentru fiecare dintre noi."

Martha Bibescu nu era o necunoscută pentru Mărie von Thurn-und-Taxis. Citise *Alexandru Asiatic* la sfatul lul Rilke şi îi plăcuse această evocare lirică a cuceritorului, având însă unele rezerve asupra procedeelor stilistice, care i se păruseră împrumutate de la doamna de Noailles. Mărie si Martha se văzuseră până atunci în treacăt, iar legăturile lor se desfăsuraseră mai mult sub semnul mondenităţilor decât sub cel al literaturii. Acum puteau discuta cu inima deschisă şi fără ocol. Nimic nu era mai odihnitor pentru Martha decât acele discuţii seara în bibliotecă, în compania acestei femei inteligente, fine si cultivate, care părea capabilă să vorbească despre orice fără a încerca să îşi impună părerea. Prinţesa are doi fii pe frontul din Italia şi e neliniştită din pricina lor. într-o zi, în timp ce îi citeşte Marthei începutul *Amintirilor* ei, această evocare a zilelor fericite de odinioară îi strânge inima şi e gata să izbucnească în lacrimi.

în timpul zilei, dacă vremea este frumoasă, Martha se plimbă singură prin pădurile de pin care înconjoară Lautchin şi care îi inspiră unele din cele mai frumoase pagini descriptive; „Pădurile de pin din Boemia. Ce monotonie frumoasă! De la catedrala din Cordoba, n-am văzut nimic care să semene atât de mult cu o pădure. Simplă, aşa cum ar face-o un copil care doreşte să deseneze o pădure: trunchiuri de arbori şi alte trunchiuri de arbori, cu puţină umbră deasupra lor. Colonadele se avântă şi defilează ca o piele de tigru, iar aceste păduri sunt curate ca o sală de bal; e un parchet ceruit pe care alunecă





piciorul - am chef să dansez, atunci când merg - iar solul e elastic. Ce tăcere sublimă! Nici un cântec de pasăre, nici un zgomot de insecte, nici o iarbă rea, nici un mărăcine nici o urzică, nici un degetel-roşu, mătrăgună sau otrăvuri. O tristeţe sublimă îmi întâmpină ochii."[1]

în acest palat princiar izolat, cele trei săptămâni de carantină trec repede. La 21 mai, pleacă de la Lautchin pentru a se întoarce la Viena, unde are în aceeaşi zi o întrevedere cu Czernin, al cărei conţinut a dispărut o dată cu ruperea câtorva

pagini din *Jurnal.* Nu mai există decât un fragment care trădează felul în care Czernin vedea pe atunci destinul unei Românii înfeudate Austro-Un-gariei: „Eu hotărăsc", îi declară el Marthei. „Berlinul va anunţa în curând Bucureştiul. S-a hotărât. Pentru moment va spune: puterile centrale în bloc, dar în fond este vorba despre noi. S-a hotărât de când am fost la cartierul general. Am vorbit cu împăratul, cu (Bethmann) Hollweg. Ne-am înţeles. România va rămâne un regat cu capitală, preşedinte de consiliu, cameră, dar împăratul meu va fi regele ei. Are să meargă acolo şi, când nu va merge, vom trimite un arhiduce... Pentru nemţi e prea departe; e aproape ca o colonie../'[2] Martha îi sugerează ca, drept compensaţie, Germania să ia partea austriacă a Poloniei.

— Nu vrem o anexare propriu-zisă, răspunde Czernin. Am dori ca românii să vină şi să îl roage pe împăratul nostru să primească coroana.

La 26 mai 1917, cu o zi înainte de plecarea la Geneva, Martha îl vede pentru ultima oară pe prinţul Henri XXXIII von Reuss, care va transmite *Kronprinz-ului* o scrisoare

[1] *Ibid., 9* mai 1917.

[2] *Ibid.,* 26 mai 1917.





r

a ei- în fine, pe 27 mai, întovărăşită de cele trei surori de ja Saint-Vincent-de-Paul, care şi-au petrecut carantina la poamnele Auxiliare, se urcă în trenul pentru Elveţia, ţara păcii si a libertăţii, fără să ştie că va fi mai nefericită decât a fost în România, chiar şi în cele mai rele momente ale ocupaţiei. Intr-o zi, pe la 1920, Eliza Brătianu îi va spune: „Am suferit oribil în timpul războiului, dar pentru nimic în lume nu aş fi dorit să nu trăiesc acei ani. Au fost cei mai frumoşi din viaţa mea." Cu doi ani înaintea morţii, revăzând această perioadă din viaţa ei în lumina a jumătate de secol de alte amintiri, Martha Bibescu va scrie în *Jurnal:* „Mi-e ruşine să o spun: n-am fost niciodată atât de fericită ca la spitalul 118, în 1916-1917. Trăiam într-o comunitate religioasă - visul meu din copilărie -eram cu fii de muncitori şi de ţărani,

trăind împreună cu ei, în durere."[1]

[1] *Ibid.,* 8 martie 1917.



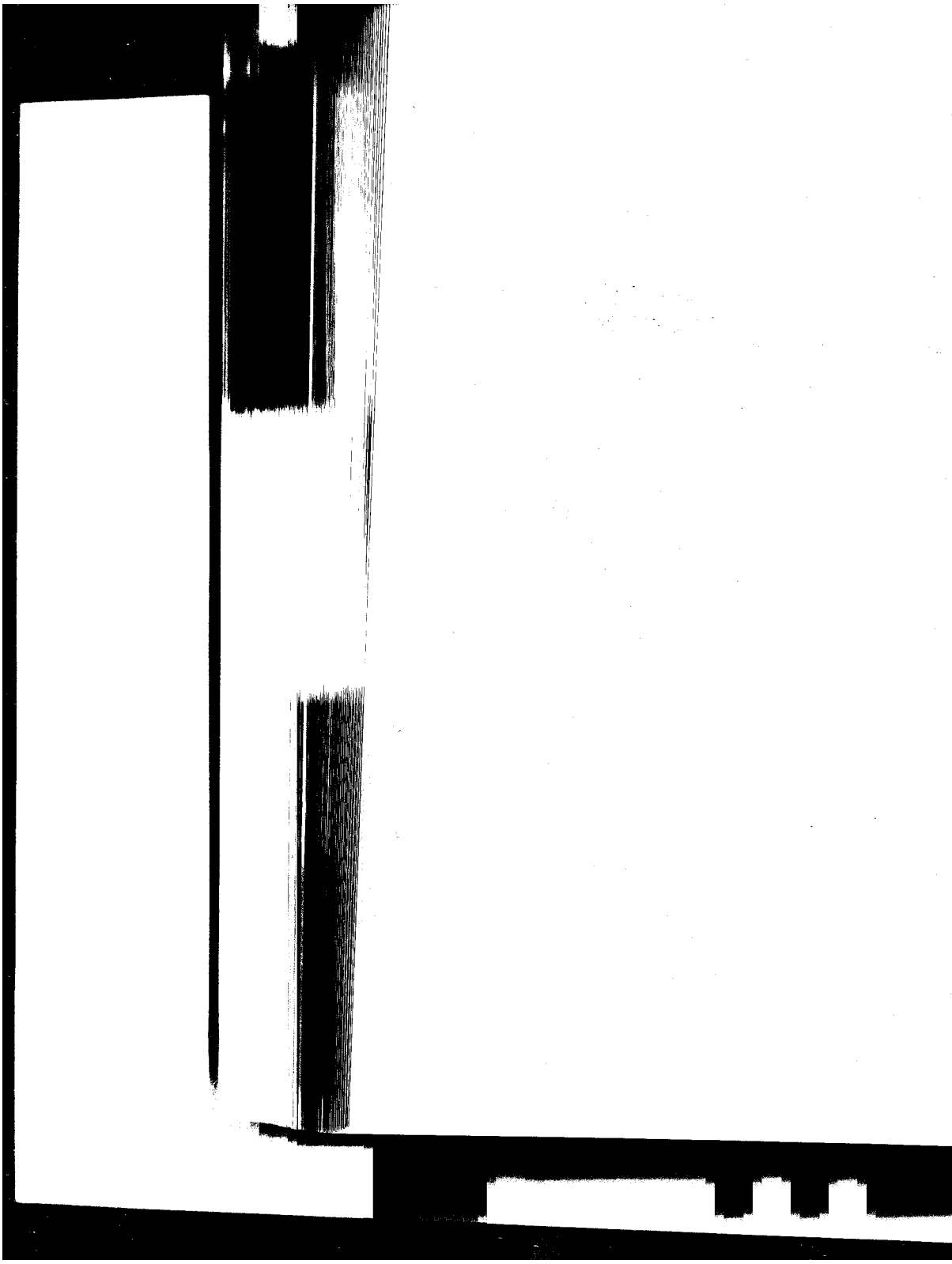

L

*Conversaţie între refugiaţi: —Ce facem cu oamenii ăştia? Am un valet din Luxemburg.*
*— Iar eu, un valet neamţ.*
*— Ce vă pasă, eu am un soţ neamţ.*
*— Cum nu mai aveţi casă, vă trebuie un iaht.*
*— Şi dacă se revoltă echipajul?*

MARTHA BIBESCU *Jurnal,* 3 noiembrie 1917

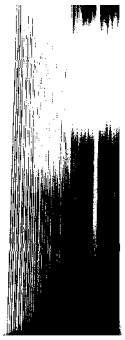

## *Elveţia, tară de exil*

Geneva, unde atârna drapelul Crucii Roşii, „pătat cu sângele tuturor naţiunilor", cum scrie Martha, o decepţionează foarte mult şi, venind dintr-o ţară în război, are aerul unei instigatoare. Calviniştii plini de ei se întorc la trecerea celor trei surori de la Saint-Vincent-de-Paul, iar în restaurante chelnerii se strâmbă când sfintele femei se închină înainte de masă. în această ţară neutră, care trăieşte din „oaspeţii ei ca omul din pensie", Martha percepe existenţa unei vii ostilităţi împotriva străinilor, consideraţi din instinct drept parveniţi, „o ostilitate deschisă, adevărată, acută şi care colcăie ca un cuib de şerpi sub un şerveţel la un picnic." Ceea ce li se reproşează străinilor, chiar şi celor foarte bogaţi, e de a mânca şi de a trăi pe spinarea rezervelor alimentare ale Confederaţiei. La început, Martha a tras la *Villa La Rochefoucauld,* pentru a se muta apoi, împreună cu fiica ei, domnişoara Chatfield şi camerista la hotelul *Beaurivage,* unde închi-

riază la etajul trei un apartament de trei camere cu vede-re grandioasă spre lac. îşi petrece timpul scriind o bună parte din zi, distrată de mişcarea vaselor de pe chei. Ce e altceva de făcut în acest oraş ostil, decât să parcurgă ziarele si să compare comunicările neutrilor cu cele ale beligeranţilor, calculând şansele unei victorii ce se îndepărtează tot mai mult? Această viată retrasă are cel puţin avantajul de a nu costa mult.

Hotelul *Beaurivage* a devenit o Societate a Naţiunilor înainte de formarea ei, „populată de străini care, fireşte, sunt toţi nobili; o mulţime de prinţi egipteni, care nu ştiu încă dacă sunt englezi sau turci, acţionând după cum bate vântul, de ruşi legaţi de forme de guvernământ dispărute şi de canadieni care suferă de pe urma rănilor primite în Flandra pentru independenta Serbiei, între alţii, un număr incalculabil de spioni. Fiecare crede că îi recunoaşte pe cei ai adversarilor şi asta le produce un mic tremur de nesiguranţă, destul de plăcut în mijlocul vieţii lor comode, în fiecare seară, o orchestră cântă valsuri de o naţionalitate nedefinită, arii de jazz, ca nimeni să nu se ofenseze, îmi iau masa de seară de cele mai multe ori în cameră, pentru a scăpa de impresia penibilă pe care mi-o face tot ce seamănă a sărbătoare după doliul din spital, pe care nu îl pot uita."[1]

Câţiva vizitatori înveselesc această viaţă retrasă: scriitorul elveţian Jacques Cheneviere, Jean Guillemin, Joseph Reinach, o americană, doamna Barton, fiica lui Robert Peel, care primeşte mulţi invitaţi în locuinţa ei de lângă lac, dar nimic nu poate risipi melancolia Marthei, care creste cu fiecare zi: „Sunt în culmea tristeţii", scrie ea la 5 iulie 1917 şi o lună mai târziu tristeţea devine, după

[1] *Jurnal,* 29 iulie 1917.



r

***Prinţesa Bibescu***

propria ei mărturisire, „o criză oribilă de depresiune", pară

ştiri de la Thomson după căderea Bucureştiului, începe apoi să le primească fără ca acestea să-i încurajeze însă speranţa unei revederi apropiate. Din contră, Thomson pare că, prin funcţiile lui, se va îndepărta şi plai mult de ea, întrucât a fost trimis în Palestina.

în luna februarie 1917, Thomson se dusese la St. Petersburg pentru a asista la Conferinţa Militară a Aliaţilor cu ruşii. Reîntors la Iaşi, la începutul lui martie, nu ascunsese suveranilor gravitatea situaţiei. Ruşii erau incapabili să lanseze ofensiva din primăvară promisă Aliaţilor, iar aceştia, pe de altă parte, nu ar putea să ofere muniţiile anunţate, în aşteptare, ruşii au reţinut muniţiile destinate de Aliaţi României, care trecuseră prin ţara lor. După părerea lui Thomson, ruşii nu aveau decât un scop: să ocupe definitiv Moldova şi să gonească de acolo guvernul de la Iaşi, care ar fi urmat atunci să se refugieze pe lângă ei, într-un fel de semicaptivitate. Soarta regelui Stanislas-August Poniatowski pare să îl aştepte şi pe regele Ferdinand al României.

în timp ce relata rezultatul misiunii lui regelui şi reginei, se află despre tulburările de la St. Petersburg, despre măcelul regimentelor si abdicarea lui Nicolae al II-lea. Această răsturnare de situaţie nu a făcut decât să o înrăutăţească pe cea a regelui Ferdinand, care putea să se teamă de acum înainte de un complot împotriva lui, întrucât armatele ruse cantonate în Moldova trecuseră de partea sovieticilor şi fraternizau primejdios cu soldaţii români.

Noul guvern rus lasă impresia că dorea totuşi să continue lupta şi să lanseze ofensiva anunţată la conferinţa din februarie. Rolul lui Thomson era de a pregăti cartierul general român pentru această ofensivă în comun, misiune care îi repugnă, ştiind că nu va duce decât la noi





măceluri. Kerenski, din fericire, a renunţat în cele din urmă şi Thomson îşi roagă şefii să-i încredinţeze un alt post. Rechemat la Londra, a avut neplăcerea să afle că prea marea lui simpatie faţă de români îl făcuse suspect şi că figura pe lista neagră a Ministerului de Război. Prim-ministrul Lloyd George îl alesese pentru a executa fo Palestina o misiune si mai delicată decât aceea de a antrena România în război.

## *Scandaluri de familie*

Nu numai absenţa lui Thomson îi produce Marthei un sentiment de deprimare, ciudat la o femeie atât de energică, dar şi gravele jiisensiuni familiale cu mama şi cu sora ei, Marguerite.

Reîntoarsă din Anglia, unde lucrase la serviciile Crucii Roşii şi îi văzuse mult timp pe fraţii Bibescu, Emmanuel şi Antoine, Marguerite îşi reluase aceleaşi funcţii în Elveţia, poate cu gândul ascuns de a găsi în spitale un rănit în stare să îi devină soţ. E o tânără fată strălucitoare, dar pasionată, la fel de bizară în ideile ei neprevăzute pe cât e în executarea lor. înainte de război, inspirase un sentiment de dragoste destul de scurt lui Paul Morand, apoi un altul mai puternic lui Bertrand de Fenelon, omorât în Artois, la sfârşitul anului 1914. De atunci îşi multiplica flirturile, mai puţin poate din gust de aventură, cât din dorinţa de a scandaliza si a-si afirma independenţa faţă de mama şi sora ei mai mare, o dublă tutelă, care o apăsa din greu. Nu a ameninţat ea într-o zi, ca replică la obser-





vaţia Marthei asupra purtării ei, că se va mărita cu barmanul de la hotel? Suportă tot mai greu dojenile Marthei, încurajată, de altminteri, în spiritul ei de rebeliune de către Antoine Bibescu, care, veşnic încântat să se amestece în treburile altora, îi reproşează Marthei că vrea să-şi aservească sora şi să facă din ea propria sa cameristă.

Ceea ce este mai clar în această afacere tulbure, în care gelozia, intriga si bârfa circulă din plin, e faptul că Marguerite depinde financiar de Martha care, ţinând strâns punga cu bani, nu o deschide decât când sora ei este de bună-credinţă. Deşi minoră, Marguerite îşi revendică cu înflăcărare independenţa şi „dreptul ei la fericire", pe care Martha, călită prin experienţă, înţelege să le controleze. Martha are deci certuri frecvente cu sora ei şi legături încordate cu mama ei, aşa după cum reiese din această punere la'punct a surorii mai mici:

„Dragă Marguerite, îţi trimit această scrisoare pentru a-ţi spune că exploatarea geloziei emoţionale a mamei nu serveşte la nimic, pentru că întotdeauna răutăcioasa de Martha trebuie să se lipsească de bani pentru buna Marguerite. Mă acuzi că sunt rea cu tine. Dar nu vreau să fiu rea; vreau doar să te fac să înţelegi că interesul tău, unicul tău interes e aici. Joci fără încetare farse psihologice cu mine şi cu

mama! Mama vrea mult ca s-o iubeşti, să-i fii recunoscătoare, dar nu-ţi poate da bani deocamdată. Eu una te iubesc destul ca să nu mă preocupe sentimentele tale în privinţa mea, ci numai bunăstarea ta, pe care, fireşte, n-o apreciez decât prin judecata mea. Sunt însă gata să plătesc dragostea ta, de îndată ce vei înţelege că nu am să mă las înşelată nici de tine şi nici de sentimentele care mă leagă de tine..."[1]

[2] Scrisoare de la Saint-Moritz la 5 august 1917. Fond particular.





Legăturile cu mama ei nu sunt cu nimic mai bune. Răspândite poate de Curtea regală de la Iaşi, zvonuri răuvoitoare la adresa Marthei au ajuns la mintea deja confuză a doamnei Lahovari. Abia în luna decembrie 1917, trezită la realitate, doamna Lahovari o va ruga pe Martha să o ierte. Faptul va prilejui o scenă foarte ciudată, care se petrece în prezenta celor trei surori de la Saint-Vincent-de-Paul, venite, fără îndoială, pentru a depune mărturie în favoarea Marthei. îngenuncheată în fata fiicei sale, doamna Lahovari îi va săruta mâinile, recunoscându-si cu voce tare greşeala de a fi crezut tot răul debitat pe seama acesteia. Se poate uşor crede deci că Marguerite, cunoscând prejudecăţile mamei împotriva surorii ei, încearcă să se emancipeze profitând de dezbinarea lor.

Pentru a scăpa de atmosfera deprimantă de la Geneva, ca si de o anume faună de aventurieri, Martha îşi petrece luna august la St. Moritz unde, împreună cu Valentina, domnişoara Chatfield si camerista, se opreşte la *Hotel du Golf.* Acolo poate respira aerul culmilor, mai ameţitor decât cel al lumii mari sau din „Gotha". Martha regăseşte familiile Lobkowicz, Schonburg, ca şi o parte din familia regală a Greciei, obligată la exil după lovitura de stat dată de Venizelos. Tinerii prinţi aşteaptă filozofic evenimentele, „în afară de Prometeii greci înlănţuiţi de munţii lor, mai e şi prinţul consort al Olandei (ducele de Mecklem-burg-Schwerin)../', ca şi unii domni de mai mică importanţă, cum ar fi Pâcleanu, ministrul României la Berna, care repetă trist tot timpul: „Acum când nu mai am nimic, pot s-o spun: avusesem o mare avere..."

## *Emmanuel Bibescu*

Martha se găsea la St. Moritz când află la 27 august, printr-o telegramă a lui Antoine Bibescu, de moartea lui Emmanuel, survenită la Londra la 22 august. Telegrama nu dă nici un amănunt: „Am pierdut totul. Emmanuel a murit ieri."

De câţiva ani, frumosul, tenebrosul Emmanuel se schimbase mult, atât fizic cât şi moral, fără să se poată ghici cauza acestei decăderi de care el era conştient. La începutul anului 1914 se întorsese dintr-un voiaj în Japonia, ascunzând cu greutate, cu ajutorul unei eşarfe mari, începutul unei paralizii a feţei. Nu mai voia să iasă în lume şi, când în aprilie îl întovărăşise pe fratele lui la Paris, refuzase să se arate împreună cu el în faţa lui Marcel Proust. Ieşind din apartament, Antoine Bibescu îi spusese lui Paul Morand: „Ştii, Emmanuel e jos, dar a rămas în trăsură fiindcă nu vrea să fie văzut."[1] Marcel Proust şi Paul Morand se aşezaseră pe strapontine, lăsând locurile din fund celor doi fraţi, în ciuda protestelor lui Emmanuel care strigase: „Vreau ca vizitiul să conducă trăsura de-a în-dăratelea pentru ca Paul Morand şi Marcel Proust să se găsească în faţă!"

în acea perioadă îi scrisese Marthei o scrisoare sibilină: „Dacă primeşti o scrisoare cu ştiri despre mine, roa-gă-1 pe George din partea mea să plece imediat la Londra pentru ca Antoine să nu fie singur." împărţea cu fratele lui o casă pe cheiul Tamisei, pe Grosvenor Road, la nu-

[1] George D. Painter, *Marcel Proust, v. 2,* p. 258.





mărul 114, de unde se zărea podul de la Battersea şi unde primeau mulţi oameni de lume si artişti sensibili la verva unuia si la fineţea de spirit a celuilalt. Antoine, care observase că fratele lui se pierdea puţin câte puţin, îl veghea cu o grijă emoţionantă, încercând să prevină gestul de care se temea. La începutul lui decembrie 1914, în timpul traversării Canalului Mânecii, Emmanuel făcuse o primă încercare de

sinucidere, dar echipajul îl salvase la timp de la înec. Revăzând-o pe Martha peste două luni, la *Hotel Meurice,* îi spusese: „As vrea să ştii şi să fii sigură că înainte de-a mă arunca în mare am făcut semnul crucii..."[1], iar apoi adăugase cu un surâs amar: „Ar fi trebuit să ştiu că era nevoie să îmi umplu buzunarele cu bulgări de plumb." O dată cu înaintarea bolii lui misterioase, sinuciderea devenise la el o obsesie pe care nu mai încerca să o ascundă, folosind-o, aşa cum mărturiseşte romanciera Enid Bagnold, ca un fel de presiune asupra lui Antoine, pentru a-i satisface capriciile.[2]

După întoarcerea din ultima lor călătorie la Paris, Emmanuel închiriase un apartament la Londra, unde locuia singur, fără îndoială pentru a îndepărta vigilenţa lui Antoine. La 22 august, la ora mesei de seară, îi telefonase lui Enid Bagnold, aşa cum făcea frecvent, spre marea neplăcere a tatălui tinerei fete, căruia nu-i plăcea să fie deranjat de la masă la telefon. „Fii atentă", îi spusese Emmanuel, „du-te imediat la Antoine şi nu îl părăsi..." Apoi, fără nici o altă explicaţie, închisese aparatul. Fiind la curent cu tendinţele lui de sinucidere, Enid încercase fără succes să-1 cheme la telefon, după care îl căutase pe Antoine si împre-

[1] *Jurnal, 26* martie 1921.

[2] Enid Bagnold, *Autobiografie,* p. 122-123.



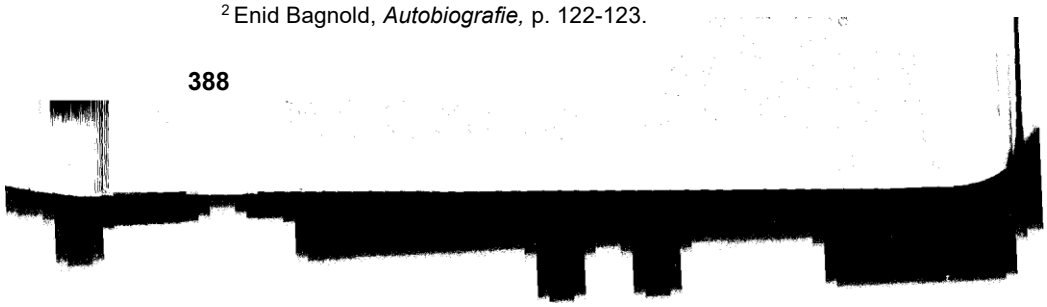



merseseră în mare grabă acasă la Emmanuel. Acesta *se* spânzurase în camera lui cu un cordon de la perdea, /viaturi se afla testamentul lui, redactat în grabă, în care îşi ruga fratele să cumpere o brăţară cu diamante pentru Eli-zabeth Asquith, cu care era logodit Antoine, şi să înapoieze unui proprietar de garaj şapte canistre de benzină goale.

în disperarea lui, Antoine Bibescu voise şi el se se sinucidă şi se oferise chiar să îi lase lui Enid Bagnold întreaga lui „avere: „Nu am iubit decât două persoane", repetase el fără încetare în preziua înmormântării, „pe mama şi pe fratele meu...", acuzându-se de a nu fi ştiut cum să îl

apere pe acesta din urmă şi blestemând cerul încontinuu. Marguerite Lahovari, în trecere prin Londra, se dusese să îl vadă pe Emmanuel mort şi, cu exaltarea ei obişnuită, îi scrisese Marthei: „Ce frumos e: 1-a sfidat pe Dumnezeu şi şi-a tras singur cortina..."

Această tragedie, ale cărei dedesubturi nu avea să le afle decât mult mai târziu, o răscoleşte pe Martha, pe vremuri atât de îndrăgostită de vărul ei, pentru care, în ciuda răririi corespondenţei lor, păstrase o adâncă afecţiune. Astfel, lumina de la Ispahan s-a stins într-o cameră la Londra. Cum poţi să împaci amintirea frumosului profil, detaşându-se de „albastrul dement" al cerului, cu ideea unei feţe cu gâtul rupt de un cordon? Viziune sinistră, care o va bântui mult timp şi o va face să îi consacre lui Emmanuel, până la sfârşitul vieţii ei, un cult puternic, ca pentru a înlătura această umbră dureroasă.

Aflând ştirea, primul ei gând este de a pleca la Londra, ca să nu îl lase singur pe Antoine,. aşa cum a promis odinioară dispărutului. „Nu mai trebuie să-ţi spun ce reprezinţi pentru mine, şi nici că tu ai devenit Emmanuel..." „Cred că pe viitor am să te numesc «voi»", îi scrie ea la 29 august, după ce îi trimisese o telegramă pentru a-1 în-





treba dacă are nevoie de prezenţa ei alături de el. în aceeaşi scrisoare, Martha îl asigură că nu mai poate rămâne într-un loc marcat de moartea lui Emmanuel şi îl informează de plecarea ei la Zurich.

## Ambiţiile unei regine

/^n realitate, Martha a fost însărcinată de regina Măria să facă un demers oficial pe lângă ducesa de Coburg, mama suveranei.

Rămasă văduvă în 1900, ducesa îşi petrece o parte a anului la proprietatea ei de pe marginea lacului şi, de la începerea ostilităţilor, s-a instalat acolo pentru perioada războiului. Rusoaică prin tatăl ei, ţarul Alexandru al II-lea, englezoaică prin căsătoria cu ducele de Edinburg, fiul reginei Victoria, si, în fine, nemţoaică prin ascensiunea soţului la unul din tronurile casei de Saxa, ducesa de Coburg se găseşte într-o poziţie delicată, care o face să găsească în Elveţia un azil foarte comod. Revoluţia din martie 1917 din Rusia şi

abdicarea lui Ni-colae al II-lea au reprezentat încercări crude pentru această fiică de autocrat cu caracter arogant, care se mulţumise cu greu cu un modest principat germanic.

Când Martha o vizitează la 31 august, o găseşte ocupată să tricoteze *lân&feldgrau* pentru Crucea Roşie a Gothei. Alături de ea se află fiica ei cea mai mică, Beatrice, căsătorită cu infantul Alphonse d'Orleans, duce de Galliera. Aceste alteţe regale deplâng cu amărăciune noile timpuri:

— E îngrozitor acest război, zice infanta, dar revoluţiile sunt si mai rele... cel puţin pentru noi!



***Prinţesa Bibescu***

Mărturisirea îi oferă Marthei prilejul să intre în subiectul de care era interesată, căci avea însărcinarea să îi dea ducesei de Coburg o scrisoare în care regina Măria o roagă să îi sprijine candidatura la tronul Rusiei, liber de la abdicarea lui Nicolae al II-lea şi a fratelui său, marele duce Mihail. Nu este ea pe jumătate Romanov şi, în calitate de nepoată a lui Alexandru al II-lea, ţarul liberator care a suprimat serbia, capabilă să mobilizeze masele de ţărani, ea care era atât de populară printre soldaţii români? Deşi proiectul poate părea *bizar,* nu este cu nimic mai dementţial decât al altor visători, care îşi vor atribui în curând suveranităţi efemere în acest imperiu în descompunere. De când îşi consumă necazul în tăcere la Iaşi, regina Măria a avut numeroase prilejuri să vorbească cu soldaţii ruşi şi să se facă aplaudată. După mărturia lui Saint-Aulaire, ministrul Franţei la Iaşi, mulţi dintre aceşti soldaţi, deja constituiţi în soviete, o ovaţionau şi mergeau până acolo încât să strige: „A, dacă am fi avut o împărătească ca tine! Am fi păstrat-o şi ne-am fi dat viaţa pentru ea!"[1]

Astfel încât regina Măria îi cere mamei ei să aprobe acest plan şi să o ajute să îl ducă la îndeplinire, punându-i la dispoziţie fondurile necesare pentru succesul întreprinderii ei. Stupefiată, iar apoi indignată, bătrâna ducesă nu îşi lasă aşteptat răspunsul:

— Spuneţi-i fiicei mele că mă voi duce la biserică să mă rog lui Dumnezeu să îi ierte astfel de idei!

Iar după ceai îşi completează astfel mesajul:

— Spuneţi-i fiicei mele că ar face mai bine să se ocupe de educaţia copiilor ei, şi mai ales de cea a fiului ei Carol, care a fost crescut de o manieră deplorabilă!

[1] Contele de Saint-Aulaire, *op. cit.,* p. 401.





Nu *se* ştie cum s-a achitat Martha de această misiune pe lângă regina Măria. De peste un an nu mai era în corespondenţă cu ea *si,* după această însărcinare diplomatică delicată, regina reia chiar ea legăturile epistolare, trimitându-i, la 12 septembrie 1917, o lungă scrisoare de 1736 de cuvinte, pe care Martha, şocată atât de forma ei cât si de fond, o copiază în *Jurnal,* adăugând pe marginea unor pasaje propriile ei comentarii.

Suverana îşi începe scrisoarea prin a evoca iarna îngrozitoare petrecută lângă trupele în debandadă şi în timpul căreia nu a fost scutită de nici o tristeţe, deşi s-a consolat cu faptul că nu a trăit niciodată atât de aproape de supuşii ei: „Mă iubesc ca pe un fel de mamă universală, ale cărei mâini sunt întotdeauna pline..." Apoi o apără pe Simki Lahovari, doamna ei de onoare, căreia Martha îi reproşase de a fi spus si mai ales de a fi scris lucruri neplăcute la adresa ei: „Tot ce pot să îţi spun", scrie cu naivitate regina, „este că nu ai o prietenă mai bună ca Simki. De fiecare dată când te atacă cineva, Simki se ridică în apărarea ta cu toată pasiunea..." Apoi precizează natura acestor acuzaţii: „Ştiu că există o anumită indignare provocată de faptul că îţi datorezi evacuarea unei favori speciale şi mai ales de faptul că ţi-ai petrecut carantina în casa unui duşman foarte bogat. Personal, nu pot să-ţi judec acţiunile de la o atât de mare depărtare si ignor motivul care te-a făcut să accepţi ospitalitatea unui duşman, dar ca una care a suferit atât de mult de pe urma acestuia, nu pot să înţeleg de ce ai procedat astfel... Aşa cum ţi-am mai spus, îmi rezerv pentru mai târziu aprecierea, întrucât nu cunosc toate datele, în faţa noastră, a tuturor de aici, acest lucru te pune într-o situaţie dificilă, fapt pe care nu-1 pot nega si, de asemenea,





nu te încurajez să te întorci în acest moment, când oamenii au asemenea sentimente în privinţa ta..."

Cu siguranţă se poate spune că Martha nu va fi *per-sona grăia* pe lângă Curtea de la Iaşi, unde intrigile şi rivalităţile, în

ciuda timpurilor nefericite, sunt la fel de vii ca pe vremuri la Bucureşti. Regina revine apoi la situaţia armatei române, mai bună, afirmă ea, decât era la începutul ostilităţilor, la rolul pe care 1-a jucat ea personal *(veşnic eu, mai întâi!}*[1] şi, în fine, la revoluţia din Rusia *(ştiam bine că pentru ea fusese singura operaţie foarte inteligentă).* „Şi când te gândeşti că mulţi s-au bucurat! Falsele idei ale libertăţii şi fraternităţii sunt cuvinte care îmbată şi au puţin sens când se aplică maselor *(ce prost e scris).* Fraternitatea si libertatea inoculate soldaţilor în război, printre milioane de inculţi, *(Cine i-a lăsat inculţi? Bunicii dumneavoastră, pentru că era mai comod!)* Ce nebunie! şi ce rezultate dezastruoase!"

După care regina revine la armată: „Sunt foarte aproape de front *(orgoliul tuturor femeilor)"* şi enumera toate calamităţile cu care a avut de luptat, marea lecţie pe care i-au dat-o evenimentele, *(în fond, asta o amuză destul!)* „în ciuda întregii mele activităţi, am scris un al doilea volum din *Ţara mea*[2]*.* Primul volum a fost publicat în Anglia în beneficiul Crucii Roşii. Poţi să îl găseşti cu uşurinţă. Cel de-al doilea volum va fi publicat în America, pentru orfanii noştri de război şi e dedicat lui Mircea. *(Ce amestec de vanitate de autoare, de reclamă şi de durere maternă!)*

[1] Frazele culese cu caractere italice reprezintă comentariile Marthei Bibescu.

[2] Publicat la Londra în 1916 cu titlul: *Ţara mea.* Prima lucrare literară a reginei Măria. *Visătorul de vise* fusese, de asemenea, publicată la Londra cu un an mai înainte. . . .



**Ghislain de Diesbach**

Primul volum a fost tradus în limba română de Iorga[1] si este foarte apreciat aici în timpul acestor luni îngrozitoare de iarnă. Lucrez cât pot de mult şi am scris articole şi pentru soldaţii mei. *(E si jurnalistă! De când îi aparţin soldaţii?)* Mă mir doar, cunoscându-mă şi ştiind părerea mea proastă despre propria mea cultură *(E si modestă!)* că am avut curajul să mă comport astfel. *(Deci atâta erudiţie pentru cei care au mai puţin ca ea?)"*

La această scrisoare, deja foarte lungă, regina adaugă un post-scriptum alcătuit din treizeci si şapte de întrebări precise si trufaşe: „E adevărat că Marie-Nicole[2]a dat recepţii pentru duşmani?" si: „Există o viată mondenă?" Mergând până la a întreba: „Nemţii au făcut cumva o propagandă specială împotriva regelui şi a mea?" Sau: „Ne-au scos portretele din edificiile publice?" şi continuând cu întrebări asupra sorţii celor săraci, a pieselor de muzeu, a distrugerilor şi

a purtării oamenilor din popor: „Au fost demni sau frivoli?"

Jignită serios de aceste afirmaţii, indignată de insinuările răuvoitoare cărora regina li se face ecou, Martha îi răspunde printr-o lungă scrisoare, din care n-a mai rămas decât începutul unei ciorne: „Lunga scrisoare pe care Maiestatea-voastră a binevoit să mi-o scrie se află aici, în faţa mea, purtând stampila nemiloasă: «Deschisă de cenzură». O citesc şi o recitesc şi uneori mă mir... O să răspund mai întâi pe rând la toate întrebările pe care Maiestatea-voastră a binevoit să mi le pună. Problemele personale vor fi la urmă. Eu am fost atât de departe de gândul că as avea o problemă personală, încât încetineala mea, ca

[1] Nicolae lorga, marele istoric român.

[2] Marie-Nicole Darvari, născută Bibescu.





si jena de a mă justifica (!) mi-au ratat, fără îndoială, şansele şi efectul pe care propriul meu panegiric 1-ar fi putut produce la Iaşi, dacă aş fi avut buna inspiraţie să-1 expun de la început! Am crezut că actele mele vor vorbi de la sine! Ce greşeală! Vocile lor sunt acoperite de pălăvrăgeala nebună a oamenilor, dintre care nici unul nu cunoaşte dosarul procesului pe care îl judecă... Dezgustul meu depăşeşte capacitatea mea de indignare..."[1]

Legăturile dintre cele două femei se vor resimţi întotdeauna de pe urma acestei campanii de calomnii, cărora regina le-a dat destulă ascultare pentru a îndrăzni să îi ceară Marthei explicaţii asupra purtării ei la Bucureşti. Prin grija Elenei Vacărescu şi a Annei de Noailles, calomniile s-au răspândit şi la Paris, unde e judecată cu superioritate, fără a se căuta adevăratul sens al faptelpr si gesturilor prinţesei Bibescu, ceea ce i-a încântat pe *Boches*.* La Geneva, unde s-a întors la jumătatea lui septembrie, Martha primeşte prin abatele Mugnier ecoul atacurilor îndreptate împotriva ei şi înţelege amploarea cabalei pusă la cale, căci sfântul om nu pregetă să îi scrie: „Dacă veţi veni la Paris, limitaţi-vă vizitele, aşa cum aţi avut intenţia, şi limbile au să tacă, poate. Spun poate, căci e nevoie de un miracol pentru a le reduce la tăcere."[2]

[1] *Jurnal, 15* noiembrie 1917.

* Termen denigrator la adresa nemţilor.

[2] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii,* v. I, p. 351.

**Ghislain de Diesbach**

# *Figuri de emigranţi*

*A* şteptând să înfrunte Parisul, Martha lucrează la ./l noua carte, *Isvor,* fără îndoială capodopera ei, atât de absorbită de lucru, încât îşi neglijează puţin *Jurnalul.* Nu îl reia decât în noiembrie, pentru a comenta sarcastic ştirile citite în presă. Cuvintele schimbate de refugiaţii din toate naţiunile nu o agasează mai mult ca declamaţiile patriotice din ziare sau lăudăroşenia personalităţilor, în fiecare zi şi chiar de mai multe ori pe zi, notează reacţiile la lectura comunicatelor, ocupaţia obişnuită a refugiaţilor, rând pe rând disperaţi sau indignaţi. Aceasta nu contribuie cu nimic la istoria perioadei, dar contribuie la cea a mentalităţii din aceste vremuri, când militarismul şi credulitatea oamenilor din spatele frontului depăşesc chiar şi pe cele ale combatanţilor.

în această colonie de refugiaţi internaţionali, principalul subiect de conversaţie - şi de nelinişte - este sosirea banilor care le îngăduie acestor oameni să rămână la adăpost de vâltoare sau să scape de guvernele respective, care ar putea să le ceară anumite socoteli. „Auzi tot timpul discutându-se de *banii mei",* notează Martha. „Banii sosesc sau nu, cel mai des nu sosesc. Sirianul, deşi turc, îi primeşte din Franţa. Nemţoaica, văduva unui rus, îi primeşte din Austria şi austriacul din Anglia/'[1] Greutăţile pe care le întâmpină unii dintre ei ca să-şi plătească nota de hotel îi înverşunează împotriva ţării care le vinde atât de scump ospitalitatea ei. Toată lumea este de acord să critice Elveţia şi nu încearcă decât să piardă

[1] *furnal,* 15 noiembrie 1917.



timpul. Toţi se plâng cu aroganţă de această închisoare aurită, atât de invidiată de alţii.

— Eu, spune o doamnă, cum se termină războiul, o să mă grăbesc să plec de aici.

— Am sentimentul că te prosteşti stând aici, notează o altă doamnă. Nimeni nu rezistă timp îndelungat.

— Sunteţi aici de trei ani? Eu sunt numai de şase luni. E destul ca să te tâmpeşti...

— Wagner şi-a petrecut şase ani din viaţă în Elveţia, le reaminteşte Martha.

Cea mai mică înâmplare, chiar neplăcută, e binevenită atunci când le îngăduie să uite o clipă atmosfera deprimantă. Chiar şi cei care se plâng de revoluţia

bolşevică îşi exprimă un entuziasm plin de veselie la vestea că la Zurich au loc revolte. O doamnă strigă: „Hai să mergem repede acolo!", cuvinte pe care Martha, menţionându-le în *Jurnal,* le comentează cu reflecţii pe care viitorul le va dovedi inteligente: „Cea mai mare parte dintre fiinţele omeneşti se plictiseşte de moarte", scrie ea, „şi preferă orice faţă de perspectiva a ceea ce au de făcut mâine. Este unul dintre motivele care au făcut ca războiul din 1914 să devină posibil. A fost preferat acesta vieţii de familie într-un număr incalculabil de cămine din fiecare ţară..." Felul în care unii îşi suportă nefericirea te face să te gândeşti că frivolitatea lor merită această pedeapsă. O prinţesă Rurik, moscovită extravagantă, schimbă rochiile de mai multe ori pe zi şi se plânge mai ales de pierderea oilor ei: „Turmele mele! Opt mii de oi spaniole! Mi-au luat cele opt mii de oi ale mele!" repetă ea fără încetare, gemând, văzând în această spoliere sfârşitul *Luminilor* şi trage concluzia tragică, de parcă ar fi fost vorba de o specie de animale: „Goethe-ii, scumpa mea, au murit cu toţii, Goethe-ii!"



[redacted]

**Ghislain de Diesbach**

De mai bună calitate, emoţionantă prin fragilitatea ei de centenară, prinţesa von Sayn-Wittgenstein, născută Bariatinski, asistă la crepusculul Europei al cărei apogeu 1-a cunoscut. Când Martha o vizitează la Ouchy, bătrâna de-abia mai răsuflă: *„E ca* atunci când te uiţi la un porţelan vechi", scrie Martha. „E la fel de greu de manevrat, la fel de delicată ca atunci când s-a născut, în 1816. La plecare i-am sărutat mâna. Mi-a spus: «Dacă nu ţi-e frică de o bătrână femeie bolnavă, vrei să mă îmbrăţişezi?»"

în afară de William Martin, ziarist si istoric elveţian, una dintre persoanele frecventate de Martha cu mare interes este o englezoaică, doamna Mackensie, al cărei umor o face deseori să râdă.

— E plictisitor, îi spune într-o zi doamna Mackensie, dar atunci când vorbeşti unui belgian, îţi spune de îndată: „Noi am salvat Anglia! Dacă nemţii n-ar fi fost reţinuţi în faţa Liege-ului, Anglia ar fi fost pierdută. Dacă vezi un rus, o să-ţi afirme: „Spuneţi ce vreţi, dar ruşii sunt cei care au salvat Anglia, împiedicând pe nemţi să ajungă la Calais si să ocupe Parisul..." Dacă dai de un grec, o să-ţi spună: „Noi am salvat Anglia, pentru că ne-am fi putut alia cu nemţii când aţi plecat de la Gallipoli..." Toată lu mea a salvat Anglia, dar să-i ia dracu! I-am plătit bine ca s-o facă!

Cu alt prilej, doamna Mackensie întâlneşte un tânăr belgian internat în Elveţia, care îi destăinuie enervarea lui de a fi identificat cu patria sa:

— A ajuns să mă plictisească, în cele din urmă, de a fi Belgia veşnic violată! Toată lumea îmi aminteşte tot timpul că am fost violat, că sunt violat... A devenit umilitor!

— De ce vă plângeţi, îi spune doamna Mackensie, dacă vi s-a promis că vi se va reda virtutea? Asta mi se pare original, în natură nu se întâmplă niciodată aşa ceva...





Martha are nevoie de un simţ al umorului care s-o întărească şi s-o ajute să îndure o viaţă pe care caracterul mamei şi al surorii ei o face deseori dificilă. Rămasă fără ştiri de la George, de la distrugerea puţurilor petrolifere din Ploieşti, primeşte veşti de la el abia în decembrie 1917. Guvernul de la Iaşi, încolţit şi ameninţat cu trădarea de către fostul său aliat rus, a semnat un armistiţiu cu Puterile Centrale. Pentru a evita ca regele să se angajeze personal şi pentru a apăra viitorul dinastiei, generalul Prezan 1-a înlocuit pe suveran la conducerea armatei sau a ceea ce a mai rămas din ea. Rusia, în plin haos, pare mai dispusă să se întoarcă împotriva României decât să o susţină. Interceptează în trecere, ca şi mai înainte, materiale militare si de aprovizionare trimise de Aliaţi guvernului de la Iaşi. La Petersburg, ministrul României, Diamandi, a fost aruncat în închisoare de către bolşevici. Situaţia se degradează atât de repede, încât George Bibescu se aşteaptă la cele mai dezastruoase consecinţe: „în Rusia e o prăbuşire absolută, completă. Armata şi populaţia jefuiesc, ard, distrug. E îngrozitor! Ce se va alege de noi? Dacă ruşii fac pace separată, vom fi siliţi să depunem armele. Ce vor face cu

noi? Vom fi deportaţi? Facem pacea sau *les Boches* se vor răzbuna pe noi? Nu e de-ajuns că ne-am luptat şi am pierdut trei pătrimi din ţară? Aliaţii au fost sub orice critică. Ei înşişi au pregătit revoluţia din Rusia[1], fără să-şi dea seama că orice revoluţie atrage după ea anarhia..."[2]

Când îi ajunge în fine la urechi ştirea armistiţiului, peste cincisprezece zile, George nu îşi ascunde pesimismul:

[1] Mai ales englezii, prin grija ambasadorului lor, Şir George Buchanan.

[2] Scrisorile lui George Bibescu adresate Marthei Bibescu. Fond par ticular.

**Ghislaln de Diesbach**

*„Se pare* că azi Berthelot[1] e furios din cauza armistiţiului şi că englezii sunt şi ei furioşi. Cât e de senină inconştienta! Cum adică? Intrăm în război cu Aliaţii, cu garanţia ajutorului rusesc. Ruşii ne abandonează, trădează cauza comună. Rămânem noi, românii, cu două sau trei sute de mii de oameni cel mult, fără nici un fel de aprovizionare - merită s-o strigi cu voce tare! - fără hrană, fără muniţii, fără reaprovizionare, într-o ţară în plină anarhie, şi ei cer acestui popor să continue, nu să se lupte -ar fi fost gata s-o facă - ci să se sinucidă retrăgându-se spre Rusia, care ne primeşte cu focuri de armă. Ne urăsc într-un mod inexplicabil doar fiindcă de un an îi silim să lupte; este singura explicaţie a acestei uri demente/'[2]

Anul 1917 se încheie cu aceste ştiri dezastruoase. Ce va aduce 1918? Martha şi-a regăsit mama la Ouchy si prezidează împreună cu ea Comitetul de lucrări de ajutorare a prizonierilor români, comitet cu sediul la Geneva şi care beneficiază de patronajul regelui Spaniei. Această activitate caritabilă constituie pentru Martha o schimbare sănătoasă, căci suportă tot mai greu „îngrozitoarea promiscuitate a vieţii de hotel", cu care s-au acomodat înalte personaje, cum ar fi ducesa de Madrid, care are gustul bârfei mai mult decât pe cel al grandorii. Mai bine să trăncănească cu oricine decât să stea singură, în izolarea arogantă, recomandabilă alteţelor.

Ciudată figură această ducesă de Madrid, născută prinţesă de Rohan şi văduva pretendentului carlist la tronul

Spaniei. Nu arată prea bine si le serveşte demo-

[1] E vorba de secretarul de la Quai d'Orsay si nu de generalul Berthelot, şeful misiunii militare de la Iaşi.

[2] Scrisoare din 20 decembrie 1917, scrisă Marthei de către George Bibescu. Fond particular.





cratilor elveţieni o idee cam peiorativă asupra *royalties** Ducesa se vrea „fată bună" şi pentru a face pe patrioata, *se* laudă că îi tratează de sus pe Hohenzollerni şi este dispreţuită, la rândul ei, de simpli burghezi. O oarecare doamnă Tronche proclamă astfel cu mândrie, pe tonul doamnei Verdurin: „Eu una nu o frecventez pe ducesa de Madrid!", iar apoi, întrucât alteţa a reuşit să îi dezarmeze prejudecăţile, doamna se umanizează şi îi acordă protecţia ei... O altă doamnă din lumea mare, ducesa de Arenberg, născută prinţesă de Ligne, e obiectul unei ostracizări asemănătoare şi răsturnările provocate de război o plasează pe ultima treaptă a noii ierarhii. Această situaţie paradoxală îi inspiră Marthei Bibescu în *Jurnal* o pagină ce pare smulsă din *în căutarea timpului pierdut,* atât de perfectă e analiza unui snobism invers:

„încântarea persoanelor gata să facă orice pe lume pentru a se arăta în viaţa obişnuită în legătură cu femei atât de nobile şi care sunt astăzi gata să le întoarcă vizitele şi saluturile, ca şi cum ele ar avea dreptul să acorde favoruri şi alţii să le primească, încântarea, de asemenea, a celor care spun că nu vor să o vadă pe ducesa de Madrid şi pe ducesa de Arenberg. Refuzul de a le cunoaşte se pare că este încă şi mai măgulitor decât consimţământul de a le vedea... Aceste două doamne îşi dau oare seama de curentele al căror centru de atracţie sau de repulsie au devenit? Se distrează oare atât cât ar merita? Sau sunt, dimpotrivă, destul de slabe pentru a fi sensibile la mulţumirile, ofensele şi recunoaşterea cu jumătate de măsură? Poziţia unui amator de nobleţe, plasat între invidie şi *passe-partout,* trebuie să fie atroce."[1]

* în engleză, în original: membri ai familiei regale. [1] *Jurnal,* 18 ianuarie 1918.

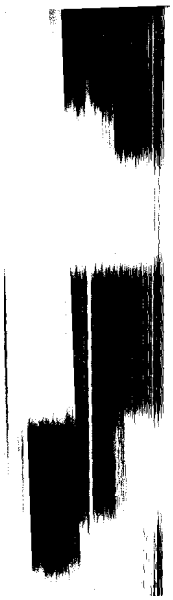

**Ghislain de Diesbach**

# *Nostalgii*

Evitând orice promiscuitate, chiar şi princiară, Martha caută singurătatea care îi va îngădui să scrie în linişte, dar îi este greu să lucreze când se simte persecutată de vecini zgomotoşi, mai ales de o nebună care cântă asurzitor şi pe care ar dori să o strângă de gât cu propriile ei mâini! Exilul, care 1-a făcut pe Ovidiu să-şi cânte patria, ei îi creează nostalgia acestei Dacii fericite, dură pentru poetul latin si dulce pentru ea, în viziunea amintirii. Atât de sfâşietor este uneori regretul peisajelor cunoscute, încât se crede revenită acolo, în vis, până în clipa când urletele blestematei de soprane o trezesc la realitate. La sfârşitul lui ianuarie 1918, primeşte o carte despre România, scrisă de Eugene Pittard, o citeşte, spune ea, „cu un fel de lăcomie, ca un om însetat care bea apa cu înghiţituri lungi, în această carte, care e un bun manual, se strecoară *nu ştiu ce* care îl face să se întrebe de ce această tară nu este fericită atunci când ar trebui să fie, iar eu, care ştiu, mă simt emoţionată că un astfel de sentiment de dragoste a putut să pătrundă în conştiinţa vizitatorului."[1]

Printr-o coincidenţă care o tulbură, cartea i-a parvenit în ajunul aniversării zilei ei de naştere. Ilustraţiile, mărturiseşte ea, îi dau „o nostalgie care o duce aproape de lacrimi." Citeşte o sută şi şaizeci de pagini pe nerăsuflate si nu se opreşte decât din teama că nu va putea să adoarmă mai târziu, în acelaşi timp cu cartea, Martha primeşte şi o scrisoare de la regele Ferdinand care, în ciuda poziţiei sale nefericite, visează mai ales la viitorul

[1] *Ibid.,* 28 ianuarie 1918.



poporului său, pentru care se declară gata să-şi sacrifice coroana: „Fireşte, toată lumea de aici (de la Iaşi) suferă", îi scrie el, „dar nu mai mult ca adversarii noştri şi când vezi cum omul din popor, ţăranul nostru, îşi suportă soarta, nu mai ai dreptul să te plângi. Ţăranul s-a dovedit bun, aşa cum am sperat întodeauna, şi nu m-am înşelat atunci când spuneam că cel mai bun element de la noi este ţăranul şi că regenerarea întregii noastre vieţi sociale va porni de jos. în această pătură needucată, dar inteligentă, există mai multă forţă sănătoasă decât am crezut că vor găsi cei mai mulţi dintre noi/'[1]

Recopiind această scrisoare în *Jurnalul* ei, Martha nu se

poate împiedica să adauge acest comentariu, care o arată mai puţin naivă decât suveranul ei în privinţa şanselor de regenerare ale ţării: „Sunt multe de spus despre această biată scrisoare, de la cele pe care inima trebuie să le ascundă şi până la cele comandate de raţiune. Ţăranii au rămas credincioşi pentru că *nu ştiu,* pentru că nu cred că se putea face şi altfel. Rasa este bună, o ştiu, şi aceasta e marea consolare."[2]

Situaţia din România neocupată n-a încetat să se înrăutăţească de la armistiţiul din 6 decembrie 1917 şi regele are toate motivele să se teamă că îşi va pierde coroana. De fapt, în ianuarie 1918, membri importanţi ai cartierului germanofil, Carp, Beldiman, Costachi, Arion, Stere şi Neniţescu i-au declarat regelui că nu-1 mai recunosc drept suveran şi că ar dori o nouă dinastie. La 5 februarie, mareşalul Mackensen cere demisia prim-ministrului Brăti-anu, suspect din cauza simpatiilor lui faţă de Aliaţi.

[1] *Ibid.,* 13 ianuarie 1918.

[2] *Ibid.*





Germania ar dori să-1 demită pe rege, dar Czernin îi pl„e„ează cauza la Berlin, fără să lase regelui vreo speranţă dacă nu va accepta condiţiile păcii, care prevăd divizarea celei mai mari părţi a regatului între vecinii ei... Chemat să-1 înlocuiască pe Brătianu, generalul Averescu demisionează în martie în favoarea lui Marghiloman, partizan al nemţilor, iar pacea va fi semnată în cele din urmă la 7 mai 1918. Totul pare pierdut si Martha face bilanţul acestei aventuri prin care România s-a trezit în război cu toţi vecinii ei, printre care si Rusia, fosta aliată, pierzând sprijinul Franţei si al Marii Britanii care, refuzând să înţeleagă greutăţile poziţiei ei, *acuză* România de a fi trădat cauza comună.

în ochii Aliaţilor, defecţiunea Rusiei pare în fond mai puţin gravă decât cea a României. Martha resimte adânc această nedreptate împotriva căreia, cu curaj şi convingere, nu încetează să protesteze, dar cu toată înţelegerea evenimentelor, nu le judecă bine pe cele petrecute în Rusia, cum a făcut regina Măria, mai clarvăzătoare: „Nemţii au confiscat revoluţia în avantajul lor", scrie ea, „tot aşa cum au confiscat de la 1909 revoluţia turcă. Vor confisca la fel si restauraţia din Rusia, care nu va întârzia se se producă."

Tristeţea provocată de prezent, groaza în faţa viitorului îi dăunează inspiraţiei şi o aruncă într-o stare atât de temută de creatori, când ai impresia că „talentul", o dată dispărut, nu va mai reveni niciodată. Deseori, i se întâmplă ca, atunci când nu se mai gândeşte la nimic, obosită de-a fi căutat prea mult inspiraţia, aceasta să izbucnească într-un fulger care brusc îi reîncălzeşte inima şi îi luminează spiritul: „Am luat obiceiul de a aprinde lampa din nou când îmi trece prin minte o idee, căci mi-am dat





geamă de asta: ideea nu va mai reveni, încerc, din lene, să îmi spun: «Aşteaptă până mâine, ştiu cum e, o văd foarte clar, aş putea să-i reproduc fiecare trăsătură..." A doua zi, nimic, doar amintirea unei prezente luminoase pe care nu am reţinut-o, căreia i-am întors spatele şi care nu va mai reapărea vreodată..."[1]

Elaborarea câtorva pagini zilnic reprezintă pentru Martha prima raţiune de a trăi, căci ar dori să fie memoria secolului, astfel încât se sileşte să scrie, aşa cum alţii merg la uzină sau la birou. Dar acest fapt îi cere un mare efort, al ei şi al tuturor celor care au drepturi asupra ei sau şi-au asumat drepturi. Se plânge abatelui Mugnier de viata sa de familie, care a devenit un obstacol: mama ei nu suportă să vadă că ea se izolează câteva ore şi „trage din călimară vinul îmbătător al libertăţii". Doamna La-hovari, care nu pare să-şi găsească nicăieri odihna sufletului, duce o viaţă neregulată între Montreux, Lausanne, Burgenstock, după ce se gândise să se retragă în Italia, la Roma sau la Vicenza. „Tocmai am petrecut cincisprezece zile cu mama la Vevey", îi scrie Martha abatelui Mugnier la l februarie 1918, „pentru a mă dedica ei. Pentru că de la ora opt dimineaţa până la prânz muncesc si nimeni, nici măcar ea, nu are dreptul să vină să mă deranjeze, iată ce mi-a zis la plecare: «Nu te văd niciodată». Mi-am spus: «Ce avem noi două în comun?» dar m-am ferit să o rostesc cu voce *tare."*[2]

[1] *Ibid.,* 28 ianuarie 1918.

[2] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii,* v. l, p. 361.

Mai mult decât instabilitatea mamei ei, pe Martha o nelinişteşte cea a surorii ei, Marguerite, ale cărei exaltări, urmate de crize de deprimare, trădează o fragilitate a nervilor si o sete de absolut greu de stăpânit. E mult prea pasionată, prea sinceră, prea generoasă si aceste calităţi, impuse până la exces, îi conferă un farmec de netăgăduit, o vitalitate seducătoare. Are o mare nevoie de independentă, îmbinată în mod ciudat cu aceea de a se dărui. La începutul lui august 1916, atunci când dorea să se căsătorească cu un anume Crutzescu, Martha încercase s-o facă să înţeleagă că nu trebuie să se încreadă în oricine si că este necesar să-si dezvolte simţul realităţii. „O casă e singurul lucru care te poate face să suporţi un soţ sau o tară," îi spusese ea, bazată pe experienţa personală, si încheiase: „Munceşte si nu deveni prea indulgentă cu tine..." Angajată la Crucea Roşie internaţională, Marguerite trăise o vreme la Londra unde, se pare, se îndrăgostise. Revenită alături de mama ei, suspina la gândul vieţii londoneze, care continua fără ea: „Şi, în acest timp, autobuzul 16 îşi continuă parcursul..." în spitalul unde lucra de la întoarcerea ei în Elveţia, se îndrăgostise de un ofiţer englez, pe care îl găsea divin de frumos, fără îndoială fiindcă era mai puţin mutilat ca alţii. Legăturile lor nu au întârziat să ia o notă de intimitate de care s-a alarmat doamna Lahovari. Aceasta, împreună cu Martha, o dată de acord, i-au recomandat Margueritei prudenţa, prevenind-o împotriva exaltării ei, căci aceste căsătorii de război, în general pripite, se termină prost. Marguerite nu a ţinut seama de observaţiile uneia sau





de avertismentele celeilalte şi şi-a continuat povestea de amor perfect cu tânărul englez cu o purtare atât de amabilă şi atât de bine crescut. Intr-o zi, în timp ce se plimba cu el, mama lui, lady Galloway, venită să-1 vadă la Lau-sanne, îi spune doamnei Lahovari la vederea cuplului format de copiii lor: „Ce bine se înţeleg. Ce păcat că fiul meu este deja logodit." E cu putinţă ca în zilele următoare, sora Marthei, contesa Quaranta, informată de către mama lor, să-i fi spus Margueritei părerea despre acest *flirt,* si a făcut-o probabil cam dur, căci nu se pricepea la nuanţe şi se exprima deseori într-o manieră vehementă, combinând ironia cu un ton brutal. Mai târziu, când va scrie *Papagalul*

*verde,* Martha Bibescu o va prezenta pe Madeleine sub trăsăturile Olgăi. O va acuza că s-a servit de secretul pe care 1-a descoperit pentru a distruge iluziile Margueritei sub pretextul că îi „va deschide ochii" şi că a acţionat mai puţin din dorinţa de a-şi apăra sora, cât dintr-o gelozie obscură.

Ceea ce se ştie despre sinuciderea Margueritei Lahovari, la 4 aprilie 1918, justifică ipoteza că, departe de a fi consecinţa unui impuls, este mai degrabă aceea a unei decizii îndelung chibzuite, lucru care diminuează partea de responsabilitate morală a contesei Quaranta. în acea zi, Marguerite şi Madeleine s-au dus să facă cumpărături împreună şi, într-un magazin de încălţăminte, au avut o aventură de care ele au râs primele. Doi tineri, care se aflau acolo în acelaşi timp cu ele si pe care i-au găsit caraghioşi, le-au făcut să schimbe în româneşte păreri ironice până în clipa când unul dintre necunoscuţi a început să fluiere primele măsuri ale imnului naţional român. Se înroşiră de încurcătură, gata pe de o parte să izbucnească într-un râs nebun şi pe de alta să regrete gafa. în

drum spre *Montreux Palace,* Madeleine Quaranta se opreşte brusc când zăreşte în vitrina unui magazin chipul surorii ei; Marguerite plânge cu lacrimi fierbinţi, tăcută si întorcându-si capul... La ora mesei de prânz, doamna Lahovari şi soţii Quaranta se miră că nu o văd pe Marguerite coborând şi cumnatul ei se hotărăşte să urce să vadă ce s-a întâmplat. Bate la uşa camerei ei şi, neobţinând un răspuns, intră înăuntru: Marguerite s-a omorât, trăgându-şi un glonţ de revolver.

După moartea lui Emmanuel nimic n-o zdruncină mai mult pe Martha decât dispariţia tragică a acestei surori pe care o prefera celorlalte, în ciuda diferendelor lor, şi pe care o considera oarecum ca pe o fiică a ei. Nu o va uita niciodată atunci când, drept revanşă, se va strădui să uite până şi existenţa Madeleinei Quaranta, pe care o va considera răspunzătoare de dramă: „Nu mă mai gândesc niciodată la asta, pentru că dacă m-as gândi, ar trebui să îmi fac gânduri urâte/' va mărturisi ea într-o zi verisoarei ei, Jeanine Lahovari. Această hotărâre de a tăcea, respectată fără abatere de către Martha, va fi respectată şi de contesa Quaranta, care nu va pomeni niciodată fiicelor ei despre sora mai mare, interzicându-

le chiar să o vadă. Peste câţiva ani, Martha Bibescu şi Madeleine Quaranta se reîntâlnesc la Bucureşti pentru a asista la inaugurarea bustului tatălui lor şi vor pretinde că nu se recunosc.[1]

După înmormântarea Margueritei la cimitirul din Clarens, Martha se retrage un timp la Lausanne, la mănăstirea Bois-Cerf, pentru a fi singură cu durerea ei atât de adâncă, încât nu mai are nici măcar curajul să cores-

[1] Emmanuella Kretzulescu, *Amintiri despre Martha, prinţesă Bibescu,* Ecrits de Paris, decembrie 1983.





pondeze cu îndrăgitul abate. Acesta, ghicind confuzia ei si poate tentaţia de a urma exemplul surorii sale, îi scrie de înălţare o scrisoare emoţionantă în care figurează această frază aptă să îi confirme vocaţia de memorialistă: „Te implor să rămâi în această lume pentru a idealiza suferinţa..."

Aşteptând să-şi reia existenţa, chiar dacă nu ar fi fost decât pentru a o prelungi pe a celor iubiţi, Martha pare să asiste indiferentă la evenimentele care se precipită în Europa, la semnarea păcii între Imperiile Centrale şi România la 7 mai 1918 şi chiar la armistiţiul de la 11 noiembrie 1918, semnalul renaşterii României, în faţa prăbuşirii Germaniei, regele Ferdinand a mobilizat armata română la 8 noiembrie şi a dat nemţilor douăzeci şi patru de ore să plece din România. La l decembrie, suveranii îşi fac intrarea solemnă în Bucureşti, dar nici un ecou al acestor evenimente nu apare în *Jurnalul* Marthei sau în scrisorile ei, rare la acea epocă. S-a închistat în tăcerea mormântului unde au coborât sora şi vărul ei. încă de la începutul anului, e obsedată de gândul prevestitor al morţii: „O alta din maniile mele actuale, la plimbare", scrie ea, „e aceea de a observa bătrâneţea oamenilor întâlniţi, sau, mai bine zis, moartea lor. De când am studiat bine morţii, la spital, am înţeles că bătrâneţea şi moartea sunt acelaşi lucru. Bătrâneţea este o moarte lentă iar moartea tinerilor este o bătrâneţe precoce şi precipitată, într-un sens, mă aflu şi într-una şi în cealaltă, îmi spun în tramvai, ieşind de la biserică sau pe stradă: «Uite cum îşi croieşte moartea loc pe acea figură...» Sau mă apuc să reconstitui cum va fi fost un chip mai înainte să fi început moartea. Acum zece ani, această persoană ar fi avut în locul obrazului umflat o faţă netedă, în zece ani, o să ajung probabil în aceeaşi stare, dacă voi mai fi în viaţă. Mâinile au

şi ele vârsta lor. în ceea ce priveşte silueta, mă studiez uneori cu atenţie si ştiu de unde va începe bătrâneţea. Arr\ ochi mari. O să mă degradez mai întâi în jurul ochilor."[1]

## *Fructele amare ale păcii*

Martha Bibescu se întoarce în România, se poate crede, în toamna anului 1918 şi o părăseşte la începutul lui aprilie 1919, pentru a se duce la Londra, unde se va celebra la 28 aprilie căsătoria lui Antoine Bibescu cu Elizabeth Asquith, fiica celebrului om de stat britanic şi a nu mai puţin celebrei Margot Asquith, faimoasă pentru causticitatea ei. Viitoarea soţie fusese logodită înainte cu Hugh Gibson, pentru a rupe apoi logodna când Hugh o anunţase că s-a îndrăgostit de fiica unui general belgian. Antoine, la rândul lui, începuse prin a face curte Violetei Bonham-Carter, sora vitregă a lui Elizabeth, după care ceruse mâna acesteia din urmă, acordată nu fără reţineri din partea lui Asquith, care vedea în viitorul ginere un „seducător profesionist". Căsătoria e prilejul unei ceremonii grandioase la St. Margaret's Church, în prezenţa reginei Alexandra, văduva lui Edward al VH-lea, şi în prezenţa lui George Bernand Shaw. Presa engleză, în zelul ei, o ia deseori pe Martha drept mireasă şi îi publică fotografiile ca fiind ale viitoarei prinţese Antoine Bibescu, confuzie care se va repeta frecvent mai târziu, spre nemulţumirea egală a celor interesaţi.

[1] *furnal,* 19 ianuarie 1918. 4 1 0

***Prinţesa Bibescu***

După festivităţile căsătoriei, Martha întârzie în Marea Britanie, ţară scăpată miraculos de război şi care pare, prin forţa trecutului ei, menită să scape, de asemenea, nebuniei distrugătoare a timpurilor moderne. Vizitează Canterbury şi Oxford, unde Asquith îi va face chiar el onorurile[1], apoi stă la Gisburn la lordul Ribblesdale. Ajunge abia la 27 mai 1919 la Paris, unde îşi regăseşte cei mai credincioşi prieteni: abatele Mugnier, Charles-Louis de Beauvau, Joseph Reinach, Cambon... Sunt cu toţii mult prea trişti pentru a se bucura de o victorie atât de scump plătită, în ceea ce o priveşte pe Martha, ea s-a voit întotdeauna o europeană, deasupra certurilor fratricide ale naţionalităţilor şi nu vrea să se asocieze beţiei

generale atunci când are printre cei învinşi mulţi prieteni care nu îi sunt cu nimic mai puţin scumpi. Cum poţi să rămâi insensibil la nenorocirea unor personaje odinioară încă în culmea puterii şi denunţaţi astăzi răzbunării populare? Kronprmz-ul, incriminat de opinia publică, s-a refugiat, ca şi tatăl său, în Olanda; contele Czernin, fostul ministru al Afacerilor Externe al dublei monarhii, a ajuns un proscris - şi-a pierdut nu numai poziţia, dar şi averea, căci noul guvern s-a grăbit să-i confişte proprietăţile.

Czernin crede, nu fără luciditate, că acest război, considerat a fi ultimul din istorie, este o mişcare revoluţionară mondială, căreia pacea, departe de a-i pune capăt, îi va da un nou avânt. Oare Jules Cambon nu prezicea la începutul războiului că Europa intrase într-o perioadă de subversiune, care avea să dureze cel puţin treizeci de ani? „... Am regretat mult că aţi fost printre victimele nebuniei care guvernează lumea", îi scrie Czernin, „dar nu

Asquith va fi numit Lord Oxford.





sunteţi singura victimă, dacă asta vă poate consola. Noi doi am prevăzut revoluţia mondială care e în desfăşurare şi care va devora pe multi dintre aceia care au rămas orbi în ciuda faptelor. La sfârşitul acestui uragan, care nu este un *război* mondial, ci o *revoluţie* mondială, şi care nu a făcut decât să înceapă cu războiul, nu vor fi decât învinşi. Chiar şi bolşevicii, care sunt *ultimii* triumfători, nu vor câştiga nimic, pentru că nu sunt capabili decât să distrugă şi nu să construiască... Guvernul vienez mă urmăreşte în justiţie si canaliile de pe stradă, care m-au ovaţionat acum doi ani, mă urăsc, în fine, în viaţa omenească nu există nici fericire şi nici nefericire; nu există decât diferenţe în puterea fiecăruia de a-şi suporta soarta. Dar, vai, am şase copii. Iar guvernul cehoslovac mi-a sechestrat proprietatea şi se pregăteşte să şi-o însuşească fără să mă despăgubească. Nu ştiu dacă mă puteţi ajuta, dar totul depinde de Anglia. Dacă guvernul englez face cunoscut la Praga că o astfel de măsură, pe cât de nedreaptă, pe atât de brutală, ar pricinui o proastă impresie la Londra, totul s-ar schimba imediat şi mi-as putea salva averea. Afacerea e foarte urgentă, căci proprietatea, o dată luată, va fi foarte greu să fie restituită..."[1]

Probabil că Lloyd George, om de stânga şi xenofob, e

puţin dispus să intervină. Politicienii, ocupaţi să dezmembreze imperiul habsburgic şi pe cel Hohenzollerh, se preocupă puţin de soarta foştilor lor supuşi. Rezultatul păcii mobilizează toate energiile, dar spiritele clarvăzătoare declară în consens că această pace făcută atât de rău va fi izvorul unor noi conflicte, mai grave poate

[1] Scrisoare a contelui Czernin, adresată Marthei Bibescu. Fond particular.





decât cel îngropat cu mare tămbălău. Jules Carnbon e primul care să-i judece pe cioclii vechii Europe: „Sunt anarhişti", îi spune el Marthei într-o seară, la ea acasă. ^Clemenceau e un anarhist distructiv; Lloyd George e un anarhist liberal; Wilson e un anarhist pios şi Orlando *e* un clovn..."

William Martin, înţelept si lucid, ale cărui cuvinte Martha le aprecia atât de mult când îl vedea în Elveţia, nu-i ascunde pesimismul lui: „Sunt îngrozitor de decepţionat de pacea care ni s-a făcut şi care are să ţină cât trandafirii", îi scrie el Marthei, la 23 mai 1919. „Sunt şi mai neliniştit de starea de spirit în care am găsit burghezia franceză... S-a spus odinioară despre nemţi că au fost învinşi de victoria lor. Să dea Dumnezeu să nu se poată spune acelaşi lucru despre alţii."[1]

în astfel de condiţii, Martha şi prietenii ei aşteaptă semnarea oficială a păcii mai mult cu resemnare decât cu bucurie. Se află acasă la Antoine Bibescu, pe Quai de Bourbon, când la 23 iunie 1919 se desfăşoară, în Galeria Oglinzilor de la Versailles, ceremonia prin care se speră ca războiul să fie îngropat pentru totdeauna. Poate că acesta e motivul pentru care nu a fost invitat mareşalul Foch, în timp ce doamna Muhlfeld tronează în primul rând. Plin de ură, cum poate fi numai un civil, Clemenceau dă măsura mitocăniei sale tratându-i de o manieră nedemnă pe delegaţii germani şi spunând cu voce tare şefului de cabinet, după semnarea tratatului:

„Acum dă-i afară pe împuţiţii de nemţi!"[2] Oare a fă-cut-o pentru a se răzbuna pentru că aceiaşi delegaţi nu s-au

[1] Scrisoare citată de Martha Bibescu în *Jurnalul* ei din 27 mai 1919.

[2] Ferdinand Bac, *Jurnal.* Inedit, 30 iunie 1919.





ridicat în picioare când a luat el cuvântul? Cineva i-a făcut

această remarcă lui Balfour care, nobil, s-a mulţumit să răspundă: „Când oamenii se află în situaţia nemţilor evit să-i privesc..." Brusc, pe Quai de Bourbon, invitaţii lui Antoine aud cum bubuie tunul:

— Iată, zice Reinach, au semnat.

— îmi pare rău, spune Edouard Tavernier.

— Şi mie, adaugă Reinach. ;

Pentru că nu reuşise să asiste, ca multe femei de lume, la semnarea tratatului de pace, Martha doreşte cel puţin să vadă defilarea de la 14 iulie, pe care o descrie plastic în *furnalul* ei: „Generalul des Garets, coleg de promoţie cu socrul meu (...), într-o uniformă în stilul celor din Al Doilea Imperiu, m-a ţinut de mână în timpul defilării. Si-a scos din buzunar o batistă cu o bordură groasă şi roşie, pe care era imprimată intrarea lui Wilhelm al II-lea, Moltke si Bismarck, ca si a armatei germane pe sub Arcul de Triumf. O expusese şi apoi o băgase la loc în buzunar. Când defilarea s-a terminat complet, şi-a scos din nou batista din buzunar şi şi-a suflat nasul cu mare hotărâre şi cu un zgomot de trompetă. Răzbunarea lui, ultimul cartuş. Are optzeci si doi de ani. Defilarea... Mutilaţii de război, mai întâi. Apoi cei doi mareşali: Foch, foarte ţeapăn, Joffre foarte grav, zâmbind uneori... Americanii, mecanici, anonimi, impersonali, puternici, foarte prusieni. Drapelele lor: o recoltă de stele albe pe ceruri albastre, pe ceruri roşii. Apoi, după o clipă, vidul, iar apoi, singur, drapelul naval englez (...) reprezentând enorma izolare şi cucerire, lucrurile disputate şi ceea ce le-a rămas: supremaţia mărilor. Apoi, ofiţeri de marină si marinari, copii mari cu pălării de paie, naivi si puternici, copii-băr-baţi, deşi giganţi. Apoi, ca o trupă de domni bine puşi la



punct, care revin pe cai pursânge, încordaţi, antrenaţi, obosiţi, atât animalele cât şi oamenii, dar fericiţi de oboseala lor, Statul Major englez, întoarcerea de la vânătoarea cu gonaci... Apoi drapelele şi ce drapele, stindarde tăiate din mătasea rochiilor regeşti, în culori de flori rare, de vinuri celebre, care sunt luxul şi voluptatea vieţii. Italienii, care n-au fost fluieraţi, sârbii, grecii, noi. împinşi înainte, împinşi în faţă de către armata franceză, păroşii, albaştrii... căştile ca porumbele, ar spune Vuillard..."[1]

,*,

# *învingătorul îndrăgostit*

La Paris, Martha îi reîntâlneşte pe Thomson, aureolat de gloria militară obţinută pe Pământul Sfânt. Detaşat de Lloyd George în corpul expediţionar din Egipt, sub ordinele generalului Allenby, Thomson a condus acolo o campanie strălucită, marcată de două fapte de arme demne de cele ale lui Bonaparte: cucerirea oraşelor Ierusalim şi Jericho. După câteva luni de viaţă normală, a fost rechemat la Londra, iar apoi, în mai 1918, a fost desemnat drept membru al Consiliului Suprem al Războiului la Versailles. Thomson si-a dat seama foarte repede că acest Consiliu nu era suprem decât cu numele şi că rareori era consultat. Astfel încât a fost încântat să scape de acolo pentru a se duce să negocieze cu Turcia armistiţiul de la 30 octombrie. După 11 noiembrie 1918 trecuse de la Consiliul Suprem al Războiului, între timp

[1] *Jurnal,* 14 sau 15 iulie 1919. 4n

**Ghislain de Diesbach**

rămas fără scop, la Conferinţa de Pace. „La ce servesc aceste conferinţe?" va întreba într-o zi cineva în prezenţa Marthei, la care ea va răspunde; „Ţin loc de război, după încheierea păcii." în intenţia lui Thomson, numirea lui la Conferinţa de Pace este ultima însărcinare, căci doreşte să devină independent pentru a-şi putea lega soarta de cea a Marthei, pe care o crede pregătită să-1 părăsească pe George.

Când i-a dezvăluit Marthei proiectele lui, aceasta nu a avut curajul sau cruzimea să-1 decepţioneze şi, cedând dorinţei lui, îl roagă doar să aştepte timpul necesar pentru ca ea să-şi poată cuceri libertatea. „Un an, cinci ani, zece ani, cine poate şti?" scrie Thomson în *Jurnalul* lui din 26 mai 1919, visând la ziua când Martha, „liberă si voioasă" va veni, gata să împartă cu el viaţa, indiferent cât de modestă ar fi fost. „Am, am încă", va scrie el peste zece ani, „convingerea fermă că va veni la mine. Zile, luni, ani, ce mai contează? Va veni, cu siguranţă, un final al lungii noastre aşteptări."[1]

Liberal atras de socialism, Thomson nu are nimic de revoluţionar si, din pricină că a asistat la începutul revoluţiei ruse, se indignează de orbirea învingătorilor care, pretinzând

că pun bazele păcii trainice, multiplică germenii viitoarelor războaie civile. „Ajută cu toţii bolşevismul...", îi mărturiseşte el într-o zi Marthei. Decepţionat de Tratatul de la Versailles, iritat de atmosfera de ură şi suspiciune de la Conferinţa de Pace, nu îşi ascunde destul părerile, ceea ce îi atrage ostilitatea unor oficiali englezi. Reuşeşte să îi scandalizeze, anunţându-le intenţia de a părăsi armata şi de a se consacra politicii.

[1] Citat de Şir Peter Masefield, *op. cit.*





*O* dată pacea semnată, Thomson revine la Londra, de unde o ţine pe Martha la curent cu demersurile lui, toate dictate de grija de a i se arăta ca un mare om politic, a cărui muză ar fi dorit ea să devină. „Sunt îndrăgostit", îi scrie el, „îndrăgostit cum nu am fost niciodată mai înainte, un egoist înlănţuit. Lanţuri de mătase poate, dar foarte solide. Sunteţi o vrăjitoare, oriunde şi oricând, dar ştiu că veţi fi şi mai fermecătoare într-o cămăruţă, pe o faleză înaltă, care domină marea."[1] De fapt, el şi cu Martha au decis să petreacă luna iulie împreună la malul oceanului, dar se ridică întrebarea dacă Thomson care, cu naivitate, nu îşi închipuie pentru dragostea lui un alt adăpost decât o colibă, va fi fost convins că Martha se va mulţumi cu atât.

Este în fond tot ce îşi poate îngădui în aşteptarea unei cariere politice, având o pensie meschină de 180 de lire pe an, pe care o va primi de la armată pentru cei douăzeci şi cinci de ani de serviciu. Cum dispune şi de un mic capital de 2347 de lire sterline, se crede bogat, fără să se gândească deloc că Martha nu e femeia care să se căsătorească cu un om cu venituri atât de modeste.

în cele din urmă, nu iulie, ci august va fi luna pe care Martha şi Thomson o vor petrece în Bretania. Pleacă amândoi cu automobilul la 26 iulie, cum povesteşte Thomson în notele lui. Mai întâi tăcută şi tristă, Martha şi-a regăsit buna dispoziţie în faţa orizonturilor vaste de la Eure-et-Loir, si s-ar fi înmuiat până într-acolo încât „să cadă în braţele (lui)"... Or, Martha, *mjurnalul* ei, povesteşte exact invers. Cu o zi înainte de plecare, la 25 iulie, se mulţumeşte să noteze: „Scenă cu Kit (Thomson). *Leaves for England*",* iar pe data de 26 iulie, scrie: „Plec singură cu

[1] *Mă.*

* în engleză în original: Pleacă în Anglia.

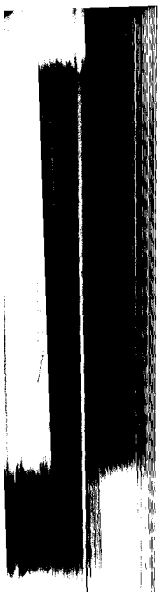



domnişoara Viaud." O nouă divergentă de opinii care ne îngăduie să presupunem că Thomson, revizuindu-şi *Jurnalul* la zece ani după evenimente, 1-a înfrumuseţat considerabil pentru a adapta realitatea la nivelul viselor lui. Indiferent de ceea ce s-a petrecut, se reîntâlnesc la Trestingnel, lângă Perros-Guirec, unde Martha a închiriat pentru o lună vila *Kergitane.* Nu vor fi singuri, căci în afara domnişoarei Viaud, mai există şi domnişoara Chatfield, domnişoara Meyer, secretara Marthei, si Valentina. Atâţia paznici impun respect gurilor rele.

în această casă rustică, în faţa spectacolului grandios al oceanului, Thomson şi Martha trăiesc o idilă care îi va obseda si pe unul şi pe altul până la sfârşitul vieţii lor, o amintire tot mai vie, cu fiecare an, a acestor zile încântătoare, ţesute din aur şi mătase, această fericire efemeră răpită lumii, smulsă timpului care a început să înălbească părul lui Thomson, departe de noua Europă, monstru zămislit de războiul din 1914 şi avortat de pacea din 1919. Această Europă sfărâmată, rău reconstituită, rămâne grija principală a lui Thomson, în timp ce Martha îşi finisează textul romanului *Isvor,* Thomson lucrează la studiul *Sinuciderea vechii Europe* în care denunţă greşelile naţiunilor, prostia conducătorilor, nebunia criminală a politicii lor. Când îşi termină munca zilnică, cei doi merg să se plimbe prin împrejurimi pentru a descoperi curiozităţile locului - de la vechile biserici din Perros-Guirec şi până la Noemi Renan, fiica ilustrului şi îndoielnicului autor al *Vieţii lui Isus,* şi mama lui Ernest Psichari, el însuşi autorul cărţii *Călătoria centaurului,* care încheie evoluţia spirituală a familiei Renan.

Seara, obosiţi de lumină şi de vânt, contemplă aşezaţi alături apusuri de soare baudelaireiene, pătând cu mii





de focuri granitul roz de la Trestrignel. în timpul acelor seri lungi/ umede si parfumate cu mirosul de pini, Thomson îi povesteşte Marthei planurile lui. Vrea să restaureze în pace, prin politică, ceea ce fără voia lui a distrus în timpul războiului, adică o lume mai dreaptă, mai liberă, mai îngăduitoare, dincolo de naţionalismele exacerbate, în care şi Martha vede una dintre primejdiile cele mai grave ale viitorului. Deşi foarte hotărât

să se lanseze în politică, nu-şi face nici o iluzie asupra neplăcerilor meseriei, ale compromisurilor şi ale riscurilor. „Deşi sunt un fervent al democraţiei, trebuie să recunosc că ea produce nulităţi vanitoase; bărbaţi şi femei care se cred învestiţi cu o misiune şi însărcinaţi să reglementeze totul, mai puţin pe ei înşişi, cu pene de scris şi limbi la fel de dereglate... Dumnezeu mi-e martor că nu mă socotesc printre aceşti predicatori, dar simt că în politică pot descoperi un şef, cineva pe care să-1 urmez din toată inima. Poate că, întocmai ca pasărea fenix, un om nou se va naşte din cenuşa trecutului..."[1]

La sfârşitul lunii august, abatele Mugnier debarcă la Trestrignel, aducând cu el girul sutanei pentru acest cuplu aflat la marginea moralei. După ce 1-au întovărăşit pe Thomson până Saint-Malo, de unde el trebuia să ia vasul spre Southampton, Martha şi abatele fac un pelerinaj în stil Chateaubriand la Grand Be. De la vila ei din Dinard, Catherine de Wlassof, cumnata Marthei, îi poate vedea pe cei doi pelerini făcându-şi rugăciunile, „rochia neagră şi rochia albă, luptându-se împotriva valului, apoi abordând şi urcând stânca în patru labe."[2]

[1] *Ibid.*

[2] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii, v. I,* p. 394.



**Ghislaln de Diesbach**

## *O vizită la Bechellerie*

Trestrignel fără Thomson si-a pierdut mult din atracţie, ceea ce îi permite Marthei să plece fără prea multe regrete. Pe calea de întoarcere, în tovărăşia lui Ni-colas Politis, om de stat grec, venit să o caute, se opreşte la Bechellerie, unde Anatole France deţine un personaj disputat de unele saloane: celebrul Rappoport, anarhist păros, murdar şi foarte grosolan, care pozează în apărătorul noilor minorităţi. Destul de naiv, Anatole France nu îşi ascunde mândria de a poseda doar el această sperietoare a moralizatorilor, iar Martha observă cu bun-simţ că bătrânul scriitor îşi poate oferi acest lux, fiind sigur că „nu va fi niciodată jefuit de operete lui de artă, nici la Bechellerie, nici la Villa Said..." Pentru a o face să-1 vadă pe Rappoport într-o lumină favorabilă, Anatole France o prevenise că sperietoarea se dusese la *frizer,* adăugând cu un zâmbet maliţios: „E Samson care se face frumos pentru Dalila..."

Uşa de la sufragerie se deschide pe ambele canaturi pentru a lăsa să intre fiara, căreia i se dădu un scaun între stăpânul casei şi frumoasa vizitatoare, amuzată de această punere în scenă. După ce a înghiţit o prăjitură cu pere şi a dat pe gât o ceaşcă de ceai, Samson se întoarce spre Dalila şi o întreabă brusc:

— Sunteţi împotriva drepturilor minorităţilor?

— Câtuşi de puţin, răspunde Martha, înghiţind jumă tate dintr-o prăjitură cu migdale, sunt pentru drepturile minorităţilor.

Rappoport e foarte încântat, apoi, surprins de această recunoaştere atât de rapidă şi temându-se că îşi bate joc





de el, insistă cu o voce scăzută şi cu un accent moscovit pronunţat:

— Pentru drepturile tuturor minorităţilor? Chiar şi ale ungurilor?

— Mai ales ale ungurilor, precizează Martha pe un ton suav, terminându-şi de mâncat tarta cu migdale.

Atunci, cuprins de bucurie, tovarăşul Rappoport se ridică şi strigă cu mâna pe inimă, ca la miting:

— O aristocrată! O aristocrată! E pentru drepturile mi noritătilor!

Copleşit de emoţie, recade pe scaun, şi Martha, care se distrează bine, nu mai vrea să continue şi îi spune:

— Cum vreţi ca eu să fiu împotriva drepturilor mino rităţilor? M-aţi numit o aristocrată: sunt o minoritară.

Această întrevedere pitorească dintre anarhist şi prinţesă, aşa cum este relatată de Martha în *Jurnal* la data de l ianuarie 1922, nu figurează în relatarea vizitei la Be-chellerie inclusă în volumul *Patru portrete.* Fără îndoială, s-a gândit că Rappoport, ca odinioară Gorki, era un nume care, asociat numelui ei, ar fi făcut proastă impresie într-o lume foarte dispusă să o critice.

La întoarcerea ei în România, la 25 septembrie 1919, „aristocrata" se vede amestecată într-o dramă burgheză care aminteşte mai degrabă de comediile lui Feydeau decât de tragediile lui Corneille, mai ales prin vulgaritatea protagoniştilor. Plictisit de Victoriţa, George afişează o nouă cucerire, răspunzând la numele extrem de ridicol de Gongu. Vrea să se căsătorească cu ea, anunţând peste tot intenţia lui de

a divorţa, cu speranţa că poate zvonul va ajunge la urechile Marthei. „Să consimtă la divorţ dacă mă iubeşte", îi declară el unuia dintre veri, „şi în doi ani o să mă salveze poate..." Aceasta nu-1 împiedică, încercând să apară cu conştiinţa curată, să-şi vorbească de rău soţia





oricui *e* dispus să-1 asculte, asigurându-i pe toţi că îi păstrează un fel de fidelitate morală. La începutul lui octombrie divorţul pare decis, dar Martha se răzgândeşte brusc, influenţată de o prietenă, poate chiar de Nadejda Ştirbei, şi refuză divorţul, invocând promisiunea făcută odinioară soacrei ei de a nu divorţa niciodată de George.

întrucât soţul rămâne indiferent la acest argument şi îi opune un altul, legătura ei cu Beauvau, Martha îi ripostează că riscă să facă rău fiicei lor si că, în orice caz, va deveni ridicol strigând peste tot că a fost înşelat fără să o poată însă dovedi. Destul de abilă, Martha îi aminteşte scrisorile foarte tandre scrise de el în 1917 si 1918, scrisori al căror conţinut nu poate lăsa nici o îndoială, dacă ea le depune la dosarul procesului, că nu a fost o soţie vinovată. Mai degrabă învins decât convins, George cedează si se mulţumeşte să facă din Gongu amanta lui oficială:

— Ce să fac, o iubesc, îi mărturiseşte el Marthei. Iar-tă-mă că îţi spun asta. De altminteri, ştii la ce mă refer, ai trecut şi tu prin aşa ceva!

Iar Gongu, pentru a se consola că nu a devenit prinţesă, îşi comandă la Paris un trusou somptuos. „De fapt, e nevoie de un trusou pentru una căreia i-au fost atât de des ridicate fustele"*, notează Martha sarcastic. Pentru a supraveghea confecţionarea acestei capodopere, Gongu s-a dus la Paris, iar plecarea ei este astfel comentată de Martha în scrisorile adresate abatelui Mugnier: „Soţul meu a făcut un gest august şi adversara a plecat rapid având tot ce îi trebuia pentru asta: *un cioc lung pornit dintr-un gât lung,* aşa cum a spus despre o speţă vecină încântătorul La Fontaine."[1]

* Joc de cuvinte. *Trousser unefemme* - a ridica fusta unei femei („ii faut un *trousseau* â celle qui fut si souvent *troussee").*

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii, v. I,* p. 404. C



# Capitolul XI

*Mă întorc la Paris, adică*
*în mine însămi...*
MARTHA BIBESCU

*Vor face o pace de burghezi*
*cărora le-a fost frică, şi nu există*
*ceva mai îngrozitor decât un*
*burghez căruia îi este frică.*
MARCHIZUL DE GONTAUT-BIRON,
*adresându-se Marthei Bibescu*

# *O lume nouă*

La Bucureşti, Martha regăseşte cuibul de şerpi pe care 1-a lăsat în urmă, şerpi cu atât mai veninoşi cu cât au rămas mult timp fără pradă. Familia apropiată o primeşte frumos, dar mulţi prieteni, care se pretind astfel, îi critică deschis purtarea din 1917. Faptul că s-a refugiat la duşman, chiar dacă în acest caz e vorba de o prinţesă iubitoare de literatură, pare o crimă de înaltă trădare iar cancanurile de la Iaşi se continuă la Bucureşti, în ciuda bunăvoinţei evidente acordată de regele Ferdinand, care i-a vorbit cu tact despre acuzaţiile aduse ei: „A fost o aberaţie", încheiase el. „Când vă luam apărarea, se spunea: «E subiectiv în privinţa ei.»"

Din fericire pentru ea, atât Curtea regală cât si oraşul sunt ocupate cu scandalul pricinuit de prinţul moştenitor care, în plin război, a dezertat de la post pentru a se căsători la Odessa, în ciuda legilor dinastice, cu Zizi Lam-brino, o românca oarecare, în Consiliul de Coroană, Mar-





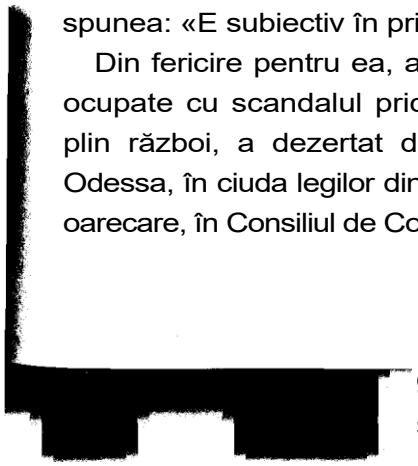

ghiloman se arătase deosebit de sever, cerând ca prinţul Carol să renunţe la tron. într-o convorbire particulară cu regele, Marghiloman criticase, aşa cum îi relatase Marthei, comportamentul prinţului, care declara peste tot că nu mai crede în principiul monarhic:

— Sire, în momentul când acest principiu este zdruncinat, e nevoie pentru a sprijini tronul de oameni care să creadă în monarhie. Dacă prinţul moştenitor nu crede... O spune la toată lumea... A scris asta tuturor şefilor de partide.

Regele se gândise o clipă să îl desemneze pe prinţul Nicolae drept moştenitor prezumtiv, dar regina se opusese acestei sugestii spunând: „Nu pe el 1-am crescut ca să fie rege!" La care Martha, notând acest răspuns redat de Marghiloman, adăugase: „Inocenţa reginei... te întrebi, ţinând seama de rezultatele educaţiei date celui ce trebuie să fie rege, dacă celălalt, care nu a primit aceeaşi educaţie, nu ar fi mai bun."[1] înalta Curte a anulat căsătoria din care se născuse un fiu, Mircea, condamnat să poarte numele mamei lui până când un tribunal francez i-a recunoscut, în 1957, fără nici o justificare, dreptul de a se numi „prinţ de Hohenzollern."

Lăsând reptilele să colcăie, Martha pleacă la începutul lui martie 1920 în Elveţia: se reculege la mormântul Margueritei la Clarens şi îşi petrece câteva zile cu mama ei, care nu vrea să se întoarcă în România şi îşi continuă o viaţă de peregrinări de la un hotel de lux la altul. Doar la cincisprezece zile după sosirea ei la Paris, Martha află despre sinuciderea doamnei Lahovari, la 16 aprilie 1920, în toaleta gării de la Lausanne, dar nu face vreun co-

[1] *Jurnal,* februarie 1920. 4 2 6



rnentariu. Se mulţumeşte doar să remarce că a avut, în preziua morţii mamei sale, un presentiment deoarece, găsindu-se la Caroline Reboux şi încercând o pălărie, a spart o oglindă. O singură notă de emoţie în scrisoarea din 30 aprilie adresată abatelui Mugnier: „Simt deseori o mare nevoie să vă văd, acum că am pierdut - şi îi pierd în fiecare zi - pe tatăl meu, mama mea, două surori şi pe fratele meu. Ce îmi mai rămâne? Dumneavoastră."[1]

Ca de fiecare dată, călătoria este cel mai bun remediu şi Anglia, ţara melancoliei, se dovedeşte acum şi a consolării ei. Nu şi-a pierdut doar mama, dar şi pe Beauvau, mai îndepărtat de ea decât dacă ar fi fost mort, din clipa când se căsătorise, la 27 martie 1920, cu o italiancă, Mary Gregorini. O altă relaţie s-a destrămat, iar cele care o leagă de *Kronprinz* şi de Thomson se desfac şi ele.

Corespondenţa ei cu fostul prinţ moştenitor al Germaniei s-a rărit şi aproape a încetat să îi mai scrie lui Thomson de la întoarcerea acestuia la Londra. Miloasă cu învinşii, Martha e totuşi una dintre acele femei care, departe de a visa la trecut, se interesează de prezent şi mai ales de viitor. Nu e momentul să-şi treacă în revistă

amintirile, ci să trăiască intens pentru a-si constitui altele, grandioase şi sublime. Deposedat de moştenirea lui, *Kronprinz-u*\ nu mai este arhanghelul strălucitor al Germaniei; ci un emigrant plin de amărăciune, în ceea ce-1 priveşte pe Thomson, a cărui demisie a fost acceptată, acesta îşi începe brutala ucenicie de politician, care îl condamnă să rămână pasiv ani îndelungaţi. Spirit generos, dar utopic, se simte incapabil să reia rutina armatei, monotonia vieţii de garnizoană, camaraderiile de popotă. Camera Comunelor i se pare singura cale posibilă spre

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii, v. I,* p. 413.





ghiloman se arătase deosebit de sever, cerând ca prinţul Carol să renunţe la tron. într-o convorbire particulară cu regele, Marghiloman criticase, aşa cum îi relatase Marthei, comportamentul prinţului, care declara peste tot că nu mai crede în principiul monarhic:

— Sire, în momentul când acest principiu este zdruncinat, e nevoie pentru a sprijini tronul de oameni care să creadă în monarhie. Dacă prinţul moştenitor nu crede... O spune la toată lumea... A scris asta tuturor şefilor de partide.

Regele se gândise o clipă să îl desemneze pe prinţul Nicolae drept moştenitor prezumtiv, dar regina se opusese acestei sugestii spunând: „Nu pe el 1-am crescut ca să fie rege!" La care Martha, notând acest răspuns redat de Marghiloman, adăugase: „Inocenţa reginei... te întrebi, ţinând seama de rezultatele educaţiei date celui ce trebuie să fie rege, dacă celălalt, care nu a primit aceeaşi educaţie, nu ar fi mai bun."[1] înalta Curte a anulat căsătoria din care se născuse un fiu, Mircea, condamnat să poarte numele mamei lui până când un tribunal francez i-a recunoscut, în 1957, fără nici o justificare, dreptul de a se numi „prinţ de Hohenzollern."

Lăsând reptilele să colcăie, Martha pleacă la începutul lui martie 1920 în Elveţia: se reculege la mormântul Margueritei la Clarens şi îşi petrece câteva zile cu mama ei, care nu vrea să se întoarcă în România şi îşi continuă o viaţă de peregrinări de la un hotel de lux la altul. Doar la cincisprezece zile după sosirea ei la Paris, Martha află despre

sinuciderea doamnei Lahovari, la 16 aprilie 1920, în toaleta gării de la Lausanne, dar nu face vreun co-

[1] *furnal,* februarie 1920.





mentariu. Se mulţumeşte doar să remarce că a avut, în preziua morţii mamei sale, un presentiment deoarece, găsindu-se la Caroline Reboux şi încercând o pălărie, a spart o oglindă. O singură notă de emoţie în scrisoarea din 30 aprilie adresată abatelui Mugnier: „Simt deseori o mare nevoie să vă văd, acum că am pierdut - şi îi pierd în fiecare zi - pe tatăl meu, mama mea, două surori şi pe fratele meu. Ce îmi mai rămâne? Dumneavoastră."[1]

Ca de fiecare dată, călătoria este cel mai bun remediu şi Anglia, ţara melancoliei, se dovedeşte acum şi a consolării ei. Nu şi-a pierdut doar mama, dar şi pe Beauvau, mai îndepărtat de ea decât dacă ar fi fost mort, din clipa când se căsătorise, la 27 martie 1920, cu o italiancă, Mary Gregorini. O altă relaţie s-a destrămat, iar cele care o leagă de *Kronprinz* şi de Thomson se desfac si ele.

Corespondenţa ei cu fostul prinţ moştenitor al Germaniei s-a rărit şi aproape a încetat să îi mai scrie lui Thomson de la întoarcerea acestuia la Londra. Miloasă cu învinşii, Martha e totuşi una dintre acele femei care, departe de a visa la trecut, se interesează de prezent si mai ales de viitor. Nu e momentul să-şi treacă în revistă amintirile, ci să trăiască intens pentru a-şi constitui altele, grandioase şi sublime. Deposedat de moştenirea lui, *Kronprinz-nl* nu mai este arhanghelul strălucitor al Germaniei; ci un emigrant plin de amărăciune, în ceea ce-1 priveşte pe Thomson, a cărui demisie a fost acceptată, acesta îşi începe brutala ucenicie de politician, care îl condamnă să rămână pasiv ani îndelungaţi. Spirit generos, dar utopic, se simte incapabil să reia rutina armatei, monotonia vieţii de garnizoană, camaraderiile de popotă. Camera Comunelor i se pare singura cale posibilă spre

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii,* v. I, p. 413.





acel succes de care are nevoie pentru a-i fi pe plac Marthei şi a o lega de el, dar îşi începe cariera cu un succes de scandal, aliindu-se Partidului Laburist, fapt care îi atrage ostracizarea

egalilor săi, indignaţi de ceea ce ei consideră o trădare de clasă. Această afiliere nu este suficientă pentru a înlătura îndoielile provocate de demersul lui public, căci originea sa îl face suspect în ochii muncitorilor. Acest transfug nu inspiră încredere. Cum să crezi în sinceritatea acestui fost militar, om de lume desăvârşit, care pretinde că vrea să servească interesele poporului? Candidatul partidului la postul din Bristol-Center trebuie să facă faţă unui electorat deosebit de încăpăţânat, care îl tratează ca aristocrat şi capitalist, fără să-i îngăduie replica. Redus la mica lui pensie, locuieşte într-o cameră mobilată la o bătrână doamnă ai cărei chiriaşi, la fel de conservatori ca şi ea, nu-1 iartă mai puţin decât publicul mitingurilor, scandalizaţi că un brigadier al Coroanei se amestecă cu mulţimea, masa oarbă, „singura nevinovată/' cum îi place lui să spună. Victimă a opţiunii lui politice, Thomson trezeşte poate admiraţia prin dezinteresul si constanţa lui, dar interesează mult mai puţin pe strălucitoarea lui egerie. Este poate martirul unei *cauze* nobile, dar nu mai este o partidă matrimonială.

## *Popa de cupă si dama de pică*

Martha nutreşte alte ambiţii. La treizeci şi patru de ani, liberă pe plan sentimental, independentă pe plan material, poate încă să contemple cu încredere viitorul, cu speranţa altor aventuri intelectuale si sentimen-



tale. Semn al destinului ei extraordinar, în care nu a încetat să creadă din copilărie, un apel telefonic o trezeşte într-o dimineaţă la hotelul *Ritz* din Londra, unde locuieşte. Recepţionerul îl anunţă pe ducele de Toledo, titlu sub care Alfons al XIII-lea, atât de uşor de recunoscut, îşi închipuie ca poate călători incognito.

— Georgette, mă recunoşti? o întrebă vocea.

E destul de nostim că regele a botezat-o Georgette, ca omagiu adus acelui soţ îndepărtat pe care avea să-1 înşele din nou cu atât mai puţine remuşcări cu cât e vorba de un cap încoronat. Regele, de fapt, îşi precizează intenţiile fără nici un echivoc. „Vrei să fii a mea chiar acum?" De data asta nu întârzie la întâlnirea fixată de suveran: la ora zece şi jumătate este sub arme şi cedează învingătorului, în *Jurnalul* ei, la data de 9 iulie 1920, Martha relatează capitularea pudic, cu o singură frază: *The whole day with the thought. The f act, then**

La 14 iulie, în timp ce asista la Rohehampton la un meci

de polo la care participa regele, Martha suspină vă-zându-1 evoluând sub ochii ei: „Frumosul meu cavaler! O să avem cel puţin această amintire..." Aventură fără viitor, cel puţin în acel an, dar care o măguleşte extraordinar de mult, deşi o şi chinuie, căci ar dori o urmare intelectuală a acestui schimb între două fantezii: „în fiecare zi", notează ea la 28 iulie 1920, „îmi spun că aş putea să îi scriu si că nu îi scriu pentru a păstra dorinţa de a-i scrie până când nu o s-o mai am. Atunci o să îi scriu."

Reîntoarsă din Anglia la Paris, în aceeaşi zi în care a fost înmormântată acolo împărăteasa Eugenia, Martha revine în curând, invitată la Lympne de către Philip Sassoon,

* în engleză în original: întreaga zi petrecută fără să mă gândesc. Apoi gândul.





menit a deveni unul din cavalerii ei credincioşi, fără să se poată şti dacă ea îl apreciază pentru calităţile sufleteşti sau doar pentru opulenta lui orientală. Fiul unui bancher extraordinar de bogat din Londra, născut într-o familie de evrei la Bombay, Philip Sassoon a avut de foarte tânăr cultul oamenilor celebri, ca şi dorinţa de a se ilustra prin ei, intrând în intimitatea lor. Scutit prin averea lui de obligaţia de a-si câştiga existenta, îşi începuse cariera politică şi mondenă propunându-se ca secretar benevol unor personaje faimoase. Setea lui de glorie a făcut ca într-o dimineaţă de Paşte să primească o telegramă anonimă, de care s-a amuzat toată Londra: „Christos a înviat. Caută un secretar." La Lympne, aproape de Dover, practică o ospitalitate somptuoasă, punând la dispoziţia invitaţilor avionul său personal şi pe pilotul lui, lucru foarte practic pentru a trece Canalul Mânecii.

La Lympne, Martha îl regăseşte pe Winston Churchill, întrezărit la Paris cu un an în urmă şi pe care îl descrie astfel: „... capul vârât între umeri, un clovn fără gât, pal; cu burtică, imberb, amuzant în ansamblu. Are o limbă cleioasă, un defect de pronunţie, care face ca tot ce spune să fie si mai nostim." Se cunosc mai bine si vor rămâne buni prieteni până la moartea lui Churchill. Martha Bi-bescu îi va consacra de altfel o carte, un studiu original şi viu, în care fiecare capitol este plasat sub semnul curajului, de la acela de a nu plăcea şi până la curajul de a înfrunta o grevă generală.[1] „La Lympne, pictează toată ziua un peisaj, celebru de când a debarcat aici Iulius Cezar si descris de Dickens. Picturile lui

se succed cu o rapiditate uimitoare. Le pune pe iarbă ca să se usuce la

[1] Prinţesa **Bibescu,** *Churchill sau curajul.*





soare. Pictează purtând pe cap o pălărie mare din pai, dată pe spate. Trecând pe lângă el, Leonie[1] şi cu mine ne-am apropiat şi ea i-a spus:

«Martha pleacă mâine seară la Paris. Va avea loc o vânzare de obiecte la spitalul englez, unde se va duce ea. Semnează-i unul dintre tablourile tale şi dă-i-1 ca să-1 vândă.»"

La care Churchill îi răspunde ironic, folosind cuvintele ei:

— Sunt prea proaste pentru a fi vândute şi ţin prea mult la ele ca să le donez.

După viaţa fastuoasă de la Lympne, Martha revine la Paris unde, în acel an, luna august, contrar obiceiului, e foarte mondenă. Merge de la un dineu la altul, unul dat în onoarea reginei României, venită să apere interesele tării ei, un altul oferit la *Ritz* de Walter Berry, preşedintele Camerei de Comerţ americane, în cinstea lui Marcel Proust. Martha, care păstrase despre el amintirea unui mag asirian venit cu paltonul la bal, nu poate să-şi creadă ochilor când apare un Proust fără barbă, redevenit tânărul languros care o urmărea îndeaproape pe doamna de Chevigne de pe avenue Gabriel.

în *Jurnalul* ei se mulţumeşte să noteze această masă la 14 august, fără să adauge impresii, dar în cartea *La bal cu Marcel Proust,* va evoca astfel această aventură: „Proust m-a privit cu ochii lui mari, care mi s-au părut mai trişti, dar animaţi de o viaţă extraordinară, îmi scruta chipul fără jena de rigoare, cu o gravitate liniştită şi ciudată. Apoi, adresându-se lui Walter Berry, a început să discute despre desenul nărilor mele, de parcă aş fi fost o siluetă

[1] Lady Leslie, mătuşa lui Winston Churchill.





fără viaţă: «De linia asta», spunea el, «îmi amintesc. Pe ea o căutam.» Ai fi crezut că e conversaţia unui sculptor discutând despre un modelaj în curs de lucru.

Nu am fost oare cu toţii purtătorii uneia din micile cărămizi care au servit la ridicarea bisericii lui? Dar nimic din ce putea spune acum nu mă scandaliza; o mare intimitate se stabilise tacit între noi pe parcursul anilor în care nu ne-am văzut, când atâţia morţi ne apropiaseră, ne uniseră chiar, după

expresia lui..."[1]

De data aceasta, pentru a se întoarce la Bucureşti, Martha face drumul cu automobilul împreună cu soţul ei, ceea ce îi îngăduie să vadă si alte peisaje decât cele contemplate vreme de aproape douăzeci de ani de la ferestrele Orient-Expressului. Viena, unde se opresc câteva zile, îi strânge inima.[2] Sărăcită, umilită, amputată de imperiul ei, văduvită de împărat, capitala e un magazin general, enorm şi lugubru, în care străini bogaţi si fără ruşine cumpără tot ce e de vânzare: femei şi obiecte de artă. Este vorba de Viena flămândă şi prostituată, atât de bine evocată de Alexandre Lernet-Holenia în cartea lui, *Regimentul celor Două Sicilii.* Văzând trista procesiune de bătrâni şi de copii desculţi, înhămaţi la cărucioare pentru a aduce proviziile de lemne de încălzit pentru iarnă, mulţimea cenuşie, flămândă, disperarea din adâncul ochilor, Martha îşi aminteşte de nişte cuvinte ale lui Izvolski, mort cu un an mai înainte: „Când o să îmi pun semnătura la baza tratatului care va dezmembra Austria", îi spusese el la începutul războiului, „o să am acelaşi regret ca atunci când am spart un bibelou vechi si 1-am înlocuit cu o imitaţie ieftină."

[1] Prinţesa Bibescu, *La bal cu Marcel Proust.*

[2] *Jurnal, 24* august 1920.





în fiecare seară, cuplul Bibescu se află la dineu la *Sacher,* care, în timp ce a rămas primul hotel din Viena, a devenit şi sanctuarul dinastiei şi un centru de reacţionari. *Frâu* • Sacher, tot primind atâtea alteţe, a început să semene cu cele mai auguste dintre ele. Este, notează Martha, imaginea vie a ducesei de Coburg, deşi coafată ca regina Alexandra: „Doamna Sacher este o aristocrată. Pălmuieşte cu dosul mâinii un chelner de la restaurantul hotelului care nu a servit-o destul de repede: asta stârneşte râsul în sala compusă în mare parte din *Herren* ai vechiului regim, din englezi şi evrei capitalişti. După ispravă, bate sala restaurantului şi poate fi auzită cum bombăne: *Kein Bokhevik! Kein Bolchevik!"* Doamna Sacher e un personaj foarte interesant al acestei epoci a revoluţiei. Are rezistenţă. O adevărată reacţionară... M-a dus să-i văd budoarul, tapisat literal cu fotografii ale celebrităţilor: mari seniori, arhiduci şi oameni de origine înaltă, Tisza, Czemin... Rămasă credincioasă Habsburgilor, îi critică pe faţă. Asta îi completează personajul. Ar trebui făcută preşedinta Republicii austriece, locotenenta interimară înainte de restaurarea Habsburgilor..."[1] Martha, emoţionată de devotamentul doamnei Sacher faţă de trecut, îi promite că îi va trimite

fotografia pentru a fi adăugată la colecţie.

[1] *Ibid.,* 26 august 1920.

**Ghislain de Diesbach**

# *O legendă frumoasă*

De la întoarcerea ei în România, Martha îşi împarte viaţa între Posada, unde a amenajat dependinţele pentru a înlocui casa arsă în 1915, şi Mogoşoaia, unde lucrările de restaurare continuă; e ocupată, de asemenea, cu adăugarea unui alt monument ridicat pentru gloria familiei Bibescu: introducerea ei la *Memoriile* prinţesei de Chimay, bunica lui George.

în ilustra familie de Chimay, al cărei prim prinţ a scandalizat societatea căsătorindu-se cu Teresa de Cabarrus, divorţată de domnul de Fontenay, apoi de Tallien, membru al Convenţiei, o altă legătură din familie surprinsese la fel de mult: a celui de-al doilea prinţ cu o tânără văduvă, contesă de Brigode, născută Pellapra, care îi adusese ca dotă castelul de la Menars, de lângă Blois. Tânăra femeie era încântătoare, dar avea atât copii gemeni cât şi o mamă a cărei reputaţie dăuna propriei ei reputaţii. Se şoptea că această doamnă, de vârstă înaintată, fusese una dintre amantele lui Napoleon, în timpul Restauraţiei, aceasta nu era deloc o bună recomandare ca să poţi căsători convenabil o fiică care se măritase mai întâi cu domnul de Brigode, cu o jumătate de secol mai mare decât ea. Despre domnul Pellapra, bancher la Lyon, apoi administrator financiar la Caen şi, în cele din urmă, om de afaceri opulent la Paris, unde cumpărase un palat frumos pe Quai Malaquais, azi Şcoala de Arte Frumoase, se vorbea puţin. Era un om brutal, spaima familiei, viclean în afaceri dar naiv uneori, care se pomenise amestecat în celebrul proces Teste şi Cubieres, unul dintre scandalurile de la sfârşitul domniei lui Louis-Philippe. în





ciuda pledoariei elocvente a lui Chaix d'Est-Ange, el s-a văzut condamnat la degradare civică. Dacă conduita discutabilă a

şotiei i-a favorizat, nici vorbă, cariera în administraţia imperială, el îşi răzbunase în schimb onoarea de soţ înşelat, purtându-se foarte urât cu ea şi tratând-o si mai rău pe fiica lor Emilie, care nu avea în privinţa lui decât sentimente de teamă şi repulsie. Faptul că îţi urăşti tatăl nu înseamnă că eşti fiica altcuiva, dar viaţa alături de o mamă care va păstra cu pioşenie amintirile dragostei ei, i-a putut crea iluzia că e fiica „Celuilalt". Tot contemplând obiectele moştenite de doamna Pellapra, tabachera împăratului, batista lui, un ceas cu cifru, un diamant lăsat prin testament şi adus de la Sf. Elena, prinţesa Valentine ajunsese să se convingă că mama ei era fiica lui Napoleon şi nu a acelui nesuferit domn Pellapra. Astfel se născuse o legendă, favorizată de caracterul de răzvrătită al prinţesei Valentine şi întreţinută prin echivoc. Cuiva care s-ar fi mirat de această origine, Valentine îi răspunsese într-o zi cu un aer cu totul imperial: „Dumnezeule, bunica era atât de frumoasă, iar împăratul călătorea mult..."

Dacă e de necontestat că doamna Pellapra, născută Leroy, a fost una dintre amantele lui Napoleon, nimic nu dovedeşte că fiica ei este născută din dragostea lor. Din contră, totul îndreptăţeşte convingerea că fetita, născută la Lyon la 11 noiembrie 1806 si botezată la 14 noiembrie, cum dovedesc registrele stării civile şi cele ale bisericii Saint-Polycarpe, este fructul legăturii - cu adevărat nepotrivite - dintre Leu Henry Pellapra, bancher la Lyon, si Francoise-Marie Leroy, căsătoriţi cu cincisprezece luni mai înainte, la 17 august 1805. Pentru ca fetiţa născută la 11 noiembrie 1806 să fie fiica lui Napoleon, ar





fi trebuit ca împăratul să fi trecut pe la Lyon cu vreo nouă luni înainte de această dată sau ca tânăra femeie să se fi dus la Paris. Se ştie cu certitudine despre împărat, ca si despre doamnă, că nu au putut să se întâlnească atunci şi că legătura lor este ulterioară naşterii Emiliei. Pentru a contesta aceasta si a acredita teza originii imperiale, Martha Bibescu nu se jenează să jongleze cu datele si să dea data naşterii străbunicii soţului ei la 11 noiembrie 1808, cu alte cuvinte cu doi ani mai târziu decât era în realitate, dar cu trei ani mai devreme decât pretinde cea interesată în *Memoriile* ei, unde se declară contemporană cu regele Romei*. Frederic Masson, specialist în familia Bonaparte, se lasă păcălit si, în prefaţa lui la

carte, va da drept adevărată data de 11 noiembrie 1808, contrazisă de starea civilă din Lyon si de *Almanahul de Gotha.* Celebrul istoric este bătrân, aproape de sfârşit - va muri în 1923 - si, cucerit de această tânără femeie savantă şi frumoasă, nu putea să o şicaneze cu o nepotrivire neînsemnată de date!

Pentru Martha, amatoare de glorie şi pasionată de istorie, mai ales dacă o scrie ea însăşi, prilejul este prea bun pentru a-1 pierde. Cu cocarda de la Austeriitz, cu flaconul de săruri si cu brăţara dată de împărat la întoarcerea lui de pe insula Elba şi, în sfârşit, cu diamantul de la Sf. Elena, Martha posedă destule dovezi concludente pentru a se convinge - şi a convinge si pe alţii! - că sângele Bonaparţilor curge în venele soţului şi ale fiicei ei, înainte de a iriga posteritatea sa. Fascinată de mitul na-poleonic, va scrie destul de ridicol, contemplându-şi nepotul, George Ghika: „Acest omuleţ a fost folosit de

* Nume dat fiului lui Napoleon I şi al Măriei Luiza: Regele Romei şi duce de Reichstadt.





Napoleon ca să ajungă până la mine!" Nu încetează deci să amintească această frumoasă poveste de dragoste, multiplicând aluziile în cărţile ei, în corespondenţă, în conversaţie, amestecând de fiecare dată sângele lui Bona-parte cu cenuşa fenixului Mavrocordaţitor pentru a-şi cimenta propria ei legendă.

Cei mai surprinşi de aceste revelaţii nu vor fi istoricii, deseori creduli, ci nenumăraţii descendenţi ai eroinei care, rămaşi în spiritul de Vechi Regim, consideră că le ajunge o doamnă Tallien în familie, pentru a nu fi deosebit de măguliţi că descind ilegal din Uzurpator.* în cartierul Saint-Germain se vor auzi dinţi scrâşnind şi numeroase remarci acide, în schimb, mediile literare fac o bună primire cărţii[1] şi mai ales prefeţei, publicată separat în *Revue des Deux Mondes.* Proust, veşnic ipocrit, o va compara pur şi simplu pe tânăra prinţesă Bibescu cu Chateaubriand, ceea ce pare foarte exagerat, căci nimic în prefaţă nu aminteşte de artista celor *Opt paradise* şi nu o anunţă pe autoarea cărţii *Catherine-Paris.*

Poţi să te întrebi, de altminteri, dacă publicarea *Memoriilor* prinţesei de Chimay, rămase fără un ecou deosebit, nu a jucat în mintea Marthei rolul unei diversiuni menite să intimideze, cu ajutorul unei trompete patriotice, gurile rele care o acuzau că a benchetuit cu statul major german de la Bucureşti şi că a

fost primită de Mackensen, căci aceste două calomnii grosolane, deşi combătute energic de prietenii ei, se răspândesc tot mai mult în lumea bună a Parisului.

* Poreclă dată de monarhiştii francezi lui Napoleon I.

[1] *O fiică a lui Napoleon,* Memoriile lui Emilie de Pellapra, contesă de Bri-gode, prinţesă de Chimay, publicate cu o introducere de prinţesa Bibescu. Prefaţă de Frederic Masson, Paris; Editions de la Syrene, Paris, 1921.



**Ghislain de Diesbach**

## *Cabala*

La sfârşitul fiecărui război încep răfuielile, cu atât mai feroce cu cât sunt în general efectuate de civili. Cei care strigă mai înflăcărat după răzbunare nu sunt cei care au suferit, ci acei care se tem, laşii, invidioşii, pe scurt, toţi cei care, puşi în situaţii similare, ar fi comis de douăzeci de ori ceea ce îi acuză ei pe alţii de a fi comis. La Paris, la fel ca odinioară la Iaşi, s-a format o conspiraţie împotriva Marthei Bibescu, acuzată de toate păcatele lui Israel şi considerată de mulţi oameni drept o aventurieră primejdioasă, care a jucat joc dublu sau cel puţin a trădat cauza Aliaţilor, acceptând ospitalitatea duşmanului. Un patriotism exacerbat de xenofobie începe să bântuie prin oraş, acompaniat de o desfăşurare ostentativă de virtute, care aminteşte în aceste saloane aristocratice răcnetele populaţiei ignorante împotriva Austriecei în 1793.* Anna de Noailles, Elena Văcărescu si ducesa de Clermont-Tonnerre, cele trei Parce care vor să taie firul carierei Marthei, răspândesc zvonuri tăioase si ucigătoare, inventate la Paris, cu privire la prinţesa Bibescu. Supranumită „musca nemţilor" de unii si „Martha-Hari" de alţii, Martha înfruntă, fără să pară a remarca ostilitatea, o lume răuvoitoare şi avidă s-o umilească, într-o seară, când intră într-un salon, însoţită de abatele Mugnier, cineva anunţă:

— Iată prinţesa şi confesorul ei...

— Nu mai lipseşte decât plutonul de execuţie, replică un invitat.

* Poreclă dată de francezi Măriei Antoaneta, soţia lui Ludovic al XVI-lea.

f

***Prinţesa Bibescu***

Arma de Noailles, neliniştită de talentul verişoarei ei, nu scapă un prilej ca să o calomnieze, într-o zi, când fusese întrebată dacă Martha era cu adevărat atât de frumoasă pe cât se afirma, Anna de Noailles încearcă s-o descrie:

— Un gât... o ţinută... un cap! ... Ah! Şi ochii! Dar gura... gura e de o atrocitate germană!

Suflet caritabil, doamna de Pierrebourg, inspiratoarea lui Paul Hervieu, încearcă să împace cele două verişoa-re şi le invită în acelaşi timp să ia ceaiul la ea, dar, cum va scrie Andre Germain, doamna de Pierrebourg subestimase ardoarea belicoasă a amicei ei, poeta... Martha Bibescu părea să aibă asupra verişoarei ei superioritatea unei purtări maiestuoase, o degajare calmă şi mult mai multă frumuseţe fizică. Dar marea-luptătoare, care îşi lustruieşte armura şi îşi finisează frazele ca pe nişte săbii, nu e făcută pentru o luptă în mişcare şi cu atât mai puţin pentru atacuri neaşteptate. Lipsită de banalităţile amabile, pe care trebuie să le pregătească întotdeauna dinainte, se va pomeni ezitând, dezarmată şi încurcată.

„A fost lupta unei păsări colibri cu o lebădă. Doamna de Noailles, agilă şi iute, zbura în jurul verişoarei şi o înţepa. O copleşea cu lovituri strălucitoare, cu invective prodigioase, cu acuzaţii ridicole, reproşuri vehemente şi lirice, care trădau pe ciobanii Parnasului, zeii Olimpului, valurile eroice ale Salaminei. în timp ce verişoara ei se agita cu gesturi şi cuvinte, prinţesa, jenată, se străduia să-şi păstreze singurul avantaj, acela al unei talii demne de contemplat. Şi se apăra stângace de săgeţile a căror ţintă devenise."[1]

[1] Andre Germain, *Burghezia care arde,* p. 236.

**Ghislain de Diesbach**

La o recepţie la pictorul Jacques-Emile Blanche, rivalele se zăresc si, după ce se salută, se evită, deşi a doua zi, Anna de Noailles îi telefonează Marthei pentru a-i comunica surpriza de a o fi văzut la Blanche aşezată alături de prinţesa Lucien Murat care, ca mulţi alţii, crezuse calomniile răspândite împotriva Marthei şi se făcuse ecoul lor.

— Să lăsăm prostiile astea, Anna, îi răspunse Martha conciliantă. De îndată ce am sosit la Paris, şi am sosit aici în 1919 cu primul tren militar francez care a traversat Austria, Mărie a venit să mă vadă la mine acasă şi mi-a cerut iertare. Tu nu ai făcut la fel, asta-i tot...

înţelegând lecţia, Anna de Noailles îi scrie pentru a-si anunţa vizita si Martha expediază pe loc o telegramă abatelui Mugnier pentru a-i cere să participe la această întrevedere, în calitate de martor: „Trebuie să-i luăm cheful de a-si spune ei şi prietenelor sale că m-am târât la picioarele ei pentru o împăcare patronată de Jacques-Emile Blanche..."[1]

în ziua hotărâtă, 19 februarie 1921, Anna de Noailles îşi face o intrare puţin teatrală în casa Marthei, ca şi cum ar fi fost acolo o sută de persoane gata s-o aplaude, deşi nu era de faţă decât abatele, îl ia pe abate drept martor al timpurilor nefericite când trebuie să sosească în maşina doctorului ei Lobre, poreclit de prieteni „Lobrette", căci e una dintre primele femei-medic.

— în fine, nu credeţi, domnule abate, că cea mai mare poetă a republicii ar trebui transportată prin grija guver nului?

— Vai, doamnă, suspină abatele, oamenii din guver nul nostru au alte griji...

[1] *furnal,* 16 februarie 1921. 440

***Prinţesa Bibescu***

în continuare, conversaţia alunecă asupra unor alte subiecte, fără ca cel principal să fie abordat. Astfel încât, în luna următoare, atât pentru a dezarma ura verişoarei sale, cât şi din dorinţa unei explicaţii care să-i îngăduie să se justifice, Martha se hotărăşte să meargă însoţită ca de obicei de abatele Mugnier, să o viziteze pe doamna de Noailles. Se duc împreună pe rue Scheffer, unde sunt primiţi în camera ei de poetesă, cu părul risipit pe pernă, având aerul unei crucificate, căci e pe moarte, îi asigură ea, deşi asta nu o împiedică să

trăncănească mai ales despre sine, repetând plină de complezenţă: „... situaţia mea în poezie..." Vorbeşte apoi de fiul ei, promiţând că nu îl va lăsa niciodată să poarte titlul de conte şi să se prezinte la *Jockey Club.* „Lăsăm să treacă furtuna", notează abatele, „dar e trist să o vezi cum bate câmpii."

E cu atât mai absurd să o auzi pe Arma de Noailles criticând purtarea Marthei Bibescu, cu cât nu a arătat în timpul războiului aceleaşi virtuţi ca vara ei. Ca toată lumea, a părăsit Parisul în 1914 împreună cu Edmond Rostand şi familia lui, exod care, va spune mai târziu Maurice Rostand, semăna atât cu un roman comic, cât şi cu o epopee burlescă.[1] Revenită la Paris, se vânturase o vreme prin spitale, remarcându-se mai puţin prin devotamentul ei, cât prin remarcile ridicole: „Nu îi plictisi cu religia..." le sfătuia ea pe surorile infirmiere.[2]

Nimeni nu seamănă mai puţin cu doamna de Noailles şi nu oferă un contrast mai izbitor decât încântătoarea, discreta şi buna contesă Francois de Castries, fiica spirituală a abatelui Mugnier, care, tot pomenind despre ea

[1] A se vedea pitoreasca relatare făcută de Maurice Rostand în *Mărtu risiri asupra unei jumătăţi de secol,* p. 193.

[2] Note inedite ale abatelui Mugnier. Fond particular.





Marthei, a trezit în aceasta dorinţa vie de a o cunoaşte, în timp ce doamna de Castries, speriată de reputaţia mondenă a strălucitoarei prinţese Bibescu, refuză să o întâlnească, temându-se că ar întâlni un fel de femeie fatală, coborâtă din Orient-Express. Văduva contelui de Contades şi apoi a lui Frangois de Castries, îşi petrece cea mai mare parte a timpului în casa ei de la Calaoutga, lângă Biarritz, botezată de pictorul Adrien Oriant „Palatul Prezbiterian" şi despre care Jean Tharaud spunea: „E o lume de păpuşi, dar de păpuşi care se duc la slujba religioasă." Doamna de Castries trăieşte de fapt în *izolare,* ocupată cu lecturi şi opere de binefacere.

Prevenită de abate că Martha îşi va petrece câtva timp la Biarritz, pentru a face o cură de ape la Salis, contesa de Castries vine într-o zi să o caute la hotel pentru a o duce cu maşina la Calaoutga: „E foarte micuţă, un personaj de basme", scrie în aceeaşi seară Martha în *Jurnalul* ei, încântată de a fi descoperit o prietenă în cea care îi apăruse la început drept o rivală: „Purta o mică umbrelă Tom Pouce, care părea făcută pentru talia ei... Chip încântător, greu de definit; există o

complicitate în ochii plini de râs şi dinţii foarte albi, dezveliţi de zâmbet. E puţin căruntă, dar are un surâs tineresc. Are un accent ciudat, mai degrabă englez. Uşoară afectare, dar impresia dispare repede. Conversaţia ei e vie, gata să stabilească legătura şi cu un fel de sinceritate rară la femei."[1] Iar abatelui Mugnier, spiritul bun care a facilitat această întâlnire, Martha îi scrie; „M-am întors de la Calaoutga vrăjită şi convertită uşor, aşa cum îi stă bine cuiva care si-a petrecut după-amiaza cu o zână, în casa sfântului

[1] *Jurnal,* **aprilie** 1921.



***Prinţesa Bibescu***

r

Francisc, în tovărăşia unei tinere druide şi a altor câtorva fiinţe mici şi misterioase, înzestrate cu acest farmec caracteristic tuturor creaturilor care trăiesc în acest loc feeric, unde eu am pătruns datorită dumneavoastră."[1]

De acum înainte, o adevărată afecţiune o va lega de Mărie de Castries şi va accepta cu generozitate să îl „împartă" cu ea pe abatele Mugnier, care îi va da titlul de „a doua nepoată", în timp ce contesa de Castries va fi „prima nepoată", în săptămâna următoare acestei întâlniri, Martha se întoarce la Calaoutţa în compania lui Alfred Fabre-Luce, ai cărui douăzeci şi doi de ani sunt fascinaţi de ea, încurajându-i gustul pentru politică şi istorie. Aşa cum avea să o spună într-o zi, politica nu e oare istorie incertă? Plecând de la Biarritz, la terminarea curei, Martha scrie în *Jurnal:* „Am sentimentul că părăsesc la Calaoutc.a mai mult decât o simplă prietenie, o familie unită prin dragoste şi care m-a adoptat pentru nu ştiu ce merit deosebit."

## *Trei victime ale sortii*

J^n România, unde Martha îşi petrece primăvara anului 1921, politica ocupă toate minţile şi umple buzunarele unora. Regele Ferdinand I are nevoie de abnegaţie creştină pentru a suporta povara puterii în mijlocul atâtor intrigi urzite pentru a i-o răpi şi nu e de mirare că ia deseori drumul spre Mogosoaia pentru a gusta alături de

castelană plăcerea unei conversaţii inteligente, ca

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii, v.* I, p. 436.



si uitarea grijilor publice sau personale. Când era prinţ moştenitor, regele o admira pe tânăra Martha Lahovari, arătând întotdeauna pentru această supusă, care onora regatul, o predilecţie care stârnise multe invidii. Această favoare se transformase oare într-un sentiment mai viu? S-ar putea presupune arunci când găsim în agenda Marinei, după fiecare vizită a suveranului la Mogoşoaia, cuvântul „fericire" şi o menţiune ciudată de „senzaţie intelectuală vertiginoasă", care ar putea însemna fie că regele a consul ta t-o asupra unei probleme politice, fie că traduce beţia puterii simţite, văzând că regele îi este devotat: nu e oare un fel de a domni în România?

E greu să te îndoieşti că suveranul este sincer îndrăgostit de ea, judecând după scrisoarea pe care i-o adresează la 21 iunie 1921: „Săptămâna a trecut atât de repede, încât îmi vine greu să cred că azi e din nou luni. Am trăit însă în această săptămână cu o amintire scumpă în inimă, amintirea momentelor încântătoare şi cu adevărat fericite pe care am avut bucuria să le petrec cu dumneata, scumpă Martha, în această scumpă Mogoşoaia, un nume care trezeşte în inima mea doar amintiri plăcute, comunităţi de gânduri, sentimente de afecţiune si, îndrăznesc să cred, de cea mai adâncă înţelegere si dragoste..."[1]

Foarte satisfăcută de această idilă regală, Martha nu e foarte dezamăgită să rateze vizita lui Thomson care plănuise un ocol prin Bucureşti la revenirea de la Constan-tinopol. Se dusese acolo trimis de Crucea Roşie internaţională pentru a veghea la primirea şi la instalarea miilor de refugiaţi ruşi care se revărsau asupra Turciei

[1] *Jurnal.* Scrisoarea regelui în engleză, recopiată de Martha Bibescu la începutul lunii iulie

după înfrângerea armatelor albe, obligate să evacueze Crimeea. După negocieri cu generalul Wrangel, plecase la Sofia, dar nu mai avusese timp să meargă la Bucureşti. La 5 iunie îi scrisese supărat: „M-am întors la Londra fără să vă fi văzut... bănuiesc că atunci când aţi primit "telegrama mea de la Belgrad, aţi dat din umeri, aţi contractat aceşti omoplaţi, care sunt si ei o parte cu nimic mai puţin încântătoare a dumneavoastră, şi v-aţi făcut legământul de a nu mai accepta vreodată să vă gândiţi la un om care nu sacrifică totul pentru a vă vedea... Am considerat că era de datoria mea să revin cât mai curând la Londra pentru ca să se facă repede ceva (pentru a-i ajuta pe refugiaţi). O sărmană scuză, veţi spune, ca cineva să prefere datoria devoţiunii sale."[1]

Abia reîntors la Londra, Thomson pleacă la Moscova, trimis din nou de Crucea Roşie internaţională şi la Liga Naţiunilor, cu speranţe de a obţine de la Lenin un gest în favoarea refugiaţilor ruşi, dar se loveşte de un refuz formal şi revine la Londra înspăimântat de mizeria văzută şi compromis în ochii adversarilor săi politici de această misiune pe lângă sovietici. Singura lui bucurie în acel an 1921, atât de dur pentru el, este o invitaţie a Marthei de a veni să o vadă la Paris de Crăciun. Acceptă şi soseşte plin de nerăbdare şi de bucurie, dar nu are loc o întâlnire doar între ei doi, la care el visase. Martha nu e niciodată singură, veşnic întovărăşită de bărbaţi, deloc tineri, e adevărat, şi de mondeni. Nu pot fi singuri nici măcar în ziua de Crăciun, căci Martha i-a invitat cu acea ocazie pe abatele Mugnier, contesa de Castellane, Edouard Tavernier, cronicarul de la *Le Temps,* romancierul Claude

[1] Şir Peter Masefield, *op. cit.* Capitolul XXX.



*Anei,* doamna *de* Castries si *pe* Jean Guillemin. Thomson este mult prea binecrescut pentru a-si trăda dezamăgirea si se întoarce la Bristol într-o lugubră pensiune de familie, unde notează trist: „Iată-mă revenit la prietenii mei, cei mai mulţi umili... Un om sărac trebuie să evite femeile ca Martha, bogate, foarte dotate, frumoase, căsătorite, mame şi catolice. Astfel de femei, oricât ar fi ele de umane, sunt tablouri încântătoare si au nevoie de cadre somptuoase, într-o zi, poate

că o să-mi pot îngădui un astfel de cadru, dar pentru moment sunt departe de asta."[1]

Nu va fi mai fericit nici în anul următor. După ce şi-a anunţat Marthei sosirea şi nu a primit nici un răspuns, merge la Paris şi descinde pe rue du Faubourg Saint-Honore, pentru a afla că cea care îl vrăjise plecase în Provence, în compania lui Alfred Fabre-Luce şi a domnului de Golubev, soţul uneia dintre amantele lui D'Annunzio. E o nouă dezamăgire, şi mai amară, după primirea pe care i-o rezervă Martha când, la câteva zile după întoarcerea ei acasă, îi face o vizită neanunţată. Martha îi dă să înţeleagă fără nici un dubiu că e inoportun, aşa încât Thomson pleacă imediat în Anglia unde victoria lui în alegerile de la sfârşitul anului îl va ajuta să uite eşecul sentimental.

Martha şi-a reluat legăturile epistolare cu *Kronprinz-ul;* încurajat de scrisoarea primită de la ea în noiembrie 1920, prinţul îi răspunsese mărturisindu-i tristeţea de a trăi în exil, într-un sătuc olandez deprimant, unde avea tot timpul să deplângă interesul redus stârnit de sfaturile sale în sferele înalte: „Eu voisem o pace bună şi au existat mai multe prilejuri. I-am prevenit deseori pe cei

[1] Şir Peter Masefield, *op. cit.* Capitolul XXXI. 446



de la înaltul comandament al armatei, dar mi se răspundea să mă ocup de treburile mele, ca soldat, şi să nu mă amestec în politică. Şi iată unde mă găsesc în clipa de faţă..."[1] Prinţul, a cărui soţie şi copii au rămas la Potsdam, locuieşte într-o cocioabă, printre pescari şi muncitori care, cu toată amabilitatea lor, nu reuşesc deloc să-i alunge singurătatea. Boxul, muzica şi desenul îl ajută să-şi ocupe timpul, dar are nevoie deseori de o companie cultivată şi de o viaţă de familie, încât se gândeşte să evadeze din această linişte infernală. „Mă întreb dacă vă pot vedea din nou", îi scrie el în primăvară, propunându-i să se întâlnească la Amsterdam. Ştiindu-se supravegheată şi criticată, Martha nu a crezut de cuviinţă să-i acorde această favoare, deşi continuă să adreseze nefericitului exilat de la Wieringen scrisori care erau, cum o asigură el, „raze de soare."

în iulie 1921, după ce îl pierduse pe fratele lui, Joachim, care se sinucisese, iar apoi pe mama lui, împărăteasa Augusta-Victoria, moartă literalmente de durere, *Kronprinz-ul* se întoarce din nou spre Martha către care îşi descarcă amărăciunea: „E mare lucru pentru mine ca o persoană pe care am considerat-o printre cele mai bune prietene să îmi rămână fidelă...", îi

scrie el, povestindu-i existenta lui melancolică pe această Sainte-Helene plată, dezamăgirea suferită ca urmare a eşecurilor de a restaura monarhia, nedreptatea Aliaţilor care voiau să-1 facă pe el răspunzător de evenimente asupra cărora nu avusese, din nefericire, nici cea mai mică influenţă. *„Am fost întotdeauna, vai! a douăsprezecea vioară,*[2] căci altminteri nu ne-am

[1] Scrisoarea *Kronprinz-ului* către Martha Bibescu la 20 noiembrie 1920. Fond particular.

[2] în franceză în textul care până acum era întotdeauna în engleză.





fi angajat în acest război sau 1-am fi încheiat la sfârşitul lui 1914 sau în 1915..."[1] Si, după ce a evocat zilele strălucitoare de la Kiel, Potsdam si Weimar, o întreabă dacă continuă să scrie cărţi.

## *Recucerirea Parisului*

Martha tocmai a terminat *Isvor, ţara sălciilor,* căreia Rene Doumic şi Jean Tharaud, încântaţi de lectura manuscrisului, se ocupă să îi găsească un editor. După ce si-a terminat sarcina aproape filială de a publica *Memoriile* prinţesei de Chirnay, Martha se gândeşte la un roman care va fi *Papagalul verde* si o va elibera de o obsesie care dăinuia din copilărie.

De când s-a mutat iar în apartamentul de la parter, pe rue du Faubourg Saint-Honore, numărul 71, prietenii fideli si-au reluat obiceiul de a veni să o vadă la ora înserării, la sfârşitul după-amiezii, pe care unul dintre intimii ei o numeşte „ora bonzilor". Vizitatorii sunt de fapt bătrâni savanţi si cu darul vorbirii, care se adună în jurul ei, unii rivali, dar toţi hotărâţi să îndepărteze de la această curte a dragostei pe tinerii nedemni de a suspina la picioarele acestei noi Circe. Vin acolo Jules Cambon şi Maurice Paleologue, abatele Mugnier, Walter Berry, Maurice Barres, Aristide Briand, Paul Boncour, Valery, Julien Benda, fraţii Tharaud şi aceea pe care gurile rele

[1] Scrisoarea *Kronprinz-ului* adresată Marthei Bibescu la 15 iulie 1921. Fond particular.





*o* numesc „femeia lor comună". Paleologue, poate fiindcă e amantul doamnei Bartet, joacă foarte bine comedia, şuşotind secretele cancelariilor cu gesturi si accente care uneori irită puţin. Martha le arată maniile: „Mici

marionete, cu mâinile, cu degetele desfăcute, *aspirând o* dată cu lansarea frazei, cu limba scoasă şi cu ochii care se rostogolesc în orbite de la dreapta la stânga, într-o fulgerare circulară, pentru a vedea dacă au fost înţeleşi..." Jules Cambon, cel puţin, nu se lansează în confidenţe politice, ci vorbeşte într-un fel încântător, punându-şi în valoare dicţiunea şi recitând, cu multe inflexiuni frumoase, *Fabulele* lui La Fontaine. Are o judecată limpede şi posedă arta formulelor lapidare. Vorbind de nemţi, declară într-o seară: „Nu există decât două feluri de a te purta cu ei: ca stăpân sau ca servitor." Contrar obişnuinţei, clevetirea nu e o regulă la Martha acasă. Aceasta, fără a fi răutăcioasă, deşi uneori e ranchiunoasă, veghează ca toată conversaţia să se desfăşoare asupra unor subiecte mai interesante decât ridicolul unora şi mojiciile altora. „Nu vorbesc ca alte femei", mărturiseşte ea, „decât atunci când nu mai am chef să aud ce se spune." îi plac politica, literatura şi arta; astfel încât caută, conducând cu dibăcie conversaţia, să dea poezie politicii, eleganţă savanţilor, politeţe artiştilor, o notă de seriozitate femeilor frumoase şi sinceritate ambasadorilor. Consideră politica drept cea mai scumpă dintre preocupările ei, nu numai un mijloc de a se apropia de vârfurile scânteietoare ale puterii, dar şi acela mai subtil de a civiliza o naţiune, o clasă socială, o familie. Dumnezeu ştie câte griji îi produce propria familie, dar dramele ei domestice rămân de cele mai multe ori un secret, căci nimic nu trebuie să deformeze chipul frumos oferit lumii, care este gata să exploateze cea mai mică neatenţie.

**Ghislaiii de Diesbach**

Spre deosebire de Anna de Noailles, care vrea să uimească cu orice preţ, Martha Bibescu caută mai ales să placă. Evocând amintirea sirenei care i-a captivat tinereţea, Alfred Fabre-Luce scria: „Cum să redai farmecul Marthei Bibescu în anii douăzeci? Aş spune, simplificând, că o trăsătură caracteristică a personalităţii ei era aceea de a căuta intens să facă plăcere ca prietenă, în timp ce în dragoste nu se folosea de cochetărie. O legătură cu ea consta din foarte multe atenţii, interese comune, mici bilete, excursii în doi spre tot ce putea să îmbogăţească viaţa."[1]

Reuşea uşor să placă, găsindu-se în culmea unei frumuseţi

căreia moda anilor treizeci îi va da, din păcate, o mască mai dură. Martha e mai întâi o viziune, o capodoperă de graţie mândră şi de lux naiv, ca şi cum cele mai preţioase bijuterii, cele mai somptuoase stofe, cele mai rare blănuri i-ar fi fost menite de o eternitate. Această viziune fastuoasă a Marthei a fost păstrată de un copil care va fi mai târziu nu numai unul dintre fidelii ei admiratori, dar şi un scriitor care va şti să traducă, la cincizeci de ani depărtare, uimirea copleşitoare de atunci.

Amintindu-şi de refacerea Europei după primul război mondial, Michel Robida povesteşte în romanul său *Balaurul de la Chartres:* „...au apărut noi figuri. Una dintre cele mai frumoase şi mai de neuitat era cea a prinţesei Bibescu... Am zărit-o pe prinţesă pentru prima oară când stătea în fundul unei maşini oprite în faţa intrării casei noastre. Trăsăturile ei pure, regulate, ţinuta admirabilă a capului păreau scăldate în sclipirea aurită a unui reflex de lumină ce emana din blănurile ei. Apoi mi-a

[1] Către autorul acestei cărţi, 6 februarie 1982.





apărut în salonul mamei mele, hieratică şi superbă, îmbrăcată în negru şi cu o eşarfă argintie alunecând de la gât şi până la pământ. Traversa pe atunci Europa, părând o preţioasă întruchipare a continentului, împodobită cu trei daruri esenţiale: talentul, eleganţa şi frumuseţea."[1]

Ţinutei admirabile a capului, observată de Michel Ro-bida, i se adaugă o eleganţă a siluetei, accentuată de arta croitorilor care o îmbrăcau, a pantofarilor care o încălţau şi a modistelor care desenau pentru ea pălării asemănătoare acelor ornamente cu care se decorează blazoanele. „Pentru ea, eleganţa era ca o garanţie a vieţii", va scrie în 1955 Angelique D'Oultremont. Totul, în această linie ondulată, suplă şi maiestuoasă, era menit să seducă, fără a mai pomeni de privirea magnifică despre care spunea fără modestie: „N-am ochi ca să văd, am ochi ca să fie văzuţi..." Robert de Saint-Jean, pe atunci un tânăr ziarist, este şi el cucerit de „ochii de noapte" ai acestei frumoase străine, vorbind o limbă franceză atât de pură. „Exista în faimoasa ei privire", va scrie el, „în acelaşi timp insistentă şi o ceaţă misterioasă; ochii te captau şi te reţineau în apele lor, te simţeai în întregime prins de ceea ce Anna de Noailles numea «ochiul ei linguşitor». Cu capul

complet degajat şi aşezat pe un gât de căprioară, cu brăţări ce îi zvâcneau pe braţe, prinţesa Bibescu se mişca cu mult farmec, întorcând cu graţie umerii, a căror curbă armonioasă fusese suprinsă de creionul lui Boldini."[2] Iar într-o scrisoare către autorul acestei cărţi, Robert de Saint Jean confirmă impresia de surprindere încântată pe care o încercase, ca mulţi alţi tineri, văzând-o pentru

[1] Michel Robida, *Balaurul de la Chartres,* p. 335.

[2] Robert de Saint-Jean, *Fără cinci,* p. 53.





prima oară: „De îndată *ce* intra într-o încăpere, farmecul pătrundea înăuntru o dată cu ea...", în timp ce Alfred Fabre-Luce constata: „Ochii ei imenşi şi părul luxuriant traversau spaţiul cu forţă".

Văzând această tânără femeie tulburătoare, atât de sigură de frumuseţea ei ca si de efectul produs, nu ţi-ar fi venit să crezi că se ocupa în majoritatea timpului cu altceva decât cu toaletele. Cei care nu vedeau în Martha decât „o frumoasă odaliscă" şi îşi închipuiau că în dosul acelei priviri nu se găsea nimic, aflau cu surprindere şi uşor scandalizaţi, ca tinerii ei parteneri de dans dinainte de război, că Martha urmăreşte o carieră de scriitoare. Lumea se miră că îşi poate pierde atâta timp cu scrisul cărţilor; se miră şi mai mult de a o vedea înconjurată de domni bătrâni în locul tinerilor care mai există încă, în ciuda hecatombei create de război.

Atâta ştiinţă combinată cu atâta farmec, o imensă cultură folosită cu spirit, o cunoaştere destul de rară pe atunci a problemelor internaţionale şi a limbilor străine fac din ea „singura europeană", cum o va descrie un alt european, Ferdinand Bac; totul explica succesul prinţesei Bibescu, dar şi gelozia stârnită la rivalele mai puţin înzestrate prin natură şi prin avere. O femeie la fel de dotată şi care ar fi trebuit să o invidieze îi face, din contră, un omagiu înclinându-se cu admiraţie în faţa unui astfel de fascicul de talente întrunite într-o singură persoană: „Ageră, graţioasă, informată, la fel de liberă ca muzele şi la fel de înzestrată ca ele, Martha se plasa atât de sus, încât putea, de pe culmea Acropolelui ei personal, să străpungă cu săgeţile pe cei geloşi, care îi invidiau gloria si frumuseţea. Existau mulţi invidioşi şi săgeţile ei nu îşi greşeau niciodată ţinta. Admirabilă prin ambiţia,

gustul şi munca ei, Martha curta geniul, nobleţea sau doar succesul, cu o umilinţă uneori emoţionantă."[1]

Săgeata finală poate surprinde, dar ea arată destul de bine şi punctul slab al Marthei, adică acest dans perpetuu în jurul axei puterii, dar un dans mai cast şi mai nobil decât cel al doamnei de Noailles, gata să facă pe Sa-lomeea din clipa când se afla în prezenţa unui ministru, indiferent de urâţenia şi vulgaritatea lui. Voinţa Marthei Bibescu este îndreptată nu spre un singur scop, ci spre mai multe, de interes egal în ochii ei: să fie marele scriitor al secolului, să scrie istoria oamenilor de seamă ai timpului, iar apoi, deoarece epoca iubirilor frumoase era pe trecute, să le scrie povestea la care contribuise. Pe scurt, ca şi Victor Hugo, Martha visează să fie Chateau-briand, deşi n-a spus niciodată ca el: „Chateaubriand sau nimic."

Se bucură de o importantă poziţie mondenă, deşi puţin compromisă prin cabala Văcărescu-Noailles, ca şi de o bună situaţie în literatură, deşi încearcă unele îndoieli în această privinţă, temându-se că toate complimentele adresate talentului ei s-ar putea să fie inspirate de chipul ei. Şi totuşi, un chip frumos, emoţionând inima, nu e oare un mijloc de-a interesa spiritul? Alfred Fabre-Luce, deşi atât de perspicace şi pasionat din copilărie de toate aspectele literaturii, îi mărturiseşte că, dacă nu ar fi cunos-cut-o, „nu ar fi citit două rânduri de ea". Reflecţie menţionată de Martha în *Jurnal,* la care adaugă: „Ce bine îl înţeleg - şi cât e de trist!"[2]

Echivocul acestei situări între două lumi a fost subli-

[1] Louise Weiss, *Amintirile unei europene.*

[2] *Jurnal, 2* iulie 1922.





niat de Fabre-Luce într-un articol consacrat ei în 1974: „Martha Bibescu suferea de un complex. O parte din familia ei considera un scriitor profesionist în acelaşi fel în care marchizii din Marele Secol îl considerau pe Moliere. Una dintre rudele ei se gândea chiar că Martha nu ar fi trebuit să publice decât pe spezele ei! Astfel s-a creat o dublă distanţare: ducesele *catadicseau* să-i primească pe autori care, drept represalii, *le îndepărtau* cu ajutorul complimentelor... Or, Martha ar fi vrut să fie recunoscută de ambele părţi. Se găsea deci în concurenţă cu ea însăşi. Nu era niciodată complet sigură dacă toate complimentele primite de autoare nu se adresau în realitate femeii. Nu oare din cauza *privirii ei incomparabile* Proust îi declarase *proza perfectă?"*

Lucrul cel mai ciudat este acela de a constata, o dată cu scurgerea timpului, că talentul şi frumuseţea ei au pălit împreună, ca si cum stilul şi-ar fi împrumutat strălucirea de la

cea a chipului, iar vigoarea gândirii ei de la un trup de o rezistenţă extraordinară.

Atraşi de graţia ei, captivaţi de conversaţia ei, încântaţi de manierele şi de arta ei de a primi, admiratorii nu se străduiesc să o descopere dincolo de aparenţele atât de măgulitoare care reuşeau să îi farmece. Cine este ea în realitate? Oare este capabilă să o ştie ea însăşi? Martha iubeşte prea mult viaţa, momentul care trece, ca şi acţiunea, pentru a-şi pierde timpul cu introspecţii, deşi are deseori iluminări pătrunzătoare asupra bizareriilor caracterului ei sau asupra complexităţii firii ei. „îmi amintesc", scrie ea în 1920, „că am simţit cu disperare regretul de a nu putea fi, dacă aş vrea, fratele si sora mea. Să fii în locul altora. Ar fi trebuit să dezvolt această pasiune toată viaţa. Sentimentele mele faţă de fiinţele umane pe care





le-am iubit cu adevărat nu au avut decât această formă. Mă puneam în locul lor. A fost izvorul multor griji si al multor bucurii. Am trăit o cantitate de vieţi care nu erau ale mele. Şi ce-am făcut din a mea? A fost, cred, secretul a ceea ce a fost numit «farmecul» meu. Le luam partea uneori împotriva mea, găsindu-le toate scuzele pe care ti le oferi atunci când e vorba de tine şi nu de alţii."[1]

Se poate data, ca aparţinând acestei epoci, o analiză a caracterului ei, efectuată de un grafolog reputat, Crepieux Jamin. Acesta începe prin a declara cu prudenţă că predominarea netă a inteligenţei asupra caracterului „face foarte dificilă orice apreciere a moralităţii." După această precauţie, remarcă în natura ei pasională „o nevoie de expansiune, de mişcare, de gândire si de viaţă", precizând totuşi că „nu e o aventurieră şi că eşti uimit, în anumite momente importante din viaţă, de înţelepciunea şi de prudenţa ei." Apreciind-o demnă de a deveni perfectă, sigură că experienţa îi va ajuta mai curând decât altora, îi adresează un avertisment, căruia viitorul îi va justifica înţelepciunea: „Singura primejdie este de a se pomeni plonjând în artificial. Să nu-şi siluiască talentul, să se ferească de atitudini de reprezentare, la care tine pentru că este ambiţioasă. Are ceva firesc, care ar trebui conservat; când îşi va pierde firescul va pierde geniul ei; nu va mai avea decât talent, mai mult sau mai puţin interesant."[2]

Aşteptând ca profeţia să se îndeplinească, Martha Bibescu, în plenitudinea artei şi a frumuseţii, se poate crede *Nimfa*

*Europa* cu care îşi va petrece bătrâneţea, voind să povestească metamorfozele şi nenorocirile ei. Are efec-

[1] *Ibid., 7* septembrie 1920.

[2] Documentele Bibescu. B.N.





tiv Europa la picioare sub aspectul, deseori puţin atrăgător, al miniştrilor şi al ambasadorilor gata să-i mărturisească secretele lor în pat. Nu încurajează pe nimeni, dar nici nu vrea să descurajeze pe cineva, întocmai ca o celebră actriţă, ar putea spune că nu cedează decât în ultima instanţă, atunci când trebuie să evite pierderea unui prieten. Bătrânii augusti care formează majoritatea curţii ei nu sunt cu toţii îndrăgostiţi doar platonic; în unii ard focuri mocnite, mai mult jenante decât măgulitoare. Ridicată la rangul de mare damă de companie, de când Valentina nu mai are nevoie de guvernantă, domnişoara Chatfield este prima care dezaprobă forfoteala în jurul ei a atâtor septuagenari, la care Martha îi răspunde pe bună dreptate:

— Ascultă, Chatty, fii logică. Ai vrea să mă vezi cu oa meni tineri ca amanţi sau cu bătrâni ca prieteni?

— Eu una cred că i-aş prefera pe cei tineri, bombăne virtuoasa Chatfield. Cel puţin sunt umani în timp ce aces te fosile sunt îngrozitoare când devin umane!

„Ce cunoaştere a inimii!", recunoaşte Martha reproducând dialogul. „Bonzii" se emoţionează uneori şi, încurajaţi de intimitatea spirituală, riscă o declaraţie, în general, primită cu răceală. Martha, care va mărturisi mai târziu: „Dragostea nu e ceea ce fac eu cel mai bine", are, de fapt, puţin temperament si consideră dorinţele masculilor drept manifestări ciudate şi neplăcute ale mizerabilului geniu al speciei. La ea, simţurile rar emoţionate contează foarte puţin şi nu o conduc niciodată prea departe sau prea jos. Se pare că îşi păstrează întotdeauna o perfectă stăpânire de sine în acelaşi timp cu facultatea de a judeca fără să se lase înşelată de pasiune. Importanţa acordată actului însuşi i s-a părut veşnic puţin ridicolă şi, în orice caz, lipsită de orice fel de sentiment, „într-o scenă de dragoste", nota ea în 1909, „când bărbatul şi fe-





meia se cuplează, nu se mai aude decât o scurtă comandă din

timp în timp, ca în mijlocul unei furtuni pe un vas în primejdie, când ordinele indispensabile sunt zvârlite în mijlocul elementelor dezlănţuite ale naturii."[1]

Aceste plăceri atât de puţin estetice o lasă nepăsătoare şi nu le cedează decât atunci când sunt în joc interese superioare, cum ar fi invitaţia irezistibilă a lui Alfons al XIII-lea, cu un an în urmă, sau implorarea emoţionantă a „sărmanului Nando", cum 1-a botezat ea pe regele Ferdinand. Hărţuită într-o zi de către un diplomat englez, care voia ca ea să-i cedeze, Martha îl pune la punct de mai multe ori şi, cum omul insista, îi spune pierzându-şi răbdarea:

— Dacă ţii neapărat *să faci asta,* am să sun după cameristă; va fi încântată...

Aşteptând marea ei pasiune, pe care o va simţi pentru Henry de Jouvenel si care o va face să le uite pe toate celelalte anterioare, Martha se mulţumeşte să domnească peste un cerc de admiratori şi să vegheze la soarta Europei ieşită foarte bolnavă din război, ca şi a României care nu o duce cu nimic mai bine, căci marile puteri întârzie să recunoască pretenţiile ei teritoriale.

## *Groapa cu şerpi*

*în* ianuarie 1922, în timp ce se afla în România, Martha are o lungă conversaţie cu regina Măria care îi povesteşte nefericirile ei si îi face lista revendicărilor ei, fără să

[1] *Jurnal,* 13 iunie 1908.





se îndoiască o clipă că frumoasa doamnă de la Mogo-soaia îi înregistrează toate declaraţiile pentru edificarea posterităţii. Motivul principal al necazurilor suveranei este purtarea nedemnă a fiului ei mai mare, în cele din urmă divorţat cu forţa de Zizi Lambrino şi recăsătorit la 10 martie 1921 cu prinţesa Elena a Greciei al cărei frate, viitorul rege George al II-lea, se căsătorise cu prinţesa Elisabeta a României. Această dublă înrudire cu dinastia *greacă* nu pare în ochii reginei o garanţie care să asigure soliditatea căsătoriei lui Carol, de ale cărui aventuri ex-traconjugale se teme încă. La sfârşitul mărturisirilor, Martha o *notează* si pe aceasta, de o naivitate admirabilă: „Regele şi cu mine ne-am dat seama că prinţul Carol se comportă rău atunci când a refuzat să pună pe maşina lui o coroană în locul unui număr..." Temerile reginei nu sunt lipsite de temei, căci căsătoria lui Carol va deveni repede un dezastru naţional, iar amorul prinţului cu Magda Lu-pescu va dezlănţui în curând cea mai gravă criză cunoscută de regat.

Din războiul în care Hohenzollern-ii Prusiei şi-au pierdut

tronul, cei din România au ieşit consolidaţi şi mai puternici, căci s-au identificat cu ţara care s-a lărgit considerabil pe contul vecinilor. România si-a dublat practic teritoriul si populaţia, anexând Bucovina, Basarabia si Transilvania. Pentru a-si ţine promisiunea făcută ţăranilor, regele a întreprins încă din 1917 o vastă reformă agrară care, în patru ani, a modificat radical proprietatea *agrară,* ruinând multe vechi familii, foarte prost despăgubite. De acum înainte nimeni nu poate avea mai mult de o sută de hectare de pământ arabil sau cinci sute de stepă. Şase milioane de hectare au fost expropriate si împărţite ţăranilor, cam două sau trei hectare de cap, ceea ce a însermnat să iei mult de la unii si să dai puţin altora.





Măsura i-a lovit grav pe cei din partidul conservator care, lipsiţi de veniturile de pe urma moşiilor, se pomenesc defavorizaţi şi prin votul universal, o altă cucerire datorată războiului. Decăderea conservatorilor e, de altfel, grăbită şi de ascensiunea evreilor în viaţa politică şi în meseriile liberale, care le fuseseră refuzate până atunci.

Se poate număra un milion de evrei în noua Românie şi influenţa lor devine rapid predominantă, căci spiritul lor întreprinzător şi asprimea lor în afaceri triumfă cu uşurinţă asupra indiferenţei şi delăsării românilor care se indignează fără să lupte. Aşa cum a remarcat cu multă dreptate Petre Carp: „Naţiunea noastră va fi în primejdie atâta timp cât nu va munci ca evreii, iată unde se află soluţia problemei evreieşti."

Este vorba deci despre o ţară răvăşită, pe care Martha o regăseşte la sfârşitul războiului. Dacă mulţi din familia ei au pierdut prin consecinţele reformei agrare, Martha şi-a păstrat poziţia financiară datorită fabricii de ciment de la Comarnic, care, repede repusă în funcţiune, îi va da profituri apreciabile până la următorul război. Ceea ce nu înseamnă că familia Bibescu nu are mereu probleme cu banii si sfârşituri de lună grele din punct de vedere financiar. Amorurile lui George, gusturile fastuoase ale Marthei îi vor determina să cheltuiască totdeauna peste veniturile lor. Sunt siliţi deseori să se folosească de expediente pentru a menţine un anume stil de viaţă, ţinând mai departe casa deschisă şi călătorind fără încetare prin Europa. Nevoia chinuitoare de bani o va obliga pe Martha să-şi depună bijuteriile la Muntele de Pietate, să împrumute de la bănci şi să-şi discute drepturile de autoare cu o îndârjire demnă de sfaturile lui Petre Carp. Restaurarea Mogoşoaiei a deschis o prăpastie care înghite multe

pământuri şi moşteniri diverse, printre altele cea a prinţesei Lobanov-Rostovski, naşa lui George, moştenire redusă, e adevărat, de revoluţia rusă.

Dacă Martha afişează degajat doliul ei după palatul în care ar fi putut locui la St. Petersburg, regina Măria, pe de altă parte, nu acceptă cu aceeaşi seninătate naufragiul Rusiei imperiale. Lucru ciudat, Martha, a cărei inteligenţă politică e vie, arată cu acest prilej o orbire ciudată, poate fiindcă sentimentele ei la adresa reginei o împing să se opună sistematic părerilor acesteia. Ca urmare a lungii întrevederi de la 22 ianuarie 1922, Martha se miră că regina dă atâta importanţă dorinţei de a reintra în posesia bijuteriilor coroanei, confiscate, împreună cu aurul românesc, de către sovietici. Păstrarea tezaurului ca şi a bijuteriilor fusese una dintre condiţiile impuse de sovietici, săraci în devize, pentru a restitui Basarabia. Nu fără o anumită raţiune, regina mărturiseşte că preferă bijuteriile acestei provincii, pe care Rusia ar fi fost în stare să o recapete cu prima ocazie:

— Dacă mi s-ar garanta că fiul si nepotul meu vor domni, spune ea. Dar cine poate garanta aşa ceva azi?

„Declamă cu convingerea unui funcţionar care îşi reclamă dreptul la pensie, pâinea asigurată la bătrâneţe...", scrie Martha, relatând conversaţia lor. E greu să nu dai dreptate reginei, întrucât adevărul îi va legitima temerile. Spre deosebire de Martha, nepoata lui Alexandru al II-lea vede în bolşevici un rău asemănător revoluţiei de la 1789, o urgie în stare să devasteze Europa şi chiar lumea întreagă. Când cele două femei se vor revedea între patru ochi, la sfârşitul anului 1922, Martha va scrie în *Jurnal* plictisită de lamentările şi profeţiile suveranei: „Confesiunile ei în favoarea Romanovilor nu interesează pe





nimeni. Sincer vorbind, dacă bolşevismul este un rău, trebuie recunoscut că acest rău nu e o cauză, ci un rezultat, rezultatul a o sută de ani de ţarism Romanov. Dacă considerăm bolşevismul ca un rău pentru Rusia, el e, prin urmare, o fericire pentru România, o fericire de care ea ar trebui să se bucure, atât ca regină, cât şi ca mamă de familie, deoarece îi plac onorurile şi banii. Bolşevismul, considerat factor de slăbire a Rusiei, înseamnă garanţia Basarabiei,

strâmtorile libere, Anglia la Constantinopol şi nu Rusia etc., dar această femeie impulsivă nu e în stare să vadă că orgoliul ei nefast o împinge să regrete distrugerea unei stări de lucruri (ţarismul) care, dăinuind sau revenind, nu ar face decât să distrugă fericirea acestui popor de care ar trebui să ştie că depinde liniştea ei. Ce o face să dorească atât întoarcerea ţarismului, să urască atât de mult ceea ce 1-a distrus, fără să reflecteze că e mort din cauza viciilor lui? Bolşevismul e un rezultat şi nu o cauză. Când vor învăţa aceasta?"[1]

Vai, Martha şi familia ei vor învăţa pe contul lor că regina Măria, mai lucidă, a diagnosticat mai exact răul şi a prezis dezmembrarea acestei vechi Europe care pare salvată atunci când e pe cale să moară. Mai clarvăzător, Thomson nu se înşeală scriind, în *Sinuciderea bătrânei Europe,* că cel de-al doilea război mondial va confirma vederile lui pesimiste.

Martha face dovada unei judecăţi mai bune când observă societatea, mai ales când descrie unele dintre acele recepţii la care trebuie să asiste, sau pictează după natură persoanele pe care le întâlneşte. Descrierea unei serate la ambasada Persiei, în onoarea monarhului, tânărul şah-

[1] *Jurnal, 15* noiembrie 1922.





pământuri şi moşteniri diverse, printre altele cea a prinţesei Lobanov-Rostovski, naşa lui George, moştenire redusă, e adevărat, de revoluţia rusă.

Dacă Martha afişează degajat doliul ei după palatul în care ar fi putut locui la St. Petersburg, regina Măria, pe de altă parte, nu acceptă cu aceeaşi seninătate naufragiul Rusiei imperiale. Lucru ciudat, Martha, a cărei inteligenţă politică e vie, arată cu acest prilej o orbire ciudată, poate fiindcă sentimentele ei la adresa reginei o împing să se opună sistematic părerilor acesteia. Ca urmare a lungii întrevederi de la 22 ianuarie 1922, Martha se miră că regina dă atâta importanţă dorinţei de a reintra în posesia bijuteriilor coroanei, confiscate, împreună cu aurul românesc, de către sovietici. Păstrarea tezaurului ca si a bijuteriilor fusese una dintre condiţiile impuse de sovietici, săraci în devize, pentru a restitui Basarabia. Nu fără o anumită raţiune, regina mărturiseşte că preferă bijuteriile acestei provincii, pe care Rusia ar fi fost în stare să o recapete cu prima ocazie:

— Dacă mi s-ar garanta că fiul şi nepotul meu vor domni, spune

ea. Dar cine poate garanta aşa ceva azi?

„Declamă cu convingerea unui funcţionar care îşi reclamă dreptul la pensie, pâinea asigurată la bătrâneţe../', scrie Martha, relatând conversaţia lor. E greu să nu dai dreptate reginei, întrucât adevărul îi va legitima temerile. Spre deosebire de Martha, nepoata lui Alexandru al II-lea vede în bolşevici un rău asemănător revoluţiei de la 1789, o urgie în stare să devasteze Europa şi chiar lumea întreagă. Când cele două femei se vor revedea între patru ochi, la sfârşitul anului 1922, Martha va scrie în *Jurnal* plictisită de lamentările si profeţiile suveranei: „Confesiunile ei în favoarea Romanovilor nu interesează pe





nimeni. Sincer vorbind, dacă bolşevismul este un rău, trebuie recunoscut că acest rău nu e o *cauză,* ci un rezultat, rezultatul a o sută de ani de ţarism Romanov. Dacă considerăm bolşevismul ca un rău pentru Rusia, el e, prin urmare, o fericire pentru România, o fericire de care ea ar trebui să se bucure, atât ca regină, cât şi ca mamă de familie, deoarece îi plac onorurile şi banii. Bolşevismul, considerat factor de slăbire a Rusiei, înseamnă garanţia Basarabiei, strâmtorile libere, Anglia la Constantinopol şi nu Rusia etc., dar această femeie impulsivă nu e în stare să vadă că orgoliul ei nefast o împinge să regrete distrugerea unei stări de lucruri (ţarismul) care, dăinuind sau revenind, nu ar face decât să distrugă fericirea acestui popor de care ar trebui să ştie că depinde liniştea ei. Ce o face să dorească atât întoarcerea ţarismului, să urască atât de mult ceea ce 1-a distrus, fără să reflecteze că *e* mort din cauza viciilor lui? Bolşevismul e un rezultat şi nu o cauză. Când vor învăţa aceasta?"[1]

Vai, Martha şi familia ei vor învăţa pe contul lor că regina Măria, mai lucidă, a diagnosticat mai exact răul şi a prezis dezmembrarea acestei vechi Europe care pare salvată atunci când e pe cale să moară. Mai clarvăzător, Thomson nu se înşeală scriind, în *Sinuciderea bătrânei Europe,* că cel de-al doilea război mondial va confirma vederile lui pesimiste.

Martha face dovada unei judecăţi mai bune când observă societatea, mai ales când descrie unele dintre acele recepţii la care trebuie să asiste, sau pictează după natură persoanele pe care le întâlneşte. Descrierea unei serate la ambasada Persiei, în onoarea monarhului, tânărul şah-

[1] *Jurnal,* 15 noiembrie 1922.



inşah, Ahmad Kadjar, relevă ce bună memorialistă ar fi putut deveni, dacă nu si-ar fi pierdut atâta vreme *si* atenţie cu evocarea străbunilor, deseori mitici, în locul observării contemporanilor ei: „Pe Avenue Malakoff, unde a avut loc serata şahului Persiei, ai fi avut impresia că vezi casa crimei, atât de mulţi agenţi pe bicicletă erau acolo, înăuntru, o mare mulţime într-un spaţiu restrâns. Tablourile de şevalet sunt urâte, dar ce să mai spun de fotografiile de şevalet! Lămpi de o sută de waţi şi toate fără abajururi. Doamnele se purtau ca la Curtea *regală,* crezând că *venise momentul* pentru plăcere, pentru că aşa ceva nu li se mai întâmplase de mult, de pe timpul lui Louis-Philippe unora dintre ele, de pe vremea lui Louis-Napoleon altora, din epoca lui Carol al X-lea celor adevărate. Fiecare doamnă ducea după ea un lung metraj de stofă care nu avea loc să se desfăşoare ca lumea: doamna de Montmorency, născută Blumenthal, patru metri si cincizeci de mătase mov, prinţesa de Ligne, trei metri şi cincizeci de voal alb, marchiza de Ludre crezuse că e cazul să-şi facă o coafură sugerând stilul Curţii engleze şi prietenia ei cu prinţul de Wales. Purta două pene de pasărea paradisului înfipte în cocul ei. Pasărea nu a voit să-i dea mai mult. Micul şah, rotofei, în haine negre de seară şi cu o banderolă roşie mare, era rostogolit de ministrul lui prin faţa invitaţilor, ca un butoiaş printre baloturi. Iar baloturile se înclinau si făceau reverenţe. Eu făceam reflecţii filozofice. Foch şi cu rotofeiul mărunt, a cărui talie ar trebui să-1 tină la distanţă până când ajunge în harem, purtau aceeaşi panglică roşie, premiul întâi la şcoală. Persanii din suita regală semănau cu nişte hoţi de caravane îmbrăcaţi cu haine de la telal. Fratele şahului, Alteţea-sa-Imperială prinţul moştenitor, se remarca



prin comportamentul lui dezagreabil. Foarte tânăr, îmbrăcat ca un chelner, cu un mare cordon albastru-deschis pentru a avea o altă culoare, privea doamnele cu concupiscenţă si cu un deget în gură. Iar Boni de Castellane spunea: «Aceşti oameni nu ştiu cum să organizeze o serată.»"[1]

Plecată în România pentru a asista la căsătoria prinţesei Marie-Mignon cu regele Iugoslaviei, Martha se întoarce la Paris în a doua jumătate a lunii iunie, când se duce să-1

viziteze pe Marcel Proust[2], incitată de Antoine şi de soţia lui, care la ieşirea din teatru au brusc ideea de a merge să spună „bună seara" „micuţului Marcel", devenit celebru.

Simţindu-şi sfârşitul aproape, Proust se străduieşte să scape de lumea în care odinioară se luptase să intre. Antoine sună, Celeste îi deschide şi are un gest de apărare văzând trei siluete.

— Domnul tocmai a avut o criză îngrozitoare, îi expli că ea, respiră cu greu. Mă tem că nu poate primi pe ni meni, şi nici măcar pe prinţul Antoine, care atunci când venea îi făcea o mare plăcere...

în cele din urmă, îl lasă pe Antoine să intre în „Sfânta-Sfintelor", dar acesta trebuie să-si părăsească soţia şi vara în hol, căci, aşa cum îi explică Celeste:

— Domnul se teme mult de parfumul prinţeselor...

[1] *Jurnal,* 21 aprilie 1922.

[2] Această vizită are loc la 21 iunie 1927 şi nu în 1923, aşa cum va scrie Martha Bibescu în *La bal cu Marcel Proust,* la p. 108.



Valoarea Timbrului literar se *virează* în contul
Uniunii Scriitorilor nr. 2511.1 - 171. I /ROL, BCR,
filiala Piaţa Unirii, Bucureşti

Tehnoredactare:

«.rJ

Tel. S ft\: '3243823

Adresa editurii:
Str. Polonă nr. *92,*
Bl. 17 A+B, Ap. I, Sector I,
Bucureşti
Tel. si fax: 210 88 97 E-mail: editvivaldi@xnet.ro

***IMPRIMERIA***
***GRAFICA***

Calea Jerian Vodă 133, S:4, Cod 70S17, **BUCURAŢI**
Tel.: OII-IIi.29.10 Fo(; 021.337.07.35
t-mail: tomerd d I @a rWgmfiffi.ro
web lite: wtnK.aitBgrnfiioi.re

GHISLAIN DE DIESBACH

# *Prinţesa Bibâscu*

## *1886-1973*

## *Ultima orhidee*

Traducere şi note de CONST. POPESCU

f, ifr Editura VIVALDI Bucureşti, 2003

Ilustraţia copertei: Theodor PETROŞANU

\

ViW.»

La princesse Bibesco. 1886-1973. La derniere orchidee
by Ghislain de Diesbach Copyright © 1986 by Librairie Academique Perrin, 1986
Toate drepturile asupra versiunii în limba română aparţin Editurii VIVALDI

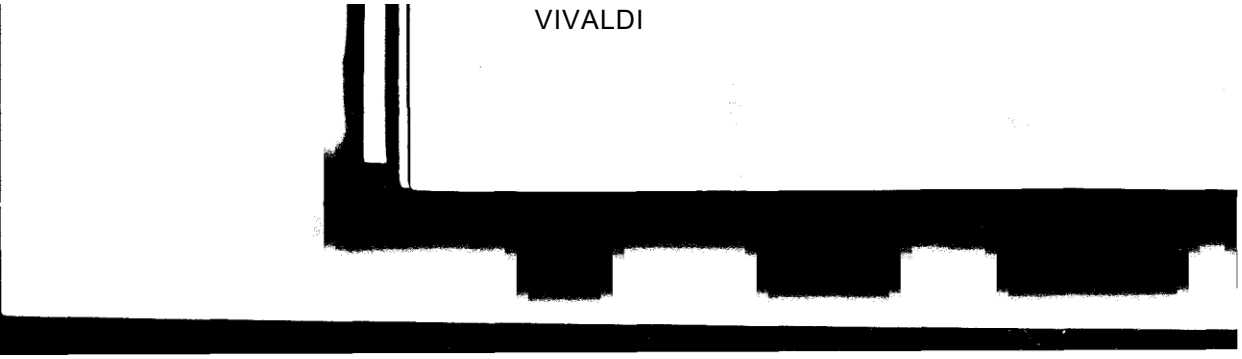

# Capitolul XII

*Dacă sunt muzica voastră, atunci dumneavoastră sunteţi liturghia mea.*
MARTHA BIBESCU, *scriind lui H. de Jouvenel*
*Sunt singura dumneavoastră slăbiciune. Ştiţi că aş fi in stare să mă laud cu asta?*
H. DE JOUVENEL, *scriind Marinei Bibescu*

## *Isvor, cântecul tării*

Pentru Martha Bibescu anul 1923 începe cu zvonul unui succes căci, cu mult înainte de publicarea romanului *Isvor,* circula bănuiala prin mediile literare că îi va fi atribuit un premiu al Academiei Franceze. „Aş avea scrupule dacă premiul ar comporta o sumă mare de bani, de care un scriitor mai sărac si mai meritoriu decât sunt eu ar putea beneficia...", scria Martha la sfârşitul lui 1922 lui Maurice Bourdel, directorul editurii Pion.

La începutul lui februarie 1923, îşi face conştiincios serviciul de presă, „munca de ocnaş", felicitându-se tot timpul de această nouă intrare în literatură, căci războiul a schimbat peisajul literar şi gustul publicului. Gloriile consacrate au pălit şi se şterg în faţa strălucirii, deseori brutale, a nou-veniţilor. *Isvor, ţara sălciilor* nu este opera unui amator - chiar foarte

talentat - ca *Alexandru asiatic* sau *Cele opt paradise,* ci a unui adevărat scriitor care a înţeles geniul unei rase şi sufletul tării. Nici editorii şi nici critica nu s-au înşelat în această privinţă şi primele reac-





ţii sunt entuziaste. Martha, care la începutul anului scria, fără îndoială pentru a dezarma soarta: „Nu aştept de la el (roman) *nici o bucurie...",* simte multă bucurie acum, culegând complimente de la nume mari şi de la necunoscuţi, deopotrivă încântaţi de carte. Salomon Reinach o compară cu Renan; Rilke scrie că a făcut din *Isvor* „cartea lui de căpătâi"; Paul Souday, cerberul literaturii, îi consacră un articol în ziarul *Temps;* Anna de Noailles, care şi-a retras ghearele, toarce ca o pisică, făcându-i complimente: „Ai aranjat totul într-o ordine savantă şi cuceritoare", îi scrie ea la 30 martie 1923, „şi miile tale de naraţiuni încântătoare şi meditative ţin de natură, de artă, de erudiţia delicată si sigură, de încrederea nobil decorată şi mascată şi, uneori, de o tâmplărie superbă, care emană parfumul naiv al stinghiilor recent tăiate."[1]

Din păcate, o frază foarte adevărată scapă de sub pana unei ziariste şi va reînnoi lupta dintre cele două verisoa-re. Anna de Noailles va avea în curând surpriza foarte neplăcută de a citi în critica ultimei ei cărţi *Poemul de dragoste:* „Aş fi gata să dau toate aceste adunături poetice pentru o singură pagină din proza pură şi musculoasă a prinţesei Bibescu." Anna de Noailles nu-i va ierta niciodată Marthei acest afront involuntar!

Fireşte, Martha a trimis un exemplar din *Isvor* suveranilor ţării evocate atât de minunat. Regina Măria îi scrie de la Belgrad, la 30 martie, o scrisoare care o umple de mândrie, în ciuda faptului că nu ţine mult la părerea ei: „Atmosfera cărţii e adevărată şi, sfinte Dumnezeule! oare n-am simţit şi eu până la saturaţie *oboseala* de a fi încercat să fac bine unor oameni fără raţiune şi care aşteaptă

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii,* v. 2, p. 98. 472



miracole? La Bicaz, la Coţofăneşti, unde am trăit în contact strâns cu ţăranii, obisnuindu-i să vină la mine cu nevoile, bolile, doleanţele lor, am ajuns într-o stare în care nu mai puteam îndura povara. Problemele pe care mi le prezentau spre rezolvare erau atât de complicate şi atât de grele, încât rămâneam înaintea lor descurajată, incapabilă să soluţionez dificultăţile lor şi să fac faţă situaţiei, atunci când mentalitatea lor şi a mea nu aveau nimic în comun... Da, presupun că lumea bună de la Bucureşti îţi va rupe cartea în bucăţi, deşi unora o să le placă, cum mi-a plăcut şi mie..."[1] Regele

Ferdinand, care nu a apucat să citească *Isvor* decât după soţia lui, îi va scrie la 7 mai: „îmi place cartea ta. Dedicaţia e încântătoare. Da, iubesc mult sufletul ţăranului nostru, acest amestec ciudat de copilărie şi de filozofie adâncă, această resemnare legată de o speranţă puternică, această luptă inconştientă între superstiţie şi o credinţă creştină deseori rău înţeleasă..."[2] Dacă la Paris prinţesa Bibescu e aplaudată pentru a fi reuşit, după propria ei expresie, „să aducă un car cu boi pe bulevarde la ora de culme a circulaţiei", la Bucureşti nu se înţelege deloc de ce o astfel de carte a putut să placă în Franţa. Generalul Averescu, mai aproape - prin originea lui - de oamenii descrişi în *Isvor,* îi mărturiseşte autoarei: „Mă mir că, povestind lucruri cunoscute de toată lumea şi care mie mi se par atât de comune, aţi reuşit să interesaţi publicul şi criticii francezi." în lumea bună de la Bucureşti, mulţi se arată severi faţă de prinţesa Bibescu, considerată - din punct de vedere social - o renegată. Odinioară i se reproşa că scrie în franceză şi că refuză să

[1] *Ibid.,* v. 2, p. 74

[2] *Ibid.,v.2,p.78.*





ajute la dezvoltarea patrimoniului literar românesc. Faptul că se interesează de pământul românesc si de cei care îl cultivă li se pare un lucru penibil. Marea literatură, conform idealului definit de Lamartine, nu trebuie să vadă în peisaje decât un izvor de emoţii estetice, fără a se înjosi până la mizerabila condiţie omenească.

Pentru citadinii culţi din Bucureşti, *Isvor* degajă un miros de sudoare şi bălegar, care scandalizează sufletele delicate. Doar profesorul lorga îi va găsi merite autoarei, deşi îi va reproşa că nu 1-a prezentat cum trebuie pe ţăran şi îşi va intitula articolul: „Nu cu inteligenţă, ci cu inimă, doamnă!"

## *Bel-Ami*

T n preziua lansării în librării a romanului *Isvor,* Martha *.L* luase masa de prânz în tovărăşia unui prieten al vărului ei Kerguezec, un senator renumit în lumea bună şi pe care îl cunoscuse cu câteva luni în urmă. Acest senator, Henry de Jouvenel, este un bărbat brunet şi frumos, cu o înfăţişare atrăgătoare şi cu o mustaţă cuceritoare. Nu se bucură de o bună reputaţie, ceea ce are drept consecinţă faptul că devine şi mai interesant, cel puţin în ochii femeilor. Angajat,

pentru a-si câştiga existenţa, la un mare ziar, cum era pe atunci *Le Mălin,* devenise faimos prin calităţile lui stilistice, ajungând redac-tor-şef. „Ceea ce îi plăcea în ziaristică", va scrie Anatole de Monzie, unul din prietenii lui din copilărie, „era prilejul zilnic de a-i ridiculiza pe aristocraţi. La aceasta se





adăuga şi un talent incontestabil al cuvântului şi al scrisului, ca şi o rară putere de convingere."

De la ziaristică la politică nu este decât un pas şi Henry de Jouvenel îl făcuse trecând pragul palatului lui Alfred Boas, un alt ziarist care reunea la el acasă, pe rue de Châteaudun, la numărul 34, elita republicanilor de stânga. Ca urmare a faptului de a fi frecventat, în plină afacere Dreyfus, salonul lui Boas, Jouvenel se îndrăgostise de fiica gazdei sale, Claire-Sarah şi se însurase cu ea, dar pentru puţin timp. Avusese cu ea un fiu, Bertrand, născut în 1904, apoi divorţase, devenind amantul oficial al Isabellei de Comminges, ea însăşi despărţită de contele Pillet-Will, si cu care avusese un al doilea fiu, Renaud. în fine, la ziar o întâlnise pe Colette, care tocmai divorţase de Gauthier-Villars, şi se căsătorise cu ea la sfârşitul anului 1912, când Colette era gravidă cu fiica lor, numită tot Colette, viitoarea *Bel-Gazou.* După ce făcuse o parte din *război* ca soldat, făcuse cealaltă parte ca delegat al Franţei la Conferinţa Antantei de la Roma. Şef de cabinet al lui Anatole de Monzie, în iulie 1917, fusese numit subsecretar de stat la Marina Comercială, iar apoi, în 1918, membru în Comisia de Dezarmare. Ales senator de Correze, este totodată membru al Comisiei Afacerilor Externe.

Din 1917, cea de-a doua căsătorie nu merge mai bine decât prima şi acasă domneşte o mare dezordine. Colette şi-a reluat vechile şi vinovatele ei amoruri; în ceea ce îl priveşte pe el, nu mai ţine contul aventurilor, încântat de a fi dorit de atâtea femei şi justificând prin purtarea lui expresia Colettei despre „cochetăria lui feminină, cam de târfă". Mai târziu, cel mai bun prieten al lui, Kerguezec, va spune despre el: „Este o femeie..."[1] •*>.

[1] *Jurnal,* 14 aprilie 1925.





A doua zi după această nouă întâlnire, Jouvenel îi trimite flori Marthei şi îi propune să-i întovărăşească, pe el şi pe Kerguezec, la ultima piesă a lui Robert de Flers, *Viile Domnului.* La ieşirea de la teatru, Martha, tulburată de acest seducător profesionist, scrie: „Manierele senatorului de

Correze sunt *învăluitoare,* îmi dau o senzaţie ciudată, niciodată simţită până acum. E ca atunci când soseşti într-un climat diferit."[1] începe să noteze unele impresii despre el în engleză, care e pentru Martha limba preferată. Inima ei începe să bată pentru o nouă dragoste... A doua zi după acea seară, Jouvenel nu-i mai trimite flori, ci o scrisoare pentru a-i mulţumi că există şi că locuieşte la Paris, ceea ce poate trece drept o declaraţie pe care Martha o şi ia, de fapt, ca atare.

în timpul primăverii anului 1923, Henry de Jouvenel, care şi-a părăsit domiciliul conjugal, lăsând-o pe Colette cu pisicile ei, îi face Marthei o curte asiduă. Scrisori şi flori se succed, în fiecare zi mai lungi şi mai variate, până când scrisorile ajung la şase pagini şi buchetele adevărate tufişuri. In curând, îi adresează o cerere: îngăduinţa de a veni să o viziteze, după masa de seară, pentru a-i cere un sfat... „Sunt deci atât de înţeleaptă?" se miră Martha. Apoi, la puţin timp, îi solicită lecţii de engleză, manevră care nu o înşală pe virtuoasa Chatfield, agasată de acest zbor de bărzăune în jurul florii pe care s-a angajat să o apere.

în ciuda lui Chatfield, Jouvenel câştigă rapid teren. La 2 martie, plecând de la o cină la Martha, împreună cu Kerguezec, revine brusc, se aruncă la picioarele stăpânei casei şi i le sărută cu admiraţie. Martha nu protestează, măgulită de preferinţa unui bărbat atât de râvnit. A doua

[1] *Md., 22* februarie 1923.



zi, împreună cu obişnuitul buchet de flori, Martha găseşte un bilet: „Nu pot să trăiesc cu ideea că nici un obiect nu îmi va reaminti fizic timp de două zile unde se află viaţa mea..." A trebuit să plece la Lyon, iar de acolo îi telegrafiază biblic: „Nu vă mai îndoiţi şi nu vă abandonaţi servitorul."

Martha nu se mai îndoieşte de această nouă dragoste şi, fără să împărtăşească credinţa politică a acestui radi-cal-socialist, începe să se uite la alţii cu ochii lui, jude-cându-1 astfel pe prinţul Sixte de Bourbon şi Parma ca fiind prea paseist şi neglijându-i puţin pe credincioşii ei, cu excepţia abatelui Mugnier, confident de neînlocuit. Alfred Fabre-Luce îi reproşează cu blândeţe: „Nu am decât regrete şi dumneavoastră o să aveţi remuşcări..." Thomson, care a suferit o înfrângere în alegeri, se consolează pregătind publicarea jurnalului său de război, căruia îi va da, în cinstea castelanei de la Mogoşoaia, titlul de *Smaranda.* Definitivarea textului îl face să retrăiască momentele petrecute lângă idolul său, aşa că îi scrie melancolic: „Cred că este vina

dumneavoastră dacă voi continua să cheltuiesc bani şi - lucru şi mai serios - energie nervoasă pentru politică. Dacă nu aş dori să vă dovedesc, înainte de a fi prea târziu, că nu sunt un ratat, aş abandona această mocirlă politică."[1]

Această plângere discretă nu o emoţionează prea mult. De acum înainte îi aparţine în întregime lui Jouvenel, complet vrăjită de seducător, învinsă, pentru prima oară, de un bărbat destul de puternic pentru a domina totul, deşi ea nu reuşise până atunci să renunţe, când iubea, la intelectualismul şi la ţinuta ei princiară. Martha şi-a pierdut

[1] Şir Peter Masefield, *op. cit.,* Capitolul XXXIII.





aerele de împărătească, care îi iritau atât de mult pe unii dintre înflăcăraţii ei admiratori si *se* regăseşte ca simplă femeie în faţa lui Jouvenel, simplă până la umilinţă. La întoarcerea dintr-o călătorie la Nisa, unde asistase la căsătoria verişoarei sale, Elisabeta Macrovordat, cu Alan de Montgomery, se opreşte la Nîmes pentru a-1 revedea pe Jouvenel, venit în grabă din fieful lui din Correze şi îşi petrece cu el două sau trei zile, de ajuns pentru a o convinge că este bărbatul aşteptat de atât de mult timp, artizanul destinului ei politic.

Judecând după unele notaţii din *Jurnal,* se poate deduce faptul că, în urma întâlnirii la Nîmes, Martha i-a promis lui Jouvenel că va divorţa pentru a se căsători cu el, dar nu o va face decât după ce îşi va mărita fiica. Astfel, Martha va fixa drept an I al libertăţii ei ziua căsătoriei Valentinei. Şederea obişnuită în România va pune în fata acestei noi pasiuni dacă nu o frână, cel puţin un obstacol pe care corespondenţa lor asiduă le va îngădui să-1 depăşească uşor.

Părăsind Veneţia, unde totul i-a amintit de iubitul absent, chiar şi forma unui pod, asemănătoare sprâncenelor lui, Martha îi scrie: „Mi-e ruşine de mine, de a mă simţi inferioară faţă de ceea ce sunteţi, iar această umilinţă este, de fapt, o încântare pe care v-o datorez...'^De-abia instalată la Mogoşoaia, Martha exaltă amintirea eroului: „în fiecare zi fac o meditaţie care mă ajută să aleg, ca preferată, una din calităţile dumneavoastră." Dar el este oare constant? Martha evită uşor problema. Fireşte, Jouvenel a avut două neveste şi mai mulţi copii de la mame diferite, dar Charlemagne nu a avut şi el nouă neveste, lucru

[1] Scrisorile Marthei Bibescu către Henry de Jouvenel. 478



care nu 1-a împiedicat să fie canonizat, iar Henri al IV-lea, tatăl atâtor bastarzi, nu a primit oare numele de Henri cel Mare? Asta înseamnă să vrei să te convingi singur si Martha, în clipele ei de luciditate, se întreabă îngrozită cât va tine o astfel de dragoste? „Grandoarea victoriei mele mă face să tremur pentru ea...", îi

scrie ea la 16 mai 1923, iar a doua zi îl previne asupra pretenţiilor ei: „încep să mă îndoiesc de cuvintele cele mai frumoase si care sună deschis în momentul când dezlănţuie în mine o operaţie misterioasă care le înlătură actualitatea... Mă îmbogăţiţi cu adevărat; am întotdeauna nevoie să mă asigur, în *plină opulenţă,* de acel bănuţ pe care mi-1 veţi da mâine pentru a cumpăra pâinea zilnică, fără de care nu aş putea trăi. Sunt tipul de fiinţă nesăţioasă, o cerşetoare mândră şi din acelaşi material ca cea mai tânără dintre surorile danaide, ştiţi, aceea care spunea veşnic: „Surorilor, ce-ar fi să reîncepem?»"

Femeia subjugată, agitată şi avidă rămâne încă destul de independentă spiritual pentru a nu vedea în Jouvenel numai un mascul frumos, ci şi un mijloc de a-şi îndeplini un scop plănuit cu pasiune: să joace un rol politic. Pentru Martha, acest mare burghez de provincie, atât de bine adaptat Parisului, reprezintă incarnarea acestei Frânte istorice, a cărei fantomă o urmăreşte pe ea în literatură. Prin el, Martha va deveni franţuzoaică, la rândul ei, participând la viata ţării şi influenţându-i destinul: „Ideea pe care o puteţi avea despre istoria Franţei mă îmbată", îi scrie ea la 17 mai 1923. „Ştiţi că am simţul voluptăţii istorice şi noi împreună am exersat senzualitatea noastră, şi încă de mai multe ori, asupra mai multor obiective. Că acest obiectiv sunteţi dumneavoastră, că deveniţi tot ce poate împlini o aspiraţie supremă, că văd cum miracolul Franţei se realizează din nou, prin dumneavoastră,





că asist la această transfigurare, la această schimbare a unui om în zeu, în privirea celorlalţi oameni, şi că m-aţi ales pe mine ca să împart privirea divinităţii dumneavoastră, toate acestea mă fac să nu mai cer nimic pentru a muri în final de bucurie!"[1]

Martha nu se simte gata să moară, ci să trăiască o mie de ani, în timp ce Jouvenel, destinat unui sfârşit prematur, are uneori presimţirea morţii şi face aluzie la ea în corespondenţă, ceea ce pe ea o revoltă. Omul căruia i-a încredinţat soarta îi pare etern, ca dragostea care îi uneşte: „Să nu îmi vorbiţi niciodată de moarte", îi reproşează ea la 7 iunie, „căci aţi creat în mine sentimentul vieţii, de care vă consider răspunzător. Sunteţi mai obligat faţă de mine decât sunteţi faţă de dumneavoastră înşivă. Viaţa v-a fost dată. Dar dumneavoastră mi-aţi dat-o pe a mea, cea de azi, la fel de diferită de cea de ieri ca fiinţa de nefiinţă."[2] Fără el, totul i se pare trist, chiar Mogoşoaia, unde vin mulţi oameni de seamă, printre care, în afara familiei regale, prinţul şi prinţesa de Ligne, familia Brâncoveanu, familia Faucigny-Lucinge şi cuplul Antoine Bibescu.

La începutul lui iulie, Martha se mută la Posada, unde Henry

de Jouvenel, care a obţinut o misiune pe lângă guvernul român, i se alătură la 15 iulie. Rămâne lângă ea până la sfârşitul lunii, cu întreruperi pricinuite de o excursie pe Dunăre şi un drum până la Sofia. Prezenţa lui Jouvenel, aducând puţin din aerul Parisului, îi este la fel de binefăcătoare ca o cură de ape. E o fericire fără viitor şi Martha, din prudenţă, nu pomeneşte nimic despre ea în *Jurnal* şi cu atât mai puţin, din jenă, scumpului ei abate Mugnier.

[1] *Ibid.*

[2] *Ibid.*



***Prinţesa Bibescu***

La cincisprezece zile după plecarea lui Jouvenel, soseşte, la rândul lui, fidelul Thomson, care a profitat de un turneu prin ţările danubiene, la iniţiativa partidului laburist, pentru a se opri la Posada. Ignoră, desigur, că fericitul lui rival 1-a precedat. Martha, îmblânzită de şederea lui Jouvenel, se poartă cu el încântător şi, fără să-i dea noi motive de speranţă, nu face nimic ca să le spulbere pe cele pe care Thomson continuă să le nutrească în taină. După mărturisirea fiicei ei, Martha pare sincer fericită de a-şi regăsi acest prieten atât de devotat. „Când erau împreună", va spune mai târziu prinţesa Ghika-Comăneşti, „păreau să împartă o vrajă care făcea din fiecare o fiinţă vrăjită."[1] Umbrele care se strecuraseră între ei pe vremea zilelor însorite de la Trestrignel păreau să se fi risipit. Faptul se poate deduce dintr-o scrisoare a lui Thomson, la întoarcerea din cercetarea lui danubiană: „Sunt fericit de a vă fi revăzut, între noi era pe cale să se ridice un zid. Nu 1-am traversat, dar unele dintre pietrele lui s-au prăbuşit..."[2]

Cu toate acestea, Jouvenel ocupă singur gândurile ei până la sfârşitul anului. A fost desemnat pentru a locui la Geneva printre augurii Ligii Naţiunilor şi i-a propus Marthei să-1 însoţească, dar ea refuză cu înţelepciune să se ducă să se dea în spectacol în acest bâlci al deşertăciunilor, unde pasiunile, rivalităţile şi meschinăriile sunt mai acute ca la Bucureşti. „Dacă aş merge acolo", îi scrie ea la 14 septembrie 1923, „aş oferi motiv de bucurie răutăcioşilor şi răutăcioaselor şi aţi avea o grămadă de intrigi în plus, de cancanuri suplimentare de târât în acensiune,

[1] Şir Peter Masefield, *op. cit.,* Capitolul XXXV.

[2] *Ibid.*

căci sunteţi în *ascensiune!* Ştiu că veţi ridica din umerii dumneavoastră largi, dar nu-mi place să devin o nouă povară, laolaltă cu altele! O întoarcere la numeroasele dumneavoastră neplăceri feminine mă umple de *groază.* îngăduiţi-mi să-mi văd de drum singură, cu sufletul alături de dumneavoastră, dar mândră că mă aflu acolo, luptându-mă pe contul meu."[1] Poate, de asemenea, se teme să nu o întâlnească printre *preţioasele din Geneva* pe Isabelle de Comminges, fosta amantă a amantului ei, foarte cunoscută în lumea politică.

După ce epuizează liturghia amorului ei, Martha redevine cea dinainte şi îl ţine pe Jouvenel la curent cu bârfele de la Curte şi cu zvonurile din oraş. îi relatează, în acelaşi timp, cu o pană înmuiată în vitriol, despre mustrările de conştiinţă ale familiei regale, foarte nervoasă de perspectiva botezului „micului sârb", adică fiul regelui Iugoslaviei, care s-a căsătorit cu Marie-Mignon, şi cea a căsătoriei prinţului Paul de Iugoslavia, vărul regelui, cu o prinţesă de Grecia ai cărei părinţi, supravegheaţi îndeaproape de comitetul revoluţionar de la Atena, nu îndrăznesc să-si părăsească tronul de teamă că nu-1 vor mai regăsi la întoarcere. „Ce părere aveţi de aceşti regi care trebuie să stea pe tronurile lor ca nişte găini care clocesc, riscând altfel să piardă până şi găoacea goală a oului lor?", îi scrie ea sarcastic la 3 octombrie 1923. Dragostea nu o împiedică totuşi să se gândească la afaceri. Il roagă să-i vândă vechea ei maşină De Dion-Bouton, apoi îi sugerează să-1 cointereseze pe parfumierul Coty la proiectul de construcţie a unei fabrici de parfum la Chitila.

Dacă situaţia e proastă în Grecia, în Germania ea pare să se îmbunătăţească, cel puţin în ceea ce priveşte fosta

[1] Scrisorile Marthei Bibescu către Henry de Jouvenel.





familie imperială, întrucât *Kronprinz-ul* a fost autorizat de către guvernul de la Weimar să se întoarcă acasă. Când află ştirea, în noiembrie 1923, Martha simte că i se redeş-teaptă interesul pentru *Prietenul III.* De ce n-ar putea domni din nou într-o zi? Cine ştie ce îi rezervă viitorul? Imediat îi reciteşte scrisorile şi îi cere domnişoarei Chatfield să i le copieze.

## *Papagalul verde în Parnas*

T n timp ce devotata Chatfield caligrafiază, fără a în-Jt cerca să-şi ascundă indignarea ei plină de virtute,

mesajele de dragoste de la fostul prinţ moştenitor, Martha îşi termină romanul *Papagalul verde,* scris în şase luni şi inspirat de o dublă obsesie, de care cartea avea s-o vindece: pasiunea ei pentru un papagal întrezărit la un vânzător de păsări din Biarritz şi şocul provocat de moartea fratelui ei, George, şoc care s-a confundat în curând, în mintea ei de copilă, cu faptul de a nu fi obţinut pasărea dorită. Este o carte care se situează la limita dintre bizar şi echivoc, având ca temă un incest ereditar, ale cărui condiţii reapar la fiecare generaţie într-o familie nobilă, unde papagalul verde joacă rolul Sfântului Spirit, în roman sunt evocate discret pasiuni inconvenabile, dar aceste iubiri vinovate sunt mai puţin scandaloase datorită poziţiei sociale a celor care le practică, precum şi datorită cadrului excentric al romanului. Rigorile unui anume cadru estompează relaxarea moravurilor şi extravagantele instinctuale.

**Gliislain de Diesbach**

Victima unei stranii fatalităţi, învinsă de o uimitoare serie de catastrofe, eroina se duce să caute liniştea şi uitarea într-o mănăstire din Madure, la capătul Indiei, iar cartea se încheie cu aceste cuvinte: „Nu este destul să mor; vreau să mă bucur de moartea mea..."

Oricare cititor i-ar fi putut spune Marthei Bibescu ceea ce Jules Cambon îi şoptise la ureche lui Paul Morand, , după ce citise *Lewis si Irene:* „Cartea dumneavoastră e încântătoare, dar îi lipseşte puţină banalitate..."

Ceea ce se ştie despre copilăria Marthei ne îngăduie să vedem în acest roman tulbure o autobiografie deghizată până acolo încât apare aproape ca o răfuială între ea si sora ei, Madeleine Quaranta, răspunzătoare parţial de sinuciderea Margueritei Lahovari. Multe pagini, foarte frumoase de altfel, sunt dictate de propriile ei sentimente în privinţa celor din familie, mai ales a mamei ei, căreia nu i-a putut ierta că şi-a iubit atât de puţin fiicele.

Pentru această carte, produsul lacrimilor si al nostalgiei, al ambiţiilor decepţionate şi al iubirilor trecătoare, Martha caută un editor care să-i asigure un succes proporţional cu speranţele pe care şi le-a clădit în privinţa lucrării, a subiectului şi a calităţilor ei stilistice. Vânzarea romanului *Isvor a* dezamăgit-o, căci editura Pion nu a întreprins nici un efort pentru lansarea lui. Or, de câţiva ani, tinerii editori se străduiesc să ajungă la un alt public, dorind să vândă mai mult si stârnind curiozitatea prin procedee neobişnuite. Primul dintre ei, Bernard Grasset a avut ideea că un autor poate fi impus publicului ca orice alt produs, idee scandaloasă, chiar un sacrilegiu pentru principiile editorilor tradiţionali, deşi unii scriitori, văzând cifrele de vânzare ale cărţilor lor, se felicită de această iniţiativă şi nu roşesc de ruşine stiindu-se lăudaţi prin mijloacele unei publicităţi alunecoase ca berea sau săpunul.





Astfel încât Martha, deşi a expediat manuscrisul romanului *Papagalul verde* editurii Pion, a trimis o copie şi la Bernard Grasset. Acesta îşi aruncă privirea pe prima pagină şi citeşte o frază care îl încântă: „Există ruşi de Nisa, aşa cum există violete de Parma, de Toulouse..." Cucerit pe loc, îi propune Marthei să-i publice cartea si, obişnuit să vadă totul în mare, îi propune un acont care, chiar şi pentru o femeie bogată, dar - e adevărat - cheltuitoare, reprezintă o sumă apreciabilă. Martha nu ezită: semnează contractul pe care Grasset 1-a alăturat ofertei. Nu-i mai rămâne decât să scape de contractul eu Pion. Când îl previne pe Maurice Bourdel că *Papagalul verde* şi-a găsit o colivie aurită la Bernard Grasset, fiul directorului de la Pion, scandalizat

de procedeu, îi aminteşte printr-o telegramă că e legată de Pion, dacă nu prin recunoştinţă, cel puţin prin politeţe. Martha îi răspunde tot printr-o telegramă, îl lămureşte si îi precizează chiar brutal motivele alegerii ei: „Condiţiile care mi se oferă diferă prea mult de cele pe care mi le-aţi oferit ca să comit indiscreţia de a vi le propune drept bază la un nou contract. Pe de altă parte, înţelegeţi că unele întârzieri legate de trimiterea drepturilor de autor la *Isvor* m-au făcut să accept propuneri ce comportă avansuri imediate şi importante, care mă asigură definitiv în privinţa creditului acordat cărţii mele..."[1]

Dorind să depăşească neînţelegerea prin amabilitate, Pion se va strădui, după ce a pierdut cartea, să nu piardă şi autoarea, care va zbura cu *Papagalul* ei din succes în succes, şi va încerca să negocieze păstrând drept de prioritate pentru cărţile viitoare. Martha Bibescu e departe de a prevedea pe atunci, când credea că îşi apără bine interesele,

[1] Scrisoare din 14 aprilie 1924. Fond particular. Arhivele editurii Pion.

ca o adevărată femeie modernă, că peste treizeci de ani, ruinată şi având mare nevoie de bani, va fi în faţa unei situaţii inversate şi va trebui să asedieze fără zăbavă casa editurii de pe rue Garanciere, pentru a obţine ceva din care să trăiască...

Corectarea şpalturilor romanului *Papagalul verde* reprezintă pentru ea o ocupaţie suplimentară în mijlocul unei perioade de intensă activitate mondenă, atât la Paris cât şi la Londra, căci Thomson a ieşit în cele din urmă din umbră pentru a-şi asuma un destin naţional. Ca urmare a demisiei prim-ministrului conservator, Stanley Baldwin, la 21 ianuarie 1924, regele George al V-lea 1-a rugat pe şeful partidului laburist, Ramsay MacDonald, să formeze un nou guvern. Legat de mult timp de Thomson, MacDonald îi propune să devină subsecretar la Ministerul Afacerilor Externe, iar apoi, după ce şi-a rezervat acest domeniu, îi oferă portofoliul Ministerului Aerului, foarte potrivit lui Thomson, care se interesase în mod deosebit, de la întoarcerea lui în Marea Britanie, de posibilităţile de a dezvolta transporturile aeriene pe lungă distanţă cu ajutorul zepelinelor. Ministerul Aerului, pe care îl acceptă cu bucurie, îi va deschide Camera Lorzilor şi va reuşi să-1 facă, cu toate simpatiile lui socialiste, un om de lume, întrucât va primi un titlu.

La 24 ianuarie Thomson îi scrie Marthei pentru a-i da marea veste: „Am primit munca pe care o doream, dezvoltarea aviaţiei în această tară, în domeniile militare, navale şi civile. Voi avea, de asemenea, un cuvânt de spus în materie de politică externă, în calitatea mea de membru al cabinetului. Sunteţi prima persoană căreia i-am scris de când ştirea a devenit publică, în prezent, va trebui să-1 cunoaşteţi pe noul nostru prim-ministru, un scump

[1] 486



prieten de-al meu. Mă voi muta în curând la Saint James Court, dar vă voi povesti despre aceasta când o să vă întâlnesc. Pelicanii şi eu vă dorim cordial să fiţi aici binevenită, în timpul unei plimbări matinale astăzi, păsările mă priveau cu ochii lor reci şi cercetători, părând să spună: «Unde e ea?» Când o să veniţi, atât ei cât şi eu vom fi foarte încântaţi."[1]

Martha, aşteptată la Londra pentru a revedea împreună cu traducătorul englez al romanului ei *Isvor* unele pasaje, nu mai ezită. Zboară la Londra unde va sta până la 6 februarie, dejunând aproape în fiecare zi cu Thomson. „Bucurie delicioasă, să trăieşti aproape de un om care a ajuns, în fine, la putere..." mărturiseşte ea fără jenă în *Jurnal.* Thomson este şi el agitat de diferite probleme, printre care si aceea a viitorului său nume. După lungi tergiversări, se decide să fie înălţat la titlul de *pair,* sub apelativul de Lord Cardington, numele unui sat de lângă Bedford, unde societatea Short Brothers Airship Works si-a înălţat atelierele în care sunt construite zepelinele ce vor asigura legătura aeriană a Londrei cu imperiul ei. Va fi deci Lord Thomson of Cardington.

O veste fericită nu vine niciodată singură. La două luni după numirea lui Thomson, Henry de Jouvenel devine ministru al Instrucţiei Publice în cabinetul Poincare. Iată-i pe cei doi rivali, care se ignoră de altfel, la egalitate în inima Marthei, deşi ea îi acordă preferinţa lui Jouvenel, mai ales din spirit de contradicţie. Thomson e cucerit complet în timp ce Jouvenel trebuie recucerit în fiecare zi, disputat cu alte femei şi cu o viaţă publică mai intensă decât cea a lui Thomson. Cu Jouvenel ministru, Martha

[1] Şir Peter Masefield, *op. cit.,* Capitolul XXXVII.





*se crede* în apropierea puterii! Ce beţie! „Am pus cu propria mea mână primul dosar în portofoliul ministerial al lui Henry de Jouvenel", scrie ea mândră la 2 aprilie 1924. „Un volum de Ronsard adnotat de mine." Visul unei republici ateniene, a cărei muză va fi ea, pare să se realizeze în cele din urmă.

Prilejul de a gusta festivităţile oficiale i se iveşte în curând, o

dată cu sosirea în Franţa a suveranilor României, în onoarea cărora s-a organizat un program epuizant. 19 aprilie este ziua de glorie a Marthei, căci îi însoţeşte pe rege şi pe regină la Versailles, apoi la Malmaison, unde Ferdinand I, care se trage dintr-o Beauharnais şi un Murat, regăseşte multe amintiri de familie. „Ziua mea triumfală!", notează Martha în seara marii zile, adăugând cu aluzie la Jouvenel: „E bine să ai un rege drept paravan!" Se serveşte atât de bine de acest paravan, încât lumea se înşală şi crede că ea se afişează cu regele. O fiinţă binevoitoare consideră util să o prevină pe regină, plecată la Nisa, că în absenţa ei, suveranul rămas la Paris, a văzut-o „mult, mult prea mult" pe prinţesa Bibescu. Regina nu se supără şi recunoaşte că soţul ei, care are nevoie întotdeauna să fie condus de cineva, nu poate să reziste farmecului Marthei şi „a felului cum ea cunoaşte Parisul."[1]

[1] Hannah Pakula, *Ultima romancieră,* p. 328.



***Prinţesa Bibescu***

# *Aripile morţii*

În plină apoteoză mondenă si literară, la sfârşitul lunii mai, Martha pleacă de la Paris pentru a reveni pe malurile Colentinei. Luându-şi rămas bun, Jouvenel remarcă pe un ton plin de amărăciune: „Şi, fireşte, sunteţi mai frumoasă ca niciodată!" La care Martha îi răspunde cu fineţe: „Pentru că plec..."

Miile de voci ale renumelui o ajung în România, confirmându-i succesul *Papagalului verde.* Critica este unanimă în a recunoaşte acestei povestiri bizare calităţile cele mai uimitoare, un dar al elementului miraculos, necunoscut de francezi, un stil a cărui eleganţă şi preţiozitate nervoasă fac să apară searbede sau ridicole cele ale autorilor academici şi pe cale de îmbătrânire. Daniel Halevy, Thibaudet, Pierrefeu, fraţii Tharaud rivalizează în elogii, aparent sincere. De la Saint-Benoît-sur-Loire, Max Jacob îi adresează o scrisoare ditirambică şi până şi abatele Bremond se alătură cu complimente, deşi cartea răspândeşte un miros de sulf în care el intuieşte, după cum afirmă, o experienţă de ordin mistic. Mauriac, încă neînăcrit de succes, se alătură corului de admiratori: „Ceea ce este unic în *Papagalul verde* este faptul că a folosit o artă atât de subtil franceză asupra unui material bogat şi tulbure din Asia, de care un mic provincial ca mine se minunează. Prin asta aţi devenit adevărata moştenitoare a lui Barres."[1]

În pofida conştiinţei valorii şi a artei ei, Martha este prima surprinsă de concertul de laude pentru o carte care e mai

mult stranie decât mare şi care nu se compară cu

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii,* v. 2, p. 146. î; ; [ -.





*Isvor,* aşa cum nu se va compara nici cu *Catherine-Paris.* Cu modestie, de această dată, va mărturisi abatelui Mug-nier: „Nu am nici cea mai mică imaginaţie, dar tot ce mi se întâmplă sau mi s-a întâmplat stârneşte în mine un fel de soc luminos, din care sunt emise la infinit ecouri. Nu sunt decât teatrul obscur al unui fenomen de rezonanţă."[1] Cea mai frumoasă din valurile de scrisori este, fără îndoială, cea a lui Francis Jammes, în culmea unei celebrităţi care se va stinge o dată cu el: „De la bun început", îi scrie el la 17 iunie 1924, „am sesizat, cum am spus cuiva, elementul monstruos de la pagina douăzeci, dar fără să ghicesc finalul. S-ar putea ca în curând, dacă e liberă, autoarea operei să intre la mănăstire. Există o dedublare ciudată, dar atât de bruscă în carte, încât una din persoanele care se află în dumneavoastră te linişteşte în privinţa celeilalte. Asişti cu o privire rece, cu o mare stăpânire de sine, la gustul *Cerului* si al *Artei* cele mai nobile, mai mult, la o criză de obsesie decât la altceva. Diavolul o inspiră câteodată, căci fiinţa decăzută nu ar fi în stare singură să inspire aceste orori, aceste blesteme, aceste anomalii, această scenă macabră a necromantei, într-un cuvânt, aceste abominaţii... Geniul dumneavoastră, deseori respingător, lasă să se întrezărească stofa mare din care se croiesc tunicile călugăreşti! Papagalul vostru este cu siguranţă un înger rău, dar pe una sau alta din penele lui, Dumnezeu lasă să cadă o rază. Nu ştiu nimic despre dumneavoastră, atât doar că sunteţi foarte aproape de damnaţiunea veşnică sau de salvarea încântătoare, care vă este atât de uşor de obţinut..."[2]

[1] *Ibid.* [2] *Ibid.,p.U9.*





Copleşită, Martha îi răspunde spiritual: „Dacă botezul ar putea fi primit de două ori, aş dori să vă am ca naş.- Dacă nu aş fi convertită, m-aţi converti; dacă ar trebui să fiu exorcizată, aş dori să fiţi acela care o face../"[1]

întoarsă la Paris în iunie, Martha nu intră la mănăstire, ci într-o clinică de pe rue Bizet, pentru a suporta o operaţie care o va lipsi de orice speranţă de a mai da soţului ei un fiu. S-a pregătit cu mult curaj pentru această intervenţie, care nu este fără riscuri. Alarmat, Thomson soseşte în grabă de la Londra pentru a o revedea înainte de spitalizare, a cărei veste, răspândită rapid la Paris, dă prietenilor ei impresia că *Papagalul verde* este un fel de testament. Lumea literară îşi înmulţeşte dovezile de simpatie, iar Paul Souday, al cărui articol va fi printre cele mai importante, se grăbeşte să scrie, pentru ca

recenzia să apară înainte de operaţie: „Nu-i aşa? Nu se ştie niciodată", îi spune el abatelui Mugnier, „aşa că m-am grăbit pentru că am vrut ca ea să ştie!"

Neştiind că va trebui să sufere această intervenţie chirurgicală, Martha şi-a subînchiriat apartamentul de pe rue du Faubourg Saint-Honore atunci când a plecat de la Paris în primăvară; astfel încât trebuie să meargă acasă la Antoine Bibescu, pe quai de Bourbon, unde intimii vin s-o viziteze: „Mătuşa de Montesquiou, emoţionată!", notează ea după vizita redutabilei Parce. „Bătrânele foiesc în jurul meu, simţind solidaritatea cimitirului." Chiar şi George soseşte din România şi, desigur, împins de re-muşcări, se arată de o amabilitate aproape amoroasă: „Nu fi prea gentil", îi spune Martha. „îmi dai sentimentul că o să mor."

. 131.





*Pe* 30 iunie se duce la clinică însoţită de doamna de Castries. Văzând pe această superbă străină şi pe firava Roşită Castries, sora Theoneste le întreabă surprinsă: „Care dintre dumneavoastră este bolnava?" Sora Theoneste e un fel de figură istorică, deoarece s-a remarcat prin felul cum 1-a îngrijit pe Clemenceau şi mai ales prin felul cum i-a făcut faţă, smulgând stima acestui adversar atât de înverşunat al bisericii. Cu broboada de dantelă şi cu fusta ei *largă,* această lorenă rustică îi sugerează, va scrie Martha, o găină pe ouă sau ceea ce se numeşte *cosy,* un acoperământ care tine fierbinte ceainicul.

A doua zi primeşte împărtăşania din mâinile preotului şi, în ciuda emoţiei, nu se poate împiedica să observe, îngrozită, că acesta are unghiile foarte murdare... Moartea în aceeaşi noapte a fratelui lui Henry de Jouvenel o impresionează lugubru. Efectuată la 3 iulie de către profesorul Gosset, operaţia reuşeşte, dar două zile mai târziu survin complicaţii, iar Martha, simţind că moare, renunţă să mai lupte, lunecând într-o prăpastie care pare să o tragă spre fund. Trebuie recunoscut că George se comportă perfect. Nu a părăsit-o de la operaţie şi, ştiind că Martha trebuia să stea cu bustul foarte drept, pentru a preveni urcarea unui cheag de sânge la creier, o ţine chiar el, cu forţa braţului său, neîntrerupt timp de şapte ore pentru ca să nu cadă pe perne.

De îndată ce primejdia s-a îndepărtat, vizitatorii se îngrămădesc în cameră. Primul venit e abatele Mugnier, pe care profesorul Gosset vrea să-1 dea pe uşă afară, crezând că a

sosit pentru a da binecuvântarea finală. Contele Primoli îi urmează, apoi Lord Thomson, gonit de sora Theoneste, căci o face să râdă pe operată, Gustave de Kerguezec, Jouvenel, încă zdrobit de durere din cauza





morţii fratelui său, Francois de Curei, semănând cu o divinitate de pădure, Paul Valery, care şi el o face să râdă pe Martha, imitându-1 pe D'Annunzio, Prinţesa Georges de Grecia, fraţii Tharaud... Clinica devine o academie.

George priveşte, fără să spună ceva, defilarea de admiratori şi, de data asta, se comportă ca un soţ model. El, un om atât de egoist si care se plictiseşte repede, scoate la iveală capacităţi infinite de tandreţe, încearcă să trezească din nou în Martha gustul vieţii, ajutând-o să mănânce, căci soţiei lui nu îi este foame şi refuză toate farfuriile cu mâncare. Această revenire a afecţiunii, care o emoţionează pe bolnavă, o uimeşte enorm pe Anna de Noailles, venită şi ea în vizită. Surprinsă să-si vadă vărul răscolit la gândul că şi-ar fi putut pierde soţia, Anna pronunţă aceste cuvinte de o naivitate crudă: „Am crezut că n-o mai iubeşti de mult."

în timpul convalescenţei, Martha are multe prilejuri să discute cu abatele Mugnier despre George, ca şi despre situaţia creată de neînţelegerea lor.

— Mi s-a reproşat că nu am ştiut să-mi păstrez soţul... Relaţiile de la jandarm la răufăcător m-au îngrozit când era vorba despre oameni care se iubeau... Nu sunt deloc geloasă... Ştiţi că nu am încetat o clipă să iubesc în el pe fratele meu, George.[1]

Acestei declaraţii, demnă de autoarea *Papagalului verde,* Martha îi adaugă o altă constatare:

— George a fost crescut în credinţa ortodoxă... Apar ţine acestei credinţe care îi recăsătoreşte pe divorţaţi... De altfel, înlocuitoarea pe care mi-o doresc nu e divorţa tă. E tânăra văduvă a unuia dintre verii noştri... E foarte frumoasă, mult mai frumoasă ca mine...

[1] *Mă.,* p. 174.





în fine, George se întoarce în România la începutul lui septembrie, nu numai pentru a-şi căuta fiica, pe Valentina, dar - sub efectul emoţiilor încercate în iulie - şi pentru a rupe

legătura cu o femeie care contase mult prea imprudent pe dispariţia Marthei, căreia spera să-i ia locul, „în orice caz", va scrie Martha, „moartea, chiar la *condiţional,* cum spunea abatele, şi-a pus în acţiune magia ei atotputernică."[1]

Martha a ieşit din clinică pe 25 august, pentru a-şi face convalescenţa la Bagnoles-de-1'Orne. Sora Theoneste a ţinut s-o întovărăşească. Văzând-o că se întoarce la Paris, Martha izbucneşte în lacrimi: „Inima nu mi s-a schimbat. Ciudat fenomen psihologic. La treizeci şi sase de ani[2], încerc pentru ea aceeaşi dragoste pe care o aveam la şapte ani pentru bătrâna Măria. O ador, pur si simplu. Disperare."[3]

După o şedere la Bagnoles, înveselită de vizitele câtorva prieteni credincioşi, Martha îşi încheie convalescenţa la Saint-Germain, acasă la doamna Goujon, fiica lui Joseph Reinach. Suferinţele îndurate, această apropiere de moarte pentru o clipă, vechea infidelitate a lui George, ale cărui promisiuni nu pot fi luate în serios, pe scurt, toate aceste experienţe i-au dat, reflectând la ele, ideea înţeleaptă de a se mulţumi cu soarta ei şi de a se resemna să îmbătrânească la Paris, scriindu-şi liniştită operele. Virtutea resemnării îi e cu atât mai necesară, cu cât infidelităţilor lui George trebuie să le adauge de acum înainte şi pe cele ale lui Jouvenel. Senatorul de Correze nu e omul ataşamentelor romantice, exaltate prin absenţă şi accentuate prin boală. El are nevoie de certitudini si de

[1] *Mă.,* p. 173.

[2] în realitate are treizeci şi opt de ani.

[3] *Jurnal, 25* august 1924.



realităţi, întrucât Martha nu-i mai poate fi atunci amantă si fiindcă, aparent, a renunţat la ideea divorţului, îşi reduce tot mai mult relaţiile cu ea. Fără să primească nici un semn de la el toată luna septembrie, Martha îi scrie cu o pană melancolică, la 3 octombrie 1924: „De trei săptămâni mi-am pierdut credinţa..."

Revenită a doua zi la locuinţa de pe quai de Bourbon, primeşte vizita lui Gustave de Kerguezec, căruia îi mărturiseşte că „nu mi-a făcut niciodată o plăcere atât de mare să te văd", fără îndoială fiindcă acesta îi aduce vesti de la amantul ei inconstant. De acum înainte, Kerguezec, denumit *Colac de salvare,* îşi îndeseşte vizitele pentru a o ajuta să depăşească această criză: „Nu vă merita...", îi spune el într-o zi, încercând să o consoleze, dar nici o consolare nu poate vindeca o confuzie morală care va dura până la sfârşitul anului.

## *O inimă rănită*

rr-iimp de trei luni, *Jurnalul* Marthei nu este decât .1 ecoul acestei *crize,* alternând de la speranţă la disperare, în funcţie de manifestările lui Jouvenel sau de lipsa lor. Bătrâna doamnă

de Jouvenel, pe care întreaga familie si chiar amicii o numesc Mamita, vine să o vadă din când în când, încercând să o îmbărbăteze şi mai ales încercând să evite o ruptură definitivă. Cunoscând bine firea fiului ei, ca şi lipsurile lui, bătrâna i-a luat partea Marthei care reprezintă pentru el, crede Mamita, cea mai rezonabilă şi mai măgulitoare legătură. De fapt, bătrâna



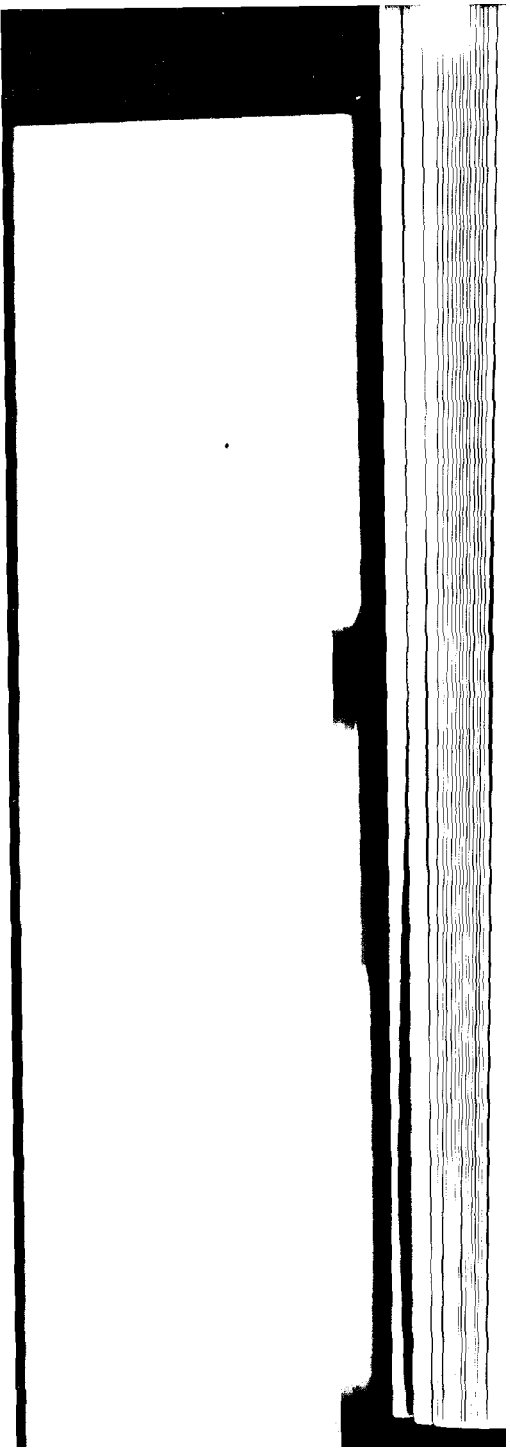



doamnă, cam snoabă, nu o iubise *pe* Colette şi cu atât mai puţin pe Germaine Pătat, croitoreasa cu care Jouvenel o înşală pe

Martha. în timpul vizitelor, mama şi amanta îşi amestecă lacrimile si deplâng durerile pricinuite de cel adorat, despre care Colette spunea încă din 1911: „îmi lipseşte teribil prezenţa unei fiinţe nedemne." Fiecare dintre cele două femei serveşte celeilalte drept emisar, „îmi înşel foamea cu ea...", suspină Martha în timp ce Mamita îi spune la telefon: „Când o să-1 îmbrăţişez, o să mă gândesc la dumneata..."

în unele zile, Martha acceptă această lovitură a sorţii spunându-şi cu filozofie că e grozav că a trăit o mare dragoste: „M-a ajutat să trăiesc mult timp. Să îi fie binecuvântat numele. Are dreptate. M-a iubit mai mult decât 1-am iubit eu. Iubesc lucrurile şi oamenii şi plâng atunci când le pierd. Nefericită, dar vie. Splendorile dragostei mele îmi vor rămâne întotdeauna în minte. A fost frumos şi temeinic, fără o umbră, fără o lipsă până la sfârşit. Am pus la o parte scrisoarea lui, având un sentiment de mândrie: am adunat o recoltă magnifică. Trebuie să fiu tare... El are dreptate iar eu *mă înşel. Mea maxima culpa.*[1]

Peste două zile, din nou deprimată, scrie: „Opt zile de când ştiu că am fost îngrozitor de tristă. Cât va dura durerea mea? Sunt suprinsă să văd că încă durează. Plâng din cauza lui în fiecare zi - si nu e un om mort, iar eu sunt vie."[2]

Până la începutul lui noiembrie, *Jurnalul* nu este decât o lungă plângere şi lacrimi, mărturiseşte ea, „singura realitate", în pofida unei scrisori de la Jouvenel care încearcă să o convingă: „E adevărat, Martha", îi scrie el

[1] *Ibid.,* 8 octombrie 1924.

[2] *Ibid.,* 10 octombrie 1924.



la 29 octombrie, „că nu am încetat să te iubesc... Te ador si îmi lipseşti teribil../' O a doua scrisoare, scrisă de la Castel Novei, proprietatea lui din Correze, reuşeşte să împrăştie norii. De data asta lacrimile sunt de bucurie, pentru a deveni amare când efectul scrisorii va înceta, în fine, în loc de a-i mai scrie, Jouvenel apare în persoană. Pentru a face să i se ierte lunga eclipsă, găseşte o expresie de o trufie încântătoare si naivă: „M-am schimbat în avantajul tău!" îşi reiau obiceiul de a se căuta la telefon în fiecare dimineaţă, dar legăturile lor nu mai sunt asemănătoare cu cele anterioare, cu un an în urmă. Fără îndoială că Jouvenel iubeşte pe altcineva. Poate pentru a-şi înlătura mustrările de conştiinţă, îi

reproşează Marthei că îi îngăduie lui Gustave de Kerguezec să-i facă curte, căci acesta, pretinde Jouvenel, ar fi de mult timp îndrăgostit de ea, fără ca Martha să-si fi dat seama.

Fericirea fragilă, constând dintr-o vizită cotidiană, continuă toată luna decembrie, dar Martha care, după *Jurnalul* ei, devenise *wildly happy*,* nu mai este în unele zile, vai! din ce în ce mai numeroase, decât *half happy,* pentru a constata, la 31 decembrie 1924, scriind mereu în engleză, limba ei preferată: „Ultima zi a unui an în care am fost iubită, rănită şi aproape ucisă."

Continuă să noteze în engleză în timpul lunii ianuarie 1925 revenirea la sentimente mai bune a lui Jouvenel, care se arată nu numai credincios, dar si umil: „Sunt singura parte lipsită de nobleţe a existenţei tale", îi declară el într-o seară. „Ştii că aş fi capabil să mă mândresc cu asta? Păzeşte-mă ca pe un om slab, ca pe un secret înjositor ca să mă pot strânge alături de tine."[1]

* în original în engleză: nebuneşte de fericită.

[1] *Ibid.,* 10 ianuarie 1925.

**Gliislaln de Diesbach**

Supunerea leului o emoţionează si o înduioşează, deşi se întreabă cât va dura această revenire a pasiunii lui: „Inimă *bizară,* iată-te mulţumită!" scrie ea la 18 ianuarie, dar această fericire vizibilă nu trece neobservată şi George, care se află la Paris, profită de ea pentru a redeveni complet dezagreabil. Dacă se întâmplă ca Jouvenel să rateze o întâlnire, ziua s-a întunecat complet. Vai, însă" întâlnirile ratate devin tot mai frecvente, iar umbrele, înlăturate o clipă, devin mai compacte ca niciodată. Martha încearcă în van să se încurajeze spunându-şi că e cu mult mai tânără ca Jouvenel, că e bogată şi celebră. Un crai de carieră nu e omul care să fie cât de puţin sensibil la astfel de consideraţii: „E atât de schimbător", suspină bătrâna doamnă

de Jouvenel, la care Martha lua dejunul sau cina destul de des, pe rue Chardon-Lagache, punând în evidenţă legătura pentru care Mamita manifestă un interes pasionat, poate pentru că aventura îi aminteşte de amorul ei cu Chevandier de Valdrome. Martha poate să plângă fără jenă pe umărul ei. „E atât de bine sa plângi../', murmură Mamita, îndemnând-o la confidenţe, în faţa lumii, minte cu curaj, afirmând astfel în prezenţa lui Kerguezec că are ştiri de la *Necredincios,* în timp ce le aşteaptă cu disperare. Vizita lui Thomson nu reuşeşte să-i atenueze suferinţa şi nici romanul pe care a început să-1 scrie şi care va fi *Catherine-Paris.*

în cadrul acestor evenimente, Mamita se îmbolnăveşte atât de grav încât Martha îl roagă pe abatele Mugnier s-o însoţească la căpătâiul bătrânei doamne, pentru a readuce la Dumnezeu acest suflet care se îndepărtase mult de El. Doamna de Jouvenel, şireată, ghiceşte intenţia Mar-thei dar se angajează de bunăvoie în discuţia cu abatele, iar apoi, gândindu-se la purtarea fiului ei, se întoarce





către Martha: „Dacă o să mor, o să-i spuneţi[1], şi va fi răzbunarea dumneavoastră..." '

Neliniştit totuşi din cauza mamei sale, pe care o neglijează la fel de mult ca pe amanta lui oficială, Jouvenel îi telefonează Marthei pentru a primi vesti. Luna următoare, Martha află de la bătrâna doamnă, care a scăpat de moarte, că are vesti de la amantul nestatornic.

în fine, la 8 mai, Jouvenel se manifestă printr-o scrisoare în care încearcă să-i explice purtarea lui şi s-o facă să-1 ierte. „Da, e adevărat că nu te-am putut uita. E adevărat că am tremurat când te-am auzit şi am tremurat mai tare atunci când te-am simţit atât de aproape. E adevărat că am dorit prin brutalitatea mea să îţi forţez dezgustul, pentru că sunt convins că ceea ce nu poate fi total nu trebuie să existe deloc şi pentru că viaţa ta nu e şi viaţa mea. Dar e, de asemenea, adevărat că doresc să te revăd şi că mă tem..." Cum să reziste? Martha simte că precauţiile şi hotărârile înţelepte se dizolvă. Trebuie să se revadă, să se explice, să cimenteze o nouă legătură. La 9 mai, în compania domnişoarei Chatfield, Martha merge la birourile ziarului *Matin* şi îi trimite lui Jouvenel acest bilet: „Vin la tine pentru că nu mă tem atât de mult de tine cum te temi tu de mine şi fiindcă, hotărât, nu pot să trăiesc fără tine."[2]

In ziua următoare are loc împăcarea solemnă şi duioasă, dar Jouvenel dispare a doua zi. „Da, plec aşa cum alţii fug", îi scrie el înainte de a lua trenul spre Italia. „Mă acuz... pentru că îmi lipsesc tinereţea şi credinţa."[3] Din nou părăsită, Martha se plânge cu accente lamartiniene

[1] Se subînţelege că a revenit la Dumnezeu.
[2] *Jurnal, 8 mai* 1925.
[3] *Ibid.,* 13 mai 1925. v-r ,



M



că universul i-a devenit străin, deşi după cum remarcă ea, nu există o durere destul de adâncă pe care putină literatură să n-o sortească uitării: „De ce nu mă simt consolată nici atunci când scriu?" se întreabă ea. „Pentru că am fost lovită în instinctul meu de putere."[1]

La Londra, unde s-a dus să caute refugiu lângă neclintitul Thomson, află că Jouvenel, care se găseşte în Italia, va sosi în curând în capitala britanică, îşi scurtează şederea ca să fugă din calea seducătorului nefast, dar cum să scape atunci când îi lipseşte forţa sau chiar dorinţa pentru aceasta? La 31 mai, de-abia întoarsă la Paris, este chemată la telefon de *Nestatornic* şi acceptă să-1 revadă. Când îşi destăinuie Mamitei bucuria ei, aceasta îi expune situaţia reală. Vorbind despre femeia cu care fiul ei o în-şală pe Martha de mai multe luni, ea spune: „Ar amuza-o să-1 aibă, dar acum s-a terminat..." Cum să o crezi şi, mai ales, cum să-1 crezi pe incorigibil? Supărată că îşi vede demnitatea batjocorită, Martha, incapabilă să ia o decizie, se lasă pradă plăcerii sumbre a unei inimi melancolice. Plecarea ei la Bagnoles-de-1'Orne adaugă alte ape acelora din ochi. Se chinuie acolo toată luna iunie, scriind fără încetare scrisori pe care nu le trimite şi clădind sute de proiecte care se prăbuşesc înainte ca vreunul dintre ele să înceapă să se înfăptuiască.

între întoarcerea ei la Paris si plecarea spre România, îl revede în treacăt pe Jouvenel, lucru care stăvileşte avalanşa de lacrimi cu care inundase până atunci *Jurnalul.* Alte griji o îndepărtează de durerea ei. De la o vreme repetă în fiecare zi: „Dumnezeule! Dă-mi o mare fericire! Am nevoie de ea..." Are, de asemenea, nevoie de opt mi-

[1] *Md.,* 18 mai 1925.





lioane de lei ca să termine restaurarea de la Mogoşoaia, care durează de multă vreme din lipsă de bani.

## *O căsătorie în stil mare*

T n anul precedent, revenind la Mogoşoaia, George *J.* fusese cuprins de tristeţe şi de remuşcări văzând lucrările întrerupte, schelele pustii, terasele neterminate, grădinile recucerite de natură, camerele goale bântuite de corbi, îşi dăduse seama că singura cale de a face să renască în Martha gustul vieţii era de a o încuraja să continue această muncă minuţioasă de reconstrucţie. Palatul, a cărui cumpărare în 1911 o ajutase pe soţia lui să se despartă de Beauvau, trebuia de data aceasta să o readucă la viaţă. La 24 martie 1925, în faţa unui notar parizian, îi cedează palatul şi moşia ca proprietate personală pentru ca ea să aibă certitudinea că opera întreprinsă cu atâta dragoste va rămâne totdeauna a ei. Din nefericire, restaurarea, care a costat deja o avere, cere noi sacrificii. Pentru Martha e cea mai costisitoare relaţie, dar care îi procură mari satisfacţii, căci nu se va sătura niciodată de splendoarea de la Mogoşoaia, veşnic nouă în ochii ei. Intr-o zi, Henry de Jouvenel îi va spune: „Mogoşoaia este pentru tine ceea ce este pentru un bărbat o femeie întreţinută somptuos. Cu cât o întreţine mai scump, cu atât o vede mai frumoasă..."

In timpul verii trebuie să facă faţă lumii si fiicei ei Valentina, logodită de curând cu prinţul Dimitrie Ghika-Comăneşti, ca şi numeroşilor prieteni şi vizitatori care





*nu îi lasă* timp ca să-si cultive suferinţa. La sfârşitul lui septembrie reuşeşte să scape pentru câteva zile, pentru a se întâlni la Geneva cu Jouvenel care are un post la Liga Naţiunilor. Acest vast bâlci diplomatic, unde o zăreşte pe Anna de Noailles, venită să-si dea importanţă, îi inspiră o apreciere lapidară: „E ca la Deauville la ieşirea de la slujba principală." Jouvenel a consimţit să se lase adorat, căci ea notează la 25 septembrie 1925: „Prima zi fericită după mult timp; durerea se risipeşte. Văd că voi putea să *realizez* ceea ce doresc sincer:"

Pregătirile pentru căsătoria fiicei ei reprezintă de fapt o distragere salutară de la suferinţele dragostei. Până la 24 octombrie, data ceremoniei, trebuie să se gândească numai la acest eveniment, la această fiică a cărei naştere a fost pentru Martha o încercare atât de grea şi a cărei plecare apropiată îi dovedeşte că s-a legat de ea mai mult decât ar fi crezut. Nu numai că trebuie să facă faţă tuturor plictiselilor inerente unui astfel de eveniment, dar trebuie să rezolve şi probleme de etichetă, care continuă să otrăvească legăturile familiale, deja foarte complicate de rivalităţi de grup sau de susceptibilităţi personale. Culmea e că până şi regina-mamă a Greciei vrea să vină la căsătoria la care toată familia regală română a fost,

între timp, invitată: „O regină, regine care vor să iasă în lume!" bombăne Martha. „Şi ele! Dumnezeule! Ce se întâmplă cu lumea? După ce că este fiica împăratului Friedrich şi sora lui Wilhelm al II-lea, după ce a asistat la atâtea drame, războaie si revoluţii, după ce şi-a pierdut un soţ, după ce fiul ei a fost muscat de o maimuţă, are încă mare chef să se îmbrace în rochia ei cenuşie pentru a merge la căsătoria micuţei Bibescu, la Comarnic..."[1] Ferdinand I dă

[1] *Ibid., 19* octombrie 1925. I





*ă* de bun-simţ: „Regele e prea mare senior", scrie Martha, „pentru a crede că mă onorează venind la căsătoria fiicei mele în vreme ce regele Angliei îşi dă fiica vicontelui Lascelles, sau regele Italiei îşi dă şi el fiica contelui Calvi di Bergolo sau când ducele de Vendome îşi mărită fata cu domnul de Chaponay."

Ceremonia se desfăşoară la miezul nopţii într-o bisericuţă la câţiva kilometri de Posada. Ţăranii cu făclii în mână se aşază de-a lungul drumului care duce la biserică, unde, după datina ortodoxă, Martha îşi conduce fiica la altar, în acea clipă, Valentina îi murmură, strângându-i mâna: „îţi mulţumesc pentru cei optsprezece ani de fericire", declaraţie de care Martha este atât de emoţionată încât şi la adânci bătrâneţi cuvintele vor mai răsuna încă în inima ei.

Slujba este oficiată de patriarhul României în prezenta reginei Măria, a două prinţese Hohenlohe si a unei asistenţe ale cărei toalete contrastează ciudat cu rusticitatea cadrului. Regina si femeile din familia regală sunt în rochii de bal, foarte decoltate şi cu umerii goi acoperiţi de mantouri. Toate poartă bijuterii ale căror diamante sclipesc la lumina lumânărilor.

La întoarcere, când Martha se găseşte singură cu George, câmpiile scufundate în noapte se aprind brusc cu focuri de artificii lansate în onoarea tinerilor căsătoriţi, spectacol feeric, care îl va face pe un bătrân ţăran să spună că nu a mai văzut ceva atât de frumos în regiune de pe vre-rnea împăratului Franz Joseph I...

Serbările si festivităţile care urmează căsătoriei nu s-au încheiat încă atunci când soseşte ştirea la Mogoşoaia că Henry de Jouvenel a fost desemnat să-1 înlocuiască în Siria pe generalul Sarail, trimis acolo cu un an înainte ca înalt

Comisar. *Pe* loc, Martha, care şi-a reluat corespondenta cu Jouvenel, se hotărăşte să plece ca să se întâlnească cu el, chiar şi pentru scurt timp.

O invitaţie în Egipt îi furnizează pretextul acestei călătorii. „Proconsulatul tău începe în Orient: e bine", scrie ea în *Jurnal,* gândindu-se la amantul îndepărtat şi magnific. „Avansarea ta poartă data anului I al libertăţii mele: e bine. Ating umerii tăi largi, făcuţi să susţină greutatea unui imperiu si îţi spun: «Du-te!» căci am sensul direcţiei tale, noţiunea puterii si certitudinea absolută că sunt rezoluţia XIV a ta."[1]

## *Fuga în Egipt*

Jouvenel, care s-a îmbarcat la 24 noiembrie la Marsilia, soseşte la Beirut la I decembrie, după ce a făcut escală la Alexandria, în aceeaşi zi, Martha Bibescu pleacă din Bucureşti pentru a întreprinde acest pelerinaj amoros, care începe sub cele mai lugubre auspicii. Vremea e îngrozitoare, zăpada alternând cu ploaia. La gară, ca un preludiu al Orientului, dă de ministrul Egiptului şi de soţia lui care, sub un cer cenuşiu şi rece, par cocliţi. O pană de curent a cufundat vagonul în beznă. Văzând-o sosind pe Martha întovărăşită de camerista ei, de dom-

[1] *Ibid., 5* noiembrie 1925. Rezoluţia a XIV-a face aluzie la codul folosit fără îndoială de Martha si Jouvenel pentru a vorbi de unele proiecte comune. Poate că această rezoluţie a XIV-a corespunde dorinţei lui Jouvenel de a se căsători cu Martha Bibescu.



nişoara Chatfield şi de Simki Lahovari, venite să-i ureze drum bun, egipteanul, copleşit de imaginea de elegantă si frumuseţe, îi declară galant lui Simki Lahovari: „Se va face lumină când se va sui în vagon."

Trenul pleacă cu o întârziere care va creşte pe parcurs. La gara din Suboriţa, Martha meditează melancolic, la bufet, asupra fragilităţii imperiilor şi a decadenţei lor: în aerul cenuşiu de fum, un fumoar trist în culoarea Vie-nei decolorate. A, caschetele amploiaţilor care nu s-au mai schimbat o dată cu coroanele!" Peste două zile, când ajunge în fine la Belgrad, ninge la fel ca la Moscova. De-abia s-a instalat în căldura apartamentului ei, că regina Ma-rie-Mignon, nerăbdătoare de a-i arăta noul palat pe care soţul ei este pe cale să-1 ridice la intrarea în capitală, o cară cu sania pe zăpada care cade tot mai deasă. Martha nu e uluită: „Vizita unui palat în construcţie - pe

schele, printre muncitori... Alunecăm; aghiotantul ne prinde, pe regină şi pe mine, de extremităţi ca pe nişte raţe... Fireşte, zidurile noii construcţii vor fi zugrăvite din nou cu var care imită piatra la perfecţie. Asta e de ajuns să mă descurajeze. E fiica unei *maman* bizantinizată şi a lui *papa* si a unchiului de la Peleş, cu falsele bârne de stejar si cu falşii Rembrand. Regii dispar pentru că îşi construiesc palatele în imitaţie de piatră. Biserica din cărămizi mi-a apărut mai cinstită, dar nu o să rămână."[1]

După excursia care a îngheţat-o, ia dejunul împreună cu suveranul, Alexandru I Karagheorghevici, care tocmai a primit demisia unui membru al guvernului si declară, nu lipsit de umor: „Nu-i nimic, o să-şi retragă pe loc demisia când o să afle cine e succesorul lui."

[1] *jurnal, 16* decembrie 1925.



**Ghislain de Diesbacli**

Viforul a blocat trenul de Atena şi o sileşte să îşi prelungească şederea la Belgrad, în fine, la 17 decembrie soseşte la Salonic, iar a doua zi, în gara de la Atena. Contele de Chambrun, ministrul Franţei, îi face onorurile pe Acropole. „Braţele îmi cad, ca la statui", mărturiseşte Martha. „E mai frumos ca antichitatea. E frumos, înainte de a fi avut timpul să spui: e ilustru"[1]. Apoi, descoperind Salamina în depărtare, constată: „Istoria si geografia se întrepătrund mai bine ca oriunde în lume. Memoria si privirea se contopesc. Bucuria spirituală e prodigioasă." Unul dintre rarii turişti de la Parthenon, aflat acolo în acelaşi timp cu ea, este conductorul vagonului de dormit. Jenat parcă de a fi fost găsit în flagrant delict de a gusta o plăcere estetică de dincolo de condiţia lui, omul murmură cu modestie: „Vin aici de câte ori mă aflu la Atena. Nu pot să rezist..." A doua zi, mergând pentru a contempla din nou spectacolul, Martha, binevoitoare, face elogiul lui Barres: „Niciodată prostia lui Barres nu mi-a apărut într-o lumină mai frumoasă. Acest om atât de inteligent a voit să facă pe prostul pentru a fi înţeles de mai mulţi oameni..."

în noaptea de Crăciun, înainte de slujba religioasă la biserica Sf. Denis Aeropagitul, Martha merge să se privească pentru ultima oară la arhitectura sublimă: „N-am să uit niciodată silueta dispreţuitoare a templului Victoriei Aptere, atât de mic, de înalt, de limpede, de rece, de solemn, de inaccesibil, de supraomenesc... Cea mai înaltă formă de aristocraţie cunoscută vreodată pe lume."[2] în ziua de Crăciun,

întovărăşită de doamna Goujon, care i

[1] *Mă.,* 18 decembrie 1925.

[2] *Ibid., 25 decembrie 1925.*





s-a alăturat, se îmbarcă pentru Alexandria la bordul unei şalupe sinistre, *Abbasah,,* încărcată cu „pleava Orientului, atrăgătoare si ciudată." După patruzeci si opt de ore vasul intră în rada Alexandriei. Camerista îi semnalează că par a fi aşteptate. „E aici o barcă cu negri frumoşi care ne aşteaptă..."

Este pur şi simplu vorba de vedeta vamei, urmată de o barcă cu motor trimisă pentru a-1 primi pe Lord Lloyd,' înaltul Comisar Britanic în Egipt, încep onorurile oficiale, care vor dura tot timpul sejurului, întrucât plouă cu găleata, vizitarea muzeului din Alexandria le îngăduie să se adăpostească o clipă, după care călătoarele iau trenul spre Cairo. La gară le aşteaptă un tânăr căpitan cu o maşină strălucitoare, fără zgomot, „Picadilly într-o colivie de sticlă." Abordând fanionul înaltului Comisar, maşina le duce la reşedinţă, unde domneşte un fast amestecat cu cel mai subtil confort. După o privire aruncată prin cameră, Martlna descrie decorul amănunţit: „Camera mea dă spre o peluză de iarbă englezească, curăţată de bălării de către felahi, în îmbrăcăminte albastră si violetă, ghemuiţi pe iarbă. Am crezut la început că sunt nişte corbi."[1] Stilul de viaţă al înaltului Comisar îl eclipsează pe cel al mizerabilelor monarhii balcanice, de genul *„Ritz* de mâna a doua", după expresia proprie. Pentru a merge la piramide, Martha are satisfacţia să se deplaseze într-un automobil încadrat de motociclisti, urmaţi si precedaţi, din teama unui atentat, de alte maşini încărcate de poliţişti. Niciodată puterea britanică nu i s-a părut atât de evidentă şi în acelaşi timp atât de fragilă, căci Lord Lloyd se întreabă cât va dura acest imperiu, moştenire a Romei

[1] Prinţesa Bibescu, *Ziua în Egipt,* p. 18.





antice: „Cât va dura puterea noastră?" îi spune el într-o seară Marthei. „Suntem încă o naţiune sănătoasă? Ara ajuns cumva la apogeul nostru? O să mai reziste un secol? Mai mult? Declinul nostru... De ce? Repetăm greşelile imperiului roman? De ce nu suntem iubiţi?" Iar Martha, gânditoare în faţa acestei confidenţe, notează: „Vreau să-i explic cât este de greu - imposibil - să iubeşti ceea ce nu poţi să compătimeşti, fiinţa pentru care nu poţi să faci nimic, pentru că are deja totul."[1]

La 31 decembrie îl regăseşte pe Jouvenel într-o scurtă întâlnire care fusese de fapt scopul călătoriei ei, dar de care nu

pomeneşte în *Jurnal.* Plecarea din ţară, descoperirea unor noi orizonturi, cunoaşterea altor oameni au avut asupra ei un efect sănătos, căci melancolia ei s-a risipit în soarele Egiptului: „Dragostea mea", scrie ea gândindu-se la Jouvenel, „cât e de trist să fiu fericită fără tine..."[2]

La începutul lui ianuarie pleacă în Palestina, veşnic însoţită de doamna Goujon care, descoperind Bethleem-ul în zori de zi, exclamă: „Mi se pare că sosesc la Bourg-en-Bresse. Toate ţările seamănă între ele la patru dimineaţa!" Pe cât a uluit-o Egiptul, pe atât de indiferentă o lasă Palestina. Notează la Ierusalim: „Sfântul Mormânt. Să-1 vedem, fiindcă trebuie. Să mergem imediat, ca să fim dezamăgite..." E uşor de găsit: „Nu ai decât să urmăreşti aleea cerşetorilor:" E evident decepţionată şi mai mult când *vizitează.* Biserica Patimii sau a Extazului. „Cha-teaubriand a avut mare noroc că nu a văzut decât ruinele acestei biserici, în timp ce eu văd reconstrucţia ei."[3] Toate clădirile religioase, indiferent cărui cult îi aparţin, rivali-

[1] *Jurnal,* 28 decembrie 1925.

[2] *Ibid., 5* ianuarie 1926.

[3] Prinţesa Bibescu, *Cruciadă pentru anemonă,* p. 31.





zează în urâţenie şi pretenţii. „As dori să-1 readuc pe Sarnson la Ierusalim", scrie ea, „măcar pentru cinci minute, atâta timp cât ar dura să dărâme toate aceste edicule, toate aceste edificii, capele particulare, biserici publice ca si închisoarea centrală, construită de Sfânta Elena pentru a arunca cerul înăuntru."[1] Şi, pentru a-şi rezuma impresia în faţa unor astfel de sacrilegii artistice, Martha scrie: „Dacă a fi lapidat înseamnă a fi lovit de pietre, atunci aşa mă simt în faţa urâţeniei acestor clădiri ale misionarilor. Cel mai primejdios efort pe care îl pot cere unui suflet religios, este de a-şi confrunta credinţa cu locul unde aceasta s-a născut."[2] Iar în ceea ce îi priveşte pe cei de aceeaşi religie cu ea, le doreşte: „Aş dori creştini care să se edifice pe sine, fără să edifice..."

Nu e mai indulgentă cu evreii, a căror fandoseală o agasează: „Bieţii de ei! Le datorez scuze, învaţă să se emoţioneze cu ostentaţie, aşa cum noi învăţăm să ne ascundem emoţiile încă din copilărie. Am văzut acolo mici evrei cu turbane şi caftane, îmbrăcaţi ca bunicii lor, care fuseseră aduşi la Zidul Plângerii înadins pentru a fi învăţaţi să se roage si care se lamentau conştiincios,

aruncându-ne totuşi, din când în când, priviri de pui de vulpe prinşi în cursă, priviri de o răutate surprinzătoare."[3]

La întoarcerea la Cairo, la 20 ianuarie 1926, îşi regăseşte entuziasmul. Tot ce vede e atât de diferit de ceea ce îşi închipuise a fi buna credinţă a unor autori, încât îi acuză că au abuzat de timpul ei: „Prostia lui Loti. Un fals sentiment artistic care te împiedică să iubeşti modelul statuii şi să vezi muzeul în aer liber." După părerea

[1] *Ibid.,* p. 33. [2] *Ibid.,p.27.* [3] *Ibid.,* p. 158.



ei, este o greşeală să vezi în Egiptul antic o tară a morţii. „Egiptul. Praf aruncat în ochi!", scrie ea în carnetul de călătorie. Ţara nu a iubit moartea, ci viaţa. Fertilitatea ei, opulenţa ei, frivolitatea vieţii ei. Egiptenii au iubit viaţa, cea de toate zilele si nu cealaltă... Au voit să îşi reînceapă viaţa muritoare, să ia totul cu ei, fiecare unealtă, fiecare obiect cunoscut, cratiţele, servitorii. Au găsit că viaţa e bună, dar prea scurtă."[1] Meditând în faţa vestigiilor uneia dintre cele mai vechi civilizaţii din lume, se indignează că civilizaţia a fost atât de rău înţeleasă, chiar şi de spiritele cele mai alese: „Dacă *Don Quijote e o* capodoperă este pentru că ne-a făcut să râdem de tot ce nu s-a înţeles cu patru sute de ani în urmă. Don Quijote nu era nebun, ci un om admirabil. S-a râs în Franţa de religia egipteană atunci când oamenii inferiori au profitat de ea fără să o înţeleagă..."[2]

Mai remarcabile decât aceste reflecţii filozofice sunt tablourile conturate de pe urma călătoriei, viziuni ardente sau notaţii uşoare, delicate, care comunică oricărui călător, în întreaga ei prospeţime, impresia simţită odinioară. La Cairo notează: „Focurile reflectate pe Nil noaptea... mari arbori-burete, îmbibaţi de stele"[3], iar la Esna iată cum descrie fluviul: „Taluzul se reflectă roz în Nil, dar cealaltă jumătate a lui rămâne albastră, iar reflecţia aruncată de noi, albă."[4] Femeile ancorate nu departe de aici, observă Martha, au catarge care se unduiesc, asemeni unor trestii de *zahăr,* si la Karnak, fascinată de mileniile îngropate de timp, crede că douăzeci de

secole nu mai repre-

[1] *Jurnal, 3* ianuarie 1926.

[2] *Note de călătorie.*

[3] Prinţesa Bibescu, *Ziua în Egipt,* p. 21.

[4] *Ibid.,p.I98.*





zjntă nimic. „Văzuţi de aici, împăraţii romani mi se par juste unchi bătrâni din provincie, cunoscuţi în copilărie."[1]

în Valea Regilor Martha redă exact şi în câteva cuvinte *senzaţia* simţită de vizitatorul care se aventurează în morminte: „Mă aflu în interiorul unui aparat fotografic desfăcut, văzut de la camera de încărcare şi încheiat cu obiectivul."[2] Howard Carter, celebrul arheolog, îi face onorurile căsuţei lui din plin deşert şi îi arată unele piese rare, mai emoţionante când sunt văzute acolo decât în spatele vitrinelor muzeului din Cairo, în faţa unei mumii regale, Martha spune: „O prinţesă tibetană avea întotdeauna doar treizeci de ani când era vorba să fie îmbălsămată."[3]

Mai înainte de a se întoarce în Europa, Martha petrece câteva zile la Port-Said, într-o căsuţă pusă la dispoziţia ei şi, după atâtea minunăţii, mondenităţi şi excursii prin ţară, gustă tăcerea acestei singurătăţi, a odihnei, a vidului, în ciuda celor o sută de mii de locuitori ai oraşului: „O, Port-Said, noaptea", scrie ea în seara sosirii, îmbătată de sentimentul de a fi în acelaşi timp nicăieri şi în centrul tuturor lucrurilor. „Iată punctul de intersecţie prin care se iese, se intră în casa Europa, la tinerii stăpâni ai lumii."[4] Şi acolo, în câteva rânduri, Martha evocă atmosfera stranie a oraşului, în care nimeni nu se opreşte vreodată: „Apa grea, apa neagră, apa artificială, care ridică barca cu motor. Marile lampadare triste, pentru că sunt fixe şi foarte înalte şi foarte departe unul de altul... Strada care se înviorează când trec vasele din India, din China, din Australia..."[5]

[1] *Ibid.,* p. 129.

[2] *Ibid.,* p. 94.

[3] *Ibid.,* p. 136.

[4] *Jurnal, 9* februarie 1926.

[5] *Ibid.*

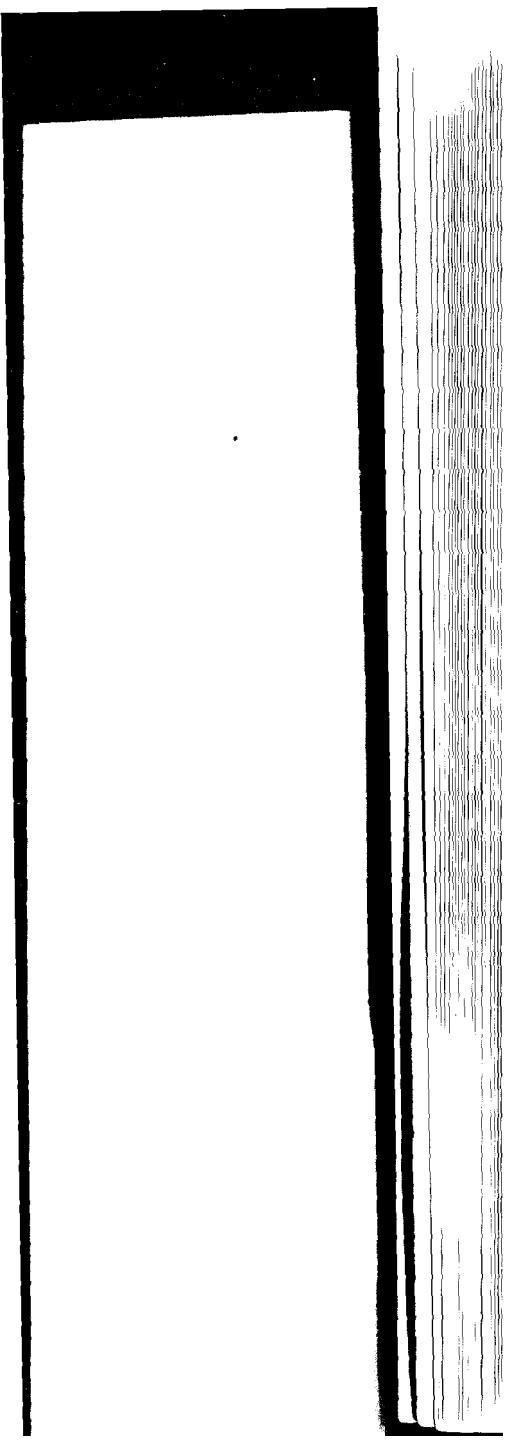

**Ghislain de Diesbach**

La 14 februarie părăseşte Port-Said pentru a merge la Marsilia, iar la 22 februarie soseşte la Paris, unde o aşteaptă cartea lui Thomson, *Smaranda,* dar această nouă dovadă de statornicie o emoţionează mai puţin decât o simplă scrisoare de la Jouvenei, atât de leneş la scris.

# Capitolul XIII

A *voire doigt jamais rebelle*
*Le perroquet mefasse echo*
*Quand je dis cjue vos etes belle,*
*Belle confrere Bibesco.*
PAUL VALERY
*Există femei care te îmbie*
*spre masă sau pat,*
*dar eu îmbii la visare.*
MARTHA BIBESCU

## *Jouvenel se îndepărtează*

Dacă Martha suferă din cauza absentei lui Jouvenel, cel puţin nu mai are decepţia întâlnirilor ratate, îi rămâne în schimb plăcerea ca, scriindu-i[7] să imprime mai bine, prin stil, pecetea ei spirituală asupra lui Jouvenel. Simţul istoriei se dovedeşte mai puternic decât dragostea pură atunci când se adresează noului proconsul: „Mă gândesc la acea parte din mine care trăieşte în tine si guvernează Siria", îi scrie ea în martie 1926, iar el, care pare mai îndrăgostit de ea de la depărtare decât din apropiere, deplânge ruptura dintre ei: „Sunt mulţumit de soarta mea, dar şi martirii sunt mulţumiţi de a lor. După asta îi recunoşti."

Echilibrul ce părea stabilit între ei este brusc ameninţat când Jouvenel îşi anunţă întoarcerea la Paris. Martha, neliniştită dar şi încântată, nu ştie ce atitudine să adopte. Ciorna unei scrisori din 17 mai, adresată lui Jouvenel,





trădează încurcătura *ei: „Zilele se* îngrămădesc. Gându] la tine a pătruns în toate. Ele nu mai există, în timp ce tu exişti. Iată că din nou, la gândul că te afli în oraş, mă simt copleşită. Fug pentru a nu te pierde. Unde mă duc? Te interesează? Până când? Tu ştii. Plâng pentru că nu sunt eu alinarea pentru exasperarea si nerecunoştinţa pe care le vei îndura. Nerăbdarea mea, setea mea mă previn că îţi vei schimba atitudinea fată de mine în curând, când o să îţi apară neantul care mă înlocuieşte. In clipa când voi dispărea, cheamă-mă. Las deoparte tot ce nu are legătură cu tine pentru a te regăsi în mine."[1]

încredinţează această scrisoare unui amic comun, Henri Lemery, deputat de Martinica, cu rugămintea să i-o dea lui Jouvenel si să-i observe reacţia, după care, la 18 mai, pleacă în România, gata de orice pentru a păstra acest bărbat care e, în fine, pe măsura ambiţiilor ei: „Să nu pierzi din vedere ţinta", scrie ea două zile mai târziu, „să îi mobilizezi pe toţi. Toţi aliaţii. Să nu scapi pe nici unul."[2] Şi-a făcut un aliat chiar din fiul lui Jouvenel, tânărul Renaud, încă adolescent si care s-a ataşat de ea fără ca acest sentiment, mai ales intelectual, să poată fi comparat cu legătura fratelui său Bertrand, cu Colette. Neglijată de Sidi, cum îl poreclise ea pe Jouvenel, Colette îl sedusese pe Bertrand, fiul lui Jouvenel cu Isabelle de Comminges. Aceasta din urmă,

furioasă, încercase să-i deschidă ochii băiatului care însă nu voise s-o asculte, cum nu-1 ascultase nici pe tatăl său, preocupat să-1 îndepărteze de Colette şi să-1 expedieze în străinătate.

Viaţa cu Jouvenel este grea; este mai grea însă când cineva vrea să-1 influenţeze. Tot ce e feminin în el, cum no-

[1] Documentele Bibescu. Fond particular.
[2] *Jurnal,* 20 mai 1926.

fim*:



tase cu fineţe Kerguezec, se eliberează şi fuge atunci când partenera doreşte să-1 oblige să facă o alegere. Misiunea încredinţată de Martha lui Lemery măreşte confuzia. Din nou, Jouvenei evită confruntarea şi Lemery îi relatează, trist, eşecul său: „L-am salutat când a coborât din tren şi i-am dat imediat scrisoarea dumneavoastră. Mi s-a părut viu emoţionat văzând scrisul. Am lăsat să treacă douăzeci şi patru de ore şi m-am întors să-1 văd. între timp, primise o a doua scrisoare de la dumneavoastră. L-am găsit închis în sine, încăpăţânat de închis, întrevederea noastră a durat aproape o oră. Mi-a vorbit de dumneavoastră si mi-a spus lucruri încântătoare. Mi-a mărturisit că tot ce venea de la dumneavoastră îi provoca de fiecare dată o emoţie sinceră. E tot ce vă pot spune. Asaltat de întrebări si de rugăminţi, mi s-a părut o clipă că e gata să-mi spună mai mult, dar s-a stăpânit rapid şi, atunci când 1-am întrebat dacă o să vă răspundă, mi-a spus hotărât: «Nu», îi zic după câteva clipe: «E cinstit să iei o decizie, căci şi ea va lua una. Ce vrei să faci cu ea?» Mi-a răspuns: «Nimic.» Jenat totuşi de răspunsul pe care mi 1-a dat, mi-a repetat ceea ce mi-a spus mai demult: că nu doreşte să se recăsătorească. Nu concepe ca o femeie să îi poată ocupa inima si spiritul etc$_v$ etc. Toate acestea spuse cu pumnii strânşi, de către un om care a adoptat o linie de conduită si care se zbate să o urmeze cu stricteţe. De ce această atitudine? Este un secret pe care nu 1-am putut dezlega. Cred că vă spun adevărul anunţându-vă că amicul nostru a luat această hotărâre, o hotărâre sălbatică de a impune tăcere inimii lui în ceea ce vă priveşte. De ce? Vă spun toate acestea fără nici o precauţie, fără nici o îndulcire. V-am promis să vă spun întreg adevărul. Este o

sarcină care astăzi aproape că mă doare. Veţi

veni în curând la Paris? O explicaţie directă este mai bună ca orice altceva. Prefăcătoria este posibilă, chiar cu un prieten; e însă dificilă cu o femeie care te iubeşte si care e foarte aproape de tine..."[1]

Martha acceptă lovitura fără să se plângă, nici măcar *în Jurnal,* unde se mulţumeşte să noteze, după ce 1-a primit pe regele Ferdinand la Mogoşoaia, pe 29 iunie: „Asta e deci viaţa mea si e altfel de cum a văzut-o el (Jouvenel): înhămată la vechea mea casă plină de rezonanţă, iubită sentimental de acest Werther îmbătrânit, complicat şi timid. «Am totul», cum se spune. Ce mult îl regret pe cel pierdut! Regretul e frumos şi dulce, pur ca o frază muzicală, îl încerc în toată viata mea..." „Werther-ul îmbătrânit" nu este altul decât regele care i-a şoptit brusc după masă: „Pot să-ţi spun că te iubesc cu adevărat!", la care Martha adaugă acest comentariu melancolic: „Ştiu ce înseamnă cuvântul «cu adevărat»". Suveranului, atât de timid, i-a trebuit mult curaj ca să se aventureze într-o asemenea mărturisire, curajul fiindu-i dat de perspectiva unei morţi apropiate. Suferind de cancer, se ştie condamnat, dar se străduieşte să-si ascundă starea celor din jur, îndurând cu resemnare tratamentul dureros, care nu reuşea să-i vindece boala.

Trecând prin Paris pentru a merge la Bagnoles pentru cura balneară, Martha se pune la curent cu politica, luând dineul la Aristide Briand, cu soţii Berthelot şi Alexis Leger. L-a revăzut pe Jouvenel, care a manifestat mai multă sensibilitate decât s-ar fi aşteptat ea: „îmi lipseşti", i-a spus el, cuvinte preţioase, pe care Martha le repetă în zilele următoare pentru a se reconforta, întru-

[1] Scrisoare recopiată de Martha Bibescu la data de 18 iunie 1926.





cât i-a exprimat bănuiala că nu a vrut să o vadă decât din simplă curiozitate, Jouvenel a protestat, iar apoi i-a mărturisit râzând: „N-am fost gelos decât pe sintaxa ta..." De fapt, Jouvenel, complet dominat de Germaine Pătat, nu

are intenţia să reia legătura cu Martha, atât din saturaţie, dorinţa lui fiind deplin satisfăcută, cât şi din faptul că este agasat de manevrele Marthei de a-1 recuceri, ca şi de neîndemânarea dovedită de ea atunci când îşi pledase cauza prin Lemery.

Aceasta nu îl împiedică să o primească la începutul lunii august la Castel Novei, împreună cu abatele Mugnier care, pentru cei din sat si pentru lumea bună din localitate, îi serveşte drept garant. Nimic nou nu iese din această apropiere efemeră şi Martha revine la Bagnoles unde se lasă legănată de cuvintele: „îmi lipseşti..." atât de dur contrazise de purtarea autorului lor. Acesta i-a promis că îi va scrie şi, fireşte, nu îi scrie: „E greu să-1 faci pe un bărbat să creeze...", remarcă ea.

Gândul la Germaine Pătat o obsedează ca un coşmar, iar atitudinea lui Jouvenel o chinuie ca o enigmă. Pentru a respecta pactul lor de la Nîmes din 1923, Martha ar fi trebuit să accepte divorţul propus de George, dar nu a reuşit să se hotărască. Iar acum, când Valentina este măritată, ar fi gata să o facă, dar Jouvenel nu mai vrea să se recăsătorească... La Geneva, unde îl regăseşte la 9 septembrie, viaţa mondenă îi desparte mai mult decât îi apropie, si Martha părăseşte oraşul fără să fi luat o decizie. O scurtă şedere la Posada, o alta la Roma, la congresul Federaţiei Aeronautice Internaţionale, la care participă George, o împiedică să se gândească prea mult la cel absent, a cărui nouă dovadă de indiferenţă o va răni până într-atât încât o va vindeca de el.

**Ghislain de Diesbach**

## *Apoteoza romanului „ Catherine-Paris "*

La 26 octombrie 1926, în timp ce mergea de la Posada la Mogoşoaia, o groapă de pe drum provoacă ruperea barei de direcţie a maşinii. Packard-ul se răstoarnă, blocând pasagerii sub greutatea lui. Şoferul e omorât pe loc. Martha, uşor rănită, si Billochon, camerista ei, sunt scoase de sub automobil datorită priceperii unui inginer britanic, Percy

Kleinchen, care a reuşit să ridice maşina cu ajutorul cricului său. Mai emoţionată de moartea şoferului şi de disperarea lui Billochon, care îi era logodnică, decât de primejdia prin care a trecut, Martha doreşte, cu toate acestea, să ştie dacă Jouvenel este alarmat de soarta ei şi îi trimite imediat ştirea care făcuse obiectul, de altminteri, al unei notiţe în cronica mondenă din ziarul *Temps.* Cu toată dubla informaţie, Jouvenel nu-i trimite nici un fel de mesaj de simpatie, iar Martha, rănită în amorul propriu, comentează cu amărăciune tăcerea lui: „Ce fericire pentru el că nu mă mai iubeşte! Cât ar fi fost acum de nelinişţit!"

Această atingere a morţii o face să fie mai sensibilă la evoluţia ei pe chipul regelui Ferdinand, a cărui sănătate se înrăutăţeşte atât de rapid, încât regina Măria, în călătorie de afaceri în Statele Unite, este rechemată acasă.

Ruinată de pe urma războiului, România nu reuşea să-şi recapete echilibrul economic. Devenise de acută urgenţă obţinerea unui mare împrumut pe care cele mai multe ţări europene, cu nimic mai fericite, i-1 refuzau sau îl condiţionau de pretenţii exorbitante. Contând pe farmecul, inteligenţa şi frumuseţea ei, regina se hotărâse să





meargă personal să pledeze cauza regatului pe lângă opulenţa Statelor Unite. Cunoscând-o bine, Martha îi recomandă să reziste tentaţiei de a face din această călătorie oficială un turneu de propagandă personală şi îi dăduse, la plecare, cinci sfaturi înţelepte:

— Să nu acorde interviuri.

— Să nu accepte daruri, nici măcar pentru opere de binefacere.

.— Să nu promită că îşi va scrie memoriile.

— Să nu accepte decât invitaţii oficiale.

— Si, în fine, să-şi achite nota de la hotel!

Fireşte, regina, îmbătată de primele ovaţii, nu urmase nici unul dintre sfaturi şi înmulţise imprudenţele verbale sau purtările penibile până într-atât încât zvonul unui scandal trecuse Atlanticul. Nemulţumită să pozeze pentru mărcile de produse cosmetice, regina se afişase atât de şocant în compania dansatoarei Loie Fuller, încât până şi americanii se arătaseră scandalizaţi.

Nimic din toate acestea nu apare în relatarea făcută de

regina Măria care, de-abia întoarsă în ţară, îşi povesteşte călătoria cu degajare: „M-au primit ca pe un rege", îi spune ea mândră Marthei, „şi nu ca pe o regină consoartă, ci ca pe un bărbat!" îi narează îndelung turneul ei de circ, asumându-şi un rol de frunte şi insistând că onorurile oferite, gesturile emoţionante al căror obiect a fost se datorează artei cu care, în această ţară de sălbatici, a ştiut să se facă respectată: „A fost nevoie de tot tactul meu, de demnitatea mea si de arta de a mă purta în societate..." Exasperată de această trăncăneală, Martha se gândeşte la bietul rege, atât de puţin iubit de regină şi care agonizează lent, fără ca soţia lui să înceteze o clipă de a se gândi numai la ea.



**Gliislain de Diesbach**

Regăseşte un egoism asemănător la Paris în persoana lui Jouvenel care, atunci când o revede, în ianuarie 1927, se miră că i se reproşează tăcerea, fiindcă el i-a scris mai multe scrisori. „Le-am primit pe toate!", îi răspunde Martha ironică. De Crăciun, Jouvenel nu îi dăduse nici un semn de viată; Martha se mulţumise în acea ocazie cu mărturiile de afecţiune ale bătrânei doamne de Jouvenel şi ale tânărului Renaud, tot mai fascinat de ea. Fără să înceteze să spere într-un miracol, Martha încearcă totuşi să se obişnuiască cu ideea unei rupturi definitive. „Nu cred că pot să continuu să-1 iubesc", notează ea la 6 februarie 1927, „iar el îşi dă probabil seama. Cu toate acestea, mă agăţ de orice impediment cu un fel de violenţă sălbatică care o să mă dezguste..." Ceea ce nu îi împiedică inima să bată mai repede de câte ori sună telefonul: dacă este el? Dar, vai, nu este el niciodată, sau foarte rar. Jouvenel trebuie să fi avut alte preocupări decât să o cheme pe ea, mai ales după scandalul prin care este împroşcată cu noroi casa de modă Pătat, cartierul Saint-Honore, numărul 11, unde la 9 februarie are loc un asasinat comis de un amant gelos. Fără îndoială, evenimentul 1-a afectat pe Jouvenel, căci, contrar aşteptărilor Marthei, îi face o vizită în seara următoare şi, fără să spună nimic despre dramă, se poartă încântător. Legătura dintre el şi Ger-maine Pătat pare încordată până la punctul în care sunt aproape să se despartă. Croitoreasa s-ar fi îmbolnăvit de cancer şi Rene Francois, secretarul lui Jouvenel, îi pronunţă discursul funebru: „E pierdută şi asta i-a tăiat aripile. Făceau parte din două clase diferite, care s-au ciocnit între ele. Ea nu se putea ridica până la

el şi 1-a făcut pe el să coboare la nivelul ei..."

încetul cu încetul, Jouvenel, confuz, îşi reia obiceiul de a veni s-o vadă pe Martha, care îi citeşte manuscrisul





oinanului ei *Catherine-Paris,* pe care îl va preda curând editurii Grasset. Jouvenel găseşte totul „prea aristocrat" si îşi justifică astfel critica: „E prea din înalta societate şi eu *voi fi la capătul mesei!"* Remarca are cu atât mai mult adevăr ironic cu cât *Catherine-Paris* e în mare măsură o lucrare autobiografică. Dacă prenumele eroinei este cel al unei mă tuşi a lui George, născută în timpul asediului Parisului si ocrotitoare a răniţilor din oraş, eroina este chiar Martha, cu destinul ei ciudat, înfrumuseţat de imaginaţie şi de gustul ei pronunţat pentru grandoare. Mavrocordaţii se substituie Lahovarilor, pentru a deveni, sub numele de Dragomir, familia ei din partea tatălui, în timp ce Bibeştii sunt transfiguraţi într-o ilustră dinastie poloneză, aproape regală, inspirată în mare măsură de familia Potocki.

Subiectul romanului e simplu: contele Adam Leopolski, unul dintre cele mai mari nume din Polonia, „a ajuns la treizeci şi opt de ani fără a-şi pierde libertatea al cărui sclav este." La o licitaţie de cărţi rare, pentru care contele Leopolski a cedat palatul său din Ile-Saint-Louis, Catherine îl cunoaşte pe stăpânul casei şi tânăra fată, dintr-o mare familie, dar crescută foarte simplu, e fermecată de acest aristocrat care nu îi face curte, ci tace cu gratie, „lăsând să vorbească în numele lui nenorocirile Poloniei." Se credea îndrăgostit de o simplă burgheză, dar descoperă surprins că tânăra Catherine e de origine egală cu a sa, ceea ce facilitează lucrurile, dar înlătură elementul picant al aventurii. O cere totuşi în căsătorie şi nimeni nu are ceva de reproşat acestei legături, cu excepţia rudelor sărace şi supărate că le scapă din mână moştenirea, în seara semnării contractului de căsătorie, Adam Leopolski, plictisit în ascuns de viitoarea lui soţie, se îndrăgosteşte de o tânără ve-rişoară unguroaică. Aceasta va fi invitată la Zamosc pentru

r

sezonul de vânătoare, în vreme ce Catherine, părăsită de soţul ei, are ca singură consolare curtea pasionată făcută de cumnatul ei, Lvovkowitz. Roji, verisoara unguroaică sigură de forţa pe care o exercită asupra amantului ei, trage cu arma în Catherine în timpul hăituirii vânatului, pentru a înlătura singurul obstacol din calea căsătoriei ei cu moştenitorul moşiei Zamosc. Catherine supravieţuieşte rănii, dar pleacă la Paris, oraşul ales de ea, unde face cunoştinţă cu Robert Ricard, un tânăr aviator care îi va da fiul pe care nu 1-a putut avea cu Adam Leopolski.

Pe acest fundal, Martha Bibescu a folosit, cu o rară virtuozitate, toate talentele ei: un instinct foarte sigur de a observa comedia umană, o cunoaştere fără greşeală a lumii şi a moravurilor ei, un umor tăios şi mai ales geniul formulării, care acordă remarcilor ei ascuţimea unui La Bruyere şi spiritul unui Rivarol. Multe dintre rândurile ei sună ca nişte maxime; numeroase fraze pot fi citate ca sentinţe morale familiare.

Cartea este incontestabil o capodoperă care triumfă asupra judecăţii timpului şi care nu a îmbătrânit în nici un rând de-al ei. Fiecare nouă lectură încântă, căci simţi de fiecare dată o plăcere diferită - de la cea a istoricului, care descoperă în aceste pagini un tablou pitoresc şi fidel al Europei princiare dinainte de 1914, până la aceea a simplului amator de literatură, care găseşte în *Catherine-Paris* unul dintre cele mai frumoase exemple de ceea ce se poate realiza atunci când posezi la perfecţie limba franceză şi ştii să o foloseşti.

Psihologia personajelor e admirabil studiată, de o manieră demnă de a face posibilă o comparaţie cu cea a lui Proust şi chiar Freud, dar uneori trebuie să fii plictisitor pentru a-ţi tot crea o aparentă de seriozitate. Iar Martha



Bibescu are prea mult spirit pentru a plăcea marilor preoţi de la Sorbona, care ar fi trebuit să vadă în această lucrare una dintre cele mai profunde mărturii asupra artei şi civilizaţiei pe cale de a dispărea.

Depune manuscrisul la editura Grasset, la 28 martie, şi primeşte primul exemplar din carte la 17 mai, fără să se îndoiască o clipă de succesul acestui roman, reeditat de mai

multe ori, tradus în mai multe limbi şi considerat peste o jumătate de secol drept una dintre capodoperele literaturii anilor '30, la acelaşi nivel cu *Siegfried* de Girau-doux, *Europa galantă* a lui Morand şi *Fermina Marquez* a lui Valery Larbaud. Credincioasă obiceiului ei, Martha pleacă la câteva zile după apariţia cărţii, provocând acest reproş indignat al lui Bernard Grasset: „Cum adică, plecaţi? Dar e foarte rău ca un autor să plece din Paris tocmai când îl publicăm *noii"* Primele articole îi parvin în România şi devin tot mai numeroase şi mai elogioase. Simki Lahovari le citeşte cu pasiune şi se miră că i se găseşte geniu unei persoane atât de apropiate de ea, declarând însă cu mărinimie în faţa valului de critici entuziaste: „Dacă mai sunt şi altele, am să le suport!"

## *Un rege pe moarte...*

La puţin timp după sosirea ei la Mogoşoaia, Martha s-a dus să-1 vadă pe regele Ferdinand, mutat la Scroviştea, o modestă locuinţă lacustră lângă Bucureşti, unde se pregăteşte să moară în linişte. E atât de schimbat încât Martha îşi ascunde cu greutate groaza: „Nu-i



aşa că nu m-ai crezut astfel?" o întreabă suveranul cu o voce întretăiată. Devorat de cancer, nu mai mănâncă nimic şi pe chipul lui slăbit, marmorat de pete roşii, nu a mai rămas vie decât o privire patetică, aceea care o face pe Martha să izbucnească în lacrimi. La plecare, se încrucişează cu regina care se îndreaptă spre Buftea, la familia Ştirbei, „adevărata ei familie". Agonia regală se prelungeşte încă două luni. La 20 iulie, Martha se află la Posada când Apolzan, majordomul palatului, îi anunţă moartea regelui. A doua zi, după ce a trimis la Sinaia un braţ de flori, pleacă acolo cu maşina pentru a aduce un ultim omagiu regelui: „Era culcat pe un pat de paradă între patru lumânări şi complet acoperit de brumărelele trimise de mine în acea dimineaţă... Marele cordon albastru al Ordinului Carol, o pată limpede, chipul triunghiular, uniforma *goală."*

Mai înainte de a ceda trupul, aproape un schelet, bisericii ortodoxe, familia regală organizează un serviciu catolic la care asistă doar Martha şi două călugăriţe. La întoarcerea de la ceremonia oficială, Simki Lahovari îi povesteşte scene stranii care se desfăşuraseră în vagonul mortuar: Elisabeta, regina Greciei, leşină în braţele cumnatului ei, regele lugoslaviei, spre marea furie a soţiei acestuia, care protestează isteric: „M-am săturat de leşinurile Elisabetei în

braţele soţului meu!" şi răspunde medicului Curţii, care încearcă să o calmeze: „Dacă sora mea ţine neapărat să se smiorcăie în braţele unui bărbat, nu are decât să aleagă dintre cei disponibili!"

Regele Ferdinand lăsase vorbă să se împartă ca amintiri unele lucruri de-ale lui. Martha primeşte astfel o tabacheră de aur cu incrustaţii de pietre preţioase, deşi lucrul cel mai preţios pentru ea este amintirea pe care o păs-





trează regelui, omului, caracterului său nobil si genero-/itatii lui. Martha, atât de critică la adresa prinţilor nedemni, atât de dură deseori la adresa reginei Măria, îi va păstra regelui, în care vede un martir, o pasiune amestecată cu veneraţie, căci îi găseşte virtuţi de sfânt. Sub imperiul emoţiei provocate de această dispariţie, Martha scrie *O victimă regală,* un eseu frumos, care îi va cauza multe neplăceri şi va împărţi lumea bună din Bucureşti în două tabere, dintre care cea mai importantă se va declara violent împotriva ei.

Acest eseu apare simultan în *L'Illustration* în Franţa, şi în *Saturday Evening Post,* în Statele Unite. Martha vorbeşte cu atâta dragoste şi sinceritate despre catolicul prins între religia lui şi raţiunile de stat, despre prinţul rupt între două patrii, despre omul atât de puţin cunoscut şi iubit, despre savantul ignorat, încât Paul Souday îi consacră un întreg foileton al ziarului *Temps* sub titlul potrivit de: *Un personaj din Corneille.* Din America şi Europa sosesc elogii la adresa acestui eseu, care a plăcut atât celor foarte puternici cât şi celor foarte umili. Numai Claudel, recunoscând calităţile de scriitoare ale Marthei, îşi menţine rezerve asupra modelului, pe care refuză să-1 considere un adevărat catolic: „Am citit cartea dumneavoastră despre regele Ferdinand, care este o superbă frescă istorică", îi scrie el la 21 ianuarie 1928. „Vedem pe acest biet suveran, cu urechile lui dezlipite, proiectat pe un fundal ameninţător şi furtunos ca în vechile picturi. Vă regăsesc complet în carte, cu calităţile dumneavoastră mari şi simple. Atunci când vă depăşiţi, vă admir şi mai mult. Nu sunt însă de acord cu dumneavoastră asupra unei probleme. Aţi făcut din acest sărman suveran un martir si un sfânt deoarece a fost un renegat, cum spu-

neţi, si un sperjur de şase ori! Apostazia şi sperjurul sunt crime îngrozitoare pe care, în calitatea mea de catolic le privesc cu oroare şi consider că nu se pot scuza. Cum puteţi să gândiţi că acte atât de ruşinoase, atât de dezonorante ar fi putut să aducă fericirea cuiva, fie nefericitului care s-a făcut vinovat de ele, fie chiar descendenţilor lui, fie ţării care i le-a cerut!"[1]

Martha zâmbeşte de această sfântă furie şi se bucură de succesul acestor omagii până când explodează o bombă: la Bucureşti, un ziar a publicat despre ea un articol injurios, în care i se reproşează de a fi înfăptuit, vorbind de regretatul rege, o crimă de lezmaiestate. George o previne şi îi sugerează ca el să se bată în duel cu proprietarul ziarului. Martha îl imploră să nu facă nimic si să lase limbile otrăvite să trăncănească în continuare. La întoarcerea de la Paris, câteva zile mai târziu, primeşte vizita ministrului român Constantin Diamandi, care dez-văluindu-i adevărata cauză a acestui atac furibund, îi spune: „Articolul dumneavoastră e admirabil, nu se va putea scrie niciodată despre regele Ferdinand decât ci-tându-vă sau imitându-vă... dar aţi scris că cei din jur nu îl înţelegeau, iar anturajul regelui nu vă iartă!"

Cei din jurul regelui nu sunt singurii nemulţumiţi. Regina s-a supărat când a observat că Martha nu vorbea destul despre ea în articol, ceea ce aduce o nouă răcire în relaţiile dintre cele două femei. „Dacă regina ar fi înţeles articolul dumneavoastră", îi scrie unul dintre prieteni, „1-ar fi înţeles şi pe rege şi ştiţi că asta nu era cu putinţă..." Furtuna sfârşeşte prin a se domoli şi când Martha, la pu-

[1] Prinţesa Bibescu, *Schimburi de păreri cu Paul Claudel,* p. 49. (Scrisoarea trebuie să fie datată din 1928 si nu din 1927, cum se indică în carte).





rin timp după aceea, ia dejunul la palatul regal, un aghiotant, generalul Ballif, îi şopteşte la ureche:

_Poarte bun articolul dumneavoastră asupra regelui, dar puţin prematur...

._Cât sunteţi de curajos, domnule general, îi răspun de Martha. Ei bine, ca să schimbăm confidenţe, eu sunt postumă...[1]

în ordinea afinităţilor elective şi a dragostelor caste, nimeni nu e mai scump Marthei, după regele Ferdinand, decât abatele Mugnier, pe care îl numeşte cu statornicie „bunul meu unchi". Abatele este confidentul ambiţiilor ei mondene, sfătuitorul ei literar şi, de asemenea, când are nevoie, confesorul ei. Sub numele de abatele Mesange, Martha îl introduce în *Catherine-Paris,* descriindu-1 astfel: „Casandră în sutană, geniu naiv, veşnic îndreptăţit, niciodată ascultat..." Abatele, a cărui vedere a fost tot timpul slabă, este ameninţat să şi-o piardă si Martha,

care 1-a invitat în zadar să vină în România, doreşte ca cel puţin înainte de a orbi, să cunoască această Anglie atât de scumpă amândurora pentru că a fost patria lui Shakespeare şi refugiul lui Chateaubriand. Nu este vorba decât de o călătorie scurtă, o excursie care să le permită să vadă multe lucruri în puţine zile. Pelerinii romantici se îmbarcă la Calais la 9 septembrie 1927. Prinţesa 1-a instruit pe abate, care nu are decât o cunoaştere sumară a limbii engleze, recomandându-i să nu îi numească pe domni *Sire,* ca pe rege, ci *Soeur,* ca atunci când se adresează unei călugăriţe.

Pe bordul vasului care îi duce la Dover, abatele contemplă marea, sprijinit de bastinaj şi suspină: „Nu mă interesează decât viaţa! Numai viaţa merită să fie poves-

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii,* v. 2, p. 224.





tită! Uitaţi, dacă ar exista un jurnal redactat de monştrii mării, 1-as cumpăra ca să aflu ce mănâncă, ce simt si ce sunt..."[1]

în timpul primăverii, fac cunoştinţă cu un bătrân englez, pastor la Stratford-upon-Avon, iar abatele, încântat de coincidenţă, scoate din buzunar o veche ediţie din *Sespir,* cum zice el, dovadă a dragostei lui pentru ilustrul dramaturg. La 10 mai, Martha împreună cu el vizitează Canterbury în timpul unei ploi torenţiale, apoi merg la Londra, unde abatele vrea să vadă toate locurile bătute odinioară de Chateaubriand. Capitala, înecată în ploaie, nu e deloc primitoare, dar abatele se obişnuieşte, cu bună dispoziţie, înmulţindu-si reflecţiile umoristice sau ironice. Observând numărul mare de statui de oameni faimoşi ca şi silueta frumoasă a unor *policemen,* declară: „O! N-au geniul plastic, dar aici statuile sunt vii şi se plimbă pe stradă."

Ceea ce îl uimeşte cel mai mult este că englezii nu sunt surprinşi să vadă plimbându-se pe străzile din Mayfair un bătrân ecleziast în sutană, viziune ridicolă în această ţară, unde preoţii catolici sunt îmbrăcaţi la fel ca toţi confraţii lor protestanţi. Nimeni nu-1 priveşte insistent, nimeni nu se întoarce să se uite lung la acest cuplu ciudat pe care îl formează abatele în compania unei femei mai înalte decât el, frumoasă şi misterioasă, care îi serveşte de Antigonă.

La Westminster, Philip Sassoon îi conduce prin mănăstire şi îi mărturiseşte abatelui că nimeni nu a mai văzut o sutană într-o mănăstire de pe vremea lui Henry al VUI-lea:

— Vai, *milord,* remarcă abatele cu umor, nu e de mirare

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii,* v. I, p. 138.

că politica a devenit o religie în Anglia, pentru că o faceţi în biserică!

După două zile petrecute rătăcind prin Londra, Martha si abatele iau trenul spre Scoţia, în tovărăşia lui Maurice Baring, pe care Lady Lovat, la care merg, 1-a trimis drept cicerone. Superb în ţinuta lui de şef al clanului Fraser, Lordul Lovat îi aşteaptă în gara particulară a castelului de la Beaufort, una dintre citadelele catolicismului în Regatul Unit, căci familia Beaufort a rămas credincioasă religiei strămoşilor ei. Au un preot care îl lasă pe abate să celebreze slujba religioasă în capelă, ajutat de fiul cel mare al soţilor Lovat, îmbrăcat într-un *kilt.* Castelul Beaufort trăieşte încă pe picior mare, având un personal numeros, a cărui politeţe îl impresionează pe abate: „Pentru că ne servesc, e preferabil *pentru ei* să ne respecte. Să serveşti stăpânii pe care îi dispreţuieşti trebuie să fie un infern!" între stăpâni şi servitori, care se adună seara pentru a se ruga împreună, legăturile au rămas feudale, ceea ce nu-i displace Marthei. Mai târziu, când va evoca această călătorie în *Istoria unei prietenii,* va face un apel melancolic al celor din familia Lovat de pe atunci şi al invitaţilor lor; cei mai mulţi dintre ei au murit, unii tragic, iar castelul a dispărut, distrus de un incendiu. Unul dintre rarii supravieţuitori va fi adolescentul care a servit ca ajutor la slujba abatelui. Grav rănit la debarcarea anglo-canadiană de la Dieppe, în 1942, acest *Maşter of Lovat,* în conformitate cu titlul pe care îl purta pe atunci, va fi salvat miraculos.

531

**Ghislairi de Diesbach**

## *Un palat renăscut*

După romantica Anglie, urmează prozaica Românie unde prima oară de la cumpărarea Mogosoaiei, Martha poate să se culce în vechiul palat, a cărui restaurare s-a terminat. Până atunci locuise în *casa modernă,* asa-zisa *Villa d'Eîchingen,* construită în secolul trecut de Nicolae Bibescu, nepotul mareşalului Ney. Munca gigantică realizată sub conducerea arhitectului Rupolo a costat enorm şi înghiţise recent banii proveniţi din vânzarea unor moşii ale familiei Lahovari. Dar succesul romanului *Catherine-Paris* i-a îngăduit Marthei să completeze sumele încă insuficiente. Câştigurile soţiei îl cam agasează pe George care, vag jenat,

declară cu umorul vulgar pe care îl foloseşte uneori:

— Mă simt năpădit de mărunţişuri!

Inaugurarea palatului renăscut are loc la sfârşitul lui iunie 1927 cu un mic dineu intim în camera Marthei, avându-i ca invitaţi pe George, donatorul, şi pe Rupolo, arhitectul. După aceea, vizitele se ţin lanţ, cu reacţii încântate sau reticente. Unii se miră de această magnificenţă bizară, care nu se potriveşte, în viziunea lor, cu necesităţile vieţii zilnice: „Nu aveţi de gând să locuiţi acolo?" o întreabă un curios. „Aveţi de gând să faceţi un muzeu?" Relatând cuvintele, Martha adaugă, fără să ştie câtă dreptate are: „Marile palate atrag fulgerul." în această privinţă, istoria a dat un răspuns, întrucât România comunistă a făcut din Mogoşoaia un muzeu. „Ce palat!" declară un student socialist, „dar alături de el, ce cocioabe!" în cocioabe se dă vina pe castelană că şi-a bătut atâta capul pentru „a curaţi nişte pietre vechi", atunci când e





destul de bogată ca să-şi poată oferi ceva nou, visul tuturor săracilor...

Prostia celor mai multe reflecţii o lămureşte pe Martha: *se* admiră munca, greutăţile întâmpinate, ca si costul lucrărilor, în locul frumuseţii edificiului, a armoniei liniilor sale sau a culorilor. Spirite răuvoitoare consideră restaurarea prea perfectă şi spun *mezzo voce:* „N-a fost niciodată astfel pe vremea lui Brâncoveanu!" Alţii, perplecşi, se mulţumesc să remarce, după ce s-au extaziat la vederea rondurilor de flori şi a jocurilor de apă: „Trebuie să aveţi mulţi ţânţari!" La care Martha răspunde senină, după gradul lor de cultură: „Nu mai mulţi ca în alte părţi... Nu mai mulţi ca la Veneţia... Nu mai mulţi ca la Luxor... Nu mai mulţi ca la Biarritz..."

Meditând la realizarea operei ei, care i-a luat cincisprezece ani de viaţă, Martha scrie la acea epocă: „Acest palat s-a dărâmat din pricina invidiei. Din invidie a rămas atâta timp o ruină. Din pricina invidiei a fost atât de greu de restaurat. Din pricina invidiei oamenii visează de pe ruine la căderea imperiilor... şi a marilor dinastii..." Apoi, reflectând la instinctul care a condus-o în munca răbdătoare de reconstrucţie, la această datorie de „reparare" pe care o are pentru strămoşul Brâncoveanu, suferind pe cealaltă lume la gândul că îşi ştie casa mutilată, Martha continuă: „Când vom muri, câte lucruri vom fi înfăptuit dintre cele pe care ni le-am propus cu cea mai mare insistenţă? Se pare că fiecare dintre noi duce viaţa altuia care, neputându-şi duce viaţa lui proprie, ne deleagă la moarte să avem datorii şi plăceri care nu ne aparţin..."

Printre vizitatorii de la Mogoşoaia, unul dintre cei mai

prevenitori este Lordul Thomson, care vine la începutul lui noiembrie să ia pulsul guvernului român, care nu in-





spiră deloc încredere Europei si cu atât mai puţin Angliei. Contrar aşteptărilor celor mai mulţi, regina Măria nu a cerut constituirea unei regenţe, preferând, cum a pretins ea, să-şi cultive în pace grădina de la Balcic. întrucât prinţul moştenitor Carol a renunţat la dreptul lui la tron la începutul lui ianuarie 1926, sacrificând amantei lui, doamna Lupescu, perspectiva apropiată a unei coroane, aceasta revine de drept fiului său, Mihai, în vârstă de numai şase ani. A fost instituită o regenţă tripartită, care reuneşte trei oameni puţin potriviţi pentru a se înţelege între ei: prinţul Nicolae, fratele lui Carol, care nu se interesează decât de automobile, Miron Cristea, patriarhul României, şi Gheoghe Buzdugan, primul preşedinte al Curţii de Casaţie. Acest trio nu stăpâneşte situaţia si, în faţa agitaţiei partidelor politice, a trebuit să declare starea de asediu. Unul dintre agitatorii cei mai de temut este tânărul şi frumosul Codreanu, întemeietorul Ligii Naţionale de Apărare Creştină, devenită apoi Legiunea Arhanghelul Mihai. Adus de mai multe ori înaintea tribunalelor, asigurat de sprijinul preotimii ortodoxe şi al unei părti din armată, „arhanghelul" Codreanu apare drept erou naţional şi va da în curând multă bătaie de cap politicienilor. Se poate înţelege neliniştea lui Thomson, surprins şi scandalizat de felul în care sunt conduse treburile de stat la Bucureşti, unde intrigile n-au fost niciodată atât de numeroase sau de confuze. Astfel încât Martha, care refuză să ia parte la certurile dintre partide sau persoane, pleacă fără regret din „patria amară" pentru a merge la Paris, la sfârşitul lui noiembrie 1927.

Pasiunea ei pentru Henry de Jouvenel s-a spulberat în fine în faţa evidenţei. Acest om iubeşte prea mult femeile pentru a iubi doar una. Este nedemn si umilitor pen-





tru ea [sa] accepte să-1 *împartă* cu alte femei. Obosită de atâtea pretexte şi de atâta trufie, de atâtea capricii şi de atâtea comedii, Martha îşi dă seama că Jouvenel nu e omul destinului ei. Germaine Pătat, despre care se spunea că era pe moarte, continuă să trăiască şi, împreună cu ea, Jouvenel pleacă la Castel Novei la sfârşitul anului, fără [s]ă fi venit

măcar o dată să o vadă pe Martha. Continuând să se plângă de dezinvoltura şi perfidia lui, Martha face această mărturisire care dovedeşte că pasiunea pentru el a murit: „Când era fidel, mă plictisea..."

## *Comedie macabră*

**rp** homson, venit val-vârtej la începutul lui ianuarie JL 1928, o plictiseşte oare prin constanţa sentimentelor lui? Martha nu suflă un cuvânt despre vizitele lui sau plimbările la Versailles, absorbită fiind de pregătirea unei cărţi asupra lui Marcel Proust şi de publicarea unei povestiri, *Turcoaica. E* obosită şi tristă, suferind în acelaşi timp de o inflamare a traheii şi o zona zoster, găsind totuşi, datorită liniştii pe care i-o procură, că „fastul bolii este destul de plăcut". O urmăreşte totuşi o oarecare nelinişte, căci a primit de la George scrisori lugubre, iar în ultima o informează că pleacă să vâneze lei în Sudan. „E semn rău", notează Martha, care cunoaşte stările sufleteşti ale acestui mare copil răsfăţat.

Intuiţia nu a înşelat-o. La 13 februarie, din disperare de îndrăgostit, George îşi trage un glonţ de revolver, care nu nimereşte inima şi trece prin plămân. Doamna în onoa-

rea căreia a făcut gestul este doctoriţa L..., poreclită de Martha *Toboso,* ca aluzie la Dulcineea lui Don Quijote. Ea 1-a cucerit pe George cu ajutorul unei calităţi rare: „E o fiinţă care se ocupă de tine, în loc să fii tu obligat să te ocupi de ea", recunoaşte amantul ei, pe care a vrut să-1 părăsească pentru a se căsători cu internistul spitalului unde lucrează. *Ziarele* au dat o altă versiune dramei: „Prinţul Bibescu s-a rănit examinând o armă de vânătoare..." Explicaţia oficială nu însală pe nimeni. „Să crape!" exclamă prompt Jouvenel când Martha îi anunţă plecarea ei la Bucureşti.

Martha se instalează la căpătâiul sinucigaşului, fapt care nu reprezintă un sacrificiu neînsemnat, căci George, rănit atât în carnea lui cât şi în vanitatea lui masculină, e un bolnav insuportabil. Prima sa frază la vederea Marthei este un reproş:

— Urăsc parfumul tău! Cum se cheamă?

— Se cheamă *Urăsc parfumul tău,* replică Martha calm.

Foarte curând îşi dă seama că George nici nu se poate lipsi de prezenţa ei, dar nici nu o suportă. „Totul îl agasează şi eu îl *agasez* mai mult ca orice", îi scrie ea la 28 februarie

abatelui Mugnier. „Totuşi, bine am făcut că am venit. Sentimentul mi-a fost confirmat de prietenii de aici pe care i-am *văzut,* mai ales de Hubert de Belloy. Toţi aprobă faptul că am venit. De altfel, aţi văzut scrisoarea scrisă de George *după* accident: «Vei fi balsamul pe care o să îl pun pe rană". Absentă, eu sunt adevărata lui dragoste. Dar cum poţi să fii în acelaşi timp absentă şi prezentă? Trebuie să fii Dumnezeu ca să ai o prezenţă reală."[1] La picioarele patului lui George, în acea cameră de pe

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii, v. 2,* p. 279.





strada Robert-de-Flers, plină de fantomele amantelor lui, zilele sunt uneori foarte lungi... Dintr-un fel de politeţe, Martha se preface a crede teoria accidentului, de care George se agaţă pentru a nu părea că a cedat, el, un om în toată firea, într-un moment de slăbiciune. Martha îşi dă seama că cel mai bun mijloc de a-1 îngriji este de a-1 asculta şi mai ales de a-i da dreptate, „îi place să se gândească la rana lui", remarcă ea, „la gaura pe care a făcut-o în trup din dragoste pentru ea. Nebunia lui. E vizibil. Tratamentul meu: îl fac să scrie si să povestească realizările lui principale. Se agită foarte tare, vorbind de sine însuşi, cum făceau Jeanne Bibescu sau Arma (de Noailles). Mostre: rana mea, suferinţa mea. Spune: «marele rănit sunt eu»."[1] Pentru a-1 sustrage lui *Toboso* şi amintirilor carnale de pe strada Robert-de-Flers, Martha îl convinge să plece împreună cu ea la Paris, unde alte distracţii îi vor accelera progresul în convalescenţa fizică şi morală, căci nu pare să se vindece decât cu regrete. Martha îi scrie vărului ei Hubert de Belloy, făcând bilanţul acestei situaţii ciudate: „Voinţa îi este atinsă. El vrea să rămână nefericit, deşi, în unele momente, nu mai este. S-ar spune că regretă să se vindece. Printr-un fel de reacţie inversă, recade în răul său. S-a dus să o vadă pe Gaby Morlay, prietena lui. A revăzut-o chiar des. S-a întors vesel, schimbat după plimbările cu maşina făcute împreună cu ea în împrejurimile Parisului. Chiar şi cu mine îşi reia uneori viaţa şi veselia... Apoi îi revine ideea fixă, cu nevoia chinuitoare de a o ascunde, încerc să-1 silesc să mintă cât mai puţin. Dar, în fine, se reţine si el... Căutând distracţii şi apoi gă-sindu-le, *minte...* în privinţa sentimentului care 1-a făcut să comită acea nebunie. Şi îşi dă bine seama cât de puţin

[1] *Jurnal,* 10 martie 1928.

va însemna în scurt timp acest sentiment. Iar atunci, disperat de această constatare, caută pretexte pentru a... a recădea în starea anterioară, din clipa când a comis actul pe care nu-1 poate justifica în ochii lui decât printr-o dragoste enormă, pe care o simulează acum parţial... Are oroare de extravaganţa săvârşită. Nu vrea să fi suferit de o nebunie care nu era serioasă. Eforturile lui de a retrăi vechea dramă stârnesc milă. îmi aminteşte de un copil care urlă pentru un motiv uitat şi îi cere guvernantei să-i amintească de ce plângea atât de tare mai înainte."[1]

La începutul lunii martie, Martha îi scrie abatelui Mug-nier că intenţionează să-1 readucă pe George la prima lui amantă, Marea Mediterană. Proiectul surâde martirului dragostei şi se înfăptuieşte rapid. Destinaţia călătoriei e Madrid, unde Antoine Bibescu e ministrul plenipotenţiar al României. George încearcă prima plăcere, aceea de a avea un nou automobil, un bolid care înaintează atât de repede, se plânge Martha, „încât omoară ciocârliile". După o şedere la Hyeres, la contesa de Behague, unde o întâlnesc pe romanciera americană Edith Wharton, soţii Bibescu ajung la Beziers, unde îi primeşte Albert Sarraut, apoi la Barcelona, unde sosesc la 4 aprilie. Peste două zile sunt la Alicante, iar a doua zi la Granada. Acolo îi aşteaptă Antoine Bibescu, soţia şi cumnata lui, Catherine Tennant, toţi încă scandalizaţi, el ca ateu, ea ca englezoaică, de a-1 fi văzut pe Alfons al XIII-lea spălând picioarele a doisprezece săraci în Joia Sfântă.

Antoine îşi exercită spiritul caustic în toate privinţele şi la adresa tuturor; George se lasă pradă dispoziţiei lui capricioase, aşa încât, într-o seară, Martha, epuizată,

[1] *furnal,* proiect de scrisoare adresată marchizului de Belloy, la 15 martie 1928.





nlânge tăcută pe umărul lui, fără ca el măcar să bage de seamă: „Copil răzgâiat şi care strică totul...", suspină ea din nou. Nu i-a promis ea oare că îl împacă cu amanta lui? Recunoaşte aceasta, extenuată, abatelui Mugnier, adăugând că, la nevoie, Hubert de Belloy se va ocupa de afacere, în timpul întregii călătorii, George, care ridiculizează arta şi arhitectura, nu încetează să o evoce pe scumpa lui *Toboso:* „Tot ce voia de fapt", îi scrie Martha abatelui, era să îmi vorbească continuu, să nu vorbească decât despre asta, ca un

explorator care s-a întors de la pământul Adelie* sau ca un om reîntors de la război"[1]. Astfel revine la Paris cu o mare uşurare sufletească şi îşi părăseşte rolul de înger păzitor pentru a redeveni autoare, în pofida bolii, a accidentului lui George, a tristeţii suferite prin înstrăinarea lui Jouvenel, ca si din cauza altor griji, Martha nu a avut niciodată o imaginaţie mai vie, nu a conceput atâtea proiecte de lucrări şi nu a publicat atât de mult.

## *Exerciţii de stil*

De fapt, în anul 1928 apar sub semnătura ei patru cărţi: *La bal cu Marcel Proust,* primul său eseu asupra acestuia; *Noblesse de robe**,* o culegere de douăsprezece

* Regiune antarctică franceză la sud de Tasmania. Sensul e că s-a întors de la capătul lumii.

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii,* v. 2, p. 283. ** Joc de cuvinte intraductibil: *nobless de robe* înseamnă atât aristocraţie de ordin religios cât şi nobleţe de modă.





articole apărute în *Vogue; Patru portrete,* printre care si celebrul omagiu adus regelui Ferdinand şi, în fine, *Turcoaica* o povestire încântătoare, care începe cu această frază: „Lady Enide, soţia lordului Thame, guvernatorul Serin-gapatamului, avea o piatră albastră de o mare valoare morală..." Este deja tonul Louisei de Vilmorin.

*La bal cu Marcel Proust* relevă pentru prima oară unele limite ale talentului Marthei Bibescu, ca şi unele dintre defectele ei, mai evidente în cel de-al doilea eseu asupra lui Proust, *Călătorul voalat,* publicat în 1947. „Cât de mulţi dintre admiratorii lui Proust îşi ratează meseria!", a remarcat ea într-o zi, fără să se gândească că ar putea fi inclusă în acea categorie. Nu există în această mică lucrare, compusă mai ales din scrisori adresate lui Antoine Bibescu şi retuşate cu grijă, decât amintiri personale destul de neînsemnate, deoarece nu 1-a văzut pe Proust decât de trei ori. Găsim, în schimb, un pasaj foarte frumos: acela asupra efortului memoriei de a salva de la moarte pe cei iubiţi.[1] Stilul este din păcate grevat de o oarecare afectare, ca şi de o manieră foarte puţin modestă de a vorbi despre sine, folosindu-se de un mort în scopuri de vanitate personală. Când voise să publice în 1924, după moartea lui Anatole France, un articol asupra acestuia, abatele Mugnier o sfătuise cu înţelepciune să renunţe.

în fond, relatează abatele, „Martha indusese în articol

elogiile prea vii care îi fuseseră decernate de ea (doamna de Caillavet) si de el (Anatole France) pe rând. A-i transforma imediat pe cei doi morţi în mari admiratori, a se îmbăta de această tămâie de dincolo de mormânt mi se părea lipsit de abilitate. Martha nu părea să simtă absenţa veritabilă a jenei... îi lipsesc într-adevăr ironia fină

Prinţesa Bibescu, *La bal cu Marcel Proust,* pp. 151-152.





i discreţia... N-am îndrăznit să-i spun că doamna de Kfoailles, care pomeneşte tot timpul de geniul ei, îşi impune penei sale prudenţa necesară."[1]

Cu toate că acest eseu proustian reprezintă faţă de adevărata literatură ceea ce rochiile de serie reprezintă faţă de cele ale marilor case de modă, textul articolului cunoaşte succes din snobism. Jean Cocteau, niciodată avar cu complimentele, îi va scrie de la clinica din Saint-Cloud, unde urmează o cură de dezintoxicare: „Cu această carte vă plasaţi în fruntea literelor franceze şi prin litere înţeleg scrisul care depăşeşte scrisul..." Apoi, după această observaţie prea puţin limpede, adaugă o alta şi mai sibilină: „Nu, nu veţi fi niciodată o femeie de litere. Stilul dumneavoastră e imaginea plastică a spiritului dumneavoastră."[2] Paul Claudet declară fără ocolişuri: „M-aţi făcut pentru prima oară să nu spun că simt, ci că înţeleg interesul pe care îl putem avea pentru Proust, în privinţa căruia sentimentul meu personal e cel al unei orori fizice, mergând până la scârbă pentru întreaga rasă a băr-baţilor-femeie."[3]

*Noblesse de robe* este o carte caracteristică manierei epocii şi atmosferei timpului, cu alte cuvinte, astăzi, la fel de demodată ca şi toaletele pe care le descrie, păstrând totuşi un interes istoric pentru cei ce doresc să retrăiască atmosfera anilor '20. Singura figură de bărbat în această galerie de portrete de femei e cea a lui Tiburce, în care e uşor de recunoscut Etienne de Beaumont, organizatorul atâtor serbări rămase celebre şi arbitrul bunului-gust în-tr-o lume de prost-gust.

[1] Abatele Mugnier, *Jurnal,* p. 444.

[2] Prinţesa Bibescu, *Confesorul si poeţii,* p. 73.

[3] Prinţesa Bibescu, *Schimburi de păreri cu Paul Claudel,* p. 64.

**Ghislain de Diesbach**

Indiferent dacă sunt modiste sau confecţionează mănuşi, cliente sau croitorese, femeile din *Noblesse de robe* par desenate de Cristian Berard. în aceste portrete schiţate rapid, în aceste siluete anonime există surprins esenţialul adică trăsătura caracteristică şi culoarea si verva. Martha Bibescu strecoară între portrete reflecţii morale sau sociale care relevă faptul că a

înţeles bine spiritul acestei caste de croitorese, evoluând „sub ochiul nemilos al unei Coco Chanel, care regizează totul ca pe un balet, în acelaşi timp Ludovic al XIV-lea si Lulli."

Claudel, căruia religia îi estompează uneori gustul, se declară încântat de *Noblesse de robe,* pe care o preferă volumului *Catherine-Paris.* „Revin, pentru că e atât de rar astăzi, asupra acestui talent princiar de a vorbi cu nobleţe, cu alte cuvinte de a avea destulă autoritate firească pentru a discuta discret şi cu subînţeles, fără ca să se omită nimic esenţial. Iar apoi, întreaga carte este pură, ceea ce îmi provoacă o imensă plăcere, în *Catherine* fusesem jenat de acel ton de uşurătate imorală, care nu e partea cea mai bună din dumneavoastră."[1]

Mai demnă de a reţine atenţia posterităţii, *Patru portrete,* concepută în maniera proprie a Marthei Bibescu, aceea de a scrie istoria la care a asistat cu ajutorul bărbaţilor iubiţi, ca tatăl ei si regele Ferdinand, sau apreciaţi pentru geniul lor, ca Lord Oxford si Anatole France. Montherlant va spune despre portretul făcut de ea lui Herbert Henry Asquith, prim Lord Oxford: „Realizează cu o mână de bărbat, dar cu o inimă de femeie."

în acest an, 1928, îi mijeşte ideea unui nou roman, al cărui subiect este inspirat de cariera lui Adrien Marquet,

[1] *Ibid.,* p. 62.





primarul oraşului Bordeaux, dar al cărui adevărat erou gste Jouvenel, sau cel puţin imaginea pe care o are ea despre el. Martha mai nutreşte şi o altă ambiţie literară, mai vastă de data aceasta: istoria vieţilor ei anterioare sau paralele de-a lungul acestei Europe care o obsedează ca amintirea unei femei iubite, al cărei geniu masculin a devenit ea: „Ştiţi că această lucrare extraordinară vă e dedicată", îi scrie ea abatelui Mugnier. „Mai lungă decât *Divina Comedia...* cu puţin mai scurtă decât *Eneida* sau mai amuzantă decât *Henriada* şi romanele lui Honore d'Urfe."

O astfel de întreprindere, ale cărei greutăţi nu pare să le bănuiască, ar cere un secol; Martha are deja patruzeci si doi de ani. Naşterea primului ei nepot, Ion-Nicolae Ghika, la 27 iulie 1928, a marcat trecerea timpului de la o generaţie la alta, deşi e încă foarte frumoasă, ceea ce pe Franz Funck-Brentano îl face să îi spună cu galanterie: „Acest copil va fi toată viaţa întinerit de bunica lui." în ochii admiratorilor mai tineri, vârsta ei apare în maturitatea ei voluptuoasă. Renaud de Jouvenet, căruia îi place conversaţia Marthei, o descrie ca pe „o femeie mare, puţin voinică, cu pleoape şi

privire grea, cu mersul lent şi cu adevărat nobil. Nu se grăbeşte să vorbească, să meargă si nu spune nimic care să nu fie bine cântărit, deşi fără aroganţă."[1]

Martha începe să nu mai fie femeia-floare care i-a vrăjit pe *Kronprintz* şi pe Beauvau, pentru a deveni acum un personaj căruia talentul, relaţiile şi arta, ca să nu mai pomenim de abilitate, îi dau un prestigiu ce nu este numai acel al unui chip ai cărui ochi admirabili păstrează încă reflexul unor încântări trecute. I se întâmplă acum să fie

[1] Renaud de Jouvenel, în *Revue de Deux Mondes, 8* februarie 1981, p. 355.

ascultată mai atent decât în trecut când era atent privita. Când se află la Londra, la sfârşitul lunii iunie 1928, conducătorul laburist Ramsay MacDonald, căruia Thomson doreşte să i-o prezinte pe Martha, refuză din teama de a nu fi decepţionat: „De ce vrei să o scoţi din paginile cărţii unde ai făcut-o pe Smaranda atât de cuceritoare, ca să o aşezi la masă la un dineu?"

Martha, pe de altă parte, care a citit emoţionanta carte consacrată de MacDonald memoriei soţiei sale, refuză si ea, cum a făcut şi mai înainte, când Thomson îi propusese o întâlnire în 1924, în epoca primului cabinet MacDonald: „E prea *târziu",* spusese ea, „ar fi trebuit să-1 cunosc când era băgat la închisoare pentru delictul de opinie, în epoca persecuţiei, în prezent, când a devenit prim-ministru, toate cucoanele de la Londra concurează ca să-1 invite la masă..." Cu toate acestea, o întâlnire are loc ca din întâmplare, pe terasa de la Westminster, cu vederea spre Tamisa, întâlnire care le va influenţa destinele de o manieră pe care nici unul şi nici celălalt nu o puteau prevedea. Cu ajutorul lui Ramsay MacDonald, Martha Bibescu, care visează să scrie istoria Franţei, va intra puţin în cea a Marii Britanii.

,

## *Prietenii si zilele*

*t rr~i* ot aşteptând, viaţa de fiecare zi îşi urmează cursul, *JL* luminată din când în când de către o vizită a lui Jouvenel, care vine la Martha să încerce efectul unor

discursuri, în ceea ce o priveşte pe ea, care a încetat să-1 mai



•ubeascâ, este mai ales preocupată de concepţia, grandioasă si dureroasă a acestei *Nimfe Europa,* pe care o va purta în sine până la moarte. La 4 ianuarie 1929, semnează cu Bernard Grasset un contract pentru cartea viitoare, deşi riu-1 va respecta, deoarece primul volum al acestei enciclopedii artistocratice va apărea peste treizeci de ani, la editura Pion. Nu se jenează să discute despre această întreprindere vastă şi în public. Astfel, în *Jurnalul* lui, Ro-bert de Saint-Jean notează la 7 martie 1929 unul dintre aspectele *marii opere:* „Proiectul Marthei Bibescu: să facă portretul oamenilor politici francezi sau străini, al căror mister crede că 1-a pătruns. Dă mare importanţă poeţilor, scriitorilor, dar acordă şi militarilor şi prinţilor domnitori o importanţă foarte mare. Vorbind de conducătorii Europei, spune: «I-am cunoscut pe cei mai mulţi din copilărie sau adolescenţă. M-au legănat pe genunchii lor şi m-am jucat cu pietricelele avalanşei."[1]

Robert de Saint-Jean a văzut bine, dacă nu unul dintre defecte, cel puţin una dintre slăbiciunile Marthei Bibescu, care, născută într-o familie de miniştri, crescută pe treptele tronului, familiară a ambasadelor, consideră personajele oficiale ca fiind cele mai interesante. De fapt, ea nu dă, cel puţin în *Jurnalul* ei, decât o atenţie distrată scriitorilor si artiştilor, a căror vină principală pentru ea este aceea de a nu vorbi decât despre operele lor, în timp ce miniştrii şi diplomaţii sunt întotdeauna în stare, dacă ştii cum să-i întrebi, să strecoare câte o aluzie la secretele de stat sau la aranjamentele lor. în această privinţă, *Jurnalul* Marthei Bibescu este revelator, întâlneşte numeroşi scriitori: Claude Anet, Paul Bourget, Andre Maurois,

[1] Robert de Saint-Jean, *op. cit.,* p. 36.



Drieu la Rochelle, Francois Mauriac etc., mulţumindu-se în general să le citeze numele fără să facă vreun comentariu, în timp ce numele ambasadorilor şi al oamenilor de stat sunt veşnic urmate de confidenţele făcute de ei, de un pronostic primit, de *o* negociere asupra căreia s-ay întreţinut în faţa ei. Singurii scriitori care scapă acestei reguli a indiferenţei sunt: Henry Bernstein, pe care îl dispreţuieşte, Francois de

Curei, pentru că e viconte si Paul Claudel, pentru că e ambasador. Interesul ei pentru Marcel Proust provine mai ales din faptul că acest cronicar al cartierului Saint-Germain a contribuit prin geniul lui la transfigurarea unei lumi în care căsătoria ei a integra t-o parţial. Nu există nimic în *Jurnal* care să te facă să crezi că 1-a apreciat cu adevărat pe Proust.

Marthei îi trebuie un nume confirmat de o lungă serie de strămoşi, o strălucire durabilă, alta decât cea a unei simple actualităţi sau a unui talent ilustru; îi trebuie gre--utatea *Istoriei,* apăsând pe umerii prietenilor, sângele ilustru amestecat în venele lor, trăsături care reamintesc pe cele ale strămoşilor pictaţi de Van Dyck, Reynolds sau Nattier, său chiar Ingres sau Winterhalter, locuinţe unde mai pluteşte încă amintirea serbărilor rămase celebre în analele mondene, în această privinţă se înţelege de minune cu abatele Mugnier care mărturiseşte în *Jurnalul* lui că i-au plăcut întotdeauna numele mari, palatele luxoase, datorită acelei părţi din istorie pe care o evocau. Când Louise Weiss, tânără jurnalistă foarte reputată, femeie inteligentă si maliţioasă, a stat la Mogoşoaia în 1920, Martha nici nu a pomenit numele ei încă obscur în însemnările zilnice, iar când Louise Weiss revine la Mogoşoaia ceva mai cunoscută, la sfârşitul lui 1929, Martha se va mulţumi să îi semnaleze trecerea. Perspicace, Louise





VVeiss va menţiona acest defect al gazdei ei, atât de seducătoare, de frumoasă şi de încântată de marea poziţie r,e care o are: „Admirabilă ca ambiţie, gust şi muncă, Martha dă târcoale geniului, nobleţei sau pur şi simplu succesului cu o umilinţă deseori emoţionantă."[1]

Anul 1929 va fi jalonat pentru ea de câte un doliu, fiecare dispărut luând cu el sau cu ea o parte din Martha, din acel trecut strălucitor, care reprezintă deja o parte importantă din viaţa ei, construită cu multă grijă, zi de zi, pentru a corespunde imaginii pe care vrea să o lase în urmă. La 4 februarie 1929 moare mama lui Henry de Jouvenel, urmată, la 27 ale aceleaşi luni, de contesa Odon de Montesquiou, ultima supravieţuitoare a copiilor prinţului domnitor Bibescu, şi la 4 martie de prinţesa de Chimay, sora Annei de Noailles. Martha e certată de atât de mult timp cu Helene de Chimay, încât mărturiseşte că nu simte „o amărăciune nouă", în schimb, e foarte a-fectată de moartea lui Hubert de Belloy, vărul preferat şi devotat, care servise deseori ca mediator în neînţelegerile ei cu George. Două alte dispariţii o întristează, de asemenea,

datorită amintirilor plăcute de care sunt legate, cea a prinţului Henri de Prusia, unchiul favorit al *Kron*-prmz-ului şi cea a lui Charles de Gheest, admiratorul ei la douăzeci de ani, cel care îi compara genele cu nişte harpoane.

Din fericire, noile prietenii umplu golul lăsat de morţi. Cu un an înainte a făcut o dublă cucerire, cea a două femei care vor exprima faţă de ea o fervoare aproape mistică, acceptându-i fără să murmure capriciile, fiind de acord cu cererile ei pentru diverse servicii cu o bunăvo-

[1] Louise Weiss, *op. cit., v. 2,* p. 93.





inţă neobosită. Prima este Edmee de Saint-Chamans, născută Cornudet, văduva neconsolată a unui soţ omorât în *război; a* doua este doamna Robert Cahen d'Anvers, născută Sonia Warshawski, pe care o va cunoaşte în curând la Bagnoles-de-1'Orne. De acum înainte, timp de patruzeci de ani, Sonia Cahen d'Anvers va fi prietena de zile bune şi de zile rele, urmând-o pe Martha în aventurile ei, însoţind-o la vânzările de binefacere sau la expoziţii şi, atunci când Martha se află în România, primind, ca Moise pe muntele Sinai, ordine nenumărate, care o obligă să facă pentru castelana de la Mogosoaia tot felul de curse, de cereri sau de cumpărături la Paris.

între aceste două femei si Martha nu există numai o prietenie bazată pe o stimă reciprocă, dar şi o alianţă subtilă între persoana care doreşte să domine şi cea care simte nevoia să se devoteze. Martha îndeplineşte în inima doamnei de Saint-Chamans funcţia de a umple golul lăsat de moartea soţului; tot ea ocupă spiritul doamnei Cahen d'Anvers care, în ciuda numeroasei ei familii, are vocaţia unei surori de caritate. In timp ce *apreciază* devotamentul acestor doamne, Martha este convinsă că ea le face un serviciu, dând un scop vieţii lor. în 1933 va scrie cu cinism: „Am făcut-o să lucreze pe biata Saint-Chamans şi pe sărmana Cahen d'Anvers. E bine pentru ele. Sunt hipnotizate de mine fiindcă viaţa mea e axată pe muncă. Acţionez disciplinat. Ei bine, n-au decât să acţioneze o dată cu mine."

în primăvara anului 1929, dispariţiilor care au întunecat începutul anului le urmează o naştere: cea a unei noi cărţi, *Zile în Egipt.* Plătind vechilor zei tributul pe care îl *datorează* lor un spirit luminat, Martha îi omagiază pe englezi, speţa intermediară între zei si oamenii demni

*Ae* toată admiraţia şi pe care egiptenii degeneraţi ar face bine să-i imite. Aceste note rapide, concise, aceste schiţe delicate de lumină şi de umbră, aceste peisaje evocate "ntr-o *frază,* deseori într-un singur cuvânt, o fac o admiratoare a lui Paul Morand, iar cartea un document istoric asupra unui Egipt englezesc, aproape la fel de îndepărtat astăzi ca cel al faraonilor.

întrucât în lucrare nu transpare nici o notă de imoralitate, marele Claudel nu-şi reţine complimentele: „Alături de Colette", îi scrie el la 13 iunie 1929, „sunteţi cea mai bună scriitoare în viaţă şi, mai mult decât Colette, posedaţi rafinamentul rasei... Aţi parcurs un drum lung din Persia şi sunt infinit de fericit să văd cum credinţa v-a îngăduit să înţelegeţi infinit mai mult decât falsa ştiinţă a profesorilor: spiritul acestor secole, oamenii simpli asupra cărora v-aţi aplecat cu milă şi inteligenţă, ghicind repede că psalmii se nasc în acelaşi verset."[1]

## *De la regatul lui Alfons al XHI-lea la imperiul lui Lyautey*

~*r*\ entru a-şi reveni după suferinţele amoroase, George -t a plecat să vâneze lei în Africa, întovărăşindu-i pe prinţul şi prinţesa Eugene de Ligne. Martha speră că această societate aleasă va avea un efect benefic asupra caracterului si manierelor lui. Călătoria se pare că are

[1] Prinţesa Bibescu, *Schimburi de păreri cu Paul Claudel,* p. 69.



acest rezultat asupra spiritului lui George, căci găseşte formule nostime pentru a descrie regiunile traversate spunând astfel că Sahara „este un neant care îşi schimbă culoarea." Prinzând din nou gustul călătoriilor, Martha hotărăşte să meargă să-1 întâmpine la Oran şi porneşte profitând de prilej, prin Madrid, unde o aşteaptă totdeauna admiratorul ei regal.

Sosită la Madrid, e chemată imediat la telefon de Al-fons al XIII-lea care îi dă întâlnire în grădina palatului regal, în aceeaşi seară Martha îşi rezumă impresiile: „Regele (sic)* mă aşteaptă în minunata grădină cufundată toată în transparenţe de verde pointilist, având ici şi colo arbori de ludea, plini de

flori. O siluetă neagră, sobră, elegantă, pălărie de fetru moale, baston uşor. Se suie în maşină după ce a dat ordine şoferului în franceză. Omul îi răspunde că a evitat manifestaţia. «Mergem la Prado», îmi spune el. «în trecere o să vedem casa lui Velâsquez. Acolo vom fi liniştiţi. Putem să discutăm...»"[1] în clipa când o părăseşte, regele îi cere: „să nu mai lase să treacă şapte ani până să-1 vadă din nou".

Fără îndoială că această întâlnire a reaprins flacăra de odinioară, căci Martha, la Oran, unde îşi aşteaptă soţul, notează gânditoare în *Jurnal:* „întrucât scriu despre el, regele este subiectul meu. Din această cauză şi, de asemenea, fiindcă am avut capul lui pus acolo unde nu ştiu decât eu."[2]

La Oran, oraş odios, „în stil oriental din epoca Jules Grevy" se plictiseşte asteptându-si soţul vânător. Face lungi plimbări, se gândeşte la regele Spaniei, scrie şi la

* Sic în original: Le Roy (înloc de *le roi).*

[1] *Jurnal,* 14 aprilie 1929.

[2] *Ibid., 18* aprilie 1929. t,.





rliiă devine nerăbdătoare, un moment scurt fiind distrasă din singurătatea ei de curtea asiduă făcută de un . ne local, care o urmăreşte pe stradă. Măgulită dar şi supărată, notează în *Jurnal* după ce a scăpat de el: „M-a văzut din fată? Da. Va fi oare în 1929 ultimul bărbat care mă va urmări pe stradă? Mă tem de ridicolul sărmanei mă tuşi Odon de Montesquiou. Şi totuşi, acum opt zile la Prado! Dar don Alfonso este un domn, un om de lume, asta nu mai contează, în timp ce acest băiat visător, în costumul lui albastru de duminică! Când m-a văzut intrând la *Grand Hotel,* descurajat, a intrat în cârciuma de alături şi 1-am auzit cum comandă: *un bock!"*

în fine, la 6 mai, Philippine de Ligne se dă jos din tren. A sosit cu puţin înaintea lui George şi a soţului ei, a căror amiciţie se pare că s-a răcit în timpul călătoriei. La recepţia oferită de Camera de Comerţ din Oran, Martha observă o rivalitate între cei doi bărbaţi, preludiul unei certe apropiate. Mai bine să se despartă în mare viteză, astfel încât a doua zi, soţii Bibescu pleacă cu automobilul în Maroc, care oferă un contrast puternic cu Algeria, sordidă şi desuetă: „Totul e tras la patru ace, ca Mareşalul", scrie Martha care, cu doi ani mai înainte, se dusese să-1 vadă pe Lyautey în casa lui de la

Thorey, în Lorena şi fusese cucerită de acest militar cultivat. Mareşalul îi mărturisise că ura republica, servind-o însă, iar Martha, emoţionată, îi scrisese aceste rânduri pe exemplarul din *Catherine-Paris:* „Monarhistului care a dat un exemplu republicii."

Mulţumită drumurilor bine făcute de Lyautey, traversează Marocul în mare viteză, dar aparent fără să vadă mare lucru. La 8 mai sunt la Fez, la 9 mai la Rabat, la 10 mai la Marrackesh, la 11 mai din nou la Rabat, ceea ce le





îngăduie să admire desertul şi să cumpere un covor. Im, presionată, cu toate că a văzut doar puţin, Martha ţine să-1 felicite pe Lyautey pentru opera realizată si îi trimite o scrisoare cu acest frumos pasaj: „... Plec din Maroc sigură că sunteţi întemeietorul unui imperiu, dar nu foarte sigură că nu sunteţi, de asemenea, întemeietorul unei religii, o sublimă religie de stat."[1]

La întoarcere, traversează Madridul şi se mulţumeşte doar cu o convorbire telefonică cu regele, fără să aibă posibilitatea să-1 vadă. Când îi spune că a găsit în stare bună şoselele din Marocul spaniol, Alfons al XIII-lea, satisfăcut, remarcă: „Nu se va mai spune despre noi că suntem barbari..." La Biarritz se opreşte la contesa Frangois de Castries. Acolo dă peste o prezentă bizară, într-un loc atât de pios, si anume peste Blaise Cendrars care nu e încă genul de cerşetor care avea să devină mai târziu şi care îi spune Marthei, ne asigură ea, „lucruri încântătoare".

La Paris o aşteaptă un dus rece. Atunci când îi telefonează, Jouvenel îi declară pe un ton tăios: „S-a terminat. Ai provocat şi aşa destule drame."[2] Cuvinte confirmate a doua zi de o scrisoare care începe astfel: „Doamnă, reapariţiile dumneavoastră...", si se încheie cu aceste două cuvinte: „Pace, Singurătate.", demne de a fi gravate pe mormântul acestei mari dragoste, categoric moartă. Jouvenel, pe care ideile lui socialiste nu 1-au dezgustat de bani, ci din contră, se va căsători în anul următor cu văduva lui Charles-Louis Dreyfus, cu o avere, se spune, de câteva miliarde, căsătorie consolidată si mai mult prin cea a fiului său Renaud de Jouvenel cu fiica pe care

[1] Documentele Bibescu. Fond particular.

[2] *furnal, 23* mai 1929.





oua nevastă o avusese cu Dreyfus. Martha este prea copleşită de strălucirea monarhului spaniol pentru a fi [j-istă mult

timp, văzând cum dispare din orizontul ei senatorul radical socialist al regiunii Correze.

Martha îl regăseşte pe Alfons al XIII-lea la începutul lunii iulie la Philip Sassoon acasă şi petrece câteva zile la Lympne, această delicioasă existenţă a patriciatului britanic, ca o Olimpie în libertate, mândră de opulenţa ei şi aşezată - prin originalitatea ei mai mult decât prin averea ei - deasupra legilor. Marile nume defilează sub pana ei, de la cel al unei alteţe antice, ca ducele de Connaught, ultimul fiu în viaţă al reginei Victoria, şi până la cel al unui tânăr aristocrat revoltat, Şir Oswald Mosley, aureolat de gloria *Memorandum-ului* său, un proiect îndrăzneţ pe care tocmai 1-a publicat pentru a reduce şomajul. Când unele nume ale invitaţilor nu apar, ca cele ale familiilor Anglesey, Pem-broke sau Londonderry, în *Istorie* sau măcar în *Almanahul lui Debrett*,* Martha precizează, aşa cum a făcut pe vremuri cu Cocteau, când era tânăr şi necunoscut, doar titlul lor ca oameni primiţi într-o companie atât de nobilă, adăugând după numele lor menţiunea: „înalta societate engleză."

Lordul Thomson, care face parte din cabinetul lui MacDonald, o primeşte de mai multe ori în biroul lui la Gwydyr House, de unde se văd, dincolo de Whitehall, clădirile Amiralităţii.

— Cine s-ar fi gândit, îi spune într-o zi Martha, că o să ne revedem amândoi aici în Anglia, dumneavoastră ca Ministru al Aerului - un titlu shakespearian - iar eu încă hoinărind între Paris şi Bucureşti? Cine ar fi putut prezice asta cu mulţi ani în urmă, când ne-am întâlnit pentru

* Anuar al aristocraţiei engleze.





prima oară la Mogoşoaia si la Posada? Vă convine acest post exact în centrul Imperiului: Seniorul Aerului.

— Martha, îi răspunde Thomson care pare emoţionat vreau să vă spun ceva în cea mai mare taină, ceva ce ne priveşte pe amândoi, dacă accept...

îi relatează că se pune problema să urmeze lordului Irwin[1] ca vicerege al Indiilor. „Nu există nimeni altcineva în partidul nostru care ar putea să primească acest înalt post," i-a spus MacDonald, „si nu trebuie să-1 acceptaţi încă. Veţi fi o mare pierdere pentru mine, dar nu există un post mai vital decât cel din India, mai ales în clipa de faţă."[2] MacDonald o invită împreună cu Thomson la Chequers. „S-ar putea să mă întorc

în luna iulie a anului viitor, îi spune Martha, si, dacă peste un an vă mai amintiţi că exist, reînnoiţi invitaţia şi vă promit să o accept atunci cu plăcere..." La care MacDonald, copleşit de dificultăţile puterii, remarcă:

— Credeţi că voi mai fi încă prim-ministru la anul?

— Aşa cred prietenii mei conservatori, îi răspunde Martha.

MacDonald râde şi îi replică:

— Prietenii dumneavoastră conservatori pălăvrăgesc mult, dar sunt răutăcioşi.[3]

Martha nu se duce la Chequers, ci la Bagnoles-de-l'Orne pentru cura ei anuală. La terminarea acesteia se întoarce în România, unde găseşte din nou o stare de spirit îndreptată împotriva ei, ca urmare a unui articol scris de ea, *Transilvănenii,* care nu a plăcut reginei Măria. Se consideră în forurile înalte că a exagerat rolul tatălui

[1] Devenit Lord Halifax în 1944.

[2] *Jurnal, 7* iulie 1929.

[3] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii,* v. 2, p. 336.





• si a lăudat prea mult familia Maniu.[1] Scandalul izbucneşte în urma unui interviu dat de regină ziarului *Uni-ersul,* după care lucrurile se liniştesc. Martha are chiar consolarea de a primi în cele din urmă - la unsprezece ani jupă semnarea decretului de către regele Ferdinand -Crucea Comemorativă din timpul războiului 1916-1918, pentru serviciile prestate la Spitalul 118. Martha cere să li se dea aceeaşi decoraţie şi celoi trei surori de la Saint-Vincent de-Paul, dintre care doar Mărie mai trăieşte. I se dă satisfacţie, dar Simki Lahovari profită de prilej pentru a primi şi ea o medalie ca si două dintre prietenele ei. „Admirabil!" conchide Martha filozofic, întrucât nimic n-o mai miră în această ţară unde practicile politice nu au mai evoluat de pe vremea jugului turcesc, „în Franţa fiecare acordă o enormă importanţă la ceea ce face şi la ceea ce fac alţii", notează la 3 octombrie 1929. „în România nimic nu mai are importanţă. M-am convins venind aici, sase luni pe an, de neantul general."

Pleacă la Paris, la începutul lui decembrie, mutându-se din apartamentul de la numărul 71 de pe rue de Fau-bourg Saint-Honore, la primul etaj al palatului Pozzo di Borgo, la număcul 51, pe rue de l'Universite, subînchiri-at de la contele Le Marois, un văr prin alianţă, căsătorit cu o Filipescu.

[1] Articol care va reapărea în *Râsul naiadei,* Grasset, 1935.



**Ghislatn de Diesbach**

# *Istoria pe viu*

*i* ~x T ici n-a apucat să termine cu mutatul, că se grăbes-l V te să plece în Spania, chemată de Alfons al XIII-lea care vrea să îi arate chiar el Expoziţia Internaţională de la Barcelona. Regele voia să stea la Ritz ca simplu particular şi cere să i se dea Marthei o cameră apropiată de a lui, dar Primo de Rivera, şeful guvernului, insistă ca suveranul să stea la guvernator. Nemulţumit că i se dictează ce să facă, regele dă dispoziţii să se deschidă vechiul palat regal, unde trebuie să trimită servitorii de la Madrid ca să repare totul în grabă.

Martha se resemnează în privinţa încurcăturii de care regele a prevenit-o la telefon şi se consolează gândindu-se în tren că bărbatul al cărui profil îl vede pe monedele din mâna funcţionarilor de la biroul de schimbat bani din vamă va avea mâine acelaşi cap în mâinile ei... în zori trenul se îndreaptă spre Catalonia - „de culoarea valeţilor oamenilor săraci" - şi soseşte la Barcelona la ora unu după-amiază, pe data de 15 ianuarie 1930. Expoziţia este pe sfârşite, în drum spre *Ritz,* Martha se încrucişează cu o cavalcadă înzorzonată, un adevărat „rond de crini călare", care revine după ce 1-a escortat pe rege.

La sfârşitul zilei, vicontele de Guell vine să o ia pentru a o conduce la palatul regal, unde regele o aşteaptă la ceai. „Nici nu am apucat să-mi scot mănuşa neagră de pe mâna dreaptă, îmi sărută mâna şi gestul lui se echilibrează cu înclinarea mea. Accentul lui scump, sublima eleganţă a mersului - acest obiect preţios care e capul lui - urechile perfecte - această orhidee umană."[1] Suvera-

[1] *furnal, 15* ianuarie 1930.

**;S56**

***Prinţesa Bibescu***

ul îi arată palatul; apoi, după ceai, o duce într-o cameră uride tronează un maiestuos pat Empire înconjurat de două drapele încrucişate, „două drapele în rugăciune." Acolo regele îi repetă dezamăgirea lui de a fi trebuit să *cedeze* sfaturilor lui Primo de Rivera.[1] „Eram dezolat din pricina ta. Va pleca. Probabil va pleca la 30 septembrie. Isi închipuie că putem avea o criză la o dată fixă. îi spun că e idiot. Nu vrea să priceapă. Eu unul pot să suspend Constituţia, dar nu pot

să o schimb: e un pact bilateral." A doua zi ajung să se revadă după vizita regelui la un spital, unde se plânge că a fost primit prea bine: „Şi ce greu mi-a fost să ies de acolo! Am crezut că o să mă sufoce..." „Ce înseamnă să fii prea iubit. Probabil i-a crezut", scrie Martha, sceptică în privinţa sincerităţii acestor demonstraţii, căci a observat umbre în tabloul binevoitor făcut de oficialităţi şi a nutrit îndoieli asupra constanţei sentimentului popular. Fără să îşi dea seama, o doamnă de la Curte a pus-o în gardă împotriva lipsei de statornicie a monarhului: „Regele se plictiseşte repede de toate, oboseşte..." încântarea iberică, imaginea radioasă păstrată regelui pălesc peste două luni când ajunge pe malurile Albionu-lui, insulă fascinantă, unde orice străin distins încearcă să obţină scrisorile de acreditare mondenă. Regăseşte cu o emoţie compusă din toate amintirile fericite, păstrate peisajului englez, peluzele şi narcisele, cerul nebulos si chiar „doliul pe care cărbunele îl impune Angliei." La Londra locuieşte la Philip Sassoon, unde devine obiectul unei încântătoare atenţii din partea gazdei, întrucât ea îi prefaţase cartea lui *A treia cale,* povestirea unei călătorii aeriene, Philip Sassoon, în locul drepturilor de autor

[1] Primo de Rivera va pierde puterea la sfârşitul lunii ianuarie 1930 şi va muri peste câteva luni la Paris.

**Ghislain de Diesbach**

pentru acele câteva pagini, îi oferă un trofeu de smaralde şi de safire dat odinioară de Napoleon Măriei Walewska.

împreună cu lordul Thomson asistă la şedinţele Camerei Comunelor, după care acesta o conduce la Mac-Donald, care tocmai a semnat un acord tripartit cu Statele Unite şi Japonia asupra armamentului. Cu *graba care* i-a devenit obişnuită când este vorba să participe la înfăptuirea unui moment istoric, Martha prezintă în aceeaşi seară un bilanţ al victoriei: „Am fost *prima care am ştiut* că acordul în trei s-a *realizat,* în camera unde mă aflam, scaunele de la conferinţă încă erau calde sau deranjate. Am intrat la prim-ministrul împreună cu Philip Sassoon cinci secunde după plecarea delegaţilor. Am rămas singură cu Ramsay MacDonald, admirând apusul

soarelui timp de un sfert de oră sau mai mult..."[1]

Strigăt de triumf şi de orgoliu, care trădează adevărata ei fire, căci are mai mult gustul puterii decât senzualitate. Dacă dragostea fizică a tulburat-o doar rar, apropierea de putere, de locurile unde se exercită, de oamenii care o deţin, o transporta într-o încântare vecină cu extazul voluptuos. Să fii aproape de istorie, să surprinzi evenimentul în clipa când de-abia s-a născut, să aduni firimiturile căzute de la masa conferinţelor, toate astea îi produc o exaltare delicioasă. A fi inspiratoarea hotărârilor, păstrătoarea secretelor, martora şi ecoul a ceea ce se petrece în cancelarii, ce rol de jucat pentru ea! Cu condiţia ca scena să fie a unui vast imperiu, ca Franţa si Anglia, căci politica românească i se pare nedemnă de ea, un fel de comedie mai aproape de *Grand-Guignol* decât de teatrul

[1] *Jurnal, I* aprilie 1930. 558



, unde încercase să îi dea replica lui Jouvenel. rând *se* vor petrece la Bucureşti peripeţiile rocamboleşti re vor pune capăt regentei şi vor reda tronul lui Carol, Martha se va mulţumi să noteze dispreţuitor: „Toate astea mă amuză o clipă, deşi eu una prefer să devin un mare orozator *francez"[1],* ceea ce nu este, pe de altă parte, o mărturisire modestă.

•

## *Un rege goneşte pe altul*

J^ntr-o seară din iunie 1930, în timp ce este calmă şi ocupată să scrie una dintre epistolele viitoarei ei cărţi *Cruciadă pentru anemona*[2]*-şi* în timp ce soarele apune pe apele adormite de la Mogoşoaia, doamna Soames, o prietenă englezoaică, o cheamă la telefon pentru a o preveni că la Bucureşti circulă zvonul că ea îl ascunde, la Mogoşoaia, pe prinţul Carol revenit brusc din exilul la care fusese constrâns de dragostea lui deplorabilă pentru Lupeasca. Martha este prima surprinsă, întrucât credea că prinţul se află în Franţa de când activităţile lui politice în Marea Britanic îl făcuseră indezirabil acolo, în timpul exilului englez, Carol primise un emisar al lui Maniu, şeful Partidului Naţional Ţărănist, însărcinat să îi propună, cu condiţia să scape de Lupeasca, abolirea actului de renunţare la tron, semnat de el la 4 ianuarie 1926. La puţin timp după aceea, Manoilescu, unul dintre partizanii

[1] *Ibid., 6* iunie 1930.

[2] Lucrarea va apărea la editura Pion, în noiembrie 1931.





săi, pusese la cale întoarcerea lui din exil, pentru care r^ se

aştepta decât un prilej favorabil. Prilejul se ivise o data cu plecarea reginei Măria la Oberammergau, în Bavarig Prinţul Nicolae îl înştiinţase imediat pe fratele lui, care la bordul unui avion aparţinând lui Lady Mendl şi pilotat de un francez, intrase pe teritoriul românesc. O pană de motor îi reţinuse la Oradea şi numai în seara zilei de 6 iunie aterizaseră la Palatul Cotroceni, unde se ascunsese, în timp ce prinţul Nicolae plecase să aducă cel de-al doilea Regiment de Vânători, care sosise la palat cu muzica în frunte. Cei doi fraţi se îmbrăţişaseră în fata trupelor şi la ora două după-amiaza convocaseră un consiliu. Se dăduse ordinul să fie puşi sub observaţie principalii conducători ai Partidului Liberal, după care Carol îi declarase lui Maniu, rămas confuz, că nu se întorsese ca să ia parte la regenţă, în numele fiului său, ci ca să se urce chiar el pe tron.

Acestea sunt amănuntele pe care, în zorii zilei de 7 iunie, Alexandrini, unul dintre prietenii Marthei, i le comunicase acesteia la telefon: „Victima", a spus el, „este prinţesa Elena. Ce va face? Credeţi că va accepta anularea divorţului? Fusese prevenită, dar nu voise să creadă. Prinţul Nicolae îi jurase că nu se va întâmpla nimic... Regina-mamă nu ştia nimic, noi am prevenit-o..."[1] Martha telefonează apoi soţiei fostului şef de cabinet al lui Vintilă Brătianu, care îşi înlocuise fratele ca prim-ministru în 1927. Doamna era foarte alarmată: „Martha! E îngrozitor. Soţul meu e plecat de la şapte dimineaţa. Se spune despre Carol că se plimbă prin oraş şi că toţi liberalii vor fi arestaţi. E oribil! Aseară se zvonea că e la Mogosoaia.

[1] *Jurnal, 7* iunie 1930.





vru vreau să ies fiindcă nu ştiu ce se va întâmpla. Toată lumea se aşită-" Simki Lahovari îi telefonează la rândul i pentru a o informa că „s-au comandat două maşini Daumont", fără îndoială pentru o intrare oficială. „Liberalii care au mmti* Ş* înşelat atât de mult nu pricep că alţii pot minţi şi înşela mai bine ca ei", trage concluzia îvlartha, relatând ecoul acestei agitaţii. „Toate astea mă amuză, dar important este să scriu o carte bună. în limba franceză."

Ca urmare a unei telegrame trimisă lui George, acesta soseşte la Mogoşoaia şi împreună fac analiza situaţiei sau mai degrabă a zvonurilor contradictorii care circulă. Se pretinde că regina Măria s-a sinucis în gara de la Viena când i s-a anunţat întoarcerea fiului ei. Unii se întreabă ce gândeşte

prinţesa Ileana, plecată împreună cu mama ei pentru a uita - şi pentru a face şi pe alţii să uite - logodna ruptă cu contele Hochberg. Cei mai mulţi dintre români, monarhişti de inimă, aşteaptă o împăcare solemnă a prinţului Carol cu soţia lui. „Poporului", scrie Martha, „ca şi austerei morale publice îi trebuie finalul din *Pasărea de foc,* când cele două mari păpuşi aurite urcă triumfătoare pe scară../'[1] La 13 iunie, Carol, de acum înainte Carol al II-lea, anunţă reluarea vieţii comune cu prinţesa Elena, deşi lasă să planeze un echivoc asupra acestei reconcilieri, precizând că soţia lui, denumită „maiestate", nu va putea purta titlul de regină. A doua zi, regina-ma-mă debarcă la Bucureşti, primită în triumf, scrie Martha, «de către cei doi fii ai ei care triumfau o dată cu ea".

In această afacere care ţine atât de drama antică prin ura mocnită din familie, ca şi de opera comică, persoana

[1] *Ibid.,* 10 iunie 1930. .v,; ,>*•'•*, . . . •-:&>





la care toţi se gândesc cel mai puţin este copilul-rege detronat, „care soseşte brusc la Mogosoaia în vizită neanunţată. Guvernanta lui engleză îl anunţă sub noul titlu de Mare Voievod de Alba lulia, titlu atât de pompos pentru un băiat atât de tânăr. Martha, supusă fidelă, nu încetează să îl trateze ca pe un rege. în aparenţă indiferent la complicaţiile politice, copilul îi arată castelanei de la Mogosoaia comorile ascunse în buzunar: un briceag, o bucată de sfoară, o monedă cu figura lui pe ea, ca şi fotografiile locomotivelor luate cu aparatul Kodak, cu ocazia ultimei sale inaugurări oficiale. Copilul-rege se interesează de stăpânul casei şi, când află că acesta plecase la un congres aeronautic la Copenhaga, precizează pe un ton mândru si grav: „Şi tata e aviator..." Povestind această vizită augustă abatelui Mugnier, Martha notează cu înţelepciune: „... am înţeles că mama lui i-a sugerat în mod inteligent fiului un motiv de a-şi admira tatăl."[1]

La 23 iunie are loc împăcarea oficială a soţilor, „în ciuda lui, în ciuda ei..." în timpul ceremoniei, participanţii murmură că reunirea e departe de a fi înfăptuită: de fapt, prinţesa ar fi spus că nu mai vrea să aibă un nou copil, iar regele nu si-ar fi ascuns nemulţumirea. Această relaţie reîncropită în grabă nu va dura si curând cei doi soţi nepotriviţi se vor duşmăni mai mult decât înainte.

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii, v. 2,* p. 364.

ste plăcut să părăsească această Curte ridicolă şi intrigile ei abracadabrante, pentru a regăsi nobila si splendida Anglie care rămâne un model de naţie, în ciuda gravităţii crizei economice. De data aceasta Martha acceptă invitaţia lui MacDonald, încă la post, de a petrece un sfârşit de săptămână la Chequers. Lordul Thomson, care îl admiră enorm pe MacDonald, ca pe un zeu, nu i-a ascuns Marthei unele imperfecţiuni ale idolului său ca, de pildă, refuzul lui de a se îmbrăca pentru masa de seară. „E un obicei prost", recunoaşte el, „dar nu mă pot vindeca de el." Paul Morand, care îl cunoscuse pe MacDonald în 1917, îl descrie ca pe „un tip de intelectual muncitor, orator de parc, mare, uscat, brunet si prost îmbrăcat."[1] De atunci, MacDonald a albit iar în exerciţiul puterii a obţinut o siguranţă de sine care îi dă, în ciuda ţinutei neglijente, o mare distincţie. Farmecului său fizic i se adaugă cel al unei seducţii verbale în faţa căreia au cedat între timp multe femei din marea societate.

Intre sfârşitul de săptămână de la Chequers şi plecarea ei la 29 iulie 1930, Martha, poate să spună, ca odinioară Marie-Nicole Bibescu, întrebată asupra şederii ei la Berlin, că „a văzut toată lumea, tot timpul." Sfârşitul de săptămână petrecut cu prim-ministrul i-a îngăduit să intre în intimitatea acestuia. Peştele a fost prins în undiţă. La Londra, Martha şi-a revăzut toţi vechii prieteni, Lordul d'Abernon, Lady Cunard, Lady Leslie, Tom Mosley, Lady Leaconfield, ducele de Connaught, Margot Asquith,

[1] Paul Morand, *Jurnalul unui ataşat de ambasadă,* 31 iulie 1917.



devenită Lady Oxford, Lady Colefax, Lord Lloyd, Des-mond MacCarthy, Lady Ottoline Morrell, doamna Georg$_e$ Keppel - pe scurt, o întreagă pleiadă de astre diverse şi de păreri deseori opuse, deşi cei care le exprimă sunt uniţi prin sentimentul de a fi floarea înaltei societăţi britanice. Martha îşi petrece cel de-al doilea sfârşit de săptămână al şederii ei acolo cu romanciera Enid Bagnold, al cărei soţ, Şir Roderick Jones, este directorul Agenţiei Reuter.

La 28 iulie, în preziua plecării în Franţa, Martha îl revede pe MacDonald la Westminster si ia ceaiul cu Lordul Thomson pe

terasa Camerei Lorzilor. In timp ce contemplă „apa splendidă şi murdară a Tamisei", îl ascultă vorbind despre numirea lui probabilă în postul de vice-rege al Indiilor. Simte oare atunci regretul de a nu-si fi legat soarta de el, aşa cum dorise cu pasiune acest om care avea să incarneze, acolo departe, în acest imperiu nemaipomenit, autotputernicia Angliei? E greu de ştiut, aşa cum va fi greu de distins, după moartea tragică a lui Thomson, între regretul prilejului ratat şi acela de a fi pierdut fiinţa care, neîndoielnic, a iubit-o cel mai mult fără ca să fie iubită la rândul ei, într-un mod asemănător.

Ultima scrisoare trimisă de Thomson la sfârşitul verii trădează faptul că între ei nu domneşte o armonie perfectă şi că Martha îi reproşase că nu-i consacra o parte suficientă din timpul lui: „îmi scrieţi ca şi cum nu v-as înţelege sentimentele şi vi le-aş fi rănit", se plânge Thomson. „Nu există nimic pe lume care să-mi placă mai puţin decât gândul de a vă cauza cea mai mică durere. Nu numai că munca mea mă absoarbe, dar este şi neîntreruptă, în parte este vina mea, fiindcă fac o treabă personală din multe lucruri care, în general, ar trebui lăsate pe mâna subordonaţilor şi a experţilor. Cu toate acestea, dum-



neavoastră ocupaţi un loc special şi, chiar absentă, sunteţi prezentă în spiritul meu, în timp ce caleidoscopul vieţii se învârteşte şi, din când în când, întrezăresc ceva viitor."[1]

La Cardington, al cărui nume 1-a luat când a fost numit nobil, se lucrează de mai mulţi ani la punerea la punct a unor dirijabile uriaşe, menite să servească legăturile intercontinentale, căci oamenii cred încă în povestea baloanelor mai uşoare ca aerul, dacă nu din alt motiv, cel puţin în speranţa economiei de carburant, ca şi a marii capacităţi de transport oferită de aceste maşini, în 1924 două vase aeriene gigantice au fost începute pe şantierele din Cardington, R.100 şi R.101. Pentru a ne face o idee asupra masei lor, trebuie ştiut că R.101, scufundat în apă, disloca 100.000 tone de apă, în timp ce *Leviaihan,* cel mai mare pachebot al companiei *White Star,* nu deplasa decât 60.000 de tone. Complet scufundat, dirijabilul disloca 160.000 de tone. Acest mastodont e echipat cu cinci motoare Diesel, pentru a se evita inflamarea spontană a benzinei într-un climat tropical. Realizarea tehnică nu întruneşte toate voturile si colonelul L'Estrange Malone, deputat laburist de Northampton, îndoindu-se de calitatea aparatului, îl imploră pe Thomson să renunţe la proiect. Thomson nici nu vrea să audă, deşi zborurile de încercare din

octombrie 1929 dădeau parţial dreptate colonelului L'Estrange Malone.

Thomson, dimpotrivă, plin de optimism scrie în iunie 1930: „Am produs două vase aproape indestructibile şi capabile să zboare pe aproape orice timp... cu condiţia să

[1] Şir Peter Masefield, Să *înfrunţi furtuna: istoria vasului aerian R. 101,* p. 288.





*fie* corect pilotate." Din păcate, inginerii însărcinaţi să verifice lucrările nu împărtăşesc optimismul lui Thomson, iar unul dintre ei, F. MacWade, înaintează directorului Inspecţiei Aeronautice un raport în care afirmă în concluzie că R.101 nu este în stare de a naviga. Reparaţii şi îmbunătăţiri au loc rapid, dar nu pot soluţiona o oarecare defecţiune a valvelor care, în timpul unor grave tulburări ale atmosferei, lasă să se scurgă gaz. încercările făcute cu R.100 deasupra Atlanticului de Nord au scos la iveală, de asemenea, faptul că o ploaie abundentă poate pătrunde prin învelitoarea exterioară, îngreunând deci vasul si producând o coroziune a elementelor metalice.

La începutul lui octombrie 1930, Lord Thomson, la bordul unui asemenea mastodont fragil R.101, urmează să se îndrepte spre New Delhi, unde se va desfăşura o conferinţă imperială, în timp ce face ultimele retuşuri la discursul lui inaugural, la Cardington se grăbesc lucrările considerate necesare pentru a consolida rezistenţa lui R.101. O nouă învelitoare a fost ajustată, mai puţin la prora si la pupa dirijabilului, căci într-unele locuri materialul este atât de avariat încât poţi să bagi degetul prin el. R.101 nu a efectuat „niciodată traversări lungi pe timp nefavorabil si nu a avut nici măcar o oră de zbor la viteza maximă a motoarelor. Un expert a reclamat zadarnic că unele defecte nu se pot observa decât după cincizeci de ore de zbor. Thomson, care afişează o totală încredere în creaţia lui, nu se lasă intimidat de nici o critică şi nici nu poate fi reţinut de vreun avertisment, înainte de a se îmbarca, îşi redactează totuşi testamentul, în care nu prevede nimic pentru Martha, fără îndoială fiindcă o consideră deja destul de înzestrată cu toate bunurile acestei lumi, deşi omisiunea rămâne totuşi ciudată; în





r, ia cu el un mic covor persan, copia unuia distrus în incendiul de la Posada şi pentru care Martha vădeşte un interes sentimental.

în momentul când este gata să-şi ia zborul, în seara zilei de 4 octombrie 1930, îi trimite Marthei o telegramă care rămâne de adio: „în fine, în drum spre Indii. Stop. Gândurile mele spre dumneavoastră, ca întotdeauna. Stop. Talismanul

nostru zboară şi el.[1] Stop. Dragoste şi să vă binecuvânteze Dumnezeu. Kit."[2] Vremea e deosebit de proastă în seara zilei de 5 octombrie şi R.101, îngreuiat de o ploaie persistentă, zboară jos. în câteva ore, învelitoarea poroasă trebuie să fi absorbit patru tone de apă. Pe la ora două dimineaţa, în timp ce dirijabilul trece peste Beauvais, se lasă brusc prora în jos, apoi, după ce se redresează pentru scurt timp, se prăbuşeşte în apropierea oraşului, într-un loc numit Pădurea de la Allonne. Explozia e urmată de un incendiu dantesc, cu atât mai spectaculos cu cât dispozitivele de luminat, aşezate de-a lungul cabinei, iau foc şi răspândesc incendiul. Dintre cei cincizeci şi şase de pasageri si membri ai echipajului, îmbarcaţi la bord cu câteva ore mai înainte, nu vor supravieţui decât şase. Lord Thomson este printre victime.

[1] Covorul persan.

[2] Şir Peter Masefield, *Să înfrunţi furtuna,* p. 342.





and se apropie catastrofa, care va fi la fel de celebră ca scufundarea *Titanicului,* Martha se află la Posada. Suferă de un reumatism intercostal, fără îndoială fiindcă a răcit în grădină, dar durerea banală creşte în acea seara datorită unui sentiment de nelinişte. Simte, scrie ea în *Jurnal,* „o senzaţie oribilă de moarte" însoţită de lovituri de cuţit în inimă. Neliniştea amestecată cu spaimă devine atât de vie, încât îşi scoală servitorii, apoi îl cheamă pe George, care, din întâmplare, se găsea acolo. Acesta pleacă dimineaţa la Bucureşti, unde soseşte în acelaşi timp cu ştirea prăbuşirii lui R.101 şi o informează imediat pe Martha de cele petrecute. Din acea clipă începe pentru ea, după propriile cuvinte, „îngrozitoarea, interminabila trecere a douăzeci şi patru de ore", trăite fără să doarmă si plângând, gândindu-se la Thomson şi repetând frazele şi cuvintele spuse de el odinioară. Starea ei de prostraţie nu o împiedică să-si tină *Jurnalul* durerii, jurnal care nu va fi altceva, până la sfârşitul anului, decât o lungă plângere a morţii lordului Thomson:

„... astăzi, trezindu-mă, îl omor pe cel care m-a iubit. Plâng fără să mă pot opri toată după-amiaza; ieri nu am vărsat o lacrimă." (7 octoonbrie).

„... moartea lordului Thomson este o imensă durere pentru mine. Prietenia lui îmi dăruia o lume întreagă. Pierzând-o, înţeleg măreţia si frumuseţea ei... Această dispariţie atât de totală, acest Imperiu în doliu în jurul figurii

unui om atât de viu şi cu care, ieri încă, schimbam multe idei, proiecte, şi care emana viitorul, mă face să doresc să mor." (9 octombrie)

568



... va fi mort pentru totdeauna." (11 octombrie)

Nu am avut niciodată alte vieţi în afara vieţii băr-

batilor mei. *Viaţa lui a fost cea mai frumoasă viaţă a mea."* (13 octombrie)

... strigătele. Ştiu că s-au auzit strigăte. Luminile din cabine erau toate aprinse, până în ultimul moment." (14 octombrie)

„... cuvintele cele mai dure încep să se formeze: a fost ars de viu." (15 octombrie)

„... Chatty[1] nu a vrut să citesc *Daily Mai!* trimis de Lady Colefax, exemplarul din prima zi. Mi 1-a ascuns ca să nu citesc că au fost găsiţi cu mâinile crispate, luptând pentru viaţă. Mă gândesc la trezire, flăcările care jucau pe chipul lui în faţa şemineului de la Mogoşoaia. A existat o clipă când flăcările 1-au luminat doar înainte de a-1 ajunge si a-1 distruge." (17 octombrie)

„... de cincisprezece zile nu mă gândesc decât la el, zi si noapte." (20 octombrie)

„...de câte ori 1-am făcut să aştepte şi cât mi-e de ruşine acum." (22 octombrie)

„...e adevăratul tată al fiului pe care nu 1-am avut niciodată." (23 octombrie)

„... mi se pare că nu el si-a pierdut viaţa, ci viaţa 1-a pierdut pe el." (19 nioembrie)

Edmee de Saint-Chamans, care se afla în Ungaria la sora ei, vine imediat la Mogoşoaia pentru a o consola pe Martha şi la sosire are aceste cuvinte patetice: „Sunt cu mult mai bătrână ca tine în durere..."

Trebuie totuşi să se smulgă durerii, plăcerii amare căreia i-a cedat, şi să meargă la Paris, unde abatele Mugnier

[1] **Domnişoara Chatfield.**





se va ocupa de sufletul ei rănit. La 3 decembrie, împreună cu el, se duce în Pădurea din Allonne pentru a depune, lângă epava lui R.101, cincisprezece trandafiri roşii, aluzie discretă la legătura lor de cincisprezece ani. „Un soare alb, adevăratul soare al morţii, lumina printre norii mari care treceau din Anglia spre Franţa", scrie ea în seara pelerinajului. „Unde era drumul crucii? Am rătăcit o vreme pe arături sub un cer

palid si de culoarea fumului, până am ajuns la un loc numit Creve-Coeur de vreun vrăjitor din Evul Mediu, înzestrat cu darul previziunii... Apoi, zgomotul ciocanelor. Distrugerea produce acelaşi zgomot ca şi construcţia lui R.101... Mi s-au adus, la restaurantul unde am mers să iau masa de prânz împreună cu abatele, fragmente cauciucate şi mătăsoase din R.101, împreună cu nota de plată. «Fac comerţ», spune Auguste (şoferul) indignat, „le-am spus să nu se apropie de prinţesă. S-au dus totuşi. Oamenii ăştia sunt lipsiţi de tact. Sunt italieni.»"[1]

Abatete Mugnier pronunţă în acest loc sinistru cuvinte de odihnă a sufletului şi de iertare a păcatelor, iar Martha face omagiul spiritului de înţelegere al celui dispărut: „Orice ataşament omenesc i se părea de natură divină, întrucât nu putea să termine decât printr-o detaşare de neînvins."

întreaga lună decembrie se scurge pentru ea într-o stare de deprimare din care încearcă să se desprindă primind câţiva prieteni si acceptând câteva invitaţii, deşi imaginea lui Thomson continuă s-o obsedeze, îi reciteşte scrisorile si se miră că nu a apreciat mai mult calităţile lui sufleteşti: „N-am ştiut că scrisorile lui erau atât de fru-

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii, v. 2,* p. 386. 570



moaşe, deşi le-am păstrat", îi scrie unei prietene engleze, isj-arn ştiut nimic. Mi se pare în clipa de faţă că tocmai acum i-am făcut cunoştinţă şi că 1-am pierdut în acelaşi timp- Nimic din ce ne aparţine nu ne emoţionează. Nu suntem posedaţi decât de ceea ce ne lipseşte. A trebuit ca Dumnezeul nostru să moară pentru noi. El ne cunoaşte."[1] Petrece singură ceasuri lungi visând la Thomson, la ce ar fi putut deveni, la acea bătrâneţe glorioasă de care a fost lipsit. Martha îşi închipuie că Thomson nu a dorit să devină vice-rege al Indiilor decât pentru a-i plăcea ei mai mult, pentru a-i oferi o coroană demnă de ea. Gustul ei pentru grandoare nu o face oare puţin răspunzătoare de moartea lui? Uneori, când îl evocă cu puterea disperării, îl simte aproape de ea şi notează că pisica se mişcă ciudat, simţind şi ea o „prezenţă ciudată", în angoasa ei, îl întreabă plină de nelinişte pe abatele Mugnier: „Acum ştie totul, înţelege totul... Mă mai iubeşte oare pentru a ierta totul şi a mă iubi totuşi?"[2]

în ultimele zile ale acestui an fatal se produce o întâmplare ciudată, care este greu de explicat, în fiecare an la anumite

ocazii, Martha primea de la Thomson trandafiri roşii în amintirea celor dintâi oferiţi în 1915. Or, la 27 decembrie, un florar îi trimite un buchet de trandafiri roşii, întovărăşiţi de cartea de vizită a lui Jean de Castellane. Emoţionată de coincidenţă, Martha scrie în *Jurnal:* „Este vorba de spiritul lui Kit, care se manifestă prin Jean de Castellane, un om viu, ca să trimită aceşti trandafiri roşii, atât de caracteristici poveştii mele cu Kit". Nu va da niciodată altă explicaţie acestui gest. în remarcabilul studiu

[1] Scrisoare copiată în *Jurnal.*

[2] *Jurnal, 25* decembrie 1930.





consacrat *de* către Şir Peter G. Masefield catastrofei lui R.101, se poate citi că lordul Thomson, ştiind că nu va putea fi la Paris de Crăciun, însărcinase un florar parizian să se ocupe de flori, în agenda lordului Thomson, biograful lui a dat peste o ciornă a cuvintelor care ar fi trebuit să însoţească florile: „Dacă nu în septembrie si nici în octombrie, atunci pentru Crăciun si pentru totdeauna. Iată, o dată cu toată dragostea mea, prezentă şi viitoare, din nou câţiva dintre trandafirii tăi de ieri si de mâine. Trandafirii merg la cea care a iluminat cincisprezece ani, începând din 1915. Vin de la acela care, atunci, a început să sufere cu bucurie de această boală incurabilă care se numeşte uneori Dragoste - iar pe care eu o numesc Martha../'[1] Din păcate, Thomson se vindecase definitiv.

[1] Şir Peter G. Masefield, *Să înfrunţi furtuna,* p. 412. în fond, se pare că florarul, care nu putea să nu fi ştiut de moartea clientului său, n-a mai trimis florile si că Thomson, contând pe trimiterea lor, nu dăduse comanda, căci altfel e greu de conceput faptul că Martha Bibescu n-a pomenit aceasta în *Jurnalul* ei.



# Capitolul XIV

*Ar trebui să avem în inimă rezerve inepuizabile de durere pentru unele pierderi.*

LA BRUYERE

*Să nu uităm că-mi scriu viaţa; aşa ca ea să fie frumoasă şi ciudată.*

MARTHA BIBESCU

## *Idealizarea durerii*

Chiar şi în cea mai cumplită disperare morală, un scriitor rareori uită că e scriitor, reţinând pentru sine tot ceea ce într-o zi ar putea să utilizeze în opera lui. Suferinţa se

dovedeşte deseori o bună sursă de inspiraţie si atunci când se naşte ideea cărţii, cuvintele, frazele se aranjează sub imperiul unei forţe misterioase, al unei voinţe substituite celei a scriitorului. Marthei Bibescu, care de foarte tânără îşi fixase misiunea de a salva de la neant fiinţele iubite, moartea lordului Thomson i-a oferit prilejul să ridice în memoria lui un monument literar demn în acelaşi timp de eroul ei, ca şi de ea.

în afara dorinţei de a-1 include pe Thomson în Panteonul ei, Martha îşi închipuie, de asemenea, că va calma, cu acest omagiu, umbra rătăcitoare pe care o simte lângă ea. I se întâmplă să-1 vadă pe Thomson în vis şi să-1 audă cum îi reproşează purtarea: „Mi-aş fi dat de bunăvoie jumătate din viaţă pentru a-mi petrece cealaltă jumătate cu el..." recunoaşte ea acum când e prea târziu pentru a o mai face.



**Ghislain de Diesbach**

Scrisorile lui Ramsay MacDonald sunt deocamdată singura mângâiere în durerea ei, care se maturizează lent pentru a se transforma în cartea pe care vrea să i-$_0$ consacre. Se întoarce în Marea Britanic nu numai pentru a-1 plânge cu primul-ministru pe amicul dispărut, dar şj pentru a se documenta despre tinereţea lui Thomson şi a completa ancheta ei asupra catastrofei. „As fi dorit să vorbesc cu unul dintre cei trei supravieţuitori, ca să-mi spună dacă s-a auzit ploaia pe învelitoarea lui R.101 sau dacă zgomotul motorului 1-a acoperit pe cel al furtunii", scrie ea preocupată de a fi exactă în cele mai mărunte detalii. La Chequers, unde locuieşte la începutul lui ianuarie *1931, i* se povestesc lucruri ciudate despre căderea dirijabilului. Se şopteşte că adversarii politici au sabotat nava aeriană. Unul dintre anchetatori încearcă să arunce răspunderea catastrofei pe seama lordului Thomson, care ar fi grăbit plecarea, atunci când R.101 nu era gata să întreprindă o călătorie atât de lungă. Ceea ce o impresionează cel mai mult este ştirea că Baldwin 1-a întrebat pe MacDonald dacă cineva îl cunoştea pe Thomson sub numete de Kit, căci în cursul unei şedinţe de spiritism, Thomson apăruse sub acest diminutiv, afirmând că întreg interesul său rămânea legat de cei de pe pământ şi că încă nu se putea obişnui cu noua societate în care se afla.

Martha se duce deci la Teignemouth, în regiunea De-von, unde trăieşte mama lui Thomson, o octogenară încântătoare,

„de fildeş vechi şi de chiciură", care îi mărturiseşte, după confidentele Marthei: „Nici eu n-am fost ceea ce credea el. Se ascundea şi de mine." Simpatia bătrânei doamne o mai linişteşte. Cea a lui MacDonald o emoţionează mai adânc, căci acesta vorbeşte despre Thomson ca pentru a o convinge că, dacă există o fericire





*AQ* a fi iubit, există si o grandoare de a plânge după ea.
plecând la 20 ianuarie, Martha notează cu un uşor machism:
^plec din Londra cu satisfacţia de a-mi fi zdrobit inima."
Această satisfacţie amară i-a devenit atât de necesară, încât îşi petrece un alt sfârşit de săptămână la Chequers în februarie, rezumând astfel un sejur care a aruncat asupra doliului ei o rază de glorie mondenă: „în trei zile 1-am văzut pe Şir Oswald Mosley, am petrecut o săptămână cu regele, am luat masa cu regina, am petrecut noaptea şi ziua de duminică la Chequers la primul-ministru, am făcut cunoştinţă cu Charlie Chaplin, am văzut două expoziţii, am primit o carte de versuri legată pentru mine de Lord Lloyd şi trandafiri trimişi de Şir Oswald Mosley. Am locuit la Philip Sassoon, am văzut trei lorzi, o ducesă si mai mulţi membri influenţi ai Partidului Conservator."[1] în luna martie se întoarce la Londra, întovărăşindu-şi de data asta soţul pentru a boteza un avion cu numele de *Contele de La Vaulx,* aparat cu care George încearcă să zboare de la Paris la Delhi. Spiritele pesimiste afirmă că înseamnă să sfideze de două ori soarta, botezând un avion cu numele unui om mort într-un accident aerian si întreprinzând o călătorie identică celei în care a pierit Thomson.

Ca şi în luna precedentă, Martha, fără să plece de la Downing Street 10, frecventează conservatorii, mai ales pe lordul Lloyd. Acesta, recunoscând meritele lui Mac-Donald, se plânge că nu găseşte aceleaşi virtuţi de toleranţă la fiica sa Ishbel, foarte sectară şi extrem de ostilă Camerei Lorzilor.

[1] *Jurnal,* 23 februarie 1931.





— Si totuşi tatăl dumneavoastră a creat-o, îi spune el într-o zi.

— Am mare grijă ca tatăl meu să numească doar celi batari pentru a scăpa de speţa asta murdară! i-a răspuns cu graţie tânăra fată.

Asta n-o împiedică pe Ishbel, devenită doamnă de frunte a noului regim, să o considere pe Lady Londonderry „comună",

în intimitatea de la Downing Street 10, Ishbel se arată altfel si Martha consideră că tânăra va deveni una dintre cele mai credincioase prietene ale ei. Nici MacDonald nu îşi ascunde plăcerea simţită în discuţiile în doi cu Martha, plăcere pe care o prelungeşte întovără-şind-o pe jos până la hotel *Ritz,* după ce a interzis agenţilor de la Scotland Yard să-i urmărească.

Această prietenie între prinţesa română şi un socialist englez ar putea părea cam ciudată dacă n-am şti faptul că celei dintâi i-a plăcut întotdeauna puterea şi că al doilea, sensibil la farmecul feminin, este şi mai sensibil la cel al femeilor din înalta societate, ceea ce reprezintă pentru el compensaţia la o tinereţe oarecare, marcată de muncă grea.

## *Ramsay MacDonald, propriul său fiu*

*(* 7-1 iu ilegitim al unui muncitor scoţian din regiunea x Inverness, crescut de mama lui, o simplă femeie de serviciu, Ramsay MacDonald abandonase şcoala la cincisprezece ani pentru a locui la o fermă, apoi se întor-





esе la şcoală, dar ca învăţător, completându-şi educaţia ţn timp ce îi învăţa pe alţii, în 1885, cu 17 şilingi în buzunar, plecase de la Lossiemouth, satul său de baştină, pentru a-şi încerca norocul la Londra. La început facturier, apoi secretarul unui negustor de ceai, se înscrisese la *pabian Society* şi îi urmase lui George Bernand Shaw în calitate de conferenţiar pe teme sociale, în 1882 renunţase la serviciu pentru a trăi din scris şi din conferinţe, în pofida a două eşecuri electorale, în care se prezentase drept candidat laburist, reuşise să obţină, graţie articolelor scrise, o poziţie proeminentă la *Fabian Society.* O întâlnise pe atunci pe Margaret Gladstone, fiica unuia dintre întemeietorii YMCA şi nepoata viitorului Lord Kelvin. Devenită socialistă ca urmare a experienţelor ei în lumea muncitorească, Margaret Gladstone se aruncase de gâtul lui Ramsay MacDonald, un bărbat oarecum arătos, scu-zându-şi pasiunea sentimentelor cu ajutorul părerilor politice. Căsătoria îi adusese militantului înfometat o securitate financiară destul de importantă pentru a-i îngădui să călătorească mult şi să primească în stil mare. „Un tânăr înalt, puternic şi viguros", după cum îl descrie un jurnalist,

„înzestrat cu o energie electrică în nervi şi cu o forţă abundentă în muşchi"[1], MacDonald prezintă, fără îndoială, în acea epocă, un oarecare farmec. O aristocrată convertită la socialism, contesa de Warwick, fusese influenţată de el şi îl invitase într-o zi la masă, pentru ca să primească acest răspuns de la el: „Sunt sigur că ştiţi perfect de bine că mulţimea care vă aplaudă şi cei care se înghesuie în jurul mesei dumneavoastră o fac pentru că

[1] Citat de David Marquand în biografia lui asupra lui Ramsay MacDonald, din care s-au împrumutat toate amănuntele asupra carierei prim-ministrului înainte de întâlnirea lui cu Martha Bibescu.





sunteţi contesă si v-ar neglija dacă n-aţi fi decât o doamnă Smith..."

Ales deputat de Leichester în 1906, se remarcă atât datorită discursurilor, cât şi numeroaselor lucrări asupra problemelor sociale, în 1911 fusese ales conducător al Partidului Socialist şi tot atunci i-a murit şi soţia. Celor care voiau să-1 consoleze le răspundea cu cuvintele: „inima mea e în groapă..." şi, ca dovadă a disperării lui, a scris o biografie a Margaretei MacDonald, care o emoţionase pe Martha atunci când o citise la cererea lui Thomson. Puţin câte puţin, durerea i se mai atenuase si începuse o legătură cu lady Margaret Sackville, fiica contelui de la Warr, o poetesă sentimentală si o epistolieră temută, iar apoi cu lady Ottoline Morrell, sora ducelui de Portland şi amanta filozofului Bertrand Russell.

Ostil alianţei ruse şi convins că socialiştii germani erau în stare să împiedice războiul, MacDonald se declarase pacifist în 1914 şi, întrucât partidul lui susţinea guvernul, îşi dăduse demisia de la preşedinţie pentru a primi în curând acoladele martirului. Timp de trei ani, îndurase curajos cele mai îngrozitoare insulte pe care le putea suporta un cetăţean britanic, *acuzat* în presă de trădare si dezavuat de propriul său partid. Se ceruse chiar să fie judecat de Curtea Marţială şi să fie spânzurat.

Pacea din 1919 îl supărase. Spre deosebire de Thomson, nu văzuse decât ruina Europei şi germenii conflictelor viitoare, în lucrarea sa *Conducătorul laburist,* MacDonald denunţa efectiv si cu clarviziune greşelile tratatelor, cauza atâtor rele de acum înainte. „Pentru a pedepsi Germania, au scandalizat Europa; milioane de nemţi, ruşi şi iugoslavi, bulgari si turci sunt dezrădăcinaţi; frontierele sunt trasate fără respect pentru

voinţa populară; zonele bo-

ate în minereuri sunt legate de naţiuni străine, pentru satisface lăcomia capitaliştilor."[1]

O călătorie la Berlin, în 1920, îl convinsese de justeţea pronosticurilor lui, scoţând la iveală şi defectele socialismului: o mizerie înspăimântătoare, domnia banului, care o înlocuieşte pe cea a unei dinastii, fără ca poporul să se aleagă cu ceva. Ba din contră, începând din 1921, IVlacDonald începu să-si recâştige popularitatea. Reales în 1922, devenise şeful Partidului Laburist, iar în 1923, după dizolvarea Parlamentului şi victoria combinată a liberalilor şi a laburiştitor, fusese numit prim-ministru, post din care trebuie să demisioneze peste un an. îşi re-luase atunci călătoriile de informare în străinătate şi, eliberat de orice grijă materială, mulţumită unei moşteniri, îşi aranjase o viată destul de plăcută, în care i se reproşa de către unii moralişti ai partidului, ca înflăcărată Beatrice Webb, că întreţine legături „cu bărbaţi şi femei - mai ales femei - din tabăra adversă." La 30 mai 1929, după victoria electorală a laburiştilor, îşi recăpătase postul de prim-ministru, deşi el nu mai era cel de mai înainte: experienţa îl schimbase.

Cel care propusese pe vremuri să se instituie impozite pe pământuri şi să se majoreze impozitele pe marile venituri, proferează acum idei mai puţin austere. Asperităţile marelui său caracter s-au mai tocit. Poate din pricina războiului a devenit mai conştient de fragilitatea societăţilor civilizate, mai ataşat tradiţiilor şi mai sceptic în privinţa firii umane. Distrugând „toate baricadele ridicate de timp între ordine şi haos", pacea, aşa cum s-a văzut, îi provocase la fel de multă disperare ca şi războ-

[1] David Marquand, *Ramsay MacDonald,* p. 251.

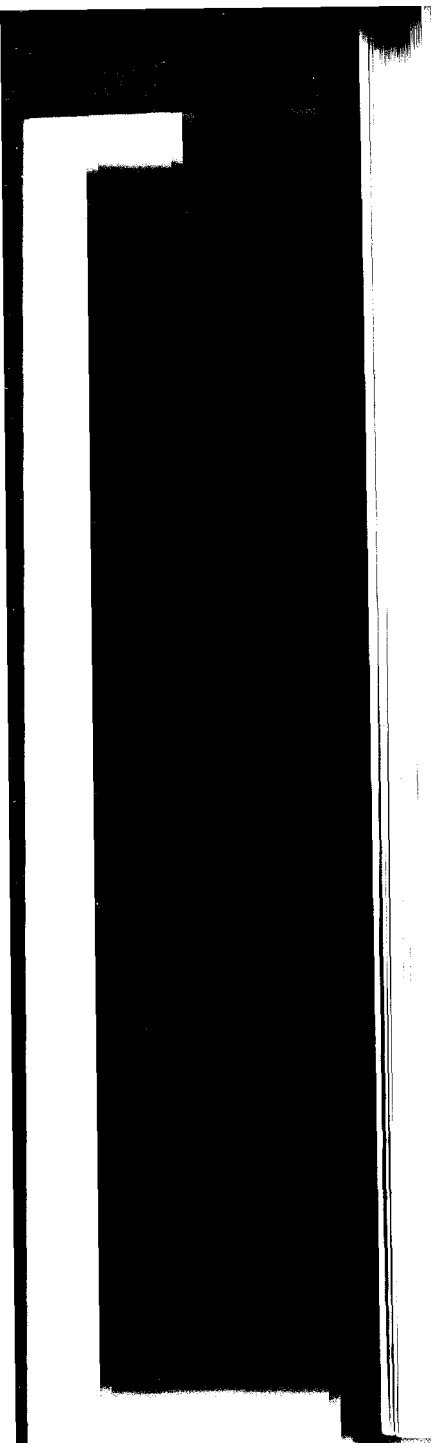

**Ghislain de Diesbach**

iul. Fără să-şi schimbe mult felul de viată, simplu şi sobru, a căpătat gustul unei lumi mai rafinate decât cea a alegătorilor lui şi a unor plăceri intelectuale mai îndepărtate de cele găsite pe vremuri la *Fabian Society.*

Biograful lui, David Marquand, nu vede în el un arivist, ci un om care, fără să-şi dispreţuiască inferiorii, este fascinat de însuşi conceptul de aristocraţie, de ideea pe care si-o face despre sine ca intim al acestor aristocraţi, a căror existentă o denunţase odinioară ca pe o tară socială. Fără să-şi renege clasa, continuă David Marquand, Mac-Donald se vede ca un

om deasupra tuturor claselor, la fel de degajat într-un castel ca şi într-o cocioabă, un om universal prin inima şi gândirea lui. Această înflorire târzie în rândul claselor privilegiate nu este snobism pur, ci naivitatea încântată a unui copil bătrân, primit la sărbătorile unde nu era invitat mai înainte. Ca mulţi alţii, are tendinţa să spună ceea ce se aşteaptă de la el şi asta îl face să se îndepărteze de linia lui de gândire, în fine, aminteşte biograful său, faptele nu dovedesc că MacDo-nald nu este sincer, ci mai degrabă că socialismul este o doctrină greu de pus în practică...

încă arătos cu părul lui abundent şi argintat, cu o siluetă aristocratică, dar mai aproape de ţăranii şi de pescarii de la Lossiemouth, prin bunul lui simţ, iată bărbatul care în inima Marthei avea să umple golul lăsat de ruptura cu Jouvenel şi să risipească remuşcările provocate de dispariţia tragică a lui Thomson.





## *Un tron se clatină*

Martha continuă să se gândească la Thomson, urmărind cu ajutorul presei călătoria lui George prin India. A plecat cu avionul la 6 aprilie de la Bourget, unde Martha s-a dus să asiste la decolarea care a trebuit să fie amânată. S-a întâmplat ca prima de asigurare a avionului, care urma să fie virată telegrafic de la Bucureşti la Londra, să nu sosească la timp la societatea de asigurare Lloyd. înştiinţată seara printr-un apel telefonic de la Londra că Lloyd refuză garanţia, Martha nu voise să-1 trezească pe George şi ceruse societăţii ca agentul de la Paris să ia imediat legătura cu ea. Reprezentantul lui Lloyd venise la miezul nopţii în rue de l'Universite; drept gaj pentru primă, Martha îi încredinţase smaraldele ei, înapoiate puţin timp mai târziu fără ca George să ştie ceva de acest aranjament.

Martha s-a ales cu o răceală la Bourget şi stă în pat cu febră când află ştirea abdicării lui Alfons al XIII-lea. După o expresie folosită pe atunci, Spania se culcase monarhistă şi se trezise republicană. Vestea cade ca fulgerul, căci Martha, cu trei săptămâni mai înainte, îl revăzuse pe Alfons al XIII-lea la ambasada Spaniei la Paris, când acesta spusese: „Am oferit conducerea guvernului grupărilor de stânga. Atât doar că i-am rugat să-şi publice programul. Era un program în întregime comunist. Atunci toată lumea a înţeles..." Se pare că nu toată lumea a înţeles bine că monarhia s-a prăbuşit fără ca regele să accepte intervenţia armatei. A plecat în maşină de la Madrid

până la Cartagena, de unde s-a îmbarcat pentru Franţa.

O veste proastă nu vine niciodată singură şi peste câ-



teva zile Martha află că avionul lui George a suferit uri accident lângă Allahabad si că soţul ei este grav rănit Emoţia pe care o resimte îi relevă Marthei că a rămas foarte legată de George în ciuda neînţelegerilor dintre ei „Durere, confuzie, trăieşte, trăieşte. Această bucurie *pura* această consimţire de un minut. Am fost scutită de pierderea ireparabilă a vieţii lui..."[1] Astfel încât numele de *La Vaulx* a purtat ghinion aşa cum i s-a prezis. Amănuntele accidentului ies la suprafaţă puţin câte puţin. O aripă a lovit nacela aparatului care si-a pierdut echilibrul şi a aterizat în flăcări pe o câmpie. Pilotul Beller a decedat din cauza rănilor, dar George, în ciuda unor arsuri grave, nu pare să fie într-un pericol real. „Prietenii mă îngrijesc divin" îi telegrafiază el. Printre aceştia Martha ghiceşte că se află o persoană căreia el îi este foarte ataşat. „Dacă doamna Harvey e acolo, atunci sunt liniştită...", adaugă ea transcriind telegrama.

Calmată, îşi rezervă compasiunea pentru regele Spaniei, care o vizitează la 9 mai. Deloc abătut, îi povesteşte peripeţiile călătoriei lui.

— Ştii ce înseamnă să faci patru sute de kilometri de la Madrid la Cartagena sub fluierături? I-am spus lui Aii[2], care era aşezat alături de mine: „E rău, dar aşteaptă să vezi ce o să ne facă în satul următor!"

Această ură izbucnită brusc i se pare de neînţeles.

— Am evitat războiul civil, dar m-au acoperit de injurii şi continuă în fiecare zi... M-au numit hoţ, pederaşti O să vadă ei, dar încă n-au terminat cu Alfons al XIII-lea! La urma urmei, am lăsat ţara unită, problema catalană şi problema bască rezolvate, un război colonial foarte

[1] *Jurnal,* 18 aprilie 1931.

[2] Vărul lui, Alfons d'Orleans.



reu, dar câştigat, şi o Spanie înzestrată cu o armată puternică. Uite ce le las! Nu a fost prea rea domnia lui Al-*fnns* al XHI-lea! Vor vedea mai târziu! Adevărul este că toţi m-au păcălit! Toţi, toţi! Nici măcar un grande de Spania, mă înţelegi, nici măcar unul![1] Toţi mă vorbeau ^e rău. Dacă mergeam la tir de

porumbei: „Regele trage jn porumbei, ar face mai bine să inspecteze cazărmile..." Dacă inspectam cazărmile: „Nu e momentul potrivit. Ar face mai bine să nu se arate în faţa trupelor, asta nelinişteşte opinia publică. Regele ar trebui să practice sporturi", iar dacă o făceam: „Iar s-a apucat de sport." Mă criticau în faţa servitorilor, şi revoluţionarii le spuneau servitorilor: „Vedeţi casa aia din faţă, ei bine, într-o zi o să puteţi pune mâna pe ea, în ziua când va fi revoluţie!" Iar servitorii spuneau: „Atunci va fi în curând, căci trebuie să auziţi ce spun despre rege stăpânii noştri." Au început deja, mitocanii! Toate obiectele personale mi-au fost confiscate. Am plecat fără nimic, dar nu-mi pasă. Dacă va trebui să calculez, voi învăţa să calculez, dacă trebuie să muncesc, o să muncesc...[2]

## *Oraţii funebre*

Distrasă o clipă din doliul ei de accidentul lui George si de căderea lui Alf ons al XIII-lea, Martha se întoarce la Thomson cu o nostalgie inspirată de marile iubiri ne-

[1] Subînţeles: nici unul pentru a mă apăra.

[2] *Jurnal, 9 mai* 1931.





realizate. Acum, când Thomson nu mai există, Martha se convinge cu fiecare zi ce trece că ar fi trebuit să se poarte mai bine cu el. în aşteptarea biografiei, ale cărei elemente le asamblează, îi aduce un prim omagiu, dedicându-i *Cruciada pentru anemonă,* carte compusă din cinci epistole trimise de pe Pământul Sfânt la patru personaje: *Un-chiul-abate* e, fără îndoială, abatele Mugnier; *Cavalerul* este lordul Thomson; *Regele* este Ferdinand al României; *Amabilul* este Henry de Jouvenei. A cincea epistolă e adresată *Morţilor,* mai ales fratelui ei, George Lahovari. în aceste scrisori Martha nu povesteşte atât ce a văzut pe Pământul Sfânt, cât ceea ce i-au relatat despre Pământul Sfânt abatele Mugnier, Lord Thomson sau Henry de Tou-venel în timpul şederii lor acolo. Lucrarea, publicată la Pion în noiembrie 1931, consacră locul pe care îl va ocupa Martha în literatura franceză gratie talentului ei atât de neobişnuit, alcătuit din sensul magic al cuvintelor, în rigoarea folosirii lor şi în bogăţia imaginilor care sugerează asamblarea originală.

Martha Bibescu pare, de fapt, să se ocupe de limba franceză cum s-a ocupat lordul Elgin de ruinele Parthe-nonului, salvând expresii frumoase dintre cele comune în care au căzut, curăţind unele locuţiuni de paraziţii acumulaţi printr-o

folosire greşită şi redând cuvintelor, prin felul cum le utilizează, strălucirea lor primitivă. Astfel încât opera ei apare ca o lucrare minuţioasă de restaurare, asemănătoare celei de la Mogoşoaia. Ştie să dea limbii, strivită de atâţia preţioşi şi pedagogi, puritatea ei din perioada clasică, consolidată prin tot ce a schimbat romantismul în inima omenească, precum şi în concepţia despre lumea exterioară. După ce încheie *Cruciada pentru anemonă,* Martha scrie în grabă *Destinul lordului Thomson*



*ţ Cardington,* cercetând însemnările din nenumăratele i călătorii în Anglia, pentru a găsi cele necesare realizării unei cărţi care se va dovedi inspirată..

Când revine în Anglia în mai, MacDonald nu mai e la Chequers, ci în Scoţia, în casa lui de la Lossiemouth, unde Martha va fi martora unui eveniment naţional: radiodifuzarea din acest umil sat de pescari a unui discurs al primului-ministru al Imperiului. Tehnicienii au năpădit casa şi au instalat aparate chiar şi în camera lui MacDonald, mică si modestă, având drept singur ornament o reproducere a *Fecioarei sezând,* imagine bizară pentru un presbiterian. Operatorii au cerut o tăcere deplină: „...De abia se aude respiraţia. Departe, un câine urlă pe câmpie şi asta mă surprinde la ora când păsările dorm în ţările care sunt mult mai la nord ca Anglia. Strâng aceste zgomote cunoscute în crepusculul târziu din acest sat din Scoţia. Un copil le auzea, visător, şi a trecut de atunci o viaţă omenească, în această ţară de vrăjitoare şi zâne, acestea au prezis doamnei Annie MacDonald, într-o seară asemănătoare tuturor serilor la Lossiemouth, că fiul ei unic va vorbi imperiului britanic în numele acestui imperiu şi că va fi auzit? Douăzeci de milioane de oameni îl ascultă. Vocea gravă se înalţă. Ce spune? Spune că acum un an dorea din centrul imperiului fericirea imperiului... Gravitatea cuvintelor în această cameră de reculegere. Prezenţa mea aici este o culme de neverosimil a scenei. De ce am venit aici, martoră imprevizibilă a acestui act al unui apostol al socialismului, adresându-se celui mai vast imperiu pe care lumea 1-a

cunoscut vreodată, străduindu-se să-şi continue misiunea? Evoluţie si nu revoluţie etc. Sunt beată de melancolie în faţa imensităţii spectacolului şi a mediocrităţii decorului. Fericirea

**Ghislain de Diesbach**

mea stranie e compusă din sentimentul ascuţit al contrastelor, din perspectiva mea clară, din facultatea mea aproape diabolică de a pătrunde în inima lucrurilor si de a fi pretutindeni ca la mine acasă."[1]

îl revede pe prim-ministrul în cursul anului 193j când i se alătură, în septembrie, la Portsmouth cu ocazia festivităţilor navale, interferate de lovituri de tun si de mondenităţi elegante, pe care ploaia le cam perturbă. George este cu ea, ambii sunt acoperiţi de glorie ca urmare a zborului spre India. Se dusese să-1 aştepte la Marsilia la sfârşitul lunii mai, apoi îl întovărăşise la Bucureşti pentru a asista la reuşita triumfală pe care a reprezentat-o pentru el Congresul Federaţiei Aeronautice Internaţionale. Martha este cea care îi scrie discursurile, pe care el le uită din clipa când începe să le pronunţe. Ovaţiile populare şi distincţiile regale i-au covârşit vanitatea şi George, bine dispus, a plecat la Paris în timp ce Martha a mai rămas la Mogoşoaia singură, înainte de a pleca şi ea în Franţa, la Bagnoles-de-1'Orne.

Când intră în apartamentul ei de pe rue de l'Univer-site, la sfârşitul anului 1931, îşi dă seama că a sosit tocmai la timp ca să-1 îngroape pe bătrânul ei maestru, doctorul Le Bon, care a terminat prin a-şi da Domnului sufletul său satanic. Moartea lui Le Bon îi trezeşte multe amintiri din tinereţea ei şi vrea să-i aducă un ultim omagiu mergând să se încline în faţa trupului său la Marnes-la-Coquette. Cea mai fidelă dintre elevele maestrului, prinţesa Georges de Grecia, născută Mărie Bonaparte, e deja acolo.[2] Cu o lumânare în mână, prinţesa examinea-

[1]/te*., 23 mai 1931.

[2] Asupra Măriei Bonaparte, a se citi: *Ultima Bonaparte* de Celia Bertin-

588



[7]ă cadavrul descărnat, pe care au început să apară pete de descompunere şi conchide savant: „Nu există nici o îndoială." In ciuda acestui verdict, decedatului i se face o injecţie, căci, îngrozit de ideea că ar fi putut fi îngropat de viu, doctorul Le Bon insistase asupra acestei ultime precauţii.

La slujba religioasă oficiată la 17 decembrie la biserica Ivladeleine nu a venit multă lume, în pofida unei vieţi petrecute cultivând relaţii mondene. Martha admiră autoritatea cu care biserica 1-a acaparat pe acest om „care a râs de Dumnezeu şi de religie toată viaţa lui." O dată ceremonia încheiată, prinţesa de Grecia, soţul şi copiii lor „joacă rolul de familie". Li se transmit „condoleanţe". „Prinţesa m-a îmbrăţişat", scrie Martha. „O zi senină, apoi armata. Doamna de Castellane, foarte agitată la vederea soldaţilor şi a generalului călare, spune: «Rămânem pe loc, pentru problema militară.» împreună cu doamna de Ganay se uită cu lornionul la generalul al cărui cal dansează. Doamna de Castellane exclamă: «Arată bine generalul ăsta!» Ducesa de La Rochefoucauld, mai mondenă, nu pare să se preocupe de problema militară... Convoiul funerar de primă clasă se învârteşte în piaţa din faţa bisericii Madeleine; întreaga ceremonie are aerul că se petrece în faţa restaurantului Larue, locul unde îşi lua dejunul de obicei doctorul Le Bon."[1]

O altă înmormântare care o fascinează, cea a lui Aristide Briand, inaugurează pentru Martha anul 1932. L-a cunoscut bine, atât prin intermediul prinţesei Georges a Greciei, inspiratoarea ministrului, cât şi prin Anna de Noailles, care încercase şi ea să devină muza lui. împinsă

[1] *]urnal,* 17 decembrie 1931. '' -, '-,••:"'

*de* curiozitate să-1 vadă *pe* Or/eu/ politicii franceze redus, în fine, la tăcere, Martha se duce la locuinţa lui pe avenue Kleber, la numărul 52. O scară sordidă suie spre un mic apartament plin de perdele de bumbac cu flori a căror falsă veselie contrastează cu împrejurările. La capătul patului, unde pictorul Levy-Dhurmer executa o ultimă schiţă a mortului, se află frumoasa doamnă Jourdan, care stă de gardă pentru a-şi împiedica rivalele să se apropie de pat... înmormântarea are loc la 12 martie, pe o vreme frumoasă, senină şi însorită, ceea ce îngăduie ca toţi să se bucure din plin de spectacol. Martha se miră, pe bună dreptate, de un fast atât de belicos pentru un om care s-a voit apostolul păcii. „Mulţimea care urmează sicriul lui Briand, încadrat de o escortă de cuirasieri, strigă «Trăiască pacea!» pe muzică din *Lampions.* Lipsă de grandoare. Pancartele purtau faimoasa frază: «înapoi tunurile! înapoi puştile!», iar defilarea avea loc între două rânduri de soldaţi. Englezii, ca Malcom MacDonald şi Şir John Simon, au fost şocaţi de marea desfăşurare de forţe militare, în ce priveşte discursul lui Tardieu, Briand ar fi fost în stare să iasă din coşciug ca să protesteze la adresa lui. I se aduc onorurile militare. Ca simbol al dezarmării, soldaţii îşi strâng puştile la piept..."[1] A doua zi, citind ziarul *Figaro,* Martha va da peste un cronicar care pomeneşte „cu tandreţe de gurile cenuşii ale puştilor de 75 milimetri."

*Ibid.,* 12 martie 1932.





# *Bătălie în jurul unei cruci*

Moartea lui Briand are loc chiar în clipa când Martha ar fi avut mare nevoie de el pentru îndeplinirea unui proiect scump ei: să fie decorată cu Legiunea de Onoare, făcând să tacă astfel limbile otrăvite care persistau în a-i reproşa purtarea din timpul războiului. Lui Briand i se atribuia o observaţie plină de cruzime la adresa Marthei, dar care, de fapt, se adresase unui alt scriitor: „Ce idee caraghioasă! Am crezut că a primit între timp Crucea de Fier..."

Martha îşi începuse tatonările cu un an mai înainte, rugându-1 pe Paul Claudel să intervină pe lângă Philippe Berthelot, ceea ce acesta făcuse cu plăcere, găsind că Franţa se va onora pe sine recunoscând talentul unei scriitoare care reuşise să se arate „în lumina cea mai delicată si mai inteligentă din punct de vedere al sensibilităţii..."[1] în privinţa calomniilor ce circulau pe seama ei, Claudel le ignoră, convins că pălăvrăgeala unei Anna de Noailles sau Elena Văcărescu nu

vor avea nici un rezultat. Nu a făcut însă decât să le subestimeze pe cele două doamne, care considerau că prin orice onoare acordată rivalei lor li se aducea personal o ofensă. In sprijinul cererii ei, Martha reuşise să îi trimită lui Marius Roustan, ministrul Instrucţiunii Publice, o cerere semnată de treizeci de personalităţi din lumea literelor, printre care Maurice Donnay, Gaston Rageot, Henri Lavedan, Pierre de Nolhac, Rene Baschet, Andre Therive, Pierre Miile, Daniel Halevy, Emile Henriot, fraţii Tharaud şi alţii. Mareşalul Lyautey

[1] Prinţesa Bibescu, *Schimburi de păreri cu Paul Claudel,* p. 92.





*se* scuzase, considerând că situaţia nu era încă propice si nici epoca favorabilă. Nu se înşela, căci, imediat dup£ anunţarea ei, candidatura a dezlănţuit o campanie de presă plină de ură, orchestrată de Elena Văcărescu, care ameninţă că va trimite înapoi propria ei Legiune de Onoare dacă Martha va fi decorată. Ziarul *Carrefour* publică un articol calomnios despre Martha, aparent inspirat de un raport scris de generalul Berthelot, fostul şef al Misiunii Militare Franceze în România, şi rău informat asupra adevăratelor activităţi ale Marthei. I se imputa de-a valma de a fi avut simpatii filogermane înaintea războiului, de a fi primit cu familiaritate pe nemţi la Bucureşti, de a fi obţinut de la ei garanţia că proprietăţile ei nu vor fi jefuite şi, în fine, de a se fi refugiat în Austria după plecarea din Spitalul 118. O fotografie falsificată, arătând-o în mijlocul ofiţerilor nemţi, ilustrează articolul, în mod imprudent, mai înainte ca ziarul *Carrefour* să ajungă să retracteze calomnia, revista *Gringoire* se făcuse ecoul articolului veninos, reprodus în ziarul românesc *Ordinea.* La Bucureşti aceste acuzaţii îi indignaseră pe toţi cei care o cunoscuseră pe prinţesa Bibescu la Spitalul 118. Ofiţerii îngrijiţi de ea, medicii spitalului şi simplii soldaţi au publicat un protest viguros în ziarul *Dimineaţa.*

In primăvara anului 1932 demersurile nu au progresat deloc. „Am citit cu mare amuzament", îi scrie Paul Clau-del, la 31 martie 1932, „relatarea luptei dumneavoastră homerice cu *Scroafa.*[1] Sper că veţi reuşi să strangulaţi cu mica şi frumoasa panglică roşie acest monstru atât de umflat de ură şi otravă... E o ruşine ca unul dintre cei mai

[1] Poreclă dată de Martha Bibescu Elenei Văcărescu, care avea o înfăţişare porcină.

mari scriitori ai Franţei moderne, fată de care tara are obligat^ de toate felurile, să nu poată purta la piept Steaua Bravilor. Sper că datorită lui Philippe veţi avea decoraţia mai înainte de primirea acestei scrisori."[2] în realitate, ura constantă a celor două rivale va avea preponderentă asupra cuvântului a treizeci de personalităţi şi Martha va mai aştepta încă treizeci de ani ca să primească Legiunea de Onoare.

Răspunsul cel mai bun dat acuzaţiilor lansate de detractorii ei îl constituie publicarea, în iulie 1932, a unei cărţi despre lordul Thomson, biografie completată, în mod măgulitor pentru ea, de traducerea cărţii lui Thomson intitulată *Smaranda,* a cărei eroină e Martha. Atât prin titlul cât şi prin alcătuirea ei, lucrarea înfăptuieşte acea uniune la care visase atât de mult Thomson. O căsătorie târzie, oficiată între un mort şi o femeie în viaţă, totul cu binecuvântarea lui Ramsay MacDonald, a cărui prefaţă este discursul ce ar fi trebuit pronunţat la ceremonia nupţială. Astfel încâ mărturia postumă a lordului Thomson vine la timp pentru a impune tăcere gurilor rele, deşi cele ale Annei de Noailles şi Elenei Văcărescu nu vor tăcea decât în mormânt.

*Destinul Lordului Thomson de Cardington* nu este o carte de succes, căci nu este scrisă în stilul obişnuit al autoarei şi, de fapt, nu interesează mult publicul francez. Felici-tând-o, Claudel îi destăinuie regretul său de a vedea la Thomson un anume prost-gust în domeniul literaturii: „Trebuie să vă mărturisesc, spre marea mea surprindere, că în simpatia mea s-a amestecat şi un sentiment indiscutabil de gelozie... E cam trist să observi eroul dum-

[1] Prinţesa **Bibescu,** *Schimburi de păreri cu Paul Claudel,* p. 93.

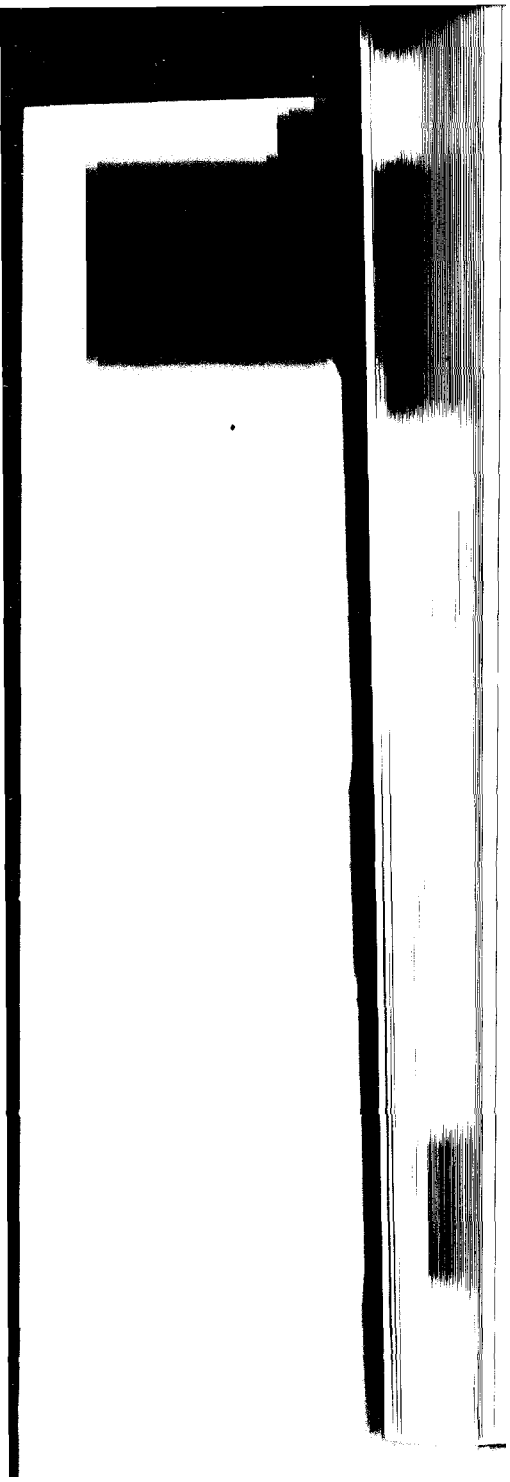

**Ghislain de Diesbach**

neavoastră admirând pe Renan şi pe Anatole France. *Ştia pe dinafară pagini întregi din «Thai's.»* Ce păcat!"[1]

## *Intrigi la Curtea regală*

Ca de fiecare dată când îi apare o nouă carte, Martha se află în România, unde frumuseţea Mogoşoaie/ o face să uite că trăieşte într-o ţară aflată în plină anarhie economică şi dominată de certuri ale dinastiei regale. Efectele crizei sunt deja severe în Franţa, dar în România se dovedesc şi mai serioase şi multe familii, pe vremuri bogate, se pomenesc sărăcite. Lipsiţi de sejururile lor obişnuite la Paris, tinerii la modă

şi bătrânii *frumoşi* îşi plimbă melancolic lenea coclită din cafenea în cafenea, comentând ştirile zilei, tot mai puţin bune, şi relatând anecdote picante, ca cea care urmează şi care surprinde de minune atmosfera epocii: Funcţionarii nu mai sunt plătiţi şi nici ofiţerii. Un colonel strâns cu uşa insistă să-1 vadă pe ministrul Finanţelor care nu are chef să-1 primească. Colonelul se instalează în anticamera ministrului şi declară că nu pleacă de acolo înainte de a vorbi cu ministrul. Acesta, pe nume Argetoianu, cedează în cele din urma şi aude următoarea declaraţie: „I-am învăţat pe soldaţii mei să fure. I-am învăţat pe ofiţerii mei să devină peşti. Ce-mi mai rămâne să îi învăţ pe cai?" Ministrul a râs şi colonelul şi-a primit banii... Mai mult că oricând, Curtea regală este o replică a

*Ibid.,* p. 97.





celei descrise de Stendhal în *Mănăstirea din P arma.* Aşa încât Martha o desemnează în *Jurnal* sub titlul celebrului ornan. Scandalul principal al zilei îl constituie intenţia presupusă a reginei, nu fără ternei se pare, de a promova o altă dinastie în locul celei întemeiate de Carol I. Regele si-a călcat de fapt promisiunea de a rupe legătura cu Lupeasca, instalată nu departe de palat, într-o mică vilă, unde prezenţa ei nu mai constituie un secret pentru nimeni, ci este doar prilej de scandal pentru opinia publică, indignată de influenţa în creştere a acesteia, ca şi de rolul ei nefast. De la naşterea fiicei sale Ileana, regina Măria a preferat-o celorlalţi copii şi visează să întemeieze cu ajutorul ei o dinastie cu adevărat naţională, care o va înlătura pe cea Hohenzollern. Se vorbeşte cu insistentă la Bucureşti că Ileana ar fi fiica lui Barbu Ştirbei, cumnatul Marthei, iar aceasta, în *Jurnal,* confirmă zvonul. Născută în ţară, dintr-un tată presupus a aparţine uneia dintre vechile familii domnitoare, Ileana, ca urmare a căsătoriei pe care o va face, ar putea eventual să ofere o soluţie naţională problemei dinastice, înrăutăţită şi de faptul că prinţul Nicolae, căsătorit în 1931 cu o simplă cetăţeană, doamna Tohan, a trebuit să renunţe la tron. Logodna Ileanei cu contele Hochberg, fiul celebrei prinţese von Pless, fusese ruptă, căci regina Măria, în pofida unei mari experienţe în privinţa bărbaţilor, nu îşi dăduse seama că acesta era puţin capabil să dea naştere unui nou neam. Ileana plânsese, iar apoi acceptase un alt pretendent, arhiducele Anton de Habsburg. Căsătoria a fost oficiată cu mare pompă la 26 iulie 1931, „la întretăierea imperiilor moarte", cum scria Martha în seara evenimentului, pe parcursul căruia monseniorul Ghika insistase, în discursul lui, asupra imposibilităţii desfacerii căsătoriei, în faţa unui auditoriu a cărui purtare constituia o dovadă contrarie.

Ceea ce contele Hochberg n-ar fi putut să facă, arhiducele Anton a reuşit până în cel mai mic amănunt: nou$_a$ arhiducesă e însărcinată, iar regina Măria, pentru a asigura mai bine drepturile copilului ce se va naşte, ar dori ca fiica ei să nască pe teritoriul român. Vorbeşte despre aceasta la început cam distrată, pentru a sugera ideea apoi revine la ea si sfârşeşte prin atâtea insistenţe, încât Carol se supără. In ziua de 4 iulie 1932, Martha se află la aeroportul Băneasa pentru a-1 aştepta pe George, când î] vede aterizând pe arhiducele Anton, venit de la Viena c« să ia micul dejun cu soacra lui. înştiinţat imediat de această sosire, regele contramandează dejunul de la mama lui şi îi cere să-1 întâlnească la sora sa, regina Greciei, care locuia pe atunci la Bucureşti. In aceeaşi seară, Martha află că regele Carol al II-lea s-a opus cu înverşunare ca Ileana să dea naştere copilului pe teritoriul român, căci ar face proastă impresie în Transilvania, unde Habsburgii erau detestaţi. „Furie, rugăminţi, lacrimile viitoarei regente (regina Măria). Cere să îl vadă pe Vaida, preşedintele Consiliului de Miniştri. Acesta îi confirmă cuvintele regelui: în Transilvania, Habsburgii sunt consideraţi opresori... Regina leşină. A vorbit prea mult: «O să cresc eu copilul» etc. A căpătat experienţă cu fiul ei, se pricepe, relatau ironic spectatorii acestei drame publice de familie, asemenea cu tot ce se petrece aici."[1]

Naşterea arhiducelui Ştefan, la 15 august 1932, reali zează pe deplin dorinţele bunicii lui, pe care Martha, to mai enervată de purtarea ei, o numeşte „un al doile; Wilhelm al II-lea în fustă." E ciudat de observat cum cinci sprezece ani mai târziu, o altă femeie, Ana Pauker, va re

[1] *Jurnal,* 4 iulie 1932.





lua proiectul reginei Măria, gândindu-se o clipă să-1 înlocuiască pe regele Mihai cu arhiducele pe jumătate român.

## *Serbare la Downing Street*

Luna august, petrecută în umiditatea şi izolarea de la Bagnoles, i-a fost de ajuns Marthei ca să se odihnească şi să poată înfrunta Congresul Federaţiei Aeronautice Internaţionale, apoi o căsătorie aproape princiară, aceea a lui Joan MacDonald, una dintre fiicele prim-mi-nistrului, cu doctorul MacKinnon. încântat să constate că Martha s-a deranjat pentru căsătoria fiicei lui, MacDonald îi face o primire

de suverană. O primeşte mai întâi la numărul 10, pe Dowing Street.* Martha soseşte, pro-vocându-i o plăcere copilărească, în automobilul oficial trimis ca s-o aducă, după care savurează plăcerea unor dineuri în doi cu prim-ministrul, care nu îi ascunde neliniştile lui: „Ne facem iluzii în timp ce se pregăteşte un nou *război",* îi mărturiseşte el. într-o seară se serveşte la masă vânat trimis de la Balmoral, de către George al V-lea, însoţit de această notă, scrisă de mâna suveranului: „L-am omorât chiar eu, aşa cum aş dori să omor toţi duşmanii dumneavoastră!"

— Iată un adevărat rege, recunoaşte MacDonald măgulit, deşi declaraţia ucigaşă a lui George al V-lea este de un gust cam discutabil.

In acea seară, după terminarea dineului, Martha şi

* Adresa oficială a prim-ministrului englez la Londra.

gazda ei se urcă pe acoperiş pentru a admira de acolo eclipsa de lună: „Frumuseţea de necrezut a Londrei văzută noaptea... mai ales Colonial Office şi fantoma care îl urmează. Mai multe siluete negre şi fantastice ale cos-rilor în depărtări feerice. Domuri albe, umbre, lumini şi turnul-fantomă Big Ben luminat. Sunetul clopotelor. Căldură. Liniştea aerului. Ceata de pe parcul Saint James şi clădirea Amiralităţii. Urcăm scările de fier ca pe nişte scări de vas şi ne plimbăm mâinile de-a lungul balustradelor, care se vor înnegri de sudoare. Distracţie,

vese lie, amuzamentul acestei seri petrecute pe acoperrşurile Londrei, în compania bărbatului care guvernează acest imperiu etc. O seară admirabilă, la 14 septembrie 1932,"

Martha gustă din nou plăcerea îmbătătoare de a fi prima care cunoaşte răspunsul Marii Britanii dat Germaniei într-o privinţă sau alta, ca si ideile pe care MacDonald intenţionează să le dezvolte în apropiatul său discurs radiodifuzat, în cabinetul de lucru de pe Downing Street, Martha respiră un aer de glorie, care o exaltă şi îi dă o oarecare ameţeală, ca şi cum soarta a milioane de oameni *i* depinde de ea.

La căsătoria lui Joan MacDonald la Chequers, Martr şi-a târât un soţ care nu-şi ascunde plictiseala de a fi sil să-şi piardă timpul cu astfel de ceremonii. „Imposibil t îl faci pe un Bibescu să fie bine dispus la o reuniune - o înmormântare, o căsătorie - unde nu este el în centrul atenţiei, mortul sau însuratul../', încheie Martha, care se amuză de una singură observând unele tipuri britanice de o extravaganţă accentuată, ca această Lady Lavery, „mai boită ca o moartă din mahalalele Bucureştiului, o pretenţioasă care clănţăne din dinţii ei galbeni..."

La întoarcerea de la căsătorie, după care George s-a grăbit să revină în ţară, Martha o întâlneşte la Londra pe





prinţesa Elena, soţia repudiată de Carol al II-lea, venită acolo în tovărăşia fiului ei, voievodul de Alba-Iulia. Prinţesa e furioasă pe soacra ei, fiind aprobată de Martha, care încearcă să o calmeze, ca şi pe cumnatul ei, prinţul Nicolae, care îl ponegreşte teribil pe Carol. „Ce familie!" scrie Martha care apreciază şi mai mult, prin contrast, atmosfera biblică şi liniştitoare a familiei MacDonald, care continuă să trăiască de parcă ar mai fi încă în Scoţia şi îi tratează pe servitori ca pe nişte membri ai familiei: „Atitudine pres-biteriană în privinţa servitorilor", remarcă invitata tor. „Ţin minte - şi doresc să amintesc şi altora - că bunica şi mama prim-ministrului au fost servitoare. Mă încântă latura evanghelică a acestui proces. Cele trei cameriste, timiditatea lor, felul lor de a sta jos, hainele frumoase de duminică. Râsul lor ascuns, înăbuşit în prezenţa prim-ministrului si a fiicelor lui, ca si a mea, ştiind despre mine un lucru nemaipomenit, că sunt «prinţesă»."

împreună cu Desmond MacCarthy, Martha corectează

şpalturile traducerii în engleză a bibliografiei ei asupra lordului Thomson. MacDonald, căruia i s-a înmânat textul, găseşte lucruri de criticat, căci se pare că Martha ar fi scris sau chiar a introdus numai în ediţia engleză ceva care 1-a scandalizat pe prim-ministru. Cel puţin asta se poate deduce dintr-un pasaj extras din *furnal:* „Stătea pe canapea şi citea corecturile. Complimente, apoi o lovitură de măciucă. Am îndurat totul, dar eram gata să plâng. Iată la ce se rezumă teama de răutatea publică, teama pentru bunul renume: «Dacă eu v-aş fi scris asta, n-aş fi vrut să o publicaţi."... Foarte zguduită, îi place hotărârea mea de a chema pe Desmond MacCarty."[1] Fără îndoială

[1] *Ibid., 22* septembrie 1932.





că Martha, aşa cum i-a reproşat abatele Mugnier cu câţiva ani în urmă, cedează vanităţii de a transforma un mort într-un admirator, determinându-1 să spună tot binele pe care îl crede despre ea....

De când a început marea ei operă, Martha lucrează la adunarea materialelor fără să se teamă de amploarea proiectului, atât de complex şi de vast, încât nu va reuşi să-1 ducă la capăt şi va muri, trecută de optzeci de ani, aplecată asupra acestei *Nimfe Europa,* care se îndepărtează cu cât o urmăreşte mai mult. Se află încă în prima fază, cea a entuziasmului concepţiei. Din fericire, a hotărât să înceapă cu începutul, adică cu strămoşii măreţi, cei care au făcut gloria Bizanţului şi au răspândit civilizaţia creştină în arhipelagul grecesc. Se dusese pe vremuri la Constantinopol ca turistă şi, cu inima bătând doar pentru Emmanuel, nu s-a uitat la oraş decât pentru a i-1 descrie lui. Trebuie să se întoarcă acolo în calitate de istoric. Prilejul apare cu ocazia recentei numiri a lui Charles de Chambrun ca ambasador al Franţei în Turcia.

## *Peregrinări europene*

Martha călătoreşte la Constantinopol cu Orient-Ex-press şi la sosire, pe 5 octombrie, vederea oraşului antic îi provoacă o emoţie ciudată, amestec de duioşie, la

gândul unei tinereţi deja îndepărtate, şi de exaltare care cuprinde un autor la descoperirea subiectului său. Iluzia trecutului este atât de puternică, încât Martha exclamă: „Mi se pare că văd apărând pe vârful acestor



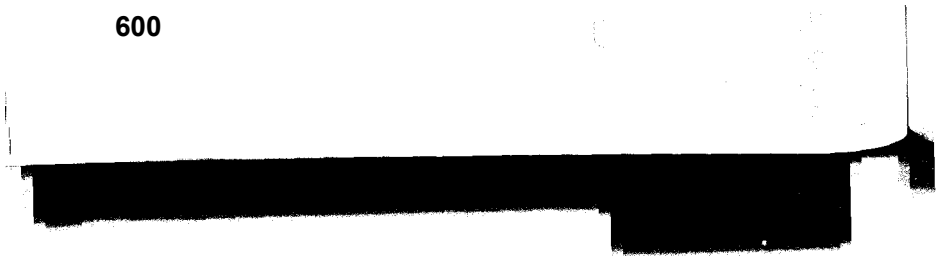

***Prinţesa Bibescu***

coline armatele lui Filip şi Alexandru!" Pe măsură ce trenul o apropie de imaginea sublimă, Martha repetă cu entuziasmul bărbătesc al unui războinic: „O să-1 cuceresc, o să-1 cuceresc!"

Vioaia Mărie Murat, născută Rohan-Chabot, domneşte la ambasadă într-o poziţie limpede pentru cei la curent cu situaţia, dar ciudată pentru alţii. Unei persoane căreia nu i-a fost niciodată prezentată şi care a întrebat-o naiv dacă ea este stăpâna casei, Mărie îi răspunsese cu un aer modest: „Nu, nu sunt decât amanta ambasadorului..." în schimb, se revoltă atunci când diplomaţii străini refuză să o trateze drept soţie legitimă. Astfel încât, *cei doi Chambrun,* cum sunt numiţi în mod curent, merg împreună cu Martha să ia dejunul la ambasada Marii Britanii, iar Şir George Clark o aşază pe Martha în dreapta lui şi pe Mărie Murat pe al patrulea loc la masă, în timp ce Chambrun, considerat celibatar, este plasat mai puţin bine decât ar fi meritat. „De aici nemulţumirea falsului cuplu, care critică mâncarea şi vinul", remarcă Martha. „Charles nu a fost atât de strălucitor şi de amabil. Pe drum spre ambasada lor a strigat: «Trăiască republica!» Cu două zile înainte, Mărie spunea: «îmi respectă întotdeauna rangul de alteţă şi de fiică de duce...»"[1]

Redescoperit cu alţi ochi şi cu privirea unei femei pe care istoria o emoţionează, Constantinopolul este o încântare. Pentru Martha, căreia îi place să spună: „Viaţa mea nu este decât vis şi mitologie", anticul Bizanţ evocă una dintre acele vieţi pe care îşi închipuie că le-a trăit în decursul unor reincarnări succesive, în Sfânta Sofia, acest vas naufragiat al creştinătăţii, simte cum încă palpită

[1] *Ibid.,* 10 octombrie 1932.

ceva infinit, ceva de ordin divin, sentimentul că o credinţă persistă în ciuda persecuţiilor şi a sacrilegiilor -sentimentul unei linişti a sufletului care se impune dincolo de războaie si catastrofe. „Siguranţa că în această linişte binevenită m-a pătruns o astfel de fericire../', scria ea, „a făcut ca înainte de a ieşi din biserică să mă duc să îmbrăţişez una dintre coloane pentru a traduce în expresie omenească ceea ce simţeam în chip divin: frumuseţea lucrului care nu mai există, fericirea invizibilului, prezenta în sine".[1] A doua zi se întoarce la Sfânta Sofia pentru o nouă experienţă. Cere să se stingă toate luminile şi rămâne singură, sprijinită de una dintre coloane, gân-dindu-se la strămoşii care au venit acolo, „care au crezut că sunt şi s-au simţit moştenitorii, apărătorii acestei idei care s-a transformat în piatră, care s-au simţit ca cei de acolo şi au iubit-o ca pe o captivă."

La Viena, unde se duce la sfârşitul lui octombrie, este pusă în faţă cu un alt trecut care irupe şi o emoţionează şi mai mult. Aici ruinele sunt de ordin moral, într-un decor intact, dar lipsit de viată, locuitorii par să-si fi pierdut sufletul. Totul este trist si cenuşiu, nepotrivit si condamnat la risipire, ca mobilele vechi într-un magazin. Haosul din societate se manifestă prin combinaţii matrimoniale uimitoare, ca şi cum războiul ar fi avut -ca efect secundar - formarea de cupluri folosind alte criterii. La castelul Hermannmestec, la prinţul Kinsky, Martha descoperă acest nou tip de cupluri, care i-au fost descrise cu consternare la Viena. Au sosit la castel, ca să vâneze, contele Dudley, căpitanul Wood, „etalându-si divina lor obrăznicie de englezi", contele Paul von

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii,* v. 3, p. 69.



iviunster, nepotul fostului ambasador al Germaniei la Londra, baronul şi baroana Alphonse de Rothschild, o prinţesă Lonyay, născută Hohenlohe, a cărei fiică este căsătorită cu căpitanul Wood. O coincidenţă ciudată: a doua nevastă a stăpânului casei este fiica baronului von dem Bussche, ministrul Germaniei la Bucureşti care voia să o aresteze pe Martha în timpul războiului. Acum, când partida s-a încheiat, trecutul se poate evoca fără ranchiună. Este mult mai uşor să cazi de acord asupra viitorului şi Martha

este foarte surprinsă să-1 audă pe Kinsky spunând că nimeni nu vrea o restauraţie a Hab-sburgilor în fosta Boemie, ci o mare Germanie unificată, în preziua plecării ei, contele Anton Apponyi, venit să ia masa la Hermannmestec, prezice o catastrofă: „Totul se îndreaptă spre un nou *război",* spune el. E prea târziu ca să mai opreşti ceva şi, de data aceasta, totul va fi distrus. Nu va mai rămâne nimic. Fiul meu e crescut în Anglia şi am să-1 trimit în America, cât mai departe cu putinţă... La începutul ultimului război, bătrânul ambasador al Rusiei mi-a spus: «Acest război va reprezenta distrugerea Almanahului de Gotha.»"[1]

Când ajunge la Viena, Martha simte aproape o uşurare sufletească. Hermannmestec i s-a părut prea urât, fără graţie arhitecturală şi fără o atmosferă veselă, în ceea ce priveşte vânătoarea, a găsit-o prea asemănătoare celei descrise de ea în *Catherine-Paris* şi nu poate simţi decât dezgust în faţa acestui „măcel imund, a acestor animale din care ieşeau mari baloane de un cenuşiu-deschis, care erau maţele lor. Şi acest miros de latrină. Ţări de femei însărcinate si de animale cu burţile sfârtecate. Grosolănia

[1] *Jurnal,* 8 noiembrie 1932.





care se ascunde sub toate, în spatele unei patine englezeşti subţiri/'[1]

La Viena, în vechiul palat al familiei Thurn-und-Taxis totul este, dimpotrivă, doar gratie si delicateţe, la care se adaugă melancolia lucrurilor fragile si ameninţate. Prinţul Alexandru a îmbătrânit mult. Nu mai are putere să cânte la vioară şi să-si distreze astfel soţia, paralizată pe jumătate în urma unui atac. Aceasta lăcrimează la vederea Marthei, evocând împreună cu ea amintiri de la Lautchin si de la Duino, umbra lui Rilke, şi el dispărut, după care se plânge si de încântătorul ei soţ, acuzându-1 de a fi devenit bolşevic... Martha îşi dă seama, în cele din urmă, că biata femeie şi-a pierdut minţile. Desigur că e mai bine astfel, căci suferă mai puţin de soarta ţării ei, condamnată să moară de foame înainte să fie devorată de vecinul ei.

E un contrast patetic între această capitală ruinată, ce pare abrutizată, si Londra căreia opulenta ei austeră îi conferă un fel de frumuseţe; Londra, al cărei singur nume e pentru ea „ca rezonanta unui tunet îndepărtat şi ca o *catifea",* Londra, în fine, vechiul oraş maritim unde aerul miroase a tutun de Virginia şi a gudron, a saramură şi a gardenii... Nu lumea

Londrei, aristocratică şi arogantă, o mai atrage, ci omul pe care această lume trebuie să-1 asculte, vrând-nevrând, prim-ministrul laburist, care, dacă nu ia masa cu tacâmuri de aur, are, în conformitate cu o celebră formulă, plăcerea de a comanda celor care dispun de ele. în ciuda gustului ei pentru marile nume ereditare, Martha simte pentru MacDonald atracţia femeilor pentru bărbaţii duri sau tandreţea unei

*Ibid., 5* noiembrie 1932.





mame pentru un fiu risipitor, acum căpătuit. Ceea ce o cucereşte la acest om în pragul bătrâneţii este mai puţin farmecul lui personal, cât ciudăţenia destinului său: Latura de roman de aventuri pentru bărbaţi, în acelaşi timp Walter Scott şi basme arabe, în care sărmanul băiat fără casă şi masă ajunge mare vizir... «Sunt Tenebrosul, Văduvul, Neconsolatul...»* Conspiraţia femeilor din înalta societate pentru a-1 consola că este prim-ministra."[1]

Când îl revede, în martie 1933, notează în legătură cu aceasta: „Sunt ciudat de fericită, înţeleg de ce. E o realizare firească, în armonie cu destinul meu... MacDonald spre care se îndreaptă astăzi toate speranţele acestei părţi a omenirii pe care o iubesc - şi care este cealaltă patrie a

"[2]

mea...

La începutul anului face o călătorie destul de lungă la Londra, întreruptă de un sfârşit de săptămână la Chequers, unde, se pare, a avut nevoie de întregul ei simţ istoric pentru a aprecia atmosfera de *Vicar savoiard,* un amestec ca la Rousseau, de mari sentimente şi de umile treburi domestice, dar e atât de fascinată de MacDonald, încât este gata să-i sacrifice multe vanităţi mondene. Nemulţumiţi de a-şi scrie doar când sunt despărţiţi, cei doi îşi continuă corespondenţa când Martha se află la Londra, schimbând bilete între hotelul *Ritz* si Downing Street, în ciuda grijilor cauzate de faptul că e la putere, MacDonald găseşte timpul necesar pentru a merge din când în când la Paris, iar Martha îl vede mai des ca pe Thomson. La plecarea lui MacDonald la Roma, în martie 1933, Martha

* Vezi Gerard de Nerval: *El Desdichado* din ciclul *Leş chimeres.* „Je suiş le Tenebreux, - le Veuf - l'Inconsole."

[1] *furnal, 2* august 1933.

[2] *Ibid.,* 11 martie 1933.

simte bucuria orgolioasă *de a* putea să spună, citind discursul pronunţat de el acolo, că ea este oarecum inspira, toarea lui: „Am acţionat ca europenii, ar trebui să spu^ ca nişte catolici în sensul universal...", declarase MacDo-nald, la care transcriind *fraza,* Martha adaugă: „Sentimentul unei înfăptuiri divine prin mine într-un altu^ împreună cu mine/'[1]

Fireşte că îl laudă pretutindeni pe marele ei bărbat *şi* îşi atribuie, în parte, meritul care i se recunoaşte acestuia. Până atunci, intimitatea dintre ei nu era destul de adâncă pentru a justifica bârfele provocate, dar coresponden , permanentă, întâlnirile din ce în ce mai dese i-au adi într-o nouă fază a legăturii lor.

Cu prilejul unei alte şederi a Marthei la Londra, în ii; lie 1933, pe o căldură tropicală, MacDonald face un *pi* hotărâtor, în preziua întoarcerii Marthei la Paris, îşi i inima în dinţi şi, judecând după *Jurnalul* Marthei, nu îr tâlneşte decât o acceptare încântată: „încerc să-mi amir ţese sărutul, atât de tânăr, de cast, căutând buzele, direc mut", scrie ea la 28 iulie, „îngeri ai fotografiilor, acoperi ţi-vă chipul! Si totuşi... Nimic mai inevitabil şi mai dulc decât acest moment între alte momente, aşteptat, scon ta t, puţin întârziat, aşteptat de trei ani! Mă întorc din Anglia atât de teribil de răsfăţată, încât va trebui să-mi impun săptămâni întregi de disciplină pentru a uita această fericire, pentru a reintra în ordine."[2]

Peste trei zile este încă uluită de această dovadă de dragoste: „Ating astă-seară, înainte de a mă culca, braţul stâng, la îndoitura cotului, acolo unde, deasupra mănuşii, 1-a atins el visător, acest muncitor, acest preot, acest

[1] *Ibid.,* 20 martie 1933.

[2] *Ibid.,* 28 iulie 1933.



om—"[1] Reflectând la noua dragoste, atât de deosebită de ceea simţită faţă de *Kronprinz,* de Beauvau şi de Jouvenel, ţvtartha scrie la 6 august: „Am iubit întotdeauna nobleţea poporului, poezia poporului, inima inaccesibilă a poporului, devenită acum accesibilă... Doar el ştie să iubească. Ca şi cum cele mai frumoase flori, şi anume cele sălbatice, mi-ar fi fost toate dăruite. Este pentru mine exact ceea ce reprezintă un platou plin de flori de munte." Si întrucât în obiectul dragostei totul devine bun, încheie prin a admira la el ceea ce critica la alţii, de pildă hârtia proastă de

scrisori, cumpărată, fără îndoială, de la solduri: „Toate bucuriile rangului înalt, fără vulgarităţile bogăţiei!" scrie ea entuziasmată.

## *Rivala lui Paul Morand*

Această pasiune în creştere pentru MacDonald are ca efect mobilizarea tuturor resurselor spirituale, făcând-o să-şi neglijeze unii prieteni şi, de asemenea, mulţi duşmani. Tratează cu dispreţ atacurile Elenei Vă-cărescu şi află aproape cu indiferenţă de moartea Armei de Noailles, survenită la 30 aprilie 1933: „Biata Arma", notează ea la l mai, „e acolo unde nu mai există nici versuri, nici proză, ci numai viermi,* ar spune Celine, căruia

[1] *Ibid., l* august 1933.

* Joc de cuvinte intraductibil: „Pauvre Arma, note-t-elle le Ier mai, elle est la ou ii n'y a plus ni *vers* ni prose, rien que des *vers,* dirait Celine & qui elle s'etait *ralliee..."* (Sublinierile traducătorului).





i s-a *alăturat...* Era *de* fapt asemenea rândunicii ce se pri> veste în râu şi crede că s-a înecat, deşi se află în vârfuj pomului."

La o lună după moartea verişoarei sale, Martha reacţionează la această ştire, între timp veche, făcând o mărturisire care încheie definitiv capitolul legăturilor furtunoase cu rivala ei: „Ca să spun drept, moartea lui Ludovic Arrachart[1], la treizeci şi sase de ani, mă emoţionează de o mie de ori mai mult... decât a acestei poetese de cincizeci si şapte de ani... Cel mai mare defect al ei, după mine: îi lipsea superioritatea; îi lipsea, de asemenea, gustul."

După dispariţia unei fiinţe legate de tine prin tot felul de fire, inclusiv cel al unei solide inimiciţii, este foarte plăcut să te simţi în viaţă, încă tânără, în plină posesie a facultăţilor şi a unui talent căruia imaginaţia i-a desemnat o capodoperă de îndeplinit şi care urmează să-ţi asigure nemurirea. Scăpată de Jouvenei, mândră de a fi iubită în mod atât de cavaleresc de prim-ministrul celui mai mare regat din lume, Martha îşi găseşte viata plină de plăceri, în pofida celor patruzeci si şapte de ani, este încă foarte frumoasă, de o frumuseţe maiestuoasă şi puţin rigidă, care trădează mai puţin vârsta decât accentuează strălucirea poziţiei ei mondene. Chipul şi-a

păstrat toată expresia lui cuceritoare si îi va aduce într-o zi această apostrofă amuzantă dar admirativă din partea unui tânăr căruţaş: „Ai o mutră de-ţi vine să o mănânci!"

Martha şi-a descoperit şi o altă pasiune, aeriană de data aceasta, şi pe care o împarte cu soţul ei: aviaţia. De câţiva ani, Philip Sassoon îi pune la dispoziţie avionul său personal pentru a zbura la Londra sau a se întoarce

[!] Ludovic Arrachart era un tânăr aviator, om cumsecade si arătos, care a venit de mai multe ori la Mogosoaia.





la Paris. Zborul la câteva sute de metri de la sol i-a relevat un alt aspect al pământului, şi anume plăcerea de a vedea peisajul dintr-un alt unghi, desfăşurându-se ca unul dintre acele covoare orientale al cărui desen îi place. Avionul e făcut pentru mine", scrie ea. „Această puritate, această izolare arogantă, această tăcere care îţi provoacă o asurzire voluntară[1]. Ridicarea în aer, puritatea aerului simţite în toată fiinţa mea. Respir cu deliciu.... virginitatea aerului." Şi, de fiecare dată când ia avionul, notează minut cu minut impresiile de zbor, străduindu-se să urmărească cu creionul în mână schimbările atât de rapide ale luminii şi ale umbrei, jocurile norilor şi reflectarea lor pe mare. „în cer, unde suntem la două mii de metri altitudine, e lumină, soare, lumină albastră şi aurită. La capătul orizontului circular s-a format un şir de nori de aceeaşi culoare cu pământul, de un violet dulce de ametist, amestecat cu lut. Ca urmare, cerul nu pare să înceapă decât de la inelul verde-pal care domină întreg circuitul, acest inel întunecat unde cerul şi pământul se unesc. Deasupra inelului pal se ridică o cupolă de azur, al cărei centru suntem noi, o porumbiţă de oţel atârnată în bolta unei Sfinte Sofii cereşti."[2]

Presimţind progresul rapid al aviaţiei, Martha remarcă pe bună dreptate: „Fac aceste călătorii cu un spirit vechi - în stare de graţie. Sentimentul va trece. Alte generaţii nu se vor mai mira de acest miracol. Li se va toci sentimentul zborului, viu la mine ca o primă dragoste. Scriu deci în această privinţă: nimeni nu va simţi vreodată plăcerea încercată de mine."

[1] Din pricina beţişoarelor care se vârau în urechi pentru a apăra tim panele împotriva diferenţelor bruşte de presiune atmosferica.

[2] *Jurnal, 27* septembrie 1933.

Pentru prima oară, la începutul lui iunie 1933 face o călătorie mai lungă decât traversarea Canalului Mânecii, zburând de la Bucureşti la Paris pentru a-şi semna cărţile la vânzarea organizată de Scriitorii combatanţi, fapt semnalat de ziarul *Excelsior:* „Nu se pot servi bine, în acelaşi timp, literatura franceză şi propaganda pentru turismul aeronautic." Descoperirea din cabina avionului a unui traseu efectuat mai înainte cu Orient-Express o încântă şi îi dă gustul relatărilor aeriene, care constituie unul dintre aspectele ignorate ale talentului ei: „Zborul reînnoieşte sentimentul poetic", scrie ea constatând îi curând cu tristeţe că se obişnuieşte cu acest miracol: „Totul se topeşte, chiar şi plăcerea de a zbura, deşi pri mă clipă e delicioasă. Scriu asta în aer: Anglia e mai fru moaşă decât celelalte ţări. Peluzele sunt atât de pure, încât la această oră, şase si jumătate, reflectă arborii ca apa Fiecare arbore are umbra lui izolată." De acum înainte va avea pentru fiecare zbor un carnet special în care îs: va consemna impresiile.

Când revine pe pământ, în ambele sensuri ale expresiei, îşi aplică asupra oamenilor facultăţile ei de observaţie şi părăseşte stilul lui Virgiliu pentru pana lui Saint-Simon. Ecourile *Mănăstirii .din Parma,* adică ale Curţii regale de la Bucureşti, nu ajung întotdeauna până la Mo-goşoaia, apărată de splendoarea ei împotriva vulgarităţii capitalei, deşi Martha apare uneori pentru o corvoadă oficială, care îi stârneşte verva satirică, asemenea acestei treceri în revistă a armatei la Sinaia, în septembrie 1933, la care asistă suveranii Micii Antante. Totul e de un ridicol care scapă majorităţii participanţilor: „Cele trei regine care dădeau din cap când treceau drapelele. Regii care se distrau de moartea altora, căci nu fac parte din regi-



ment când acesta merge la atac. Aceste ipocrizii sunt îngrozitoare. Mă uitam la tinerii ţărani în cizme împuţite care alergau, îmbrăcaţi în haine noi, filfizoni, curajoşi, îvtici toboşari extatici. Toată această brutalitate, îmbrăcată în haine noi, pentru a se pregăti de moarte, pentru a fi distrusă de avioane, de bombe... Contrastul dintre el (regele Carol al II-lea) şi cel al Iugoslaviei. Bărbia regelui Alexandru. Si el e urât. Uniforma lui de vânător de munte român, cu egrete, e ridicolă dar figura e inteligentă... Ce urâtă e toată această lume păroasă, bătrână. Soarele, aerul vesel al regelui Carol. Soseşte

pe jos cu bastonul de mareşal în mână. Surâsul lui radios. «Regele e radios», spune una dintre bătrânele *curtezane.* Bereta lui ridicolă, de fals vânător de munte, prea mare, de un albastru deschis, tenul lui roz, părul blond, mustaţa palidă. E ca mama lui - şi este o femeie. Ideea că este o femeie nu mă părăseşte. Felul cum îşi îmbrăţişează fiul are ceva de doică. Se vede un Hohenzollern - bravul băieţaş - defilând pe muzica din *la Madelon.* Aceşti domni îşi prezintă regimentele unii altora, regimente care nu le aparţin decât de formă."[1]

în comparaţie cu Curtea regală a României, cea a Italiei îi oferă un spectacol de mai bună calitate. Căsătoria prinţului de Piemont cu prinţesa Marie-Jose a Belgiei i-a conferit, în afara unei oarecare tinereţi, şi un spirit nou. Trecând prin Veneţia în aprilie, Martha zărise familia regală în loja ei la opera Fenice şi judecase astfel această galerie de alteţe: „Prinţul de Piemont, un ţăran frumos muntenegrean, fără fineţe. Ducele de Genova, un degenerat superior, cu chipul emoţionat, ca un fildeş chi-

[1] *Jurnal,* 25 septembrie 1933.





nezesc, liniile inegale ale chipului uzat de timp, trup^j complet dezarticulat, ca al unei marionete nervoase Nelinişlea animalelor de mare rasă... La dreapta, Marie-Jose a Belgiei, pală, cu păr blond cârlionţat, cu ochii oblici *si* cu nasul scurt. Ar avea un aspect plebeian, dacă ceva - un fel de flacără rece în privire şi un rictus amar când surâde - nu ar prevesti puterea unei voinţe mult timp răniteV[1]

Charles de Chambrun tocmai a fost numit în locul lui; Jouvenel ca ambasador la Roma, pe lângă Quirinal, si a sosit la post, urmat la scurt timp de Mărie Murat, al cărei soţ este pe moarte, ceea ce permite speranţa unei reglementări apropiate. Pentru Martha, călătoria la Roma are ca scop oferirea Cupei Bibescu, numită astfel în onoarea lui George, cu prilejul congresului anual al Federaţiei Aeronautice Internaţionale, dar, de fapt, Roma nu este decât o escală în drumul spre Egipt, unde George şi ea ajung la bordul unui hidroavion cu patru motoare. O dată ajunşi acolo, fac mai multe excursii cu avionul, ceea ce le îngăduie să vadă de sus locurile descoperite pe vremuri în automobil. Astfel, templul de la Luxor le apare ca „un instrument muzical cu corzi, la care cântă soarele", iar piramidele ca „doi sâni mici şi auriţi", în timp ce valea

Nilului nu e decât „o panglică largă, de un verde-albastru, pe nisipurile roz."

La întoarcerea lor la Cairo, la 31 decembrie 1933, află despre asasinarea cu două zile mai înainte a lui I. G. Duca, şeful Partidului Liberal român si unul dintre cei mai vechi prieteni ai lor. Cu un an în urmă, când Duca o sfătuia pe Martha să renunţe să meargă la Paris cu avio-

[2] *im.,* 25 aprilie 1933. 612



, ea îi răspunsese pe jumătate glumind, pe jumătate gerios: „Politica e un sport mult mai primejdios decât aviaţia." Nu crezuse pe atunci că va fi un profet atât de bun.

în luna noiembrie, nelinişti t de agitaţia prohitleristă a nemţilor din Transilvania, ca şi de puterea crescândă a *Gărzii* de Fier, de inspiraţie naţional-socialistă, Carol al II-lea ceruse demisia prim-ministrului Vaida, considerat prea îngăduitor faţă de noul partid, îl însărcinase apoi pe Duca să constituie un cabinet liberal şi să se opună Gărzii de Fier, desfiinţată pentru a treia oară. Sediile îi fuseseră închise, arhivele confiscate si unii membri arestaţi. Riposta n-a întârziat. La 29 decembrie, plecând de la o audientă regală, Ion Duca fusese împuşcat de către trei foşti gardişti, în gara Sinaia, unde aştepta trenul spre Bucureşti. Mai târziu va exista bănuiala că atât Carol al II-lea cât si Lupeasca fuseseră instigatorii crimei, întrucât ambii îl urau pe Duca. Prin suprimarea lui, Carol al II-lea şi Lupeasca dădeau o dublă lovitură, sau cel puţin aşa credeau ei, folosind pretextul pentru a lichida Garda de Fier, al cărei antisemitism militant o neliniştea pe Lupeasca. Cei trei criminali vor fi condamnaţi la puşcărie pe viaţă, dar şeful mişcării, Codreanu, va fi achitat în cele din urmă.

Orientul are avantajul de a reduce totul, chiar şi moartea, la adevărata ei importanţă, adică la zero. în soarele de la Cairo, asasinarea lui Ion Duca nu mai este decât un banal fapt divers, la care Martha îşi spune că se va gândi mai târziu, la întoarcerea în România, în capitala egipteană, viaţa mondenă se derulează din plin, o imagine fidelă, cu mai mulţi bani şi cu mai puţin gust, a celei care poate fi dusă în capitalele europene. Desfăşurarea de fast îi suscită mai multă ironie decât admiraţie Marthei,

care, conştientă de a se simţi puţin românca la Paris sau la Londra, se consideră foarte franţuzoaică în saloanele cu mobilă Ludovic al XV-lea turcesc sau Ludovic al XVI-lea lăcuit.

La începutul lui ianuarie 1934 îşi reia excursiile aeriene deasupra Egiptului şi adună note de călătorie care, prin calitatea observaţiilor, o fac pe autoare egală lui Paul Morand, cel din cartea *Nimic decât pământul* si *Iarna în Caraibe.* „Văzut din avion, Egiptul", scrie ea, „seamănă cu o planşă anatomică minunată: vene, artere, vinişoare arteriale, infinit de complicate, dar având toate un sens. Arbori ai vieţii, ramificaţii, ramuri întinse, un desen pal, bronhii, plămâni desenaţi delicat si logic, o precizie vegetală, culori deschise pe un fundal întunecat, nuanţele fiind în piele de căprioară, mănuşi de antilopă, toate nuanţele de grej, de bej... Fluviul a părăsit pământul încercuit cu argint viu. Se înfundă sinuos în adâncimile cerului, intră în ţara norilor si va fertiliza pe Nut, divinitatea cerului."[1]

Revenită în Europa, Martha va rezuma astfel amintirea păstrată acestor incursiuni rapide prin spaţiu şi timp datorită avionului: „Zburând deasupra Egiptului, a Cretei, a Greciei, a Romei şi a Provansei, am conştiinţa că nu aparţin nimănui, cel mult acestui mare spaţiu care nu mai există, imperiul roman, şi care există încă, aşa cum m-au învăţat unii oameni: Thomson, MacDonald, Lloyd..."[2]

r.

*,'4*

[1] *Ibid.,* note din ianuarie 1934.

[2] *Ibid.*



***Prinţesa Bibescu***

# *Proconsulul din Tripoli*

La Paris, unde soseşte la sfârşitul lunii ianuarie, cade în plină Frondă, după expresia doamnei de Castries. „Femeile adoră asta!", constată ea văzând excitarea fericită a *primei nepoate.* La 6 februarie, ieşind de la doamna Alphonse Daudet, de pe rue de Bellechasse, găseşte bulevardul Saint-Germain barat de o manifestaţie si consideră că e mai prudent să nu meargă să vadă ce se întâmplă.

A doua zi dimineaţa, conducându-1 pe George la aeroportul Bourget, vede în Place de la Concorde „scheletele maşinilor arse, grilele din jurul pomilor smulse, murd-ria şi dezolarea." Ascultă relatarea evenimentelor, dar nu se interesează cu adevărat de aceste lupte de stradă sau parlamentare, o agitaţie nedemnă de un mare popor, împărtăşeşte în această privinţă părerea lui George care îi scrie de la Londra: „Ce uşurare să

simţi calmul olimpian al imperiului!" Se aşteaptă o grevă generală şi la 11 februarie, la un dejun la doamna de Vogiie, Bernard Fay anunţă un nou directorat. Peste două zile, la un alt dineu la Artheme Fayard, acesta prezice sfârşitul regimului.

Mai grave, de fapt, i se par evenimentele de la Viena, care trădează o adâncă tulburare în Austria. Mişcarea social-democrată a fost zdrobită, iar MacDonald îi scrie cu tristeţe în această privinţă: „Prietenii mei sunt morţi..." La Viena s-a stins bătrâna prinţesă von Thurn-und-Taxis, care nu va asista la aservirea tării ei. în fine, pentru a încheia seria sângeroasă a lunii februarie 1934, regele Albert I se sinucide cu prilejul unei excursii pe munte. Expertă în a plânge nenorocirile celor mari, Martha îşi acordează lira





şi cu mult entuziasm cântă pentru revista *l'Ilustration* virtuţile rare ale regelui belgienilor,[1] prilej pentru ea de a-1 aminti memoriei scurte a oamenilor pe scumpul rege Ferdinand I al României, sfântul Meinrad al propriei ei martirologii.

Farmecul călătoriilor aeriene, senzaţia îmbătătoare de a vedea, aşa cum îşi imagina Bonaparte în vis, pământul ce fuge sub tine, reprezintă plăceri prea vii pentru a nu le prinde, în trecere, de fiecare dată când i se iveşte ocazia si Dumnezeu e martor că Federaţia Aeronautică Internaţională îi oferă astfel de şanse din plin! întrucât George a devenit preşedintele ei, Martha îl întovărăşeşte în majoritatea deplasărilor oficiale: nu s-au văzut niciodată atât de mult. Italo Balbo, un prieten al lui George, deja faimos pentru că a traversat Atlanticul în hidro-avion, o invită personal să se alăture soţului ei în Libia, pentru Cupa de Aur a aviaţiei.

Un hidroavion al aviaţiei italiene o aşteaptă la Marignan pentru a o duce la Ostia, unde i se fac onoruri oficiale cu o efervescenţă cu totul latină. Martha îşi petrece noaptea la palatul Farnese, unde Mărie Murat, văduva veselă, s-a logodit cu ambasadorul si aşteaptă sfârşitul perioadei de doliu pentru a se căsători cu Charles de Chambrun. La 4 mai, Martha se îmbarcă la bordul unui avion cu destinaţia Tripoli, unde George a precedat-o. Balbo ţine să o întâmpine chiar el la coborârea din avion şi Martha vrea să-i facă un compliment cu privire la recenta sa numire ca guvernator al Libiei, dar îşi dă seama că Balbo nu apreciază prea mult noul său post.

Prieten din tinereţe cu Mussolini, fondator al fascismului împreună cu el, nu

[1] Acest text va fi reprodus pentru a figura în volumul *Imagini de Epinal,* sub titlul: *Un rege al culmilor: Albert I al Belgiei,* pp. 33-40.





ascunde faptul că este furios că a fost îndepărtat şi îl acuză pe Mussolini că, invidios pe popularitatea lui, a vrut să scape de el.

Repetă cu pasiune, ceea ce dă un aspect bizar chipului gău faunesc: *„Io* urăsc, *io* urăsc să fiu guvernator*." Nu ge sfieste să afirme despre Mussolini: „Sunt omul care îl cunoaşte cel mai bine pe lumea asta şi *io* nu îl mai cunosc, gste un mister ce gândeşte el; nimeni nu ştie ce vrea, dar într-o zi oamenii o să se revolte, îi place să facă pe alţii ga sufere şi, când va muri, memoria lui nu va fi iubită în Italia. I-a făcut pe ai săi să sufere prea mult."[1]

Cuplul Bibescu vizitează Leptis Magna, vila lui Septi-rniu Sever, pe care italienii au început să o dezgroape de sub nisipurile care au acoperit-o. Cei doi Bibescu nu stau prea mult în Libia, unde nu există nimic deosebit în afară de ruine şi de guvernatorul ei pitoresc. Martha nu îl va mai revedea pe mareşalul Balbo, care va avea un sfârşit tragic, în 1940, avionul pilotat de el va fi luat în urmărire, din greşeală, se spune, de către aviaţia italiană, deşi Martha va avea întotdeauna convingerea intimă că a fost doborât cu bună ştiinţă în clipa când încerca să ajungă în Anglia; cu toate acestea, contele Enrico Serra, întâlnit în 1940 la Roma, va susţine contrariul.[2]

Ea şi George pleacă cu avionul la Roma, unde Martha îl vizitează pe Alfons al XIII-lea, care, conştient că aparţine trecutului Spaniei, repetă deseori în conversaţie: „Pe vremea mea...", laitmotiv care sună în urechile Marthei ca glasul unei epoci apuse.

* în original: *Ze* deteste, *Ze* deteste...

[1] *Jurnal,* 6 si 7 mai 1933.

[2] Contele Enrico Serra îi va spune că de fapt Balbo a fost victima pro priilor sale ordine: „Trageţi asupra oricărui avion care nu a fost sem nalat", ar fi spus el, uitând să se semnaleze pe sine.





## *.Egalitate" nu se vinde*

*ceste* călătorii şi mondenităţi neîncetate, o exis-tentă

rătăcitoare, împărţită tot timpul între Franţa, Anglia şi România nu o împiedică pe Martha să lucreze, în timp ce adună documentaţia necesară acestei *Nimfe Europa,* care va fi în aceaşi timp trecutul şi viitorul ei, plăcerea, dar şi pierzania ei, Martha scrie un roman care apare în foileton în *l'Illustration* şi va fi publicat de Grasset în anul următor. Cu toate notele de incest, *Papagalul verde* a încântat; *Catherine-Paris,* o autobiografie măgulitoare, destul de transparentă, cunoscuse un mare succes datorită atât unui stil strălucitor cât şi manierei ei de a arăta lumea mare ca printr-un fel de lanternă magică. Nimeni nu ar fi putut să nu se recunoască, deoarece personajele erau aproape toate frumoase şi sublime. Astfel încât se afirmase că are geniu.

*Egalitate* nu se bucură de aceeaşi favoare din mai multe motive, care au scăpat pătrunderii psihologice a autoarei. Tema romanului o constituie o mezalianţă faimoasă: dragostea prinţesei de Lambesc pentru un om politic, strălucitor, nici vorbă, dar provenit din lumea cea mai de jos. Or, în Franţa, dacă mulţi proferează aversiunea faţă de aristocraţie, există obligaţia ca ea să se conformeze, în schimb, imaginii pe care oamenii de rând şi-au făcut-o despre nobilime, adică să fie arogantă, mândră şi de neclintit în privinţa legăturilor matrimoniale. Cea de-a doua greşeală: Martha, observatoare fină a lumii, a slăbiciunilor şi a ridicolului ei, introduce în carte câteva critici severe, pe care francezii le găsesc legitime, dar pe care detestă să le audă venind din partea unei străine.



***Prinţesa Bibescu***

Nici cei de dreapta şi nici cei de stânga nu pot citi cu plăcere ceea ce gândeşte Martha despre prejudecăţile lor: „Principiile nemuritoare... 89, măreţii străbuni! Ce plictiseală! Jargonul oamenilor de stânga, ca şi cel al foştilor nobili se aseamănă. Strămoşii unora au înlocuit pe cei ai altora. E mereu aceeaşi vanitate prostească."[1] Cu aceeaşi imprudenţă Martha scoate la iveală unul dintre principalele defecte ale francezilor, acela de a se risipi într-o mulţime de caste şi de a avea la dispoziţie întotdeauna una, apropiată de a lor, pe care să o dispreţuiască măcar pentru a se înălţa cu o treaptă pe scara socială, snobism firesc, care constă în a-şi dispreţui concetăţenii, colegii şi vecinii, numindu-i *acei oameni,* apelativ în care intră un întreg univers de superioritate şi de dispreţ

grosolan. *„Acei oameni",* scrie Martha, „se spune de la drepta la stânga, de jos în sus şi de sus în jos în întreaga Franţă frumoasă... Negustorul o spune despre vânzătorul ambulant; catolicul despre evreu; burghezul despre artist; banca protestantă despre cea care nu este protestantă; Institutul Franţei despre Academia Franceză; Camera despre Senat; baroul despre cei care nu sunt în barou; autorii veseli despre cei care sunt trişti; oamenii de teatru despre cei de afaceri; provincialii fără titluri despre cei care au titluri sau îşi acordă singuri titluri."[2]

In acest roman cu titlu revoluţionar, Martha Bibescu descrie situaţia şi mai ales mentalitatea aristocraţiei franceze moderne, atât de marcată de Revoluţie, din care nu pare să-şi fi revenit vreodată, străduindu-se să-şi scuze supravieţuirea printr-o retragere voluntară, o retragere

[1] Prinţesa **Bibescu,** *Egalitate,* p. 23

[2] *Ibid.',* p. 49.



având imprimată *pe ea o* demnitate amară, la adăpostul unui zid de prejudecăţi şi dezgust. Există la această aristocraţie grija de a nu se distinge de cei comuni, dar, î^ acelaşi timp, şi o discreţie exagerată, care stârneşte indiscreţia, în timp ce retragerea voluntară poate apărea drept o manieră ipocrită de a servi drept model. Martha multiplică exemplele acestei atitudini, cum ar fi complimentul făcut în Franţa castelanei când i se spune: „Nu este orgolioasă!" în timp ce în Anglia s-ar spune: „Este foarte frumoasă!" sau „Este atât de bună!"

Intriga romanului este simplă, dar destul de incredibilă pentru a-i linişti pe cititorii provinciali, care ar fi putut înţelege greşit că o prinţesă ar fi acceptat să se căsătorească cu un om venit de nicăieri, chiar dacă ajunge preşedintele Franţei. Descendentă a ducilor de Montjoye, partizană a dinastiei Stuart şi venită cu ei în Franţa, prinţesa de Lambesc este o văduvă de război încântătoare. Fiul ei, un copil firav şi cu caracter bănuitor, este singura amintire păstrată de la soţul său, un văr îndepărtat şi de-abia văzut, cu care se căsătorise în grabă mai înainte ca el să moară în război. Victima unui accident rutier în sudul Franţei, prinţesa e scoasă din maşina ei răsturnată de deputatul-primar de X... care şi-a găsit în acea zi drumul său spre Damasc, în fond, totul ar fi trebuit să despartă această aristocrată ultraregalistă de bărbatul cu

păreri foarte avansate şi de foarte joasă extracţie, fiind, ca şi MacDonald, născut dintr-un tată necunoscut şi o mamă ţărancă, foarte simplă. Pierre Caniot[1] cade imediat sub farmecul tinerei prinţese. După ce i-a făcut curte la spitalul unde a transportat-o, o revede la Paris în acest

[1] Martha Bibescu a dat eroului ei numele cameristei ei, Blanche Caniot, care o va servi cu credinţă timp de aproape o jumătate de secol.





palat Lambesc, descris de Martha după modelul palatului pozzo di Borgo. Este o dragoste mută, tenace, care evoluează prea lent după părerea lui Caniot, dar prea rapid după cea a doamnei de Lambesc, practic zidită de vie de către socrul ei în muzeul Legitimităţii, un vechi palat de bătrân gentilom. Zvonul idilei se răspândeşte rapid în mediile politice şi mondene. Furios să vadă pe subalternii săi criticându-i alegerea, Caniot abandonează oraşul ingrat şi se duce la Paris, unde nu întârzie să devină ministru. Este întovărăşit de un anume Brogniard, un bătrân institutor, care i-a fost ca un tată şi care a rămas pe lângă el ca un fel de eminenţă cenuşie. Singurul punct neplăcut în fericirea lui: dragostea amestecată cu ură pe care i-o poartă Eudoxie, o fată bătrână, care nu se dă în lături nici de la şantaj şi nici de la scrisori anonime pentru a se răzbuna pe indiferenţa lui. „Levantină de o manieră neobosită" pe care Martha o descrie cu voluptate în amănunte pline de o vrajă hidoasă: „Carne de broască ţestoasă, sprâncene aşezate ca nişte lipitori si care se unesc deasupra unui nas porcin, o gură turtită în care luceşte saliva abundentă a femeilor ce trăncănesc şi se ling pe buze alături de oamenii bine plasaţi..."

între ei se stabileşte o legătură considerată la început drept imposibilă de către cei doi interesaţi. Pierre a devenit, între timp, un personaj mult prea important pentru a nu vedea că i se deschid toate porţile. Ca cele de la castelul Azay-le-Brule, proprietatea socrului doamnei de Lambesc, care îl primeşte cu prilejul marilor manevre militare în regiune. Cum să refuze să-1 primească pe ministrul de război de care depinde cariera atâtor prieteni şi rude, refugiaţi în armată, în singura activitate compatibilă cu demnitatea lor? O clipă tulburat de gelozia tânărului Lambesc, care are o aversiune aproape isterică





în privinţa lui Caniot, acest mare amor îşi găseşte încoronarea într-o căsătorie secretă efectuată cu puţin timp înainte ca acest Caniot, ales preşedinte al republicii, să cadă victima unui asasin plătit de monstruoasa Eudoxie.

Poţi să te îndoieşti cu uşurinţă de verosimilul unei astfel

de poveşti, ca si de cel al eroului, care împrumută trăsăturile lui Ramsay MacDonald, Henry de Jouvenel ca şi ale deputatului-primar al oraşului Bordeaux, Adrien Marquet, un dentist radical-socialist, care va conlucra mai târziu, printr-o ciudată schimbare de atitudine, cu guvernul de la Vichy.

Aşa cum Martha va recunoaşte, de bunăvoie, *Egalitate* nu a avut succesul sperat. „Cu toate acestea", îi scrie ea abatelui Mugnier, *„Egalitate* conţinea ceea ce eu cred a fi un adevăr secret, ca şi o mare nenorocire: incompatibilitatea de spirit dintre cele două Frânte, corpul astral al uneia, devenit istorie şi legendă, retrăgându-se de bunăvoie de lângă celălalt, într-un fel de dedublare a personalităţii la naţiunea cea mai profund civilizată din univers."[1] în lipsa sufragiului marelui public, va trebui să se mulţumească cu aprecierile câtorva cunoscători care sunt mai ataşaţi de meritele lucrării decât de credibilitatea povestirii. Claudel, încântat de dragostea din afara convenienţelor mondene, o aplaudă fără reţinere: „Cât sunteţi de franţuzoaică în marele sens al cuvântului!" îi scrie el la 4 aprilie 1935. „Ce bine ştiţi să cuceriţi! Cartea e când un pamflet ascuţit şi neînduplecat, când un roman din care se degajă un parfum... Portretul Elenei Văcărescu e feroce. O vor recunoaşte toţi."[2]

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii,* v. 3, p. 206.

[2] Prinţesa Bibescu, *Schimburi de păreri cu Paul Claudel,* p. 108.





Francis Jammes, un admirator total, îşi va abandona o clipă grădina de zarzavaturi pentru a sărbători liric ge-nul aceleia pe care o botezase *Prinţesa Anemona:* „Nu există o femeie care măcar pe departe să se apropie de arta dumneavoastră de a scrie. Trebuie să ne amintim de Valmore[1] şi de Eugenie de Guerin. Nu cunosc originea dumneavoastră. Ţine de o zână? Şi totuşi, cel mai mare omagiu pe care vi-1 pot aduce, ca unul care este numit cel mai francez dintre poeţi, constă în afirmarea convingerii mele că nimeni nu poate fi mai francez ca dumneavoastră..." Ermitul de Ortez o asigură că *Egalitate „e* la fel de mare ca cel mai mare Balzac", iar apoi, trecând în revistă personajele, le declară pe toate perfecte: „Vă spun că este o capodoperă!" îi repetă el, dar după ce a risipit atâtea complimente, conştient de a fi scris la rândul lui o capodoperă mică de artă epistolară, îi cere Marthei să-1 ţină la curent cu soarta scrisorii: „Vă rog să îmi confirmaţi primirea acestei

scrisori, căci posta se rătăceşte uneori..."

Criticile unor cititori, ca şi indiferenţa majorităţii lor, nu o afectează mult pe Martha, care nici ea însăşi nu consideră cartea o capodoperă şi se gândeşte cu precădere la *Nimfa Europa,* preocuparea ei obsedantă. După ce a citit scrisoarea unui cititor necunoscut, debordând de admiraţie pentru carte, „castă, pură etc.," Martha notează lucid: „Nu cred în asta, ci în Marea Operă."[2]

Pentru a nu-şi compromite numele în lucrări aşa-zise de consum, a căror nevoie o simte uneori, a decis să semneze cu numele Lucile Decaux, în amintirea surorii mult iubite a lui Chateaubriand, romane populare care vor me-

[1] Marceline Desbordes-Valmore.

[2] *furnal,* 2 martie 1935.

rita în fond acest calificativ, datorită succesului repurtat Martha va spune că naşterea lui Lucile Decaux nu a f$_{Os}$j decât rezultatul unui pariu: ca urmare a unui dineu l$_a$ care participau mai mulţi scriitori, fiecare se angajase, îr, glumă, să scrie un roman capabil să placă midinetelor, o artă vulgară dar dificilă. Martha ar fi fost singura care a luat în serios pariul, dictând unui prieten *O dragoste tandra a lui Napoleon: Măria Wakwska,* trimisă anonim la câteva mari cotidiane dintre care doar *Paris-Soir* îl va publica în foileton, fără să cunoască adevărata identitate a autorului. Până la război, Martha va scrie alte trei romane: *Katiţ* care va inspira două filme, *Amanţii himerici, Charlotte* si *Maximilian,* publicat la sfârşitul anului 1937 si, în fine, *Loulou, Prinţ imperial,* apărut în 1938. Dacă aceste cărţi au plăcut cu adevărat midinetelor, ele nu pot decât să-i facă pe istorici să surâdă, căci este vorba de lucrări mediocre, fără o bază istorică serioasă, şi de un sentimentalism de romanţă de cafenea. Totuşi, Martha se va arăta totdeauna mândră de a fi avut succes sub un alt nume, negând astfel unul din argumentele duşmanilor ei, care pretindeau că titul şi frumuseţea ei contau mult în opinia favorabilă a criticilor asupra cărţilor ei. Cum nu este genul de femeie care să neglijeze cel mai mic prilej de a-şi lansa opera, chiar dacă este de calitate dubioasă, va hotărî într-o zi, la o vânzare de binefacere, că ar trebui să scrie dedicaţii pe cărţile apărute sub numele de Bibescu si să îi ceară cameristei ei să le semneze pe cele scrise sub pseudonim. Va avea astfel plăcerea să audă o

doamnă spunând alteia: „Nu cumpăra nimic de prinţesa Bibescu, care nu are nevoie de bani, ci de la această biată doamnă Decaux, care va câştiga astfel câţiva bani..."





# *Descoperirea Americii*

J'V toamna anului 1934, după o vară în care Martha a observat pasiunea tot mai mare a lui George faţă de amanta lui, *Toboso,* si, ca revers, ostilitatea lui plină de viclenie la adresa ei, ambii acceptă, ca o corvoadă a vieţii, să asiste împreună la Congresul Federaţiei Aeronautice, la Washington. Vor putea vedea astfel la faţa locului dacă este adevărat, cum pretinde prietenul lor Algazy, că francezii reprezintă pentru americani ceea ce românii reprezintă pentru francezi. Soţii Bleriot merg şi ei. Louis Bleriot, suferind de o boală de inimă care îl va ucide în curând, nu se simte prea robust, dar soţia lui îl chinuie spunân-du-i cu amabilitate: „Dacă mori pe drum, o să fie mai neplăcut pentru mine decât pentru tine."

Cele două cupluri se îmbarcă la Le Havre la 25 septembrie 1934, pe vasul *Paris,* al cărui comandant, domnul de Malglaive, acceptă la cererea Marthei să înalţe pavilionul Federaţiei Aeronautice Internaţionale la catargul principal. La bord zilele par lungi atunci când atenţia nu le este distrasă de răul de mare. Martha îşi petrece timpul făcându-i pe Bleriot şi pe soţia lui să-i povestească istorii de familie pitoreşti şi emoţionante. La New York, la debarcare, Martha e întrebată de un jurnalist dacă ea este autorul cărţii *Catherine-Paris,* care a avut un mare succes în Statele-Unite. Ea recunoaşte şi ziaristul strigă:

— Dar e foarte rău pentru publicitatea dumneavoastră că sosiţi aici în calitate de soţie! Ar trebui să divorţaţi pe loc!

Sub bliţurile aparatelor de fotografiat, Martha îi răspunde pe un ton calm:





— Acest lucru ţine de douăzeci de ani.[1] Soţul meu şi cu mine ne-am căsătorit foarte tineri şi ne-am obişnuit unul cu altul.

Glumă care conţine o mare doză de adevăr... New York o fascinează pe Martha prin frumuseţea lui minerală, mai ales când contemplă oraşul din vârful unui zgârie-nori. „Umbrele străzilor... un oraş geologic, gaizere, o erupţie care a aruncat lava îngheţată, stalactite, stalagmite, un oraş pentru pigmei

construit de uriaşi..." Văzut de pe mare, oraşul e „o operă de artă gotică; acelaşi principiu ca la muntele Saint-Michel, turnuri foarte înalte, clădite pe o stâncă din mare căutând cerul pentru că lipseşte pământul..."

După o scurtă şedere la New York, soţii Bibescu zboară la Washington, iar de acolo la Langly Field, scena primelor încercări aeronautice ale fraţilor Wright. Doamna Bleriot aruncă din avion o coroană „de frunze artificiale de palmier şi de lauri din pânză cerată", ca omagiu adus pionierilor aerului. Numeroase ceremonii au loc una după alta, tulburate doar de ştirea asasinării regelui Alexandru al Iugoslaviei şi a lui Louis Barthou la Marsilia. Martha a detestat întotdeauna familia Karagheorghevici, astfel încât atentatul o lasă indiferentă şi chiar poate puţin satisfăcută de revanşa acordată de soartă, aşa cum notează *în furnal:* „Opera frumoasă a lui Nemesis..." După care adaugă ironică: „Nimeni nu se gândeşte decât la consecinţele pentru sine. Cunosc oameni la Paris care trebuie să se gândească la Barthou doar ca la un fotoliu."[2]

La Boston, Martha descinde la familia Cabot, una din-

[1] Mai mult de treizeci de ani, de fapt.

[2] Trebuie subînţeles un loc vacant la Academia Franceză *(Jurnal,* 9 octombrie 1934).





(.re familiile de frunte ale ţării, spre marea mirare a dom-njgoarei Viaud, fosta ei institutoare, pensionată si trăind cu sora ei, măritată cu un american: „Cum i-aţi cunoscut?" o întrebă ea neîncrezătoare. Călătoria e urmată de o alta în Canada, apoi la Baltimore, dar peste tot societatea locală, în pofida marii ei amabilităţi, o plictiseşte puţin: femeile se repetă deplorabil", remarcă ea şi totul i se pare o exagerare a Europei în ce are aceasta mai puţin bun. Dacă obiceiurile o surprind, ca acela de a o servi mai întâi pe stăpâna casei, observaţiile o amuză prin francheţea lor care frizează naivitatea.

Sejurul se încheie prin două întâlniri istorice: un ceai la Casa Albă, la 31 octombrie cu preşedintele Roosevelt şi soţia; un dejun la 8 noiembrie cu Lindbergh şi soţia. Solicitată de un om important să îşi dea părerea asupra cuplului prezidenţial, Martha se menţine într-o rezervă prudentă:

— Tot ce pot să vă spun este că am promis preşedintelui Roosevelt să nu scriu la întoarcerea în Europa o carte despre America. El m-a felicitat şi mi-a mulţumit.

Pentru a fi amabilă, adaugă că preşedintele *„has a very sunny presence"*,* dar în seara acestei întrevederi, face în *Jurnal* această sobră apreciere: „ţărani olandezi". Nu va considera necesar ca aceşti ţărani olandezi să figureze în *Imagini de Epinal,* în schimb va consacra un capitol veri-şoarei şi rivalei lor, Alice Roosevelt Longworth. Soţii Lindbergh sunt în culmea gloriei şi într-o stare de disperare după răpirea şi asasinarea fiului lor, crimă care a revoltat opinia mondială. Tocmai s-au întors dintr-o călătorie aeriană de patruzeci şi opt de mii de kilometri peste patru

* în engleză în original: are o dispoziţie foarte bună. . >





continente, întreprinsă cu scopul de a studia viitoare trasee transoceanice şi se gândesc de pe acum la un instrument care va fi într-o zi radarul.

Ceea ce a captivat-o cel mai mult pe Martha în decursul călătoriei nu sunt nici curiozităţile naturale şi nici personajele importante, ci organizarea socială, care îi aminteşte, lucru ciudat, de republicile oligarhice ale Italiei medievale. „New York este Florenţa reconcepută de zei", scrie ea la sfârşitul sejurului, iar în *Imagini de Epinal* va aprecia că Statele Unite sunt un patriciat, în această privinţă, întrevederea ei cu Alice Roosevelt Longworth a edificat-o din plin: „Şederea mea la Washington", scrie ea, „mi-a mărit îndoielile în ceea ce priveşte aşa-zisa mare democraţie americană. Simplitatea care înconjoară persoanele însărcinate cu puterea supremă poate înşela amatorii de idei preconcepute, dar trebuie să te dezbari de astfel de idei, dacă vrei să te apropii de adevăr. Simţul guvernării, relevat de discuţia cu Alice Roosevelt Longworth, pasiunea neobosită pusă în serviciul treburilor publice - considerate ca o anume apartenenţă, un bun moştenit, indiscutabil - nu le-am găsit ridicate la acest nivel de conştiinţă decât de câţiva englezi de calitate."[1]

Martha nu suflă un cuvânt asupra societăţii, atât din oboseală seara, după atâtea serbări, dejunuri şi mese, recepţii si discursuri, cât şi fiindcă nu a auzit nimic ce ar merita să fie notat: nici un cuvânt ironic, nici o anecdotă plăcută, nici o formulă originală; este „deplorabila repetiţie" de care se plângea la începutul sejurului său. Faptul că anecdota următoare a încântat-o dă o idee a opiniei ei asupra conversaţiei cu americanii. La o serată, pe vre-

[1] Prinţesa Bibescu, *Imagini de Epinal,* p. 100.





când era ambasador la Washington, o doamnă îl plictiseşte pe Claudel încă de la supă. Claudel, care nu are o părere prea bună despre americani, îi opreşte elanul: A, doamnă, văd că gândiţi mult. Cei care gândesc mult nu pot vorbi. Eu unul sunt la fel ca dumneavoastră. Aşa că, dacă vreţi, hai să facem un pact: în timpul mesei nici unul nu va vorbi!"

în schimb, Martha a plăcut mult prin frumuseţea, farmecul şi titlul ei princiar, care îi fascinează încă pe americani. Puţin mai târziu, Paul Morand, întorcându-se din Statele Unite, îi va spune că acolo ea este franţuzoaica cea mai cunoscută, în ciuda succesului personal, părăseşte fără regret această ţară şi se îmbarcă la 11 noiembrie la bordul vasului *L'île-de-France.* Soseşte la timp în Franţa pentru a mai ajunge să-1 vadă pe patul de moarte pe Philippe Berthelot şi apoi să asiste la înmormântarea lui.

O şedere la Londra, lângă prietenul incomparabil, încheie anul. De la aventura lor nocturnă, MacDonald e cu totul subjugat, până acolo încât uită, gândindu-se la scumpa prinţesă, povara tot mai mare a puterii. Prin aluzie la zânele lui rele, botezate *Mrs. Care* şi *Mrs. Worry*,* MacDonald îi scrie la 4 decembrie: *„Mrs. Care* şi *Mrs. Worry* au plecat şi dumneavoastră domniţi în locul lor." Din păcate, se pare că dragostea, care îl întinereşte, îl face să fie mai puţin atent la însărcinările lui. Pentru observatorii imparţiali, MacDonald si-a trăit traiul şi ar trebui să se gândească să demisioneze. Iată ce îi sugerează lordul Tyrrell Marthei să-i spună prim-ministrului.

— Care este părerea regelui? îl întreabă Martha.

— Regele este un mare gentilom si consideră că, întru-

* Mrs. *Care* înseamnă **Doamna** Grijă, iar Mrs. *Worry,* Doamna Nelinişte.





cât MacDonald 1-a ajutat când lucrurile mergeau
rău, nu poate acum, când lucrurile merg mai bine,
să îi spună să plece.

— Iar Baldwin?

— Nici măcar nu pot să vorbesc cu el. Un singur
om[1]
ar fi putut să îi spună să plece, iar acel om a murit...[2]

La Londra, Margot Asquith, Lady Oxford, o previne pe Martha că MacDonald trebuie să scape de Şir John Simon, a cărui acţiune, foarte criticată, a avut ca rezultat pierderea de voturi în Camera Comunelor. Margot Asquith nu îndrăzneşte să i se adreseze lui Lady Londonderry, o altă bună prietenă a lui MacDonald, si crede că doar Martha poate acţiona eficace:

— Te iubeşte, îi spune ea. De la dumneata va primi mai
uşor vestea...

Plictisită de aluzia la sentimentele lor, Martha se revoltă:

— Margot, nu discut niciodată politică cu prim-mi-
nistrul. Am făcut o regulă din asta. Am învăţat-o, de fapt,
de la soţul dumitale...[3]

Nu este deloc dispusă să facă pe plac prietenelor şi să îşi folosească influenţa, astfel încât refuză cererea lui Enid Bagnold de a interveni pe lângă MacDonald pentru ca acesta să acorde titlu de nobleţe soţului romancierei.

[1] Lord Thomson of Cardington.

[2] *Jurnal,* 11 decembrie 1934.

[3] *Ibid.,* 21 decembne 1934.

# Capitolul XV

*Londra, oraşul iniinii mele; Parisul, creierul meu; restul, imperiul meu...*

MARTHA BIBESCU

*Inutilitatea călătoriilor; dacă ştiu să mă uit la păun, am văzut India...*

MARTHA BIBESCU

## *MacDonald fată în fată cu*

*j* a începutul anului 1935 Martha Bibescu părăseşte l_j palatul Pozzo di Borgo pentru a se muta într-un apartament la al doilea etaj pe quai de Bourbon, numărul 45, la capătul insulei Saint-Louis. Imobilul, care aparţine lui Antoine Bibescu, e vetust, lipsit complet de confort. Prima dată când va veni să-şi vadă soţia instalată în noua locuinţă, George îi va face acest compliment în stilul lui: „E sus şi pute!" Această veche casă ea a descris-o şi înfrumu-seţat-o în *Catherine-Paris,* sub numele de palatul Leopolski, un concurent şi o completare a palatului Czartoryski, din celălalt capăt al insulei.

„E o moară fără piatră de moară", scrie ea, „o casă pentru Melusine, făcută ca o clepsidră pentru a mări scurgerea timpului". Gânditoare, Martha se uită cum se scurge apa pe sub poduri. Apartamentul ei este simplu, în formă de A; pereţii sunt goi; casa, la bifurcarea râului. Făcută pentru a vedea şi nu pentru a fi văzută, are un singur semn



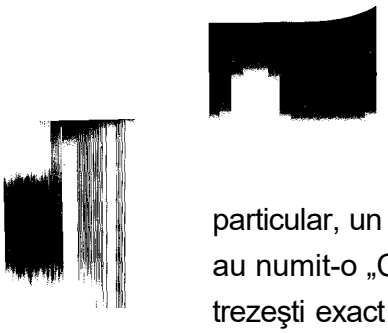

Ghislaln de Diesbacli

particular, un om-cal care se cambrează într-un medalion Ghizii au numit-o „Casa Centaurului"[1]. Când te apropjj de ferestre, te trezeşti exact deasupra apei, atât de aproape încât ai senzaţia că te afli la postul de pilotaj al unui vas, cu apa fugind pe ambele părţi, în interiorul apartamentului reflexul Senei palpită pe plafon pe vreme senină şi poţi descoperi unul dintre cele mai frumoase peisaje arhitecturale din lume, îmblânzit de tremurul continuu al plopilor de munte care străjuiesc cheiul.

Din acest „turn", cum numeşte ea însăşi această nouă reşedinţă, Martha supraveghează nu numai orizontul fluviului, ci şi pe cel politic, foarte întunecat de câteva luni. Jules Cambon, ajuns la nouăzeci de ani, avusese dreptate în 1914, când anunţa o perioadă de treizeci de ani de război. „Franţa e în decădere..." suspinase el trist. Ascensiunea de

nestăvilit a lui Hitler nelinişteşte pe unii şi entuziasmează pe alţii. Cu un an înainte, contele von der Schulenburg, plecând de la Bucureşti la Moscova, se arătase optimist, văzând în Hitler un nou Cromwell: „Există lucruri nedrepte care ar trebui făcute", opinase el. „Un împărat nu le poate face. Trebuie realizate înainte..."[2], spusese el, prevestind restaurarea Hohenzollern-ilor în mai puţin de doi ani.

In saloane, de fapt, mai puţin la Paris şi mai mult la Londra, Hitler si-a găsit numeroşi admiratori şi mai ales admiratoare. Sedusă de acest om în fond vulgar, Lady Londonderry îi laudă bunele maniere şi dă această dovadă incontestabilă: „De pildă, nu va intra niciodată pe uşă înaintea ducelui de Saxa-Coburg!" La Paris, Dolly

[1] Prinţesa Bibescu, *Catherine-Paris,* p. 58.

[2] *Jurnal,* 31 iulie 1934.





je Castellane, după *ce* a ascultat la radio discursul de la {Conigsberg, descoperă în el, dimpotrivă, toate virtuţile virile ale poporului: „A, e un tip!" pretinde ea. „E *kolossal* şi ce voce!", admiraţie pe care Martha o explică prin „latura vulgară a lui Dolly, prin dragostea ei faţă de mascul, oriunde şi oricine ar fi."[1]

Cancelarul Reich-ului a justificat rapid aprecierea doamnei de Castellane, comportându-se ca un bărbat faţă de politicienii din care democraţia făcuse fecioare timorate, gata la orice viol. Plebiscitul care a decis întoarcerea regiunii Saar între hotarele Germaniei denotă că aceasta inspiră mai multă încredere decât Franţa, unde puterea se clatină. Votul celor din Saar i-a rănit pe francezi, care n-au văzut în el decât un semn de ingratitudine.

— Ceea ce regret, constată abatele Mugnier, este că am rămas cincisprezece ani în Saar fără să reuşim să ne facem iubiţi.

— Iar noi, domnule abate, îi răspunde Lord Lloyd în chip de consolare, ne aflăm de cinci secole în Irlanda si încă suntem urâţi.[2]

Destul de obosit de putere pentru a o abandona, Mac-Donald rămâne la cârmă din devotament pentru ţară, sacrificiu cu atât mai greu cu cât în faţa remilitarizării Germaniei, pacifistul care a fost odinioară trebuie să adopte acum, în pofida sentimentelor lui, o politică de reînar-mare. Invitată la Chequers, Martha se găseşte acolo la 16 martie

1935, când soseşte ştirea că Hitler, sfidând tratatele, a votat o lege care restabileşte, de fapt, serviciul militar obligatoriu, preludiu la constituirea *Wehrmacht-uluL*

[1] *Ibid.,* 4 martie 1933.

[2] *Ibid.,* 26 ianuarie 1935.



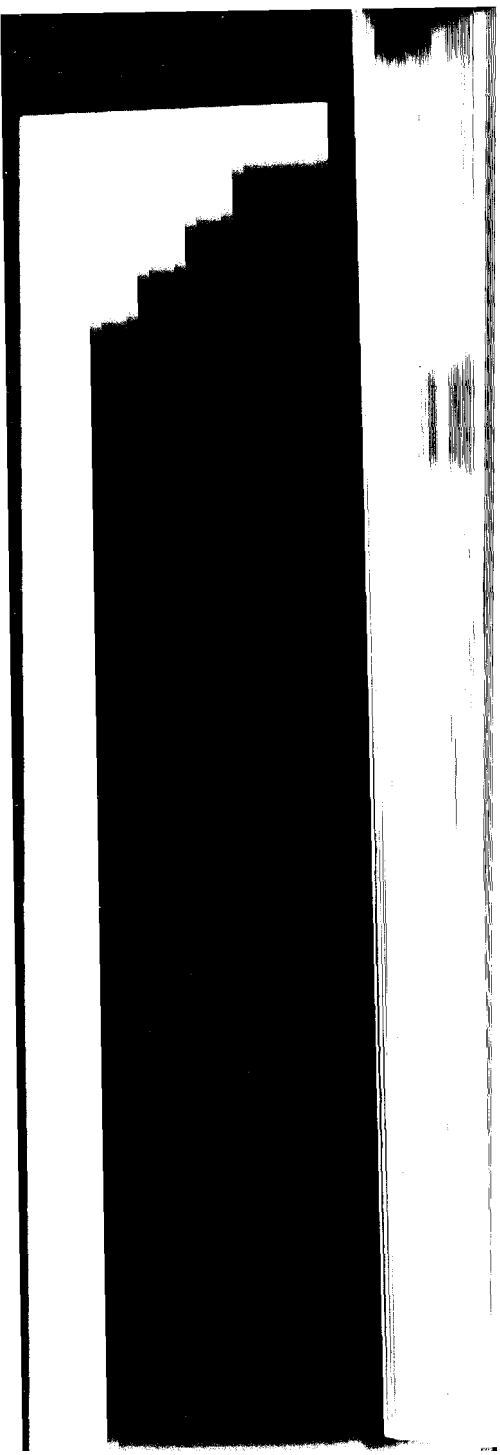

**Ghislain de Diesbach**

MacDonald hotărăşte să reunească Consiliul de Miniştri pentru a doua *zi,* într-o duminică, în zori trebuie deci să plece de la Chequers ca să se ducă la Londra. Lipsită la sfârşit de

săptămână de compania unui om mare, Martha are, ca revanşă, satisfacţia de a se vedea din nou în centrul evenimentelor şi la întretăierea destinelor. „O zi nemaipomenită, care m-a făcut să fiu acolo, în acea zi, la acea oră fatidică. Admir desenul din ţesătură, tot mai neprevăzut, mai minunat. Mă simt ca şi cum aş fi pe puntea vasului *Victory* la Trafalgar..."[1]

Ar putea exista o perspectivă mai îmbătătoare, şi anume, cum sugerează Lady Londenderry, să-1 întovărăşească pe MacDonald la Stresa, unde trebuie să se întâlnească cu francezii si italienii pentru a încerca să afle în ce tabără se află Mussolini. „De ce să nu facă un Congres la Viena sau unul la Verona?" propune Lady Londonderry cu ardoarea femeilor care încearcă prin orice mijloace să-i împiedice pe oamenii pe care îi admiră sau îi iubesc să se apuce de muncă. Se aşteaptă multe de la Mussolini, geniu solitar, pe care femeile din înalta societate nu vor să-1 lase mult timp singur. Mărie de Chambrun, care 1-a văzut recent, relatează una dintre confidenţele lui: „Nu am prieteni; nu am avut nici pe vremea când eram copil mic..." La care ea a răspuns: „Vă plâng din toată inima..." Ca şi Lady Londonderry, Mărie de Chambrun ar dori să meargă la Stresa, dar soţul ei se opune, ceea ce o face să spună foarte tristă: „Nu merită să fii căsătorită."

MacDonald *zboară* la 10 aprilie la Paris, pe o vreme îngrozitoare, dar nu stă acolo decât câteva ore, timp în care ia ceaiul cu Martha la ambasadă, însoţit de Şir John

[1] *Ibid.,* 17 martie 1935.



Sirnon şi Lordul Vansittart, ajunge în aceeaşi seară în Italia şi îi trimite Marthei o telegramă de la Stresa: „Faptul că a găsit vreme să îmi scrie sosind la Stresa mă emoţionează mai mult ca de obicei. La urma urmei, eu sunt acest lucru pe care el se străduieşte să-1 salveze." Peste două zile, MacDonald se întoarce la Paris şi ia micul dejun pe quai de Bourbon, dar nu spune nimic sau doar puţine lucruri despre discuţiile care au contribuit la acordul din 13 aprilie 1935. „ Am făcut prea multe concesii francezilor", recunoaşte el cu regret. „Niciodată destule", îi replică Martha.

Apoi, întrucât vremea e frumoasă, merg pe jos până la ambasadă, pe rue du Faubourg Saint-Honore, urmaţi discret de detectivii de la Scotland Yard şi de Serviciul secret francez. A doua zi dimineaţă, „ideea că ziarele nu spun

întotdeauna adevărul intră în capul lui Blanche"[1], camerista, când citeşte în ziar că prim-ministrul a luat micul dejun la ambasadă cu Şir George Clarke...

## *Nimfa Europa*

Lucrând la imensa frescă care retrasează neplăcerile şi aventurile *Nimfei Europa,* Martha, antrenată de planul ei măreţ, depăşeşte cadrul pe care şi-1 fixase. Obsedată de mult timp de grija de a salva de la uitare fiinţele iubite, Martha doreşte acum să reînvie toţi morţii din care provine, toţi cei din care coboară ea şi soţul ei şi

[1] *Ibid.,* 13 aprilie 1935.



care se regăsesc în fiica sa şi se vor regăsi mai târziu în posteritatea creată de aceasta. Sarcina este excesivă, căci pentru a nu neglija nimic şi a nu pierde nici cea mai mică rază a gloriilor apuse, Martha include în plan rudele colaterale, cele prin alianţă şi cele înrudite cu acestea. Pleacă în căutarea unui imperiu dispărut, acela al Bizanţului, din care au ieşit Mavrocordaţii şi multe familii greceşti risipite, după căderea oraşului, în jurul Mediteranei. Martha vrea să evoce această Europă orientală, nefericită, uitată, rău cunoscută, povestind lupta lungă a popoarelor împotriva duşmanului ereditar, turcul violator al acestei nimfe creştine şi martire.

Simbol al morţii imperiului si al voinţei de renaştere este pasărea fabuloasă din care Martha crede că a apărut, căci pentru ea această origine legendară e mai adevărată decât certitudinile ştiinţei sau tezele istoricilor. Această pasăre mitologică, vară cu şoimul lui Ganimed şi cu lebăda Ledei, este păgânismul specific Marthei, devenit la ea o credinţă aproape mistică, iar mai târziu o obsesie. Abatele Mugnier este foarte indulgent în faţa acestei erezii, întrucât o încurajează să caute, fără să aibă îndoieli că cea de-a *doua nepoată* va sfârşi prin a se pierde în pădurea de arbori genealogici. Intrată foarte tânără în această pădure sacră, Martha o va cutreiera până la moarte, fără să poată găsi ieşirea, condamnată să rătăcească în învălmăşeala de familii şi de legături, în labirintul pactelor secrete şi al tratatelor oficiale, fără să găsească vreodată cheia enigmei care o chinuie: a cui reincarnare este ea? Cine este ea cu adevărat?

Cu *ocazia* ultimei şederi la Londra, şi-a petrecut un sfârşit de săptămână cu Lady Leaconfield la Petworth şi, spre marea

ei bucurie, a descoperit că armoariile fami-
638



liei Somerset, vechii seniori de acolo, poartă ca şi cele ale Ivlavrocordatilor, „un fenix ieşind din propria lui cenuşă"[1]. Arhitectura neogreacă de la Petworth nu e oare un omagiu inconştient adus păsării venite din Arabia şi celebrată de Shakespeare? Spre deosebire de Hippolyte din *phedra,* Martha poate spune:

*Hotărârea e luată, plec, dragă Theramene...*

căci se va îmbarca, sigură că va ajunge în port, în această aventură la fel de fascinantă pentru ea, ca şi cucerirea Lânii de Aur. Are avantajul asupra argonauţilor de a fi singură şi de a nu împărţi cu nimeni gloria expediţiei. E în plină posesie a facultăţilor ei intelectuale, în aşa măsură încât poate să scoată un strigăt de orgoliu şi bucurie de viaţă: „Scriind *Nimfa Europa,* am sentimentul că îmi gust inteligenţa, distilată mult timp..." şi cu aceeaşi modestie constată: „Mă bucur de o inteligenţă aproape dureroasă prin acuitatea ei..."[2] Abatelui Mugnier, care a binecuvântat întreprinderea, îi expune pe scurt planul ei: „Noua mea carte, în mai multe volume, se va chema *Nimfa Europa,* volumul I, II, III, IV, V şi restul..." Ordonarea va fi geografică în loc de cronologtcă. Această mare operă vă aparţine. E doar pentru dumneavoastră. Nu pomenesc niciodată despre ce scriu nici familiei şi nici prietenilor."[3] Cu toate acestea, Martha îi dezvăluie mai amănunţit proiectul ei lui Robert de Saint-Jean, pe care îl cunoştea de la începutul anilor '20 şi în care are mare încredere. Ziarist politic de reputaţie internaţională, Robert de Saint-Jean are gustul literaturii şi dispune, pe lângă editura Pion,

[1] Patronimul famihei Somerset este: Saint-Maur.

[2] *Jurnal,* 11 Iunie 1935.

[3] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii, v.* 3, p. 220.

639



unde conduce colecţia *Choses vues,* de influenta unui consilier, căutând pentru vechea editură de pe rue Garanciere tinere talente şi mai ales mari talente. Sensibil la farmecul Marthei ca şi la calitatea rară a stilului şi a cunoştinţelor ei, şi mai rare în acel timp, este cucerit de originalitatea proiectului, dacă nu de amploarea lui, şj se menţine la curent cu tranzacţiile Marthei cu editura Pion. Negocierile se întrerup, din păcate, căci comitetul refuză să se angajeze din cauza situaţiei francului. Este adevărat că Martha cerea suma de cincizeci de mii de franci ca aconto pentru primele patru volume, ceea ce fusese de ajuns ca să îi

sperie pe înţelepţii editurii, pentru care cei mai buni autori sunt cei care cer mai puţin. Poate că au dat îndărăt şi în faţa amplorii publicaţiei, bănuind ceea ce Martha îi va scrie lui Robert de Saint-Jean: „Vedeţi că Chateaubriand, Saint-Simon şi Proust au cărţi scurte în comparaţie cu mine..."[1]

întrucât Constantinopolul era la rădăcina întregului proiect, Martha trebuie să se întoarcă acolo pentru a se impregna de atmosferă şi pentru a cotrobăi prin arhive. La 16 iunie 1935, zboară spre vechiul Bizanţ. Din nou, farmecul funebru al fostului oraş imperial acţionează asupra ei şi o emoţionează: „Puternica tristeţe a Constantino-polului mă cuprinde din nou... Strigătele vânzătorilor ambulanţi mă fac să plâng...", scrie ea a doua zi după sosire, dar dezavuează naţionalismul agresiv al partidului Tinerii Turci, semn pentru ea al unei întoarceri la barbarie, în mare grabă vizitează Blachernes şi Sfânta Sofia, unde un american, Thomas Whittemore, restaurează frescele,

[1] Scrisoare din 27 iulie 1935, adresată de Martha Bibescu lui Robert de Saint-Jean, care a avut amabilitatea să mi-o comunice.





apoi se întoarce la Mogoşoaia, tot cu avionul, ca un fel je înger Gabriel apărut la Constantinopol, pentru a concepe acolo, dintr-o privire, opera viitoare şi pentru a zămisli mistic această *Nimfa Europa,* cu care, puţin câte puţin, ajunge să se identifice.

## *Demisia lui MacDonald*

*Ţ i* vine greu să consacre muncii atâta timp cât ar dori, *L* căci este împărţită tot mai mult între obligaţiile vieţii ei mondene şi grijile pe care i le cauzează George, cu amorurile lui veşnic reîncepute. Vrea din nou să divorţeze pentru a se căsători cu doctoriţa lui, afirmându-i Marthei că în fond o iubeşte pe ea din toată seria de amante succesive, „îmbătrâneşte", remarca Martha, „şi îşi reia dragostea pentru mine cu ajutorul unor sărmane dubluri." Din păcate, aceste dubluri, atât ele cât si rudele lor lacome, costă mai mult decât creatoarea rolului. Astfel, la căsătoria lui Radu C., fratele iubitei sale, George vinde nişte terenuri pentru a face dota ginerelui.

Singura consolare, alături de un soţ care se consideră aproape înşelat prin faptul că soţia lui se preface că nu observă că o înşeală: existenţa lui MacDonald şi scrisorile lui săptămânale. Dar vai, şi el devine vulnerabil, învins de evenimentele pe care nu le mai poate controla, şi are la fel de multă nevoie de a fi susţinut câtă are Martha de ajutorul lui. MacDonald, după ce a promis de mai multe ori că

demisionează, sfârşeşte prin a-şi da demisia. Plecarea lui e salutată cu uşurare sufletească de o mare



parte a înaltei societăţi, al cărei ecou se face *Chips* Channon *m Jurnalul* lui: „Sunt încântat că MacDonald a plecat; am urât întotdeauna chipul lui prefăcut şi incapacitatea luj de a răspunde sincer. Ce carieră! Toată viata socialist, apoi timp de patru ani, prim-ministru conservator, iar acum campionul lui Londonderry House. O schimbare de neînchipuit. A sfârşit prin a nu mai fi crezut de conservatori şi a fi detestat de socialişti."[1] Pentru a-i arăta stima lui şi a-1 împiedica să părăsească cu totul viaţa politică, regele îl numeşte Lord Preşedinte al Consiliului. „Sunt zile de deprimare", îi scrie MacDonald la 25 iunie 1935 „şi singurele influenţe binefăcătoare provin de la scrisorile dumneavoastră. Mă încurajaţi să rezist şi să fac faţă. Inspiraţi disperarea până când ajunge să fie o mare înfăptuire. Găsesc cu neputinţă să vă aduc laude si să vă mulţumesc de o manieră demnă de ceea ce sunteţi şi de ceea ce faceţi."[2]

La începutul lui iulie, invitată de MacDonald la marea demonstraţie navală de la Portsmouth, Martha nu rezistă plăcerii de a-1 revedea, ca şi aceleia de a „se juca cu jucăriile altuia", cu alte cuvinte cu frumoasele vase ale Maiestăţii-sale. Stă acasă la Philip Sassoon, care aşteaptă sosirea reginei Mary şi este prevenită că noul prim-ministru, Stanley Baldwin, o aşteaptă la numărul 10 pe Downing Street. Reia deci drumul spre ilustra reşedinţă, unde îl regăseşte pe MacDonald, venit, fără îndoială, pentru a-si pune la curent succesorul.

La ambasada Franţei, unde domneşte domnul Corbin, la familia Rothschild, la lady Cholmondeley, sora lui Philip Sassoon, nu se discută decât politică, imprudenţele ver-

[1] Şir Henry Channon, *Jurnalul lui Şir Henry Channon,* p. 48.

[2] Scrisoare datată de Martha Bibescu în *Jurnalul* ei din 29 iunie 1935-



bale ale prinţului de Wales, ca şi atacurile a căror ţintă e IvtacDonald în Camera Comunelor. Aşa cum făcea cu cincisprezece ani înainte în privinţa ameninţării sovietice, Churchill denunţă fără încetare primejdia nazistă, dar este ascultat cu o neîncredere surâzătoare, căci Hitler încă nu apare ca un balaur care va devora Europa. Luând într-o seară masa cu

MacDonald, acesta nu-i ascunde Marthei pesimismul lui şi convingerea că este imposibil de a se înlătura pericolul unui conflict mondial.

La întoarcerea de la Portsmouth, locuieşte la familia Vansittart, care dă o masă în onoarea lui MacDonald, iar apoi Martha pleacă în România, unde nenumăratele obligaţii de stăpână a casei o împiedică să scrie regulat celui absent. „Dacă aş avea o scrisoare de la dumneavoastră săptămâna asta," îi scrie el la 14 august 1935, „aş aprinde lampa pentru a o citi, dar cum n-am primit nici una, mă arunc din nou asupra lui Kristin[1] în locul scrisorii. Dacă as adopta dispoziţia unui pelican abandonat în deşert, v-aş umple de dezgust... Astfel că, părăsit, las jos pana si aştept soarele zorilor. Zorii! Ziua obişnuită a sosirii scrisorii dumneavoastră a trecut şi rămâneţi tăcută ca mormântul... După ce mi-am făcut pasienţa obişnuită, îmi petrec timpul întrebându-mă în ce fel v-am putut jigni..."[2]

[1] Fără îndoială, un roman pe atunci la modă. (S-ar putea să fie vorba de *Kristin Lavransdatter,* de Sigrid Unsed. — Nota traducătorului).

[2] Scrisoare citată de Martha Bibescu în *Jurnalul* ei din 23 august 1935.

**Ghislatn de Diesbach**

## *Viata de castel*

Sonia Cahen d'Anvers, sosită la 3 august la Posada, va lăsa *în Amintirile* ei o relatare colorată a vizitei la Martha, relatare care arată până în ce punct Martha se străduia să-şi distreze invitaţii şi să le facă pe plac. Grija ei pentru ospitalitate mergea până într-acolo încât prevenea vameşii că prietenii ei vor trece frontiera fără a trebui să li se scotocească prin bagaje. Când Sonia Cahen d'Anvers se dă jos din Orient-Express în gara de la Sinaia, Martha este acolo pentru a o primi, în drum spre Posada, o face să admire peisajul regiunii descrise în *Isvor,* ca şi splendoarea orizonturilor muntoase, în locul vechii Posade, care a ars în 1915, atenansele au fost amenajate simplu si confortabil, în stil englez. Bogăţia culorilor stofelor se regăseşte în grădină: muşcate, clematite, nalbe de grădină, caprifoi, cerceluşi şi chiar regina-nopţii, care parfumează seara apusul. Un decor întunecat de pădure face şi mai luxuriantă, prin contrast, această vegetaţie domestică, întreţinută cu grijă de către grădinari, fie englezi, fie formaţi la şcoala engleză.

Absorbită de realizarea *Nimfei Europa* şi a altor proiecte mai

puţin nobile, Martha nu apare decât la ora dejunului. Dacă ar fi să o credem pe Violet Trefusis, observatoare mai puţin indulgentă decât doamna Sonia Cahen d'Anvers, Martha nu practica arta ospitalităţii cu mare rigoare. „Dimineaţa", va scrie aceasta în cartea ei *Preludiu la întâmplări neplăcute,* „găseam deseori pe tava cu micul dejun un bilet prin care mă ruga să fiu la ora treisprezece precis în salonul albastru, fiindcă ministrul Instrucţiunii Publice, de pildă, era aşteptat la masa de prânz, îmi scurtam deci





plimbarea şi soseam gâfâind în salon, pentru a nu găsi ^j$_c$i urmă de stăpâna casei sau de vizitator. După un gf$_e$rt de oră, apărea majordomul, neras şi nostalgic:

— Unde e prinţesa? îl întrebam eu.

— Prinţesa doarme.

.— Şi ministrul?

— Ministrul, la Bucureşti."[1]

Atunci când Martha apărea în cele din urmă, frumoasă, olimpiană, conducea cu artă conversaţia, destul de interesantă pentru a dovedi că are darul vorbirii şi destul de generală pentru ca fiecare să poată participa şi chiar străluci. Talentul ei nu trăda un sistem, deşi recurgea uneori la unele artificii. Lăudând la o masă o recentă lucrare politică, Martha vrea să citeze un pasaj şi îi cere majordomului să se ducă şi să caute cartea în camera ei. Servitorul o ascultă şi revine cu cartea. Câteva zile la rând, Martha, care nu a terminat lectura şi, cu un entuziasm în creştere, repetă scena, cerând de fiecare dată majordomului să se ducă si să caute cartea, aşa încât a cincea sau a şasea oară, majordomul, în loc să se mai ducă sus să o caute, o scoate pur şi simplu din buzunarul vestei spunând: „Iat-o, doamnă prinţesă!"

După-amiază, Martha îşi plimbă invitaţii prin ţinut sau îi face să asiste la spectacole de folclor. Astfel Sonia Cahen d'Anvers merge, rând şi rând, la o nuntă ţărănească, la botezul fiicei grădinarului, la o clasă a liceului din Comarnic, la clinica surorilor de la Saint-Vincent-de-Paul, la o defilare de *girls-scouts,* la care asista regina Măria, la o vizită într-o cocioabă, fără a se mai pomeni numeroasele excursii la monumente mai mult sau mai puţin

[1] Violet Trefusis, *Preludiu la întâmplări neplăcute,* p. 179. ; ..•

ruinate, ale căror vestigii indică bogăţia şi puterea familiei Brâncoveanu în secolele trecute. Din nou, mărturia Soniei Cahen d'Anvers e contrazisă de cea a Violetei Trefusis, care pretinde că pe Martha nu o interesează deloc să-şi plimbe invitaţii: „îşi considera ţara de origine ca un fel de domiciliu trecător, pitoresc, primitiv, frumos, dar de privit cu lornieta de la depărtare. Când mă aflam în Carpaţi, nu mi se îngăduia nici o curiozitate în privinţa obiceiurilor autohtone, a muzicii ţigăneşti şi a bisericilor bizantine. Turismul nu era încurajat, îmi petreceam zile întregi vagabondând în apropierea munţilor, ca un fel de Scufiţă Roşie, munţi deseori bântuiţi de lupi, aşa cum ai noştri sunt plini de iepuri."[1]

La Mogoşoaia, vecinătatea capitalei face viaţa mondenă mai intensă decât la Posada, în plus, reconstrucţia palatului atrage vizitatorii cei mai neprevăzuţi; nebuni, ca această americană care bântuie de patru ani călare sau pe jos pe marile şosele ale Europei; simpli curioşi, ca nişte oameni din Bucureşti, care, văzând splendoarea mobilierului, spun: „Ce păcat că nu am păstrat şi noi aşa ceva" ca şi cum „ar fi rătăcit sceptrele sau ar fi aruncat tronul pe fereastră", spune Martha. Se mai văd în trecere oameni de lume sau artişti, rude şi mai ales membri ai corpului diplomatic, pentru care Mogoşoaia reprezintă puţin din ceea ce este Geneva pentru Europa: locul de întâlnire a elitei internaţionale.

Mai cucerită de Mogoşoaia decât de Posada si pe bună dreptate de altfel, Violet Trefusis recunoaşte că palatul care se înaltă la marginea Colentinei este unul dintre cele mai frumoase văzute de ea vreodată: „La fel ca o ondină,

[1] *Ibid.,* p. 178.





iZbucneşte din lac", va scrie ea, „ridicându-se dintr-un covor de nuferi şi irişi... La fel ca Palatul Dogilor, avea culoarea unei gardenii ofilite sau dacă vreţi, a unei mă-roisi de şevro a doua zi după bal. înăuntru pardoselele erau făcute din mozaic de aur; existau grilaje de fier şi piei de leopard, tronuri şi sofale; un păun dădea târcoale pe scara de marmură. Semăna puţin prea mult cu palatul din Antinea construit la Hollywood, dar drept cadru pentru Celimene[1] era perfect ales. Martha avea o pasiune pentru această frumoasă reşedinţă, o tandreţe care eclipsa, fără îndoială, sentimentele ei pentru

orice fiinţă omenească. Acolo se simţea în culmea gloriei ei, mestecând distrată o tuberoză şi dând ordine unui grădinar scoţian, la fel de deplasat cum ar fi Parsifal la Klingsor. Seara, castelana, îmbrăcată ca o *prima donna,* povestea, interpela, inventa, se lansa în lungi digresiuni cu vocea ei foarte adâncă şi care trebuie să fi fost chiar vocea Şeherezadei. Poseda un fond inepuizabil de cunoştinţe, o memorie de o precizie extraordinară, un vocabular ornat şi simetric ca o grădină în stil francez. Nu întâlneai minaretele, domurile, cascadele sau belvederile abundente în conversaţiile verişoarei ei Penelopa...[2] în apartamentul parizian şi înăbuşitor al Penelopei te simţeai ca pe Bosfor; în timp ce în splendoarea bizantină a Celimenei suspinai după Sena../'[3]

[1] Nume dat Marthei Bibescu de către Violet Trefusis în lucrarea ei.

[2] Nume dat contesei de Noailles de către Violet Trefusis în lucrarea ei.

[3] Violet Trefusis, *Preludiu la întâmplări neplăcute,* p. 179. . .



**Ghislain de Diesbach**

# *Umbrele destinului*

T n septembrie Martha îl întovărăşeşte pe George la I Congresul Federaţiei Aeronautice Internaţionale care are loc la Ragusa. Avionul lor trece peste Belgrad în timpul sărbătoririi celei de-a douăsprezecea aniversări a regelui Petru al II-lea, motiv de reflecţie asupra fragilităţii tronului şi a destinului regilor, în timp ce George pronunţă la congres discursul pregătit de Martha, ea se plimbă prin acest oraş decăzut, în căutarea umbrelor ilustre, ca cele ale lui Byron, Maximilian şi împărăteasa Elisabeta, sau doar iubite, ca cea a lui Emmanuel Bibescu. Revede câţiva prieteni, supravieţuitori din naufragiul monarhiei austro-ungare, cum ar fi un bătrân conte care îi mărturiseşte: „Noaptea, vârsta mea mă înspăimântă..."

Călătoria de întoarcere îi inspiră una dintre cele mai frumoase descrieri aeriene a pământului: „Zburam la o mie opt sute de metri. Cerul pe capetele noastre, norii ca o mare procesiune de munţi de marmură, uşori şi animaţi de o ciudată ordine în viaţa lor... semănând când cu păduri zburătoare, de stejari centenari cu vârfurite rotunjite, când cu gheţari alunecând pe Ne va. Dislocaţi, gheţarii lasă să se vadă Corcova, viile, pădurile, colinele, sălciile, plopii, iar pe coastă, clăi de fân verde, înaintea noastră e în mişcare o altă pădure, cu frunzişuri inegale, de un alb de lebădă la soare. Pădurea ambulantă

virează la dreapta noastră. Acum seamănă cu nişte munţi împăduriţi, frunzişuri fantastice, frunze proaspete, crengi împodobite până la orizont, coame de fagi, de castani, de frasini, cei mai frumoşi arbori, iar formele lor variate, luminate de soarele de la *prânz,* desenează un relief viguros pe un cer de azur





atât de pal si pe un orizont pe cale de a deveni roz-verde, ţjn negativ al pădurii de la Fontainebleau, dar care alunecă spre noi cu viteza unui vapor împins de vânturile alizee..."[1]

Acest an pare marcat de semnul *Morţii.* După ce a aflat de dispariţia succesivă a lui Jules Cambon, a mătuşii Ivtavrocordat, stareţa mănăstirii de la Sân Remo, eroină, ca şi Jeanne Bibescu, a unui roman de dragoste cu Dumnezeu, a cumnatei ei, Jeanne de Viggiano[2], doamnă de onoare a reginei Italiei, aude de o a patra moarte care, după ce a trecut efectul surprizei, o lasă ciudat de indiferentă. Se găseşte la Posada când un invitat, căpitanul Diehard, răsfoind cartea vizitatorilor spune brusc în faţa unui nume:

— Uite, bietul Jouvenei...

— De ce bietul? întreabă Martha mirată. Ce i s-a în tâmplat?

— Cum, nu ştiţi? A murit...

Invitatul îi arată un ziar românesc pe care ea nu îl citise şi care relata moartea subită a lui Jouvenel la miezul nopţii, în timp ce se întorcea pe jos de la Comedia Franceză. Fusese găsit de un sergent de stradă. Această dispariţie o emoţionează infinit mai puţin decât melancolia crescândă a lui MacDonald, copleşit de griji şi de temeri: „Zilele mele nu sunt deloc uşoare şi fericite şi am multe de făcut", îi scrie el la 13 septembrie 1935. „Asta e doar pentru a vă spune că sunt trist şi obosit şi că trăiesc încă şi că nu vă oblig, în ciuda atenţiei invidioase a lui *Mrs. Care* şi a lui Mrs. *Worry."*[3] La 12 noiembrie, la o lună

[1] *Jurnal,* 12 septembrie 1935.

[2] Născută Bauffremont, sora vitregă a lui George Bibescu.

[3] *Jurnal, 17* septembrie 1935.





după *ce şi-a* sărbătorit cei şaizeci şi nouă de ani, e învins în alegeri şi înfrângerea lui atrage, în afara demisiei sale, şi pe cea

a fiului său, Malcolm. Constată cu amărăciune-„în politică nu există nici recunoştinţă şi nici memorie." în timp ce MacDonald se lasă pradă acestei melancolii pe care o încearcă cei care pierd puterea, Martha, rămânând credincioasă învinsului, priveşte cu atenţie la învingători şi îi frecventează degajat, în scopul de a obţine material pentru *Memorii* viitoare, în această privinţă, anul 1936 îi va fi propice, fiind deosebit de bogat în oameni politici văzuţi de aproape si în evenimente văzute din depărtare.

## *De la Edward al VJII-lea la Mussolini*

•j T n spectacol de calitate inaugurează noul an: în-*LÂ* mormântarea regelui George al V-lea. Aceea a lui Paul Bourget, în ianuarie, nu a constituit decât un preludiu, o comedie, mică jucărie înaintea acestei opere regale, şi anume funeraliile unui suveran care şi-a unit titlul de rege al Marii Britanii si al Irlandei cu cel de împărat al Indiei. Murind cu puţin înaintea stăpânului său, Rudyard Kipling pare să fi plecat pentru a anunţa sosirea regelui pe cealaltă lume.

Sosită la Londra în după-amiaza de 27 ianuarie 1936 şi stând la familia Vansittart, Martha prinde ocazia să asiste la veghea monarhului în catedrala Westminster,



*efectuată* de cei patru fii ai lui. Se instalează în loja re-zervată marilor nobili ai regatului, toţi „plecaţi să se culce ca precauţie în vederea oboselii de a doua zi." în uimitoarea reprezentaţie pe care o constituie înmormântarea, ceea ce o izbeşte pe Martha cu ocazia defilării este zgo-jyiotul paşilor, mărşăluirea regulată a unor corpuri de armată, fluierăturile cadenţate ale marinarilor, muzica stridentă a cimpoaielor, ca şi *atelajul omenesc,* sicriul tras de oameni, întrucât la înmormântarea reginei Victoria, caii s-au cambrat şi au refuzat să mai înainteze.

Suirea pe tron a lui Edward al VUI-lea e plină de promisiuni ca şi de nelinişti, căci nimeni încă nu ştie cum va guverna noul rege, a cărui legătură cu doamna Simpson e ţinta bârfelor. Atât familia Londonderry, revenită de la Berlin mai îndrăgostită ca niciodată de Hitler, familia Vansittart, pe care Martha a împăcat-o cu MacDonald, cât şi fostul prim-ministru nu discută decât despre Edward al VUI-lea.

— Mă urăşte, îi mărturiseşte MacDonald Marthei, pentru că ştiu cât de nemulţumit era tatăl lui de el...

La plecarea de la un dineu la Hampstead, Malcolm, însoţind-o pe Martha, îi spune că tatăl lui ar trebui să se arate mai prudent când vorbeşte de noul rege:

— Pluteşte şantajul în aer... adaugă el pe un ton misterios.

Martha, care mai înainte luase masa cu fostul prinţ de Wales acasă la Philip Sassoon, îl revede la acesta peste o lună şi îl descrie ca *dashing**:* „Blond, subţirel, mai scund decât în amintirea mea şi mai slab, fără însă a fi plăpând, musculos... Părul abundent şi frumos în care se joacă lumina. O mică şuviţă de păr, aproape buclată, care îi cade

' în engleză în original: Foarte arătos.





*pe* ureche, ochii pali, cu cearcăne permanente. Se duce mai întâi direct la doamna Simpson, o salută prima, ca *pe cea mai bună prietenă,* apoi pe ceilalţi/'[1]

Doamna Simpson, pe care Martha o vede pentru prj. mă dată, i se pare „foarte agreabilă, veselă, simplă". Este „micuţă, fină, îmbrăcată în negru, cu gura ironică si simpatică, ochi încântători, cu gât plin si frumos". Martha, cu privirea atrasă de splendidele rubine pe care le poartă doamna la broşa si la brăţări, îi găseşte „un aer viclean" si „o mare artă de a se comporta".

Legătura regelui cu această americană este obiectul discuţiei oraşului mai înainte de a pasiona opinia publică mondială. Pretutindeni, la ambasada Franţei, la familia Chamberlain, la Lord Lloyd, Martha nu aude decât afacerea Simpson. Sybil Cholmondeley mărturiseşte că este şocată să-1 întâlnească pe rege în imobilul unde locuieşte doamna Simpson. Lady Colefax îşi exprimă părerea, fără îndoială, justă: „Nu îl iubeşte, dar se poartă *patern* (sic) cu el. El se sprijină complet pe ea. Ea îl face fericit etc." Popov, un rus emigrant, adaugă câteva amănunte asupra acestei intimităţi bizare:

— îi place vulgaritatea ei, accentul ei american, bucuria ei de viaţă, simplitatea ei. Ea se duce la prieteni. La ora zece el îi telefonează: *Vreau să vin...* Ea îi răspunde că e un apartament mic şi că nu are băuturi... *Asta nu contează, o să cumpăr eu pe drum...* Şi vine... e amabil...

Apoi Popov conchide cu un aer sinistru:

— E ca la noi cu Rasputin. Oamenii credeau că au aflat în cele din urmă adevărul.

Se mai povesteşte că guvernul i-a oferit un milion de

[1] *Jurnal,* 28 aprilie 1936.

,652



lire sterline ca să plece din tară, ofertă pe care ea a refu-zat-o cu mândrie, spunând: „Sunt pe cale să fac istoria..."

Istoria se scrie şi fără doamna Simpson. La 7 martie, mergând la Petworth, Martha află că nemţii au pătruns în zona demilitarizată a Rinului, lovitură de forţă care consternează Europa, dar o face pe Lady Cunard să spună:

.— Nu poţi să-i blamezi că au năvălit în propria lor ţară...

La un dejun la Philip Sassoon, Jean Prouvost, enervat de ştire, suspină:

— Nu ne mai rămâne decât să ne aruncăm în braţete lui Mussolini.

Auzindu-1, Martha murmură:

— E deja cineva în acele braţe.

în braţele lui George, venit la Londra ca să i se alăture, se află mereu doctoriţa L., pe care el ţine morţiş să o ia de nevastă. Se gândeşte din nou la divorţ. Scene furtunoase la Londra, apoi la Paris, în care George joacă rolul victimei: „Ce vrei", geme el, „ar trebui să pot deveni bigam!" Plecarea lui în Egipt aduce o soluţie provizorie acestui etern conflict.

In Franţa, unde ultima campanie electorală a trezit pasiuni, Leon Blum, marele învingător din alegeri, formează primul cabinet al Frontului Popular într-o atmosferă de război civil. Paul-Boncour, care se aşteaptă să primească portofoliul Ministerului Afacerilor Externe, nu îşi face nici o iluzie asupra viitorului socialist pe care nimeni nu îl vede luminos; îi spune Marthei în drum spre Roma: „Transmiteţi-i lui Charles de Chambrun că am ajuns la capătul răbdării."

E o mare uşurare sufletească pentru Martha să părăsească Parisul, plin de ură şi agitat, pentru a merge la Marsilia, de unde un hidroavion o transportă la Ostia.





La palatul Farnese, unde domnesc cei doi Chambrun găseşte, ca amintire de la Thomson, un buchet de trandafiri roşii trimişi de un alt admirator, Franco Lequio îndrăgostit de ea de mult timp şi care nu îndrăzneşte să' i-o spună. El se declară ghidul ei, îi arată Arsoli, apoi, la 9 mai, o însoţeşte la un concert la Villa Medici, unde regele Victor Emmanuel al III-lea, care va fi proclamat chiar în acea seară împărat al Etiopiei,

onorează asistenţa cu prezenţa lui. Martha, nemiloasă, îl ridiculizează pe micul rege, „cu aerul lui că vrea să rişte la cărţi, cu mimica lui de iepure care se plictiseşte în timpul concertului, de altfel idiot, o femeie isterică şi care face caz de amorul ei..."[1]

Seara, escortate de Lequio, Mărie de Chambrun şi Martha asistă la proclamaţia imperială făcută din balconul palatului, odinioară ocupat de mama regelui. Difuzoarele transmit discursul: „Ridicaţi, legionari, fanioanele voastre, armele voastre şi inimile voastre, pentru a saluta după cincisprezece secole renaşterea imperiului pe colinele fatidice ale Romei..." Proclamaţia o dată încheiată, urmează un delir de strigăte, fluierături, urlete care acoperă muzica de circ ce acompaniază ceremonia, în mai puţin de zece ani nu va rămâne nimic din acest imperiu artificial renăscut: este lecţia pe care Martha, a doua zi, o poate învăţa la ruinele din Ostia, unde îşi va petrece ziua. într-o pădurice de portocali şi de stejari, cânta în disperare o privighetoare, acolo unde cu douăzeci de secole înainte forfotea mulţimea unui mare port...

La 15 mai este primită în audienţă de către Duce, fără să ştie dacă favoarea se datorează reputaţiei ei de scriitoare, frumuseţii sau relaţiilor ei politice. Fără îndoiala, tuturor acestor trei cauze, în *Jurnal* relatează astfel aceas-

[1] *Jurnal, 9* mai 1936. 6 5 4



*&* întrevedere, care adaugă o altă figură galeriei sale de arneni celebri: „Din apropiere, când mergea lângă mine, era Napoleon sau cel puţin Jerome.* Alabastrul tenului /cu luminăţie interioară), privirea ce te vrăjea, o lumină ce traversa umbra. Se uita din coltul ochiului, cu capul lăsat pe spate, mai degrabă semeţ decât arogant. Torsul bombat, mic, foarte mic, bondoc şi pătrat, dar capul este magnific, având ceva de animal, cu pomeţii largi, o bărbie enormă - cu o gură delicată, cu buza de sus cizelată de o daltă fină. Paloarea obrazului de sub care iese în relief un maxilar osos, aproape pătrat. Mâna pe care mi-o dă e mică si caldă. O mână molatecă. Mi-o ia pe a mea şi o ţine şi o sărută de două ori. Sosiţi la uşă - de la biroul lui am făcut o adevărată promenadă - îmi trimite un sărut cu mâna şi plec. Prezenţa lui are ceva destul de magnetic, probabil obsesia chipului văzut pe toate zidurile, în toate cinematografele... Dacă îl definesc prin simţuri de orb: e cald, fără să aibă căldură. E tăcut ca o pisică. Are o prezenţă

mângâietoare. Dacă îl definesc prin auz, vocea lui e molatică, dulce, simplă, joasă, fără efecte şi căutări de vreun fel - e, de asemenea, o alinare, în ceea ce priveşte culoarea sa, e palidă, fără a fi mată, luminoasă, translucidă, o mişcare de bile de fildeş sub piele. Sclipirea ochiului e galbenă, dar transparentă, nimic gros, nimic catifelat în ochi - miere pură. Surâsul e încântător... îşi dezvăluie dinţii mici ca nişte dinţi de lapte. Nici mâinile nu sunt cele ale unui adult. Există în farmecul lui ceva din farmecul unui copil, din cauza capului mare, disproporţionat faţă de trup. Lucru adevărat şi pentru Napoleon. Tip de mormoloc. Indiscutabil, mi-a plăcut. L-aş fi îmbrăţişat cu

* Este vorba de Jerome Bonaparte (1784-1840), rege al Westphaliei între 1807-1813.





bucurie, dar fără să îl sărut pe buze, doar atât. E şi tată şi copil, şi îmi place asta la el. Mersul lui este uşor, ca si cum ar fi fost puţin mai uşor decât aerul, gen balon mic Uniforma fascinantă îl prinde: complet neagră, ca a unui magician. «Spuneţi că m-aţi găsit calm, si nu turmentat logic şi voind pacea...»"

Luându-şi rămas-bun, Martha îl asigură că peste un secol cei care vor oferi cel mai bun preţ pentru o pereche de papuci de casă vechi de acolo vor fi englezii. „A râs ca un copil, dar a priceput oare ameninţarea din aluzia napoleonomaniei englezilor? Mi-a spus: «Port rareori papuci de casă...» «Atunci», i-am răspuns eu şocant, «vor fi cizmele...»"

Mărie de Chambrun formulează această ameninţare într-un chip surprinzător, spunând: „L-au asasinat pe Iulius Cezar, care le-a dat Anglia. Atunci ce îi vor face lui Mussolini, care nu le-a dat-o?"

## *Sejururi si călătorii*

A doua zi după această întrevedere istorică, Martha zboară la Atena, unde regele George al II-lea şi-a regăsit tronul după un exil de peste zece ani, care i-a îngăduit să călătorească şi

să ducă o viaţă mai plăcută, aşa cum îşi dă seama acum, când este suveran constituţional. Luând ceaiul cu Martha, îi mărturiseşte în privinţa funcţiei de suveran: *„Ii is a beastly job..."**

* în engleză în original: E o treabă îngrozitoare.





împreună cu Vasili Photiades, un tânăr romancier grec pe care 1-a cunoscut la Paris, Martha face un pelerinaj la Chio, unde unchiul lui Photiades posedă vechiul domeniu al Mavrocordaţilor. Vasul lor, un fel de diligentă nautică, ofensează atât pudoarea, căci se numeşte *Lesbos,* cât si simţul olfactiv, căci transportă o întreagă încărcătură de emigranţi, „murdari, zdrenţăroşi, nebărbieriţi, dar aparent fericiţi." Numele istorice ale insulelor pe lângă care trec formează un contrast straniu cu această umanitate plină de păduchi, întoarcerea e şi mai nefastă, căci întreg vasul nu este decât cel mai de jos cartier plutitor al oraşului, cel mai murdar din Orient: „Femei, bărbaţi, bătrâni, copii cu părul vâlvoi, chiar şi pe punte, răspândiţi peste tot; calci peste ei şi pe ei. în plus, cutii cu peşte, miasmele nespălaţilor, găini care cotcodăcesc în lăzi, copii care se văicăresc în braţele mamelor. Cântece, strigăte, cot-codăcit de găini, râsete stupide toată noaptea..."

îl regăseşte pe George la Constantinopol, unde nu petrece decât o zi, destul pentru a i se trezi toate nostalgiile tinereţii şi mai ales cele ale vieţilor ei anterioare: „Strigătele din Constantinopol mă tulbură", scrie ea la 19 mai, „le-am auzit de o mie de ani..."

De-abia sosită la Mogoşoaia, Martha îl primeşte acolo pe Antoine de Saint-Exupery şi dă la l iunie o recepţie în onoarea lui, fără însă a-i acorda o atenţie deosebită în *Jurnal,* în timp ce pentru prinţul Paul Karagheorghevici, regentul Iugoslaviei, interesul ei renaşte: „Cum se face că un sârb, fiul unei rusoaice, educat la Oxford, poate să semene atât de mult cu un tânăr prelat roman vicios?" se întreabă ea. „Vorbirea lui mieroasă, graţia lui, fineţea lui, pleoapele pe care le cobora calculat, surâsul tern, aerul didactic, perfidia lui. E încântător. Aş dori să-1 văd

purtând capa de purpură romană, adevăratul lui veşmânt."[1]

în ciuda certurilor cu George, acceptă să îl întovărăşească la Congresul Federaţiei Aeronautice Internaţionale, după ce înainte, la îndemnul doctoriţei, George refuzase să o ia cu el. Generoasă, Martha îi iartă această nouă jignire si se aşază la lucru pentru a scrie discursul de circumstanţă, după care George uită aportul ei până într-acolo, încât găseşte un nou motiv de dispută: „Se spune că tu determini realegerea mea în fiecare an şi că tu scrii discursurile mele", îi reproşează el într-o zi. Este clar că suferă în vanitatea lui din cauza superiorităţii intelectuale a soţiei sale, furios de a nu fi el pe primul plan atunci când se află şi ea acolo.

Textul discursului o dată încheiat şi modificat în ultima clipă din *cauza* morţii lui Louis Bleriot, Martha ia de la Paris trenul spre Varşovia. La întoarcere, se opreşte la Berlin, fiind invitată la masă de Goering, împreună cu ducesa de Brunswick, fiica lui Wilhelm al ll-lea, dar Martha nu relatează această ciudată confruntare.

La Bagnoles-de-1'Orne, unde a sosit pentru cura ei obişnuită, o aşteaptă o corespondenţă bogată, care îi dovedeşte cât de mult a devenit muza Europei şi, aşa cum îi place ei să creadă, Europa însăşi: Ramsay MacDonald îi comentează semnarea tratatului anglo-egiptean; Van-sittart o informează despre vizitele englezilor în România; Alfons al XIII-lea îi scrie că Spania, unde a început războiul civil, duce o luptă pe viaţă şi pe moarte pentru civilizaţie; Paleologue încearcă să o convingă că şi el incarnează Europa şi, în fine, abatele Mugnier îi vorbeşte de

[1] *Jurnal,* 6 iunie 1936. 658



Chateaubriand... „Ce buchet nemaipomenit de scrisori!" notează Martha, după ce a citit corespondenţa.

Cele câteva zile petrecute la Londra sunt consacrate familiei Vansittart, lui Neville Chamberlain, lui Desmond IvlacCarthy, si mai ales lui MacDonald. Când soseşte la posada la 30 septembrie o aşteaptă o surpriză neplăcută: invitatele lui George, care se grăbesc să-şi ia catrafusele sub privirile batjocoritoare ale servitorilor. „Slăbiciunea dezolantă a lui George", remarcă ea din nou. „Nu vrea ceea ce face. Nu face ceea ce vrea. Boala lui sentimentală se apropie de sfârşit, dar

cât este de plicticoasă - şi în ce cuib îngrozitor de viespi a intrat.."[1]

Din fericire, cuplul Londonderry se anunţă la Mogo-şoaia, schimbare cu atât mai apreciată cu cât trebuie să-şi dispute ilustrul cuplu cu regina Măria, care ar dori să aibă prioritate şi chiar exclusivitate. „Pentru a salva aparenta, George trebuie să revină la căminul conjugal şi să facă onorurile la Mogoşoaia, alături de soţia lui. Curtea regală organizează pentru cuplul Londonderry două vânători, una împreună cu marele voievod de Alba-Iulia, pe vechile moşii ale arhiducelui Rudolf la Timişoara, şi o altă vânătoare la Comarnic, în prezenţa lui Carol al II-lea, urmată de o coborâre la Dunăre şi o plimbare cu iahtul regal.

Nici n-au apucat cei doi Londonderry să se întoarcă glorioşi în Anglia, că George îşi reia comedia matrimonială, implorând-o pe Martha să-i redea libertatea, cerere la care ea îi răspunde că şi în ipoteza de a fi pe patul de moarte, 1-ar conjura să nu se însoare cu acea femeie. George se grăbeşte să repete cuvintele amantei sale care, interpretându-le în avantajul ei, anunţă peste tot că proiectul de divorţ a fost abandonat pentru că Martha se află

[1] *Ibid.,* 30 septembrie 1936.





*pe* patul de moarte... „Mi-e ruşine de George, care se pretează la aşa ceva", scrie Martha. Printr-o ironie a sorţii doctoriţa trebuie să se opereze şi George se instalează la căpătâiul ei. Pentru a clarifica situaţia pe care el o încurcă deliberat, Martha îi adresează lui George o scrisoare de douăzeci de pagini, *„în limba lui,* pentru a fi bine înţeleasă". La enervarea pricinuită de purtarea soţului, se adaugă şi neliniştea pe care o simte aflând din ziar ca MacDonald, a cărui sănătate s-a şubrezit, s-a simţit rău la banchetul dat de lordul-primar al Londrei.

## *Imagini de Epinal*

*A* bdicarea lui Edward al VIII-lea soseşte la momentul yi potrivit pentru a distrage atenţia publicului de la preocupările mondene, cel puţin la Bucureşti, unde trec pe planul al doilea istoriile neplăcute ale soţilor Bibescu. întrucât pariase de mult timp că Edward al VIII-lea va renunţa mai degrabă la tron decât la doamna Simpson, Martha primeşte cu satisfacţie complimente asupra perspicacităţii ei. De data aceasta pleacă cu o adevărată uşurare sufletească în adevărata

Europă, cea care începe la Veneţia. Se opreşte puţin la Paris şi apoi îşi continuă drumul spre Londra, unde MacDonald se bucură de a regăsi în noul rege, George al VI-lea, manierele şi structura spirituală a lui George al V-lea. Martha trebuie să revină în grabă la Paris, unde Valentina este pe cale să nască. Când soseşte la clinică, i se naşte un al doilea nepot, cel promis de Valentina pentru a purta numele Bibescu înainte de a





se stinge dinastia. Aflând că viaţa fiicei sale este în primejdie, George se smulge din amorurile lui vinovate şi soseşte şi el la Paris.

Martha fusese prea tânără la naşterea Valentinei pentru a se bucura de maternitate. Nu-şi amintea din acea stare decât servitudinile şi dezgustul dar, ocupându-se de primul nepot, descoperise plăcerea de a vedea cum se trezeşte inteligenţa unui copil, de a modela un spirit tânăr, de a zămisli în cel observat simţul datoriei şi de a-i dezvolta toate posibilităţile pe care le bănuieşte în el. Iat-o deci pentru a doua oară bunică, dar a unui nepot pe care îl poate considera ca adevăratul ei fiu, cel pe care nici George, nici Beauvau şi nici Thomson nu i 1-au dat. Se simte încă destul de tânără pentru a-1 creşte pe acest viitor Bibescu, pentru a întreprinde educaţia prinţului. Cine ar fi putut, trecând pe lângă ea pe stradă, să-i ghicească vârsta? Cu un an mai în urmă, fusese urmărită de un tânăr care încercase în zadar s-o înduplece printr-un monolog amuzant: „Cine sunteţi? Soarele vă mângâie părul... Aş dori şi eu să fac acelaşi lucru... Dacă mergeţi la Notre Dame, o să mă convertesc... Sfinte Dumnezeule! Ce îndrăgostită trebuie să fiţi! Sunteţi nebună după altcineva? Spuneţi-mi. O să intraţi la mănăstire? în fine, răspundeţi. Mă duceam la Camera Deputaţilor şi o să ratez intrarea... Cu atât mai rău!"

Puţin mai târziu, în avionul de la Genova la Roma, vederea vecinului de vizavi, un tânăr foarte frumos, un Antinous blond, îi inspirase reflecţii filozofice: „Nu voi regreta nimic din tinereţea mea, mai puţin puterea de a face plăcere altora fără să mă străduiesc, doar prin faptul că existam. Acum douăzeci şi cinci de ani, ce plăcere ar fi avut să fie aşezat în faţa mea. Călătoria ar fi fost o încântare pentru el. Şi-ar fi amintit de ea. îmi amintesc

efectul produs de chipul meu asupra călătorilor din trenuri, asupra oricui..."

în locul acestei frumuseţi care începe mai puţin să se ofilească cât să încremenească, Martha posedă cel puţin o seninătate aproape necunoscută până atunci. Cu doi ani în urmă îi mărturisea lui Ishbel MacDonald: „Nu te teme să îmbătrâneşti. Sunt mult mai fericită astăzi decât pe vremea când scriam *Alexandru asiatic;* astăzi înţeleg mai bine..."

Plăcerii simţite de o inimă liniştită i se adaugă cea a unui succes literar, care o face să uite semieşecul înregistrat cu *Egalitate.* Adaptarea cinematografică a romanului ei *Katia* îi aduce cinci mii de franci, sumă considerabilă, care îi îngăduie să-şi scoată, în fine, de la Muntele de Pietate „brăţara de diamante care se legăna de un cui din 1931!"[1] *Imagini de Epinal,* publicată de Pion la sfârşitul lunii ianuarie 1937, este bine primită de critici, dintre care unul scrie: „E Plutarh la lumina flash-urilor!" Această culegere de scene si de portrete este începutul *Memoriilor* pe care nu le va publica niciodată, în carte, Martha evocă personalităţi foarte diverse, cum ar fi împărăteasa Eugenia, mareşalul Lyautey, Carol I al României, George al V-lea, doctorul Gustave le Bon, Lindbergh si Charlie Chaplin, pentru a încheia cu traducerea scrisorilor trimise de soldaţii englezi căzuţi în Franţa în timpul primului război mondial.

Dintre toate complimentele primite pe marginea acestei culegeri, cel care o impresionează cel mai mult vine de la Claudel, singurul scriitor pe care îl situează deasupra oamenilor de litere, în timp ce în *Jurnal* se mulţumeşte să menţioneze numele scriitorilor pe care îi întâlneşte, lui Claudel îi rezervă întotdeauna câteva comen-

' *Jurnal,* 11 ianuarie 1937.





*ii* laudative. Oricât de surprinzător s-ar putea să fie, spiritele lor s-au amalgamat şi fiecare pare să aibă pentru celălalt genul de consideraţie pe care marii industriaşi sau marii proprietari funciari îl au unii pentru alţii, între *ei doi,* în ciuda gusturilor atât de diferite, există o solidaritate de castă, aceea a puternicilor lumii. „Din prima zi când v-am întâlnit", îi va mărturisi Claudel, „am simţit că vă iubeam şi poate şi dumneavoastră aţi avut acest sentiment de a nu fi numai privit dar şi respirat..."[1] După lectura *Imaginilor de Epinal,* Claudel îi scrie o scrisoare ditirambică, pentru a-i comunica „încântarea" lui şi nu îi reproşează decât titlul, în măsură să inducă în eroare cititorul: „Nu este vorba despre stampe populare grosolane, ci de nişte minunate daghereotipuri, desenate pe argint de o rază.

Comparaţia nu este foarte dreaptă. Mulţumită Domnului, nu sunteţi un pictor sau un fotograf, ci un scriitor cu spirit, cum se spune, până în vârful degetelor si al unghiilor ascuţite... Ce cronici faceţi despre aceste capete încoronate şi despre această lume atât de puţin cunoscută şi cât e de amuzant şi de instructiv să urci împreună cu dumneavoastră pe firul genealogiilor! Când voi muri o să vin să mă uit peste umărul dumneavoastră la articolul pe care îl veţi scrie despre mine! Nu am spus că nu voi lua iniţiativa în ceea ce vă priveşte. Am avut bucurii adânci şi delicate la lectura cărţii... Sunteţi singura capabilă să mânuiască acest creion aristocratic...* Simpatiile dumneavoastră sunt pentru englezi, dar mâna vă este franceză - ca şi inima, sper?"[2]

[1] Prinţesa Bibescu, *Schimburi de păreri cu Paul Claudel,* p. 117.

* Joc de cuvinte intraductibil, în original: „Vous etes seule capable de manier ce (c) rayon aristocratique"...

[2] Scrisoare inedită a lui Paul Claudel către Martha Bibescu, scrisă de la Gstaad, la 21 februarie 1937.



**Ghislain de Diesbach**

Spre deosebire de Martha, Ramsay MacDonald n-a avut un început de an bun în 1937, cum îi mărturiseşte la 9 ianuarie: „A fost greu să gonesc de pe cerul meu norii tristeţii. Totul are o înfăţişare sumbră şi perspectivele internaţionale nu sunt îmbucurătoare. Nu pot să mă împiedic să gândesc că la Berlin se joacă un joc sinistru."[1] Politica germană influenţează pe cea a Londrei şi provoacă tulburări diplomatice, dintre care unele, e adevărat, provin, în parte, din consideraţii private sau ranchiune personale. Astfel, Anthony Eden, căruia nu îi place Şir George Clarke, ambasadorul britanic la Paris, pentru că e amantul surorii lui, Lady Warwick, obţine rechemarea acestuia şi face să fie numit în schimb Şir Eric Phipps, cumnatul lordului Vansittart. Phipps a devenit între timp faimos pentru o observaţie ironică, răspunzând lui Goering, care spusese într-o seară: „Am petrecut ziua vânând", cu cuvintele: „Sper că animale?"

în Franţa, guvernul Frontului Popular începe să-şi multiplice dovezile de incapacitate, ceea ce nu-i descurajează pe admiratorii zeloşi ai lui Leon Blum, fascinaţi de el până într-atât, încât îi neglijează doctrina sau îi ignoră acţiunile. Jean de Castellane este entuziasmat de el şi îl apără în lumea mare: „Toţi cei din familia Castellane iubesc si înţeleg

puterea", scrie Martha expertă în materie. „El (Jean de Castellane) îi reproşează lui Blum doar de a fi spus într-un discurs: «Nu o să faceţi din mine un MacDonald. Nu sunt un om de stat. Sunt un om de partid.»"[2]

Martha îl primise cu o lună mai înainte pe Rene Blum la dejun si fusese şocată de orgoliul familial extraordinar

[1] Scrisoare citată în *Jurnalul* din 26 ianuane 1937.

[2] *Jurnal,* 19 martie 1937.





pe care ridicarea lui Leon Blum îl cauzase printre ai lui: „Rene Blum, vrăjit de fratele lui. Vorbeşte de el tot timpul. Franţa a devenit o *afacere de familie.* «Sunt şi mai şovin ca Leon, spune el». Lucrul cel mai amuzant pentru ea e de a-1 auzi la ambasada Belgiei pe un ataşat de la ambasada Germaniei care se felicită de a vedea, datorită lui Leon Blum, o Franţă guvernată de un neamţ, căruia îi recunoaşte „inteligenţa unui evreu educat la Frankfurt."

— Bravo, exclamase Martha, aţi hotărât deci naţionalizarea unui evreu în Germania de la venirea lui Hitler.[1]

## *Capriciu italian*

Până în primăvară Martha duce o existenţă foarte mondenă, pigmentată cu politică, căci ar dori să apropie România de Marea Britanic, în februarie, cu prilejul unei şederi la Londra, obţine de la George al VI-lea să reînnoiască invitaţia făcută de George al V-lea regelui Carol. în martie, se întoarce la Londra şi stă la London-derry House, vechea reşedinţă impregnată de istorie, unde nimic nu s-a schimbat de un secol: „Totul este vechi aici, aurăriile, mobilele pluşate, damascurile, fără a fi cu totul antic, iar aceste valori demodate sunt încântătoare atunci când singurele lucruri proaspete sunt chipurile şi florile..." La marginea căminului - unde arde un foc de lemne, ca în secolul al XIX-lea - se poartă lungi conversaţii între Lady Cunard, stăpâna casei, şi Martha. Se discută mult încă

*Ibid.,* 4 februarie şi 14 martie 1937.





despre cazul Windsor, se citează jocurile de cuvinte al căror obiect a devenit şi glumele care

circulă pe seama doamnei Simpson, deşi evenimentul care domină este apropiata încoronare. Preparativele ocupă numeroşi artizani care, fenomen unic în analele regatului, lucrează duminica! Familia regală e agitată de probleme de rang, supuse arbitrajului bătrânei prinţese Victoria. Aceia ce nu doresc să se supună ei umplu palatul cu plângerile lor: „Lady Patricia Ramsay[1] care a renunţat la tot pentru a se căsători cu un ofiţer de marină... *(Renunţat la cel La umilirea apropiaţilor?)* s-a trezit brusc: a făcut o scenă îngrozitoare, spune Lady Londonderry, afirmând că va purta rochiile mamei ei, născută prinţesă de Prusia, întrucât sunt rochii regale, asta înseamnă un paj şi o coroană..."[2] Invitaţia trimisă Negusului Abisiniei stârneşte indignarea acestor doamne, ca şi cea expediată guvernului comunist al Spaniei, în timp ce, pe de altă parte, marele voievod de Alba-Iulia[3], de asemenea invitat, va avea prilejul să locuiască la Palatul Buckingham.

La Paris, unde Martha se întoarce la 5 martie, domneşte o efervescentă care nu are nimic de-a face cu primăvara, ci cu politica: la Clichy s-au produs încăierări în decursul cărora Andre Blumel, şeful de cabinet al lui Leon Blum, a fost rănit; o nebună, doamna de Fontanges, a tras două focuri de revolver asupra ambasadorului, contele de Chambrun şi, în fine, drapelele roşii flutură pe şantierele viitoarei Expoziţii Universale.

[1] A doua fiică a ducelui de Connaught şi nepoata reginei Victoria,
căsătorită în 1919 cu Onorabilul Şir Alexander Ramsay.

[2] *Jurnal,* 27 februarie 1937.

[3] Amintim că este vorba de fostul rege Mihai I al României, detronat
de către tatăl lui, Carol al II-lea.



Atmosfera e atât de sumbră încât Martha se hotărăşte să schimbe aerul, de care profită Valentina, încă suferindă de pe urma naşterii. Ambele pleacă la Capri, unde debarcă la 30 martie, după o escală la Roma şi o alta la Napoli. La Capri,

vara lor, ducesa de Camastra[1], le face cunoştinţă cu doctorul Axei Munthe, căruia Martha îi găseşte „un aer de nordic sălbatic ieşit la pensie".[2] Nu-i acordă prea mare atenţie, rezervându-şi favorurile scumpului Franco Lequio, văzut la Roma, în trecere, şi care s-a alăturat lor la Capri. Petrece cu el „o zi delicioasă, foarte Petrarca, si *ending by a chaste kiss"*,* mărturiseşte ea în *Jurnal.* A doua zi, invitată să ia masa de prânz cu celebrul autor al *Cărţii de la Sân Michele,* Martha îl examinează mai bine şi îl socoate a fi extrem de răutăcios, căci, deşi ştie că Martha locuieşte la familia Camastra, o vorbeşte de rău. De fapt, constată ea, „cei din lumea bună de la Capri se sfârtecă între ei", ca toate micile comunităţi europene în ţări străine. „Este insula urii", notează ea peste două zile şi, făcând aluzie la arhitectura prea ornată a vilelor şi la centenarii care vin aici să moară, exclamă: „Capri este cimitirul Pere-Lachaise!"

Astfel încât părăseşte fără regrete acest cuib de vipere, pentru a reveni la Roma şi la scumpul Franco Lequio. *Grand Hotel,* unde îşi petrece noaptea, îl adăposteşte şi pe Alfons al XIII-lea, care o primeşte a doua zi dimineaţa, înainte ca ea să ia trenul spre Paris. A îmbătrânit mult, dar îşi păstrează farmecul şi vivacitatea. Grozăviile războiului civil din Spania îi zdrobesc inima:

[1] Rose Ney d'Elchingen, căsătorită cu Ottavio, duce de Lanza de Camastra.

[2] *Jurnal,* I aprilie 1937.

* în original în engleză: Terminând cu un sărut cast.

— Au stricat, au distrus totul... Au dezgropat cadavrul tatălui meu şi al mamei mele. De mama nu sunt încă sigur, căci era într-un stadiu avansat de putrefacţie, dar de tatăl meu sunt sigur...

Se poate ridica întrebarea, văzând cu ce rapiditate *a.* efectuat Martha această călătorie care a durat exact o săptămână de la Paris la Londra, ce profit a putut să aibă Valentina de pe urma ei, în afara aceluia al unei distracţii permanente. In ceea ce o priveşte pe mama ei, se pare că nimic

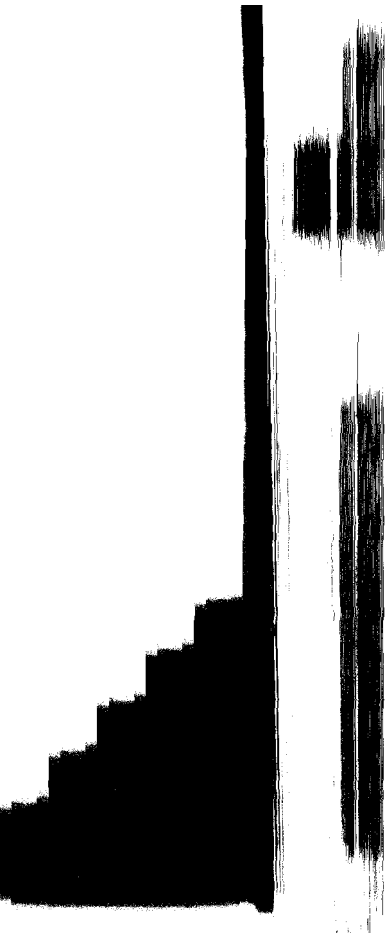

pe lume nu poate obosi vitalitatea ei prodigioasă, căci la 11 aprilie pleacă din nou în Olanda pentru a vorbi despre Proust şi Anatole France la Haga şi la Amsterdam. Martha notează cu modestie: //Succes/ mai ales datorită înfăţişării mele." Turneul de conferinţe o dată încheiat, Martha pleacă în România unde o nouă furtună s-a pregătit împotriva ei. Din cauza unui articol scris de ea asupra *Memoriilor* reginei Măria, se vorbeşte, îi scrie George, că i se pune la cale ceva neplăcut. Un prieten a prevenit-o, de asemenea, recomandându-i să evite Bucureştiul şi să coboare din tren la Comarnic. Urmând sfatul majordomului Apolzan, care i-a telegrafiat să nu se lase intimidată, Martha renunţă să se oprească la Comarnic şi continuă drumul spre Bucureşti, deşi coboară din tren la ultima staţie dinainte de

capitală. Antoine Bibescu, care a venit la gară ca să o aştepte, o întovărăşeşte până la Mogoşoa-ia, unde George, reţinut de *Toboso,* nu soseşte decât peste trei zile, respinge reproşurile Marthei asupra poltroneriei lui şi îi spune: „Nu pot să mă lupt cu toată lumea!" în seara acestei zile plină de încercări, Martha se consolează citând în *Jurnal* două versuri din *Medeea:*

*Voire pays vous hait, voire epoux est sansfoi, .'{*
*Dans un si gr and revers, que vous reste-t-il? Moi. •• *





## *Amurgul Europei*

Nu rămâne prea mult la Mogoşoaia şi peste cincisprezece zile pleacă din nou la Paris, unde i-a apărut unul dintre romanele ei populare, *Amanţii himerici,* istoria împăratului Maximilian I al Mexicului şi a Char-lottei de Belgia. De acolo se îndreaptă spre Londra, pentru a asista la încoronarea regelui George al Vl-lea. Bucuria ei de a regăsi Londonderry House este temperată de anunţul că, din lipsă de locuri rezervate în interiorul catedralei Westminster Abbey, va fi silită să privească ceremonia în picioare şi de afară. Astfel încât posteritatea va fi lipsită de o relatare a încoronării şi va trebui să se mulţumească cu ceea ce povesteşte Martha în Foi *de calendar.*[1] în schimb, participă la serbările care marchează evenimentul, ca marele bal de la palatul Buckingham şi la cel dat la ambasada Germaniei, unde înghesuiala este atât de mare, încât la plecare nu-şi mai poate găsi mantoul, în timp ce personalul de serviciu nu pricepe o boabă englezeşte. De aici, o oarecare enervare, apoi un act de furie, ca cel al lui Walter Elliott, care izbucneşte mânios: „M-am luptat împotriva tipilor ăştia timp de patru ani! Regret că nu am făcut-o timp de cinci ani!"

La 19 mai, la Londra, după un dejun la Lady Chol-mondeley, îl vede o clipă pe MacDonald, care tocmai asistase la un banchet dat în cinstea lordului-primar. „A ieşit din anticameră pentru a-mi săruta mâna - neîndemânatic ca de obicei - şi ca să îşi ia adio." MacDonald îşi va lua, de asemenea, rămas bun de la viaţa politică, demi-

[1] Prinţesa Bibescu, *Foi de Calendar,* p. 89.



sionând în favoarea lui Baldwin din postul lui de lord-

cancelar.

Cura anuală la Bangnoles-de-1'Orne este binevenită *şi* îi îngăduie să se odihnească şi să citească: „în fine, lectura regăsită, după mult timp pierdut..." Asta nu o împiedică să urmărească însă evenimentele politice şi mai ales demersurile lui Carol al II-lea pentru o apropiere de Marea Britanic, în timpul unei vizite a regelui la Posada, ea îi spusese: „Fiţi propriul vostru Titulescu..."[1] Regele pare să urmeze sfatul ei; în ciuda guvernului şi a avertizărilor din partea unor înţelepţi britanici, care nu vor să precipite lucrurile, regele pleacă la Londra pentru a negocia un viitor acord între cele două ţări.

La Bagnoles Martha are, de asemenea, timp să scrie. A găsit subiectul unui nou roman popular, *Louison, dragostea frumoasă a ultimului rege al Franţei,* povestea romanţată a legăturii contelui d'Artois cu doamna de Polastron, al cărei text îl dictează nepotului ei, Jacques de Casembroot. Bangnoles se găseşte într-o regiune „locuită", cum spun oamenii de lume şi împrejurimile au destule castele pentru a duce un simulacru de viaţă mondenă, în afară de familia Le Marois la Lonray, mai există familia Frotte la Couternes, iar mai departe familia Leusse la Montgraham, aproape de Nogent-le-Retrou, pe care o vizitează în fiecare an la întoarcerea de la cură, împreună cu abatele Mugnier, venit în pelerinaj la efigia funerară a *doamnei verzi,* unul dintre cultele păgâne ale tinereţii lui pioase la seminarul din Nogent. Pe scurt, oricât ar fi de tracasată de cură, timpul trece. „Asupra felului cum îmi organizez zilele în l'Orne", scrie Martha, „descopăr secretul vieţii

' Titulescu este ministrul Afacerilor Externe al României.





monastice. Acest Bagnoles unde te plouă, te usucă şi te plouă din nou. Timpul se scurge: mi se pare că am sosit ieri şi am în faţă toată plictiseala. Sunt deja în urma mea."[1]

La Posada, unde revine la începutul lui august, măsoară din nou, ca şi la Bagnoles, fuga timpului, anii care s-au scurs, pentru a se şterge puţin câte puţin: „Aceşti nuci, *brazi,* molizi, aceşti arbori, care îmi dau întreaga măsură a tinereţii mele, sunt împodobiţi cu toţi anii tinereţii mele. Iar asta îi face atât de tandri, atât de trişti şi atât de frumoşi. Drumurile prin pădure, aceste trunchiuri de pomi aşezate ca scaune rustice de naivitatea paznicilor de odinioară..."

Acelaşi sentiment de melancolie îl cuprinde si pe Mac-Donald, care îşi etalează tristeţea într-o scrisoare din iulie 1937: „Mă tem că noua mea cunoaştere a firii omeneşti nu e o cunoaştere fastă", se plânge el. „Purtarea domnului Baldwin e cât se poate de dură şi de meschină. Până acum nu a lăsat să

se înţeleagă că ar avea colegi care îi fac în realitate munca şi nu mi-a scris un rând de când am demisionat. Dar tac. E prima oară că pomenesc de asta... Partidul Conservator vrea să mă vadă terminat şi uitat. Ziarele lor nu vorbesc niciodată de mine. Există totuşi o excepţie: Ne viile (Chamberlain) m-a pomenit la Albert Hali şi un ropot de aplauze a zdruncinat sala... Nu e totuşi un om doborât şi zdrobit care vă întâmpină la sosirea dumneavoastră la Posada/'[2]

Cu toată admiraţia ei pentru MacDonald, Martha nu se poate împiedica să nu zâmbească puţin citind această scrisoare lacrimogenă. Un om de stat, căzut de la putere,

[1] *Jurnal, 27* iulie 1937.

[2] *Ibid.,* 2 august 1937.





să devină vulnerabil! „Bieţii oameni mari! Bieţii copii mari!", scrie ea după ce a copiat pasajul din scrisoarea lui MacDonald în *Jurnalul* ei. „I-am răspuns astăzi pentru a-1 consola, relatându-i povestea *lui,* singura consolare!"

Dar vai! pesimismul lui MacDonald e sincer şi o altă scrisoare, din 3 august, trădează o amărăciune adâncă: „Nu observ decât nebunia şi perversitatea lumii", îi scrie el. „Sunt totuşi fericit că această ţară a revenit la diplomaţie, pe care am stăruit să o institui, dar pe care domnul Baldwin, într-un moment de stupiditate, a crezut că e cazul să o suprime când a anunţat că nu vor mai exista legături directe între miniştrii noştri şi cei străini... E oare prea târziu? Mussolini n-ar fi fost acelaşi om, dacă s-ar fi tratat cu el, cum am insistat eu să se facă, înainte ca problema Abisiniei să fie soluţionată..."[1]

Viaţa mondenă la Posada e în acel an una dintre cele mai strălucitoare pe care le-a cunoscut vreodată Martha. în ciuda varietăţii vizitatorilor, predomină elementul anglo-saxon, cu doamna Farqhar, doamna Harrisson, soţia ministrului Statelor Unite, Lady Loo, născută Roth-schild, contesa Le Marois, Violet Trefusis, Şir Reginald Hoare, Lady Oxford, şi doi englezi, prieteni cu Priscilla Bibescu, ambii superbe exemplare ale rasei. Unul dintre ei, Toby Horsford, este ofiţer în *Rifle Brigade;* celălalt, Michael Parish, este inginer la o mină de aur. Frapată de frumuseţea lor de zei greci, Martha e şi mai copleşită de efectul produs de ei asupra invitaţilor, notând cu răutate: „Inferioritatea plină de teamă a femelelor în faţa acestor regi

ai junglei omeneşti." Margot Asquith, Lady Oxford, dă dovadă de o extraordinară impetuozitate, în ciuda celor şaptezeci şi trei de ani ai ei, gata să intre în jocurile lor,

[1] Citat de Martha Bibescu în *Jurnalul* din 8 august 1937.





să ia parte la toate excursiile, încântată de ceea ce mănâncă, de ce vede, spunând, de pildă, despre *royalties:* Noi suntem jungla, iar ei sunt grădina zoologică..."

Violet Trefusis, excentrică şi erudită, vindicativă şi frivolă, de un egocentrism sălbatic, temperat doar de curiozitatea faţă de ceilalţi, provoacă, după plecarea ei, o adevărată revoluţie la Posada, într-o seară când, în principiu aceasta se afla în Ungaria, prinţesa de Chimay o cheamă pe Martha la telefon din Belgia şi îi cere adresa Violetei la Budapesta, spunând că este vorba despre o problemă de viaţă şi de moarte. A doua zi soseşte o telegramă la fel de misterioasă ca şi chemarea telefonică din ziua precedentă: „N-o pierdeţi din vedere pe Violet". Nimeni nu pricepe ceva până în momentul când soseşte explicaţia din Belgia: fără nici o raţiune, Violet îi trimisese prinţesei de Chimay testamentul ei, iar aceasta în mod firesc trăsese concluzia că Violet intenţiona să îşi pună capăt zilelor!

întrucât Ion-Nicolae Ghika trebuie operat de polipi înainte de a reintra la colegiul benedictin de la Ample-forth, în septembrie, Martha îşi asumă sarcina să-1 ajute să se opereze la Paris, în eternul Orient-Express o întâlneşte, revenind de la Karlsbad, pe „doamna Bleriot, văduva eliberată, dar trăind bine de pe urma gloriei ei", sau mai degrabă a soţului. Acasă la doamna Goujon, în Saint-Germain, Ion-Nicolae asistă la dineurile oamenilor în vârstă, lucru care nu îi place.

— Dacă vor continua să nu-mi dea nici o atenţie, ca şi cum nu aş exista, o să fie foarte plicticos, îi mărturiseşte el bunicii sale.

Revenind de la Ampleforth, Martha nu face decât să traverseze Londra, căci trebuie să se întoarcă în grabă la Posada, pentru a-i primi, în locul lui George, plecat în jCălătorie cu doctoriţa lui, pe delegaţii Congresului de

# II

Drept Aerian, iar apoi trebuie să facă faţă vizitatorilor aduşi de o toamnă tristă şi ploioasă. Cu ocazia celei de-a şaptea comemorări a morţii lordului Thomson, Martha îi scrie lui MacDonald o scrisoare, care se încrucişează cu a lui: „Corespondenţă care ţine de şapte ani", reflectează Martha, emoţionată de fidelitatea faţă de un prieten comun, care i-a reunit. MacDonald îşi arată vârsta, căci nimic nu îmbătrâneşte mai repede un om care a cunoscut puterea decât faptul că este îndepărtat de ea. La 12 octombrie anul viitor va împlini şaptezeci şi unu de ani. „Am început să rătăcim..." îi scria el cu câţiva ani în urmă, vorbind de Regatul Unit. Astăzi el e cel care, decepţionat, amar, fără nici o iluzie asupra viitorului, începe să rătăcească trist... împărtăşeşte pesimismul lui Lord Lloyd, care, atunci când a văzut-o pe Martha la Londra, i-a declarat că războiul nu va izbucni acum ci puţin mai târziu, căci Hitler nu ajunsese încă în culmea puterii, în timp ce Mussolini vedea cum timpul lucrează împotriva lui. „Vom fi învinşi", profeţise Lord Lloyd, „dar aşa cum vorbim de propria noastră moarte: o ştiu, dar nu cred în ea."[1]

Printre vizitatorii acelei toamne trebuie pomenit prinţul Friedrich de Hohenzollern, „foarte scund, dar ramură foarte vârstnică", amabil şi vorbăreţ, care îi spune Marthei că Goering pleacă de la Londra, unde îi va urma contele von Hassel. Prinţul a venit ca să asiste la marile manevre româneşti şi pentru a vedea dacă ar fi posibil să-şi mărite fiica, Antoinette, cu marele voievod de Alba-Iulia, deşi diferenţa de religii constituie un obstacol serios. Martha îi cere noutăţi despre *Kronprinz:*

— Ce face? -3

— Nimic, veşnic nimic. Face curte, doar asta.

[1] *furnal,* 21 septembrie 1937. **674**

r

*-r* a Mogoşoaia, unde s-a instalat la sfârşitul lunii oc-*LJ* tombrie, fulgerul se abate asupra ei la fel cum, cu şapte ani în urmă, sosise vestea catastrofei avionului R.101. în ziua aceea, la 10 noiembrie, îi aşteaptă la dejun pe prinţul regal al Suediei, care se va scuza că nu poate veni, pe Lemery, un senator al insulei Martinica, şi pe soţii Antoine Bibescu. La sosire, Antoine, după ce o salută, anunţă că ar dori să îi spună ceva şi, cerând scuze celorlalţi comeseni, o scoate afară din salon.

— Vreau să-ţi comunic ceva ce o să-ţi producă o dure re îngrozitoare, îi spune el. Sărmanul Ramsay a murit azi-noapte pe vas...

Martha se clatină sub şoc, încercând, va scrie ea, sentimentul că se îneacă, apoi îşi revine si, îndreptându-se spre invitaţi, le spune calm:

— Antoine tocmai m-a informat că am pierdut un mare prieten...

Apoi se discută despre alte lucruri şi Martha, luând parte la conversaţie, simte că spiritul îi zboară în altă parte, departe de acest salon şi de aceşti oameni pe care îi vede prin spaţii siderale. „De îndată ce au plecat", scrie ea în aceeaşi seară în *Jurnal,* „m-am dus în camera mea. Am citit în genunchi ultima lui scrisoare. Mi-am pus paltonul, pălăria şi am ieşit. Era o ceată groasă, o alee fantomatică - frunze moarte. Am mers. La capătul aleii cu frasini, portarul Mihai dăduse foc unui buştean de frasin... Scotea un fum dens şi albastru, care se adăuga ceţei. Ca un foc pentru morţi, o cupă funerară scoţând fum..." Şi, după ce a copiat lungi pasaje din ultima scri-



soare a lui MacDonald, Martha adăugă: „Această scrisoare pe care o primeam în fiecare săptămână de şapte ani nu o voi mai primi niciodată; îmi va lipsi cu atât mai mult cu cât, atunci când mă aflam la Londra sau la Chequers, scrisoarea îmi lipsea mai mult decât prezenţa lui... Era totul, mai puţin un burghez."[1]

Va mai primi totuşi o scrisoare de la MacDonald, aceea pe care el începuse să i-o scrie şi pe care o lăsase neterminată pe masa din cabină, la bordul vasului *Reina del Pacifica,* care îl ducea, împreună cu Sheila, spre America de Sud. Ca ultimă dovadă a miracolului care fusese această prietenie, Sheila îi trimite ultima lui scrisoare Marthei. „Dacă trebuie să mă mir", îi scrie ea abatelui Mugnier, „că un bărbat aflat la conducerea unei mari ţări si-a dat osteneala să scrie o dată pe săptămână scrisori — când triste, când pline de poezie şi de umor, din care orice politică era exclusă - unei femei cu douăzeci de ani mai tânără, care nu era nimic pentru el şi de la care nu avea nimic de aşteptat, atunci răspunsul este că n-am încetat nici eu să mă minunez..."[2]

La fel ca odinioară după moartea tatălui ei şi la şapte ani după moartea lui Thomson, durerea ei, aţipită în fiecare seară din pricina oboselii şi a lacrimilor, se trezeşte în zori, o dată cu ea. A doua zi, un avion care se învârte pe lângă Mogoşoaia o smulge somnului, care a reuşit să-i învingă durerea, şi o face pe deplin conştientă de nenorocirea ei, de singurătatea ei morală. Se aruncă din nou asupra ziarelor

[1] *Mă.,* 10 noiembrie 1937.
[2] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii, v. 3,* p. 302.



pentru a vedea repetat la infinit numele dispărutului şi pentru a afla alte amănunte despre



lui, observând cu câtă seninătate şi cu ce satisfacţie secretă rivalii săi, prefăcându-se că îl omagiază, îi salută dispariţia: „Oraţia funebră e mărturisirea că în timpul vieţii lui marele om jenează pe omul obişnuit... în prezent, mulţi respiră uşuraţi. Le lua *aerul lor."*

Toată această lună de noiembrie 1937 este consacrată plângerii lui Ramsay MacDonald; întoarceri la trecut, lectura unor vechi scrisori, condoleanţele prietenilor şi ale rudelor, descoperirea unor articole necrologice în presa internaţională. Este o durere permanentă, insidioasă, de neînvins: „Plâng în sinea mea, sângerez în interior", scrie ea la 20 noiembrie. „Uneori... privind lebedele şi balta, simt că am în

sufletul meu un mic sicriu care a luat locul inimii." în jalea ei se îndreaptă spre martorii trecutului, aceia ai anilor frumoşi. „I-am scris lui III[1]," notează ea a treia zi. „Nu mi s-a mai întâmplat de mult s-o fac." Iar la 30 noiembrie notează: „în fiecare dimineaţă, trăgând perdelele, Blanche îmi aminteşte de moartea lui MacDonald. Ţipătul meu." Sosirea lui Gaston Doumergue, a lui Jules Sauerwein, ziarist la *Matin,* a lui Baschet, directorul revistei *L'ttlustration,* şi, în fine, venirea lui Jerome Tharaud o silesc să-şi îndeplinească rolul de stăpână a casei şi să le arate Mogoşoaia în splendoarea ei de iarnă.

Tristeţea ei îşi găseşte o atenuare temporară la Veneţia unde, de data aceasta, în palatul pustiu al familiei John-stone, se poate reculege în linişte. Doamna Johnstone a murit la începutul anului, iar soţul ei a părăsit Veneţia, incapabil să locuiască singur în această casă bântuită de fantome. Franco Lequio, care i s-a alăturat, o întovără-

[1] *Kronprinz-u*\.





şeşte în peregrinările ei melancolice prin oraş si, în intimitatea creată dintre ei doi, Martha îi vorbeşte cu mai multă francheţe ca înainte: „Amantele lui George", ft mărturiseşte ea, „mi-au dat aceste două lucruri nepreţuite: singurătatea şi libertatea."

La Paris, împreună cu abatele Mugnier, care şi-a sărbătorit cei optzeci şi patru de ani, Martha îşi continuă confidenţele şi îi vorbeşte deschis despre MacDonald. La Londra, câteva zile mai târziu, îi ascultă pe cei trei copii ai fostului prim-ministru povestindu-i fiecare pe rând ultimele clipe ale tatălui lor, ceea ce îi provoacă voluptatea amară de a suferi de trei ori la rând, ca odinioară, când era mică şi cerea să i se repete poveştile care o speriau. Petrecându-şi Crăciunul la prietena ei, Enid Bagnold, Martha constată că există un lucru şi mai trist decât dispariţia unei fiinţe, si anume decăderea fizică. Maurice Baring, pe care 1-a cunoscut prin Lady Lovat, e doar o epavă omenească şi, din păcate, conştient de starea lui, căci în trupul descărnat, agitat de un tremur nervos, spiritul a rămas intact:

— Sunt o jucărie stricată, îi spune el trist. Pot fi pusă pe picioare, dar nu mai pot fi reparată. Nu mai pot să citesc, nu mai pot să umblu, nu mai pot să dorm si nu mai pot să scriu, în afară de astea, sănătatea mea generală e perfectă..."

La 31 decembrie notează în *Jurnal* pentru a încheia anul 1937: „Printr-un fel de act de cucernicie mă aflu pe această insulă în acest an, unde am naufragiat a doua
oară."



# Capitolul XVI

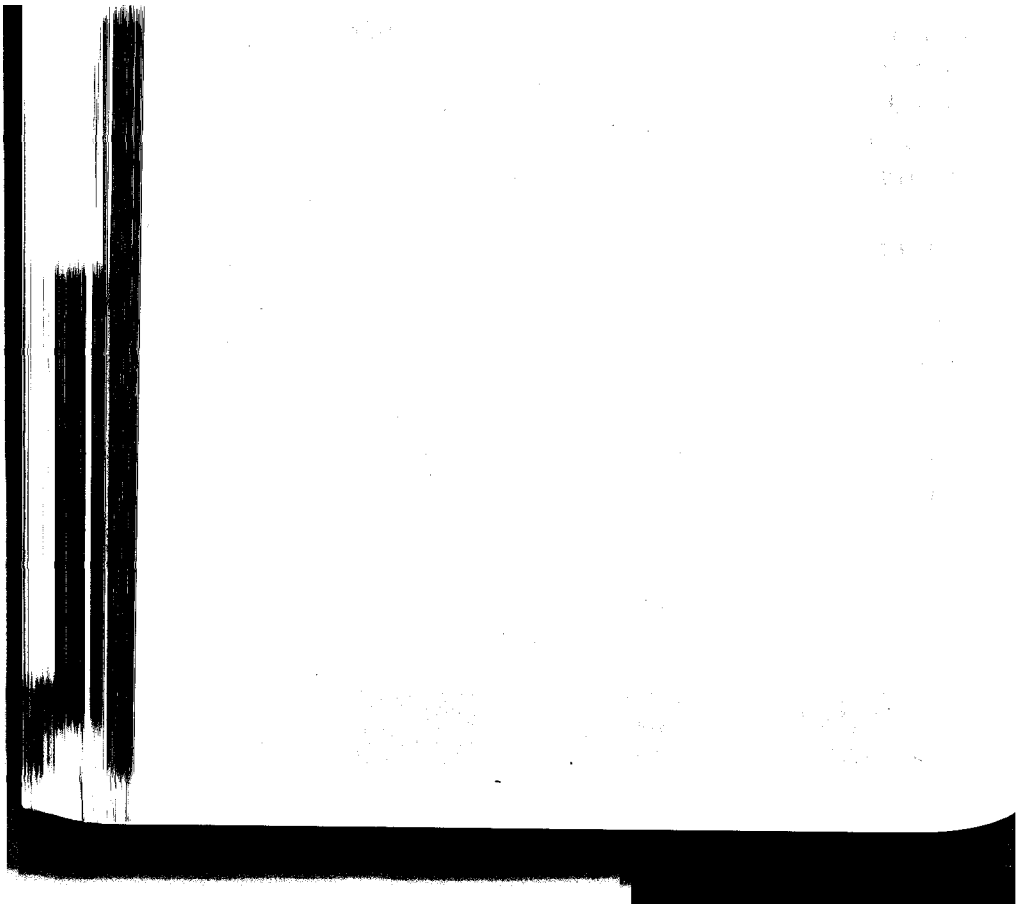

*Istoria se repetă; din păcate,*
*a luat obiceiul să se repete pe parcursul*
*propriei noastre vieţi.*
LORD TYRKEL într-o scrisoare către Martha Bibescu

# *Hitler la Cezari*

Despre călătoriile pe care le va face pe parcursul anului 1938, Martha Bibescu va spune mai târziu că par să fi fost dictate de Eumenide, căci va trece pe la Viena cu puţin înainte de *Anschluss** şi pe la Berlin cu două luni înainte de criza de la Miinchen. în Franţa, ca şi în România, în Germania, ca şi în Marea Britanie, Martha are presimţirea sfârşitului unei lumi şi observă totul, ştiind, la fel ca Paul Valery, că de acum înainte civilizaţiile sunt muritoare.

în vechea ambasadă britanică de la Viena, redusă la rangul de legaţie de când Austria a devenit republică, Martha îşi stabileşte la începutul lui ianuarie cartierul general, de unde va încerca să regăsească Viena tinereţii ei. Sub cerul sumbru de ianuarie, capitala e sinistră datorită temerii pe care o inspiră ambasada Germaniei, unde domneşte von Papen care conduce, de fapt, politica austriacă. Mulţi vor să se liniştească, repetând că von Papen e un german din sud, un aristocrat şi un catolic. „Merge la serviciul religios în fiecare diminică...", afirmă prinţul Kinsky. „Atunci cu

* Termen care denumeşte alipirea Austriei la Germania de către Hitler în 1938, şi care va dura până în 1945.





atât mai rău!", îi răspunde Martha. O spaimă mută apasă asupra oraşului, în curând justificată de evenimentele din martie. După *Anschluss,* Martha va afla că prinţul Karl-Emil von Fiirstenberg, ducele şi ducesa de Hohenberg cu care luase dejunul pe vremuri, au fost cu toţii arestaţi şi deportaţi. Neplăcerile provocate lui Freud o ating mai puţin. Citind în ziar că ilustrului psihanalist i se cere să plece din Viena, Martha exclamă: „Freud e un refulat. I-a venit rândul..."[1] Nu fără oarecare legitimitate va adăuga: „Anglia şi Franţa plâng soarta Austriei şi mă fac să mă gândesc la un copil speriat care smulge petalele unei margarete, supărat apoi că nu a mai rămas în mână decât cu o tulpină nefolositoare."

Pleacă cu durere din Anglia, pentru a merge la Paris, unde, ca şi la Londra, o viaţă mondenă strălucitoare o face să uite anexarea Austriei şi grozăviile războiului civil din Spania. Succesele personale repurtate sunt eclipsate în ochii ei de bucuria pe care i-a făcut-o Claudel acceptând să citească la ea acasă *Jeanne d'Arc,* în prezenţa câtorva prieteni, Louis Gillet, generalul de Chambrun, ducesa de Bissaccia, Desmond

MacCarthy şi Jules Super-vielle, care îi declară la plecare: „Claudel e singurul om din Franţa despre care se poate spune că are geniu".

După o altă şedere la Londra, în aprilie, efectuează împreună cu Sheila MacDonald o scurtă călătorie în Italia, marcată de o vizită la prinţesa Elena a României, la Florenţa, şi mai ales de vizita oficială a lui Flitler la regele Italiei, la Roma. La 30 aprilie, ia masa de prânz la contesa Serristori, împreună cu ducele de G..., însărcinat cu iluminarea monumentelor cu ocazia vizitei lui Hitler şi

[1] *Jurnal, 19* martie 1938. 682



căruia regele i-a recomandat să facă totul pe scară mare, pentru a-1 ului pe *Tedesco**

_ Mi-a spus: flăcări, focuri, torte, ca pe vremea lui Cezar.

— Nero ar recunoaşte oraşul, ironizează contesa Serristori.

Pentru a împodobi monumentele nu s-au făcut economii. Pretutindeni drapele germane, „roşii ca nişte maci cu inima neagră". Italienii critică mai mult decât admiră: ^Zvastica, acest ventilator imobil", remarcă unul dintre ei. La balconul palatului Michatelli, câteva personalităţi îl încurajează pe Alfons al XIII-lea venit să asiste la intrarea solemnă a *Ftihrer-ulm.* Mare este curiozitatea oamenilor. Comentariile se desfăşoară din plin. Prinţesa Măria de Savoia, ultima fiică a regelui, precizează că protocolul e copiat după cel stabilit odinioară cu prilejul vizitei lui Wilhelm al II-lea. Martha îl întreabă pe fostul rege al Spaniei dacă îl amuză pe Victor-Emmanuel al II-lea să primească un fost caporal.

— Cu el, nu se ştie niciodată, răspunde Alfons al XIII-lea. Cred că totul îi este indiferent.

în virtutea acestui protocol, primul rol revenea regelui şi nu Ducelui care, după ce 1-a însoţit la gară pentru a-1 primi pe Hitler, urma să se retragă. Noaptea s-a lăsat treptat şi iluminaţiile transformă capitala într-un decor wagnerian. Singura pată sumbră în mijlocul entuziasmului este Vaticanul, care protestează astfel faţă de venirea dictatorului german. Papa a plecat, de altfel, la Castel Gandolfo. întrucât aşteptarea se prelungeşte, Alfons al XIII-lea evocă amintiri de la încoronarea lui şi

* Neamţ în limba italiană. :.;•.-..

despre atentatul a cărui victimă a fost: „O femeie ca de la o fereastră coji de portocală pentru a arăta unde trebuia lansată bomba..." Nimic de temut în această p,j. vinţă pentru *feldwebel-ul* care s-a încălţat cu cizmele lui Wilhelm al II-lea. O desfăşurare formidabilă de forţe poliţieneşti garantează securitatea cortegiului:

— Serviciul de ordine e foarte bine organizat, recunoaşte Alfons al XHI-lea. Nimic de spus în privinţa asta...

Apare, în fine, maşina oficială, complet roşie, în care *Ftihrer-ul* stă alături de regele micuţ. „El, un automat, îmbrăcat în kaki-deschis, fals ofiţer englez, fals Charlot, .un vatman de duzină, care salută pretenţios, ca un gradat, ca un automat, într-o apoteoză de coşmar. Trec; alţii sosesc în maşini cu roţi roşii, cu oameni în ţinută de gală roşie. Roma strigă, dar destul de puţin. După maşinile roşii, o escortă teribilă, un val de maşini oficiale care urmează maşinile germane. Don Alfonso strigă: «E o invazie!" Ar trebui să se reculeagă, să reflecteze la sensul evenimentului, la tot ce reprezintă el, la puţinele urme pe care le va lăsa în memoria oamenilor. L-am văzut pe acest om mărunt, pe Adolf, serios, atât de serios, cu mutra lui artificială, făcută pentru această ocazie - mustaţa se vede ca un papion negru - cravata unui *kellner** - strâns chiar sub nas - la distanţă două mici aripi negre, foarte distincte, ca mustăţile pe care şi le fac copiii cu cărbune ars. In clipa când acest cortegiu uimitor a trecut, regele mi-a strigat în ureche: «Acum trebuie să facem zgomot.» A dat chiar el exemplu, aplaudând. Eu una nu am putut aplauda, mai întâi pentru că ţineam la ochi lornieta de teatru, dar i-am admirat antrenul, simţul răspunderii-

' în germană în original: chelner.



gi auzeam, fiind cot la cot cu el, cum mâinile, fără sceptru, fără glob şi fără spadă, băteau cu mult curaj."[1]

Peste patru zile îl revede pe Hitler, întovărăşit de data aceasta de Mussolini, la Centocello, unde inspectează cincizeci de mii de oameni ai corpului de elită, totul în

accentele marşului nupţial din *Lohengrin.* Găseşte că Hitler, mereu îmbrăcat într-o uniformă de un kaki îndoielnic, are aerul unui borcan de muştar cu eticheta pe el şi că Goebels seamănă cu un ajutor de farmacist.

A doua zi pleacă împreună cu Sheila la Atena şi o determină să viziteze în mare viteză nu numai Grecia, dar şi Constantinopolul, unde nu rămân decât două zile, timp suficient pentru a-şi bucura ochii cu imaginea Sfintei Sofia şi pentru a parcurge oraşul „de neuitat în lumina albă de sfârşit de lume." [2]

La rândul ei, Mogoşoaia nu mai este decât o escală în această perpetuă peregrinare prin Europa, căci după ce i-a făcut onorurile Sheilei, Martha pleacă imediat la Berlin, dar în tovărăşia lui George, pentru a asista la cel de-al treilea Congres al Federaţiei Aeronautice Internaţionale.

[1] *Jurnal,* 30 aprilie 1938.

[2] *Ibid., 12* mai 1938.



**Ghislaln de Diesbach**

# *O fantomă din trecut*

T n Berlin o aşteaptă fantoma tinereţii ei, amintirea *J.* dragostei aproape mistice jurată *Kronprinz-ului* şi mai ales monarhiei prusace, pe arunci în culmea puterii ei.

Sosită la Berlin la 21 iunie, telefonează imediat la Cecilienhof, reşedinţa fostului *Kronprinz,* care o invită la dineu a doua zi. Ajungând la Potsdam, în Mercedesul roşu trimis de prinţ la hotelul ei, Martha se gândeşte cu melancolie, atunci când maşina trece pe sub poarta Brandenburg, la acel an fermecat 1909, a cărui nostalgie a păstrat-o. „S-a produs o emoţie la prima noastră întâlnire", scrie ea. „ I-am făcut o reverenţă în timp ce el îmi săruta mâna. După bunele maniere, rochia mea de la Chanel, destul de largă, formează o mişcare frumoasă dacă mă aplec - destule motive pentru a-i face o reverenţă acestui mort-viu, care îmi surâde." A fost potrivit. El spune câteva minute mai târziu: „Ei (naziştii) ar trebui să vadă cum a făcut ea reverenţa, căci ei au decis prin decret că nimeni nu trebuie să mai facă reverenţe prinţesei regale..."[1]

După aceste concesii făcute protocolului, sentimentele se exprimă prin efuziuni. Prinţesa Cecilia pare fericită să-şi revadă vechea rivală; prinţul, la rândul lui, nu îşi ascunde emoţia. „Mâini împreunate, mâini pe umăr", notează Martha. „Sentimentalitate admirabilă. Impresii amestecate asupra a ceea ce spune el, o siluetă albă, ca dată prin var din

cap şi până în picioare, inclusiv părul, acelaşi păr, dar alb. Chipul mic pe gâtul înalt, ochii

[1] *Ibid.,* 22 **iunie** 1938.





albaştri, jenaţi, atât de aproape de nasul fin... surâsul lui oblic/ aerul lui ironic..." Nu întârzie să discute politică: în cinci minute am priceput că sunt plini de doleanţe -umiliţi şi jigniţi. Despre Mussolini, pe care îl adoră: «Se serveşte de noi. Când va veni clipa, se va alia cu ceilalţi; sunt convins. Dar ce om! Uitaţi ce a făcut pentru Italia! *Ce* geniu! Despre celălalt (Hitler) o să vă spun: am veşnic impresia că îi zic: Hai, hai, nu vă enervaţi. Totul se va termina cu bine... Calmaţi-vă. Spuneţi-mi ce este de făcut şi eu voi face... Germania trebuie să se alieze Franţei si atunci Anglia se va căi.»"[1]

Cu o zi înainte îi spusese melancolic la telefon:,, Sunt o anomalie istorică..." şi peste câteva zile, venit la hotelul unde locuiau soţii Bibescu, a întâlnit un comisar cu o telegramă pentru prinţul Bibescu, a luat-o de la el şi i-a dat-o Marthei, suspinând: „Poporul meu mă priveşte si nu mă mai cunoaşte..." în acea seară nu-şi mai ascunde amărăciunea de a fi fost înlăturat din viaţa oficială a regimului, iar peste două zile, când Martha se va întoarce la Cecilienhof, ca să ia ceaiul, îi va vorbi mai liber despre Hitler, pe care îl vedea din timp în timp şi căruia îi spusese recent: „Plătiţi poliţia prea scump pentru a afla ce se petrece în Germania. O oră de conversaţie cu mine, la fiecare cincisprezece zile, nu v-ar costa nimic şi aţi afla mai multe."[2] Martha îl întreabă ce i-a răspuns *Fiihrer-ul.* „A râs..." De fapt, *Kronprinz-ul* face rău că spune prea deschis ce crede si un coleg al lui George din Federaţia Aeronautică Internaţională, un domn von Gronau, regretă imprudenţele verbale ale prinţului: „Nu-şi poate

[1] *Ibid.,* 22 iunie 1938.

[2] *Ibid.,* 24 iunie 1938.





ţine gura. Spune lucruri care, dacă ar fi spuse de noi, arn fi trimişi la închisoare. Trăieşte liniştit acasă. Are tot CP vrea. Şi-a luat o evreică drept amantă..."[1]

*Kronprinz-ul* îi relatează că, după o vizită a lui Hitler la o uzină de armament, Goebels a spus muncitorilor „Acum întoarceţi-vă în casele voastre. Luaţi-vă sapele si scoateţi o

bucată din pământul pe care a călcat *Fuhrer-\i* vostru! Să-1 puneţi în locuinţele voastre pe un altar şi să spuneţi copiilor voştri: «Pământul acesta este sfânt: pe el a păşit Hitler.» La care *Kronprinz-ul* adaugă această remarcă plină de dezamăgire: „Nici tatăl meu nu ar fi înghiţit aşa ceva..."[2]

Martha simte că e nostim să treacă de la vechiul regim la cel nou şi ia masa, la 24 iunie, cu Goering, la Casa Aviaţiei. „Mareşalul Aerului nu a vrut să onoreze cu prezenţa lui deschiderea congresului, pentru a nu fi martor la decernarea uneia dintre cele mai înalte distincţii unui pilot sovietic." Nu soseşte deci decât pentru banchet. Martha e aşezată la dreapta lui, iar George la dreapta doamnei Goering. Soţii Bibescu monopolizează toate onorurile în detrimentul familiei Londonderry, lucru care nu o împiedică pe Martha să se simtă măgulită, chiar dacă îi consideră pe cei doi Goering cam ordinari si mai ales parveniţi. „El şi nevasta lui vorbesc fără încetare despre ei înşişi, ca nişte adevărate alteţe regale", remarcă ea, dovedindu-se o bună ascultătoare, căci îl cucereşte pe Goering care o invită a doua zi, împreună cu soţul ei, la Karinhall. Ocazia este mult prea tentantă pentru a fi ratată. Astfel încât, la 25 iunie, după ce a luat masa de prânz singură la ambasada Angliei, în timp ce George

[1] *Ibid.,* 26 iunie 1938.

[2] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii,* v. 3, p. 368.



fusese invitat la Ribbentrop, Martha se duce la Karinhall. jvîareşalul Goering a avut, la fel ca şi *Kronprinz-u\,* amabilitatea de a-i trimite o maşină condusă de „un frumos aviator în alb si gri, un înger..." în drum îl culeg şi pe George, scăpat de la agapele cu Ribbentrop, iar maşina *se* îndreaptă în viteză spre Karinhall. Cum să reziste farmecului acestei frumoase după-amieze de vară, al acestui automobil confortabil, silenţios si puternic, care devorează spaţiul şi îi produce un sentiment de victorie, într-o maşină cu drapel, din fata căreia se dă la o parte toată lumea? „O cursă prin câmpia încântătoare pe care am iubit-o întotdeauna, un soc simţit în inimă, regăsind pinii, lacurile, de argint... socul, iasomia si teii deşi... Autostrăzile pustii, singurătate, frumuseţe. Maşina rapidă şi uşoară, semnele suveranităţii. Claxonul reproduce trei note de cântec de pasăre din *Siegfried,* rezervate pe vremuri familiei regale. Nu ştiu cum lucrează

soarta, dar, la douăzeci şi şapte de ani distanţă[1], mă aflu din nou în maşina care trece prima."[2]

In maşina următoare se află soţii Londonderry; sosesc, în timp ce soarele e încă înalt pe cer, la mareşalul Goering, care are bunul gust, singurul de altminteri, să nu-i lase pe invitaţi să-1 aştepte prea mult. Martha cercetează cu un ochi critic decorul, plafoanele pictate, bufetele masive pline cu fotografii regale sau ale dictatorilor, toate cu dedicaţie, „tablourile lustruite ca nişte cizme", ale căror teme îi amintesc o reflecţie a *Kronprinz-ului:* „Familia mea cumpăra opere de artă pentru a le da muzeelor; ei le iau din muzee pentru a le plasa în propriile lor case..."

Intrarea teatrală a Mareşalului Aerului captează toate

[1] Douăzeci şi nouă de ani în realitate.

[2] *Jurnal,* 25 iunie 1938.





privirile şi îi împiedică pe invitaţi, complet fascinaţi de persoana lui, să se mai uite şi la altceva, cum ar fi operele de artă, expuse admiraţiei invitaţilor şi „de care el se bucură într-un chip atât de evident... în timp ce ochii lui albaştri înoată într-o fericire de îndrăgostit. Şi iată-1 pe acest personaj, care nu se teme de ridicol, o, nu! în cămaşă şi ce cămaşă! De un alb orbitor, cu mâneci largi, cu multe pliuri, apoi deasupra, o jiletcă verde, având nasturi în forma unor dinţi de animale.

Pantalonii care evidenţiază fese enorme - şi ei verzi -şi pantofi de antilopă, lăsând să se vadă nişte glezne bizare, în ciorapi de mătase bej, ciorapi de damă. Legat de cureaua aurită, un pumnal aurit.. Când trece prin curentul uşilor, pentru a arăta drumul, răspândeşte un miros ciudat de verbină şi lămâiţă, de tipul sărurilor de baie."[1] Martha va trage o concluzie filozofică, aceea că, în fond, Goering, cu prostul lui gust sfidător, nu este decât un nou îmbogăţit, aşa cum trebuie să existe în toate epocile şi că mareşalii Imperiului „trebuie să fi arătat la fel,"

## *Moartea unei rivale*

O lună la Bagnoles-de-1'Orne îi îngăduie să se odihnească şi să reflecteze calm la ceea ce a făcut sau a văzut în timpul acestui an agitat. De la revederea cu *Kronprinz-u\,* se gândeşte adeseori la el, la acea afecţiune reciprocă care i-a apropiat odinioară, fără însă să îi unească.

[1] *Ibid.* 690

Jittr-o noapte, în timp ce dormea, se vede împreună cu Q\ într-o cameră de hotel, într-un oraş necunoscut, şi ce rtu s-a întâmplat în realitate se îndeplineşte în vis: „Am făcut brusc dragoste. Nu am fost niciodată amanţi până atunci. De data aceasta am devenit. După o refulare care a durat douăzeci de ani."[1]

în timpul curei află de moartea reginei Măria a României, care o emoţionează şi mai puţin decât dispariţia Annei de Noailles. De foarte mult timp admiraţia ei pentru prinţesa moştenitoare s-a transformat în ostilitate, chiar în dispreţ la adresa unei suverane cu care de o duzină de ani n-a mai avut întâlniri decât în ocazii rare, dar fiecare dintre ele a fost înregistrată în comentarii crude în *Jurnal.* „Ceai la regină, la Balcic", nota ea în iunie 1934. „Prostul ei gust, volumul ei, rochia ei amplă. O meserie sigură, aceea a unei regine, pentru o femeie care a iubit mult bărbaţii: îi rămân întotdeauna aghiotantul şi santinelele. Va exista bărbat în casă până la moarte." Vila de la Balcic nu este judecată cu mai multă indulgentă decât proprietara ei: „E ceva care te face *să vomezi",* remarcă ea cu ferocitate. „De ce? Pentru că are o bucată din Turcia[2], o bucată din Spania, o bucată din Grecia, o bucată din Italia, o bucată din Anglia, şi totul este contrafăcut."

Peste doi ani, în 1936, a revăzut-o pe regină la un concert dat de Carol al II-lea şi a lăsat o schiţă zdrobitoare a celei ce a trecut drept una dintre cele mai frumoase femei din Europa: „Capot de catifea purpurie, nici o eleganţă, cusut vizibil de camerista nemţoaică. Macaroane de perle false pe umeri, la urechi, câte puţin peste tot. Nu mai

[1] *Ibid.,* 10 iulie 1938. Si aici Martha Bibescu se însală cu doi ani, aşa cum a făcut în legătură cu data ei de naştere. [2] Mai ales un minaret celebru.





are gât - văzut din spate - gâtul i s-a cufundat între umeri Ce trist! *Permanentul* oribil ca nişte tuburi de carton în jurul capului; văzut din faţă, părul cenuşiu, tern, uşor rar, fin. Tâmplele devastate. Ochiul fix, pal, răutăcios."[1] Totul ajunsese să o agaseze la regina Măria, începând cu egocentrismul ei extraordinar şi până la gustul pentru travestirile folclorice, incompatibile cu demnitatea pe care supuşii o aşteptau de la o suverană, pe care nu o pot respecta dacă o văd îmbrăcată

ca ei. „Să vezi regina României în costum de ţărancă era la fel de şocant pentru gust si raţiune ca a vedea regina Angliei costumată în nevastă de miner în timpul şomajului", nota Martha în 1931. Recapitulând defectele suveranei moarte, Martha o judecă sever: „Nu se va scrie *Mamă bună, soţie bună* pe piatra ei de mormânt. Cât de puţin poseda instinctul regal, instinctul profund, regula jocului, încercarea de a se distinge, de a se singulariza, de a fi regină prin excepţie, aceasta nu este posibil numai când eşti însufleţit de un principiu. Era numai o femeie care făcea pe regina."[2]

Martha nu ignoră conflictul care, de la întoarcerea lui Carol la putere, o opunea pe regină fiului ei. în ciuda redusei sale simpatii pentru rege, a refuzat să se înduioşeze în privinţa sorţii pe care acesta o impusese mamei lui. Nesatisfăcut doar de a o fi jefuit de aproape toate veniturile ei si de a o lipsi de prieteni, printre alţii de Ştirbei, silit să se exileze, Carol o spiona şi îi obstrucţiona aprobările de a părăsi regatul. Pierderea veniturilor proprii făcea dificile călătoriile în străinătate, iar regina trebuia să se mulţumească cu sejururi tot mai lungi la Baltic, unde, sirenă decăzută, încerca încă să atragă admiratori.

[1] *furnal, 5* decembrie 1936.

[2] *Ibid.,* 25 lulie 1938.



***Prinţesa Bibescu***

Ruptura definitivă dintre ea şi castelana de la Mogo-soaia se produsese făţiş după publicarea *Memoriilor* reginei, în care unele remarci la adresa Marthei sunt destul de picante pentru a justifica ranchiuna acesteia. „Vulgaritatea celui de-al treilea volum mă dezgustă...", nota Martha în noiembrie 1935 şi, alăturându-se părerii lui Marcel Proust, care nu vedea în ea decât „o regină de *Excelsior",* Martha îi consacră o scurtă oraţie funerară: „O nemţoaică sau o evreică ce se crede englezoaică şi în final este americană: regina Măria". Există ceva nedrept, dar şi o notă de adevăr în această judecată lapidară. Cel puţin suverana a murit înainte de războiul din 1939 si de prăbuşirea monarhiilor din Europa răsăriteană. Soarta a scutit-o de ceea ce îi pregăteşte Marthei: rudele aruncate în închisoare, pierderea averii, exilul, în această privinţă, soarta o va trata pe Martha ca pe o regină.

Acum, când mama lui a părăsit, în fine, scena pe care dorea să apară singur, Carol al II-lea acţionează ca un autocrat faţă de supuşii lui, fiind în acelaşi timp complet subjugat de Lupeasca, persoană care nu se mai ascunde si domneşte în văzul tuturor. Ce fel de legături a avut Martha cu favorita atât de detestată şi

de temută? După Hannah Pakula, biografa reginei Măria, începând din 1934, Martha ar fi făcut act de supunere în ce priveşte amanta regală, împingând curtenia până la a o numi „Suverana mea". Este sigur că Martha, fie din proprie iniţiativă, fie la sfatul regelui, a întâlnit-o pe Lupeasca, pe care în *Jurnalul* ei o numeşte Lady Wolf. Există în „această privinţă o mărturie indiscutabilă, cea a marchizului d'Ormesson, ministrul Franţei la Bucureşti, invitat la Mogoşoaia la sfârşitul lunii noiembrie 1934, pentru a se întâlni cu favorita, pe care până atunci o ignorase. O invitaţie jenantă pentru el şi pe care o justifică într-o scrisoare din 11 de-





cembrie 1934 către şeful său, Alexis Leger, secretar general al Quai d'Orsay: „Cred că trebuie să vă aduc la cunoştinţă
- cu rugămintea de a comunica aceasta domnului Paul-Boncour, că prinţesa Bibescu ne-a invitat, pe mine şi ne soţia mea, să luăm ceaiul la ea, la palatul Mogoşoaia, de lângă Bucureşti, împreună cu doamna Lupescu.

Am ezitat puţin căci, aşa cum ştiţi din corespondenţa mea, doamna Lupescu este foarte atacată în presă şi rău văzută de o parte a opiniei publice. Pe de altă parte, mi s-a spus că regele ar dori foarte mult ca doamna Lupescu să poată întâlni alte persoane în afara celebrei camarile, în special pe mine şi soţia mea. Si am ştiut cu certitudine că ideea u-nei întâlniri provenea din anturajul imediat al suveranului.

După ce am cântărit argumentele pro şi contra, am crezut că cea mai bună politică ar fi să cedez dorinţei regale şi am acceptat să mergem la Martha Bibescu unde, în afară de doamna Lupescu, nu se aflau decât mareşalul palatului şi prefectul palatului cu soţia lui. Ceaiul a avut loc noaptea şi trebuia să rămână secret pentru a preîntâmpina bârfele. De fapt, s-au scurs treisprezece zile de atunci şi cred că până acum nu a existat nici un zvon. Nu am vorbit despre asta cu nimeni, nici măcar cu colaboratorii mei apropiaţi, astfel încât întâlnirea, dorită în sferele de sus, să nu capete aspectul unui eveniment politic
- ceea ce trebuia evitat.

Prinţesa Bibescu o cunoştea deja pe doamna Lupescu şi am

ştiut că regele fusese foarte satisfăcut că eram dispuşi să venim la reuniune. Lucrul în sine nu are decât putină importanţă. Sper că nu veţi blama atitudinea pe care am crezut necesar s-o adopt în privinţa dorinţelor regelui../'[1]

[1] Arhivele Ministerului Afacerilor Externe. Comunicare făcută de prinţul M.D. Sturdza.



Lucrul cel mai nostim este să o vezi pe Martha care, Jupă ce-a jucat un rol asemănător celui al contesei de Bearn, prezentând pe doamna Du Barry, se mulţumeşte *fa fumai* să semnaleze evenimentul printr-un rând: „29 noiembrie 1934: Numetz - soţii d'Ormesson - marchiza de Belleme." O prudentă bine gândită a făcut ca, în această împrejurare, să aleagă titlul marchizei de Belleme, care nu poate fi identificat decât de cei care îşi amintesc de şederea lui Carol şi a Lupeascăi în Franţa, la un castel de lângă Belleme.

După mărturisirea prinţesei Ileana către Hannah Pa-kula, Martha Bibescu, care „o abandonase" pe prinţesa Măria pentru Ferdinand în clipa când acesta devenise rege, o abandonase apoi şi ca regină, când favorita devenise atotputernică, fără să ezite să-i scrie acestuia scrisori foarte umile, dintre care una conţinea această declaraţie: „Cea mai frumoasă zi din viaţa mea a fost cea în care mi-aţi îngăduit să vă sărut mâna..."[1] Ceea ce se ştie despre caracterul Marthei Bibescu, ceea ce notează ea zi de zi în carnetele sale, cea mai sinceră dintre operele ei, nu îngăduie să credem că s-ar fi putut coborî până într-acolo. Fără îndoială, prinţesa Ileana, care nu ignora bârfele la adresa ei şi al căror ecou se făcuse Martha, nu a ezitat, ca represalii, să pună pe seama memoriei Marthei această acuzaţie sub care se ascunde dorinţa de răzbunare.

Una dintre rarele menţiuni în *Jurnal* la adresa favoritei priveşte o întrevedere din timpul verii anului 1938. La începutul lui septembrie, Martha se găseşte la Posada cu Victoria Cappece di Regina, soţia unui consilier la ambasada Italiei, când brusc majordomul o anunţă că Lu-

[1] Hannah Pakula, *Ultima romantică,* p. 382.



peasca a telefonat pentru a o preveni că soseşte într-o jumătate de oră. A întrebat cine se află la Posada şi, când Apolzan i-a numit pe soţii di Regina, Lupeasca s-a mulţumit să spună: „N-are importantă!" *în Jurnal,* Martha nu dă nici un

amănunt asupra acestei vizite neprevăzute.

## *România fascistă*

*J* n* acest an Martha se întoarce mai devreme ca de obicei la Paris pentru a asista la premiera filmului *Katia,* realizat după cartea ei, premieră care are loc la cinematograful Marivaux, în prezenţa ducelui şi a ducesei de Windsor, foarte interesaţi de această poveste de dragoste, care le-o aminteşte pe a lor.[1] Danielle Darrieux interpretează rolul eroinei, amantă apoi soţie morganatică a lui Atexandru al II-lea. „Seamănă cu dumneavoastră...", îi spune generalul de Chambrun Marthei, care îi replică spiritual: „Nu-i spuneţi!"

Peste câteva zile are loc o altă premieră la Londra, unde la sosirea ei în Gara Victoria, Martha e asaltată plăcut de ziarişti, gata să scrie orice pe seama ei. „La fel ca preoţii egipteni", scrie ea „aceştia îşi *bazează* puterea pe pros-

[1] Filmul va fi vizionat în Uniunea Sovietică, fără îndoială, pentru că Alexandru al II-lea abolise serbia şi pentru că fusese asasinat de „reac-ţiunea conservatoare", în România, din contră, Carol al II-lea va accepta ca filmul să ruleze doar în faţa unui comitet restrâns, din care Martha, spre surprinderea ei, a fost exclusă. Va înţelege motivul mai târziu, când va vedea filmul pe ecranele Bucureştiului. Regele ordonase înlăturarea scenei atentatului, temându-se să nu inspire gânduri rele supuşilor săi-





tia oamenilor". După o serie de recepţii triumfale, strălucind de membri ai familiei regale şi de diademe, Martha *se* întoarce la Mogoşoaia pentru a-1 primi pe Georges Huismans, directorul general de la Beaux Arts, venit să inaugureze la Bucureşti o expoziţie de desene de la Luvru. E însoţit de soţia lui şi de Valentine de Casembroot, nepoata Marthei. Diplomaţii acreditaţi la Bucureşti constituie întotdeauna baza societăţii primite la Mogoşoaia şi printre cei mai scumpi în inima stăpânei casei se numără Şir Michael si Lady Palairet, meniţi să devină mari si credincioşi prieteni ai ei. Această societate intelectuală este nu doar mult mai interesantă decât cea din Bucureşti, dar şi mai de încredere, căci este străină de curentele de idei care scindează opinia publică şi de tragediile care însângerează ţara.

De la asasinatul lui I. G. Duca în decembrie 1933, influenţa gardiştilor[1] nu a încetat să crească. Pedepsele aplicate de ei şi chiar crimele lor se bucură de o mare indulgenţă în

sferele înalte, ceea ce seamănă a complicitate. Alegerile generale din 20 decembrie 1937 au adus Gărzii de Fier 20% din voturi, în pofida unei ameliorări industriale şi financiare de care a beneficiat cel mai mult regele Carol, în regat domneşte o adâncă nemulţumire, cauzată în parte de măsurile discriminatorii adoptate împotriva evreilor care ripostează blocând unele mecanisme economice şi provocând în consecinţă o intensificare a ostilităţii la adresa lor. Frumosul şi brutalul Codreanu, al cărui prestigiu i-a cucerit pe idealişti şi pe rataţi, a început să aibă pretenţii de şef politic ce trebuie respectat. Atunci când, la 30 martie 1938, regele Carol a suprimat toate

[1] Membrii Gărzii de Fier, de inspiraţie naţional-socialistă.





# !

partidele, cel al lui Codreanu a supravieţuit, intitulân-du-se Mişcarea Legionară, dar a avut de suferit mai târziu, când o percheziţie la sediile ei scoate la iveală existenta unui complot - fals sau adevărat? - împotriva siguranţei statului. Condamnat la zece ani de muncă silnică Codreanu e eliberat după acordurile de la Miinchen, la cererea lui Hitler, personal adresată lui Carol când acesta a venit să îl vadă la Berchtesgaden. Carol al II-lea a trebuit să accepte, dar nu a aşteptat mult ca să-şi ia revanşa.

La 30 noiembrie 1938, în timp ce Michael Palairet ia dejunul la Mogosoaia, se află că în timpul nopţii regele a ordonat suprimarea atât a lui Codreanu, cât şi a celor trei asasini ai lui L G. Duca si ai lui Stelescu, ceea ce ridică la paisprezece numărul partizanilor executaţi într-o pădure de lângă Ploieşti. Această represiune fulgerătoare frânează agitaţia gardistă, dar stârneşte furia lui Hitler, care consideră actul ca o sfidare din partea lui Carol al II-lea. La cincisprezece zile după acest asasinat, guvernul instituie regimul partidului unic, creând Frontul Renaşterii Naţionale care, bineînţeles, din lipsă de concurenţi, câştigă alegerile generale de la 1-2 iunie 1939, trimiţând în Parlament o serie de persoane importante.

Oare din *cauza* vântului de teroare care bântuie ţara Martha nu mai scrie nimic interesant în *Jurnal,* în afara unei disertaţii asupra vânătorii de raţe sălbatice? Este ceea ce s-ar putea crede, citind această remarcă de la 4 decembrie 1938: „O, trestiile mele, vorbiţi, murmuraţi si gândiţi în locul meu."





## *Intrigă la Londra*

•r a Londra, unde soseşte cu trenul-pachebot la 14 de-
j_j cembrie, îşi regăseşte adevărata viaţă. La data de 15 decembrie, ia dejunul la Downing Street numărul 10, unde domneşte Neville Chamberlain, omul acordurilor de la Miinchen. „îmi fac rău trecând peste acest prag plin de umbrele trecutului, în mica sufragerie a lui Pitt, acolo unde el se lăsa pradă exaltării... Am vorbit de Ramsay MacDonald de departe, şi totuşi atât de aproape... Apoi salonul şi un alt salon - o lume moartă pentru mine -unde mă întorc dintr-o voluptate morbidă..."

La 16 decembrie ia dejunul la familia Londonderry, unde Bernard Shaw se chinuie să urce scara şi trebuie condus înapoi acasă. Pe 19 decembrie cinează la Philip Sasson, alături de regina Mary şi ducele de Kent. „Nu mai este o femeie, nici o bătrână, este *peştele sacru* de care vorbea Marcel Proust. Solzii sunt de sticlă neagră... îi văd obrazul roşu şi tremurând (carne crudă) în aburul de păr alb, de diamante şi de perle../'

La 20 decembrie se duce la gară să-şi ia nepotul, pe Ion-Nicolae Ghika, care soseşte de la colegiul din Ample-forth. „Ce mult mă emoţionează", scrie ea, „slăbit şi palid, fiul şi fratele meu." Seara ia cina cu prinţul Friedrich al Prusiei, unul dintre fiii *Kronprinz-ului,* Lady Chamberlain, ducele de Alba şi regina Spaniei, foarte mulţumită că guvernul de la Madrid i-a înapoiat bunurile lui Alfons al XIII-lea, care nu va mai depinde de ea... în timpul acestei perioade, viaţa Marthei nu este decât o suită neîntreruptă de dejunuri şi cine la diferite personalităţi engleze, ca Lady Colefax, Lord Lloyd, Lady Vansittart, Lady





Cunard, Malcolm MacDonald, Lady Oxford, festivităţi care se încheie printr-un sfârşit de săptămână în Petworth la Lady

Leaconfield.

înprimăvara anului 1939, Martha se întoarce la Londra, oraşul magnific care o atrage ca un magnet, căci acolo se simte cel mai mult iubită. Spre deosebire de francezi, care admiră ceea ce străluceşte sau e nou, dispuşi să critice ulterior ceea ce au admirat, englezii nu se lasă uluiţi uşor, ci arată mai multă constanţă în sentimente, în timpul şederii ei la Londra, preşedintele Lebrun şi soţia vin în vizită oficială. Aceste întâlniri între şefii de stat sunt oare ultimele discuţii înainte de război? Toţi se tem de război, dar vor să îi audă pe ceilalţi contrazicându-i. în Camera Lorzilor, Martha îl ascultă pe Lordul Halifax declamând împotriva lui Hitler: „Dacă vorbele lui valorează mai mult de douăzeci şi două de divizii, suntem salvaţi!", îi scrie ea abatelui Mugnier, deşi nu îşi face iluzii deloc asupra şanselor de a se evita un al doilea război mondial, care pare iminent. Miinchenul nu a servit decât ca să se câştige timp pentru înarmare în vreme ce se obişnuiau cu ideea. Se vor lupta pentru a apăra libertatea sau doar de dragul unor cauze de ordin pur economic? „Paradoxul războaielor", va scrie Martha peste mulţi ani, „este acela că cere unei generaţii să moară pentru ca generaţia următoare să trăiască la fel de bine ca ea sau mai bine."[1] Perspectiva războiului, dezolantă pentru mulţi oameni, are un efect tonic asupra altora, e drept, nu prea numeroşi:

— Vom avea război, prezice Winston Churchill, şi imperiul britanic se va sfărâma în bucăţi! Iar eu, ei bine, eu mă simt cu douăzeci de ani mai tânăr!

[1] *Jurnal, 6* ianuarie 1953. 700

***Prinţesa Bibescu***

în această cursă după informaţii, dezlănţuită de apropierea conflictului, Martha nu vrea să fie în urmă şi răspândeşte cu plăcere remarci auzite din guri autorizate, piai ales pentru a lăsa să se creadă că este la curent cu secretele din cancelarii, deşi uneori are neplăceri, ca aceea relatată de unul dintre prietenii ei, Henry Channon, în *jurnalul* lui. Absentând de la Londra pentru câteva zile, acesta găseşte la întoarcere, pe 18 martie, guvernul în agitaţie din pricina ultimatumului german dat României, semnalat de presă. Urmărind filiera acestei ştiri, se descoperă că ea se datorează zelului ridicol al unui tânăr evreu, Rob Bernays, căruia Martha îi mărturisise, luând ceaiul cu el, că ştie din sursă sigură că regele Carol al II-lea a primit un ultimatum de la Berlin şi că germanii ameninţau să

invadeze România, aşa cum ocupaseră anterior Cehoslovacia, încântat că poate, la rândul lui, să joace un rol comunicând această informaţie guvernului, Bernays îl prevenise pe Oliver Stanley la Foreign Office, care, ne-ştiind nimic, îl chemase pe Tilea, ambasadorul României. Acesta, ca să nu aibă aerul că nu ştie nimic şi pentru a face ca Foreign Office să îi spună mai mult, a răspuns atât de prudent, încât a lăsat impresia că ştie mai mult decât mărturisea. Foreign Office alertase imediat Downing Street şi miniştrii plecaţi în week-end fuseseră rechemaţi pentru o şedinţă urgentă de cabinet. Emoţia s-a calmat la primirea din România a unui mesaj trimis de ministrul britanic, Şir Reginald Hoare, care afirmă că la Bucureşti nu se ştie absolut nimic de această chestiune. „Bernays se apără spunând că era de datoria lui să avertizeze guvernul", conchide Henry Channon. „Poate că era, dar ne-a făcut să fim ridicoli, cred, în ochii Europei."[1]

[1] Ghips, *furnalul lui şir Henry Channon,* p. 231.





în timpul primăverii copleşite de ameninţări, Martha îşi cultivă florile la Mogoşoaia, apoi îşi face cura la Bag-noles şi îl vede, trecând pe la Paris, pe iubitul abate Mug-nier, căruia îi încredinţează sufletul lui Philip Sassoon dispărut brusc, îl întâlnise cu prilejul ultimei sale vizite la Londra, în clipa când acesta tocmai fusese numit ministrul Artelor, „ceea ce i se potrivea ca o mănuşă pictată de Van Dyck". Frivol şi pasionat, combinând ostentativ rafinamentul cel mai nobil cu prostul gust cel mai descumpănitor, snob şi totuşi prieten credincios, un evreu care ura evreii, Philip Sassoon avea, ca şi Martha, cultul puterii, al oamenilor importanţi şi al ceremoniilor. „Bănuiesc că veţi spune rugăciunea principală pentru sufletul înaripat al lui Philip", îi scrie Martha abatelui. „Religia strămoşilor lui fusese aceea a lui Parsis şi a lui Zoroastru, adoratorii focului. Philip avea, de asemenea, religia prieteniei şi a frumuseţii; îi plăceau grădinile, aviaţia, florile, cărţile şi oamenii iluştri. Ii plăcea să se despartă de bunurile lui pământeşti cu o generozitate inegalabilă. Focul Sfântului Spirit va şti unde să regăsească această flacără, care nu se poate stinge decât pentru a se aprinde în altă parte."[1]

Cu presentimentul că se ducea pentru ultima oară, Martha îl însoţise anul trecut pe abatele Mugnier în pelerinajul lui la *doamna verde* de la Montgraham, aproape de Nogent-le-Retrou.

„Tristeţea infinită a Muntelui Măslinilor ne-a cuprins în timpul acestei ultime plimbări în pădurea de la Montgraham", a notat ea la 8 iulie 1938. Presentimentul ei era însă diferit şi, de data asta, conducându-1 pe abate, care nu mai vede deloc, până la mormântul necunoscutei care îi încântase tinereţea de seminarist, Martha

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii,* v. 3, p. 407.





îşi dă seama că nu se va mai întoarce niciodată cu el în acest loc romantic şi că dejunul în doi la *Hotel du Dauphin,* la Nogent-le-Retrou, este, fără îndoială, ultimul.

## *Istoria se repetă*

Martha se află la Posada când Anglia si Franţa declară război Germaniei, eveniment atât de temut, încât vestea neaşteptată este aproape o uşurare sufletească, justificând această observaţie a unui bătrân diplomat pe care Martha îl citează cu plăcere: „întrucât nimeni nu a convins vreodată pe cineva, e necesar să înlocuieşti discuţia cu asasinatul." Deoarece România a fost de secole invadată cu regularitate de vecini şi apoi ruptă în bucăţi, Martha vrea să sustragă oricărui pericol pe unul dintre nepoţii ei, Ion-Nicolae Ghika. La bordul avionului personal al soţului ei, Martha *zboară* la 20 septembrie la Atena, luând cu ea, cu această ocazie, câteva amintiri istorice preţioase, cum ar fi brăţara dată de Napoleon doamnei Pellapra în 1815 şi diamantul de la Sfânta Elena. Puţin mai târziu, Lord Lloyd, venit în misiune la Bucureşti, va primi miniatura împăratului şi cocarda purtată de el la Austerlitz. Aceste obiecte se vor afla în timpul războiului în caseta unei bănci din Africa de Sud. Această dublă precautiune i se pare înţeleaptă atunci când vede, aliniate pe aeroportul de la Băneasa, vreo trei sute de avioane militare ale armatei poloneze, sosite în timpul nopţii după zdrobirea Poloniei de către nemţi şi ruşi. Când îşi reîntâlneşte bunica în Grecia, Ion-Nicolae





înţelege deodată că pentru el începe exilul şi că şi-a pierdut patria: „N-am să mai revăd niciodată Posada", repetă el plângând, „niciodată, niciodată." De la Atena va fi dus cu avionul la Londra, de unde va pleca la colegiu. Martha nu

rezistă dorinţei de a revedea Constantinopo-lul şi se duce acolo pentru a petrece câteva ore înainte de întoarcerea în România. Cum carnetele ei din 1939 par pierdute*, ne putem întreba care a fost adevăratul motiv al acestei vizite fulger la Constantinopol. De fapt, când avionul ei aterizează la Băneasa, Martha va fi aşteptată la aeroport de o maşină a Curţii regale: regele a invitat-o la dejun. I-a încredinţat oare vreun mesaj verbal pentru un diplomat străin, pentru emisarul uneia sau al alteia dintre puterile beligerante? Se poate presupune astfel. Cu toate că România a semnat la 23 martie 1939 un acord comercial cu Germania, la 13 aprilie Franţa şi Marea Britanie îi garantează solemn independenţa. E adevărat că o garantează la fel de bine şi pe cea a Belgiei, lucru care nu e de bun augur... Martha îl găseşte pe rege trist şi confuz, căci primul lui ministru, Armând Călinescu, tocmai a fost asasinat de legionari. Văzând poziţia critică în care se găseşte ţara, Martha se felicită de a-1 fi îndepărtat pe Ion-Nicolae fără să bănuiască faptul că nu-1 va revedea înainte de 1945.

în furtuna care se pregăteşte şi care este gata să se transforme într-un cataclism, Martha nu mai resimte nici teamă şi nici tristeţe, întrucât faptul ireparabil s-a petrecut: „Mă simt ciudat de detaşată, liberă şi puternică, luându-mi

* De fapt, aceste pagini de *Jurnal* au fost uitate de Martha Bibescu la Mogoşoaia şi au intrat mai târziu în patrimoniul Arhivelor Statului. Tot aceste pagini au servit la publicarea trunchiată a unui volum de note *de Jurnal* al Marthei Bibescu.





adio de la tot ce am iubit pe acest pământ ameninţat", îi scrie ea la 24 octombrie 1939 abatelui Mugnier: „cele două case, cele două grădini ale mele, cea din câmpie şi cea Je la munte, apoi în al treilea rând, câmpiile şi pădurile moştenite de la tatăl meu, care ţinea la ele. Secretul celor care sunt legaţi de pământ, ca noi, e că moşiile noastre sunt în interiorul nostru. Chiar dacă le pierdem, ele ne rămân. Am în inimă balta mea, cu apele ei adormite; fagii şi munţii mei nu mă vor părăsi niciodată, pentru că am scris *Isvor..."*[1]

în sânul acestei oaze încă intacte, Martha îi primeşte pe fugarii din Polonia, cum ar fi bătrâna prinţesă Lubo-mirska, care a trecut graniţa pe jos, pe contele Roman Potocki şi pe prinţul Charles Radziwill, veniţi la dejun într-o maşină găurită de gloanţe şi în care au călătorit trei zile şi trei nopţi, sub focul avioanelor de vânătoare germane. Martha se străduieşte să îi ajute pe refugiaţi, dând alimente unora şi

căutând locuinţă sau un serviciu pentru alţii. O face cu tact, fără să afişeze zelul deseori penibil al unor doamne pentru care orice operă filantropică este mai ales o ocazie să se pună în evidenţă. Doamna Thierry, soţia ambasadorului francez, a deschis un *atelier muzical,* având ca deviză: „Tricotatul înseamnă să te rogi." în timp ce doamnele manevrează andrelele de tricotat, un tânăr pianist, Dinu Lipatti, le stimulează interpretând pe Mozart, Bach şi Debussy. Pentru a se reconforta, doamnele îl vor asculta, de asemenea, pe Ramon Fernandez vorbind despre Racine la Institutul Francez. Spiritul va învinge - se spune.

Louise de Vilmorin, venită în vizită la Mogoşoaia de

[1] Prinţesa Bibesu, *Istoria unei prietenii,* v. 3, p. 425.





la moşiile ei din Ungaria, îşi recită versurile, lucru ceva mai amuzant. E nevoie de toată flacăra spiritului pentru a încălzi vechiul palat, înţepenit la un frig de minus douăzeci de grade. La sfârşitul lunii ianuarie 1940, Martha nu mai rezistă şi pleacă la Paris, unde îi revede rapid într-o nebulozitate de Judecată de Apoi, pe toţi prietenii care se mai află în capitală: Campinchi, Claudel, Lady Hoare, soţii Stanislas de Castellane, Adalbert de Cham-brun, Felix de Vogiie, Marthe Ruspoli, Louis de Lasteyrie, Şir Charles şi Lady Mendl, contesa Robert de Vogiie, Lady Campbell, Marie-Louise Bousquet şi Misia Sert, care, puţin impresionată de nenorocirile Poloniei, îi spune: „Eu una am un caracter urât, urăsc pe învinşi!"

După o scurtă şedere la Londra în martie, revine la Paris şi îşi consacră zilele abatelui Mugnier. Acesta a petrecut iarna la Biarritz, la doamna de Castries, dar, ştiind că Martha este la Paris, a vrut foarte mult să plece pentru a o revedea: „L-am lăsat să plece fiindcă nu exista un mijloc de a-1 reţine!" va spune mai târziu doamna de Castries.

## *Ultimele zile frumoase*

La 17 mai 1940, în timp ce trupele germane intrate în ofensivă cuceriseră Olanda şi Belgia, Martha pleacă din Paris si se duce la Roma. Vizita la Roma va fi cântecul ei de lebădă, ultima apoteoză mondenă înaintea adevăratului război, a exilului, a sărăciei, bătrâneţii şi morţii. Descinde la *Gr and Hotel* si face prima ei vizită lui Alfons al XIII-lea, care ocupă un apartament acolo-

Văzând-o că intră, regele îi spune galant: „Veşnic bine îmbrăcată..." Când revine să îl vadă peste două zile, înduioşat de amintirile evocate, regele îi declară: „Te iubesc, o ştii..." O ştiu", îi replică ea, „şi încă din 1914." Monarhul a îmbătrânit mult. „E ca un parfum evaporat, adică un lucru delicios care s-a consumat..." Aude tot mai greu şi, pentru ca cei care îl ascultă să nu bage de seamă, monopolizează conversaţia: „E mai uşor să-ti baţi joc de regele Spaniei decât să-1 înţelegi", scrie ea la 26 mai. La Roma puţini oameni îl ascultă, mai întâi pentru că îl consideră *jetta-tore* si fac semn de coarne când îl întâlnesc, chiar şi la club, unde se duce seara să joace cărţi. I se acordă totuşi unele semne de respect şi, când intră în sufrageria restaurantului, cei mai mulţi meseni se ridică, dar fără elan. Acelaşi lucru şi la *Hotel Excelsior* unde locuiesc regina Victoria-Eugenia si fiica ei, infanta Maria-Cristina, logodită cu domnul Cinzano, proprietarul enorm de bogat al unei fabrici de aperitive care îi poartă numele: „E o căsătorie de *război",* binevoieşte să spună Maiestatea-sa. „Apoi, are bani în paisprezece ţări diferite! E o garanţie în aceste vremuri schimbătoare în fine, se iubesc..." Când Martha e invitată la dejun de către regină, întâlneşte acolo pe prinţul des Asturi, împreună cu soţia, născută prinţesă de Bourbon-Sicilia, care îi arată fotografiile de la nunta lor. în privinţa prinţesei, Martha remarcă: „Seamănă cu Ludovic al XIV-lea în rochie de mireasă."

Capetele încoronate încă o amuză mult, căci e curioasă să-i cunoască pe cei care deţin puterea sau cred că o deţin. Adevărata Curte a Italiei nu o constituie Victor-Emma-nuel al III-lea şi familia lui, ci ducele şi familia sa, Ciano şi amantele lui. Ca urmare a războiului, casa Savoia se află într-o poziţie dificilă, care i-a înăcrit membrii. Prinţesa





de Piemont, care regretă invadarea Belgiei, primeşte acest răspuns de la soacra ei, fiica regelui din Muntenegru-„Nemţii ţi-au luat ţara? Aliaţii au luat-o pe a mea. Fie. care la rândul lui..."

într-o zi, când ia dejunul la Golf Club cu prinţesa Colonna, Martha îl observă, nu departe de ele, pe contele Ciano, care a invitat la masă mai mulţi înalţi demnitari. Prinţesa Colonna ar vrea mult să îl smulgă pe Ciano datoriei pentru a decora masa ei, dar acesta se preface că nu observă

invitaţiile deghizate ale prinţesei. Nemulţumită că nu a putut realiza legătura şi nemaireuşind să se stăpânească, prinţesa părăseşte masa şi se duce să vorbească cu Ciano. „Femeile, chiar şi cele inteligente", trage Martha concluzia, „nu rezistă imaginii puterii."[1] Dejunul continuă deci fără *U gendrissimo,* cum a fost poreclit Ciano. Prinţesa del Drago, fiica ambasadorului Charles-Roux, rămâne senină, ignorând bârfa care a desemnat-o drept amantă oficială a ilustrului ginere. Regina Spaniei şi cele două fiice ale ei îşi fac atunci intrarea, ostentativ neobservate, căci lumea bună de la Roma le poartă ranchiună de când prinţul Torlonia[2], cu ocazia proiectării unui film de război, şi-a manifestat deschis simpatiile politice, aplaudându-i pe soldaţii englezi.

In ciuda răsturnărilor produse de război, Roma şi-a păstrat o linişte care reconfortează şi de care Martha se bucură mai ales când se duce, de pildă, la dineul din Villa Aldobrandini, de unde se vede cum apune soarele peste oraşul scăldat într-o ceaţă blondă, care estompează splendidul peisaj. „Roma e ascunsă sub un voal de aur, care o

[1] *Jurnal, 27* mai 1940.

[2] Prinţul Torlonia se căsătorise cu infanta Beatrice.





schimbă şi o divinizează. Doar cupola de la Sfântul Petru răsare din această pudră de aur... Munţii Alb ini sunt albaştri şi marea de argint se înalţă la orizont; pare întinsă la mare înălţime, ca o pânză strălucitoare, mult mai sus decât nivelul ei, datorită unei oarecare iluzii optice, prumul spre Roma luceşte ca o sabie... Furtuna de mai înainte a pus pe pământ această sabie goală, aparţinând unui gladiator... Scara de apă ce coboară din cer, scara care reftectă cerul, o scară a lui lacob mişcătoare... Ascult din tot sufletul această scurgere monotonă, un fel de remediu împotriva agitaţiei... Rămân la fereastră, mută şi surprinsă, vrăjită, dorind ca aceasta, care ţine de eternitate, să continue etern..." La căderea nopţii, Martha se întoarce la fereastră, pentru a contempla faimosul peisaj cu o lună plină, care „străluceşte în vârful unui decor fantastic, între două coloane înalte şi răsucite, păzitoarele scării mişcătoare, unde se precipită cerul. Aceşti stejari sumbri care constitute o strajă neagră, o tovărăşie solemnă... Aceste scări de lumină, aceste scări la cer... Cuvinte noi se înghesuie pentru a saluta şi defini vechea minune, mult amintită şi celebră, nouă doar pentru mine: Fras-cati! Villa Aldobrandini!"[1]

La 24 mai află de arestarea lui Tom Mosley, şeful Partidului

Naţional Socialist Englez, care îşi va petrece cea mai mare parte a războiului într-o închisoare din propria lui ţară, după care Martha îl ascultă pe Paul Reynaud declarând la radio că regele Leopold al III-lea al Belgiei este un „rege trădător". Franco Lequio, care e lângă ea, murmură: „Trebuie victime..." în luna următoare, reîntoarsă în România, va primi un diplomat francez care îi va declara

*furnal,* 19 mai 1940. , -



cu răutate părerea lui asupra copiilor din familia regală a Belgiei: „Nu trebuie să părăsească Franţa, trebuie ţinuţi ostatici!" La care Martha adaugă acest comentariu: „g tată a şapte copii. Răutatea franceză îmi strânge inima."[1] La 26 mai merge la dineul din palatul Farnese, unde Francois-Poncet o întâmpină şi îi confirmă că veştile de pe front sunt foarte proaste: peste tot au fost forţate liniile de apărare. Regele Belgiei a cerut chiar un armistiţiu. Englezii se îmbarcă. Nu vor să discute aceste subiecte triste în timpul mesei, dar ambasadorul, întovărăşind-o pe Martha la plecare, îi spune sincer ce gândeşte, în legătură cu ambasadorul de la Berlin, îi spune:

— Le-am trimis tone de rapoarte! La Paris n-au vrut să le citească. Le-am spus şi le-a spus şi soţul dumnea voastră ce reprezintă aviaţia germană. Generalul Milch s-a dus la Paris să le spună. N-au vrut să creadă, n-au vrut să audă nimic!

„Vorbea", notează Martha, „cu un fel de iritare, de disperare furioasă. Toate calculele statului nostru major au fost false. Francezii nu pot pricepe avertismentele nemţilor." Cuvintele dure ale lui Franţois-Poncet vor fi confirmate chiar de Papă, care o primeşte în audienţă la 29 mai şi îi cere să se roage cu el. După care cei doi se scoală şi Pius al XH-lea îi vorbeşte de Franţa. Vorbele lui sunt întretăiate de mari suspine şi se încheie cu un fel de hohot de plâns reţinut:

— Cum n-au ştiut? Ataşaţii militari nu şi-au făcut da toria? Pedeapsa e îngrozitoare, dar pocăinţa e bună. Fran ţa îşi va reveni. O mare naţiune... O bună naţiune.

Mai înainte de plecarea de la Roma, Martha face împreună cu dragul ei Franco Lequio o lungă plimbare noc-

[1] *Jurnal,* 19 mai 1940.

turnă, în timpul căreia sunt evocate toate cele întreprinse je cei doi de la sosirea ei. în ciuda gravităţii evenimentelor, Martha e încântată de şederea sa la Roma şi simte din această cauză chiar un fel de ruşine, dar cum poate să-şi jjnpiedice firea ei, fundamental optimistă, să continue să spere? La 24 mai constată: „E ciudat că sunt încă, din punct de vedere psihologic, fericită, bine dispusă la trezire, fără să am un motiv sau poate din toate celelalte motive asupra cărora evenimentele exterioare n-au avut efect."

Ploaia stinge la Veneţia acea flacără interioară care s-a născut în ea în timpul şederii la Roma. Oraşul e pustiu, la Florian* nu e nimeni şi, conform spuselor preşedintelui de Brosse, Martha are impresia, atunci când se coboară într-o gondolă, că se plimbă într-un sicriu pe un canal de scurgere a lăturilor. Fortuny, care a sfătuit-o atât de bine pe vremuri, când a mobilat Mogoşoaia, trăieşte încă, dar s-a schimbat teribil: „Seamănă acum cu crepusculul lui Michelangelo." Pe scurt, Martha e cam melancolică după exaltarea de la Roma, atunci când soseşte la l iunie la Mogosoaia, unde nu o aşteaptă nici un motiv de bucurie.

## *România sfârtecată*

T n România iarna a fost aspră si economia a suferit.

l Astfel încât agitaţia s-a reînnoit, încurajată de nemţii care influenţează tot mai mult politica Bucureştiului. Impresionat de victoria *Wehrmacht-ului* în Norvegia, re-

Celebră cafenea în Piaţa Sân Marco, la Veneţia.

gele Carol îi eliberează în aprilie pe legionarii arestaţi după asasinarea lui Călinescu, dar îl arestează pe generalul Antonescu7 fostul ministru de război, a cărui dizgraţie este precipitată de ura Lupeascăi.

Martha nici nu apucă să se instaleze pentru vară la Mogoşoaia, că primeşte vizita doamnei Fabricius, soţia ministrului Germaniei la Bucureşti. Evident trimisă de soţul ei, doamna Fabricius vine să o roage pe Martha să intervină pe lângă rege în favoarea lui Antonescu:

— Trebuie să fie cineva de aici, o voce din această ţară şi nu doar soţul meu care să-1 prevină pe rege că se însală când vrea să-1 zdrobească pe Antonescu. Va avea nevoie de armata lui şi el este singurul general bun pe care îl are. Iată-1 din nou arestat. E absurd. Va fi o revoluţie în armată. Dacă este adevărat că vrea să-1 omoare pe Antonescu, se lipseşte de instrumentul de care va avea nevoie pentru a ţine armata în frâu. Vă asigur că îşi face un mare rău. O cunoaşteţi pe soţia lui Antonescu? A fost la mine azi-dimineaţă, implorându-mă să-i salvez soţul. Mă implora, plângea... Crede că viaţa lui e în primejdie...

„Nu îl cunosc pe Antonescu", scrie Martha relatând demersul, „cu excepţia faptului că am luat masa de prânz cu el o dată la legaţia României, la Bruxelles, dar cred că doamna Fabricius are mare dreptate când vorbeşte de valoarea lui militară."[1] Antonescu va ieşi în curând din închisoare, pentru a-şi lua cea mai strălucită revanşă. Intre timp, veştile proaste continuă să sosească în serie, amplificate de nelinişte a ambasadorului Franţei, Adrien Thierry, care se teme că îşi va pierde postul, căci este vorba să fie înlocuit cu Peyrouton. „Vizita lui Thierry/

[1] *Jurnal,* 5 iunie 1940.



joborât, dezgustat, supărat că nu este primit de prim-ministrul Tătărăscu şi plângându-se că ambasada Franţei este pusă la index de către guvernul român", notea-za Martha la 8 iunie. „Merge până într-acolo încât să îmi gpună că dacă nemţii intră în România şi nu li se opune rezistenţă, va lua un revolver şi se va omorî. Laudă politica prinţului Paul al Iugoslaviei, care se sprijină pe ruşi împotriva italienilor."

Intrarea în război a Italiei nu o surprinde pe Martha, care a văzut pregătirile de la Roma. Martha este de acord cu cuvintele unui fost ministru român: „Italienii aşteaptă până când prada nu e numai moartă, ci chiar a început să pută." Intrarea nemţilor în Paris o afectează mai mult: „Nemţii sunt la Paris!" scrie ea la 14 iunie, „îmi repet cuvintele ca o idioată. Sunt foarte tristă, în toate aceste zile, când mă simţeam nefericită după ora sase, puneam totul pe seama slăbiciunii mele fireşti, a sufletului care se retrage după ora cinci după-amiaza; dacă nu am ceaşca mea de ceai..."

Căderea Parisului e imediat urmată de cererea unui armistiţiu

de către mareşalul Petain. Se află cu acest prilej şi propunerea ciudată a lui Churchill de a fuziona Franţa si Anglia şi de a da astfel naţionalitate britanică francezilor, ceea ce îi surâde ambasadorului Franţei: „Aş putea deveni lord...", îi spune el Marthei.

Capitularea Franţei slăbeşte mult poziţia României, de acum înainte la cheremul Germaniei şi al aliatului ei, încă Şi mai primejdios, Rusia Sovietică. Evenimentele nu întârzie să o dovedească, în clipa când se află la Moscova de capitularea Franţei, guvernul sovietic adresează un ultimatum guvernului român, cerându-i să evacueze în cinci zile Basarabia şi nordul Bucovinei, începe dezmembrarea.





„Mogoşoaia trăieşte ultima zi a României Mari", scrie Martha în acea seară fatală de 26 iunie, după ce dăduse un mare dineu în loggia palatului. Ruşii au pătruns deja pe teritoriul cerut, unde se desfăşoară scene îngrozitoare mai ales la Chişinău. „Bucuria evreilor e indecentă", notează Martha, „rup şi murdăresc tot ceea ce au adorat drapelul român şi portretul lui Carol." La l iulie, România renunţă oficial la garanţiile franco-engleze, iar la 5 iulie, prim-ministrul Tătărăscu îi cedează postul lui Gigurtu, al cărui cabinet e categoric progerman. Vântul catastrofei, cunoscut de Martha încă din 1916, bate din nou asupra ţării şi Martha încearcă să nu se mai lase dusă de el, agăţându-se cu o energie sălbatică de munca ei cotidiană la biroul Federaţiei Aeronautice Internaţionale. „Fascinaţia muncii", remarcă ea, o scapă de trăncăneala demoralizantă sau de incursiunile sterile în trecut. Frumuseţea naturii este pentru ea o altă sursă, dacă nu de bucurie, cel puţin de alinare. Revenind acasă într-o seară, după ce a luat masa într-un mic restaurant popular din Bucureşti, Martha scrie: „Catastrofele universale sunt perspective ale spiritului. Frumuseţea nopţii emoţionează inima. Această lună plină pe lac, singura realitate."

Poziţia regelui Carol a devenit atât de precară, încât zilele îi par numărate. E obiectul unor cântece ironice la Bucureşti, înjurat în locurile publice si tratat drept fiu de cur vă. Circulă un zvon după care tronul ar fi fost oferit ducelui d'Aosta, viceregele Etiopiei. Un umorist răspunde cuiva care se miră că s-a mers atât de departe pentru a se găsi un astfel de candidat: „A fost la negri, deci îi va accepta pe români ca

supuşi."

Adrien Thierry a trebuit să-şi părăsească postul, rechemat în Franţa, îşi ia rămas bun la telefon de la Martha şi îi precizează că şi-a păstrat titlul de ambasador.





— Mă liniştiţi, îi răspunde ea.

IVlartha nu avea nici un fel de simpatie pentru titula-rilil ambasadei Franţei şi nici pentru cel al Marii Britanii, reproşându-i lui Şir Stafford Cripps de a fi fost unul dintre duşmanii lui MacDonald, deşi îi recunoaşte ministrului englez farmecul şi cultura, împrejurările o silesc să-şi ascundă sentimentele personale şi Martha reia legăturile mai strâns cu legaţia britanică, încercând să menţină un echilibru, în scop personal, între nemţi, italieni şi englezi.

La sfârşitul lui august, România e din nou amputată de unele teritorii. La 19 august a trebuit să cedeze Bulgariei teritoriile căpătate în 1912. Un fost adjunct militar al reginei Măria, colonelul Zwiedeneck, pleacă în mare grabă la Balcic pentru a aduce inima suveranei, lăsată acolo pentru a păstra mereu trează, în fiecare român, „voinţa de a apăra Balcicul împotriva revendicărilor bulgare."[1]

O nouă pierdere infinit mai grea: aceea a Transilvaniei de nord, luată de unguri. Cedarea este simţită de români ca un doliu naţional şi provoacă la Bucureşti manifestaţii de stradă atât de violente, încât regele, încercuit la palat de legionari ameninţători, se hotărăşte să-1 scoată pe An-tonescu din închisoare şi chiar să-1 numească preşedintele Consiliului, dar generalul, văzând spaima suveranului, profită de ea pentru a cere puteri depline. Este 4 septembrie. Regele ezită, dar tensiunea creşte şi trebuie să cedeze. Pe data de 5 septembrie, Antonescu ia titlul de *Conducător* al statului, apoi pretinde şi mai mult. în seara acelei zile istorice se întoarce la palat şi îi spune lui Carol al II-lea că trebuie să abdice înainte de ora patru dimineaţa. La ora

[1] *Voia., 6* august 1940. Relatare făcută Marthei Bibescu de doctorul Iamulea, fostul medic al reginei Măria.





două noaptea regele se decide. Trece puterea fiului şi îşi adună garda militară, întreabă cine vrea să plece cu el şi îi răspunde o tăcere generală, ca în *Evanghelie.* Unul pretextează

boala fiicei lui, altul spune că soţia sa e pe cale să nască, iar un al treilea invocă starea propriei sănătăţi, în fine, colonelul Claus, un elveţian, salvează onoarea şi declară că, fiind de serviciu în aceste zile negre, este de datoria lui să-l întovărăşească pe suveran. Regele îşi regăseşte fermitatea când este vorba să fie despărţit de Lupeasca. Generalul Popescu îi previne că trenul militar special, pus la dispoziţia lui de guvern, va fi probabil atacat de legionari, dar că aceştia se vor calma dacă favorita nu se va afla înăuntru. Regele refuză să cedeze şantajului. Popescu revine puţin mai târziu cu acel avertisment, când trenul regal se apropie de Timişoara:

— Am un automobil, îi spune el regelui. Lăsaţi-o pe doamna Lupescu să coboare din tren. Vă jur pe viaţa mea că o să o aduc de cealaltă parte a graniţei iugoslave.

— Si ce să fac eu cu viaţa dumitale? îi răspunde sec fostul rege.

Există în purtarea lui un curaj demn de o cauză mai bună. într-adevăr, trenul va fi atacat în curând. Doamna Fabricius, soţia ambasadorului german, va dezvălui episodul final:

— Când oamenii înarmaţi cu revolvere au invadat va gonul, 1-au găsit pe rege în cabina doamnei Lupescu, acoperind-o cu trupul său şi ţinând un revolver în mână. Pe coridorul trenului au avut loc lupte. Garda a reuşit să îi dea jos din tren pe legionari. Aceştia au urmărit trenul în maşină. Vagonul unde se afla regele a fost ciuruit de gloanţe de mitralieră.

După care a adăugat gânditoare: ./,





— Trebuie să spun că pasiunea lui pentru această evreica este ceva cu totul extraordinar; ca şi cum ar fi băut o licoare fermecată, ca în *Tristan si Isolda.*[1]

Aşteptând să adune amănunte, Martha se află în oraş în ziua abdicării şi notează reacţia poporului: „Mulţimea consternată, fără nici un entuziasm. La prânz am fost obligaţi să ne oprim pe o străduţă laterală, care se află în faţa palatului regal, si am asistat la scena din balcon; Mihai[2] pare un copil bosumflat care a plâns. Ridică braţul în semn de salut hitlerist. Un mic grup îl aclamă..." După spusele doamnei Fabricius, noul rege nu voia să rămână în ţară şi îl implora pe tatăl lui să îl ia cu el.[3]

A doua zi, josnicia vechilor curteni ai monarhului căzut se

etalează la vedere, prin schimbarea totală de atitudine: „Stelian Popescu, care de zece ani îi cântă slavă regelui Carol într-un chip ditirambic, răspândeşte în Bucureşti o fiţuică injurioasă, în care îl face de două parale, acuzându-1, după ce mai înainte îl tămâiase, de a fi degenerat, alcoolic şi epileptic, precum şi sadic etc. Popescu a fost ministrul de Justiţie al lui Ion Brătianu."

La Mogosoaia, dimpotrivă, se regretă plecarea regelui. La biserică preotul declară despre Carol al II-lea că „a plecat pentru a nu asista la sfârtecarea ţării. Durerea lui era prea mare. Fiul lui este demn de a-1 urma." Martha, emoţionată de această fidelitate în nenorocire, remarcă: „Demnitatea emoţionantă a oamenilor săraci, în comparaţie cu abjecţia lui Popescu şi a altora."[4]

Asemeni unui recrut somat să vină la regiment, prin-

[1] *Jurnal,* 11 septembrie 1940.

[2] Fostul rege tartar Mihai, devenit Mare Voievod de Alba-Iulia la întoarcerea tatălui său, în 1930.

[3] *Jurnal, 6* septembrie 1940.

[4] *Mă.,* 8 septembrie 1940.





ţesa Elena, în exil voluntar la Florenţa, primeşte o telegramă din partea guvernului în care este rugată să vină în ţară cu primul tren. Se va numi oficial regina-marnă titlu pe care regina Măria îl refuzase întotdeauna pentru ea, considerând că o îmbătrânea. Gândindu-se la ce o aştepta pe prinţesa Elena, Martha notează: *„O* plâng că părăseşte Florenţa pentru această cloacă sordidă..."

în acelaşi timp cu revenirea prinţesei Elena în România, alte două victime ale lui Carol, prinţul şi prinţesa Ştirbei, revin în România după zece ani de exil. Guvernul legionar care a preluat puterea nu înţelege să o împartă cu nimeni şi dispune chiar de propria lui poliţie, în afara poliţiei oficiale. Răfuieli, percheziţii, rechiziţii şi arestări se ţin lanţ. Evreii sunt concediaţi din toate posturile publice şi particulare; mai mulţi foşti oameni politici sunt împinşi la sinucidere. La sfârşitul lui noiembrie 1940, şaizeci şi patru de deţinuţi politici, dintre care doi generali şi mai mulţi miniştri, sunt masacraţi în celulele lor, la închisoarea militară de la Jilava, execuţii sângeroase care vor culmina cu răpirea si asasinarea marelui istoric naţional Nicolae lorga.

De la întoarcerea ei, prinţesa Elena, sau mai degrabă regina-

mamă, cum se numeşte acum, îşi dă seama de situaţie. Palatul regal nu este pentru ea decât o închisoare aurită. La 7 octombrie Martha primeşte vizita doamnei Catargi, doamna de onoare a reginei, care îi spune că aceasta ar dori foarte mult să o vadă, dar că este împiedicată, căci nu poate să facă decât ce îi dictează guvernul. Doamna Catargi adaugă:

— Regina mi-a spus: transmite Marthei că situaţia ei este mai bună decât a mea...

„Mi-a vorbit de confuzia morală a lui Mihai, de tristeţile reginei; a lăsat un copil şi regăseşte un bărbat, dar



jegătura morală s-a rupt. La toate întrebările care i se pun, tânărul rege răspunde: «Nu vreau nimic.» Regina. îi spune: «Trebuie să vrei.» Iar el îi replică: «Dă-mi răgaz " să mă obişnuiesc. „»"[1]

## *Percheziţie la Mogosoaia*

Maniera brutală a guvernului are ca rezultat măsuri a căror absurditate te face să uiţi cât sunt de nedrepte. La 10 noiembrie un cutremur zguduie Bucu-reştiul şi împrejurimile. La Mogoşoaia, bustul doamnei Tallien cade şi este decapitat. Martha se alege cu spaima şi câteva reparaţii, în schimb, nepotul ei, George Canta-cuzino,[2] este aruncat în închisoare. Ce crimă a comis? în calitate de arhitect, a construit blocul *Carlton* care s-a prăbuşit. Este făcut răspunzător. Martha obţine autorizaţia să-1 viziteze în celulă şi, pentru a-1 încuraja, îi citează cuvintele lui Verlaine: „închisoarea reprezintă demnitatea în siguranţă."

Peste o săptămână e rândul ei să sufere rigorile guvernamentale. La 23 noiembrie, cu puţin înainte de ora nouă dimineaţa, Martha e încă în pat, când un servitor vine să o înştiinţeze cu voce potrivită împrejurărilor:

— Regret să vă anunţ, alteţă, dar are loc o percheziţie legionară în casa dumneavoastră.

[1] *Ibid., 7* octombrie 1940.

[2] Fiul Marcelei Bibescu (sora vitregă a lui George Bibescu) şi al lui Nino Cantacuzino.



Operaţia ţine până la ora şase seara, condusă de legi0, nari, din fericire însoţiţi de câţiva poliţişti ai Siguranţei de Stat, veniţi deseori la Mogoşoaia pentru protecţia unor persoane de

vază şi care, cunoscându-i pe soţii Bibescu se poartă decent. Legionarii scormonesc peste tot, cercetând pereţii pentru a găsi ascunzători, varsă pe jos conţinutul sertarelor şi al comodelor pentru a opera mai rapid Nu caută nici bijuterii şi nici argintărie, ci doar documente ceea ce dovedeşte că guvernul o bănuieşte pe Martha de activităţi subversive. Trebuie recunoscut că dosarele pentru *Nimfa Europa* etichetate cu numele ţării, cum ar fi Franţa, Anglia, Germania, Italia, pot părea suspecte. Din arhivele familiei totul este confiscat, scrisori, manuscrise, jurnale, până si poemele lui Claudel şi fotografia unui manuscris al lui Ana tole France.

La ora unsprezece vine să conducă percheziţia şeful legionarilor, în care Martha îşi recunoaşte un văr. Acesta face pe omul de lume şi întreţine conversaţia în timp ce agenţii lui se ceartă cu Blanche, care le spune într-o franceză pitorească ce crede despre ei. întrucât cheile unor dulapuri sunt la Bucureşti, Ion Apolzan pleacă să le aducă, în mijlocul acestor evenimente soseşte Constantin Brâncoveanu, invitat la dejun şi căruia au uitat să-i comunice să nu mai vină. Servitorii în livrea servesc dejunul în bibliotecă. Martha găseşte curajul să surâdă: „Familia regală la Temple*...", îi spune vărului ei. în fine, operaţia se termină:

— Totul vă va fi restituit, dar luăm totul cu noi, îi declară vărul devenit poliţist, căci altfel ar dura trei zile.

* Referire la închisoarea Temple de la Paris, în care a fost ţinută familia regală franceză la începutul Revoluţiei Franceze.



### *Prinţesa Bibescu*

A doua zi, Martha este preocupată să-şi recapete documentele, lasă de o parte vanitatea şi se duce în vizită la vara ei S. ..., născută Mavrocordat, al cărei fiu a trecut la legionari. Are de ce să se teamă, căci bătrâna doamnă *Q o* scorpie care nu visează decât răzbunare şi masacre. De când calcă pe cadavre", spune Martha, Henri Ghika o numeşte *Scârnăvia.* Martha o găseşte vibrând de dorinţa de a face rău, căci în ziua precedentă a avut, împreună cu doamna Antonescu, o întâlnire a soţiilor celor din guvern, pentru a da un impuls şi mai puternic măsurilor în curs: „O privesc cum se îmbată de viitoarele asasinate pe care crede că le-a ordonat ieri, în timp ce bea o ceaşcă de ceai... Am lăsat-o ameninţătoare, gata să facă rău, condusă de un geniu macabru. E un fenomen, dar după părerea mea interesant, căci este un fel de Phoenix în genul ei. O deformată, o monstruozitate. O boală a

sufletului/"[1]

## George, pierdut si regăsit

Această operaţie poliţienească ar afecta-o şi mai mult pe Martha, dacă n-ar avea o altă grijă, mult mai importantă.

De la începutul verii, George suferă de o boală misterioasă despre care s-a crezut la început că ar fi tuberculoză, căci scuipă sânge; nu se lasă îngrijit, continuând un tratament pe bază de injecţii, prescris de fratele iubitei *Toboso.* întrucât fiul acestui medic dubios e şi el legionar, Martha nu are nici o încredere în trata-

[1] *Jurnal,* 25 noiembne 1940.

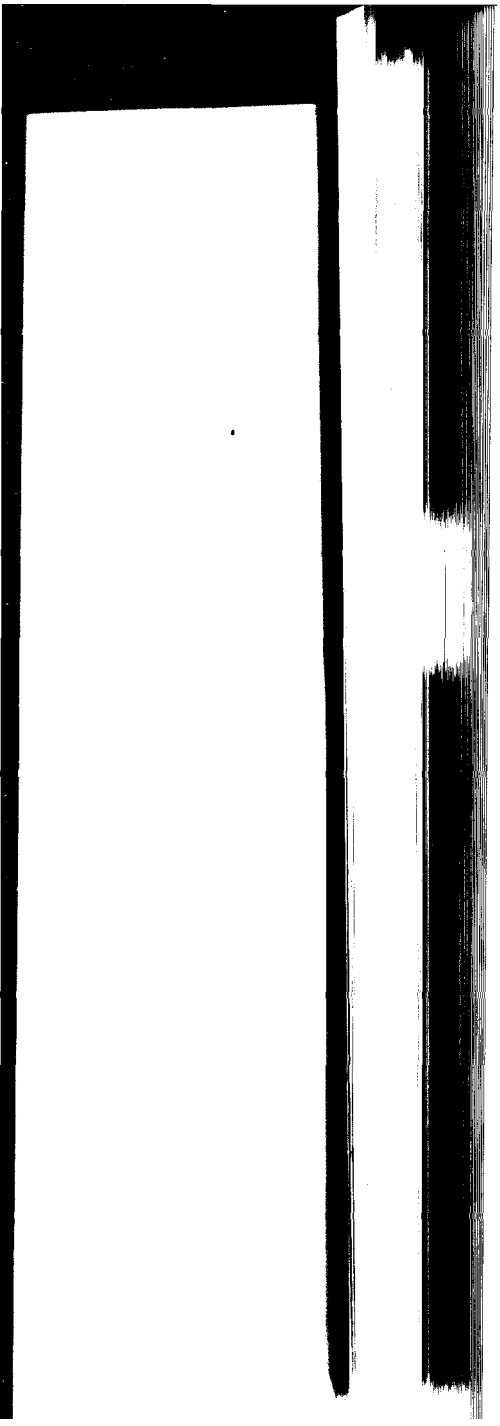

Ghislain de Diesbach

ment: „Aceşti oameni sunt în stare de orice!", îi spune ea lui George, care nu o ascultă, vrăjit de întreaga familie a lui *Toboso,* deşi i se întâmplă să îşi dea uneori seama de josnicia sufletească şi de vulgaritatea acestor oameni, ca să nu mai pomenim de manierele lor.

Până la începutul lui noiembrie, boala a făcut progrese atât de rapide, încât Martha de-abia îl recunoaşte când vine sa ia dejunul la Mogoşoaia. „O fantomă! sunt îngrozită; se târăşte literalmente şi se sprijină de mobile, îmi face rău să-1 privesc/"[1]

Ca să nu intre complet pe mâna doctoriţei şi a familiei ei, de ale căror intrigi se teme— si pe bună dreptate -Martha reuşeşte să-1 introducă pe credinciosul Ion Apol-zan în casa lor de pe strada Robert-de-Flers: „E bolnav să te ştie bolnav", îi spune ea lui George, „şi nu vrea să rămână cu noi." La sfârşitul lui noiembrie are rezultatele analizelor făcute la cererea ei şi, dacă nu intervine o minune, George e pierdut, fără să se ştie exact originea bolii şi nici natura ei. O tumoare canceroasă la plămâni, o boală tropicală contractată în Ciad? Martha nu ezită să facă ceea ce ea consideră a fi de datoria ei: să-si îngrijească singură soţul şi să-1 smulgă acelei clici care va profita de slăbiciunea lui pentru a-1 înşela. Merge deci la George, pe strada Robert-de-Flers şi se confruntă cu doctoriţa. „Are aerul înspăimântat, e prudentă, congestionată de teama de a fi singură cu mine, sub privirea mea. Vorbeşte cu volubilitate. E foarte roşie la faţă. Dă din mâini. Ochii ei mici, plini de şiretenie, mă studiază şi mă evită. Când a terminat de vorbit, îi spun uitându-mă direct la ea: «Aţi făcut mult rău!» «Eu? Eu?» Strigă asta bătându-se peste

[1] *Jurnal, 9* noiembrie 1940.





piept. «Da, dumneavoastră", i-am răspuns ferm. Auzin-du-mă, se schimbă la faţă şi doar de asta a fost în stare. *Ce* figură îngrozitoare/'[1]

Martha reuşeşte ca bolnavul să fie transportat la sanatoriul Elias, unde se duce în fiecare zi să-1 vadă pe furiş, căci *Toboso* îl păzeşte, nelăsând pe nimeni să se apropie, într-o zi, când Martha e la căpătâiul lui, *Toboso,* pe care o crezuse plecată pentru o vreme, reapare brusc şi îşi reia locul. Temându-se de o scenă, George îi cere Marthei, cu o voce automată, ca şi cum ar recita o lecţie, să mulţumească doctoriţei pentru devotamentul ei. „Din clipa când a intrat în cameră, George începe să spună lucruri care să o îmbuneze, pentru a o face să lepede această expresie răutăcioasă, ca a unei îmblânzitoare, atunci când îl priveşte. E un spectacol teribil, care mă îngrozeşte pe zi ce trece. Stă în picioare de cealaltă parte a patului, ca un cioclu, şi îl priveşte cu o expresie oribilă." întrucât astfel de scene, care se repetă la fiecare vizită, îl epuizează pe George, Martha trece la ofensivă şi, conştientă că nu va obţine nimic de la *Toboso* direct, încearcă să acţioneze prin fratele ei, cel pe care George îl dotase atât de generos, pentru a-i îngădui să se însoare. La 13 decembrie îl întâlneşte în faţa intrării sanatoriului, „îl văd venind, cu faţa lui palidă de tuberculos, vârâtă într-o *căciulă** si cu gulerul de la palton deasupra urechilor, îi cer să

ia loc alături de inine şi închid uşile maşinii. Simte apropierea morţii. La un semn al meu, şoferul dispare, îi spun foarte blând: «Am încercat să vorbesc cu sora dumneavoastră, dar nu reuşesc deloc s-o fac să înţeleagă ceea ce ea ar trebui to-

[1] *Ibid.,* 24 noiembrie 1940. * în româneşte în original.



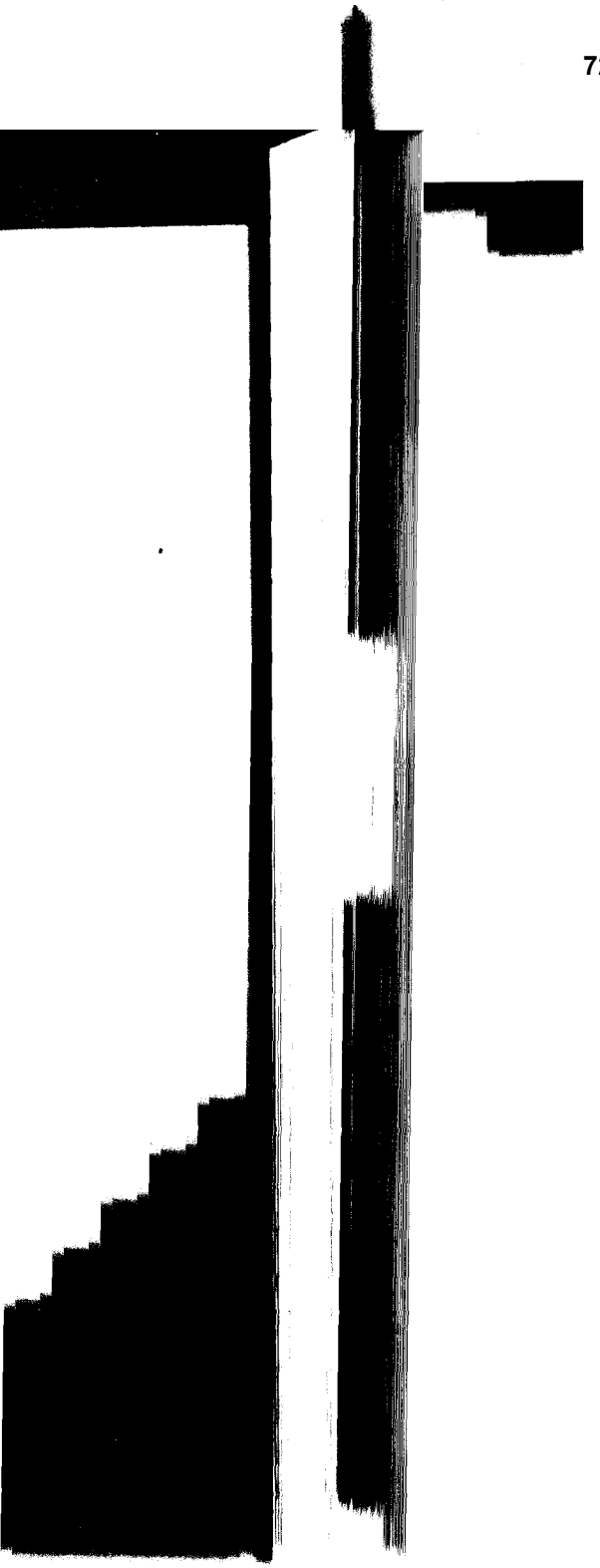



tuşi să înţeleagă. Ea şi soţul ei au devenit suspecţi, nu numai mie, dar şi celor care îl îngrijesc pe George şi care au

răspunderea tratamentului. Convingeţi-o că e un lucru grav, atât pentru ea cât şi pentru soţul ei, să-şi permită să intre într-o clinică după ora legală, introducând medicamente care nu figurează pe buletinul medical, droguri venite din afară. S-au luat măsuri pentru a pune capăt acestor ingerinţe intolerabile. Convingeţi-o că e în interesul ei să evite un scandal şi mai mare. Atât ea cât si soţul ei trebuie să-şi înceteze vizitele, sub un pretext sau altul, uşor de găsit. Vă asigur că George nu va protesta deloc. E prea bolnav ca să îngăduim, atât fiica mea cât si eu, prezenţa surorii dumneavoastră şi a unui membru oarecare al familiei sale la căpătâiul lui George. E dreptul nostru şi o să ne folosim de el. Faceţi ca sora dumneavoastră să priceapă şi să nu încerce să lupte împotriva iminenţei."[1]

A doua zi Martha ia dejunul cu profesorul Auler, un eminent specialist în cancer de la Berlin, venit să ţină conferinţe asupra noilor metode de tratament al cancerului şi căruia doamna Fabricius i-a vorbit despre George. îl examinează apoi pe George şi adună un dosar de rezultate, dar nu doreşte să-i contrazică pe confraţii români, aprobând tratamentul de raze terapeutice prescris de aceştia. Peste două zile, întâlnind-o pe Martha fără martori, se arată mai puţin optimist şi îi dă lui George, dacă radioterapia va reuşi, o perioadă de viaţă de patru sau cinci ani, cel mult. George pare să fi pierdut şi el orice speranţă şi îi mărturiseşte lui Ion Apolzan: „Mă sting ca o lumânare..." în faţa Marthei, într-o altă zi suspină: „Nu

[1] *Jurnal,* 13 decembrie 1940.





i sunt frumosul amant de odinioară, care dădea târcoale pe la portiere... Am să devin un om bătrân, pricepi?"

La începutul lui ianuarie 1941, Martha se instalează împreună cu fiica ei într-o cameră alăturată celei ocupate de George. „Una doarme în timp ce cealaltă veghează, cu o lampă la îndemână si ne trezim la fiecare două ore pentru a asculta. La capătul coridorului sunt oameni care pretextează o supraveghere patriotică. Poartă cămăşi verzi: asta vă spune totul", îi scrie ea abatelui Mugnier. *„Se* omoară liber în spitale şi închisori! George era în capul listei celor de care voiau să scape. Cap de acuzare: iudeo-masonic! Nu are o picătură de sânge evreiesc, dar ce mai contează! «Am să-mi pun sânge evreiesc în vene», spunea el când începuse prigoana împotriva evreilor."[1]

întreaga iarnă se scurge cu alternarea unor stări mai bune

cu cele de regres. La sfârşitul lui aprilie, Martha îl aduce pe George la Mogoşoaia, ca să moară acasă. „Vă scriu de la căpătâiul celui numit *bolnavul",* îl informează ea pe abatele Mugnier. „E atât de tristă această pasăre culcată, acest călător fără călătorie, acest anonim... E o lună şi o săptămână de când a revenit în casa lui şi nu am *îndrăznit* să ieşim o singură dată pe terasă, în ciuda soarelui, în ciuda primăverii, în ciuda dulceţii aerului. Nu mai vede nimic, nu mai simte nimic; duce singur lupta, iar noi suntem sărmanele lui ajutoare. Mă învaţă nemişcarea; mă învaţă tăcerea; îmi dă viata lui ca să o păzesc atunci când doarme..."[2]

In ciuda tuturor acestor îngrijiri, George continuă să-şi piardă forţa şi la sfârşitul lui iunie nu mai există nici o speranţă, începe să se sufoce:

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii,* v. 3, p. 486. '

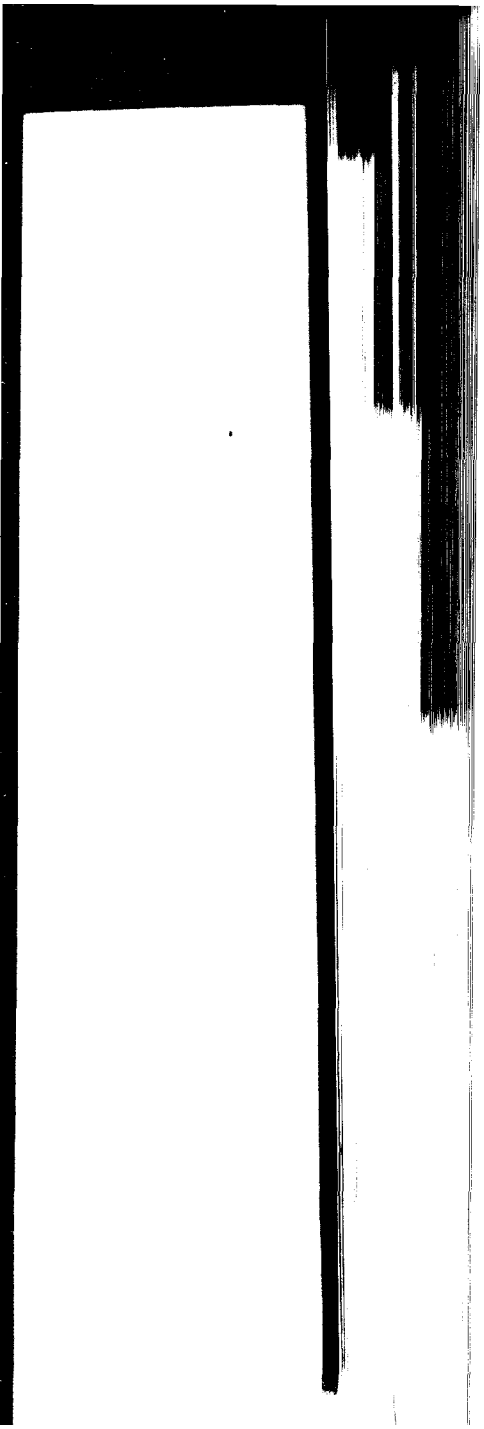

**Ghislain de Diesbach**

— Am vrut să cuceresc aerul şi aerul îmi lipseşte, suspină el într-o zi melancolic.

La 2 iulie 1941 se stinge, înhumarea nu are loc la cavoul familiei, ci la capela Sfântul Gheorghe, în interiorul bisericii. Una dintre ultimele lui dorinţe, când a ales acest loc de odihnă, a fost ca soţia lui să i se alăture într-o zi, dacă aceasta n-ar fi fost *prea neplăcut,* dar soarta va decide altfel.

La 15 iulie anunţă abatelui Mugnier moartea lui George într-o lungă scrisoare, care trădează profunzimea durerii ei, căci este pentru prima oară când uită, adresându-se abatelui, să-i

pomenească de Chateaubriand, semn al unei adevărate emoţii: „Părinte", îi spune ea, „primiţi acum confesiunea întregii mele vieţi, care nu va avea nimic nou pentru dumneavoastră. N-am încetat niciodată cu adevărat să-1 iubesc pe George, dar 1-am iubit rău la început, pentru că eram prea tânără, iar el era la fel de tânăr ca si mine, pentru că eram orbită de vanitate şi de o mie de alte nebunii cărora nu le rezistam decât pentru a gusta mai bine tristeţea de a mă convinge că el nu mă mai iubea, ceea ce s-a dovedit, de fiecare dată când survenea somaţia de îndeplinire a obligaţiilor, când se punea problema separării noastre, tot atât de ireal, tot atât de imposibil, pentru el ca si pentru mine.

Viaţa ne-a învăţat, prin experienţă, că nevinovăţia si puritatea nu sunt si cele mai bune condiţii în care să se dezvolte ceva ce s-a convenit a fi numită o dragoste profană, căci adevărata dragoste nu urmează decât după multe mistere, după o ucenicie răbdătoare, tandră şi dureroasă, în prezent, când viaţa noastră e o partitură complet executată, îmi dau seama, la lumina orbitoare a lacrimilor, de ceea ce dumneavoastră aţi înţeles întotdeauna,



fără să mi-o spuneţi decât atunci când nu trebuia să rni-o comunicaţi, ci doar să mi-o sugeraţi."[1]

De atunci, dragostea avută odinioară pentru George renaşte cu o forţă ciudat de pasionată la o femeie care a suferit atât de mult, timp de peste treizeci de ani de la soţul ei, încât a ajuns să-i dorească moartea, iar mai târziu să încerce să caute uitarea acestui suflet nedemn în numeroase legături, începe pentru Martha o lungă plângere a dispărutului, în care remuşcările se amestecă cu dragostea, o plângere care o va urmări până la propria moarte, celebrând, la început în fiecare lună, comemorarea morţii lui printr-o seamă de reflecţii, de suspine şi de regrete, a căror urmă emoţionantă este păstrată în *Jurnalul* ei. Timpul îşi va efectua treptat opera lui de alinare, dar Martha va rămâne credincioasă comemorării anuale, marcată de fiecare dată printr-o zi consacrată amintirii aceluia fără de care poate n-ar fi devenit ceea ce a fost.

Momentan se află încă în prima fază a durerii, a unei sfâşieri morale, al cărei singur remediu rămân lacrimile. „Ce frumos curg lacrimile mele în fiecare seară la sfârşitul zilei, când vine înserarea, lacrimi abundente şi calde ca în tinereţe, adevărate lacrimi de tinereţe. «Un bărbat ştie când îl iubeşte o femeie», mi-ai spus într-o zi, când ne sfâşiam unul pe altul. Şi

mi-ai spus-o în legătură cu alta, iar eu n-am protestat şi n-am spus: «Ştii că si eu te iubesc încă?»"

' *Ibid.,* p. 495.



# I

# Capitolul XVII

# r

*Familie, cămin, grădini, palatul*
*de la Mogosoaia, întreaga mea viaţă*
*dispărută ca într-o trapă*
*de operă din grădinile lui Armid...*
MARTHA BIBESCU

## *Mogosoaia, regat european*

La căpătâiul soţului timp de luni de zile, Martha a trăit în afara lumii, iar aceasta s-a schimbat mult din toamna anului 1940. Deşi neutră, România n-a scăpat, fiind din nou victima disensiunilor interne. *Conducătorul,* care a avut la 14 ianuarie 1941 o întrevedere cu Hitler, încearcă să menţină ordinea, dar este depăşit de propriii săi fanatici care jefuiesc cartierul evreiesc şi îl asediază pe şeful statului în clădirea Ministerului de Externe, cerând demiterea lui. E nevoie de intervenţia nemţilor, la 23 ianuarie, pentru a-1 elibera pe Antonescu, care e de acum înainte sub egida noului ministru al Germaniei la Bucureşti, baronul von Killinger, adevăratul stăpân al regimului. La 3 martie, trupele germane masate în Muntenia au trecut Dunărea şi la 22 iunie România se află alături de Germania pentru a declara război Rusiei.

Ulceraţi de pierderea Bucovinei şi a Basarabiei, românii salută oarecum intrarea ţării lor în acest război, care le va oferi prilejul să recapete provinciile pierdute, înaintarea fulgerătoare a trupelor germane încurajează această speranţă. La 23 august, Antonescu, înflăcărat de succesul trupelor lui în Crimeea, se proclamă mareşal.

Cucerirea Odessei la 16 octombrie marchează apogeul regimului său, căci primele eşecuri germane provoacă o schimbare de opinie în favoarea aliaţilor.

Din noiembrie 1942, Mihai Antonescu, ministrul Afacerilor Externe şi vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri începe să se sprijine tot mai mult pe aliaţi, iar apoi încearcă să obţină sprijinul Italiei pentru a constitui un front al micilor state înfeudate *Reich-ului,* dar căderea contelui Ciano îl împiedică să-şi continue eforturile în acea direcţie.

Martha Bibescu se arată cu atât mai atentă la evenimente cu cât nu i-ar displăcea să joace un rol în cadrul lor. Fidelă ideii ei, a unei Europe triumfătoare asupra naţionalismelor barbare, distrugătoare de civilizaţii, se străduieşte să împace forţele opuse. Astfel, Mogoşoaia este mai mult ca oricând un loc de primire şi de uitare a lumii exterioare, un regat fără frontiere, după cuvintele lui Jean Mouton, directorul Institutului Francez la Bucureşti, care salută atmosfera pe care Martha a ştiut să o creeze în jurul ei: „Iţi abandonai acolo multe poveri. In special poverile intelectuale prea apăsătoare, cele pe care moda zilei le mai impunea încă. Se discuta despre ceea ce era frumos. Acest loc luminos urma să devină un refugiu din primele luni ale înfrângerii noastre în 1940. Intr-unele după-amieze de duminică, atunci când balta îngheţată şi acoperită cu zăpadă semăna tot mai mult, împreună cu bordura ei de lemn mort, cu un desen japonez, prietenii se adunau acolo. Jacques Truelle sosise în 1941 ca ministru; acest spirit, care se dorea *martor al momentului,* adusese cu el farmec, nobleţe şi curaj. Ne citea pagini din *Istoria Girondinilor,* Michel Dard ne dezvăluia paginile lui Saint-John Perse, Henry Spitmiiller plănuia o operă imensă asupra poeziei creştine din latina medi-



evală... Venea şi Rene de Weck, ministrul Elveţiei, care analiza cu precizie evenimentele politice şi militare ale ţării şi care a prevăzut fazele războiului... Prinţesa Bibescu prezida cu o autoritate care nu se impunea, dar era evidentă..."

Jacques Truelle, urmaşul lui Adrien Thierry, este un om de valoare. Mare rănit de război si având un picior amputat, îşi reluase la venirea păcii studiile, iar Martha îl cunoscuse la Roma, unde era consilier de ambasadă, prieten cu Proust, insistase ca Martha să scrie ce cunoştea despre autorul *Căutării timpului pierdut* şi a legăturilor lui cu verii ei Bibescu. Martha îi datorează puţin succesul cărţii ei *La Bal cu Marcel Proust,* publicată în 1928. Cu toate acestea, simpatia ei faţă de el

nu ajunge să fie o intimitate adevărată. Nu vede piciorul lui de lemn, dar îi aude greşelile de limbă, într-o zi, când Truelle îi spune la telefon: „Ce *faci?",* Martha notează sarcastică: „Conversaţia ministrului Franţei începe cu o greşeală de franceză..."

Ministrul Elveţiei cunoaşte franceza la perfecţie ca toţi cei provenind din marile familii străine în care copiii erau obligaţi să înveţe această limbă. Un alt cunoscut o ajută să menţină tradiţia literară la Mogoşoaia; este vorba despre profesorul Gouyard, care predă la liceul francez din Bucureşti şi vine regulat să supravegheze instruirea tânărului George Ghika.

Datorită lui Rene de Weck, Martha obţine, în mai 1942, nu fără dificultăţi, o viză de ieşire sau mai exact autorizaţia de a reveni o dată plecată. „Dacă vreţi să plecaţi, veţi pleca," o asigură domnul de Weck. „Vor fi foarte mulţumiţi să vă vadă plecând!"

Până în ultima clipă, Martha se teme că nu va reuşi, căci Siguranţa Generală, i se spune, a primit ordin să nu-i îngăduie plecarea din ţară. îi trebuie acum o autorizaţie





din partea vicepreşedintelui Consiliului de Miniştri pentru a se putea sui în avionul care o va duce la Roma. Face escală la Budapesta, unde contele şi contesa Robert de Dampierre o primesc la legaţia Franţei, de unde pleacă a doua zi împreună cu Dampierre la Veneţia şi la Roma. Alfons al XIII-lea nu mai e la *Grand Hotel* ca să evoce cu ea scumpele amintiri ale trecutului lor. Regele a murit la începutul anului 1941, cu consolarea de a-şi vedea ţara ieşită din războiul civil şi salvată de la o ocupaţie străină.

Primul lucru pe care Martha îl face este de a se declara bolnavă şi de a sta în pat. „Orice femeie arată bine în pat", îi explică ea unui vizitator. „E ca o floare tăiată care a fost pusă în apă; reînfloreşte." De ce s-a dus la Roma? E greu de spus din simpla cercetare a carnetelor ei, care menţionează mai mult amintiri decât fapte de actualitate. Dragul de Franco Lequio a fost numit ambasador la Madrid si nu mai este acolo ca să o însoţească în peregrinările ei prin Roma crepusculară: „După dineu, la palatul Borghese, am mers la cercul de la Caccia. Un cer frumos de marmură. Roma e pustie, tăcută, fără o lumină, superbă în caracterul ei vetust şi în neantul ei."[1] Rămâne acolo, pradă reflecţiilor şi regretelor, până la 6 iunie, după care pleacă în Elveţia.

La Lausanne o întâlneşte pe regina Spaniei si mai ales pe

ministrul Statelor Unite, Leylan Harrisson, pe care 1-a cunoscut pe vremuri la Bucureşti. Deşi România se află în război cu ţara lui, diplomatul american o primeşte curtenitor şi îi spune următoarele:

— O să vă întoarceţi acasă. Ei bine, prin orice mijloc pe care îl socotiţi potrivit, faceţi-i să înţeleagă că, dacă

[1] *Jurnal,* 26 mai 1942. **734**



nu îşi depăşesc frontierele şi îşi retrag trupele din Rusia, la masa de conferinţe ţara dumneavoastră se va afla sub protecţia Statelor Unite.[1]

Reîntoarsă la Mogoşoaia, îi comunică lui Rene de Weck cuvintele lui Harrisson, iar Weck, care reprezintă interesele anglo-americane la Bucureşti, le va transmite guvernului român, dar fără succes. La Lausanne ca si la Roma o obsedează mai ales amintirea lui George, consacrând mai multe pasaje din *Jurnal* acestei umbre decât oamenilor vii întâlniţi, deşi poate această discreţie i-a fost dictată de prudenţă, căci în *Istoria unei prietenii* va relata întrevederea ei cu ministrul Statelor Unite pe care nici nu 1-a menţionat în carnete. După sejurul de la Lausanne şi înainte de întoarcerea în România, mai face o călătorie fulger la Roma, unde, de data aceasta, îl regăseşte pe Franco Lequio, venit de la Madrid. A fost oare pentru a transmite un mesaj verbal unei puteri beligerante? Nu se pot explica aceste veniri şi plecări, care par datorate unei activităţi diplomatice oficiale şi nu simplului gust pentru voiaje.

Prin intermediul ambasadei Franţei şi a Spaniei, Martha încearcă să se ţină la curent cu negocierjle care se înnoadă prin lume şi despre care jurnalele nu relatează nimic. Aparent, situaţia pare încă favorabilă puterilor Axei, deşi sunt în pragul prăbuşirii, ale cărei semne prevestitoare sunt sesizate de spiritele bine informate. Nemţii n-au ajuns nici la Moscova si nici la Stalingrad şi, la sfârşitul anului 1942, chiar Antonescu, *Conducătorul,* se gândeşte să despartă soarta României de a celui de-al treilea *Reich.* Omonimul său, Mihai Antonescu, reia discuţiile de pace separate cu anglo-americanii, care se soldează

[1] Prinţesa Bibescu, *Istoria unei prietenii, v.* 3, p. 527.

însă cu un eşec. Nu ezită să se adreseze atunci lui bentrop, sugerându-i să-i încredinţeze misiunea de a trata oficial cu Londra şi Washington.

în primăvara anului 1943 este evident că victoria şi-a schimbat direcţia şi că pentru nemţi partida pare de acum înainte pierdută. Jacques Truelle judecă situaţia la fel si, într-o dimineaţă, părăseşte capitala pentru a merge la Alger. Contele de Casa-Rojas, ambasadorul Spaniei la Bucureşti, este numit la Ankara, post de importantă primordială, căci acolo acţionează puterile beligerante cu ajutorul spionilor dubli,

tripli şi cvadrupli, implicaţi într-o acţiune foarte strânsă.

Simţind că România încearcă să se distanţeze, Hitler îl convoacă în aprilie pe *Conducător,* dar nu reuşeşte să-i smulgă promisiunea că îl va demite pe Mihai Antonescu, care, dimpotrivă, intră în legături directe cu Mussolini, pentru a organiza împreună cu el o confederaţie generală a ţărilor aliate cu Germania, cu scopul de a devia politica patronului comun. Debarcarea aliată în Sicilia, la 10 iulie 1943, apoi căderea lui Mussolini la 25 iulie, fac ca proiectul să eşueze. Pentru România, antrenată spre prăpastie o dată cu Reich-ul, situaţia devine extrem de gravă.

încercând din nou să reia legăturile cu Aliaţii, Mihai Antonescu îl trimite la Cairo ca ambasador al României pe Alexandru Cretzianu, dar acesta se va lovi de acelaşi refuz de a trata, ca şi prinţul Ştirbei la Moscova.



***Prinţesa Bibescu***

## *Ambasadoarea păcii*

Ceea ce Mihai Antonescu nu a reuşit până atunci, va reuşi oare Martha să realizeze? Poate de acord cu el, după ce 1-a primit de mai multe ori la Mogoşoaia, fvlartha se decide la sfârşitul verii anului 1943 să plece la Constantinopol, poate însărcinată cu noi propuneri de pace? Nu se ştie precis, dar ideea acestei călătorii, născută înainte de mutarea lui Casa-Rojas la Ankara, se precizează după ce acesta a părăsit Bucureştiul.

Martha porneşte la drum la 25 septembrie, singură, fără credincioasa Blanche, care este reţinută de o problemă oarecare de viză, şi pe care o va întâlni mai târziu. La gară, un ofiţer de marină îi oferă un buchet de gladiole roz din partea domnului Caranfil, fostul ministru al Aerului. Acest ofiţer în civil trebuie să vegheze discret asupra ei în timpul drumului pe care îl cunoaşte bine, pentru că îl face la fiecare şase luni, cu scopul de a duce solda echipajelor de pe vasele de război române blocate în portul Constantinopol. Martha se află aproape singură în trenul care pleacă cu o întârziere considerabilă, oprindu-se apoi peste douăzeci de ore la Svilingrad. Când soseşte în cele din urmă la Sofia, capitala este în doliu după regele Boris, mort în urma unei crize cardiace la întoarcerea după o întrevedere cu Hitler, la Berchtesgaden. Obeliscuri de lemn vopsit negru se înalţă lugubre în faţa gării; lungi stindarde de etamină neagră fâlfâie la balconul hotelului *Bulgaria,* unde

Martha şi-a rezervat o cameră. Este prea târziu ca să meargă să ia dejunul la prim-ministrul bulgar, care a invitat-o, dar seara cinează la familia Paritza, miliardari indigeni. Cuvintele schimbate în jurul mesei

737



lasă să se înţeleagă limpede că moartea subită a regelui nu este firească şi că se ştia, de altminteri, în anturajul său, ca îl ameninţa o primejdie. Este probabil ca Hitler să-1 fj făcut să dispară, pentru a-1 împiedica să părăsească Axa Mai firească i se pare ministrului României raţiunea care o face pe prinţesa Bibescu să se ducă în Turcia, dar în ciuda tuturor eforturilor de a o convinge pe Martha să facă destăinuiri/gazda nu află nimic.

După această oprire reconfortantă, Martha se urcă din nou în trenul plictisitor care întârzie iarăşi şi nu soseşte la Constantinopol decât la 28 septembrie, în zori. în pofida orei matinale, contele de Casa-Rojas, contele Jean Ostrorog şi consulul general al României, Paul Negulescu, sunt acolo pentru a o întâmpina.

Prietenii i-au găsit o cameră la doamna Râtib Bey, a cărei casă dispune de o vedere superbă asupra oraşului, atât de drag inimii Marthei. „Trec de la un balcon la altul, de la o fereastră la alta", notează ea la 2 octombrie, ziua şi noaptea, de la primii zori până la crepuscul, urmărind dezvoltarea acestei teme minunate: marea întinsă de-a lungul oraşului, marea şi oraşul întinse în faţa ochilor mei încântaţi, fixaţi asupra mării ca asupra unui chip adorat, în ziua renaşterii."

De-abia instalată, se pune pe treabă, adică intră în legătură cu diferite personalităţi capabile să se intereseze de proiectul Federaţiei Estului European, despre care se întreţinuse cu Mihai Antonescu şi, fără îndoială, şi cu prinţul Ştirbei. După o călătorie la Brusa, în a doua jumătate a lui octombrie, Martha pleacă la l noiembrie la Ankara, unde nu rămâne decât trei zile, fără să noteze în *Jurnal* ceva care să poată indica dacă a avut întrevederi politice, deşi a dejunat la Cretzianu, ministrul României.

738



Din mărturiile neregulate, adunate din *Jurnalul* din 1944, sg poate trage concluzia că Martha ar fi obţinut de la agen-tjj Aliaţilor condiţiile în care aceştia ar fi acceptat să trateze cu România,

condiţii care au părut prea dure guvernului, dar pe care va fi în curând silit să le accepte la presiunea ruşilor. E greu de ştiut rolul exact jucat de Martha Bibescu în tentativele de apropiere de Aliaţi, dar este aproape sigur că a fost amestecată atât din proprie iniţiativă, cât şi la îndemnul lui Mihai Antonescu într-una dintre numeroasele negocieri care s-au desfăşurat în 1943 la Ankara.

Un ecou al acestei activităţi secrete parvine presei străine, întrucât *Gazette de Lausanne* publică acest comunicat, extras dintr-un ziar suedez: „Stockholm, 16 noiembrie... Ziarul *Svenska Dagbladet* anunţă, de asemenea, de la Bucureşti că ambasadorul german von Killinger a remis o notă de protest domnului Antonescu în privinţa tatonărilor de pace efectuate în prezent de prinţesa română Martha Bibescu. Prinţesa, care se bucură de o mare influenţă în Anglia, s-ar fi deplasat recent la Ankara pentru a lua contact cu diplomaţii britanici şi aliaţi... Ziarul mai menţionează că domnul Antonescu a acceptat punctul de vedere german şi a dat ordin prinţesei să revină imediat la Bucureşti."

Faptul că Martha a inclus articolul în carnetele ei, fără să facă nici o modificare, pare să acrediteze informaţia dată de ziarul elveţian. Cu toate acestea, nu se grăbeşte să dea curs cererii lui Antonescu şi îşi prelungeşte şederea la Constantinopol unde, la fel ca la Cairo, umbra războiului potenţează strălucirea serbărilor. Martha ia parte intens la acestea, încântată de a fi din nou polul unei elite internaţionale, îi vede des pe Casa-Rojas, deveniţi prieteni intimi şi aproape rude, întrucât fiica lor se căsătorise





în iulie cu Mihai Brâncoveanu, mort peste o lună într-im accident de aviaţie, apoi pe Ouro-Preto, diplomaţi brazilieni încântători, pe Gaston Bergery, Stephen Runciman familia Ostrorog, ca şi turci amabili, dintre care cel mai fermecător este Biilend Menemencioglu, născut din prima căsătorie *a gazdei sale,* Balkis Râtib. în amintirea eroului lui Chateaubriand, ultimul Abencerage, Martha 1-a botezat Ben Ahmet[1] si nu ascunde în *Jurnal* că persoana lui îi preocupă gândurile. Este pentru prima oară că se îndrăgosteşte de un bărbat mai tânăr decât ea, care ar putea să-i fie fiu şi, departe de a ascunde sentimentul pe care i 1-a trezit, Martha îl recunoaşte, dar, ce e drept, în versuri. O idilă ciudată, în care

intră la fel de multă pasiune sinceră şi poate reciprocă, cât şi literaturizare.

## *Vrăji bizantine*

*Dar* ea preferă, chiar şi în raport cu oamenii cei mai seducători, Constantinopolul, oraşul sfânt, pe care nu se satură să-1 descopere şi să îl contemple. Având un simţ atât de acut al imaginilor, ştie să găsească cuvintele care traduc impresiile cele mai nuanţate sau mai efemere, ca cele ale unei vizite nocturne: „Această bucată de fosfor, această faţă palidă, golită de conţinut, acest cadavru luminos - clar de lună pe Marmara." Nu totul este sublim în oraşul oraşelor si uneori indignarea ei în faţa unei atât

[1] în cartea *Aventurile ultimului Abencerage,* numele acestuia este scris Haben-Hamet.





je mari delăsări municipale ajunge la dezgust: „Capitala gunoaielor. Ajung să murdărească până şi marea. Nu am văzut niciodată atâtea gunoaie menajere într-un loc. Ruinarea oraşului pare pusă la cale de o instituţie." în ciuda mizeriei, grandoarea o cucereşte şi nimic nu redă mai bine sentimentele ei în priviniţa Constantinopolului decât meditaţia scrisă la 23 decembrie 1943: „Acest oraş, cel mai murdar din câte există în lume, ce splendoare are într-o zi de iarnă, strălucind de frig. Această splendoare este constituită din relicve: maldăre de fier vechi, ruinele... Desuet, decrepit si prăbusindu-se spre mare, ca şi cum, din nenorocire în nenorocire, urmează să se piardă... Si totuşi, reflexele oraşului sunt mai frumoase decât arhi-tecturile adevărate, incendiile geamurilor în soarele ce apune exercită un mai mare efect asupra imaginaţiei decât Londra, Parisul si chiar New York-ul. Am simţit bine acest efect ieri, văzându-1 din depărtare... Din salonul meu în unghi la *Pera-Palace* văd melci albăstrui ridicân-du-şi telescoapele fine, cu cei patru sau şase ochi ai lor, aţintiţi pe lungi peduncule spre cer.[1] Pulberea de argint viu, pânza de diamante întinsă peste Marea Marmara, mai departe decât la Saladjak, deşi e aceeaşi scânteiere de lumini..."

Aşa cum indică aluzia la *Pera-Palace,* Martha a trebuit să părăsească locuinţa doamnei Râtib şi să se mute la hotel, întrucât bunele lor legături s-au schimbat pana când coabitarea a devenit imposibilă. La început, cele două doamne, la fel de frumoase şi de cultivate, au rivalizat în

graţie si spirit, lansându-se în întreceri oratorice strălucitoare, căci, într-un fel de exaltare poetică, fiecare se

[1] Moscheile care îşi înalţă minaretele spre cer.





credea reincarnarea prinţesei Bizanţului, jucându-si rolul în mod deschis, în timp ce contemplau sublimul peisaj ce li se dezvăluia sub priviri. După o vreme, doamna Râtib a găsit că Martha îşi atribuia prea multă importanţă în casă, purtându-se ca şi cum ar fi fost stăpână şi cu atât mai puţin i-a plăcut inimii ei de mamă faptul că aceasta îşi exterioriza sentimentele faţă de bunul Biilend.

După spusele martorilor, şederea, care a început ca o piesă de Racine, s-a încheiat printr-o comedie ieftină, dar cu despărţire brutală, în locul unei căsătorii. Martha se consolează de pierdere şi continuă să admire oraşul pe care îl descrie cu dragoste. E o adevărată *Cântare a cântărilor* inspirată de capitala lui Soliman Magnificul, în care arta musulmană s-a unit cu cea creştină: „Acest oraş care îşi azvârle în sus vârfurile, îşi înalţă turnurile şi semnalele, acest oraş care şerpuieşte, se insinuează şi se etalează, care se ghemuieşte, care absoarbe şi e apoi absorbit de mare şi cer. Proiectat pe cer, aruncându-şi braţele în jurul boltii lui, căzând apoi cu ţipete de piatră, prăbuşindu-se, ridicându-se sfidător şi întins, devenind imens, apoi mic-şorându-se şi descrescând, transformându-se la marginile lui în prăpastie, un oraş veşnic îndepărtat, devorat de distantă, ştergându-se, turtindu-se, dispărând şi reapărând, intrat în apă si cer şi continuând cerul şi apa mai mult decât orice alt oraş pe lume. Falie, prăpastie, corp astral a cinci imperii răposate, părăsit şi părăsind fără sa mai aparţină cuiva... Noaptea, atunci când sting lumina, mă emoţionez la gândul că deţin putere asupra uneia dintre luminile oraşului."

Deşi nimeni nu este destul de intim cu ea pentru a-i cunoaşte data naşterii, Martha are surpriza la 28 ianuarie 1944 să primească de la un străin întâlnit la doamna

y/arduff un buchet de ciclame, împreună cu o notă de urări iscălită F. G. Iniţialele aparţin lui Felix Guepin, un olandez care reprezenta la Constantinopol interesele societăţii Shell şi care, evident, nu a rezistat farmecului ei. Descoperirea o încântă şi o consolează de a avea un an în plus: „Am toate vârstele azi. Şi mai ştiu că sunt o femeie care a îmbătrânit, uzată, despuiată de graţia ei, de culoarea ei, de strălucirea ei, de miile de frumuseţi ale tinereţii, pe care le-am avut din abundenţă: strălucirea ochilor, lungimea genelor, prospeţimea obrajilor, iradiaţia părului foarte fin şi bogat, trecând de la auriu la roşcat prin nuanţa violetelor, toate aceste lucruri pe care nu le mai am şi a căror amintire atrage încă printr-o vrajă de dragoste, căci, în fine, ce pot să mai aştept de la mine decât o minune, ca aceea care tocmai s-a produs? Nu mai merit nimic, nu mai sunt nimic, aproape o femeie neputincioasă, o zână fără putere, şi iată că acea capcană a lumii a acţionat şi că fluturii de noapte sosesc unul după altul: Ben Ahmet, domnul Moore, Felix Guepin... Acest 28 ianuarie 1944 mă răneşte astăzi pentru a cincizeci şi opta oară[1]. 5 plus 8 fac 13. Am treisprezece ani!"

Astfel, Constantinopolul acţionează asupra ei ca o fântână a tinereţii, făcând-o să uite ultimii trei ani, atât de trişti. La 5 februarie poate chiar să exclame: „Constantinopol, zilele frumoase s-au întors!" I-ar plăcea să mai stea, dar trebuie să revină în România. Nu se hotărăşte, se pare, decât după eşecul negocierilor întreprinse de cumnatul ei, Ştirbei. Acesta, trimis de Mihai Antonescu, trecuse prin Ankara pentru a obţine de la ambasada bri-

[1] Pentru prima oară, Martha Bibescu, sub efectul emoţiei, îşi dezvăluie vârsta exactă.





tanică un permis ca să meargă la Cairo, dar o dată sosit acolo, nu avusese mai mult noroc ca la Moscova. E adevărat, condiţiile puse de ambasadorul sovietic în numele celor trei mari puteri erau inacceptabile: nu numai că R0_ mânia trebuia să ratifice cedarea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord Uniunii Sovietice, dar trebuia să se angajeze să lupte alături de Armata Roşie, ceea ce echivala cu punerea trupelor române sub conducerea rusă.

## *Falsă eliberare*

Eşecul acestei ultime încercări este relevat de presă la 17 martie 1944, iar la 28 martie Martha se decide, extrem de

tristă, să plece din Constantinopol. Călătoria de întoarcere este mult mai dificilă decât cea de la venire, iar la Sofia, atât ea cât şi Blanche scapă ca prin minune de bombe. Se găsesc, la 30 martie, la *Hotel Bulgaria,* în faţa gării, când un bubuit apocaliptic le dă sentimentul că cerul s-a prăbuşit peste ele: în trei valuri succesive, tone de bombe cu fosfor cad asupra capitalei, devenită în curând prada unui incendiu uriaş. Blanche, îngrozită de zgomot, are acest strigăt demn de o urmaşă a lui Racine: „Prinţesă, ne-am dus pe copcă!" Gara nu pare să fi fost prea serios avariată, căci Martha pleacă a doua zi pentru a sosi la 2 aprilie la Bucureşti unde află, „durere după durere", de moartea abatelui Mugnier, petrecută la Paris, la I martie 1944, la vârsta de nouăzeci şi unu de ani. Dispariţia lui o afectează infinit mai mult decât cea a lui Beauvau, cu un an si jumătate înainte. Când Jacques





fruelle o anunţase la 15 octombrie 1942, Martha spusese: Ah! Mi-a fost teamă! Am crezut că o să-mi spuneţi Datele Mugnier..." O dată cu el, Martha pierde nu nu-jnai un confesor indulgent, dar şi pe cel mai credincios prieten si, în acelaşi timp, un părinte spiritual şi un sfătuitor literar competent. „Domnule abate", îi spune ea în gând, „sunteţi singura persoană din lume care nu m-a făcut vreodată să sufăr... N-o să începeţi acum..."

Desfăşurarea evenimentelor nu-i lasă prea mult timp liber ca să îl plângă pe abatele Mugnier. Trupele germane si române nu încetează să se retragă în faţa Armatei Roşii, care îşi continuă înaintarea ei de nestăvilit. Mulţi nu pricep de ce prinţesa Bibescu a părăsit siguranţa de la Constan-tinopol pentru a se întoarce în gura lupului: „Am spus că am plecat fiindcă îmi era frică şi că m-am întors pentru că sunt proastă...", scrie ea filozofic în *Jurnal.* Experienţa de la Sofia i-a arătat că multe capitale sunt deosebit de ameninţate. Aşa încât i se pare mai prudent să plece de la Mogoşoaia, prea aproape de Bucureşti, care fusese bombardat de americani la 4 aprilie. Pleacă împreună cu familia la Posada, unde nu se instalează în casa mare, ci într-una mai modestă, la Florei, protejată mai bine de raidurile aeriene, căci este ascunsă în pădure.

Cu toate că Molotov a adresat poporului român un mesaj liniştitor, promiţându-i că, dacă încetează să lupte, Uniunea Sovietică îi va respecta regimul politic şi social, spiritele lucide sunt prea neliniştite de înaintarea armatei sovietice

pentru a se bucura de deruta armatei germane, a cărei stare lamentabilă inspiră milă. Martha vede soldaţii *Wehrmacht-ulm* „flămânzi, jigăriţi şi vân-zându-şi ceasurile, stilourile şi cămăşile pentru câţiva lei cu care să cumpere o pâine."

745

**Ghislain de Diesbach**

La 13 mai, radioul *difuzează o* declaraţie a celor trei mari puteri, somând naţiunile satelite ale *Reich-ului* sg denunţe imediat alianţa lor cu Germania. Cuvintele sunt însoţite de acte mult mai convingătoare, întrucât bombardamentele masive se succed asupra marilor oraşe si a centrelor industriale, „în fine, americanii se gândesc la noi!", suspină ironic un fost ministru al regelui Carol al II-lea. Martha judecă lucrurile în maniera ei obişnuită; „Ploieşti, foarte serios bombardat. De asemenea, Turrtu Severin... Ţesătorii cerurilor, acest vast huruit, care cuprinde întreg cerul. Si când trec la opt mii de metri înălţime deasupra sătucului, mă simt ca un animal sălbatic prins în capcană, ca şi cum cele trei sau patru sute de bombardiere care trec n-ar avea decât un singur obiectiv, această căsuţă si acest grajd ascunse în pădure, iar înăuntru inima mea mică şi singuratică. Aceasta înseamnă egocentrism, vârful acului, conştiinţa că sunt atrasă de un magnet."[1]

La 10 iunie 1944, încurajat de debarcarea aliată pe coasta Franţei, generalul Sănătescu, şeful gărzii militare a regelui, cade de acord cu alţi generali pentru a opera o răsturnare a alianţelor, dar are nevoie de susţinerea a două divizii aeropurtate. Planul, aprobat de tânărul rege, este propus la Cairo, de unde nu se răspunde. Fapt care înseamnă abandonarea României în puterea Armatei Roşii.

în cele din urmă, la 23 august, regele dispune arestarea celor doi Antonescu, apoi îl însărcinează pe generalul Sănătescu să formeze un guvern care să ceară imediat Germaniei să evacueze teritoriul român de bunăvoie, fără a se deda vreunor represalii. La 25 august, trupele germane

[1] *furnal,* 31 mai 1944.

s,au retras aproape toate, mai puţin unele baze, dar cu o zi înainte, *Luftwaffe,* ca un adio, bombardează Bucureştiul, vizând palatul regal, la care americanii ripostează la 27 au-gust zdrobind complet aerodromurile germane. A doua zi, la 28 august, primele trupe sovietice pătrund în Bucureşti, făcând ca toată lumea să-i regrete pe nemţi, căci soldaţii ruşi nu se comportă ca eliberatori, ci ca învingători, jefuind, violând şi distrugând totul în trecere.

Martha, care s-a întors la Mogoşoaia la 29 august, vede tancurile sovietice defilând fără încetare şi armata rusă, care se transformă rapid în armată de ocupaţie, rechiziţionând tot ce-i poate fi util, de la arme la maşini, ca si la aparate de radio, în timp ce pancarte cu caractere chirilice se multiplică peste tot, pentru a uşura activitatea noilor stăpâni... Speranţei îi urmează în curând consternarea. Singura care se bucură, în mijlocul spaimei generale, este bătrâna Marie-Nicole, campioana Bosforului. Alipit mici drapele roşii la ferestrele căsuţei ei de pe Calea Victoriei, drapele cu secera şi ciocanul. Aşezată în faţa porţii, priveşte cu plăcere trecerea învingătorilor. Făcând aluzie la profilurile arogante ale multor români, şi mai ales ale celor din familia ei, Marie-Nicole declară: „îmi plac ruşii. Au nasul scurt şi asta mă linişteşte." îşi pune astfel în practică politica ei personală, care e rezumată în această frază: „Să urli cu lupii şi să behăi cu oile." Iertată de lupi, va muri aproape centenară în 1952.

Temându-se de urmări foarte neplăcute, Martha se plasează sub protecţia reprezentanţilor statelor neutre, dar întreaga lor diplomaţie nu va învinge brutalitatea sovietică. Trimis la Moscova pentru a discuta condiţiile armistiţiului, prinţul Ştirbei, depăşit de situaţie, trebuie sa se încline în faţa învingătorilor. Armistiţiul este sem-





nat la 12 septembrie 1944, după sase ore de discuţii sterile fără ca sovieticii să accepte amendamentele cerute de Vişoianu si Ştirbei. Pe vremuri declarat ilegal, Partidul Comunist reapare în forţă, deşi nu se bucură de sprijin^} real al tării si îşi dictează de acum înainte legile lui. Pe zi ce trece, abuzurile se înmulţesc, aruncând Bucurestiu] într-o teroare atât de mare, încât nimeni nu mai îndrăzneşte să se aventureze singur pe stradă. La căderea nopţii oamenii veghează cu puşca în mână în spatele uşilor de acasă. Până şi calmul olimpian de la Mogosoaia este sfâşiat noaptea de „voci înspăimântătoare" sau de ţipete

disperate, în timp ce împuşcăturile izbucnesc din timp în timp. Generalul Sănătescu, care demisionase la 18 octombrie, folosind demisia pentru a încerca să formeze un guvern al frontului democratic cuprinzând toate partidele, se retrage la 5 decembrie, cedând locul generalului Ră-descu, un om energic, care încearcă să lupte împotriva anarhiei. Din nenorocire, guvernul de la Bucureşti nu controlează provincia, unde ţăranii încep să împartă pământul şi nici nu încearcă să .se opună trupelor ruseşti, care devastează tara. Cursul forţat al rublei, fixat la 100 de lei, reuşeşte să ruineze economia. La Mogosoaia, Martha îşi continuă totuşi stilul ei de viaţă, primind cu acelaşi ceremonial, deşi relatările vizitatorilor, ca şi informaţiile comunicate la telefon de diplomaţii neutri nu îi mai lasă nici o iluzie asupra viitorului. La 8 noiembrie 1944 riscă să iasă în oraş pentru a asista la o manifestaţie monarhistă în faţa palatului. Starea străzii, ca şi cea a spiritelor, o fac să înţeleagă rapid că situaţia nu poate decât să se înrăutăţească, pentru a se ajunge la un regim totalitar în care, după o expresie pe care o notează: „Tot ce nu va fi interzis va deveni obligatoriu."



***Prinţesa Bibescu***

# *Zorile roşii*

•p) rimele luni ale anului 1945 nu aduc în aparentă

*J_* nici o schimbare stilului ei de viată, în ciuda dificultăţilor materiale crescânde, deseori ameliorate de serviciile ministrului Elveţiei, Rene de Weck, şi de un nou prieten, comandantul forţelor aeriene, Stevenson. La 28 ianuarie, la aniversarea zilei ei de naştere, Martha dă un dineu de treizeci şi două de persoane, unde diferiţi aliaţi, inclusiv ruşi, aşezaţi cu mare artă la masă, se regăsesc cu românii care nu au fost încă epuraţi. Toată lumea trebuie menajată şi Martha se străduieşte să o facă fără a se teme totuşi să spună ce gândeşte, îi va răspunde ambasadorului sovietic Pavlov, venit să viziteze Mogosoaia şi care ridică în slăvi pentru România doar o singură politică, cea rusă, rusă, rusă.

— Mie îmi spuneţi! Tocmai aţi vizitat casa unui prinţ decapitat, împreună cu cei patru fii ai lui, de faţă cu el, de către turci, pentru că a făcut politică rusească, rusească, rusească! încercaţi să convingeţi pe cineva deja convins, domnule ambasador al sovieticilor!

Generalului Rădescu îi vine tot mai greu să guverneze, căci are de înfruntat membrii comunişti ai guvernului, iar la sfârşitul lui februarie 1945 trebuie să-şi dea demisia. Regele Mihai îl înlocuieşte mai întâi cu prinţul Ştirbei, apoi, deoarece acesta

nu reuşeşte să formeze un guvern, îl desemnează, la insistenţele Moscovei, pe Petru Groza, preşedintele Frontului Plugarilor, un partid minoritar de ţărani, de inspiraţie comunistă. E necesar ca Vâsinski şi mareşalul Malinovski să intervină personal pentru ca regele să accepte sub ameninţare să semneze, la 6 mar-

749



ţie 1945, decretul de formare a guvernului. Definitiv eliminat de pe scena politică, prinţul Ştirbei pleacă a dou$_a$ oară în exil, după ce a văzut, ca o ultimă încercare a vieţii un comunist român notoriu îmbrăcat în uniformă de soldat rus, jefuind în voie Buftea. Refugiat la legaţia Marii Britanii, generalul Rădescu ajunge în Cipru la bordul unui avion britanic.

Incluzând câţiva transfugi din guvernul liberal, doctorul Groza linişteşte o vreme opinia publică străină si da Europei iluzia unui guvern de uniune naţională, deşi nu este în fond decât instrumentul Partidului Comunist care, prin procedeele sale obişnuite, de intimidare si duplicitate, acaparează treptat regatul. Deposedările şi naţionalizările încep cu marii proprietari, mai uşor de jefuit.

Martha încearcă să salveze Mogosoaia, trecând palatul în rândul monumentelor istorice, dar se pare că ferma horticolă îi va da o perioadă de graţie, aşa cum notează ea la *16* aprilie 1945: „Nebuniile mele de odinioară, grădinar englez, devenite înţelepciune supremă. Grădina a salvat casa." în cele din urmă, obţine, la 25 aprilie, decretul salvator, care îi va îngădui să nu împărtăşească soarta comună, dar îşi dă seama repede că Mogosoaia îi va impune o luptă necontenită, în curând statul vrea să-i rechiziţioneze tractoarele. Martha le apără violent: „Si cu ce să lucrăm pământul, cu unghiile?" exclamă ea furioasă.

Posada, de asemenea *vizată,* este deocamdată salvată. „Ne vor lăsa Posada şi fabrica în amintirea operelor noastre de binefacere", scrie ea la 14 mai, întrebându-se cât timp va ţine această recunoştinţă, şi are dreptate să fie sceptică, căci peste două zile i se telefonează discret de la ambasada Franţei.. „A venit timpul să plecaţi..." Gândul că va trebui să părăsească - poate pentru totdeauna -

750



$_{cul}$rtpa *ei* Mogoşoaia îi amplifică acesteia frumuseţea, rum

s^ se smulgă acestui domeniu vrăjit, pe care într-o 7j îl comparase cu o cutie preţioasă, pusă de fiica farao-
ului între trestiile din baltă? în notele ei zilnice, în care
Oprudenţă uşor de înţeles o sileşte să fie rezervată, Martha evocă deseori palatul şi parcul, folosind accente deja nos talgice şi contemplându-le cu plăcere dureroasă: „... fru moasele păsări albe de pe baltă, egretele lor, zborul lor îngeresc printre trestii, reflecţia lor de floare..."

La 19 iulie obţine paşaport si viză britanică, dar complicaţii administrative îi amână plecarea si o neliniştesc cu atât mai mult cu cât situaţia politică nu încetează să se înrăutăţească. „N-o să vă lase niciodată să plecaţi", profetizează unul dintre prietenii ei. în fine, la 17 august, primeşte toate vizele necesare, inclusiv pe cea a legaţiei sovietice, cea mai importantă dintre toate.

Zilele următoare aduc o schimbare bruscă în viaţa politică. Socotind că guvernul doctorului Groza era prea puţin democratic, Londra si Washington refuză să-1 recunoască, ceea ce îl împiedică pe delegatul român să semneze tratatul de pace ale cărui condiţii prevedeau, după cum se spera, plecarea trupelor ruseşti din ţară, întrucât la conferinţa de la lalta se hotărâse ca România să nu intre în zona de influenţă a nici unei ţări. Folosindu-se de acest prilej, regele Mihai refuză să mai semneze decretele care

1 se propun. Criza e atât de gravă, încât încep să circule zvonurile cele mai extravagante, ca întoarcerea lui Carol al II-lea sau urcarea pe tron a arhiducelui Ştefan, fiul prinţe sei Ileana, în pofida acestei noi conjuncturi, Martha, în-doindu-se serios de o rezolvare fericită a crizei, îşi men ţine dorinţa de a pleca, lăsând Mogoşoaia în grija fiicei şi ginerelui ei.

La l septembrie, comandantul forţelor aeriene, Ste-venson, o cheamă la telefon pentru a o preveni că s-ar putea ivi prilejul de la o zi la alta de a părăsi România la bordul unui avion al lui Royal Air Force, cu destinaţia Napoli.

Oraşul descris de Malaparte în *Pielea* este puţin indicat pentru a o primi în lumea occidentală şi ei i se pare mai degrabă una dintre porţile infernului, un balamuc de zgomote, strigăte, claxoane, o zarvă de moşi, căreia îi urmează noaptea o răzvrătire a *lazzaroni-lor.*

La 10 septembrie aterizează la Le Bourget, de unde o maşină a lui Royal Air Force o duce în Place Vendome, în faţa hotelului *Ritz,* al cărui portar exclamă la vederea ei: „în fine, o civilă!" Cu toate că hotelul este plin de militari, obţine totuşi o cămăruţă sub acoperiş, lipsită de confort şi tristă. „Mizeria de la *Ritz",* notează ea. „Peste ieftin, zaharină, şerveţele de hârtie, tristeţe."

Din fericire, există mulţi prieteni, fie rămaşi la Paris în timpul războiului, fie reveniţi după eliberare, şi care o invită de îndată, îşi regăseşte prietenii, dintre care unii au supravieţuit unor peripeţii dramatice: soţii Guillaume Walter, Sonia Cahen d'Anvers si Yvonne de Rothschild, Violet Trefusis, Gaston Palewski, generalul Delay, doamna Goujon, soţii Forbes, Paul Reynaud, lordul London-derry Mărie de Chambrun, profesorul Debre, Maurice de Wendel, Amaury de La Grange, Claudel, Pierre Laza-reff, Herve Miile, Carlos de Besteigui, Leon Blum, Charles de Noailles, Franţois le Grix, Henri Sauguet, Emmanuel de la Rochefoucauld, Madeleine le Chevrel, Pierre Lyautey,





Kochno, soţii Tennant, Rodolphe de Faucigny-Lu-, Cristian Berard, Denyse Basdevant, Hector de Bearn, £hiquita de Dampierre, Jean de Pange, Lady Millicent, Ţom Whittemore, Armând de Gramont, Winston Churchill, amiralul Barjot, Philippe de Rothschild, Roşită de Castries, jvlarie-Antoinette d'Harcourt, doamna Mante-Proust etc.

Lipsită de o lume mondenă aproape sase ani, Martha are impresia că retrăieşte o pagină din *Timpul regăsit,* dar îşi dă seama că dacă aceşti şase ani i-au maturizat pe unii, pe alţii i-au înăcrit. Certuri înflăcărate îi opun pe mulţi prietenilor intimi de odinioară sau divizează familiile. Nimeni nu se mai jenează să critice greşelile unora, purtarea sau legăturile

altora si nici măcar eliberatorii aliaţi nu sunt absolviţi în viziunea anumitor spirite pline de amărăciune: „Incapabili să fie recunoscători, francezilor le este ruşine că nu s-au salvat singuri", notează ea destul de just. Martha rămâne însă optimistă, si preia o remarcă a generalului de Gaulle dată lui Jacques Maritain: „Aţi lăsat pe francezi nefericiţi şi îi regăsiţi nemulţumiţi; este un progres..."

Prima ei preocupare este să-şi revadă nepotul, pe Ion-Nicolae Ghika, de care se despărţise în septembrie 1940, dar are nevoie de o viză britanică, favoare acordată cu greu, pentru a intra în Anglia. Reuşeşte şi schimbă hotelul *Ritz* cu cel de la Londra în decembrie 1945. Restricţiile de acolo sunt mai puţin severe decât la Paris şi, văzân-du-şi noii comeseni, tipuri de recent îmbogăţiţi şi foarte veseli, Martha constată: „Lupta e între aceia care nu se pot lipsi de nimic şi cei care se pot lipsi de orice."

Se duce să-şi ia nepotul, pe Ion-Nicolae, de la colegiul de la Ampleforth şi se întoarce cu el la Londra, pentru a petrece împreună un Crăciun trist, gândindu-se la fiica

753



şi la ginerele ei, lăsaţi în România, unde se continuă confruntarea de forţe dintre rege si guvernul comunist, în cele din urmă, guvernul Groza este recunoscut la 4 f$_{e}$_ bruarie 1946 de către Marea Britanie si Statele Unite, fapt de care vor profita mai mult comuniştii decât guvernul tot mai controlat si chiar anihilat de ei. în curând, soţii Ghika se pomenesc că li se impune drept oaspete patriarhul Alexis, erou al rezistenţei de la Stalingrad, venit în România pentru a alătura comunismului biserica ortodoxă română.

După plecarea lui Ion-Nicolae înapoi la colegiu, Martha revine la Paris şi pune la cale un aranjament cu un ataşat al ambasadei Marii Britanii, Guy Miliard, care, cucerit de vederea din turnul din insula Saint-Louis, îi propune să îi cedeze camera lui confortabilă de la *Ritz* în schimbul apartamentului de pe quai de Bourbon. Doar în 1948 Martha îşi va regăsi turnul, unde îşi va petrece ultimii douăzeci si cinci de ani de viată.

754

# Capitolul XVIII

*M-aş mira dacă ocupaţia preferată*
*a cerului n-arfi contemplarea*
*unui suflet mare în luptă cu nenorocirea.*
SENECA

# *Greutatea de a trăi*

De acum înainte viaţa Marthei Bibescu nu mai este decât un lung crepuscul, luminat din când în când de ultimele raze ale gloriei. Generalul de Gaulle, ultimul ei erou, îi va spune într-o zi melancolic: „Bătrâneţea e un naufragiu..." Martha se va scufunda lent, cu drapelul ţinut sus, un drapel care va acoperi multe tristeţi, multe dificultăţi, pentru care va trebui să găsească multe soluţii ca să-si asigure existenta. Mândră de a fi franţuzoaică prin adopţie, nu se poate considera exilată în acest Paris, unde este totuşi o exilată, gonită pentru totdeauna din această ţară generoasă care a fost pentru ea România. Banii, indiferent de ce se spune, sunt o patrie. Ca să nu-i mai ai înseamnă să trăieşti în exil, chiar dacă într-o ţară care îţi este cunoscută din copilărie şi care te consideră printre cei mai buni scriitori ai ei. Printr-un fenomen destul de ciudat, atât inspiraţia cât şi felul ei de a scrie se vor schimba; ca româncă, Martha tindea spre o rigoare foarte franţuzească a stilului; trăind definitiv în Franţa, Martha, printr-o inconştientă nostalgie a patriei pierdute, va adopta un mod de expresie aproape oriental, care îi va deconcerta cititorii. Lipsită de veniturile din România, se gândeşte să tră-





iască din scris şi începe negocieri cu editura Pion, care vor dura până aproape de sfârşitul vieţii ei şi mai ales până când răbdarea editorului se va epuiza. Istoria certurilor ei cu Pion ar adăuga o lucrare nouă la lista operelor sale.

în aprilie 1946 cedează editurii Pion, în schimbul unei sume de 80 000 franci pe volum şi o valoare globală de 300 000 de franci[1], corespondenta ei cu abatele Mugnier. Doamna de Castries, moştenitoarea abatelui, a avut delicateţea să-i înapoieze toate scrisorile ei, adevărată cronică a vieţii literare şi mondene timp de treizeci şi trei de ani. în aceeaşi lună semnează un al doilea contract pentru reeditarea unor cărţi apărute anterior la Pion: *Isvor, Cruciadă pentru anemonă, Imagini de Epinal, Foi de calendar,* în schimbul unei rente viagere calculată la preţul mediu al unui volum de 300 de pagini, care îi asigură resurse suficiente cu condiţia să nu mai locuiască la *Ritz.*

La începutul anului 1947, Maurice Bourdel, directorul

editurii Pion, îi cere primul volum al corespondenţei cu abatele Mugnier, iar apoi îi aminteşte că este gata să sem neze un contract pentru *Nimfa Europa,* celebra capodoperă pentru care Martha plănuieste nu mai puţin de douăzeci şi şapte de volume! Când se duce la Martha pentru a dis cuta condiţiile financiare, Maurice Bourdel se pomeneşte în faţa unei femei foarte hotărâte să îşi vândă *Nimfa* la cel mai ridicat preţ, refuzând cei o sută douăzeci de mii de franci pe care îi oferă Bourdel în plus, peste acontul pentru fiecare volum. Deşi Pion i-a pus la dispoziţie o secretară să o ajute să claseze scrisorile abatelui Mugnier şi să le dactilografieze, Martha vrea şi mai mult: .>-.- <

[1] în jur de 85.000 de franci în 1986.





— Ascultaţi-mă cu atenţie, îi spune ea directorului edi turii Pion. Am ajuns în situaţia pe care au cunoscut-o la sfârşitul vieţii personalităţi marcante, cum ar fi Chateau-briand, Lamartine etc. Aveţi la editura dumneavoastră scriitori care vă aduc lucrări cu regularitate, ca Henry Bordeaux care în fiecare an vă dă un roman, dar există şi scriitori insoliţi ca mine. Trebuie să aveţi încredere în ei...[1]

Iar apoi Martha îi explică dificultăţile si problemele ei:

— Am nevoie de o oarecare independenţă a spiritului si, în consecinţă, trebuie să fiu scutită de grijile materiale. Sănătatea mea este fragilă, curiozitatea mă împinge să cunosc oameni importanţi, care îmi aduc asupra eveni mentelor actuale informaţiile necesare pentru a clădi opera mea. Mi se cer din toate părţile articole şi nu mă pot sus trage întotdeauna acestor cereri... Pentru a îndeplini do rinţa dumneavoastră, vă promit să fac un efort real, dar nu vreau în nici un chip să fiu legată de date, căci asta mă paralizează. As dori foarte mult să scap de orice grijă materială.[2]

Pentru a-1 asigura pe Bourdel, puţin cam speriat de cererile ei, Martha se oferă să lase în garanţie la Pion cele cinci sute de pagini scrise din *Nimfa Europa,* scrisorile primite de la regina Măria, de la oameni de stat şi de la personalităţile cunoscute de ea: „Vă dau o mină de aur," îi spune ea directorului editurii Pion. „Ar fi păcat să pierdeţi ocazia de a o exploata. Reflectaţi..." Iar Martha, pentru a-i arăta ce doreşte, redactează ea însăşi un contract, care îi garantează o rentă mare fără ca să o angajeze, de fapt, fată de editură, redusă sau promovată la

rolul de Mecena.

[1] Arhivele editurii Pion.

[2] *Mă.*



**Ghislain de Diesbach**

*Pe* bună dreptate, Maurice Bourdel consideră cifrele avansate drept „disproporţionate fată de realizările comerciale previzibile" şi declară proiectul inacceptabil atât în formă cât si în clauzele lui financiare.

în cele din urmă, în schimbul vărsării unei rente lunare Martha promite editurii Pion, la începutul lui 1947, că îi va înmâna până la sfârşitul anului primul dintre cele douăzeci şi şapte de volume prevăzute pentru *Nimfa Europa,* dar nu-şi respectă termenul convenit şi pare să nu se mai gândească la draga ei *Nimfă,* în ciuda sumelor achitate de editură.

în schimb, lucrează la o carte asupra lui Proust, care va apărea în 1949, la editura La Palatine, sub titlul enigmatic de *Călătorul voalat.* Această lucrare subţire este un potpuriu de vechi scrisori, pasaje împrumutate de la Proust şi Chateaubriand, ca să nu mai vorbim de poemele copilăreşti ale lui Elaine Greffulhe, ca şi extrase dintr-o biografie a lui Cesar Ritz. Urmând aceeaşi metodă, va publica la Pion, în 1950, o schiţă biografică asupra unuia dintre modelele ducesei de Guermantes, *Laure de Sade, contesă de Chevigne.* Când va trebui să recenzeze manuscrisul, Poupet, lectorul de la Pion, va scrie la rubrica *Interesul operei:* „Grozavă pentru proustienii provinciali." O bună parte din documentaţia cărţii este extrasă din memoriile lui Lady Wilson, *Casa amintirilor.* Paul Claudel se va mira puţin de personajul ales de Martha: „Era cu adevărat o persoană atât.de extraordinară? îmi amintesc de cineva destul de spiritual, agitat, aducând a bărbat, genul care se numea pe vremuri nevastă de ofiţer. Mi-e greu s-o situez între Francis de Croisset şi Marcel Proust! Aşa că mă bazez pe dumneavoastră, căci aţi creat-o..."[1]

[1] Prinţesa Bibescu, *Schimburi de păreri cu Paul Claudel,* p. 214.



# ir

***Prinţesa Bibescu***

Decepţionat de a nu vedea născută *Nimfa Europa,* Mau-rice Bourdel îi aminteşte discret, la 26 februarie 1951, de obligaţiile neglijate de autoare: „Sunt sincer dezolat că mă

puneţi în situaţia de a vă cauza o decepţie, la care de altminteri vă aşteptaţi... încrederea solicitată din partea mea v-a fost acordată de mult, dar în ce mă priveşte am suferit mai multe dezamăgiri grave, căci, în ciuda tuturor lucrurilor, am încercat să vă uşurez întotdeauna, cu puterile mele, momentele grele." Bourdel îi aminteşte că acel contract pentru publicarea corespondenţei cu abatele Mugnier a fost semnat cu şase ani în urmă şi că i s-au livrat sume de bani importante...

în fine, primul volum din *Istoria unei prietenii* apare în acel an. Al doilea va urma în 1955, iar al treilea în 1957, dar aceste întârzieri au indispus editura Pion. în schimb, de îndată ce Martha a trimis volumul doi, se va mira să nu îl vadă tipărit în săptămâna următoare şi îl va sâcâi pe editor, insistând ca următoarele două volume să aibă aceeaşi grosime ca şi primul: „Trebuie, atât pentru ţinuta operei, ca şi pentru armonia de pe rafturile bibliotecilor din epocile viitoare, care se vor mira de influenţa acestui mic şi bătrân abate francez asupra scriitorilor din vremea lui. Ajutaţi-mă să-1 plasez în moştenirea lui spirituală, aşa cum aţi făcut-o şi în trecut. Faptul vă va onora în viitor."[1]

[1] Scrisoare din 10 mai 1954 a Marthei Bibescu, adresată lui Maurice i Bourdel. Arhivele editurii Pion.



m^pii

**Ghislain de Diesbach**

## *Academia Regală a Belgiei*

rntre timp, Martha a crezut că se va îmbogăţi, legân-

1 du-şi averea, spaţiul şi timpul de un balet, cel al marchizului de Cuevas, dar *Egreta,* al cărui scenariu 1-a scris ea si Georges Chavchavdze muzica, s-a soldat printr-un eşec. Este adevărat că subiectul, cu toată frumuseţea sa morală, nu are nimic care să poată entuziasma mulţimea. Teza, aşa cum a definit-o Martha, este următoarea: „Toate naţiunile din lume au căzut de acord să interzică vânătoarea egretei albe. Iar de aici până la a face

din ea un fel de înger alb, simbol a tot ce dorim să salvăm, singura fiinţă a cărei salvare este importantă pentru noi toţi, nu sunt decât doi paşi. Egreta reprezintă pentru mine spiritul frumuseţii, al libertăţii, zburând peste lumea bălţilor, un loc care ar putea şi el să dispară."[1]

Berard, însărcinat să realizeze decorurile, a avut proasta idee de a muri şi totul conspiră pentru a împiedica succesul unei opere care prin ea însăşi nu are nici un merit. Actriţa principală se pomeneşte că e însărcinată şi trebuie înlocuită cu o alta, care se dovedeşte incapabilă să joace rolul. Presa, în general favorabilă divinului marchiz, se arată severă, si criticul de la *Figaro* îşi încheie articolul cu aceste cuvinte: „Marchizul de Cuevas nu avea nevoie să-şi pună acea egretă la pălărie..."

Pentru Martha a fost totuşi o experienţă interesantă, deşi dezamăgitoare pe plan financiar. l-a dat ocazia să-1 vadă deseori pe Cuevas, a cărui dispoziţie pentru extravagantă şi vorbire grosolană, chiar scandaloasă, face co-

[1] *Jurnal,* 1953.



r



piunicarea dificilă, deşi ea recunoaşte că marchizul are deseori dreptate împotriva tuturor şi că are un fel de geniu.[1] *Egreta* îi oferă prilejul, de asemenea, să dea un răspuns profund ironic unui protejat al lui Cuevas, pe care acesta 1-a invitat la dejun atunci când se afla la masă cu prinţesa Sixte de Bourbon-Parma, Martha şi Măria de Gramont. Simtindu-se deplasat printre aceste doamne din lumea mare, tânărul o întreabă pe Martha dacă nu o deranjează ca unul ca el să mănânce împreună cu ele... Răspunsul izbucneşte, olimpian şi glacial:

— Cum, dragul meu, glumeşti? Sunt gata să-ţi spăl picioarele în Joia Sfântă, dacă vrei. Suntem creştine...

în această epocă, o altă replică reuşită a ei, de data aceasta fără răutate, are o rară forţă de expresie. Atunci

când, în 1957, vechiul ei prieten Henry Channon, pe care toţi prietenii îl numesc familiar Chips, este înnobilat de regina Elisabeta a II-a, Martha îi trimite o telegramă de felicitare: „Adio, domnule Chips..."[2]

Ca o consolare a eşecului suferit cu baletul, Martha are bucuria, mai durabilă şi mai măgulitoare, de a fi aleasă la Academia Regală de Limbă si Literatură Franceză a Belgiei, încă din 1954 primise Marele Premiu de Literatură al Academiei Franceze pentru întreaga ei operă. Se află deci pe calea onorurilor oficiale. La 8 ianuarie 1955, în timp ce se afla la Londra, o telegramă o informează despre alegerea ei în locul lui Edouard Montpetit, un scriitor canadian, deşi jurnalele engleze scriseseră că îi va urma lui Colette. în realitate, această onoare îi revine

[1] Martha Bibescu îi va consacra marchizului de Cuevas, în Leş *Nouvelles litteraires* din 2 martie 1961, un articol intitulat *Georges de Cuevas, negociator de vise.*

[2] Aluzie la titlul unuia dintre cele mai celebre filme engleze.



flpffr^U



lui Cocteau, care îi trimite imediat un desen, reprezentând ambele lor capete sub o pălărie cu două colţuri „Discursul asupra universalităţii limbii franceze va fi mai uşor de pronunţat decât panegriciul lui Colette", y scrie el, aflând ştirea şi adăugând: „între noi fie zis, era dezgustătoare." Marthei nu-i place Colette, care, la rândul ei, nu o putuse suferi si nu îi iertase niciodată că i-a succedat în inima lui Jouvenel. Martha situează originea acestei antipatii la un nivel mai elevat: „Ceea ce îi reproşez eu lui Colette", va scrie ea în 1969, „este lipsa ei de firesc. Vulgară din naştere, iată în ce consta farmecul şi forţa ei; devenise vulgară premeditat, cu o înclinaţie studiată, pe care am găsit-o agasantă. Tot ce încearcă să creeze un efect mă plictiseşte."[1]

Primirea Marthei în Academia Regală a

Belgiei se desfăşoară în palatul Academiei de la Bruxelles, la 30 aprilie 1955, după un dejun intim la baroana Vaxelaire, care avea să devină pentru ea nu numai o prietenă credincioasă, dar si un Mecena generos.[2] Discursul de primire este pronunţat de Carlo Bronne, căruia Martha îi răspunde făcând elogiul lui Montpetit, din care citează o frază care se aplică perfect - vai, da! - situaţiei ei personale: „E la fel de important să îţi câştigi existenţa, pe cât este de a o împodobi..." După şedinţă merge la un ceai la vicontele Davignon, iar apoi la un dineu în onoarea ei, la baroana Lambert. Cu o zi înainte luase dejunul singură cu regina Elisabeta (a Belgiei), al cărei caracter, atât de puţin convenţional, ca si umorul, deseori aspru, îi

[1] *Jurnal,* aprilie 1969.

[2] Baroana Vauxelarie era sora lui Georges de Ro, un pioner al aviaţiei
belgiene şi un confrate al lui George Bibescu la Federaţia Aeronautică
Internaţională.





*plac.* într-o zi, în timp ce admiră un papagal cu care se distrează suverana, aceasta îi spune: „E tot ce ne-a mai rămas din Congo..."

O altă alegere, de data aceasta la Academia de Jocuri Florale de la Toulouse, îi va consacra, în 1959, rolul important deţinut de poezie în opera ei, din care *Isvor* rămâne cel mai bun exemplu, în pofida lirismului din *Nimfa Europa.*

Corespondenţa cu abatele Mugnier, publicată integral, este încoronată în 1963 cu premiul Sevigne. Pion se nelinişteşte de soarta *Nimfei Europa,* veşnic pe cale de dispariţie şi, pentru a reanima curajul autoarei, îi propune să reconsidere condiţiile de publicare.

## *Scrisul ca mijloc de a trăi*

*Ţ a 25* iunie 1958, ca urmare a unei lungi discuţii l_j dintre Martha şi directorul editurii Pion, apare un nou

proiect: Martha va ceda toate drepturile, primind în schimb o rentă lunară de patru sute de mii de franci,[1] care îi va fi dată dacă îşi va respecta planul de lucru, prevăzând cel puţin un volum pe an. Cum o asemenea sumă lunară este destul de apăsătoare, Pion are de gând să apeleze la editura Hachette, pentru a împărţi pe jumătate cheltuielile, sau să găsească un Mecena particular. Martha este convinsă că prietenii ei vor participa de bunăvoie la finanţarea unei asemenea întreprinderi, care le va aduce

[1] în jur de 25.000 de franci în 1986.



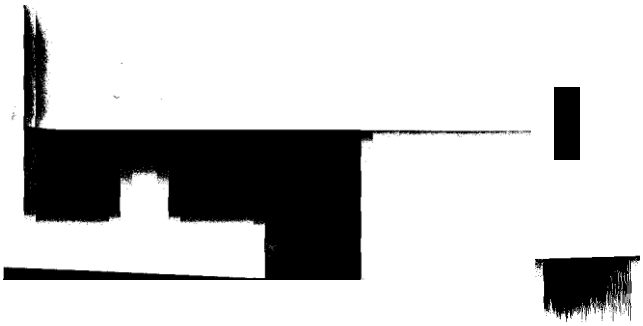

***Ghislaifi* de Diesbacli**

recunoştinţa şi consideraţia posterităţii. Asociaţia Prietenilor Prinţesei Bibescu îi va asigura acesteia, cel puţin un timp, venituri lunare suficiente pentru a-i îngădui să scrie liniştită *Nimfa Europa* si, în schimb, asociaţia va primi pe parcursul apariţiei cărţilor destule sume pentru a-si reface fondurile. Membrii ar primi, ca primă, exemplare de lux ale cărţilor, tipărite pe hârtie superioară, având manuscrise ale autoarei si autografe ale celebrităţilor.

La Bagnoles-de-1'Orne, unde îşi face cura obişnuită, Marthei îi place ideea şi insistă pe lângă Maurice Bourdel ca Pion să se *angajeze faţă* de membri că va tipări cărţile în condiţiile dorite de ea. Se va ocupa chiar ea de recrutarea unor oameni de bune intenţii, dar nici sase luni mai târziu afacerea nu a progresat, căci persoanele solicitate nu au dat curs cererii. „Nu vă puteţi închipui ce mult apasă problema nesiguranţei venitului lunar asupra acestor negocieri", îi scrise ea lui Bourdel, „căci îmi răpeşte posibilitatea de a respira liniştită, condiţie esenţială oricărui lucru. Suma cerută de mine nu reprezintă nimic în comparaţie cu ce vă ofer şi sunt conştientă de asta. Iată de ce nu pricep toate aceste amânări, care riscă să aibă consecinţe asupra sănătăţii mele."[1] La 20 noiembrie Maurice Bourdel îi răspunde evaziv că, în ceea ce priveşte surna lunară fixă, este prea împovărătoare pentru

editura lui si va trebui preluată, îi confirmă el, de un grup de prieteni, în ciuda insuccesului primului apel.

în primăvara anului 1959 situaţia nu a evoluat deloc. Martha se plânge editorului că nu se arată mai înţelegător în faţa grijilor ei materiale crescânde si îi solicită neîncetat alte aconturi, fără să ofere vreo parte din manu-

Scrisoare din 5 decembrie 1958. Arhivele editurii Pion.



scris, îi scrie lui Robert de Saint-Jean, pe care îl roagă să intervină în favoarea ei pe lângă Pion:[1] „Trebuie să înţeleagă că dacă nu mă ajută să trăiesc, mă vor omorî. Iar asta nu este în interesul editurii Pion." Nu poate face nimic, spune ea, atât timp cât nu i se asigură acest venit lunar, în timp ce Pion nu intenţionează să îi acorde ceva în afară de aconturi, neavând siguranţa că primul volum din Nim/fl *Europa* se află pe cale de a fi realizat. Afirmaţia Marthei că nu poate să facă nimic e dezminţită de activitatea ei pe lângă alţi editori.

în 1956 a publicat la Albin Michel un eseu *Churchill, sau curajul,* iar în anul următor, la acelaşi editor, *Elizabeth II, cărţi* de circumstanţă, care au avut avantajul de a-i aduce o plată completă şi imediată. La editura Gallimard, unde a publicat în 1948 *Câine sau escapada nebună a ducesei de Berry,* la Artheme Fayard, cu un an în urmă, *Pont-l'Abîme, sau marea pasiune a ducesei de Eaume,* iar în 1953, la Edition d'Amsterdam, la Paris, *Theodora sau cadoul lui Dumnezeu,* trei cărţi care fuseseră de fapt obiectul unor foiletoane în *France-Soir.*

Martha Bibescu nu este deci de totală bună-credinţă când se pretinde neputincioasă, iar Maurice Bourdel nu se lasă tras pe sfoară, între ei s-a stabilit o neînţelegere pe care nimic nu o mai poate risipi, căci logica unuia nu este si a celuilalt. Atunci când Pion a început să-i livreze o sumă lunară la sfârşitul războiului, Martha a considerat vechea editură de pe rue Garanciere ca un fel de divinitate binefăcătoare, care îi va da sub formă de bani ceea ce ea i-a dat în onoare, prin *Isvor* şi

[1] Scrisoare a Marthei Bibescu către Robert de Saint-Jean, scrisă de la Cannes, la 21 martie 1959. Arhivele lui Robert de Saint-Jean.



cărţile următoare. Liniş-

tită, Martha căutase resurse suplimentare în altă parte onorând comenzile ocazionale în detrimentul angajamentelor cu editorul principal, ca acei artizani care îşi neglijează un client constant, pe a cărui fidelitate se pot bizui, pentru a mai smulge ici şi colo câte un client întâmplător.

Supărat că nu o poate face pe Martha Bibescu să înţeleagă că adevăratul ei interes se află în respectarea contractelor, Maurice Bourdel îi scrie la 17 aprilie 1959: „Nu m-am temut să-mi asum răspunderea la semnarea contractului, convins de interesul considerabil prezentat de această operă unică în concepţia ei, dar nu şi fără să evaluez riscurile pe plan financiar ale unei întreprinderi de atât de lungă durată. Am pledat pentru acest dosar în faţa consiliului editurii Pion şi am primit satisfacţie, garantând bunul sfârşit al acestei operaţii editoriale de excepţie. Dar aceasta a fost în 1947... M-am înclinat cu respect şi admiraţie în faţa curajului şi a incomparabilei dumneavoastră demnităţi în înfruntarea încercărilor prin care treceţi şi a greutăţilor, şi am să fac tot ce pot pentru a vă ajuta să depăşiţi această etapă dificilă, dar nu cred că ignoraţi, de când aţi intrat în contact cu alte edituri, obstacolele ridicate de un astfel de proiect de o asemenea importanţă pe toate planurile. Cred că am reuşit să le înlătur parţial, formând un *pool** de contribuabili, operaţie care a primit aprobarea dumneavoastră: mi se pare că ne apropiem de sfârşit..."[1]

Dar vai! operaţia, prea ambiţioasă, dă faliment, în mai 1959 este expediată o circulară mai multor personalităţi

* în engleză în original: grup [1] Arhivele editurii Pion.

înstărite, invitându-le să contribuie cu câte un milion de franci şi să devină astfel membri ai Asociaţiei Prietenii prinţesei Bibescu. Toţi destinatarii se scuză, mai puţin un anume Andre Gillon, care, la sfârşitul anului, oferă un milion de franci „dacă mai e încă timp". Trebuie reînceput pe o bază mai modestă. Contribuţia este redusă la două sute de mii de franci[1], în două rate a câte o sută de mii de franci fiecare, în noiembrie 1959 nu există decât vreo treizeci de abonaţi, ceea ce e foarte departe de speranţele editorului şi ale Marthei.

Situaţia ei este, în fond, mult mai grea decât se bănuieşte şi, spre cinstea ei, ascunde problemele pe care se chinuie să le rezolve, fără o amplă etalare de sentimente, menită a stârni mila. „Nu mă uitaţi în discuţiile şi proiectele dumneavoastră, în timpul acestei noi absenţe, a cărei necesitate imperioasă nu o puteţi înţelege", îi va scrie ea directorului editurii Pion, la 27 martie 1954.

## *Notre-Dame a eliberării*

Lipsită încă din 1945 de veniturile ei din România, Martha nu a primit din ţară decât vesti proaste; printre altele, cea a abdicării regelui Mihai la 30 decembrie 1947 şi a plecării lui în exil. Suveranul era ultimul obstacol la comunizarea ţării care, după căderea lui, a făcut progrese rapide. Decretul din 22 martie 1945 redusese toate proprietăţile agricole la cincizeci de hectare ara-

[1] în jur de 14.000 de franci în 1986. • .. .





bile. în noaptea de l spre 2 martie 1949, toţi proprietari' încă existenţi au fost goniţi cu forţa de acasă, fără să fie lăsaţi să ia ceva cu ei. în plus, li s-a interzis să locuiască în regiunea unde avuseseră proprietatea.

O dată cu plecarea ei, Martha lăsase Mogoşoaia şi pg_ mânturile aferente în grija soţilor Ghika care au împărtăşit soarta comună. Arestaţi peste câteva zile, în noaptea de 17 spre 18 martie 1949, au fost duşi în căruţă la Bucureşti, unde tribunalul revoluţionar le-a ordonat să locuiască într-un loc situat la o distanţă de cel puţin cincizeci de kilometri faţă de fosta reşedinţă. Valentina a ales Curtea de Argeş, unde numele Bibescu era cunoscut şi respectat, deşi noile condiţii de locuit, la un ţăran, erau atât de deplorabile, încât Valentina Ghika a suferit din cauza lor tot restul vieţii. De

atunci, Martha se luptă să obţină eliberarea fiicei şi a ginerelui. Pentru ea, angajamentul moral faţă de ei depăşea ca importanţă angajamentele semnate cu editurile şi timp de şapte ani s-a epuizat în demersuri neîncetate pe lângă toate autorităţile civile, militare sau diplomatice capabile să exercite presiuni asupra guvernului român.

Turneele de conferinţe si nenumăratele călătorii în străinătate avuseseră un scop dublu: să îi procure fonduri, în măsura în care aceste conferinţe erau bine retribuite, şi să-i permită să găsească sprijin pe lângă personalităţile întâlnite cu aceste ocazii: „Toată viaţa mea", va scrie ea, „avea drept centru magnetic această dorinţă de a-mi salva fiica. Noaptea, gândul îmi ţinea loc de somn. La trezire mă purtam într-o manieră de neînţeles, ca un automat ale cărui acţiuni sunt comandate de un mecanism invizibil. Pe scurt, eram tot timpul la datorie... Nimeni nu a cunoscut bine calvarul meu, acest drum zilnic cu o





cruce pe umeri; fiica mea în închisoare şi viaţa ei, ca şi a gotului, ţinând de un fir. în locurile vizitate, puteam să întâlnesc persoana indicată care mă putea face să sper că Jrni va elibera singurul copil..."

Timp de şapte ani a multiplicat scrisorile şi intervenţiile, uneori cu accese de descurajare, în 1953, după executarea soţilor Rosenberg, notează cu tristeţe în *Jurnal:* „La naiba! Papa, rabinii, francmasoneria, toată lumea a intervenit. Mă gândesc nu fără melancolie la *soţii Ghika* arestaţi fără judecată si fără ca nimeni, în afara mea, să intervină. *Adevăraţi nevinovaţi."*[1] în legătură cu bătrâna prinţesă Ghika-Comăneşti, mama ginerelui ei, care se mulţumeşte să le trimită pachete şi refuză să se asocieze la intervenţiile ei, Martha scrie: „Eu încerc să-i scot din închisoare; ea le aruncă firimituri de pâine printre gratii."

în cele din urmă, datorită unui vechi prieten de la Bucureşti, comandantul forţelor aeriene Donald Stevenson, se produce miracolul. Stevenson, în decursul unei întâlniri cu Bulganin, smulsese de la acesta promisiunea unui gest în favoarea celor două victime, într-o seară, în 1956, Stevenson, în trecere prin Paris, îi telefonează Marthei pentru a-i spune: „Trimiteţi-mi în scris, nici prin poştă şi nici prin telefon, ci printr-un mesager sigur, numele fiicei şi al ginerelui dumneavoastră, ca şi adresa

lor..." în iulie 1956, soţii Ghika primesc viza de ieşire şi la 2 august Martha îi întâmpină la aeroportul din Londra. Primele cuvinte ale Valentinei, aruncându-se în braţele ei, au fost: „îţi mulţumesc că ne-ai scos din acel infern!"

în acelaşi an, Martha şi soţii Ghika cumpără în Cron-wall, aproape de Perran-ar-Worthal, o căsuţă nostimă în

[1] *Jurnal,* 20 iunie 1953.





stil georgian, denumită *Tullimaar,* unde stătuse generalul Eisenhower în preziua debarcării din iunie 1944. Climatul e cu deosebire favorabil Valentinei, care nu şi-a revenit bine după o intervenţie chirurgicală din România, efectuată incorect. Auzind-o mergând, Marthei i se strânge inima si înţelege suferinţele îndurate de fiica ei în timpul detenţiei: „Zgomotul prin casă al celor două bastoane ale Valentinei ritmează surd în urechile mele de bolnavă foarte sensibilă cu numele celui care a făcut-o infirmă pentru restul vieţii: Sta-lin, Sta-lin, Sta-lin!"

în decursul anilor, *Tullimaar* este convertit în stil Napoleon, o replică modestă a lui Malmaison, căci datorită ministrului Elveţiei au transportat de la Mogosoaia toate amintirile imperiale, şi chiar mobile foarte voluminoase, cum ar fi marele pat al prinţului de Chimay, scoică vastă, susţinută de patru lebede monumentale. The Nacional Trust i-a împrumutat chiar si un portret al Primului consul călare, pictat de Northest, care împodobeşte scara. Instalarea si înfrumuseţarea necontenită a *Tullimaar-u\ui* a înghiţit sume considerabile si continuă să solicite altele, căci Martha, amatoare de perfecţiune, nu este satisfăcută niciodată de opera ei. Pentru a aduna resurse, cei doi Ghika cultivă în seră flori rare, destinate florăriilor din Londra, dar această industrie artizanală, care cere îngrijiri minuţioase şi constante, nu le aduce destui bani pentru a le permite stilul de viaţă conceput de Martha. Trebuie deseori să facă faţă unor probleme grele, note de reparaţii, facturi de la încălzirea serelor, care le grevează serios bugetul. Unele întâmplări iau proporţii catastrofale, ca, de pildă, înlocuirea unui cazan explodat sau revolta servitorilor neplătiţi de luni de zile. în 1968, pentru a stăvili o astfel de revoltă, Martha face apel la un vecin,

Cousins şi la ameninţarea cu Emigration Office, căci este vorba de portughezi, dar o dată salariile plătite, jui fără greutate, Martha consideră filozofic că nu a plătit foarte scump pentru că astfel a scăpat de doi copii, adevăraţi diavoli, care transformau grădina într-un infern cu strigătele lor.

Nu are alte venituri cu excepţia celor ce îi revin din scris, insuficiente, aşa cum am văzut, şi trebuie din timp în timp să vândă câteva relicve din fosta opulentă, încă din 1947 sau 1948, a trebuit să se despartă de tablouri sau de bijuterii: „Am vândut azi de nevoie Buchetul de violete de Vuillard, semnat si datat 1913... Cadou de la Emmanuel. Cumpărat de domnul Goldonet pentru două sute cincizeci de mii de franci", scrie ea la 19 martie 1948. Puţin câte puţin, unele tablouri, cum ar fi portretul ei de Vuillard, sau bijuterii istorice, ca brăţara dăruită demult de către Philip Sassoon, au luat drumul casei de licitaţii de la Drouot sau Cristie, dacă n-au plecat pe căi mai discrete să împodobească alte case, alte braţe şi alte gâturi. Faimoasele smaralde Bibescu au aceeaşi soartă. Le va purta pentru ultima oară la 28 mai 1963, la o recepţie dată la Elysee în cinstea suveranilor Suediei, si nu este sigur dacă între timp nu le vânduse unui bijutier care i le-a împrumutat galant fostei proprietare cu acest prilej, căci bijuteriile au sosit de la Londra prin amabilitatea ambasadei Franţei si sub supravegherea unui înalt funcţionar al poliţiei franceze. „Bijuteriile servesc să îndepărteze de la adevăratele valori gelozia femeilor, cât si pentru a atrage atenţia bărbaţilor, căci dacă nu le-ar plăcea acestora, femeile nu le-ar purta", a scris ea într-o zi. Nu le acordă importanţa aproape superstiţioasă pe care le-o dau alte femei, iar o dată, când Paul Lorenz o complimentează cu privire





la o broşa cu rubine *pe* care n-o văzuse niciodată, Martha i-a răspuns cu umor:

— Altădată nu purtam această bijuterie, căci eram frumoasă şi distrăgea privirile de la chipul meu. Astăzi serveşte ca el să fie uitat...

Acestor resurse ocazionale trebuie să spunem că li se adaugă ajutorul a nenumăraţi prieteni, care se străduiesc să compenseze, printr-o ospitalitate sau generozitate discretă, ceea ce ea a pierdut ca bunuri materiale pe această lume. Sunt prietenii profunde şi fidele, mai ales cea a marchizei de Maille, a baroanei Elie de Rothschild, a Soniei Cahen d'Anvers şi a fiicei

ei Yvonne de Rothschild, care mai îmblânzesc pentru ea asprimea timpurilor noi şi îi îngăduie aparenta unui stil de viată pentru care nu mai are suficiente mijloace materiale. La moartea doamnei de Maille, născută Aliette de Rohan-Chabot, Martha va nota melancolic în *Jurnal:* „Prietenia ei, generozitatea ei... Tot ce a făcut şi a spus pentru a-mi dovedi afecţiunea ei/'[1] Iar Soniei Cahen d'Anvers îi va scrie într-o zi: „îţi mulţumesc de a fi, Sonia, un alt nume al bunătăţii../' înainte de a cumpăra *Tullimaar,* avea ca adăpost în Anglia *Ascot Cottage,* vasta locuinţă a lui Yvonne de Rothschild, undeva la ţară, unde si Sonia Cahen d'Anvers stă o parte a anului. La 3 februarie 1952, după o şedere lungă şi reconfortantă la *Ascot Cottage,* îi va scrie doamnei Cahen d'Anvers: „Din cauza a tot ce mi-ati dat din nou - timpul dumneavoastră atât de bine folosit, atât de preţios pentru munca mea veşnic în refacere, veşnic pe şantier, acest serviciu nesfârşit pe care mi-1 faceţi, ca şi solicitudinea constantă faţă de tot ce mi se întâmplă sau nu mi se

[1] *Ibid., 20* noiembrie 1972.





^tâmplă - vă asigur că atunci când revin aici, în acest paris pe care totuşi îl ador, în acest apartament care a de-ᵥenit singura mea locuinţă, mi se strânge inima de a nu plai fi în apropierea imediată a dumneavoastră, ca si cum jrii-ar lipsi ceva matern, această *warmness** specială, din partea celor care mă apără si îmi vor binele, indiferent de ce se întâmplă, şi de care avem cu toţii nevoie, fără să îndrăznim să o mărturisim, la orice vârstă, sărmane pă-gări căzute din cuib, cum am ajuns noi, căci până si feni-xul are totuşi cenuşa lui pentru a-i ţine cald."[1]

în ciuda atâtor încercări suportate cu mult curaj, în ciuda declinului frumuseţii ei, a sfârtecării Europei şi a unui război care se continuă în *iluzia* unei păci false, Martha nu se poate împiedica să fie uneori încă fericită, ca rezultat al vitalităţii ei prodigioase, al curiozităţii de spirit pe care vârsta şi experienţa nu le-au distrus şi nici măcar nu le-au tocit, în 1951 locuieşte la Georges Sebas-tian, o rudă a familiei Ghika, şi notează: „Mă simt cuprinsă azi de un fel de bucurie. Singură în camera mea, cu zgomotul mării mătăsoase, culoarea păunului, ascult, respir si mă simt fericită. Aptitudinea pentru fericire, iată singurul lucru care nu m-a

părăsit încă. Fără ea, restul nu contează. M-am născut cu o dispoziţie fericită."[2]

Se gândeşte la splendorile trecute, dar nu cu regrete sterile, ştiind că adevărata ei operă este, în primul rând, viaţa ei, apoi cărţile si apoi restaurarea Mogoşoaiei. Martha cere călătorilor veniţi din România noutăţi despre palat şi obiectele personale care se mai găseau acolo, mirată sau mai degrabă amuzată să afle că serviciul ei

* în engleză în original: căldură.

[1] Scrisoare adresată doamnei Cahen d'Anvers. Fondul Bibescu.

[2] Jurnal, iunie 1951.





*de* toaletă, de argint, s-ar găsi la Muzeul Militar. La 22 iu, lie 1965 îi scrie unui corespondent necunoscut: „O să sp găsească poate cineva care să o spună, când voi fi moartă că i-am dedicat şaptesprezece ani din tinereţea mea (fărg a mai număra banii *nedepuşi* la o bancă din străinătate după ultimele practici), şi nu mă plâng de nimic. Sunt mulţumită că Mogoşoaia devine o mărturie, chiar mută a dragostei mele pentru această tară.../'[1]

Când peste doi ani primeşte din România o scrisoare recomandată cu o marcă pe ea reprezentând Mogosoaia, va mărturisi: „Da, am un sentiment viu şi plăcut de orgoliu... căci fără mine acest palat s-ar fi înecat în baltă. L-am scos de acolo prin vrăjile mele. O să-mi supravieţuiască, iar eu nu îi voi supravieţui. Mă bucur nebuneşte, în timp ce pământul oamenilor alunecă spre pierzanie."[2]

## *Regrete eterne*

J ^n pofida acestei capacităţi de a fi fericită, doliul si durerile intime care se ţin lanţ modifică această seninătate, constând din vitalitate păgână si credinţă creştină. Moartea *Krortpnnz-ului,* scumpul *Amic III,* este una dintre primele lovituri date lumii minunate a cărei iluzie încearcă ea s-o menţină. Prietenia prestigioasă, izvorul unei atât de mari literaturi secrete, aparţine de acum trecutului. Nu atât dispariţia omului o emoţionează, cât cea a sim-

[1] Ciornă de scrisoare. Fondul Bibescu.

[2] *furnal,* 21 august 1967.





Bolului unei epoci din viaţa ei, legată de o perioadă apusă a

Europei. *Kronprinzessin* Cecile îi răspunde de la He-chingen la scrisoarea de condoleanţe, la 15 august 1951:

Vă revăd în tinereţea dumneavoastră si îmi amintesc

încă ochii dumneavoastră admirabili. Vă mulţumesc pentru prietenia faţă de soţul meu. Tot ce am îndurat mi se pare de necrezut şi totuşi am rămas aceeaşi, cu aceleaşi sentimente, doar că nu ni s-a îngăduit să ne realizăm destinele, aşa cum sperăm să o facem într-o zi. Soţul meu nu mai aştepta nimic de la viaţă, prea decepţionat de majoritatea oamenilor, şi ducea o viaţă de ermit. Dumnezeu 1-a luat la el foarte liniştit.[1] Vă voi trimite câteva fotografii mai târziu."[2]

La 2 septembrie 1951 dispare un alt martor al vieţii ei o dată cu Antoine Bibescu. In ciuda numeroaselor amintiri comune, prea multe certuri şi împăcări efemere, prea multe diferenţe de opinie o îndepărtează de el, pentru a mai putea regreta intens pe acest văr ale cărui flecăreli îi făcuseră destul rău. Moartea Măriei de Chambrun, în octombrie 1951, apoi cea a lui Charles de Chambrun, un an mai târziu, au afectat-o mai mult, dar ceea ce o impresionează cel mai adânc sunt cei pe cale de a muri, cei care aşteaptă, în locuinţe sepulcrale, la fel de ruinate ca şi ei, secera morţii şi târnăcopul întreprinderilor de demolare. Aşa se întâmplă cu contesa de Greffulhe, al cărei palat pe rue d'Astorg i se pare la fel de ciudat şi de sinistru ca templul de la Angkor sau palatul prinţesei Ghika, sora reginei Natalie a Serbiei, gonită de război din vila ei florentină, *La Gamberaia,* distrusă în 1944 de nemţi. „Am

[1] *Kronprintz-ul* a murit la 21 iulie 1951, la castelul Hechingen.

[2] Scrisoare în engleză. Fondul Bibescu.



văzut-o fără îndoială pentru ultima oară pe tanti Jeanrie Ghika la Yvonand, un sătuc gen cătun din Trianon, într-o cocioabă atât de îngrozitoare! Cu un nas enorm, mustaţă cenuşie, ochi mici dementi, fără sprâncene, fără pleoape purtând o pălărie veche de paie care o făcea să semene cu călugăriţele singuratice de la Anglet, tremurând şi totuşi lucidă, vorbind cu voce tare şi bine timbrată, propria ei voce ieşind din această ruină de necrezut, cocoşată, foarte mică, o bătrână, bătrână, bătrână zână Carabosse..."[1]

Lumea dinainte de 1914 este pe cale de dispariţie. O altă mare locuinţă este aproape de dărâmare, împreună cu proprietara: palatul Murat, pe rue Monceau, unde „marea Cecilia" a dat ultimele ei recepţii, sub ochiul sever al unui bătrân majordom, adevărat maestru de ceremonii, care, cu aceeaşi autoritate ca si prinţesa, îndruma noile generaţii, în

1948, Ion Apolzan, devotatul majordom de la Mogoşoaia, şi-a dat Domnului sufletul lui cinstit. „Nu sunt decât un simplu servitor...", spunea el cu umilinţă, când era complimentat pentru ceea ce făcuse. „Cred că Dumnezeu îl va judeca altfel", scrie Martha, aflând de moartea lui. Moartea Nadejdei Ştirbei, cumnata ei, la 25 octombrie 1955, o emoţionează prea puţin, căci nu a avut niciodată o mare simpatie pentru ea, dar moartea lui Claudel o impresionează, îl văzuse deseori de la revenirea ei în Franţa şi îl vizitase chiar la Brangues, unde Claudel, arătându-i parcul său, spusese: „O să vă arăt un trandafir frumos: vi-1 dau cu condiţia să nu-1 culegeţi..."

Claudel este unul dintre rarii scriitori contemporani pe care i-a apreciat cu adevărat, pe om cu siguranţă si

[1] *Jurnal,* 27 octombrie 1951. (Zâna Carabosse este o zână cocoşată şi rea. - Nota trad.)





poate şi opera, căci îi impunea prin robusteţea ţărănească, catolicismul biruitor şi încrederea în propriul lui geniu: Claudel, pe care îl plâng în suflet, era un foarte bun prieten, în ciuda geniului său universal, un foarte bun şi vechi prieten, cu care am râs şi am glumit..."[1], îi scrie ea Soniei Cahen d'Anvers. Unul câte unul, personajele din *fielle Epoque* ies de pe scenă, în februarie 1956 e rândul lui Etienne de Beaumont, acel amestec uimitor de mare senior şi de comedian ratat, în acelaşi timp „Fouquet si Fregoli". Martha şi George merseseră pe vremuri la un bal mascat dat de el, când invitaţii trebuiau să poarte haine pe care credeau că le vor purta peste douăzeci de ani, iar George, presimţind zorile roşii, venise îmbrăcat în salopetă albastră... în august 1956, Martha află de moartea unuia dintre cei mai scumpi prieteni, unul dintre cei care au ajutat-o cel mai mult să îi scoată pe soţii Ghika din România: Şir Michael Palairet.

## *Dragoste tomnatică ;*

Din fericire, feţe noi se substituie celor vechi, fără să le facă uitate însă. în 1950, în timp ce se găsea la Mount Stewart, în Irlanda, la familia Londonderry, Martha întâlnise un brazilian uimitor, răspunzând la numele nu mai puţin surprinzător de Assis Chateaubriand, dar care nu avea nici o legătură cu scriitorul, pe care

[1] Scrisoare din I martie 1955, adresată doamnei Cahen d'Anvers. Fondul Bibescu.

crezuse că îl onorează luându-i patronimul. Assis Cha-teaubriand o invitase în *Brazilia,* unde.familia Ouro-Pret$_0$ o chemase de mai multe ori. Cedând insistenţelor I$_{0r}$ Martha se îmbarcase în 1952 pentru Rio, împreună cu nepotul ei, George. în timpul acestei călătorii somptuoase, care îi reamintise fastul Federaţiei Aeronautice Internaţionale, ţinuse mai multe conferinţe, văzuse multă lume si avusese chiar surpriza să recunoască o compatrioată în femeia amabilă care o condusese să viziteze grădina botanică din Rio: „Dona Lucia Fernandes, prietenă cu Bernanos si născută Stroia, nepoata ministrului Gafencu. Civilizaţia braziliană o amuzase mai mult decât o cucerise, deşi admirase maniera în care această rasă, în parte corcită, reuşise să păstreze ceva din vechea Europă. Martha răspunsese cu eleganţă unui domn important si foarte închis la culoare care îi mărturisise că strămoşii lui mâncaseră oameni albi: „I-aţi asimilat bine../"[1]

Anglia, mai mult ca niciodată, rămâne pentru ea patria de inimă, în timp ce Franţa e cea spirituală. Este o ţară unde se simte mai bine decât în Franţa, pentru că aici nu a avut loc, în pofida decapitării lui Carol L o revoluţie comparabilă cu cea din 1789, de pe urmele căreia Franţa suferă încă. în ciuda distrugerilor din timpul războiului, Londra rămâne o capitală prestigioasă, al cărei zgomot surd, atenuat de pomii din Green Park, îi dă impresia, atunci când trage la *Ritz,* că se află pe un enorm pachebot, navigând spre marginile imperiului. Şederile ei frecvente în Anglia, pentru a-şi vedea nepoţii, apoi pentru a-şi regăsi fiica şi ginerele după ce se instalaseră

[1] Martha Bibescu a relatat amintirile acestei călătorii într-un articol: *Viziune asupra Braziliei,* publicat în două tranşe (aprilie şi mai 1953), în revista *Hommes et Mondes.*



*la Tullimaar, o* înrădăcinează si mai mult în această tară, *pe* care a iubit-o întotdeauna cu un respect plin de admiraţie/ pe care strămoşii ei greci şi daci îl simţeau cu două ptii de ani în urmă pentru Roma cezarilor.

S-a gândit oare să se stabilească definitiv în Anglia, căsătorindu-se cu un englez? Se poate presupune aceasta din unele pasaje eliptice din *Jurnal,* în care apare un misterios Lord Harry, un prieten al Săritei Vansittart şi al lui Lady

Londonderry. O scrisoare a Marthei către Mary Pa-lairet confirmă ipoteza, fără să trădeze numele pretendentului: „în ceea ce priveşte rugăciunile pe care v-am rugat să le rostiţi pentru mine astăzi, nu ştiu ce să vă spun sau ce să fac. Totul mi se pare atât de ciudat. Am luat masa aici singuri[1], la invitaţia lui, în *grillroom*,* şi am impresia sigură că ceea ce acum o lună părea o soluţie atât de bună şi de simplă a devenit imposibil de realizat în clipa de faţă. La 15 decembrie pleacă spre America de Sud şi nu se întoarce înainte de martie. Când am făcut aluzie la copiii lui, mi-a răspuns că nici unul dintre ei nu locuia cu el şi când am remarcat că probabil este mai bine aşa, pentru că puteau rămâne prieteni, el a dat din cap afirmativ şi asta a fost tot. Cred că am eşuat şi timpul când aş fi putut deveni o alta a trecut. Va fi ce va vrea Dumnezeu. Dar cu George[2], aşa cum e el, şi cu Valentina, care ştii unde se găseşte[3], tot ce-ar fi putut să mă rupă de viaţa obişnuită îmi apare brusc drept laşitate şi abandon. Am dorit un cămin şi un însoţitor, precum şi bunătate, si îmi dau seama în această după-amiază că

[1] La *Ritz* la Londra.

* în engleza în original: sufragerie combinată cu o rotiserie.

[2] Nepotul ei George Ghika, care îşi face studiile la Ampleforth.

[3] Valentina este încă închisă în România.





crezuse că îl onorează luându-i patronimul. Assis Cha teaubriand o invitase în Brazilia, unde. familia Ouro-Pret$_0$ o chemase de mai multe ori. Cedând insistenţelor !$_{Or}$ Martha se îmbarcase în 1952 pentru Rio, împreună cii nepotul ei, George. în timpul acestei călătorii somptuoase, care îi reamintise fastul Federaţiei Aeronautice Internaţionale, ţinuse mai multe conferinţe, văzuse multă lume şi avusese chiar surpriza să recunoască o compatrioată în femeia amabilă care o condusese să viziteze grădina botanică din Rio: „Dona Lucia Fernandes, prietenă cu Bernanos şi născută Stroia, nepoata ministrului Gafencu. Civilizaţia braziliană o amuzase mai mult decât o cucerise, deşi admirase maniera în care această rasă, în parte corcită, reuşise să păstreze ceva din vechea Europă. Martha răspunsese cu eleganţă unui domn important şi foarte închis la culoare care îi mărturisise că strămoşii lui mâncaseră oameni albi: „I-aţi asimilat bine..."[1]

Anglia, mai mult ca niciodată, rămâne pentru ea patria de inimă, în timp ce Franţa e cea spirituală. Este o ţară unde se simte mai bine decât în Franţa, pentru că aici nu a avut loc, în pofida decapitării lui Carol I, o revoluţie comparabilă cu cea din

1789, de pe urmele căreia Franţa suferă încă. în ciuda distrugerilor din timpul războiului, Londra rămâne o capitală prestigioasă, al cărei zgomot surd, atenuat de pomii din Green Park, îi dă impresia, atunci când trage la *Ritz,* că se află pe un enorm pachebot, navigând spre marginile imperiului. Şederile ei frecvente în Anglia, pentru a-şi vedea nepoţii, apoi pentru a-şi regăsi fiica şi ginerele după ce se instalaseră

[1] Martha Bibescu a relatat amintirile acestei călătorii într-un articol: *Viziune asupra Braziliei,* publicat în două transe (aprilie şi mai 1953), în revista *Hommes et Mondes.*



# *W*

***Prinţesa Bibescu***

---

ja *Tullimaar, o* înrădăcinează şi mai mult în această ţară, pe care a iubit-o întotdeauna cu un respect plin de admiraţie, pe care strămoşii ei greci şi daci îl simţeau cu două mii de ani în urmă pentru Roma cezarilor.

S-a gândit oare să se stabilească definitiv în Anglia, căsătorindu-se cu un englez? Se poate presupune aceasta din unele pasaje eliptice din *Jurnal,* în care apare un misterios Lord Harry, un prieten al Săritei Vansittart şi al lui Lady Londonderry. O scrisoare a Marthei către Mary Pa-lairet confirmă ipoteza, fără să trădeze numele pretendentului: „în ceea ce priveşte rugăciunile pe care v-am rugat să le rostiţi pentru mine astăzi, nu ştiu ce să vă spun sau ce să fac. Totul mi se pare atât de ciudat. Am luat masa aici singuri[1], la invitaţia lui, în *grillroom*,* şi am impresia sigură că ceea ce acum o lună părea o soluţie atât de bună şi de simplă a devenit imposibil de realizat în clipa de faţă. La 15 decembrie pleacă spre America de Sud şi nu se întoarce înainte de martie. Când am făcut aluzie la copiii lui, mi-a răspuns că nici unul dintre ei nu locuia cu el şi când am remarcat că probabil este mai bine aşa, pentru că puteau rămâne prieteni, el a dat din cap afirmativ şi asta a fost tot. Cred că am eşuat şi timpul când aş fi putut deveni o alta a trecut. Va fi ce va vrea Dumnezeu. Dar cu George[2], aşa cum e el, şi cu Valentina, care ştii unde se găseşte[3], tot ce-ar fi putut să mă rupă de viaţa obişnuită îmi apare brusc drept laşitate şi abandon. Am dorit un cămin şi un însoţitor, precum şi bunătate, şi îmi dau seama în această după-amiază că

[1] La *Ritz* la Londra.

* în engleza în original: sufragerie combinată cu o rotiserie.

[2] Nepotul ei George Ghika, care îşi face studiile la Ampleforth.

[3] Valentina este încă închisă în România.



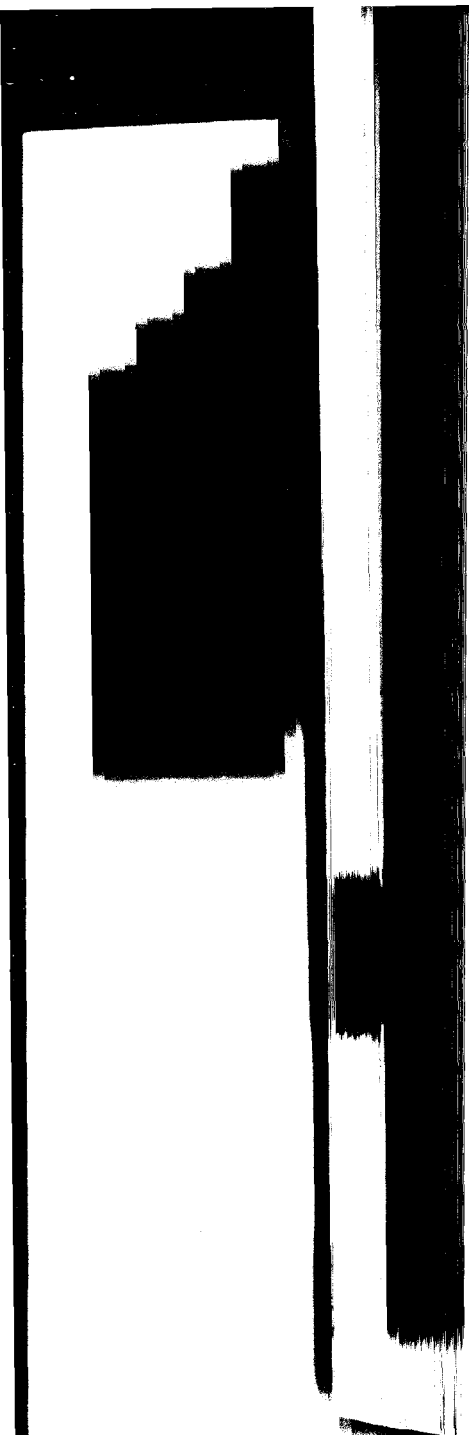

**Ghislain de Diesbach**

nu aveam dreptul la ele. E ceva definitiv? N-aş putea să vă spun..."[1]

Aceste dragoste târzii trezesc mai puţin mirarea dacă se ştie că Martha, în ciuda vârstei, a rămas frumoasă, impozantă si cu adevărat o regină. Timpul nu i-a erodat alura si nici nu i-a zbârcit obrazul, ci doar a imprimat siluetei, îngreunând-o puţin, un aer suplimentar de măreţie Când se iveşte undeva, într-un salon sau în holul de la *Ritz,* fiecare simte o prezenţă al cărei

farmec atenuează ceea ce apariţia ei ar putea avea teatral. Fără să dorească să mai păstreze moda din tinereţe, Martha a adoptat în cele din urmă un stil care, chiar dacă se inspiră din arta marilor croitori, are semnul ei personal. Pentru a-şi ascunde picioarele, dintre care unul a fost atins de flebită, poartă cu plăcere rochii lungi, de un stil vag oriental, care o fac să pară desprinsă dintr-un roman de Loti, mai ales dacă adaugă cascade de brăţări şi coliere. Un martor al uneia dintre aparţiile ei la Palatul Elysee o descrie ca fiind jumătate Jezabel, jumătate turn Babei... Aspectul O *mie şi una de nopţi* e subliniat şi de un papagal verde pe care, la fel ca Minerva cu bufnita, Martha îl poartă pe umăr. A adus cu ea din Brazilia una dintre aceste păsări, care va avea mai mulţi succesori, deseori puţin apreciaţi de prieteni sau de gazdele agasate de a vedea cum pasărea îşi părăseşte deodată stăpâna pentru a veni să ciugulească în farfuria cuiva, de parcă ar fi fost a ei. întrucât primul papagal brazilian s-a numit *Perere,* Martha îi va boteza pe înlocuitori drept *Perere II, Perere III* etc., dar unul dintre prietenii ei, Max Fould-Springer, îi va porecli plictisit *Bibescoco.*

[1] In original în engleză: Arhivele Claudiei Verhesen.





pentru această femeie atât de mondenă, matură şi chiar fund iubită, cum a fost ea de către prinţul Beauvau Lord Thomson, dragostea ei pentru animale, pisica gen înainte de război, apoi aceşti papagali, pare să justifice ceea ce scria ea în *Râsul naiadei: „E* mult prea puţină dragoste pe lume. Fiecare fiinţă omenească se naşte, aducând cu sine un surplus, un excedent de tandreţe, pe care n-ar şti cum să-1 epuizeze dacă nu ar exista animalele, în vieţile aparent foarte încurcate, se găseşte această parte a dragostei omeneşti care nu e omenească."[1]

Atunci când *Perere I* moare în primăvara anului 1956, Martha Bibescu, îndurerată, îi scrie Soniei Cahen d'Anvers: „Ce lucru ciudat e inima omenească! Plină de griji, nelinişti, de spaime pe care mi le cunoaşteţi de zece ani, şi nimic nu a reuşit încă să risipească, să se substituie durerii de a fi pierdut păsărică mea!"[2] Peste zece ani, în decembrie 1966, Perere II, repezindu-se în salon pentru a o vedea pe doainna Mante-Proust venită la Martha, se zdrobeşte de un panou al uşii. Seara, Martha este pradă unei tristeţi inexplicabile: „De peste zece ani era jucăria mea mişcătoare, tandru, nostim, glumeţ, gata să mă distreze şi să-mi facă plăcere, singurul şi sărmanul mic obiect pe care îl iubeam..."[3]

[1] Prinţesa Bibescu, *Râsul naiadei,* p. 73.

[2] Scrisoare din 14 mai 1956, adresată de Martha doamnei Cahen d'Anvers. Fondul Bibescu. B.N.

[3] *Jurnal,* 10 decembrie 1966.



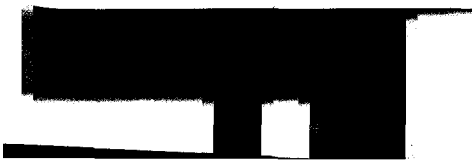

**Ghislain de Diesbach**

## *Marca unui caracter*

Această trăsătură de caracter o apropie si mai mult de englezi, dar aceştia, deşi o stimează şi o admiră fără să o înţeleagă totdeauna, nu o vor considera niciodată ca pe cineva dintre ai lor, în pofida dragostei ei pentru Anglia si, sensibili la farmecul si la spiritul ei, o găsesc cu atât mai interesantă cu cât rămâne o străină. Poate că pentru a fi acceptată, îi lipseşte acea rezervă, discreţie, care nu figurează printre calităţile ei dominante. Reputaţia o precede şi, deformată de bârfele mondene, o face şi mai impresionantă decât pare pentru cei care nu o cunosc bine. Una dintre cele mai bune prietene engleze ale ei, Lady Roderick Jones, nu voise la început s-o întâlnească -faptul se petrecea în 1914 - speriată de ceea ce Emma-nuel şi Antoine Bibescu îi spuseseră despre vara lor: mai spirituală ca Voltaire, caracter mai bun decât Anna de Noailles şi mai bine îmbrăcată decât cele mai elegante pariziene. Cum să suporţi un asemenea, şoc? întâlnirea avusese totuşi loc şi, a doua zi, viitoarea Lady Jones îi mărturisise lul Emmanuel: „Tot ce mi-aţi spus despre ea este din *nefericire adevărat..."* încetul cu încetul, o mare prietenie se legase între cele două femei şi Martha devenise o obişnuită a casei soţilor Jones la Rottingdean: „Când mă anunţă că soseşte, freamăt...", mărturiseşte Enid Bag-nold (Lady Jones) în *Autobiografia* ei. „Ştiu că ar dori să întâlnească personalităţi eminente în Sussex, dar fie că eu nu le cunosc, fie că ele nu îmi plac..." Abia sosită, Martha, care are gust şi se miră că ceilalţi nu au, sugerează modificări, vrea să schimbe locul mobilelor, pe scurt se comportă ca o *royalty* care se consideră la ea acasă peste tot.





•trebuie să ştii să îi rezişti, să spui nu, zice Lady Jones, şi atunci ea se înclină, râde şi se gândeşte la altceva. La fiecare sejur se

petrece cam aceeaşi scenă, „înainte de venirea ei", continuă Lady Jones, „Martha îmi apare în imaginaţie ca un elefant, îmbrăcat în rubine, cerând un pat je aur şi dorind să strălucesc pentru a mă putea stinge, par mă înşel complet. Când soseşte, se instalează şi devine plăcută... E un fenomen demn de cunoscut, un fenomen pentru orice persoană invitată."[1]

în amintirile lui despre personalităţile pe care le-a cunoscut, profesorul A.L. Rowse, un vecin de la *Tullimaar,* face omagiul prestigiului Marthei şi chiar al forţei ei de seducţie, cărora acest celibatar cultivat nu le-a rămas indiferent: „Aceasta se poate traduce printr-un cuvânt: dragoste? Pe atunci nu mi-a venit în gând; aş fi găsit că este prezumţios din partea mea. Era diferenţa de vârstă, apoi multe alte diferenţe şi, totuşi, în ciuda lor, s-a stabilit o adâncă legătură spirituală, mai adâncă decât aş fi crezut. O priveam cu admiraţie, respect si cu un fel de fascinaţie, care era în acelaşi timp istorică şi omenească. Dar nu eram îndrăgostit de ea; nu mi-a trecut niciodată prin minte gândul că m-ar fi putut iubi; a fost cea mai remarcabilă femeie cunoscută vreodată."[2]

Cu toată admiraţia lui, profesorul Rowse discerne

[1] Enid Bagnold, *Autobiografie,* p. 208: „She is a whale to meet, a whale for anyone i ask." Am tradus aici „whale" (balena) prin „fenomen", con siderând comparaţia puţin elegantă, dar se pare că nu i-a displăcut Marthei Bibescu întrucât, într-o zi, primind vizita lui Jean Chalon, i-a declarat: „Sunt elefantul de pe île Saint-Louis..." *(Viitorul e al celor care se iubesc,* p. 52). Ar fi fost mai bine să spună: „Sunt elefantul lui Malraux...", căci acesta scrie în *Antimemorii* că elefantul este singurul animal care îşi aminteşte de vieţile lui anterioare.

[2] A.L. Rowse, *Amintiri despre bărbaţi si femei,* p. 203.

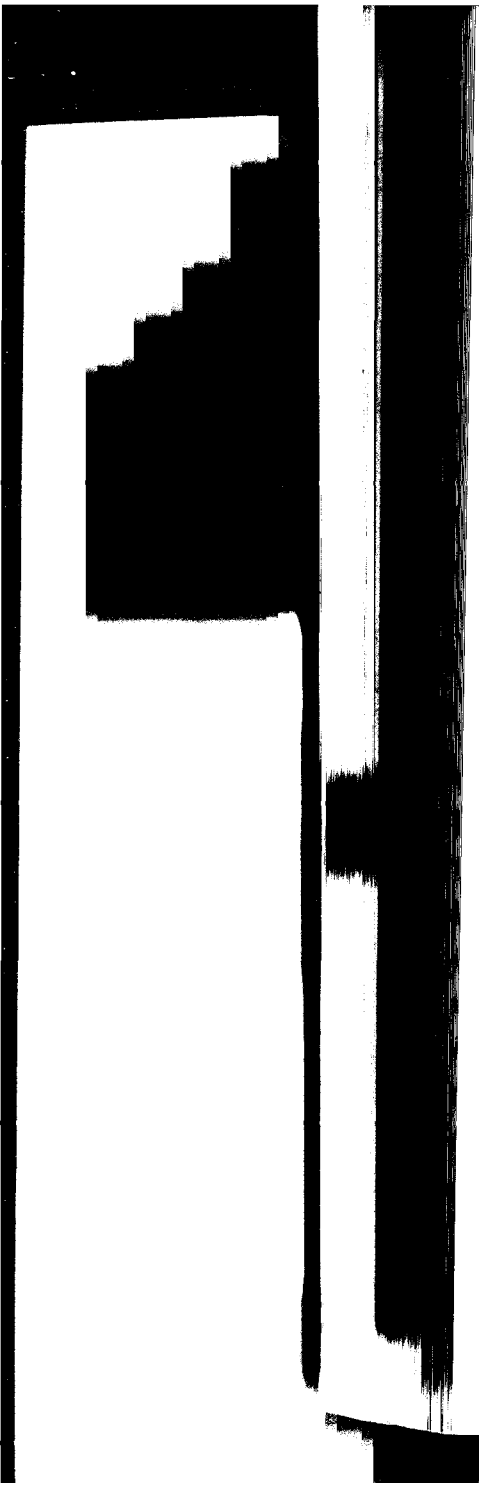

**Ghislain de Diesbach**

defectele idolului său. Lucrul care îl şochează cel mai tare este o lipsă de punctualitate exasperantă, mai ales pentru englezii atât de tipicari în această problemă. Martha care sosea târziu în tinereţe, pentru a-şi face o intrare mai reuşită, a păstrat acest prost obicei. Totuşi, aşa cum a remarcat unul dintre prietenii ei, contele Louis de Beau-champ[1], Martha ştie, de asemenea, când e cu adevărat important, să se controleze şi să îşi impună disciplina unui orar. Ştiind că ducele de Gramont are mania punctualităţii şi se va aşeza la masă fără să o aştepte

când este invitată de el la Valliere, nu e doar exactă, ci soseşte chiar mai devreme!

Dacă simte că *a* depăşit limitele, găseşte un cuvânt pentru a se scuza sau o anecdotă care va risipi proasta dispoziţie creată de întârziere, înainte de război, invitată la Claudel, sosirea ei tardivă a compromis masa de prânz. Furios, fiind un *gourmet,* Claudel nu i-a adresat cuvântul în timpul dejunului, deşi era aşezată la dreapta lui. întor-cându-se acasă, a trecut pe lângă Lachaume, unde observase lăcrămioare, neobişnuite la sfârşitul iernii, şi i le-a trimis cu un bilet: „Târziu la dejun, dar cu mult înaintea sezonului lor."

în schimb, Marthei nu-i place să aştepte, într-o zi, când ea şi profesorul Rowse sunt invitaţi la un bătrân englez, care nu mai încetează să le laude frumuseţile grădinii lui, fără să se gândească să îi cheme la masă, Martha începe să dea semne de nerăbdare şi apoi protestează: „O să leşin", geme ea. „Sunt bolnavă, trebuie să mănânc!" în fine, cum *gazda* nu pare să priceapă, Martha îi ordonă să servească

[1] Conferinţa despre activitatea Marthei Bibescu va fi ţinută la *Cefele Merdlie,* la 28 februarie 1984.





. Era, spune Rowse, nerăbdarea fiinţelor superioare confruntate cu simplii muritori, dar şi o rămăşiţă de *tartarism.*

Aceste toane, nevoia de a întâlni personalităţi, pe care i-o reproşează Enid Bagnlod, această vitalitate care îi epuizează deseori pe cei intimi, încăpăţânarea de a urmări scopul pe care si 1-a fixat îi pot agasa pe unii, îi pot obosi, dar cu toţii admiră curajul ei într-o situaţie grea, grija de a-si menţine rangul şi de a continua să strălucească. „Nu se plângea niciodată de ce pierduse", scrie profesorul Rowse, „sau de ceea ce au suferit rudele ei. Era unul dintre lucrurile pe care le admiram cel mai mult la ea: curajul, mărinimia, gustul vieţii; era o mare femeie, pe lângă aceea că era o mare doamnă, în loc să se plângă şi să regrete bogăţiile şi grandorile pierdute, acum când trebuia să-şi câştige existenţa scriind cărţi, mi-a spus într-o zi: «Prefer aşa.» Am găsit acest lucru minunat din partea ei..."[1]

Dar vai! asigurarea existentei cu ajutorul scrisului se dovedeşte cea mai nesigură dintre meserii si cea mai aspră dintre servitudini, căci Martha Bibescu se epuizează fără a reuşi să onoreze contractele semnate.

## *Metamorfozele fenixului*

Dacă *Istoria unei prietenii,* corespondenţa ei cu abatele Mugnier, i-a adus scrisori admirative de la numeroşi cititori emoţionaţi de figura acestui preot pro-

[1] A.L. Rowse, *op. cit.,* p. 179.





fund uman, sau cuceriţi de atmosfera poetică a acestui schimb epistolar, autoarea nu poate totuşi spera că o astfel de lucrare va avea o largă vânzare. Primul volum s-a vândut cu puţin peste cinci mii de exemplare, al doilea nu a atins această cifră, iar al treilea a coborât sub patru mii *Nimfa Europa* nu poate interesa decât un public restrâns căci Martha, întârziind clipa intrării pe scenă, evocă pe larg strămoşii ei din Europa răsăriteană, puţin interesanţi pentru curiozitatea francezilor care, cu excepţia câtorva eruditi, trebuie să le fi ignorat până şi numele. Iată defectul major al primului volum din această saga, de care editorul a luat cunoştinţă cu jenă şi pe care se decide totuşi să-1 publice în 1960.

în ciuda laudelor din partea unor critici sensibili la prestigiul personal al autoarei şi respectuoşi fată de gloria ei, *Nimfa Europa* nu este o carte mare si nici măcar una bună. Pe plan financiar va reprezenta un eşec supărător. Acestui volum mare, Martha ar fi putut să îi dea drept epitaf cuvintele unui cântec ţigănesc:

*Căci eu sunt Dunărea imensă,*
*Vă plâng de milă dacă încep...*

Este în primul rând un monument de orgoliu nobiliar înălţat de Martha pentru a convinge lumea că strămoşii ei erau oameni de înaltă ţinută încă dinaintea cuceririi Troiei: „Căci noi datăm de la creaţia lumii şi nu de la incarnarea lui Cristos: e bine de atras atenţia celor care au urechi de auzit şi care ne datorează salvarea..." Astfel preveniţi, ascultătorii pot auzi cele mai ciudate declaraţii, pot contempla cele mai stranii feerii, căci această operă barocă, un dialog continuu între morţi şi vii, ţine în acelaşi timp de fabulă si de operă, de cronicile medievale şi de comediile de castel, în care Martha joacă succesiv toa-





te rolurile, în virtutea principiului metempsihozei, adaptat vederilor ei, Martha este pe rând bărbat si femeie, prinţesă sau prizonier, filozof sau cuceritor, diplomat sau orn de stat.

Toate aceste personaje cunoscute transcend astfel prin propria lor fire. De asemenea, le găseşte toate virtuţile şi chiar si toate scuzele.

în timp ce înaintezi în această pădure de arbori genealogici, ajungi, plictisit de atâta perfecţiune, să admiri bunătatea turcilor în privinţa personajelor care, veşnic îngeri sau genii şi deseori amândouă, erau totuşi, în acelaşi timp, oameni care iubeau puterea, banii şi onorurile şi, fiindcă serveau doi stăpâni deodată, îl trădau pe unul sau pe altul, eventual ca să profite de pe urma celui de al treilea. „Planul nostru a fost simplu", scrie ea pentru a justifica această duplicitate continuă, „îl legăm pe învingătorul ignorant cu lanţuri invizibile, construite de inteligenţă, îi luăm, la fiecare tratat, o insulă sau o provincie pentru a le da Atenei celeste."[1]

Dacă documentaţia rămâne dubioasă, mai ales prin felul cum este folosită, stilul, la rândul lui, deconcertează printr-un lirism care devine repede plictisitor. Adevărat vis al umanităţii, cartea este scrisă într-un ritm care îţi taie respiraţia, cu accente încântătorii, mai mult orientale decât franceze. O dată cu decapitarea lui Brâncoveanu, ca un nou Adam, cu Zoe Mavrocordat, numită Zoe Viaţa, ca Eva-mamă şi fenixul Mavrocordat ca Sfânt Spirit, lucrarea ia un aspect biblic. Digresiunile nenumărate fac să se piardă firul naraţiunii, iar interpelările Ecoului - „Ecou, mă auzi?" - ca şi repetiţia dictoanelor - „Va sosi Ro-maica..." - sfârşeşte prin a produce asupra cititorului o

[1] Prinţesa Bibescu, *'Nimfa Europa,* p. 141.





impresie chinuitoare, foarte departe de cea căutată de Martha, care însă vede, dimpotrivă, în acest amestec cea mai semnificativă manifestare a talentului ei.

Autoarea atât de clasică a lui *Catherine-Paris* şi chiar *Egalitate* s-a drapat pentru această saga de familie într-o Şeherazadă îmbătată de propriile ei poveşti, reluând de douăzeci de ori acelaşi motiv, aceeaşi idee, parcă obsedată de teama de a nu fi spus destul despre înţelepciunea si cunoştinţele Mavrocordaţilor, despre nobleţea si curajul Brâncovenilor, despre vechimea familiei Balş sau rafinamentul familiei Millo. Reia aceeaşi temă de douăzeci de ori, exaltând aceleaşi eroine, plângând nenorocirile lor şi, culmea, plângându-se de această sarcină epuizantă, impusă ei de o forţă superioară, de aceste dureroase creaţii pe care le reprezintă pentru ea

reincarnările succesive. „Munca mea este o operă tristă; toată această necromatie îmi este impusă, nu am căutat-o eu; sunt brodeza acestui linţoliu imens, în care fiecare dintre noi trebuie arătat; dacă va lipsi unul singur, cum o să mă mai recunosc? Şi cum o să fac pentru a mă naşte din nou?"

Aşa cum era de aşteptat, *Nimfa Europa* este un eşec. Această carte de plumb aurit zace pe rafturile librăriilor şi în depozitele editurii Pion. Doar câteva spirite temerare sau curioase pleacă la asaltul acestei fortăreţe de cultură, împodobită cu flamuri şi armoarii nobiliare. Dar si aceştia sunt dezamăgiţi, căci nu e nici istorie şi nici literatură, cu excepţia ultimelor patru capitole de amintiri personale. Glorificarea Mavrocordaţilor şi a aliaţilor lor lasă publicul indiferent, iar prietenii Marthei se plâng că au fost nevoiţi să citească şase sute de pagini pentru a o găsi în leagăn.

Vocile care o laudă, de la Robert Kemp la generalul de Gaulle, nu risipesc tăcerea instalată în jurul cărţii. Se caută cauzele insuccesului. Martha reproşează editurii că





a împiedicat-o să secţioneze în două acest prim volum, operaţie care 1-ar fi făcut mai digerabil, dar ar fi amânat apariţia adevăratelor *Memorii.* Urmează explicaţii dulci-acrişoare. Maurice Bourdel încearcă să o facă să înţeleagă: „După discuţia noastră de sâmbătă", îi scrie el la 4 decembrie 1961, „am evitat să revin la punctul de vedere al editorului, căci păreaţi hotărâtă să nu ţineţi seama de el. Ar trebui totuşi să înţelegeţi că ajutorul cerut editurii Pion pentru dactilografierea manuscrisului dumneavoastră, ca si avansurile din drepturile de autor nu pot fi continuate fără a stabili în comun un acord asupra unui plan de lucru precis/'[1] Martha refuză să se lase influenţată.

în martie, evocând „luptele ei cu editorul", notează în *Jurnal: „A* scrie o carte extraordinară pentru oameni ordinari e de fapt o mare problemă." Răspunde deci cu o vivacitate care elimină orice logică: „Editura Pion a vrut să îmi dicteze punctul ei de vedere în privinţa *Nimfei Europa,* şi se întâmplă că, în pofida unei prese de o inteligenţă şi de o căldură nesperate, cartea lâncezeşte la vânzare, pentru că nu am reuşit să-i fac să priceapă pe editori că nu trebuiau să intervină tot timpul şi la întâmplare..." Şi, după ce reproşează din nou editurii Pion că a refuzat să scindeze primul volum în două părţi, publicate la şase luni distanţă, îl somează pe editor să-i asigure subzistenţa: „Editura a ştiut întotdeauna că de la

vârsta de optsprezece ani am trăit pentru a scrie, iar acum trebuie să scriu ca să pot trăi. Am găsit întotdeauna un fel de lipsă de înţelegere ciudată la editorul meu principal, atunci când am fost atât de sinceră cu expunerea situaţiei mele reale. Mă încurajaţi în scrisoarea dumneavoastră să fac faţă realităţii." La care Maurice Bourdel îi replică ulcerat:

' Arhivele editurii Pion.

**Gliislain de Diesbacli**

„Mă acuzaţi *pe* nedrept, căci nu am scăpat nici un prile i pentru a vă arăta înţelegerea mea fată de problemele dumneavoastră şi de a proclama peste tot admiraţia mea fată de talentul dumneavoastră şi mai ales profundul meu respect pentru admirabila dumneavoastră demnitate în fata nenorocirilor fără număr care s-au abătut asupra familiei dumneavoastră şi asupra dumneavoastră personal."[1]

Pentru a potoli mânia nimfei furioase, Bourdel îi trimite un cec împreună cu promisiunea unei rente lunare până în aprilie 1962, dată la care speră să primească textul volumului doi, atât de mult promis. De la *Tullimaar,* prinţesa ultragiată îi răspunde pe un ton mai calm, perseverând în a apăra principiul „vieţilor ei anterioare" care, printr-o modestie uimitoare, i se par mai interesante ca ale ei: „Cunosc argumentul monden: «Martha? Unde e Martha? O vrem pe Martha?!» E absurd. Pentru prima oară s-a întâmplat ca o femeie să îşi scrie amintirile fără să se pună pe sine în centrul lumii şi ar fi bine ca faptul să fie sesizat, iar critica 1-a sesizat într-un mod magnific. Aţi constatat-o chiar şi dumneavoastră, iar în plus sunt scrisorile de o extraordinară înălţime a gândirii, din care cred că pot să vă comunic unele..." Si, după ce a reluat unul câte unul fiecare dintre punctele pomenite de Bourdel, Martha trage concluzia: „De acord cu recâştigarea încrederii, şi nu în sens unic. De ce n-aţi avea încredere în mine?" Apoi, în fine, îi aminteşte situaţii similare ale unor iluştri predecesori: „Să ne consolăm cu dificultăţile ivite între Balzac şi editorii lui, Chateaubriand şi editorii lui. El spunea: «Sunt un cos găurit, dar n-am făcut eu gaura." Comunismul s-a ocupat de soarta mea!>

."[2]

[1] Scrisoare din 14 decembrie 1961. Arhivele editurii Pion.

[2] Scrisoare din 28 decembne 1961. Arhivele editurii Pion.

Pentru a supraveghea progresul cărţii la care Martha afirmă că lucrează în fiecare zi, Pion 1-a însărcinat pe unul dintre colaboratori, Guy Dupre, om de gust şi autor de talent, să meargă cu regularitate pe Quai de Bourbon, pentru a i se arăta textul în curs, ca şi planurile cărţilor viitoare. Dar vai! La scadenţa lunii aprilie 1962, Martha nu poate să dea nimic *ofiţerului de legătură,* cum 1-a botezat ea, şi Pion îi întrerupe subvenţia.

Martha îi explică lui Guy Dupre, care a revenit la atac în iunie, de ce nu a putut să facă nimic: un motiv secret, pe care nu îl poate destăinui, absenţa secretarului în timpul vacanţei de Paste şi candidatura ei la Legiunea de Onoare.

## *Favoare tardivă*

După treizeci de ani de aşteptare, orgoliul Marthei a obţinut o satisfacţie care 1-a iritat pe al altora: „O! eu una, după cum ştiţi, am Medalia Epidemiilor şi mă mulţumesc cu ea...", îi declară o doamnă ocupată cu operele de binefacere. „Toţi se confesează când îţi fac complimente: «Nu aveţi nevoie de asta...» «Crucea pe care o onoraţi" etc." Dintre toate felicitările, singurele care îi fac mare plăcere sunt cele dintr-o notă a lui Pierre Lazareff: „în fine, o panglică care nu e o favoare". Wladimir d'Or-messon, la 4 iunie 1962, în cadrul unei ceremonii la castelul d'Ormesson, prezidată de generalul Catroux, îi oferă crucea purtată odinioară de abatele Mugnier. Această onoare îi produce o corespondenţă abunden-



ta, căreia trebuie să-i răspundă; recepţii pe care trebuie să le accepte, fapt care i-a întârziat lucrul, deşi nu se cunoaşte raţiunea misterioasă pentru care trebuie să tacă dacă nu este vorba, aşa cum se va vedea în ultimul capitol, despre un fel de neputinţă creatoare de care suferă. Noul director de la Pion, contele Thierry de Clermont-Tonnerre, îi acordă o perioadă de graţie până în octombrie pentru a da manuscrisul şi continuă să îi achite renta lunară până la l august.

La 25 octombrie 1962, Martha nu poate, din nenorocire, să-i dea nimic lui Guy Dupre, venit după veşti, întrucât veniturile i-au fost blocate, îi spune ea acestuia, uitând de

restabilirea pensiei de către domnul de Cler-mont-Tonnerre, a trebuit, din nevoi vitale, să scrie articole, ceea ce a dus la întârzierea volumului doi. Pentru a-i oferi o compensaţie şi a primi nişte bani, propune editurii Pion o altă carte, *Confesorul si poeţii,* compusă din scrisori ale lui Proust, Valery Montesquiou, Baring şi Cocteau, adresate abatelui Mugnier şi care i-au fost cedate cu generozitate de către contesa de Castries. Pion refuză cartea în care ea se va strădui să intercaleze, printre scrisori, pasaje extrase din *Istoria unei prietenii.*[1]

Pe rue Garanciere, oamenii trebuie să gândească fireşte că nu există un surd mai desăvârşit ca omul care nu vrea să audă. Supărat de a o vedea persistând în greşelile si iluziile ei, Maurice Bourdel îi scrie la 25 octombrie 1962 pentru a încerca să îi deschidă ochii. De la sosirea domnului de Clermont-Tonnerre, Bourdel nu este numai consilier literar, ci are şi dreptul de a interveni pentru cărţile comandate de el. Se oferă deci Marthei să-i pledeze din

[1] Lucrarea va apărea la editura Bernard Grasset, în 1970. 794



nou *cauza* pe lângă Comitetul Direcţiei Generale a editurii, rugând-6, pe de altă parte, să facă un efort pentru a înţelege punctul de vedere al editorului. Nu reuşeşte sj, sătulă, editura renunţă la acest proiect nemăsurat, care a epuizat răbdarea a doi directori succesivi. Timp de cinci ani, toate legăturile dintre Martha şi editura Pion vor înceta complet.



# Capitolul XIX

*Bătrâneţea înseamnă să ai toate vârstele*
*în acelaşi timp.*
MARTHA BIBESCU

*Fiţi fericită! Tot ce aţi iubit pe lume va fi iubit...*
ABATELE MUGNIER, într-o scrisoare către
Martha Bibescu

# *Un general mult iubit*

J'V 1960, la apariţia *Nimfei Europa,* Martha trimisese un exemplar cu dedicaţie generalului de Gaulle, care îi mulţumise printr-o scrisoare scrisă de mână şi măgulitoare, de care Martha se foloseşte ca argument pentru a câştiga lupta ei cu editura. De atunci urmase, dacă nu o adevărată corespondenţă, cel puţin un fel de pasiune intelectuală, care, în decursul anilor, a luat în inima ei locul lăsat gol de George şi urmaşii acestuia. Martha a început să-1 iubească pe general, devenit preşedintele republicii, cu prospeţimea sufletească a unei pensionare si cu fanatismul unui soldat pentru împăratul lui. Misterios şi abrupt ca o statuie din Insula Paştelui, generalul îi îndeplineşte una dintre dorinţele ei secrete, şi anume aceea de a participa la istoria timpului, în 1959, când Martha află de numirea lui Michel Debre ca prim-ministru, notează foarte mândră *m Jurnal:* „Voi vedea din nou Franţa guvernată îndeaproape, ca pe vremea lui Briand şi a lui Berthelot."[1] De acum înainte, e o înflăcărată admiratoare

[1] *Jurnal, 16* ianuarie 1959.





a omului providenţial, încercând să transmită cultul lui prietenelor recente. Doamna Mante-Proust, care nu-1 poate suferi pe general, îi oferă într-o zi întreaga motivaţie pentru a-1 desfiinţa: „Şi puteţi fi sigură că nu 1-a citit niciodată pe Proust!" Doamna Goujon, care se gândeşte la francezii din Algeria, jefuiţi de bunurile lor, îi spune: „Puneţi-vă în situaţia lor!", la care Martha îi replică nu fără o anumită

logică:

— Dar sunt exact în situaţia lor. Eram la Mogoşoaia de trei sute douăzeci de ani, si am suportat confiscarea, spolierea fără nici o despăgubire..."[1]

In anul următor trece de la admiraţie la adoraţie perpetuă: „Nu este decât el în aerul pe care îl respir. Ştiu asta în fiecare zi", scrie ea în 1963. O singură fiinţă interesantă care îi obsedează toate gândurile. „Viteazul, eroul, sfântul" este generalul de Gaulle, detestat de elite, mai invidiat decât oricine de toată lumea, fie în secret, fie în public, în 1958, totuşi, citind într-un ziar că de Gaulle a strigat în Madagascar, în faţa palatului Ranavalo: „Mâine veţi fi un stat, ca atunci când era locuit acest palat...", Martha notează: „Ar trebui să spună asta poporului francez, la Versailles sau la palatul Bourbon." Acum nu-şi mai îngăduie nici cea mai mică ironie şi îl ascultă ca Moise primind legea de la Iehova.

Invitată în mai 1963 la Elysee, unde şeful statului îi primeşte pe suveranii Suediei, Martha nu consideră invitaţia ca o favoare a lui Dumnezeu, ci ca un omagiu faţă de ceea ce reprezintă ea însăşi: „Şi mă gândesc că viaţa mea a fost tot timpul surprinzătoare, dar de data aceasta nu-mi mai revin! Ceea ce mi se întâmplă încă mă uimeşte:

' *Ibid., 17* martie 1962.





sa fi pierdut totul şi să mă găsesc totuşi aici, printr-un privilegiu ciudat, persistent şi mare, care nu-mi aparţine decât mie, fără efort, fără intrigi şi fără să fi cerut ceva, ca si cum această întreagă onoare mi se cuvenea de drept."[1] Peste doi ani, la o altă recepţie la Elysee, o regăseşte pe Mărie Noel, care, copleşită, îi mărturiseşte:

— E prima oară când ies în lume..., la care Martha îi răspunde:

— Dar aici nu suntem în lume, suntem în *Istoriei*

Aceste onoruri oficiale o încântă şi îi îngăduie să respire din nou aerul curţilor aristocratice şi să prindă ultimele raze ale crepusculului monarhiilor. La 9 noiembrie 1964, asistă la Institutul Franţei la o şedinţă în onoarea cancelarului Adenauer şi declară apoi: „Aceşti domni de la Institut şi de la Academia Franceză sunt într-adevăr foarte politi-coşi; privindu-i, mi-au îngăduit să mă simt tânără..."

Culege cu pioşenie cuvintele eroului ei, acele trăsături

glaciale de umor, care sunt cea mai bună expresie a spiritului său. Notează şi această mărturisire blazată a doamnei de Gaulle, adresată ambasadorului Jean Chauvel: „Am fi putut fi atât de fericiţi, dacă Charles n-ar fi avut toate ideile astea!"

Când în decembrie 1965, Francois Mitterrand îşi anunţă candidatura la preşedinţia republicii, Martha nu îşi ascunde antipatia pentru pretendent, a cărui „figură vicleană" îi displace complet şi trage concluzia: „Broaştele care au vrut un rege nu s-au ales decât cu un cormoran." în 1967 va nota această observaţie a lui Malraux: „Mitterrand are de ales între destinul unui Daladier si cel a unui Kerenski. Este vorba de cine îl va omorî primul pe celălalt."

•*Ibid.,* 28 mai 1963. , «





Din turnul ei de la prora insulei Saint-Louis, Martha continuă să observe Europa si fluctuaţiile politice cu vigilenţa plină de nelinişte a unui căpitan de vas, care are de condus un vapor printre stânci şi vâltori. Evenimentele din 1968 o tulbură mult. înainte de a pleca în România, generalul a citit *Isvor,* pentru a se familiariza cu ţara pe care nu o cunoaşte, iar la întoarcere, în pofida multor griji, îi scrie pentru a-i spune cât de mult i-a plăcut cartea. Triumful lui asupra celor răi îi redă încrederea si o face să se simtă bine în cultul pe care i 1-a dedicat.

îndrăgostită de general ca o fată tânără, recopiind cu grijă în *Jurnal* scrisorile pe care el i le trimite, Martha vede în acesta întruchiparea geniului francez, deşi regretă eroarea lui de a-1 fi luat pe Couve de Murville ca ministru, o alegere la fel de fatală, ne asigură ea, ca cea a lui Sully de către Henri al IV-lea, a lui Necker de către Ludovic al XIV-lea şi a lui Guizot de către Louis-Philippe. Suferă de a-si vedea marele ei bărbat atacat din toate părţile. „E neînţeles," scrie ea, „neînţeles este omul care înţelege înaintea tuturor!" în primăvara anului 1970 îi trimite un articol despre Napoleon, publicat de ea în *Revue de Paris,* iar generalul îi răspunde complimentând-o într-un fel care o impresionează mult: „în privinţa lui Napoleon, ca şi în toate privinţele, sunteţi Europa!" Scrisoarea o umple de un orgoliu bine meritat: „Din fericire, pot să îmi repet: *Domine, non sum dignus,* căci iată ceva care mă poate face să mor de bucurie şi nu de boală. Ce satisfacţie! Si dată de cine? De cel care poate spune: «De la Clovis si până la

Comitetul de Salvare Publică, mă simt solidar cu totul.»"[1]

[1] *Ibid.,* 10 aprilie 1970.





Moartea subită a generalului, la 10 noiembrie 1970, este o lovitură de trăsnet pentru ea. O prietenă, doamna yilgrain, o informează la telefon, iar mai târziu o altă prietenă bună, doamna Rene Mayer, îi va mărturisi: „Am aşteptat ca să nu fiu eu aceea care să vă dea vestea şi să vă cauzeze durerea." Suferinţa ei este de fapt enormă. Este atât de intensă, încât, după mărturisirea ei, trebuie să se chinuie să-şi continue ziua. în seara de 10 noiembrie scrie: „îmi dau seama acum de locul pe care 1-a ocupat în viaţa mea.."

în anul următor scrie un *Panegiric pentru Charles de Gaulle,* care întâmpină mari probleme pentru a fi publicat şi care apare în cele din urmă, în *le Parisien libere,* la 9 noiembrie 1971, în ajunul primei comemorări a morţii generalului. Cu ocazia celei de-a doua comemorări, Martha îi scrie doamnei de Gaulle, la 4 noiembrie, de ziua Sfântului Charles: „Mă gândesc la dumneavoastră, doamnă. Sfinţenia în Franţa se continuă cu cel îngropat la Colombey. Nimic nu-i va putea opri progresul, îngă-duiţi-mi să vă îmbrăţişez."[1]

Această mare umbră e ultima ei dragoste intelectuală.

## *Nimfa lovită*

Anotimpurile si castelele se estompează, anii si strălucirea au trecut fără ca Martha să fi fost conştientă de trecerea timpului, de faptul că a ajuns la capătul

[1] Documentele Bibescu. Fond particular.





călătoriei ei terestre. „Celui care şţie să trăiască n-ar trebui să i se îngăduie mai mult de zece ani de bătrâneţe"[1] a scris ea *pe* vremuri. Bătrâneţea ei se prelungeşte, dar ea nu observă deloc, păstrând o vitalitate care o face să uite decăderea fizică. Memoria ei prodigioasă, capabilă s-o ajute să fie contemporană cu Roma sau Bizanţul, o menţine într-o iluzie, datorită căreia viitorul se colorează cu nuanţele trecutului. Dominând în voie asupra secolelor trecute, nu este oare şi stăpâna secolelor viitoare? Are *Timpul* de partea ei, îl urcă şi îl coboară după fantezie, trăgând în urma sa pe cei care vin s-o vadă, uimindu-i prin uşurinţa cu care reînvie morţii, înlătură pe cei vii şi recompune, prin vraja cuvântului, o

lume imaginară, singura adevărată în ochii ei.

Unul dintre vizitatorii cei mai constanţi nu se lasă înşelat de această comedie în acelaşi timp frivolă si tragică. Serban Sideri, un compatriot al ei, naturalizat francez ca şi ea, notează în *Jurnalul* lui după ce şi-a petrecut după-amiaza pe quai de Bourbon: „Martha, aceleaşi refrene, aceeaşi dragoste de sine. Cât de mult îi prejudiciază această idolatrie, dar si ce apărare! Şi ce mari rezerve de memorie! începe defilarea împăraţilor, a fantomelor, a prinţilor şi a regilor, a oamenilor politici, monede care azi nu mai au curs. Pentru ea, ei domnesc veşnic. Cu o meşă de păr vopsit pe frunte, îmbrăcată ca regina Carmen Sylva, se încântă de amintirea lor, circulă în acest Olimp, rezervându-şi, evident, locul cel mai bun. Suprimând timpul, recompunând timpul, inventând timpul. Istoria nu mai e decât o poveste docilă cu care se încântă. Am domnit, domnesc, îndrăgostită de puterea pe care o supune. E

[1] Prinţesa Bibescu, *Râsul naiadei,* p. 111. 804



Qmphale*. Si ce altceva să facă? Nu va fi ca Valery în faţa imaginii lui; în faţa atâtor spaime, a ridurilor şi a energiei, jvtartha nu s-ar mai recunoaşte, n-ar şti niciodată cine e. pusă în prezenţa feţei ei, s-ar revolta. Se concepe, se închipuie, se proiectează, se recompune, devine propriul ei mit şi este deci silită să construiască un univers fictiv care s-o înconjoare."[1]

Strâmtorată şi agitată, „regina albinelor", cum scrie în altă parte Serban Sideri, prizoniera legendei pe care a vrut să o creeze, Martha continuă să lucreze la ea, refăcând fără încetare romanul vieţii ei. „Ce frumoasă e viaţa mea, fără să fiu fericită", scria ea cu zece ani înainte. „E nostimă, ciudată! N-aş schimba-o pentru un imperiu! Marile evenimente nu se petrec niciodată fără mine."[2]

Eşecul primului volum din *Nimfa Europa* nu a descu-rajat-o. A perseverat în sublima întreprindere şi a produs un al doilea volum, *Unde cade fulgerul,* istoria soacrei ei, a nenorocirilor acesteia si a celor două căsătorii, în 1967, după o lungă tăcere, încearcă să reia legătura cu Pion, amintindu-i fostului ei editor oferta făcută de el odinioară, a unui „colaborator" pentru o „ultimă perie" a manuscrisului, întrucât primul volum i-a costat scump prin diverse cheltuieli, Pion arată puţin entuziasm si lucrurile trenează atât de mult, încât peste doi ani Martha revine la atac, redactând un memoriu pentru a lămuri neînţelegerea care o desparte de editorul ei din 1960.

îi comunică, în fine, planurile diverselor cărţi care trebuie să constituie memoriile atât de aşteptate, fiecare volum

* Omphale a fost regina Libiei, care 1-ar fi silit pe Heracles să se târască la picioarele ei pentru a accepta să se căsătorească cu el.

[1] Serban Sideri, *Jurnal inedit,* din 29 aprilie 1973.

[2] *jurnal,* 10 iunie 1963.





fiind dedicat către două persoane, pe trepte sociale diferite. Astfel, volumul *Nimfa Europa* publicat în Germania va fi dedicat memoriei *Kronprinz-ului* si celei a lui August Zufall, valetul credincios al socrului si apoi al soţului ei

Dar vai, această dovadă de bunăvoinţă soseşte prea târziu. Marcel Jullian, noul director de la Pion, nu-i ascunde faptul că editura a renunţat cu înţelepciune la această aventură literară şi o sfătuieşte să-şi încerce norocul la editura Bernard Grasset. Jignită, Martha îi răspunde, la 6 martie 1970, că onoarea editurii Pion şi a ei sunt angajate în această afacere, întrucât amatorii au subscris de mult la al doilea volum. La care Marcel Jullian îi aminteşte că dacă si-ar fi respectat angajamentele, editura Pion ar fi putut să şi le respecte pe ale ei faţă de cei ce trimiseseră bani. Acceptă totuşi să citească manuscrisul, pentru a aprecia posibilitatea publicării lui.

Nu se ştie la ce dată a fost trimis manuscrisul editurii Pion, dar numai la sfârşitul anului 1971, un referat asupra cărţii este înmânat lui Marcel Jullian. Verdictul e strivitor. Această povestire de 1279 de pagini nu poate fi publicată în această formă, confuză şi obositoare prin multe repetiţii: „Mărturisesc că nu pot să îmi dau seama deloc ce s-ar putea scoate", precizează lectorul, „corespondenţele nefiind, în fond, nici prin autorii lor şi nici prin conţinut, de un mare interes. Ar putea exista poate o singură soluţie, dacă prinţesa ar fi în stare să reducă la o sută de pagini, ca în *Catherine-Paris,* un portret biografic al lui George şi al Valentinei..."

Complet edificat, Marcel Jullian o anunţă pe Martha, de data asta irevocabil, că lasă pe seama altor edituri grija de a se ocupa de publicarea *Nimfei Europa.* Pentru a mai îndulci lovitura, nu pune în discuţie valoarea textului ci,





dimpotrivă, spune: „Ar fi cu siguranţă cea mai bună soluţie pentru dumneavoastră şi pentru *Nimfa Europa...* Nu putem, în

fond, indiferent de cât de înaltă e calitatea acestui al doilea volum - care îl depăşeşte pe primul prin actualitate si interes - să ne lansăm într-o operaţie pe care calendarul nostru editorial ar face-o riscantă, atât pentru noi, cât şi pentru dumneavoastră."[1]

în cele din urmă, Michel Robida, executorul testamentar al Marthei, va fi omul care îşi va pune talentul de scriitor şi răbdarea de prieten în serviciul memoriei Marthei. Va proceda la unele remanieri si tăieturi indispensabile, pentru a reduce cartea la proporţii rezonabile si a face cât de cât lizibil acest poem incantatoriu, care o prezintă pe Valentine de Riquet de Caraman ca fiind în acelaşi timp sfântă şi zână, o martiră şi o hamadriadă," veşnica victimă nevinovată a bărbaţilor şi a evenimentelor, un fel de madonă ultragiată, care a încredinţat norei ei sarcina de a o răzbuna, în acest al doilea volum se regăsesc evidente toate defectele primului: dialogul perpetuu între autoare şi eroina ei, tutuitul deplasat, referinţele ridicole la *Evanghelie* si la mitologie si, în fine, permanent rechemată, umbra decapitată a lui Constantin Brâncoveanu, care apare de treizeci de ani în tot ceea ce a scris.[2]

Acest declin atât de evident al talentului este şi mai patetic decât cel al frumuseţii ei, căci Martha a acordat întotdeauna mai multă importanţă stilului decât chipului ei. Nu mai există nici o asemănare între autoarea ro-

[1] Scrisoare de la 4 decembrie 1972. Arhivele editurii Pion.

* Hamadriada este o nimfă a pădurilor care se naşte şi moare înăuntrul unui pom în care e închisă.

[2] Cartea va fi publicată pe spezele unor prieteni si va apărea într-un tiraj de 450 de exemplare la editura Bernard Grasset, în 1976.

manelor *Isvor* si *Catherine-Paris* si cea a *Nimfei Europa* pradă unor demoni ciudaţi, care îi insuflă o inspiraţie aberantă, de care doar abatele Mugnier, cu marele lui bun-simţ, o apărase pe vremuri.

Se poate data originea acestei regretabile deviaţii de gust la întoarcerea ei de la Constantinopol, în martie 1944 când, printr-o bizară coincidenţă, moare abatele Mugnier. Există de fapt un text inedit, *Trecerea Stixului,* scris în primăvara acelui an, primul exemplu al acestui fals lirism căruia, vai! Martha i se va abandona, crezând poate că-si reînnoieşte arta. Lirismului deseori abscons i se adaugă de atunci o tendinţă tot mai

pronunţată de a aminti lumii rudele-ei ilustre, legăturile ei cu familiile Gramont, Chimay, Montesquiou, Viggiano, ale căror nume apar în multe texte unde nu au ce căuta. Cum se poate explica această slăbiciune la un spirit atât de puternic, această lipsă de rigoare la o scriitoare la care un ziarist remarca „proza pură şi musculoasă", preferând-o versurilor Annei de Noailles?

Ceea ce fusese pe vremuri la Martha preocuparea pentru grandoare a ajuns acum o obsesie. Aşa cum a observat Serban Sideri, fantomele trecutului ţâşnesc în fiecare an tot mai numeroase si mai insistente. Uitând că a povestit faptul de douăzeci de ori, Martha evocă din nou umbrele cunoscute, schiţează portrete pe care le-a creionat între timp, multiplică în aceeaşi lucrare, adeseori în acelaşi capitol, citatele *passe-partout.* Apropiindu-se de sfârşitul zilelor ei, îşi retrăieşte copilăria cu o acuitate aproape dureroasă, care o face să reia, de fiecare dată am-plificând-o, relatarea unui fapt mărunt, a unei anecdote neînsemnate, dar care, potenţată de amintire, capătă în memoria ei o importanţă la fel de mare ca cea a căderii





Constantinopolului. Neputinţa de a realiza marea ope-ră, visul vieţii ei, apare tragică în încercările sterile de a scrie diferite capitole ale acesteia, care, deşi cu puncte si obiective diferite, sfârşesc toate prin a semăna între ele.

în loc să meargă înainte, să urmeze un plan sau cel puţin o anume cronologie, se învârteşte în jurul anilor frumoşi, 1909-1910 şi brodează la infinit, pe acelaşi motiv, revenind cu încăpăţânare la dragostea *Konprinz-ului,* la trecerea pe sub poarta Brandenburg si la sonetul de la Weimar. Nu se poate desprinde de această perioadă, apogeul existenţei ei, şi nici de sine însăşi; şi se poticneşte de câte ori trebuie să vorbească de alţii. Când vrea să-şi evoce verisoarele apropiate, „aceste duşmance dăruite de natură", conform uneia dintre axiomele ei preferate, când încearcă să-i descrie pe Lahovari şi pe Bibeşti, se opreşte învinsă. La fel ca şcolarii care îşi închipuie că nişte caiete noi şi frumoase le vor face munca mai uşoară, sau cel puţin mai atrăgătoare, Martha cumpără neîncetat noi carnete, scrie pe prima pagină *Tanti Elisa de pe rue Duphot* sau *Jeannot Lahovari, zis domnul de la Jeannotiere,* umple o pagină, uneori şi următoarele, apoi abandonează munca şi ia un alt caiet nou şi virgin, curând părăsit ca şi precedentul.

Ce trist este să vezi în cutiile din Fondul Bibescu la Biblioteca Naţională aceste nenumărate caiete care n-au servit decât o singură dată şi, mai melancolice încă decât vechile scrisori de dragoste, atestând mărturia unui efort nefericit din

partea unei scriitoare de talent, căutând cu disperare inspiraţia care a abandonat-o.

809

I

**Ghislain de Diesbacli**

## *Arta de a fi sărac*

Si mai tristă e lupta zilnică împotriva sărăciei, nevoia nu numai de a găsi din ce să trăiască, dar şi de a ajuta pe alţii, căci e generoasă, ca şi dorinţa de a salva aparenţele, care trebuie păstrate atunci când ai un nume mare. Se pot urmări în corespondenţa ei încercările de a vinde la cel mai bun preţ mobile de familie, ca o masă cu şerpi încolăciţi, provenind de la Courtanvaux, sau o piesă de colţ, stil Boulle. Nu mai poate ţine conferinţe şi trebuie, pentru a supravieţui, să se mulţumească cu colaborările la publicaţii ca *Revue des Deux Mondes, Nouvelles Litteraires* sau *La Revue de Paris.* Ştiind cât de vitale sunt pentru ea aceste colaborări ocazionale, directorii acestor ziare şi reviste îi trimit uneori drepturile prin comisar, bani gheaţă în loc de cecul obişnuit.

Datorită unui librar londonez, Martha a găsit un mijloc de a trăi de pe urma scrisului ei fără a scrie, vânzân-du-şi propriile scrisori colecţionarilor de autografe, în acest scop, trebuie să le ceară înapoi de la destinatari sau de la copiii sau nepoţii acestora. Unora, mai intimi, le mărturiseşte cinstit scopul cererii bizare; altora le spune că are nevoie de aceste scrisori pentru memoriile ei, însă doar puţini se lasă înşelaţi de acest pretext. Cele mai multe dintre persoanele astfel solicitate îi înapoiază maldăre de scrisori, pe care secretarii benevoli le copiază mai înainte ca ea să le trimită la Londra.

Nu numai membrii familiei sale, ca prinţesa Philippe Bibescu şi nepotul ei Mihai de Brâncoveanu, se ocupă de ea pentru a-i face miile de servicii care îi sunt necesare, dar şi numeroşi prieteni sunt acolo pentru a o ajuta să treacă de clipele grele sau doar triste. Nu ţine salon, dar

810



îi primeşte cu plăcere pe prietenii credincioşi, ale căror nume au fost păstrate în agende: Robert Bresson, cineastul, Herve Miile, Angelique d'Oultremont, Lady Walker, soţia ambasadorului Australiei, soţia generalului Be-thouart,

contesa Jean de Pange, profesorul Debre, care soseşte întotdeauna cu flori, „ca un logodnic", notează ea emoţionată, Raymond Escholier, Serban Sideri, Tony Gandarillas, doamna Goujon, prinţul Charles Murat, care scoate pentru ea cărţi de la Jockey Club, preşedintele Rene Mayer, care prevede încă din 1967 încercuirea din Orientul Apropiat, doamna Rinck, ducele şi ducesa d'Harcourt, ambasadorul Jean Chauvel, Anne-Jules de Noailles, fiul Annei, Philip Barres, fiul lui Maurice Barres, pe care îi numeşte „cele două păpuşi ale sale, dintre care una spune tot timpul *Mama, iar* cealaltă repetă *Tata,* Pierre Georgel, Vincent Labouret, Jean Mouton, Pierre Claudel, doamna Manuel de Yturbe, fiica contesei de Castries, şi doamna Charles de Yturbe, castelana de la Montgraham, unde Martha continuă să meargă în fiecare an după cura ei de la Bagnoles-de-1'Orne, pentru a evoca amintirea abatelui Mugnier, doamna de Monbrison, fiica Soniei Cahen d'Anvers, Simone Menier, întâlnită pe vremuri la regatele de la Kiel, contemporana anilor frumoşi, nepoata ei, Alexandra de Chimay, încă adolescentă şi pe care o captivează cu povestirile sale ca şi prin interesul pe care i-1 poartă în pofida diferenţei de vârstă, Michel Robida a cărui reuşită literară confirmă talentul pe care i-1 apreciase ea întotdeauna, doamna Wibaux, fiica vărului ei Kerguezec, prinţul Mihail Sturdza, prinţesa Mărie de Ligne etc.

Acestor rude sau prieteni de lungă durată li se adaugă cititorii care se străduiesc să-şi exprime simpatia. Astfel se face că una dintre admiratoarele de la Bruxelles,



# II

**Ghislaln de Diesbach**

Claudia Verhesen, vine regulat să o vadă şi dactilografi-ază manuscrisele pe care i le încredinţează Martha, până când, într-o zi, aceasta din urmă descoperă în Claudia nu numai o cititoare asiduă, dar si o criptologă eminentă şi îi dă sarcina gigantică şi ingrată de a descifra cei şaizeci si cinci de ani de elaborare a *furnalului.*

în pofida împreiurărilor, acest lanţ de prieteni constituie cea mai eficace apărare împotriva loviturilor sorţii. Unele persoane o ajută cu atâta generozitate si delicateţe, încât

Martha ajunge să nu mai acorde mare importanţă acestui ajutor, găsindu-1 firesc. Alţi prieteni, de o complezenţă veşnic neobosită, cum ar fi contele Louis de Beauchamp, îi pune la dispoziţie maşina lui, fără ca Martha, din nou, să sesizeze restrângerea pe care le-o impune, mai ales când se face aşteptată. Pe scurt, atât unii cât şi ceilalţi veghează ca lucrurile inutile să îi fie asigurate, chiar dacă cele necesare îi lipsesc.

în această privinţă, florile continuă să sosească la fel de abundent pe quai de Bourbon. Marthei i-au plăcut întotdeauna atât de mult, încât a scris abatetui Mugnier că le privea „ca şi cum doar ele ar fi durat." Pentru a înlocui grădinile dispărute de la Mogosoaia si Posada, Martha a creat pe o masă scundă din salon un fel de rond de flori ciudat, compus dintr-o mulţime de flacoane de parfum goale de la Guerlain în care se deschid flori, în *Jurnal* face deseori aluzie la dragostea pentru flori, pe care unii prieteni nu i-o împărtăşesc si de care se mirau: „Vreau să vă vindec de flori...", îmi spunea Alfred Fabre-Luce. El însuşi era chimic - mineral - şi prefera peştii. Lord d'Abernon voia, de asemenea, să ştie de ce femeile aveau această pasiune prostească pentru flori."[1]

[1] *Jurnal,* sfârşitul lui iunie 1937.





Treizeci de ani mai târziu această pasiune devenise costisitoare, dar Martha, mai puţin înstărită ca pe vremuri, are încă admiratori care ştiu că expedierea florilor este singurul mijloc de a-i face plăcere. Un vecin de la *ŢulHmaar,* un bătrân englez numit Fortescue, ar fi fost recompensat pentru gestul lui dacă ar fi putut citi ce a scris Martha în *Jurnalul* ei în legătură cu un arbust pe care i 1-a oferit: „Bucuria intensă pe care o simt uitându-mă la măsuţa de lângă pat, o micuţă camelie albă si precoce..." La Paris, Martha are în Place Vendome un florar care îi trimite ceea ce doreşte cu o simplă chemare telefonică, fiind plătit în cărţi cu dedicaţie sau autografe.

Dar nu toţi furnizorii sunt atât de galanţi, si Martha se găseşte deseori nu numai în faţa unei pungi goale, dar şi a unor facturi pe care trebuie să le onoreze, într-o zi, situaţia este atât de dramatică, încât Blanche, fidela femeie din Bernichon, în slujba ei din 1930, îi oferă toate economiile ei...

La fel ca văduva Scarron, care îi face pe comeseni ca, printr-

o povestire amuzantă, să uite absenţa fripturii, Martha iese spiritual din unele situaţii sau reuşeşte să dea iluzia că nu a pierdut ceea ce de fapt nu mai are. într-o zi, un bătrân prieten spaniol, Augustin de Santo-Fioro îi telefonează pentru a-i spune că e în trecere prin Paris, iar Martha îl invită la o serbare veneţiană, pe care o dă a doua zi seara, fără să-i precizeze nici ora şi nici ţinuta. E vorba de un dineu? Un concert? Trebuie să se îmbrace în smoking, în domino? Augustin de Santo-Fioro şi soţia se prezintă la ora opt pe quai de Bourbon, unde nimic nu indică pregătirea unei serbări. Introduşi în salon, se pomenesc singuri. S-au înşelat asupra orei sau chiar a zilei? Martha apare, îmbrăcată ca de obicei, ca o soţie de





doge şi îşi exprimă plăcerea de a-i revedea. Se discută despre vreme în timp ce beau porto, cel primit de la Al-fons al XHI-lea, aşa cum le aminteşte ea cu plăcere, dar soţii Santo-Fioro nu văd nici alţi convivi şi nici mâncarea. Martha se scoală brusc, îşi conduce vizitatorii la geam si le arată reflexul luminilor de pe şlepurile ce plutesc pe Sena, spunându-le: — Vedeţi, în fiecare seară am serbarea mea veneţiană...

## *Onoarea de a trăi*

Cu vârsta - la 28 ianuarie 1970 a împlinit optzeci şi patru de ani - Martha a trebuit să renunţe, puţin câte puţin, la viaţa mondenă, cu excepţia drumului între Paris si *Tullimaar.* încăpăţânată, curajoasă, continuă să lucreze la *Nimfa Europa,* aproape orbeşte, fără să-şi dea seama că nu va mai avea timp, dar sănătatea ei care se înrăutăţeşte o sileşte să se menajeze si uneori forţele o trădează, în 1969, timp de multe luni, a suferit de zona zoster care a imobilizat-o la *Tullimaar.* „Medicii englezi fac tot ce pot", îi scrie ea ducelui d'Harcourt, „dar mă simt ca o biată pisică îngrijită de câini buni../'[1]

Cel mai bun tratament terapeutic rămâne literatura, care o face să-şi uite problemele: „Durerile încetează când scriu, indiferent cât sunt de acute." Vizitele profesorului Debre au, de asemenea, o influenţă binefăcătoare asupra ei, mai puţin prin remediile pe care i le poate oferi cât

[1] Scrisoare din 6 mai 1969. Fondul Bibescu. B .N.

prin prezenta lui. „E un vindecător", îi place ei să spună. Trebuie totuşi să ia medicamente, să urmeze tratamente care o împiedică să lucreze cum ar vrea şi o silesc să impună zilelor ei un nou ritm. Evident, pentru a uşura sarcina viitorilor biografi, îşi descrie astfel în *Jurnal* felul cum îşi foloseşte timpul la sfârşitul vieţii: „în fiecare dimineaţă de la 9 la 11, doamna de Charnace[1]. *Nimfa Europa.* Volumul II. In pat. Tratament - dureri —toaletă complicată - dejun solitar, un singur fel, masă excelentă pregătită de Blanche. Odihnă după masa de prânz. 4:30, scularea. Mecano-terapie etc. Cobor în apartamentul lui Antoine[2], închiriat unor americani amabili, soţii O'Keller. Servitorul lor, Jose, e perfect pentru mine. Urc scara la loc fără greutate, dar o cobor cu teamă. Totul mă sperie, totul îmi face rău - laşitatea mea fizică mă miră. Urc din nou la mine şi mă culc pentru a lua un calmant si o ceaşcă de ceai slab, împreună cu „o madeleine" a lui Proust. La ora 6 mă scol şi lucrez, fie cu profesorul Kessedjian la cartea *Confesorul si poeţii,* fie cu Jean Mouton, care pune ordine împreună cu mine în corespondenţa mea cu Paul Claudel, pentru editura Gallimard. Mă culc înainte de cină. Masa de seară solitară, foarte frugală. Telefoane de la prietenii de seară: Denise Rene Mayer, Renee de Monbrison, Simone sau fiul ei Claude Menier..."[3] Pentru a efectua un minimum de exerciţii se sileşte să coboare iar apoi să urce scara, ca acei domni de la Port-

[1] Doamna de Charnace a urmat domnişoarei Alix de Halleux si mul tor altora care i-au servit drept secretare si a avut faţă de Martha Bibescu atenţii care au emoţionat-o. Este una din rarele persoane care îşi amin teşte la 28 ianuarie să îi ureze mulţi ani.

[2] Antoine Bibescu.

[3] *Jurnal,* 26 ianuarie 1970.





Royal care încercau să se încălzească iarna, dar trebuie să facă o haltă în fostul apartament al lui Antoine Bibescu ai cărui locatari sunt acasă rar, sau pe palier, în acest caz se aduce un fotoliu, spectacol destul de ciudat pentru cei care se încrucişează cu procesiunea, astfel descrisă de Claudia Verhesen: „Prinţul

Ghika înainte, ducând un fotoliu, apoi Valentina care cară şalul albastru, apoi eu, cu tocul de ochelari şi un pahar cu stiloul înăuntru, apoi prinţesa sprijinindu-se de umărul meu drept şi ţinând balustrada cu mâna stângă: «Nu sunt prea grea?» mă întreabă ea.

— Nu, nu vă simt decât greutatea gândirii perpetue."[1] Când se simte destul de în forţă, Martha face o mică promenadă de-a lungul cheiului Senei. „Se amuză să împingă", scrie Claudia Verhesen, „cu ajutorul bastonului pachetele de ţigări goale sub frunzele moarte care s-au adunat la coltul cheiului. «Uneori», spune, «le împing cu ajutorul bastonului până la marginea parapetului si le arunc în Sena. Blanche îmi spune atunci: Prinţesa mă face să mă ruşinez...»"

Blanche, fire bombănitoare şi familiară, nu e întotdeauna uşor de suportat. Martha ştie cum să-i calmeze furia, folosind faţă de ea aceeaşi diplomaţie de pe vremuri faţă de domnişoara Chatfield, guvernanta englezoaică a Valentinei: „Când mă cert cu ea, singurul mijloc de a o îmbuna este să-i cer să îmi facă un nou serviciu." Persoana supărată se crede imediat, *obligându-mă,* reinstalată la putere."[2] Uneori nimic nu reuşeşte să o calmeze pe

[1] Claudia Verhesen, *Câteva discuţii cu prinţesa Bibescu.* Inedit Vorbind despre „greutatea gândirii perpetue", Claudia Verhesen face aluzie la celebra scrisoare a lui Marcel Proust trimisă Marthei Bibescu după ce a citit *Cele opt paradise.*

[2] *Jurnal,* 13 decembrie 1972.





Blanche sau să o facă să se ducă la loc în bucătărie: trebuie să se resemneze să o suporte până când îi trece proasta dispoziţie, într-o zi, când Martha a pătat cu cerneală una dintre rochiile ei de soţie de doge, tocmai spălată şi călcată de Blanche, servitoarea fidelă începe să vocifereze si să-i facă reproşuri, iar Martha, fals pocăită, suspină către un vizitator: „Blanche... patruzeci de ani de maltratări bune şi loiale..."*

Blanche nu se lasă impresionată nici de observaţiile stăpânei şi nici de rangul vizitatorilor, dacă aceştia îi deranjează obiceiurile. O vizită prea lungă a lui Jean Anouilh, la care Martha ţine mult, se încheie prin a o impacienta pe Blahche, care se decide să intre în scenă:, „O să întârzii cu masa!" strigă ea băgându-şi capul prin uşa întredeschisă a salonului. Pentru a fi iertat, Anouilh îi promite locuri la teatru, ca să meargă cu o prietenă într-o duminică, să-i vadă ultima piesă: „Se calmează",

notează Martha, „ca o furtună care se îndepărtează cu regret. O aud cum bombăne de la depărtare. O mie de calităţi şi un caracter rău."

Când Blanche pleacă în concediu, dacă Martha nu este invitată nicăieri, merge la *Quassimodo,* un restaurant de pe l'île, unde are o masă în colţul ei preferat: „îi place acea masă care are atât avantajul de a avea perspectiva spre cheiul Senei, cât şi de a o ascunde trecătorilor, căci pervazul ferestrei este încărcat de flori înalte. Catedrala Notre-Dame şi l'île îşi reflectă imaginea în oglinda care acoperă peretele din faţa ei."[1] Claudia Verhesen, observatoare atentă, notează această anecdotă atât de caracteristică temperamentului Marthei: „De când am intrat

* Joc de cuvinte intraductibil: „Blanche... quarante ans de bons et loyaux *services."*

[1] Claudia Verhesen, *op. cit.*





în restaurant, prinţesa a fost nefericită să observe cum se ofilesc într-o vază o duzină de trandafiri roşii. După cafea, nu mai rezistă şi cere să i se aducă vaza şi foarfece. La indicaţiile ei ne apucăm să tăiem cozile florilor, să scoatem aproape toate frunzele şi spinii, spre marea uimire a clienţilor aşezaţi încă la masă. Patronul, pesimist în privinţa recuperării trandafirilor, se mulţumeşte să spună: «Florarii sunt nişte bandiţi», dar noi constatăm că a vârât, pur şi simplu, buchetul în vază, fără ca măcar să înlăture ziarul în care fuseseră înfăşuraţi."[1]

## *Gratia morţii*

Zona zoster de care nu reuşeşte să scape îi produce dureri şi o împiedică să lucreze aşa cum ar dori. Martha încearcă să-şi accepte problemele cu filozofie: „Bolile sunt făcute pentru a te vindeca de viaţă...", suspină ea. Când nu poate să iasă pentru a asculta slujba de la biserica Saint-Louis-en-1'île, canonicul Barbotin, preotul parohiei, îi dă comuniunea bolnavilor, ceea ce ea numeşte a primi pe Domnul între două uşi. înfruntă durerea şi o diminuează fizic, la fel cum a suportat nenorocirea, cu alte cuvinte, nu se plânge şi nici nu îşi plictiseşte prietenii cu relatarea mizeriilor suferite. Nu încearcă însă nici să îi înşele sau să se înşele singură, cosmetizând realitatea. Scrie pe şleau vicontelui de Vogiie, care a invitat-o să stea la el la ţară: „Trebuie să vă previn, presupunând

*Ibid.*

că aţi uitat, că am devenit o sperietoare de vrăbii, îmbrăcată într-un capot, stârnesc teama, în timpul şederii mele, o să-mi îngăduiţi, atunci când veţi avea mulţi invitaţi, din politeţe faţă de dumneavoastră şi faţă de mine, să rnă retrag în camera mea."[1]

Nelipsindu-i umorul, se consolează cu avantajele pe care le poate avea în această situaţie, care este un infern pentru femeile frumoase, cum ar fi contesa de Castiglione sau ducesa de Marlborough, născută Gladys Deacon: „Să facem un rezumat", scrie ea în *Jurnalul* de la 23 septembrie 1973. „Toată viaţa m-am temut că nu voi fi iubită pentru ceea ce sunt... Strălucirea trecătoare a chipului.... avere, tinereţe, decorul caselor în care am locuit. Iar acum, bătrână, săracă şi urâtă, nu mai am motive să mă tem: în fine, sunt iubită pentru ceea ce sunt!"

Nu departe de adevăr scriind aceste rânduri, căci farmecul şi prestigiul ei continuă să acţioneze de la depărtare şi îi aduc scrisori de la admiratori, dintre care unele o emoţionează, cum ar fi cea a unui italian, marchizul Fumanelli. îi răspunde şi intră astfel cu el într-o corespondenţă continuă, la care ţine în mod deosebit: „îndrăgostitul meu de la Verona...", spune ea văzând că a sosit o nouă scrisoare. Pentru el, nici vorbă, Martha a rămas aşa cum a pictat-o Boldim în celebrul portret numit *Aeroplanul* si care, vândut în 1969 de către Alfred Fabre-Luce, a fost cumpărat de un colecţionar italian. „Pentru ceilalţi am devenit o femeie foarte bătrână", notează ea la 5 noiembrie 1973. „Pentru mine, copilul care am fost întotdeauna."

Resemnată la această decrepitudine, îi îngăduie lui Mac Avoy să o picteze pentru ultima oară: „Vrea să-mi facă

[1] Ciorna unei scrisori adresate contelui de Vogiie la 4 iulie 1972. Documentele Bibescu. B.N.



portretul, deghizată în femeie bătrână", scrie ea la 2 martie 1972. „Va trebui să mă supun. La urma urmei, de ce nu? Am detestat totdeauna să pozez, chiar şi pentru Vuillard." Mac Avoy a făcut mai multe schiţe ale ei venind pe quai de Bourbon, dar nu i-a arătat niciodată portretul, frumos în cruzimea lui sinceră, cu privirea tragică a celor care au început să vadă lumea invizibilă. Deşi diminuată fizic, rămâne pasionat legată de viaţă, minunea zilnică de a se trezi în fiecare dimineaţă vie:

„Ce frumoasă e viaţa", visează ea în 1968, „cât e de puternică dorinţa de a trăi. Mă gândesc la ea văzând ramura tăiată a unui plop care îşi creşte rădăcinile într-un mic vas de sticlă de pe masă... Boala, durerea *fizică,* sunt formele ei inestetice, reprezintă poate modalităţi pe care divinitatea le-a inventat pentru a ne dezgusta de fericirea înnăscută de a trăi, făcân-du-ne să acceptăm că moartea este preferabilă vieţii."

Aşteaptă moartea cu seninătate, cu toate că nu a reuşit să termine marea operă, căreia i-a consacrat lunga ei existenţă. Ea, care s-a străduit atât de mult în a-şi evoca străbunii, pe soacra ei, trebuie să renunţe la proiectul cel mai scump şi mai ambiţios, la acea speranţă care a sus-tinut-o aproape o jumătate de secol. Fără îndoială că în aceasta constă Purgatoriul ei. Şi-a trăit viaţa aşa cum ar fi vrut să fie scrisă şi în clipa când ar fi trebuit să o scrie satisfacţia îi este refuzată. Lucru destul de ciudat, odinioară avusese presimţirea că îi va fi cu neputinţă să lase lumii această imagine a ei, remodelată prin grija ei: „Când murim", scrie ea la sfârşitul *Jurnalului* din anul 1927, „câte lucruri am realizat din cele pe care ni le propusesem mai înainte cu atâta insistenţă? Mi se pare că fiecare dintre noi duce viaţa altuia şi că, neputând să şi-o ducă pe a sa, ne încredinţează la moarte sarcini si plăceri care nu ne mai aparţin."





Unele satisfacţii îi sunt totuşi acordate, printre altele de a-şi vedea nepotul, pe Ion-Nicolae Ghika, realizând o strălucită carieră militară în ţara care îi este ei cea mai dragă: Anglia. S-a ocupat de el de la naştere, încercând să-1 iniţieze în tot ce-i plăcea ei, să-1 facă să-i împărtăşească gusturile, să-i iubească prietenii, peisajele preferate, scriitorii preferaţi... „I-am făcut trecutul de copil după imaginea mea", scrie ea în 1944. De atunci, tânărul i-a justificat speranţele, nu numai prin promovarea lui în armată, dar şi prin căsătoria care i-a îngăduit să ştie că are o posteritate.

O singură satisfacţie de amor propriu nu îi este însă acordată: aceea de a fi aleasă la Academia Franceză. Maurice Genevoix declară lucrul cu neputinţă: „Nu va avea decât opt sau zece voturi", îi spune el lui Gaston Palewski. „Nu va fi demn de ea!" adaugă el. Martha este mai puţin decepţionată decât cred prietenii ei: „Am crezut în unanimitatea inversă", le mărturiseşte ea, „şi sunt copleşită..."

In ciuda celor optzeci şi şapte de ani, pe care îi recunoaşte, Martha continuă să lucreze şi să edifice mai multe

proiecte în acelaşi timp. Vrea să scrie o carte, *"Napoleon si Europa,* o alta asupra generalului de Gaulle, o a treia, în fine, care să fie corespondenţa ei cu Mărie Noel şi pentru care Elise Autissier, o prietenă fidelă a poetei, îi va oferi colaborarea. Recitind poemele compuse în tinereţe, se gândeşte să le găsească un editor, plănuind, de asemenea, o antologie personală, pregătită de câţiva admiratori ai operei ei, însărcinaţi să o recitească şi să aleagă pasajele cele mai frumoase. Trei suflete devotate, dintre care unul în Grecia, recopiază ceea ce fiecare dintre ei considera a fi *The Best of Bibesco, iar* Martha poate, comparând cele trei texte, să aleagă pasajele care au întrunit unanimitatea.

Martha mai adaugă câteva perle îngropate în publicaţii obscure, cunoscute doar de ea, ca *Gazette apicole,* unde publicase în 1929 un text intitulat: *De ce iubesc munca albinelor.* Redactarea scrisorilor rămâne pentru ea una dintre sarcinile esenţiale, unul dintre aspectele vieţii sale de scriitor, pe care şi-a asumat-o cu la fel de multă conştiinciozitate profesională ca şi elaborarea cărţilor. Preocupată atât de formă cât si de fond, Martha face nu numai o ciornă, ci mai multe pentru ca scrisoarea să fie cu adevărat demnă de reputaţia ei epistolară. Aceasta cere mult timp şi poate explica ritmul lent al scrierii cărţilor ei. Are aceeaşi grijă de a realiza perfecţiunea şi pregăteşte mai multe texte înainte de a-1 reţine pe cel care corespunde mai bine personalităţii căreia îi este dedicat.

în acea toamnă a anului 1973, ultima din viaţa ei, Martha continuă să lucreze la marea operă şi, revenită de la *Tulli-maar* la începutul lui octombrie, îi scrie la 5 noiembrie baroanei Elie de Rothschild: „O să primiţi în curând *Piatra angulară* (Charles de Gaulle)... Vor mai apărea *Fiica ciobanilor si fiica magilor,* la editura Grasset, *Napoleon si ideea europeană,* la Albin Michel şi, în fine, *Nimfa Europa,* volumul II: *Unde loveşte trăsnetul,* la Pion. Iată cu ce se ocupă ermita dumneavoastră din insula Saint-Louis." S-ar putea scrie mai exact: „la ce visează ermita...", căci lucrarea asupra generalului de Gaulle nu este scrisă, cea asupra lui Napoleon n-a mai înaintat, se pare, iar editura Pion n-are nici cea mai mică intenţie să publice *Unde loveşte trăsnetul.*

La 21 noiembrie, cu o săptămână înainte de a muri, îi scrie Claudiei Verhesen: „Sărbătoarea dinastică de la ambasada belgiană a fost strălucitoare. N-aţi lipsit decât dumneavoastră...

Ce n-aş da să vă văd aici, măcar pentru o ceaşcă de ceai luată împreună în timpul acestei toamne





luminoase." Peste două zile scrie din nou un bilet încântător lui Jean-Jacques Journet, nepotul lui Simone Menier, moartă cu un an mai înainte, pentru a-i cere să vină şi să-i povestească vizita lui la castelul Noisiel, o proprietate a familiei Menier.

Printr-un ciudat apel de dincolo de mormânt, ultima oară când scrie în *Jurnal* este pentru a recopia un poem elaborat în 1905, în memoria vărului ei Jacques Lahovari, rnort la douăzeci de ani:

*Toi qui mourus au temps des beaux pommiers enfleur, Tu n'entends pas le veni quifait tomber les pommes. Dors, je t'eveillerai; dors heureux, dors sans peur... Ah! ne sois pas jaloux des autres jeunes hommesl*

*Ceux qui m'ont pris la main, ceux pour qui j'ai tremble, Et ceux qui m'auront aii ce que tu n'as pu dire, Ils vieilliront, mais toi tu gardes ton empire. A vingt ans seulement, ils t'auront ressemble.*

*, Chez les morts que jamais le chant du coq n'eveille, Nul ne compte les jours, les mois et les saisons. Sois patient, deja s'avancent les moissons, Et je te reviendrai lorsque je serai vieille.*

*Je te dirai: Cest moi, regarde et sois heureux, Car j e t'ai prefere. J'ai fui les jeux, la danse, L'etreinte des vivants, leur tendre violence, Et me voici pareille au songe de ţes yeux.*

*J'avais quinze ans au jour ou, couche sous la terre, Pour la premiere fois tu dormis, les doigts joints. Telle tu me revois, car je sais que du moins Mon regard reste clair, cache sous ta paupiere.*





*Toi qui mourus au temps des beaux pommiers enfleur, Tu n'entends pas le vent quifait tomber les pommes. , Dors, je t'eveillerai; dors heureux, n'aie pas peur. Ah, ne sois pas jaloux des autres jeunes hommes!*

Miercuri, 28 noiembrie 1973, moartea o surprinde, fără să o fi avertizat, fără să fi bătut la uşă, cum va povesti Michel Tournier. în cartea lui *Despre chei si lacăte,* va scrie că în ziua aceea Martha Bibescu, renunţând la siesta ei obişnuită, se pregătise să primească o vizită.

— A cui vizită? ar fi întrebat-o tânăra fată care îi servea

drept secretară. Nu aveţi nici o întâlnire azi.

— Ba da, ba da, aştept pe cineva.

Martha ar fi luat o carte şi ar fi aşteptat. Apoi, după o clipă, ar fi spus că a auzit soneria şi ar fi trimis-o pe secretară să deschidă uşa, afirmând că trebuie să fie vizitatoarea ei. „Tânăra femeie a ascultat-o, continuă Michel Tournier. Bineînţeles, nu a găsit pe nimeni în prag. S-a întors, în marele ei fotoliu, cu o carte deschisă pe genunchi, Martha Bibescu murise."

Marthei i-ar fi plăcut această poveste, demnă de a intra în legenda ei, dar adevărul, mai simplu, este că a murit în fotoliu, în jurul orei şapte şi jumătate seara, în urma unei crize de inimă.

Doamna de Castries, *prima nepoată,* rămasă acum si singura, pune pe pieptul ei crucifixul abatelui Mugnier. Ceremonia funerară este celebrată la biserica Saint-Louis-en-1'île, iar trupul este îngropat la Menars, având pe piatra de mormânt acest epitaf, pentru ea cel mai adevărat omagiu posibil:

**MARTHA BIBESCU**

Scriitoare franceză



r

## *Sursele bibliografice*

Cele două surse principale ale acestei cărţi sunt *Jurnalul* inedit al Marthei Bibescu, proprietatea nepotului ei, prinţul John-Nicolas Ghika, şi *Fondurile Bibescu,* de la Biblioteca Naţională din Paris.

Aceste şaptezeci şi două de cutii n-au fost încă obiectul unui clasament oficial şi sunt înregistrate sub cota *Don-29738,* la Secţia de Manuscrise. Pentru moment, accesul la aceste fonduri nu este îngăduit, dar autorul prezentei cărţi a putut să le consulte cu permisiunea specială a domnului Michel Robida, executorul testamentar al prinţesei

# Bibliografie

**Anet, Claude.** *Leş roses d'Ispahan: la Perse en automobile* (Trandafirii din Ispahan: în Persia cu automobilul). Paris, Juven, 1907.

**Anonim.** *România Nova Mustrata* (România nouă ilustrată). Nr. 3, noiembrie 1929.

**Arcangues, Pierre.** *Rois en vacances â Biarritz* (Regi în vacanţă la Biarritz). Bordeaux, Delmas, 1947.

**Bagnold, Enid.** *Autobiography* (Autobiografie). Londra, Heinemann, 1969.

**Bayens, Jacques.** *Au bout du quai* (La capătul cheiului). Paris, Fayard, 1975.

**Bennett, Eric.** *Le jardin symbolic\ue de Marthe Bibesco* (Grădina simbolică a Marthei Bibescu). *Bulletin de l'Academie Roi/ale de Langue et de Litterature Franţaise de Belgique.* Volumul LVII, nr. 2, Bruxelles, 1979.

**Bilciurescu, Victor.** *Bucarest et Bucarestois d'hier et d'aujourd'hui* (Bucureşti si bucureşteni de ieri şi de azi). Bucureşti, 1945.

**Bronne, Carlo.** *Discours de reception de la Princesse Bibesco ă l'Academie Royale de Langue et de Litterature Francaise de Belgicjue* (Discursul de primire a prinţesei Bibescu la Academia Regală de Limbă si Literatură franceză a Belgiei). Bruxelles, Palais des Academies, 1955.





**Bronne, Carlo.** *Notice sur Marthe Bibesco* (Notă asupra Marthei Bibescu). Bruxelles, Palais des Academies, 1974.

**Cahen d'Anvers, Sonia.** *Baboushka remembers* (Babuşca îşi aminteşte). Bristol, Western Printing Services, 1972.

**Camelin, A.** *La Sagesse lyonnaise d'Emilie Pellapra, Princesse de Chimay* (înţelepciunea lyoneză a Emiliei Pellapra, prinţesă de Chimay), în *Lyon pharmaceutique, I* octombrie 1972.

**Carassus, Emilien.** *Le Snobisme et les lettres francaises: de Paul*

*Bourget ă Marcel Proust, 1884-1914* (Snobismul în literatura franceză: de la Paul Bourget la Marcel Proust, 1884-1914). Paris, Collin, 1966.

**Carmen Sylva.** *Bucarest* (Bucureşti). Un capitol scris de ea în *Leş Capitales du monde.* (Capitalele lumii). Paris, Hachette, 1892.

**Cars, Guy des.** *Leş reines de coeur* (Reginele inimii). Paris, Librairie Academique Perrin, 1979.

**Chalon, Jean.** *L'Avenir est ă ceux qui s'aiment* (Viitorul e al celor ce se iubesc). Paris, Stock, 1979.

**Chavigny, Jean.** *Le Chăteau deMenars* (Castelul de la Menars). Paris, Librairie des Champs Elysees, 1954.

**Chips.** *The Diary of şir Henry Channon* (Jurnalul lui Şir Henry Channon). New York, Penguin Books, 1984.

**Corpechot, Lucien.** *Souvenirs d'unjournaliste* (Amintirile unui ziarist). Paris, Pion, 1937.

**David, Andre.** *75 annees de jeunesse du vivant des heros de Marcel Proust* (75 de ani de tinereţe din viaţa eroilor lui Marcel Proust). Paris, Andre Bonne, 1974.

**Debre, Profesorul.** *Marthe Bibesco,* în *Revue des Deux Mondes,* noiembrie 1975.

**Decaux, Alain.** *L'Empire, l'amour et l'argent* (Imperiul, dragostea şi banii). Paris, Librairie Academique Perrin, 1982.





pumaine, Jacques. *Quai d'Orsay,* 1945-1951. Paris, Julliard, 1955.

E.R.R- *Livre d'or de la noblesse phanariote et des familles prin-cieres de Valachie et de Moldavie* (Cartea de aur a nobleţei fanariote şi a familiilor princiare din Valahia şi Moldova). Atena, Imprimeria S. Vlastos, 1904.

Fabre-Luce, Alfred. *Vingt-cinq ans de liberte.* 1936-1961 (Douăzeci si cinci de ani de libertate, 1936-1961). 3 voi., Paris, Julliard, 1962-1964.

Fabre-Luce, Alfred. *J'ai vecu plusieurs siecles.* (Am trăit mai multe secole). Paris, Fayard, 1974.

Fabre-Luce, Alfred. *Vivre avec son double* (Viaţa cu propria-ţi dublură). Paris, Julliard, 1979.

Fabre-Luce, Alfred. *La Parole est au fantomes.* (Fantomele au cuvântul). Paris, Julliard, 1980.

Fabre-Luce, Alfred. *L'Incendiaire* (Incendiatorul). La autor, 1982

Fabre-Luce, Alfred. *Marthe Bibesco,* în *Revue des Deux Mondes,* ianuarie 1974.

Forget, Lucie. *Genese et structure de l'univers poetique de la Princesse Bibesco* (Geneza şi structura universului poetic al prinţesei Bibescu). Memoriu prezentat Facultăţii de Litere de la Universitatea din Montpellier.

Germain, Andre. *La Bourgeoisie cjui briile - Propos d'un temoin* (Burghezia care arde - Observaţiile unui martor). Paris, Editions Sun, 1951.

Ghika, Matila. *Escales de mă jeunesse* (Escalele tinereţii mele). Paris, Editions du Vieux Colombier, 1956.

Jonas, Klaus. *The Life of Crown Prince William* (Viaţa prinţului de coroană Wilhelm). Londra, Routledge and Kogan Paul, 1961.





Jouvenel, Renaud de. *Marthe Bibesco: Histoire d'une amitig* (Martha Bibescu: Istoria unei prietenii), în *Revue des Deux Mondes,* februarie si martie 1981.

Kretzulesco, Emmanuela. *Souvenires de Marthe, princesse Bibesco* (Amintiri despre Martha, prinţesă Bibescu). Ecrits de Paris, decembrie 1983.

Manue, Georges R. *Ainsi paria... la Princesse Bibesco* (Astfel a vorbit... prinţesa Bibescu). Paris, Editions Nilsson, 1930.

Mărie, reine de Roumanie. *Histoire de mă vie* (Istoria vieţii mele). 3 volume. Paris, Pion, 1937-1940.

Marquand, David. *Ramsay MacDonald.* Londra, Jonathan Cape. 1977.

Masefield, Şir Peter G. *To Ride the Storm: the Story of the Airship R.101* (Să înfrunţi furtuna: povestea dirijabilului R.101). Londra, William Kimber, 1982.

Montesquiou, Robert de. *Tetes d'expression* (Capete de expresie). Paris, Emile-Paul, 1912.

Morand, Paul. *Bucarest.* Paris, La Palatine, 1935.

Mouton, Jean. *Mogosoea, Tullimaar, île Saint-Louis* (Articol dactilografiat, despre care nu ştiu dacă a fost publicat.)

Mugnier, Abbe. *Journal, 1879-1939. Texte etabli par Marcel Billot* (Jurnal. Text stabilit de Marcel Billot). Paris, Mercure de France, 1985.

Noailles, contesse de. *Le livre de mă vie* (Cartea vieţii mele). Paris, Hachette, 1932.

Oultremont, Angelique d'. *Dans l'intimite de la Princesse Bibesco ou la charmante Theodora* (în intimitatea prinţesei Bibescu sau încântătoarea Theodora), în *Revue Generale Belge,* 15 aprilie 1955.

Pakula, Hannah. *The Last Romantic; a Biography of the Queen Mărie of România* (Ultima romantică: o biografie a reginei





Măria a României). Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1985.

**Fainter, George D.** *Marcel Proust.* Londra, Chatto and Windus, 1961.

**Popa, Radu.** *Mogosoaia.* Bucureşti, Editura Meridiane, 1967.

**proust, Marcel.** *Correspondance* (Corespondenţă). Text stabilit de Philip Kolb. Volumul IX, anul 1909. Paris, Pion, 1982. Volumul XI, anul 1912. Paris, Pion, 1984.

**Rambaud, Henri.** *La Princesse Bibesco,* în *Bulletin des Lettres,* nr. 354, 15 ianuarie 1974.

**Riese, Laure.** *Leş salons litteraires parisiens du Second Empire ă nos jours* (Saloanele literare pariziene de la cel de-Al Doilea Imperiu si până în zilele noastre). Toulouse, Privat, 1962.

**Robida, Michel.** *Le Dragon de Chartres* (Balaurul de la Chartres). Paris, Julliard, 1970.

**Robida, Michel.** *U y a dix ans mourait Marthe Bibesco* (Acum zece ani a murit Martha Bibescu), în *Revue des Deux Mondes,* noiembrie 1983.

**Rowse, A.L.** *Memories of Men and Women* (Amintiri despre bărbaţi şi femei). Londra, Eyre Methuen, 1980.

**Saint-Aulaire, Cornte de.** *Confessions d'un vieux diplomate.* (Confesiunile unui bătrân diplomat). Paris, Flammarion, 1953.

**Saint-Jean, Robert de.** *Journal d'un journaliste* (Jurnalul unui jurnalist). Paris, Grasset, 1974.

**Saint-Jean, Robert de.** *Moins cincj* (Fără cinci). Paris, Grasset, 1977

**Saint-Jean, Robert de.** *Passe pas mort* (Trecutul nu moare). Paris, Grasset, 1983.

**Serbanesco, D.G.R.** *Ciel rouge sur la Roumanie* (Cer roşu deasupra României). Paris, Sipuco, 1952.

***Bibliografie***

Stirbey, Georges B. *Feuilles d'automne et feuilles d'hiver* (Frunze de toamnă si frunze de iarnă). 2 *voi.,* Paris, Cal-mann-Levy, 1916.

Sturdza, Mihail Dimitri. *Grandes familles de Grece: Dictionnaire historique et genealogique* (Marile familii greceşti: dicţionar istoric si genealogic). Paris, 1983.

Tournier, Michel. *Des clefs et des serrures.* (Despre chei si lacăte). Paris, Hachette, 1979.

Trefusis, Violet. *Prelude to misadventure* (Preludiu la întâmplări neplăcute). Hutchinson & Co., Londra, 1942.

Vaillant, Annette. *Le pain polka* (Pâinea polcă). Paris, Mercure de France, 1974.

Weiss, Louise. *Memoires d'une Europeenne* (Jurnalul unei europene).

Volumul II: 1919-1934. Paris, Payot, 1969.

**832**

# *Traducerea poemelor din limba franceză*

p. 40 *Din prima zi, când în privirea ta timidă*
*Am zărit promisiunea dragostei şi a fericirii Au*
*zburat pe aripi iuţi şaptesprezece ani, Dar ce mai*
*contează, dacă îmi respectă inima*

*ION LAHOVARI*

p. 58 *Martha era sora lui Lazăr*
*Şi a strigat către Dumnezeu: Un miracol!*
*Mormântul zgârcit A redat pe frate surorii*
*lui.*
*Zilelor de spaimă şi durere, Este scumpul*
*tău nume predestinat. Biata mea inimă şi-a*
*pus în tristeţe Speranţa ei încăpăţânată.*
*Dar vai! pe această lume tristă Isus n-a*
*mai revenit şi degeaba Şi-a chemat*
*Martha fratele. Cerul indiferent a tăcut.*

**833**

p. *170*

***Traducerea poemelor din limba franceză***

*Scumpă fiică, aş dori ca viaţa Crudă cu părinţii tăi,*
*Să fie blândă cu tine şi să-ţi surâdă Ca o mamă*
*copiilor ei...*
*Mai avem timp să ne consolăm Văzând cum se*
*scurg anii, Seara noastră cu aurora ta, Iarna*
*noastră cu primăvara ta.*

*ION LAHOVARI*

## REGRETUL NESFÂRŞIT

*O, ţară pe care ochii mei n-au s-o mai vadă vreodată! Unde vocile noastre n-au răsunat decât o singură zi. Oraşe la care am ajuns si pe care le-am pierdut în răstimpul dintre două seri.*
*Uşi prin care ieşeam la apariţia lunii, N-aţifost voi oare în fundul miilor de grădini ' Ascunzătoarea unde trebuia să ni se împlinească soarta, Si a cărei uşă deschisă îndemna la aşteptare?*
*Veţi veni să ne tulburaţi în nopţile noastre occidentale, Oraşe roz în zorile când v-am văzut, Cu scările străduţelor voastre,*
*Cu acoperişurile, punţile, curţile voastre unde scârţâie o fântână.*
*Veşnic verzi în primăvara lor asiatică, Grădinile noastre de morminte pline cu flori, Ce regret nesfârşit ne face să le dorim,*
*Oaze pe care ni le-am ales între timp.*

**=834**

***Traducerea poemelor din limba franceză***

p. 179 *în fundul unei văi fără ecou Si care nu-i pe nici o hartă, Charles de Ligne mi-a spus: Martha, unde e Martha Bibescu ?*

CHARLES-ADOLPHE CANTACUZENE

p. 190 *Purtaţi pe rochia de satin roz deschis Smaraldele a căror splendoare a fost descrisă de Shakespeare.*

*Şi, ciudat, stăteau frumos pe dumneaovastră Aceste picături de ocean, de speranţă si de pădure! Iar această scenă domolea puţin suferinţa Şi simţeai cum alunecă peste vechea durere Aceste picături de pădure, de mare şi de speranţă, Scoase pentru noi dintr-un scrin. Continuaţi, doamnă, să străluciţi la serbarea Din care extragem o plăcere amară, Si, indiferent de nuanţa, sumbră sau deschisă, a rochiilor, Aceste picături de pădure, speranţă si mare!*

***ROBERT DE MONTESQUIOU***

p. 205 *Spuneţi-i prinţesei Că-i frumoasă si genială, De asta nu mă îndoiesc. Dar unde Dumnezeu să-i scriu? Nohant unde au stat Sand si Amic*

*Ar fi o adresă nemuritoare, Aproape de noi şi demnă de ea, Sau în maşina mea (marca Unic) etc.*

*MARCEL PROUST* 835

***Traducerea poemelor din limba franceză***

p. 239 *Când gânduri calme si grave îmi vor străbate sufletul, Voi şti că în depărtata Franţă Vor înflori trandafirii mei iubiţi.*

p. 316 *Vai, domnule, cât e de trist! E cu putinţă? Vi se rezistă, lată pericolul pariurilor. Nu veţi veni la Paris.*

p. 317 *Turnul care vă captează telegramele E o vastă plasă de pescuit Care atârnă de la cer la pământ. N-o să vă căţăraţi înăuntru. * O dragoste nefericită se linişteşte; Un brad visează la un palmier, Dincolo de ceruri şi ape, Ca într-un lied din* ***Intermezzo.*** *Domnule, recitiţi-l pe Heine, Nimic nu alină mai bine ura; Ar face un înger dintr-un monstru. O să vă vedem la Berlin.*

*JEAN CotîtEAU*

**p.** 515

*La degetul vostru niciodată răzvrătit îmi ţine isonul papagalul Când spun cât sunteţi de frumoasă, Frumoasă confrate Bibescu.*

*PAUL VAL£RY*

**836**

***Traducerea poemelor din limba franceză***

p. 668 *Ţara voastră vă urăşte, soţul vă e necredincios,*
*într-o astfel de situaţie grea, cine vă mai rămâne? Eu!*

p. 823 *Tu care ai murit când înfloresc merii frumoşi, Nu mai auzi vântul care face să cadă merele. Dormi, o să te trezesc; dormi fericit, fără teamă... A! Nu fi gelos pe alţi tineri!*
*Acei care m-au ţinut de mână, cei pentru care am tremurat, Şi care mi-au spus ce tu n-ai reuşit să spui, Vor îmbătrâni, dar tu o să-ţi păstrezi lumea, La douăzeci de ani ei ar fi semănat cu tine.*
*Morţilor pe care cântatul cocoşului nu-i mai trezeşte Nimeni nu le numără zilele, lunile si anotimpurile, Ai răbdare, căci timpul trece repede Si te voi revedea la bătrâneţe.*
*Iţi voi spune: Eu sunt, priveşte şi fii fericit, Căci te-am preferat lor. M-am ferit de priviri şi de dans, De îmbrăţişările celor vii şi de dulcea lor violenţă, Si am ajuns ca visul din privirea ta.*
*Aveam cincisprezece ani când, culcat sub pământ, Ai adormit pentru prima oară strângând mâinile. Aşa ai să mă revezi, căci ştiu că cel puţin Privirea mi-a rămas limpede ascunsă sub pupila ta.*
*Tu care ai murit când înfloresc merii frumoşi, Nu mai auzi vântul care face să cadă merele. Dormi, o să te trezesc; dormi fericit, fără teamă... A! Nu fi gelos pe* alţi tineri!

MAKÎHA *BIBESCU*

837

T

# *Notă asupra traducerii*

Traducerea acestei cărţi a ridicat numeroase şi complicate probleme legate mai ales de scrierea numelor de persoane si de localităţi. In Franţa există obiceiul de a traduce sau adapta fonetic numele unor personalităţi istorice: împăratul Wilhelm al II-lea devine Guillaume al II-lea; Franz-Ferdinand devine Frangois Ferdinand. Lucrurile se complică în cazul numelor româneşti, în cazul familiei Lahovari şi al altor familii aristocratice române, unde exista obiceiul de a da copiilor

nume de botez străine (Marguerite, Jeanne, Jean, Madeleine etc.), este greu să deosebeşti între cele autentice şi cele traduse. La fel şi în cazul modificărilor fonetice: Mânu devine Mano; doamna Theodore Cerchez, dar domnul Theodore Tcherkess(l) etc. Alte nume româneşti sunt scrise cu ortografia română, în cazul Elenei Lupescu, autorul se referă la ea drept „la Lupescu", o formă derogativă, pe care am tradus-o prin „Lupeasca"; în privinţa terminaţiei „eseu", autorul a adoptat scrierea franceză pentru unele nume (Bibesco), dar pe cea românească în alte cazuri: Antonescu, Po-pescu etc.

Numele unor localităţi mai ales în România şi Rusia apar sub forme ciudate: Giurgevo; Barachanka; Kitilla; Tchukurlar; Boustenar (Buşteni?) etc.



***Notă asupra traducerii***

Cititorul atent şi avizat va observa fără îndoială că multe citate între ghilimele nu au o sursă, adică o notă la subsol. Aşa au apărut în original şi îmi este cu neputinţă să le verific sau adnotez, neavând la îndemână *Jurnalul* Marthei Bibescu. în alte cazuri, apare o situaţie si mai ciudată, când autorul citează direct discuţii între diverse personalităţi istorice fără să indice sursa. Este o practică puţin recomandabilă într-o biografie, când pui în gura unor personalităţi cuvinte, replici, comentarii, fără să furnizezi o sursă.

în nenumărate locuri autorul citează mai ales din *Jurnalul* Marthei Bibescu, introducând pasajul prin trei puncte sau încheindu-1 la fel. Aceste „extrase", uneori fără a putea fi precedate sau succedate de comentarii, se pretează la ambiguităţi când este vorba de traducere.

Am completat si restabilit, în măsura în care am fost capabil, numele citate în *Indicele de nume.* Şi aici au fost probleme numeroase, create, printre altele, de inconsecvenţe în aranjarea alfabetică.

Toate aceste schimbări şi mici corecturi nu diminuează întru nimic enormul merit al autorului, care a cercetat 72 de *„lăzi"* conţinând *Documentele Bibescu* la Bibli-otheque Naţionale din Paris, arhive particulare şi o vastă bibliografie.

Operaţia de sortare, alegere, asamblare şi, în final, de elaborare a acestei biografii indică un scriitor de mare talent, obiectiv, ironic, erudit şi rafinat.

Traducătorul aduce pe această cale mulţumiri doamnei Margareta Feraru pentru ajutorul ei extrem de competent la redactarea acestei traduceri atât de dificile.

# Indice de nume

Abernon, Lord d' 564, 812
Aboul' Fath Mirza, prinţ 157
Adalbert, prinţ de Prusia 236-238
Adam, Juliette 105
Adenauer, Konrad 802
Ahmad Kadjar, şahul Persiei 462
Alba, duce de 302, 699
Adalbert, Celeste 464
Albert I, prinţ de Monaco 238
Albert I, regele Belgiei 616
Alcado, Ferdinandito d' 72
Alcado, marchiz d' 72
Alecsandri, Vasile 69
Alexandra, regina Marii Britanii 410, 433
Alexandrini 560
Alexandru I Karagheorghe-vici, regele Iugoslaviei 76, 506, 611, 626
Alexandru I Obrenovici, regele Serbiei 73-74
Alexandru cel Mare 210, 287, 286, 287, 288, 600, 662
Alexandru al II-lea, împăratul Rusiei 114, 363, 390-391, 460, 696
Alexis, patriarh 754

Alfons al XIII-lea, regele Spaniei 301, 429, 457, 538, 549, 550, 551, 552, 553, 556, 583, 585, 586, 618, 658, 668, 684, 688, 699, 700, 707, 734, 813
Algazy 625
Allenby, general 415
Amery, Leopold 322
Anet, Claude 150, 152-153, 156,158,165,170,195, 446
Anglesey, familia 553
Annunzio, Gabrielle D' 193, 446, 491
Anouilh, Jean 817
Antonescu, Ion, mareşal, denumit Conducătorul 81, 711, 712, 715, 731, 732, 736, 739, 747
Antonescu, Măria 721
Antonescu, Mihai 732, 736, 737, 738, 739, 740, 744, 747
Aosta, ducele d' 714
Apchier, d' 158
Apolzan, Ion 525, 668, 696, 720, 722, 778
Apponyi, Anton, conte 207, 602
Arcangues, marchizul d' 73
Arenberg, ducesa d', născută prinţesă de Ligne 401

Argetoianu, Constantin 595 Arghiropoulos, familia 36 Arion 403
Aronovici 297 Arrachart, Ludovic 607 Artois, contele d', vezi Carol al X-lea Asquith, Elizabeth, vezi Bibescu Asquith, Herbert Henry, mai târziu Lord Oxford 411, 542 Asquith, Margot, mai târziu Lady Oxford 410, 564, 629, 630, 673, 700 Asturies, prinţul des 707 Attila, regele hunilor 313
Auersperg, prinţ 370 Augusta-Victoria, împărăteasa Germaniei 447 Augustin, Sfântul 69, 301 Auler, profesor 724
Aumale, duce d' 310 Autissier, Elise 821 Averescu, Alexandru 187, 331, 404, 473

B

Bac, Ferdinand 413, 452 Bach, Johann-Sebastian 706 Bagnold, Enid, mai târziu Lady Jones 388-389, 564, 630, 678, 784, 785, 787
Balbo, Italo, mareşal 617, 618 Baldwin, Stanley 486, 629, 643, 670, 672 Balfour 414 Ballif, general 528 Balş, familia 36, 790
Balzac, Honore de 623, 792
Barbotin 818
Barclay, Şir George 319, 322
Bariatinski, prinţesă 72
Baring, Maurice 531, 678, 794
Barjot, amiral 753
Barres, Maurice 189, 191, 194 266, 448, 490, 506, 811 Barres, Philippe 811 Barry, Jean Becu, contesă de 689
Bartet, Julia 270, 449 Barthou, Louis 626, 267 Barton, doamna 382
Basarab, Alexandru al II-lea 35, 363
Basarab, familia 114 Basarab, Matei, prinţ 126 Baschet, Rene 592, 677
"'! Basdevant, Denyse 753 Bauffremont, Catherine, prinţesă de 101
Bauffremont, Jeanne, prinţesă de, vezi Viggiano, Jeanne de Bauffremont, Paul de 100-104 Bayard, Pierre Terrail, senior de 324
Bălăceanu, Ion 22 Beam, contesa de 695 Bearn, Hector de 753 Beatrice, infantă de Spania 708 Beauchamp, Louis, conte de 785, 812
Beaufort, familia 531 Beaumont, Etienne de 541, 778 Beauvau, prinţesă de, născută Gontaut-Biron 256 260 Beauvau-Craon, Charles-Louis,

# r

**Indice de ntune**


prinţ *de 250, 253,* 256, 257,
256-269, 272, 273, 278, 279,
280, 284-287, 290-296, 311,
325, 411, 422, 426, 501, 543,
661, 745, 783 Beglitzi, Scarlat 35 Behague, contesă de 538 Beldiman
403 Beller, pilot 584 Belloy, Hubert, marchiz de
536, 537, 538, 547 Ben Ahmed, vezi Menemen-
cioglu
Benda, Julien 448 Bengescu, Măria 202 Berard, Cristian 541, 753, 762
Berenson, Bernard 285 Bergery, Gaston 741 Bernanos, Georges 779
Bernays, Rob 700 Bernstein, Henry 207, 546 Berry, ducesa de 767 Berry,
Walter 431, 448 Berthelot, Henry Mathias,
general 400, 592 Berthelot, Philippe 338, 339,
400, 591, 593, 629, 800 Berthelot, familia 519 Bertin, Celia 589
Besteigui, Carlos de 753 Bethmann-Hollweg, von 242,
377 Bethouart, doamna general
811 Bibescu, Alexandru, prinţ 115,
134, 276 Bibescu, Antoine, prinţ, vărul
Marthei Bibescu 43, 106,

126, 136, 139-140, 173-174, 180-181, 192, 216, 318, 338, 384-385, 387-389, 410, 413-414, 463, 482, 491, 538, 540, 633, 669, 675, 676, 776, 785, 815
Bibescu, prinţesa Antoine, născută Elizabeth Asquith 389, 410, 411, 413, 414, 482, 675
Bibescu, Barbu 125
Bibescu, Dimitrie 21,113,126
Bibescu, Emmanuel, vărul Marthei Bibescu 5, 47, 126, 136, 139-140, 150-151, 156, 158-159, 167-173, 175-176, 187-188, 193, 204-205, 209-210, 215, 234, 253, 257, 269, 271, 274, 280, 285, 287, 289, 296, 318, 337, 384, 387-390, 408, 599, 648, 772, 785
Bibescu, George, prinţ, socrul Marthei Bibescu 101-102, 104, 111, 114, 116, 150-151, 158, 161, 165, 171, 227, 247-248, 294, 303, 349-350, 399-400, 806
Bibescu, prinţesa George, născută Valentine de Riquet de Caraman, prinţesă de Bauffre-mont, soacra Marthei Bibescu 98, 100-107, 113, 115, 117, 119, 121, 122, 173, 182, 189, 190, 247, 278, 294, 298, 304, 305, 318, 435, 806
Bibescu, George Valentin, prinţ, soţul Marthei Bibescu 97, 107-114, 116-124, 135,

140, 149, 150, 151, 154, 155, 156, 159, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 170, 173, 177, 183, 185, 187, 193, 194, 195, 210, 218, 219, 220, 221, 223, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 244, 246, 247, 248, 250, 255, 257, 259, 260, 262, 263, 264, 267, 269, 271, 273, 278, 279, 282, 285, 288, 289, 290, 299, 303, 310,
, 326, 327, 348, 349, 350, 351, 354, 365, 388, 399, 400, 403, 417, 422, 423, 433, 434, 459, 460, 491, 492, 493, 494, 497, 501, 503, 504, 519, 520, 522, 527, 532, 533, 535, 536, 538, 539, 550, 551, 561, 568, 577, 583, 584, 586, 588, 596, 599, 613, 615, 616, 617, 618, 625, 626, 633, 641, 648, 649, 653, 657-661, 668, 669, 674, 677, 688, 689, 719-728, 735, 763, 778, 799

Bibescu, Gheorghe, domnitor al Ţării Româneşti 20, 22, 101,' 113

Bibescu, Ion 125

Bibescu, Jeanne, călugăriţă 273, 275-276, 282, 537, 649'

Bibescu, Marcela, mai târziu doamna Nino Cantacuzino 719

Bibescu, Marie-Nicole, căsătorită Darvari 98, 130-132, 134, 180, 273, 394, 563, 747, 745

Bibescu, Nadejda, vezi Ştirbei
Nadejda Bibescu, Nicolae, prinţ 113
127-128, 134, 532 Bibescu, prinţesa Nicolae, născută Helene d'Elchingen
113

Bibescu, prinţesa Philippe 811 Bibescu, Priscilla 673 Bibescu, Valentina, fiica Marthei Bibescu, vezi Ghika-Comănesti, Valentina Bibescu, Zoe 131 Bibescu, familia 112-114, 119, 121, 126, 128, 130, 134, 146, 166, 182, 186, 216-217, 256, 459, 522, 809, 810 Bibeşti, Udrea de 126 Billochon, camerista Marthei
Bibescu 520

Birdwood, Şir George 320 Bismarck, Otto von, prinţ 105, 414

Bissaccia, ducesa de 682 Blanche, Jacques-Emile 440 Bleriot, Louis 247, 625, 658 Bleriot, Louis, doamna 625, 626, 674 Blum, Leon, 653, 664, 665, 666, 753

Blum, Rene 210, 665 -

Blumel, Andre 668 Boas, Alfred 475 Boas, Claire Sarah, mai târziu doamna Henry de Jouvenel
475 Bogdan al II-lea, domnitor al Moldovei 16

Boldini, Giovanni 255, 292, 451, 819
Bonaparte, Charles Louis Napoleon, vezi Napoleon al III-lea Bonaparte, familia 436 Bonaparte, Jerome 654 Bonaparte, Mărie, mai târziu prinţesa George a Greciei 281,589,590 Bonaparte, Napoleon, vezi Napoleon I Bonham-Carter, Violet, Lady 410
Bonnard, Abel 193 Bonnardel, Jean 74, 78 Bonnat, Henri 75 Bordeaux, Henry 759 Boris al III-lea, regele Bulgariei 737
Boulle, Andre 810 Bourbon, dinastia 254 Bourbon-Siciles, prinţesă de 707 Bourdel, Maurice 471, 485, 758-762, 760, 761, 766, 767, 768, 790, 791, 792, 794 Bourget, Paul 140, 546, 583, 650
Bousquet, Marie-Louise 706 Boylesve, Rene 207 Branly 230
Brătianu, doamna 320 Brătianu, Eliza, născută Ştirbei 44, 140, 173, 180, 192, 216, 250, 377 Brătianu, Ion I.C. 32, 37, 45, 140, 187, 323, 336, 372, 404, 717
Brătianu, Vintilă 561
Brâncoveanu, Constantin, domnitor 16, 18, 126, 534, 789, 808
Brâncoveanu, Constantin, vărul Marthei Bibescu 720
Brâncoveanu, prinţ, născut Grigore Bibescu 114,127
Brâncoveanu, Mihai 741, 811
Brânconveau, familia 16, 126, 136, 481, 533, 691, 789
Bremond, Henri, abate 490
Bresson, Robert 811
Breteuil, marchizul de 308
Briand, Aristide 194, 311, 314, 337-338, 448, 453, 519, 590, 591, 800
Brigode, contele de 434
Brissac, ducele de 350
Bronne, Carlo 764
Brooks, Romaine 196
Browning, Robert 321
Brunswick, ducesa de 658
Buchanan, Şir George 399

Bulganin, Nicolae, mareşal al Uniunii Sovietice 771
Biilow, Bernhardt, prinţ von 226, 242
Burg 332
Bussche-Hodderhausen, baron von dem 328, 602
Buzdugan, Gheorghe 534
Byron, Lord 36,131
C
Cabanei, Alexandru 114 Cabot, familia 627 Cahen d'Anvers, doamna





*Robert,* născută Sonia Warschawsky 548, 644, 645, 646, 753, 773, 774, 778, 783, 784, 812
Caillavet, doamna de 194, 540
Callimachi, familia 36
Callot 183
Calvi di Bergolo, conte 503
Camastra, ducesa Lanza de, născută Rose Ney d'Elchin-gen 667
Camastra, Ottavio, ducele *Lanza* de 667
Camastra, familia 667
Cambon, Jules 240, 411, 413, 448-449, 484, 634, 649
Campbell, Lady 706
Campinchi 706
Caniot, Blanche 621, 637, 720, 737, 744, 745, 747, 748, 749
Canova, Antonio 351
Cantacuzino, Alexandra 92
Cantacuzino, Charles 179
Cantacuzino, Constantin, doctor 44
Cantacuzino, George 719
Cantacuzino, Nino 719
Cantacuzino, Măria 40
Cantacuzino, prinţesă, născută Ghika 184
Cantacuzino, prinţesă, născută Maruka Rosetti 184-185
Cantacuzino, familia 36
Cantemir, locotenent 269
Cappece di Regina, Victoria 695
Caragea, familia 36
Caraman, Ernest de 193, 196-198
Caranfil 737 Carette, doamna 100 Carmen Sylva, vezi Elisabeta, regina României Carol I, regele României 9, 13, 37-38, 87,147, 158, 201, 218-219, 287, 330, 525, 595, 662 Carol al II-lea, regele României 25, 216, 217, 218, 219, 302, 304, 392, 426, 458, 534, 559, 560, 561, 596, 599, 612, 613, 614, 659, 665, 666, 670, 691, 692, 693, 695, 696, 698, 701, 709, 711, 713, 714, 715, 716, 745, 752 Carol al X-lea, conte d'Artois, regele Franţei 462, 671 Carolath, prinţul von 370-371 Carp, Petre P.

336, 403, 459 Carpeaux, Jean-Baptiste 114 Carter, Howard 512 Casa-Rojas, conte de 736, 737,
738, 739
Casa-Rojas, contesă de 739 Casa Sedano, conte de 72 Casembroot, Jacques de 671 Casembroot, Valentine de 697 Casteja, doamna de 198
Castellane, Boni de 463 Castellane, Jean, conte de 285,
571, 664, 665
Castellane, contesa Jean de 285, 314-315, 445, 571, 588, 635
Castellane, Stanislas, conte de 706



Castellane, contesa Stanislas de 706
Castellane, familia 665
Castellani, Julie, soră de caritate 369
Castellano, familia 72
Castiglione, contesă de 819
Castries, Francois, conte de 442
Castries, Roşită, contesa Francois de 441-443, 446, 492, 552, 615, 706, 753, 758, 795, 812, 824
Catargi 91
Catargi, doamna 718
Catroux, general 793
Călinescu, Armând 703, 711
Ceccaldi 238
Cecilia, prinţesa moştenitoare a Germaniei, născută Meck-lemburg-Schwerin 229, 233, 240-241, 245, 247-248, 687, 776
Celine, Louis Ferdinand, 607
Cendrars, Blaise 552
Cerchez, doamna Teodor, născută Florescu 352, 355, 360
Cerchez, Teodor 187
Cezar, lulius 307, 430, 656, 684
Chaix d'Est-Ange 435
Chalon, Jean 785
Chamberlain, Lady 652, 699
Chamberlain, Neville 652, 658, 672, 699
Chambrun, Adalbert de 706
Chambrun, Charles, conte de 600, 601, 612, 617, 653, 667, 777
Chambrun, contesa Charles
de, născută Mărie de Rohan-Chabot 194-195, 202, 247, 400, 600, 601, 612, 617, 653, 636, 653, 654, 656, 753, 777
Chambrun, general de 682, 696 Chanel 183 Chanel, Coco 542, 687
Chanon, Şir Henry, zis Chips
642, 700, 701, 763 Chanteloup, căpitan 104,106 Chaplin, Charlie 577, 662 Chaponay, de 503 Charlemagne 479 Charles-Roux, 708 Charlotte, prinţesă de Saxa-Coburg-Gotha şi Belgia 669 Charnace, doamna de 814 Chateaubriand, Assis 779 Chateaubriand, Francois Rene, viconte

de 72, 194, 215, 230, 262, 287, 301, 420, 427, 453, 499, 530, 624, 640, 658, 727, 741, 759, 760, 792 Chatfield, domnişoara 295, 326, 337, 359, 381, 386, 418, 456, 481, 483, 499, 505, 569, 816
Chauvel, Jean 801, 811 Chavchavdze, Georges 762 Cheneviere, Jacques 382 Chevandier de Valdrome 498 Chevigne, Laure, contesă de, născută Laure de Sade 315-316, 431, 760
Chimay, Alexandra de 812 Chimay, Helene de, născută Brâncoveanu 200, 547



Chimay, Philippe, prinţ de 207-209, 313
Chimay, prinţ de 100, 772 Chimay, prinţesa Philippe de, născută Boisgelin 262 Chimay, prinţesă de, născută Emilie Pellapra 100, 437, 438, 448, 702 Chimay, familia de 103, 146-147,189, 207-208, 434, 808 Choiseul-Gouffier, conte de 26
Cholmondeley, Lady Sybil 643, 652, 670
Chrissoveloni, familia 185 Chrissoveloni, Jean 350 Christophe, prinţ de Grecia 285 Churchill, Winston 335, 430-431, 643, 700, 713, 753, 767 Ciano, Galeazzo, conte 708, 732
Cinzano 707 Clarke, Şir George 600, 637, 664 Claudel, Paul 46, 527, 541,542, 546, 549, 591, 593, 594, 622, 623, 629, 662, 663, 664, 665, 682, 706, 720, 753, 760, 778, 815
Claudel, Pierre 812 Claus, colonel 715 Clemenceau, Georges 224,413, 492 Clementine, prinţesă, vezi Orleans, Clementine d' Clermont-Tonnerre, Thierry, conte de 794 Clermont-Tonnerre, ducesă de, născută Elisabeth de Gramont 207, 281, 315, 337-338 438
Clovis I, rege franc 802 Coburg, ducesă de 390-391 433
Cochin, Denys 281 Cocteau, Jean 281, 287, 316-317,541,553,764,794 Codreanu, Corneliu 534, 614 697, 698
Colfax, Lady 520, 569, 652, 699 Colette, Sidonie Gabrielle, 475, 476, 495, 516, 764 Colonna, prinţesă 708 Combes, Emile 275-276
Comminges, Isabelle de 475,

482, 514 Connaught, duce de 553, 564,
666 Constantin I, regele Greciei
331
Contades, conte de 442 Cooper, Fenimore 90 Corbin 643
Corneille, Pierre 68, 421, 526
Cory, doamna 72
Cossart, Michel de 195 Costachi 403 Cottu, baronul 72 Coty 483
Courtanvaux 810 Courval, Helene de, născută
Bibescu 135 Cousins, Seymour 773 Coustou 351 Couve de Murville, Maurice
801





Crepieux Jamin 455
Cretzeanu, Alexandru 737, 739
Cretzeanu, Elena 186
Cristea, Miron 534
Criveţi, doamna 360
Croisset, Francis de 761
Cromwell 634
Crutzescu 406
Cubieres 434
Cuevas, Georges, marchiz de
762, 763
Cuiller-Perron 147 Cunard, Lady 564, 652, 666,
700
Curei, Francois de 493, 546 Cuza, Alexandru Ion 22 Czernin, conte 306-307, 320-
322, 325, 328, 332, 363-364,
368-369, 371-373, 376, 404,
411-412, 433
D
Daladier, Edourd 801 Dampiere, Chiquita de 753 Dampierre, contele si contesa
Robert de 734 Dard, Michel 732 Darrieux, Danielle 696 Darvari, Alexandru 132 Darvari, Marie-Nicole, vezi
Bibescu, Marie-Nicole Daudet, Lucien 126 Daudet, doamna Alphonse
Daudet 615 Davignon, viconte 764 Debre, Michel 799 Debre, profesor 753, 811, 814 De Brosses, Charles 710

Debussy, Claude 114-115, 706 Decaux, Lucile, pseudonim al
Marthei Bibescu 624, 625 Decazes, Daisy 208 Defourneaux, Aime 179 Delacroix, Eugene 184 Delarue, Lucie 202 Delay, general 753
Delcasse, Theophile 308 Demange, Charles 266 Demidoff, Paul 207
Deprez, colonel 341 Desbordes-Valmore, Marceline

623
Desrozes, abate 106 Deşte, paroh 305 Diamandi, Constantin 399,527 Dickens, Charles 430 Diehard, căpitan 649 Diergard, von 354 Dimitriu, ţăran 355 Diocleţian, împărat roman 297 Donnay, Maurice 592 Doucet 183, 241, 292 Doudeauville, duce de 194 Douglas, Alfred, Lord 195 Doumergue, Gaston 677 Doumic, Rene 448 Draga, regina Serbiei, născută
Draga Machin 74-75 Drago, prinţesa del, născută
Charles-Roux 708 Dreyfus, Charles-Louis 230,
475, 552, 553 Drieu la Rochelle 546 Dubuc, doamnele 81 Duca, Ion G., 613, 614, 697,698 Dudley, conte de 602



*Folosirea puterii absolute apasă*
*sufletul până la a zecea generaţie*
*şi dincolo de ea.*

MARTHA BIBESCU

*Voievodul îşi exprima regretul de a nu putea guverna francezi.*

JEAN-CLAUDE FLACHAT

# C/n *regat de ţărani*

O capitală, nici vorbă, dar în fond un amalgam de sate, care par să se fi refugiat în jurul bisericilor apărate miraculos de invazii, focuri şi cutremure de pe urma cărora, secole întregi, istoria Bucureştiului suferă sau îşi revine fără încetare. Din această harababură de străduţe, de parcuri părăsite şi de pieţe informe, se înalţă clădiri publice, rigide şi reci, mai potrivite gustului suveranului, regele Carol I, decât nevoilor ţării sau guvernului, şi păstrând, în ciuda acestui Hohenzollern auster, imaginea străzii: o învălmăşeală de pe urma căreia toţi se străduiesc să profite.

Pentru europeanul care se dă jos din Orient-Express, capitala României oferă din primăvară şi până în toamnă aspectul unui bâlci permanent, în care culorile

cele mai ţipătoare, sunetele cele mai stridente si mirosurile cele mai nesuferite, iar în cele din urmă promiscuitatea cea mai vulgară îl fac să tânjească imediat după un hotel